DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13802

Józefów Memorial Book

Sefer Zikaron li-ḳehilat Yozefof ṿeli-ḳedosheha

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Omer-Lemer, Azriel, 1908-
TITLE	Sefer Zikaron li-ḳehilat Yozefof ṿeli-ḳedosheha / [ha-ʼorekh, ʼAzriʻel Omer-Lemer ; tirgem le-Idish Daṿid Shṭoḳfish].
IMPRINT	880-02 [Tel-Aviv?] : ha-Irgunim shel yotsʻe Yozefof be-Yiśraʻel uve-Ar. ha-B., 735 [1974 or 1975]
DESCRIPT	462 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Józefów.
	Józefów (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Józefów.
ADD'L TITLE	Sefer Yozefof

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ס פ ר

יוזעפאָף

(אורדינאצקי—בילגורייסקי)

ספר זכרון לקהילת
יוזעפאף ולקדושיה

ועד הספר בישראל:

אמר־למר עזריאל, בכר געציל ז״ל, דרור־(דדך) יוסף, וורמשטיין
אפרים, וורמשטיין יצחק, למר בצלאל, לרנר אליעזר,
מימון אפרים, נדלר אברהם־צ׳י, פרשט משה

הועד בארה״ב:

לוהן הרש, ספאָדיק יוסף, פראזער ישראל,
קעלנער לייביש, שלייכער ישראל

הוצא לאור על ידי האירגונים של יוצאי יוזעפאָף בישראל ובארה״ב

עורך: עזריאל אומר־למר

תירגם לאידיש: דוד שטוקפיש

המאמרים, הרשימות והכתבות המסומנים:
אַרטיקלען און עפּיזאָדען אונטערגעצייכענט:

.·. ע. סוקר, א. א־ע, א־ל, אחד צופה, ע. תלמיד, ע. הינדיס, ע. ל. עזריאל, א־ל,
ע. בן־משה, הם משל בן־עירנו — זענען געשריבן פון אונדזער שטעטישן
עזריאל בן משה, נ. והינדה־לי אמר־למר

דפוס „ארזי", תל־אביב

התוכן

מבראשית ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה

תקופת הראניסנס — 1916—1939

הצבי, ישראל... —

הבית—המשפחה בעיירתנו

השואה 1939—1945

מבראשית
ועד מלחמת העולם הראשונה



ועד הספר בישראל — בוך־קאָמיטעט אין ישראל

יושבים מימין — זיצן פון רעכטס: **אומר־למר עזריאל, ורמשטיין אפרים, לרנר אליעזר**
עומדים מימין — שטייען פון רעכטס: **למר בצלאל, ורמשטין יצחק, דרור־דך יוסף, פרשט משה, מימון אפרים**



ועד הספר בארה״ב

בוך־קאָמיטעט
אין פאַראייניגטע שטאַטן

יושבים מימין — זיצן פון רעכטס:
לייביש קעלנער, הרי־צבי לוהן, יוסף ספאַדיק
עומדים מימין — שטייען פון רעכטס:
בנימין פרינץ ישראל פראזער, ישראל שלייכער

להופעת הספר

יום רביעי, כ"ח תמוז, תשכ"ח (24.7.1968) — **יום האזכרה לבני עירנו הקדושים**, עלינו ירושלימה, אל הר ציון ולנוכח לוח הזכרון שבמרתף השואה, התיחדנו עם זכר יקירינו.

באותו מעמד ולאחר החלפת דעות וליבונן, בין המשתתפים, סוכם להנציח את מכורתנו־עיירתנו יוזעפאף — **בספר.**

למן אותו יום עברו־חלפו שש שנים ומעלה, וסוף סוף זכינו למעמד גדול וחגיגי, להביא כתיבת הספר והדפסתו לסיום, ולהכניסו לביתו של כל בן עירנו בישראל, בארה"ב ובשאר ארצות הפזורה, לפאר ארון הספרים שלו.

אך חובה גם ראוי לציין את שש שנות פעילות של קומץ בני עיר, ובמיוחד בן עירנו אפרים וורמשטין, שלא בלי מאמץ על־אנושי, ואשר פקדום רגעים לא מועטים של חולשה ויאוש שכרסמו בלבבות, שמא לא תצליח המשימה, וכל המאמצים דינם יהיה כמי שזורה לרוח. אבל לזכותם יש גם לזקוף, שלא הרפו וחתרו בהתמדה כדי להגיע עד הלום.

ובהקשר זה כדאי להזכיר, שלא נקטו ימים הרבה מאותו כנס־אזכרה שעל הר־ציון, וועד היוזם נתכנס לישיבה הראשונה (שלאחריה נתקיימו ישיבות ופגישות לאין ספור) בביתם של בני עירנו, אלקה (ז"ל) ויצחק (שיבל"א) וורמשטין, ובה היתווה בן עירנו עזריאל אמר־למר דרכי הפעולה, והראשונית במעלה, להרבות במשתתפים בכתיבת הספר, ככל שיותר, בבחינת: „ברוב עם הדרת המלוכה"; וכן תחם תחומי הספר, כך שלכל בן — בת עיר יהיה שם ונחלה בו.

אף לא נחטא לאמת באומרנו, שלא חשכנו מעצמנו כל מאמץ, כדי לחשוף כל פרט, ולו הקטן ביותר, אודות עברה של העיירה, שנות קיומה, ייסודה, התפתחותה, תקופות פריחה ושקיעה שלה, וכדי לגולל את דברי ימיה, עשינו ימים כלילות בספריות של האוניברסיטה העברית בירושלים, ב„רמב"ם, בתל־אביב ובמוזיאון ע"ש יצחק כצנלסון, בקבוץ לוחמי הגיטאות. ועבודתנו זו הניבה פרי הילולים: גלינו את שנות קיומה, כ־300;

היא העיירה היהודית הותיקה שבמחוזה ועתירת יוחסין בגלילה; תולדות בתי הדפוס היהודיים שתחילתן מלפני 150 שנה — והראשון בהם משל ר' י. ס. ד. וואקס, שהיה בזמנו הדפוס הגדול ביותר לכל מדינות מזרח אירופה; אפיזודה מרשימה מאד על קבוצת יהודי יוזעפאף בראשה יעקב קאהן, שביקשה מהאורדינאט זמויסקי קרקעות לייסוד כפר חקלאי יהודי; הסרנו הלוט מעל הגאון ר' שלמה קלוגר, המכונה „המרש"ק", שכיהן כרב בעיירתנו, והפכה למרכז רוחני־תורני, אליו פנו גדולי הדור מכל קהילות אירופה (אף מגרמניה ומהולנד) בשאלות בעניינים אקטואליים לזמנם. אף באנו על חקר הסיבה שהניעה את ר' י. ס. ד. וואקס להביא דפוס לעירנו. והיא חינוכו בא לו כמסתבר מידי המשורר העברי הראשון (עוד מלפני ראשוני המשוררים של תקופת ההשכלה) י. ל. בן זאב, שבנדודיו על פני עיירות פולין, לאחר שעזב את קראקו, כיהן כמחנך וכמלמד בעיירתנו (אך משום פקפוקים וספקות מסויימים לא הכנסנו את הרשימה המפורטת עליו).

אף הלכנו בדבקות בדרך שהתוונו מראש, שאף בן עיר (עד כמה שרק ידוע עליו) ולאו דוקא הדמויות הבולטות והיחסניות בלבד, כפי שנהגו רוב כותבי ספרי־הזכרון, לא יישמט מן הספר; אם זה בעל עגלה, אם בעל מלאכה, וכך שאר בני עיר, מי ששלח ידו בכישור, ומי בפלך ומי בתגרנות — הכל יבואו על הזכרון. הספר שלנו הוא הספר של בני העיר כולה — ובזה גדולתו; ועל כך יבואו העוסקים על הברכה!

אפיזודה אופיינית על דרך עבודתנו ישמש המאמר, הדן ביום של עברה וזעם בו בוצעה ההריגה ההמונית של יהודי יוזעפאף. המאמר הופיע בעתון היהודי הפריזאי „נייע פרעסע", מאת סוניה ברייטברג. (כפי הנראה מקונין או וורטנהגאו, אחת מאלה שהועברו ע"י הנאצים ליוזעפאף). מאד היינו מעוניינים לפרסם את תוכנו. אך לא מצאנו אותו לא במוזיאון של לוחמי הגיטאות (שם מצאנו מובאה עליו) ולא בספריה הלאומית בירושלים (אם כי אוסף עתונים כן מצוי שם, אך הגליון הזה חסר); אף הבטחות שהובטחנו בידי אנשים שנסעו ובאו מפריס ואליה, לא מומשו — ומצטע־רים אנו על כך.

לא להמנות עם כפויי טובה, נביע הערכתנו ויבוא על התודה הפרופסור דב סדן, מהאוניברסיטה העברית בירושלים, על שנאות ליתן הסכמתו לפרסם בספרנו פרק מספרו „ממחוז הילדות" בשם „המגיד", הדן בגאון ר' שלמה קלוגר; כן הרב פרידמן מב"ב, שהמציא לנו מאמרו באותו נושא, שהופיע בשעתו בעתון „הצופה"; יוסף קמינסקי, יליד

ביאליסטוק, שביקר ביוזעפוף תיכף לאחר המלחמה, והקדיש כתבה על מצאום את בני עירנו; בית ביאליק, בתל־אביב, שאיפשר לנו להעתיק פרק מאגרותיו של המשורר, הדן על בית הדפוס ביוזעפאָף; יבואו על התודה הספריה הלאומית שע״י האוניברסיטה בירושלים; הספריה העירונית ע״ש „רמב״ם בתל־אביב, וכן המוזיאון ע״ש יצחק כצנלסון, בקיבוץ לוחמי הגיטאות — על שאיפשרו לנו להתחקות אחר המקורות והגישו לנו כל סיוע שנתבקשו — יבואו כולם על הברכה!

ולסייפא, נתונה תודתנו לד״ר מ. דבוז׳צקי, על מאמרו שפורסם בספרנו; בן־עירנו אליעזר לרנר שהקדיש הרבה מזמנו בכתיבה ובעסקנות, וכך רעיתו צפורה כיתר נשי העסקנים: פייגה ורמשטיין, יהודית דרור־דך, חנה למר, מלכה פערשט וחנה ורמשטין שאירחו והגישו ומתקרובתן לבאי הישיבות; הכרתנו לבצלאל למר, שנרתם בכל מרצו בעול העשייה: בכתי־בה, הדרכה ומתן עצה; ליצחק וורמשטיין ויוסף דרור־דך על התמדתם בישיבות (נתקיימו כ־100 ישיבות) וגילוי דאגתם לספר. למשה פרשט על פעילתו הענפה בחיפה, ולייביש קלנר ויוסף ספאָדעק על מאמציהם בין בני־עירנו בארה״ב.

אחרון אחרון, ע. אומר־למר אשר פעל בהתלהבות ובמסירות ללא שיעור, התמיד בעבודתו ולא ידע ליאות; אף הדביק אחרים בלהטו וכך אף נרתמו להגשמת היעד, של יצירת ספר זה: הוא דלה מנבכי מקורות קדו־מים עברה המפואר של עיירתנו; ליקט וכינס מיצירותיהם של גדולי הדור ודורות קודמים, שפעלו בתוכה ולמענה; עודד רבים מיוצאי עיירתנו שיתרמו אף הם מזכרונם ומפרי־עטם, כל איש בפינתו וכפי יכולתו; ראש וראשון העושים במלאכת הסגנון, העריכה וההגהה, ולא נח מעמלו עד שהביאו לסיומו המושלם. ועל כל אלה ראוי הוא לבוא על התודה ועל הברכה.

ועדי הספר

בראשית

**

אימתי נוסדה יוזעפאָף? לדאבון הלב לא מצאנו תשובה ברורה, לשאלה, תשובה קונקרטית, שתהיה מעוגנת בנתונים היסטוריים, מדוייקים, על־כן אין באפשרותנו, כיום, לומר, שבשנה מסוימת, בזאת, או באחרת, באו ראשוני המתישבים למקום, יצקו היסודות לבתים הראשונים, הקימו את הבית הראשון, או מספר בתים ראשונים, ונכנסו לגור בהם.

הדוקומנטציה על קום העיירות במרחבי מדינת פולין, לוקה בחסר גדול. אך בכל זאת שופר מצבן של קהילות גדולות. בקהילות הגדולות ניהלו על פי רוב, פנקסי קהילות, ולידם פנקסי חברה קדישא — ואלו בבואן לכתוב קורות עירן, עומד לרשותן חומר היסטורי, פחות או יותר, עליו יכולים כותבי ספרי זכרון להסתמך. לא כן מצבן של קהילות קטנות, שלכל היותר ניהלו פנקסי חברה קדישא בלבד. ולרע המזל, כיום, לאחר שואת הנאצים, וניתוקנו ממדינת פולין, גם חומר מזער זה נכחד מאתנו.

מכאן, שנשארו בידנו רק האומדן וההשערה, שעליהם עלינו לבנות את כל הבנין, ובמילא נדונים אנו מראש לאי דיוקים. וכל מה שהצלחנו להעלות בנידון, הוא בדרך היקשים, ומלאו שממנו הן נשמע; מחומר היסטורי, שלקטנו בעמל נמלים מפה ומשם. זעיר פה זעיר שם.

זכורנו, בעודנו נערים, בגיל 13־12 ועודנו נמנים עם תלמידי בית הספר העממי הפולני, נתקע לידנו באקראי, ספר גיאוגרפיה מיוחד במינו, אמנם, קטן וצנום בצורתו, אך מענין בתוכנו. ובו נזכרו 10 הבתים הראשונים שהוקמו ביוזעפאָף, מחוז טארנוגרוד. (בתקופה ההיא היתה טארנוגרוד עיר מחוז ויוזעפוף נשתייכה אליה). מכל מקום הכוונה לעשרת הבתים, בתי האבן, הגדולים, שברחוב הראשי, הוא „המז־רח" לככר.

ואלה הבתים:

1) הבית של ש. י. סאגעלמאַן, שעבר בירושה לאלעזר סעגעלמאַן, גיסו מרדכי ואחותו פינקל (שנישאה שנית ל„פרומען" לייבוש). הכל מעיד עליו שזה היה הבית הראשון שהוקם. העובי של קירותיו (כמטר) והציוד הפנימי: באר מים באחד החדרים. הוא בית פינתי, מצד אחד — השוסיי, ומן החזית — הככר.

2) מן הקצה השני של אותו הרחוב, — ביתו של א. י. אונטערבוך, שעבר

בירושה לשני האחים: ק. ד. ונ. אונטערבוך. האחרון החזיק בו כל ימיו מטחנה לכוסמת.

3) הבית הגדול של אפרים (פרויטשי) פירשט, גיסו אהרון גלערנטער ואחותם, האלמנה, רחלה. בתקופה הראשונה הוא שימש כבית המונופול. והוא גם קשור עם ה„פובסטאַניע" — המרד הפולני.

4) הבית הגדול של לייב פירשט, שעבר בירושה לילדיו, הקרויים בפי האנשים: „לייבובקי", ובחזית לככר, היו חלקים ליוסף (פוזנאַנסקי) — הערצמן ולפייגע לאה הערצבערג עם בנה מאיר, ובפינה חנותו של בצלאל פרוזער.

5) הבית הפינתי שברחוב ה„קושצ'יעלני" של האחים יענקילי ומשה וואקס, שירשוהו מאמם קיילע, באמצעו שמעלקי טייער, ומאחוריו יוסקי הילף, שעבר בירושה ללייבל צימרמן ולאהרן הילף.

6) הבית של האלמנה מינקע ליסטענברג, משה נפתלי לעמער וק. ד. אונטערבוך.

7) הבית של יצחק ניקעלסברג וגיסתו חוהלע ויצחק וואַגמייסטער לצד השוק־הככר; ואילו בעורף של אותו בית, חנצ'י אברוך ואחיה לייבוש וועלצ'ער.

8) ה„ראטוש" — איכלס בתוכו כמה משפחות: שמואל פירשט תפס את הפינה. באמצע: חנותו לברזל של שמעלקי טייער, ביתו וחנותו של יהושעלי גולד־שטיין, על יד שמואל פירשט התגורר מנשה מיימאן. ישראל קאַרפ. והאגף העורפי אל מול בית הכנסת, על שתי קומותיו, שימש בזמנו את הדפוס של ר' ברוך ושלמה זעצער ור' יחזקאל רענער, ובאחרונה היה של ברוך זעצער (נכדו של בעל הדפוס).

9־10) כלפי שני הבתים הנותרים של הרחוב הראשי, יוסלי פירשט וד. ש. ליטער, יש להתיחס בהסתייגות, להשתייכותם לראשוני הבתים, משום שהם בנויים מעץ, ועל יסודות מוגבהים כלפי שאר הבתים. ואולי הוקמו שני הבתים האלה על חורבות הבתים הראשונים.

ויתכן, שלעשרת הבתים הראשונים יש לצרף את ביתו של הירש יענקיל כאַהאַן, שמבנהו הולם את התקופה ההיא. ועוד עובדה מסייעת אנו מוצאים לכך, שבבקשתה של עשרת היהודים מיוזעפוף לאורדינאט זאַמויסקי לקבלת אדמה להתישבות כפרית, מופיע שמו של יוסף קאַהאַן, כראש קבוצת האנשים, מבקשי הקרקעות. ויתכן מאד, שהבית שעמד בפינת הככר והשוסיי. ממול לשורה הראשית, שעל יד ה„גמינע", של אביגדור קעלנער, שיש לצרפו למנין הבתים הראשונים. מבנהו מעיד על כך.

אולם, בבואנו לקבוע תאריך מדויק, או שנה, או השערה כל שהיא ליום של קום העיירה, אנו נתקלים בפעם הראשונה בשנת 1731, בה נזכרת יוזעפוף. (במאמר מוסגר עלינו להעיר, כי גם פה אין ודאות מוחלטת, כיאה לודאות היסטורית, שזאת הכונה לעיירתנו. כי באותם המקורות לא צויין איזה יוזעפוף, כידוע היו עוד כמה עיירות בשם זה. אך על פי נתונים אחרים שיופיעו בהמשך לכתבה זאת בספר הזכרון: קורות בתי הדפוס, ר' שלמה קלוגר, י. ל. בן־זאב, ופניית קבוצת יהודי עיירתנו

לאורדינאַט זמויסקי להקצות לה קרקע להתישבות כפרית, נותנים יסוד מוצק להשערה, שהכוונה היא לעיירתנו).

החומר ההיסטורי הבלעדי, שעמד לרשותנו לצורך קביעה זאת, הוא, „פנקס ועד ארבע הארצות". (באחד מספרי הזכרון: ספר טומשוב, או טאַרנוגרוד, נזכר כחומר היסטורי: היומן שכותבו המזכיר של האורדינאט זמויסקי, יתכן מאד, שבאותו יומן נזכרת גם יוזעפוף, אך לא הצלחנו להשיגו, אף לא מובאות ממנו).

וזו לשון ה„פנקס" (אנו מפרסמים בדפים הבאים את כל המובאות מן הפנקס הנ"ל, המתיחסות לעיירתנו).

שנת תצ"ה

„חלוקת מס הגולגולת היהודי הקבוע בנוגע לסכום 220.000 פל' להעבירנו משנת 1734 עד 1735, (הוגשה) על ידי היהודים ועל פיה נכתבו אסיגנציות בו במקום ביום 5 באוקטובר שנת 1734 (ח' תשרי תצ"ה) יהודי העיר..... יוזעפוף 400 זהובים".

ארבע מאות הזהובים הנזכרים בהקשר לעיר יוזעפוף ,הכוונה היא לסכום הנ"ל, שיהודי יוזעפוף קבלו מועד ד' הארצות, כמלוה להקמת בית הכנסת. בכדי להקל עליהם את סילוק החוב, הסכים הועד לחלק את הסכום הכולל לארבעה תשלומים שנתיים. כ"ש 100 זהובים. אך גם בשנת 1740 ובשנת 1741, כו"כ בשנת 1742, נזכר אותו חוב של קהילת יוזעפוף. וכפי המסתבר שלא סולק. הדבר הזה כשלעצמו מעיד על „עשרה" של העיירה, שידם לא השיגה כדי לסלק חוב שנתחייבו לשלמו. וכפי הנראה שהענין הובא בפני הוויעוואָדאַ לבירור.

התאריך 1734 נשאר, איפוא, הנתון היחיד, ממנו אנו רשאים להפליג למרחבי המחשבה, לחשבן, להוסיף ולגרוע, ולהקש על שנות קיומה של עיירתנו. אם כי גם אז נאחז בתאריך משוער, ולא מדויק, כפי שרשימה היסטורית מסוגה דורשת. (נקוה שיבוא יום, ונוכל לגשת למקורות, כלומר שהמשטר הפוליטי שבפולין יאפשר לכל יהודי ויהודי באשר הוא, לגשת למקומות מכורתם, לחפש בארכיונים, במידה שמתקיימים עדיין; ומשרדי הממשלה, אשר יעדם לכך, יגישו לכל דורש את סעדם — אז, אולי, נוכל לקבוע את התאריך הנכון והמדויק של קום עיירתנו).

ועד אז, עלינו, בלית ברירה, להסתפק בתאריך משוער זה בלבד. כאמור שנת 1734 היא השנה בה קהילת יוזעפוף נדרשה מכבר על ידי „ועד 4 הארצות" להתחיל בסילוק החוב. אי בעית אימה, שהמלוה הנ"ל לבית הכנסת קבלו כמה שנים, או כמה עשרות שנים לפני כן. אם משנת 1734 אנו מונים כיום 239 שנים. אליהן נוסיף את מספר השנים המשוערות של קבלת המלוה, לפני התחלת הפרעון, באומדן של 20—30 שנה, הרי מגיעים אנו כבר ל־269—259 שנים של קיום יוזעפוף.

ואם ננקוט בממוצע של 260 שנה מזמן קבלת המלוה, הרי הדעה נותנת, שהנחת

היסוד לבית הכנסת אפשר ונתקיימה שנים מלפני זה, ואילו ממקור הגיאוגרפיה הפולנית של בנית עשרת הבתים הראשונים, שהזכרנו לעיל, אפשר שוב להניח הנחה קרובה מאד לאמת, שעשרת התושבים הראשונים, שבאו להקים בתיהם במקום חדש זה, ששמו יוזעפוף, לא ניגשו תיכף ומיד עם בואם למקום. (ומאידך, יש שוב האפ־שרות לשער, שבניית הבתים עצמם, נמשכה שנים לא מעטות. מבנה הבתים של עובי הקירות, כמטר). גם להניח את היסודות לבנין מקום קדוש להתפלל בו בצבור.

גם אופי המבנה, הארכיטקטוני, של בית סעגלמאַן, הקרוי: „הבית הצהוב", שבפינת הרחוב, אשר בלי ספק היה הבית הראשון בעיר, משאיר מקום להנחה חדשה, ש„מנין" יהודים ראשונים, מתישבי יוזעפוף, התפללו בצבור בבית הזה. מה עוד, הרי היה בו חדר, סמוך לחדר האטום עם הבאר הרדודה, עם כוך בקיר, אשר שימש, כפי הנראה, ארון קודש לספרי תורה. וכמסתבר, שימש חדר זה לבית תפילתם. ורק אחר כך, כאשר נתרבו התושבים, ונתרחבה העיירה עם בואם של יהודים נוספים להתיישב בה, והחדר הזה היה צר מלהכיל את כל המתפללים, והיה מורגש בחסרון של מקום קדוש, כבית תפילה, רק אז כפי הנראה, ניגשו לבנין בית הכנסת.

עובדה מסייעת להשערה זאת יכולים לשמש מיקומם של כל בתי הקהילה: בית הכנסת, בית המדרש, ה„שטיבלאַך", בית המרחץ, ובית השמוש, להבדיל, כולם בפינה מערבית־דרומית לככר, כמשלים הצלע המערבי של'ה. דבר המוכיח על תיכנון מדוקדק, ולא מקרי של הקמת בנין זה, או אחר של הקהילה.

ומאידך אין להניח, שעם ראשית הנחת היסודות לעשרת הבתים הראשונים כבר היה קיים התכנון המלא של העיירה. לעומת זאת מתקבל על דעת יותר, שעם התחלת בנין שלוש הצלעות של הככר, כלומר עם הרחבת העיירה, תוכננו גם בניני הקהילה, והוקצע מקומם.

ולסיכום:

כל האמור לעיל מביא את ספינתנו המחשבתית אל חוף „מבטחים", ואנו משליכים עוגן סמוך למספר של שלוש מאות שנה.

וכל עוד לא תהיה בידנו גישה חופשית למקורות, כדי לעמוד עפ"י נתונים היסטוריים מדוייקים יותר על התאריך של יסוד העיירה — יהיה לנו מספר שנות 300, כמספר קרוב לודאי של קיום עיירתנו, יוזעפוף.

קטעים מתוך הספר „פנקס ועד ארבע הארצות״ הנוגעים לעירנו

דף 322 בשנת 1740

העיר יוזפוב שלקחה 300 זהו׳ על (לשם?) בית הכנסת 100 ז׳.

דף 323 לשנת 1741

העיר יוזפוב 400 ז׳.

דף 508 שנת תצ״ה

בחלוקת מס הגולגולת היהודי הקבוע בנוגע לסכום 220000 פל׳ להעבירנו משנת 1734 על שנת 1735. (הוגשה) על ידי היהודים ועל פיה נכתבו אסיגנציות בו במקום ביום 5 באוקטובר שנת 1734 (ח׳ תשרי תצ״ה) יהודי העיר... יוזפוב 400 זהו׳;

ש נ ת ת צ ״ ז

חלוקת מס הגולגולת היהודי להעבירני 1736 על שנת 1737 לאוצר המלוכה, הוגשה ביום 11 באוקטובר 1736 (ו׳ חשון תצ״ז) בוורשה ועל פיה נכתבו אסיגנאציות ביום 18 באוקטובר (י״ג חשון תצ״ז) יהודי העיר... יוזפוב 400 פל׳.

מלויים לשנת 1740

כדי שלא להכביד איפוא על ועד ד׳ הארצות בפרעון כל הסכום הנ״ל בשנה אחת, מתחלק תשלום הוצאות ורשה וירוסלב לשלוש שנים כדלקמן: לשנת 1740 — 36,743 זהו׳ 20 גצו׳; לשנת 1741 — 743, 36 זהו׳ 20 גצו׳; לשנת 1742 — 36,743 זהו׳ 20 גצו׳; — בס״ה 110,231 זהו׳.

החלוקה היא כזאת:

לשנה הבאה — 1740 נתייסדו 2000 סכומות, כל סכום 161 זהו׳ ביחד 322000 זהו׳.

העיר — — — — — 1,200; עיר יוזעפאף . . . . .

מובאות בפולנית עתיקה מ„פנקס ועד ארבע הארצות"

ציטאַטן אין אַלט־פויליש פון „פנקס ועד ארבע הארצות"

Na które taki Dyspartyment: Na rok nastenpujący 1740 uch(w)alone Symple No. 2000. Każda a zł. 161. Facit zł. 322000; Miasto Józefow, powziętych na szkołę zł. 300 zł. 100.

L IV

Dyspartyment na rok 1742. Na ten Rok uch(w)alono Symple No. 2000, a zł. 161 zł. 222000; Miasto Międzyrzyc 1200; Miasto Józefów 400.

למקורות הפרנסה של התושבים הראשונים

כמה שלא טרחנו, כדי להשיג נתונים עובדתיים על מקור מחייתם של התושבים הראשונים של עיירתנו, לא העלנו, אלא השערות בלבד. אותן המגבלות של חוסר חומר היסטורי־תעודתי, שהצרו צעדנו, בבואנו לרשום תולדותיה, פקדונו גם בחיפושנו אחר תיעוד על מקורות מחייתם.

אך עמדה לנו לסעד רב שורת הבתים העתיקים, בנויי אבן. (בתים הקיימים עד היום הזה, מה עוד שבוניהם אינם עוד בארץ החיים). הפכנו, בלית ברירה, לארכי־לוגים ולחוקרי ארכיטקטורה, ועל פיהם פיענחנו, מה שהתיעוד החסיר. מבנה עשרת בתי־אבן הראשונים, צורת בנייתם, החלוקה הפנימית של חדרי הדיור, השרותים, מחסנים, ואורוות לבעלי חיים; בתים גדולים וארוכים, עם מפולשים רחבים (אַריינפור) לאורך כל הבתים, מעידים על עצמם, ששימשו ,כבתי אכסניה לעוברי אורח, שנטו ללון בעיירה לרגל עסקי היערות, לעצמם ולבהמתם.

בסגנון זה בנויים במיוחד הבתים של: אפרים (פרויטשי, הסבא פרויטשי) פירשט וגיסו אהרון געלערנטער, שהם כפי הנראה ירשוהו מאבות אבותיהם, ואשר בזמנו שימש, כ„מונופול" לכל הסביבה; כזהו הבית של לייב פירשט, הקרוי, בית „הלייבובקי" אשר במרוצת הזמן הפך לבית ממכר של מצרכים ראשוניים: מלח, נפט, ובשנים האחרונות הפך לבית ממכר לבדים; כזהו הבית של יוסף שמואל סע־געלמאַן, הוא הבית „הצהוב", ששימש במשך דורות לאפיית מצות שמורה, ואשר שיכן בתוכו חנויות לסידקית; וכזה היה הבית של דירעז'י, שעבר בירושה לבתה, חנצ'י ולבנה לייבוש. הם שכנו בחלק האחורי של הבית, ואילו החלק הקדמי היה בבעלותם של יצחק ניקלסברג וגיסתו חוה'לי ויצחק וואַגמייסטר.

אך תור הזהב, כפי הנראה, נפתח עם ייסוד בית הדפוס הראשון, בידי ר' דוד סעדיה שעיה וואַקס, בר' בצלאל, בשנת תקפ"ה. ובשנת תקפ"ו הוציא לאור את הספר הראשון. הספר „לישרים תהילה", מאת המשורר היהודי האיטלקי, ר' משה היים לוצאטו, רמח"ל. גם פה אנו נידונים לחסר. אין לנו ידיעות אודות בעל בית־הדפוס. כל מה שהצלחנו לגרוף, הוא לענין הדפוס עצמו, ואשר לבעליו, לא השגנו, כמעט, שום דבר. (ועלי להדגיש שטרחנו לא מעט בענין זה, והעלנו חרס בידנו.) לא ידוע לנו מכורתו, אם הוא בן יוזעפאָף, או שנשתקע בעיירתנו לאחר שנשא בת עיירתנו, או שבדרכי נדודיו נשתקע בה? כן אין אנו יודעים המניעים שהניעוהו להקים בית דפוס? האם היו אלה מניעים נפשיים, שנבעו מקרבתו הנפשית־הרוחנית לספר, או רק הצד העסקי שבבית דפוס הביא אותו לייסודו? מה שכן ידוע לנו כיום, הוא שבאותה תקופה היה בית דפוס שלו כמעט מן היחידים לכל פולין ורוסיה. ספריו נפוצו בכל מזרח אירופה ועד לצ'כיה הגיעו. העובדה שהספר הראשון שהדפיס היה של המשורר היהודי האיטלקי, ונועד לכל הפזורה היהודית,

מעיד עד כמה נדירים היו באותו זמן בתי הדפוס היהודיים. וכמובן, שעסקי הדפוס פרחו ועשו חייל רב.

מה שאנו כן יכולים לזקוף לזכותו, הוא לומר עליו, על ר׳ דוד סעדיה שעיה וואקס, שהיה איש אמיץ ובעל יוזמה גדול. מעידים על כך כמאה עדים טרחותיו להשיג רשיון מאת השלטונות הרוסיים, לפתיחת בית הדפוס.

לאחר ששלטונות הצאר גזרו על סגירת בית הדפוס היהודי היחידי בכל רוסיה, בית הדפוס של משפחת שפירא בסלאויטא, עמל וטרח ללא ליאות, והשיג אמנם בעזרת שתדלנותו של הגראף זאמויסקי, הידוע לנו כאורדינאט זמויסקי, לקבל הנחות בדרישות החמורות של הצאנזור הרוסי.

(פרטים על שתדלנותו הרבה של זמויסקי והמלצותיו בפני השלטונות אודות בית הדפוס של ר׳ דוד סעדיה שעיה ווקס, תמצאו להלן במבואות מן הספר על תולדות בתי הדפוס היהודיים בפולניה מאת חיים דב פרידברג, שיצא לאור ע״י בנו ברוך).

בית הדפוס של ווקס נתקיים במשך שלושים וחמש שנים רצופות. יצא מתחת מכבש דפוסו מספר ספרים כה גדול, שרושמי דברי הימים מעידים עליו שהיה הדפוס הגדול ביותר. כל בני העיר הועסקו בבית הדפוס, כסדרים, מעמידים, מדפיסים וכורכים.

בתום תקופת שלושים וחמש השנים אנו מגיעים שוב למבוא סתום ובלתי ידוע בתולדות בתי הדפוס שבעיירתנו. אין אנו יודעים מה עלה בגורלו של הדפוס עם תום פעולתו: האם העבירו אותו למקום אחר ושם המשיך להדפיס ספרים? או שנשאר במקום, אלא שעבר לידים אחרות?

ידוע לנו רק הדבר הזה, כי בשנת תרכ״ה (כלומר ארבע עשרה שנה לאחר פעולתו של הדפוס הראשון) נוסד דפוס חדש ע״י האחים ברוך ושלמה זעצער (וכפי הנראה שהם היו הסדרים, (הזעצערס) שבדפוסו של ווקס, ומכאן גם הדביקו להם את שם משפחתם) ובסיועו של ה״ר יחזקאל רענער, אף הם הדפיסו במשך שנים רבות ספרים חשובים. וכנראה הם שרכשו את בית הדפוס מיורשי ווקס.

בשנת תרנ״ד (כלומר עשרים ותשע שנים לאחר התחלת פעולתו) העביר ר׳ ברוך זעצער את הדפוס לעיר לובלין. ושם ניהל את הדפוס יחד עם ה״ר אברהם פעדר. ומשנת תרנ״ו, ניהל אותו ר׳ ברוך זעצער לבדו.

עוד דפוס אחד נפתח בעיר לובלין בשנת תרל״ה ע״י איש יוזפוף, הוא ה״ר משה שניידמעסער, בשותפות עם יעקב הרשנהורן.

אך קורות דפוס זה והדרכים כיצד אותו משה שניידמעסער השיג רשיון לפתיחת הדפוס, הוא מן המענינים ביותר, שמוסר השכל בצידו. (פרטים על כך

תמצאו בכתבה מיוחדת בשם: „כיצד מגישים כוס מים".)

דפוס שלישי בלובלין נפתח ע"י איש יוזפוף — מנדל שניידמעסער.

צד מרנין ומשמח אנו מוצאים בעובדה אחרת, בשנת 1835, הגישה קבוצת יהודי עיירתנו, בראשם יוסף קאהאן, בקשה אל האורדינאט זמויסקי לקבל קרקעות להתיישב ולייסד קולוניה יהודית. זה גם מראה על התסיסה ועל הרוח המרדנית שפיעמו בחלק מתושבי המקום, שבלי ספק היו אף הם מעובדי הדפוס, ומאסו בו. אני נוטים לסברה שאותו יוסף קאהאן היה סב זקנו של יענקיל הרשיליס.

עברו רק תשע שנים למן היום בו בית הדפוס של ווקס הוציא את ספרו הראשון, וכבר נמצאו עשרה יהודים ששאפו בכל נפשם להשתחרר מעבודת הדפוס, שהיתה בימים ההם קשה ומפרכת ולבם אל שדה ואל הטבע. אך אנו שואפים עדוד מאותה תקופה, שיהודי עיירתנו נמשכו אחר חיי כפר, עבודת כפיים, בשדה ובחיק הטבע.

אף כאן אין אנו יודעים אם אותו מספר של אידיאליסטים יהודיים הגשימו מאווייהם לחיי הטבע ועברו להתישב באותה קולוניה יהודית בשם קלונוביץ, שע"י זאמושץ, אשר שם אשרו להם חלקות אדמה, או שהם נשארו בחלומם הוורוד בלבד? בכל מקום, היה זה אקט הירואי ובלי ספק יוצא דופן בדברי ימי יהודי פולין. יחד עם זאת אנו מצטערים שלא כוונו מחשבתם ולבם לישוב חקלאי בארץ ישראל. ובכך היו מקדימים את עליית הבילויים ב־50 שנה.

אחר שבתי הדפוס הועברו מיוזעפוף ללובלין, וביוזפוף גופה, נשאר רק הבנין של בית הדפוס של האחים זעצער ויחזקאל רענער, ועד ימינו נשארה אותה חורבה, בה שארית המכונות, המוחלדת מוטלת כאבן שאין לה הופכין. (אפרים ווארמשטיין מספר כיצד הוא הרס אותה חורבה: בכתבה: „שדים בחורבת בית הדפוס") נכנסה תקופה של שפל כלכלי בחיי העיירה. אחדים מבעלי המקצוע עזבו את העיר ועברו, מי ללובלין ומי לורשה. ואלה שנשארו נאמנים למקום ולא עזבוהו, בטלו מעבודתם, ופנו למקורות פרנסה אחרים.

אותו זמן עברה גולת הכותרת למקורות הפרנסה העיקריים, ליערות של האור־דינאט זמויסקי. פירמות מדאנציג ומלייפציג שבגרמניה רכשו מאת זמויסקי את הזכיון לכריתת היערות. הם שלחו אנשיהם לנהל ולהשגיח על עבודת הכריתה. באו והתישבו, מאלה באורח ארעי, ואחרים שוב כתושבים קבועים. שכרו דירות, לקחו כעוזרים מיהודי המקום, ואימנום כבראקאז'ים שליערות. הזרימו ממונם לכיסים של גויי הסביבה, שהעסיקום ככורתי העצים וחטיבתם, כעגלונים וכיוצא באלה; ואלה שוב העבירו את הכספים לידים של חנונים יהודיים, בבואם לירידים להצטייד בצרכי ביתם וצרכים אישיים, כך התפתחה עיירה של חנויות לסדקית, למוצרי ברזל ולאריגים, לבעלי מלאכה, בעיקר להלבשה כפרית: „טענדייטניקיס", מעין קונ־פקציה של היום.

אך בכל תקופות של קיום העיירה, כמעט, אם בזמן קיום בתי הדפוס ואם בזמנים יותר מאוחרים של כריתת היערות, נתקיימו תריסרי משפחות יהודיות על חיזור בכפרי הסביבה, ובקניותם מתנובתם, כגון: עגל ועופות, פטריות וביצים וכיוצא באלה. כן נתפרנסו עשרות בעלי מלאכה: חייטים, בעיקר טאנדיטניקים, נגרים, סנדלרים, כובענים וכו' וכו'.

וכך הסתובב גלגל הפרנסות בקצב איטי וקבוע, ללא הריגות ניכרות, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. ועל הכלכלה שלאחר המלחמה, שפרצה גבולות ופרחה, ועד פרוץ השואה מאמר מיוחד.

ע. סוקר

פרטים לשער של הספר „לישרים תהילה"

מאת המחבר היהודי האיטלקי משה חיים לוצאטו — רמח"ל

שראה אור בבית דפוס של ר' ד. ס. י. וואקס, ביוזעפאף, בשנת תקפ"ו—1826. זהו הספר הראשון שיצא מתחת מכבש דפוסו של הנ"ל.

נוסף לשם הספר, למחברו ופרטים למי הוקדש, בעל הספר, המקום ושנת ההופעה — מצויות שלוש חותמות בפולנית.

1) במקום המרכזי של הדף, בצורת ריבוע עם פינות מועגלות. החותמת של האורדינאט זמויסקי עם סמלי חראביסטוו.

2) על ידה מצד ימין, חותמת קטנה, גם כן בצורת ריבוע של העיר יוזעפאף.

3) מימין מעל לחותמת של העיר יוזעפאף — החותמת של הצנזור הממשלתי בוורשה.

לישרים תהלה

שיר ידידות

ליום חתונת החכם והנבון כהר״ר

יעקב די-גאוויש יצ״ו

עם הכלה הבתולה המהוללה הצנועה מרת

רחל דא-ווינא אינריקש יצ״ו

LAIESZURYM TEHYLU

חברתיו אני הצעיר **משה חיים** בכמ״ר **יעקב חיים** לוצאטו ז״ל :

נדפס פעם ראשונה באמשטרדם בשנת תק״ג , ופעם שנית נדפס בק״ק ברלין בשנת תק״ח , ופעם שלישית נדפס בק״ק לבוב בשנת תקנ״ט , ועתה נדפס פעם רביעית בשנת תקפ״ו :

בדפוס ה״ה הרבני הנגיד זכו׳ מהור״ר **דוד** וסעדיי ישעיה וואקס נ״י

פה ק״ק **יוזעפאף** לפ״ק

הדפוס הראשון ביוזפוב

ה"ר דוד סעדיה ישעיהו בה"ר בצלאל וואקס, שאל בשנת תקפ"ה, וביקש מאת הממשלה, כי תיתן לו הרשיון לכונן דפוס בעיר יוזפוב שהיא במחוז לובלין, בשביל הדפסת ספרים עבריים, ותען הממשלה, שהיא נאותה לתת אוזן קשבת להצעתו זאת, רק באופן שיחייב עצמו להדפיס לשלוח העתקה מכל ספר אשר בדעתו להדפיס, בעודנו בכתב יד, אל המבקר שבוורשא ולחכות בסידורו עד אשר יהא ממנו מענה עם הסכמתו ואז אחרי שיגמור המדפיס הספר ההוא, מוטלת עליו החובה, לשלוח כל הגליונות הנדפסים, באין מחסור דבר אל המבקר, למען יוכח לדעת, אם לא עשה המדפיס בגליונות הנדפסים איזה שינוי נגד הכתב יד שהיה מונח לפניו טרם ההדפסה, ואשר על פיו הרשה להדפיס את הספר ההוא.

נגד התנאים הקשים האלה הציע המדפיס את בקשתו הוא, כי נכון הוא מצדד למלא רצון הממשלה כפי היכולת והאפשרות בכל האופנים, אולם בנוגע למשלוח הגליונות, יבקש לבל תעמיס עליו הממשלה משא לעייפה כזאת, רק תקל בעניין הזה, באופן שעליו יהיה לשלוח מכל גליון שנדפס בדפוסו רק מכסת טפסים במספר מוגבל, והנותרים יובאו אל מקום בטוח, תחת השגחתו של ראש האזרחים בעירו, ושם ישארו עד בא מענה מאת המבקר. הממשלה והביקורת נאותו לזה, רק באופן שיציג המדפיס בטחון של עשרים אלף זהובים פולנים לערבון.

המדפיס חיפש ומצא שתדלן לפני הממשלה, את הנסיך זאמאיסקי, שהיה לו לפה ולמליץ, למען לא תכביד עליו את אכפה, ותוריד את סכום הערבון על חמשת אלפים זהובים פולניים, ובכל זאת התעקש המבקר ועמד על דעתו ובשום אופן לא נטה ימין או שמאל מהצעתו. 2) ובכן לא נשארה איפוא להמדפיס דרך אחרת רק להסכים לתנאים הקשים אשר הטילו עליו, ורכש את החומר הטופוגרפי מן בעלי הדפוס שבהרובשוב והחל להדפיס בשנת תקפ"ו, ואולם הוא מצא עצה ותחבולה איך להציל ספרים רבים מחמת הביקורת ושבט העברתה, בהעלימו משערי הספרים ההם שהדפיס את מקום הדפסתם. 3) בין הספרים שהדפיס ה"ה ד. ס. י. וואקס בחסרון מקום הדפוס מצאתי גם: „סליחות מכל השנה מיט טייטש פר מאנין און וויבר. האבן מיר גישטעלט בלשון אשכנז אויף נור די סליחות בשייד, פר די לייט, וואש זיינען אין די מדינות פאר שפרייט, און מיר האבן אוף שיין פאַפּיר און שיינה אותיות, און שוואַרצי טינט, אויך מיט גרושי גליונות, און אן גרייזן בזכות זה זאל אונז השם יתברך באלד אויש לייזן".

המדפיס ה"ר דס"י וואקס התמכר למוסדו ועבד את מלאכתו ערך שלשים וחמש שנים, ועל פי רשימת הספרים ומספרם שיצאו מדפוסו, ניכר כי דפוסו נחשב בממון להיותר גדול במדינת פולניה, ובכל זאת הציג על השערים מספרים שונים שנדפסו אצלו והתבנית אותיות, אשר היו לפנים באוסטרהא (באותיות גדולות) ופעמים

שונות גם בתבנית אותיות סלוויטה מפני שרכש חלק הגון מן החומר הטופוגרפי של הדפוס הזה.

ואלה שמות הספרים שעזבו את מכבש דפוסו: אגרת ארבע כוסות, לישרים תהילה (תקפ״ו). חוות דעת, לב טוב, מסילת ישרים, צאינה וראינה, קינות עתי״א, קול יהודתו על תהילים (תקפ״ז) הגדה ש״פ. עם מעשה נסים (תקפ״ח), אהל יעקב, חיי אדם (תקפ״ט) תורה עם מחזה אברהם (תקפ״ט־צ״ה) אהל יעקב, מחזור לכל השנה (תק״ץ). הגדה עם אשל אברהם (תקצ״א) חכמת אדם (תקצ״ג) אשמורת הבוקר, מסילות ישרים, מעבר יבק הקצר (תקצ״ה) לישרים תהילה, סדר סליחות, על פי תנא דבי אליהו (תקצ״ח) מדרש עשרת הדברות, מדרש רבה; שערי ציון (תקצ״ט) ארחות צדיקים, זבד טוב עם זכרון לבני ישראל. זכור לאברהם, מדרש תנחומא, מחזור על פי עבודת הקודש (ת״ר) מדרש שמואל, שערי ציון, הרוקח הקצר, תיקוני הזוהר (תר״א) עבודת ישראל, שערי קדושה (תר״ב) בית יצחק (תר״ג) בחינת עולם, עבודת הקודש (תר״ד) גדולת משה, עץ חיים, קיצור חובות הלבבות (תר״ה) חובות הלבבות, מנורת המאור עתי״א, מעגל צדק, תיקוני הזוהר (תר״ו) צאינה וראינה (תר״ז) ברכת הנהנין (תר״ח) ארחות צדיקים (תר״ט) מדרש תנחומא, מחזור עתי״א, שבט מוסר עתי״א, תרי עשר עתי״א (תרי״א) דברי תורה, דברים שבקדושה, חכמת אדם, תנא דבי אליהו (תרי״ב) מגני ארץ (תרי״ג־יד) שאגת אריה (תרט״ו) פרי מגדים (תרט״ז) חיי אדם, צל״ח (תרי״ז) אור חדש (תרי״ח) עץ חיים, חדושי הריטב״א, עירובין (תרי״ט) חכמת אדם (תר״ך).

2) השווה: חלק שני עמוד 55 והלאה וגם „קונציינו בלאוטער״ חלק שלישי עמוד 30, במאמרו של באלאבאן.

3) את הספרים האלה נקל להכיר על ידי הציור של סל פרחים ושושנים שהציג המדפיס על השער, או בקצה הספר.

זה ספר

תולדת אדם

הן הנה אמרות טהורות · עינים מאירות : נופת ומפנינים יקרות · יחוקו לדורות · בעט ברזל ועופרת · לעדת ישורון למשמרת · נובעים מבאר מים חיים · איש אשר ברוחו פי שנים · כבוד אדומו"ר הרה"ק המפורסם בכל אפסים · כערוגת הבושם · איש אלקים · בוצינא דנהורא · קדישא ופיבא · אספקלריא המאירה · חכם הרזים · תפארת ישראל והדרם · ע"ה פ"ה מופת הדור מרנא ורבנא **יהושע** זצוקלל"ה זי"ע · מק"ק **אוסטראווע** יע"א · ומ"כ בעיר הבירה **ווארשא** יע"א · בן לאותו צ"ע · נופך ספיר ויהלום · אוצר בלום · איש אלקים · קדוש ונורא · בוצינא דנהורא · אספקלריא המאירה · הרי שבהכורים · כקש"ת מהור"ר **שלמה יהודה ליב** · זצוקללה"ה זי"ע · מק"ק **לענטשנא** · וגם מנ"כ :

נדפס בהשגחת גיסו של אדומו"ר הרב המחבר זצוקללה"ה ה"ה הרב מוהר"ר **נתן נטע** מיוזילש נ"י · בהרב הגאון הצדיק המפורסם, כקש"ת מוהר"ר **צבי מנחם** מיוזילש זצללה"ה האבד"ק **עיר חדש** בעל המחבר ספר **מציב לו יד** :

ביוזעפאף

בדפוס של הרבני וכו' מוהר"ר **שלמה** נ"י · ואחיו הרבני מוהר"ר **ברוך זעצר** נ"י · ושותפם הרבני מוהר"ר **יחזקאל רענר** נ"י :

בשנת **יצמיח לנו ישועה** לפ"ק

СЕФЕРЪ ТОЛЬДАСЪ АДАМЪ
Сочиненіе Раввина Шія Либъ изъ Г. Острова

Въ Типографіи Б. Зецеръ
Въ Юзефовѣ Ординасцкіи 1874 г.

שער ספר „תולדות אדם" שהופיע בשנת 1874 (לפני מאה שנה)
בבית הדפוס של האחים שלמה וברוך זצר ויחזקאל רנר — ביוזעפאף

דפוס האחים שלמה וברוך זצר — יחזקאל רנר

בשנת תרכ״ה נוסד ביוזפוב דפוס חדש על ידי האחים ה״ר ברוך וה״ר שלמה זעצר ובסיועו של ה״ר יחזקאל רענער שהדפיסו בשנות עבודתם שורה של ספרים חשובים ובתוכם: עטרת חכמים, ראשית חכמה (תרכ״ו) מדרש רבה, תפארת צבי (תרכ״ז) ערבי נחל (תרכ״ח) נזר ישראל, סליחות (תר״ל) ספר הזהר, רזיאל (תרל״ג) חידושי הרשבא, תולדות אדם (תרל״ד) בית מאיר (תרל״ו) ציון לנפש חיה (תרל״ר־ז) ברוך טעם, לב אריה, שני לוחות הברית (תרל״ח). בשנות תרמ״ד עד תרמ״ט ניהל ה״ר ברוך זעצר לבדו את הדפ״ס, אחרי כן העבירו בשנת תר״ן, עירה לובלין וישתתף עם ה״ר אברהם פעדער.

(תולדות הדפוס העברי בפולניה, מאת היים דב פרידברג, יצא לאור על ידי ברוך פרידברג, ת״א תש״ו) (דף 160—159).

אנשי יוזפוף בלובלין

בשנת ת־ל״ה יסד ה״ה יעקב ב״ר שלמה הרשענהורן, בהשתתפות ה״ר משה שניידמעסער איש יוזפוף דפוס חדש. וכאשר נפטר ה״ר יעקב הרשנהורן בשנת תר״ן, ניהלה אלמנתו מ. נחמה גם הלאה את הדפוס ובעזרת שותפה ומערך תר״ע והלאה נוסדה החברה הערשנהורן ושלמה שמעון שטרייזברג.

גם בשנת תרנ״ד נפתח דפוס חדש על ידי השותפים ה״ר אברהם פעדער וה״ר ברוך זעצער — שהיה לפנים מדפיס בעיר יוזפוף ומשנת תרנ״ו ניהל ה״ב זעצער לבדו את דפוסו. ומשנת תרע״ג בשם האחים פעדער .

עוד דפוס שלישי מה״ר מענדל שניידמעסער עבד בשנת תר״פ.

(הנ״ל דף 60).

כיצד מגישים כוס מים

סיפור ששמעתי מפי אבי, ר׳ משה נפתלי ז״ל

הזמן — קיץ בצהרי היום של יום חול, ישב ר׳ משה שניידמסר לפתח ביתו. ממול ניגשה כרכרה רתומה לארבעה סוסים, „נא שפיץ״ אל הבאר, לא רחוק מביתו (סמוך לבית אביו של פנחס קאליכמן) להשקות את בעלי החיים. הדבר התמיה אותו למאד. וכך תוך תמיהה בעגלה הבלתי רגילה, „הקאַטש״ וארבעת הסוסים, עלתה מחשבה במחו. לא הירבה לחשוב, נכנס אל ביתו, הוציא מן המזוה את „הקאפונקה״ ואת הכוסות הצבעוניות של פסח, שם אותן על טס, והגישן לפאריץ, לשתות מהן מים מהבאר.

הדבר מצא חן במאד מאד בעיני הפאריץ, ולאחר שהרווה צמאונו במים הקרירים, אמר לה׳ שניידערמסר, שהוא מאד מעריך את התנהגותו הצנועה והיפה, בבחינת „הכנסת אורחים״, וכאות תודה על כך, כאשר יזדקק למשהו, שיפנה אליו.

שמע ר׳ משה שניידרמסר דברי הפאריץ, ושאל לתומתו, עם מי שיש לו ענין? — ענהו: אני ה„וויעוודה״ של הגליל!״ ותחב כרטיס ביקור בידו.

הכרטיס הקטן בידו חשב ר׳ משה שניידרמסר בלבו, מה העסק שאבקש לו רשיון מאת הוויעודה, מצא, שאין עסק טוב יותר מאשר עסקי דפוס. (לנגד עיניו עמד בית הדפוס של האחים שלמה וברוך זעצר ויחזקאל ראנר — הצלחתם הגדולה, והעברת בית הדפוס מיוזפאף ללובלין) הלך וביקש אף הוא רשיון לפתוח בית דפוס יהודי. לאחר זמן קצר ביותר, נענה, וקיבל הרשיון. הוא פתח בית דפוס בשותפות עם הרשנהורן בלובלין.

אכן, סיפור פיקנטי, ולקחו בצידו.

עזריאל

ח. נ. ביאליק והספרים של יוזעפאָף

ח.נ. ביאליק, משוררנו הלאומי, מתידד עם עירנו; עודנו ילד והוא בבית סבא שלו, גילה בראשונה את יוזפוב על ידי קריאתו בספרים שנדפסו, בדפוס של האחים זעצער ויחזקאל רענער.

וכה לשונו:

והספרים בארון זקני רבים ושונים מאוד; דרוש, מוסר, הלכה, אגדה, סיפורים ושיחות, קבלה ומחקר וכו׳ וכו׳. ואני קורא והולך מספר לספר, מספר לספר, גומע ובולע ואיני שבע. חיבתי לספרים חזקה כל כך עד שהייתי נותן את כל פרוטותי שצברתי כל השנה בספרים שקניתי, להיות לי ביבילוטיקה בפ״נ. ושם בארץ הספרים יש לי מכרים רבים, וערים רבות ומשונות ונפלאות רבות ראיתי שם, העיר לבוב ומרת פסיל בּאלאבאן. סלאוויטה וז׳יטומיר והאחים חנינה־ליפא ור׳ יהושע־העשיל שפירא; ורשה (וכאן צריך להיות יוזפוב) והשותפ׳ ר׳ ברוך זעצער (זצר) ור׳ יחזקאל רענער (רנר)״.

(מספר אגרות לח.נ. ביאליק)

בית דפוס — סלאוויטע פלך וואלהיניה

הכומר מיכאל בנדערוואסקי, שהיה נודע לאיש צר ואוייב ישראל השתמש בהזדמנות זאת לקטרג לפני ראש המשטרה בפטרבורג, והעיר תשומת לבו אל המאורע ההוא, שלפי דעתו רק ידי האחים שפירא מסכסכות בזה, מפני שכורך הספרים ידע מסתריהם, שהדפיסו ספרים שונים, בלי רשיון הבקרת שתכנם מלא רעל נגד האמונה השלטת וימיתוהו בגלל זה, לבל יהיו בעוכרם.

עלילת הכומר הנזכר מצאה עזר וסעד בשני יהודים מומרים, שהחרו והחזיקו מצדם גם הם באשמה ועלילת הדברים, כי המדפיסים שפירא הדפיסו ספריהם בלי רשיון המבקר, ומכתביהם הוצעו מקץ שנת תקצ״ה, לפני הגראף בענקענדורף. קריאת כתבי האשמות עשו עליו רושם עמוק, עד אשר ראה חובה לעצמו לשים הדבר לפני הצאר ניקולאי הראשון, שהחליט בראשית תקצ״ו לתת את האחים שפירא במשמר עד אשר יבורר דבר המשפט.

כן ציווה אז הצאר, לסגור כל בתי הדפוס העבריים בוואלהיניה וליטא, ולא יפתחו עוד, וימסר עניין החקירה לבית הדין הצבאי לדרוש האשמה ועלילת הדברים. האחים שפירא מצידם רחצו בנקיון כפיהם ועשו לאל כל האשמות, וגם תשובת המבקר הווילנאי ה״ר זאב וואלף טוגענדהאלד שערך במגילת ספר על שאלת בית הדין הצבאי, היתה סניגוריה למדפיסים, באמרו, שאם נשארו בספרים שהדפיסו האחים שפירא, עלילות נגד העמים, אין זה אשמת המדפיסים, מפני שהם שמו לפני המבקרים כל הספרים טרם יצאה מתחת מכבשי דפוסיהם. וכן המבקרים מאי ידיעתם את השפה העברית, או כי קצרה בינתם לרדת לעומק התוכן, השאירו המקומות ההם. למרות חוות דעת המבקר שתמך אמריו בראיות ברורות, האטימו השופטים אזניהם משמוע, מפני שהיו משוחדים על ידי הצאר, וניגשו מתחילת החקירה והדרישה במשפט קדום נגד הנאשמים, וחרצו משפטם על האחים שפירא, לשלחם לארץ גזירה. במשך ימי המשפט נמתח חשד גם על אביהם הזקן של המדפיסים, הרב מ׳ שפירא והטילו האשמה גם עליו, אולם הוא נאסף בינתיים אל עמיו, ביום ט׳ כסלו תקצ״ח, מרוב יגון ועצב על שני בניו, שנתפסו על לא המס בכפם. ובעצם השנה הנזכרת נתנה הממשלה לשרי המחוזות את הרשיון לצוות לשרוף הספרים העבריים הבלתי מבוקרים, ושמו אז על האח רבבות ספרים עבריים.

האחים שפירא סבלו על ידי מעניהם עינויים קשים ומרים, ויסרו אותם בשוטים ובעקרבים, אולם הם קיוו לה׳ מעוזם שבל יזנחם ובו שמו תוחלת ושמרם שיפלטמו מלחץ ויוציא כאור נגה צדקתם ומשפטם כצהרים ובשנת תרט״ז, כאשר עלה הקיסר אלכסנדר השני על כסא המלוכה נתן להם דרור וחפשם.

בנוגע לענייני הביקו׳ת היה הדפוס בסלאוויטו כפוף למבקר בריגא. בשנת תקס״ה היה סר למשמעתו של המבקר ה״ר רוזנעסהאהן בווילנא ומשנת תקפ״ב והלאה עמד תחת פקודת המבקרים הווילנאים ע. גוטאנסקי (המבקר הראשי) ומשנהו י. מוסקוביטש ועוזריהם ה״ה יצחק ב״ר מרדכי רייברלינג והאדון מיכאל באראבסקי.

חלק גדול מן המכשירים והחומר הטופוגרפי החשוב מדפוס סלא־וויטה רכש המדפיס הנודע דוד־שעיה־סעדיה ווקס מיוזפוב.

יהודי יוזעפאָף מבקשים קרקעות לישוב כפרי

י. בארטיס: „הישוב החקלאי היהודי על אדמות האורדינאט מזמושץ".
(מתוך „פנקס זמושץ" — דף 398)

האדמיניסטרציה של האורדינאט זמויסקי משיבה על בקשת יהודי העיירה יוזעפאָף בדבר הקצאת קרקעות

זוורז'יניץ, 24 מרץ 1835.

האדמיניסטרציה המרכזית של מחוזות האורדינאט זמויסקי — למפקח על המחוז טומשוב.

„הואיל ובפנינו (המכתב) מאת ההנהלה מיום ה־16 לחודש זה, בו מופיעה הדיקלרציה של התושבים היהודיים מהעיירה יוזעפאָף, בה הם מבקשים להקצות להם אדמות לתכלית יישוב כפרי־חקלאי — האדמיניסטרציה המרכזית מורה בקשר לכך, על החלטתה הקודמת באותו ענין, מיום 27 בספטמבר 1833, מספר 2502, ומצהירה, שכל אלה המבקשים קרקעות לקולוניה יהודית, יכולים לקבלם בכפר היהודי, קאלינוביץ, שבסביבת זמושץ, בתנאי שיקבלו כל התנאים של מתישבי קאלינוביץ.

(המזכיר — יאיקעוויטש) (פלעניפאָטענט — זאַלובסקי)

אל יוסף קאהאן ו־יהודים מאמינים בדת משה ביוזעפאָף

על הצהרה שלהם בדבר קבלת אדמות לישוב ועיבוד חקלאי, ניתנת התשובה של האדמיניסטרציה המרכזית, כי הם רשאים כאלו לקבל בקולוניה היהודית הקיימת, קאלינוביץ, שבסביבת זמושץ, בתנאי שיקבלו כל אותם התנאים שהוחלט עם התושבים ההם.

תשובה שלילית ליהודי אחד מיוזעפאָף

זוורז'יניץ, 24 מרץ 1835

ההנהלה הראשית של אחוזות אורדינאַט זמויסקי, אל המפקח על מחוז טומשוב

נמסרת מודעה למפקח, שהבקשה של היהודי בעל הדת — העתיקה שלדת משה, בשם אנקלע וואס, תושב העיירה יוזעפאָף, בענין הקצאת לו 5־4 אקרים אדמה בתשלום דמי חכירה, לא אושרה — והוחלט לסרב לו.

(המזכיר הראשי — קענדזיעסקי) (פלאנופומענט — וויזניבסקי)

„המגיד" — ר' שלמה קלוגר

מאת פרופסור דב סדן



פרופסור דב סדן

הצינה והאימה, שנשבו מכתלי־הקליוז רבתי, נתגברו לאורו העמום של צרור הסיפורים על אחד ממתפלליה הגדולים, הוא המגיד ר' שלמה קלוגר. זכרו היה תלוי כאימה על כל העיר, אפילו זכר פניו ומראה פניו היה בו כדי הטלת פחדים. זקנים שזכרו אותו מילדותם, כשהיו מתארים דיוקנו, ניכר היה מדבריהם דבר־האימות. קטן וצנום, שלא נראו בפניו אלא עינים זועפות וריסים ארוכים, שכיסו רוב פניו, היה כמושלה של העיר. דרכו בגערה וגזירה, פלאות שמספרים בו אף הם פלאי־אימות. דבריו היו קצרים, פסקנים, חותכים כאיזמל. אשה באה אליו בבכיות, שפלוני הבחור, שאמר לישא את בתה, ביטל בערמה את התנאים והערב הוא נושא אחרת. אומר לה המגיד: אשה אין פיה נסגר. תשעה קבין, על אותו בחור היא קובלת, על בר מינן היא קובלת. כי אותה שעה שהאשה עמדה לפניו, התקין אותו בחור את ביתו לשמחת חתונתו, ביקש ליפותו, עלה על השולחן לתלות מנורה של נחושת, תלה המנורה נשמטה מאונקלה והרגתו. חבורה של משכילים בעיר חידשו בה חידוש להוליך את המת בעגלה רתומה לסוסים. הזהירם המגיד וחזר והזהירם, שאיסור הוא. לא נשמעו לו ונערכה קבורת מת על דרך החידוש הזה. קרא המגיד לסבלים וגזר עליהם: טלו קרדומות ושברו את הטומאה. נתיראו מן המלכות, אמר: אני בראש. נטל קרדום ועשה את הארון רסיסי־רסיסים. נחבש בבית האסורים. היו כל העיר עומדים בחצר בית האסורים ולא לנו כל הלילה. אמר להם: שוטים שבעולם, מפני מי עלי להתירא, מפני הדיין של המלכות? כיצד ידינני ולשונו אסורה? אותו לילה ניטלה לשונו של אב בית הדין של המלכות והכל תמהים. כך לשון האגדה שבעל פה ואילו בספר תולדות שלמה שחיבר ר' יהודה אהרן, נכדו של המגיד, הלשון אחר ונאמר בו שאותם משכילים שביקשו לחדש את החידוש התקינו תחילה את העגלה

וכשכבר היתה מתוקנת לתפקידה שלחו לשאול פי המגיד. כסבורים היו שמשנעשה הדבר לא יחמיר. נעשה נס ושלושה שבועות רצופים לא היה מת בעיר ולא נצרכה אותה עגלה ובימים אלה הסעיר המגיד את רוחות היראים והחרדים, רבני הגליל, שיתעוררו לעקור את החידוש. עוד הוא משלח אגרותיו מת אדם אחד בעיר והמלכות לא זו בלבד שסייעה בידי המהדשים לקיים חידושם אלא גזרה על המגיד, שיהא גם הוא במלווי המת. מה עשה קיים את גזירת המלכות, אלא שהלך אחרי העגלה יחף בלא נעלים, הרעישה הליכתו כל העיר כולה. כשחזרה העגלה לבית החולים ונסגר השער אחריה נתכנסו המוני המונים וצעקו: פתחו שערים ויבוא גוי צדיק שומר אמונים. שיברו את השערים ובקרדומות שבידיהם עשו את העגלה כתל גרו־טאות. רבים מהם נתפסו ונחבשו בבית האסורים ואף המגיד נתבע ליתן את הדין בפני חבורה של ממונים שבאו מזלוצ׳וב. אותה שעה שנתן את הדין בפני הממונים היו חיילים עומדים וחרבותיהם שלופות, כי המוני המונים נצטופפו ואמרו להשתער על בית המלכות ושלא להניח בו אבן על אבן. והוא עצמו המגיד, שיכך את זעמם ואמר: אף אם ימתחו עלי גזר דין שאשב בבית האסורים. אם אך יתנו לי גמרא וספר להעלות חידושי אלמד שם בהתמדה בלי טרדות, אולם מנהג אחד ממה שנאמר בשולחן ערוך ובאחרונים לא ייבטל ועל זה מסרתי נפשי מעודי עד היום הזה וכל עוד נשמתי בי כן אעשה. ודאי נוסח שכותב נכדו בספר מדוקדק יותר מן הנוסח שמוסר הסיפור שבעל פה, עם זאת מה שנמסר בעל פה הוא האמת הפנימית יותר והאמת הזו קבעה את דמותו בעינה ובנפשה של העיר — הוא ע צ מ ו, קטן וכחוש כשריסי עיניו מכסים רוב פניו, עומד ובידו קרדום הגדול ממנו ועושה כלה בחידושה של אותה הכת. ה״י זו דמותו העולה מסיפורים אחרים עליו, אם בערב יום הכיפורים שנקהלו בפרוזדורו כמה נשים בשאלות בענין השחוטות והוא אינו מביט אפילו בעופות אלא עובר על פני השורה של הנשים בחפזה גדולה ומרמז באצבע כלפי כל אחת ואחת ואומר כגוזר: כשר, טריפה, כשר, טריפה, טריפה, כשר, טריפה, טריפה; אם בחול המועד כשהוא נכנס לקלויז רבתי ואומר לחזן דרך גערה: יודע אני בך, שאין אתה רוצה להניח היום תפילין ואתה תולה עצמך באילן גדול כספר הזוהר הקדוש ומתירא מאילן קטן כמותי ושעל כן התחכמת וגררת הפרשיות מן הבתים, כשם שגררת כך תהא נגרר, ובאמת סופו של החזן, שמו היה ר׳ אבלה, ששיתוק אחזו והיה נגרר בעגלה; אם בשעת השריפה הגדולה כשבעל הבית שממול בית הכנסת סירב לכונסו והלך ועמד מתחת בית הכנסת הגדול שנחושת הגג הניתכת תרד עליו והוא מקלל את הבית והבית עמד בשממותו עד ימינו, כל כמה שחזרו לבנותו נחרב מאליו ורק כשנתעוור בימינו אדם אחד ובנה אותו כטחנת קמחים היה לו קיום ואמרו בני העיר, שלא היה לו קיום אלא משום שבעל הטחנה הוא נכדו של מי שתפס לו למגיד, העומד תחת הנחושת הניתכת וצעק: כל ביתי אתן לך כל ביתי אתן לך — ואף שידעתי כי סיפור המעשה נוסחו בספר תולדות שלמה אחר וודאי גם מדוקדק יותר אני חוזר ואומר שסיפור־האגדה הוא האמת הפנימית

יותר. אף לאחר מיתתו רוח המגיד כאילו התהלכה בעיר כרוח נקם בשעה שבני העיר לא קיימו חפצו להושיב את בנו על כסא הרבנות ונראה בחלום לבנו ואמר: וי למשפחת היות, שכך וכך נפשות נעקרות השנה מתוכה; ובאמת נעקרו מתוכה באותה שנה כך וכך נפשות. בכל הסיפורים אלה, נראית אישיותו של המגיד קודרת, זועפת, מטלת אימה. וראוי להעיר על קבלה שבידי העיר, כי מנהג שנהגו רביים של חסידים שלא לבוא לעירנו, אלא לישב בעיבורה, יסודו בהקפדה שהמגיד שלנו היה מקפיד עליהם. בימיו היו הללו נזהרים לבוא ומנהגם נתקיים גם עד ימינו, שקצת רביים היו באים בעיר, מהם גם שהשתקעו בה, אך קצת רביים היו עושים ישיבתם בכפרנו. ונראה לי, כי ההקפדה של המגיד אינה אלא פתח קטן לביאור המנהג הזה ואילו הפתחים הגדולים אחרים וקודמים הם. אפשר לא רצו הרביים לבוא בעיר, שרדפה את רבותיהם הראשונים רדיפות גדולות ונוראות — הרי מתוך הקלויז המשולשת יצאו בראשית־החסידות רבנים וחכמים ולא זו בלבד שקראו את החרם הגדול על הכת החדשה אלא הושיבו בחורים הרבה והללו טרחו כל הלילה להוציא את האזכרות מתוך ערימה של ספרים, הם ספרי תולדות יעקב יוסף. ולמחרת היום הוטלה הערימה ברחוב בית הכנסת על גבי מערכה של עצים והבחורים מעלים מדורה גדולה ואינם מניחים לה לאש שתשתקע עד שלא נשתייר מכל הספרים אלא תל אפר. ואותה שעה ישבו במסתרים המעטים מאנשי הכת המוחרמת שבעיר ועיניהם רואות וכלות, בכללם גם ר׳ יחיאל מיכל המגיד מזלוצ׳וב מתלמידי הבעל שם טוב. ר׳ יחיאל מיכל בחדרו ודרך החלון ראה הלהבות המלחכות את תורת רבו. שמע התרעה ההוללה של הבחורים ולבו כנאד מלא צרע וידו קצרה להושיע, האמנם פליאה היא, שיש סיפור מעשה על ר׳ יחיאל מיכל המגיד שנוסחאותיו שתים — הנוסחה האחת כשבא לעירנו היה מכין לו עגלה שנרתמו לה ארבעה סוסים טובים שתהא עומדת סמוך לבית המדרש, שהיה דורש בו בתוכחות גדולות במוסר ובחסידות, שיוכל לברוח מיד לאהר הדרשה, הנוסחה האחרת כשהוצרך בדרכו לעבור עירנו היה מצווה על בעל העגלה שיזרז סוסיו בכל מאמצי־כוח והוא עצמו היה תוחב שתי אצבעותיו בשתי נחירי אפו שאמר, כי ריח הרדיפות של חסידים הראשונים וריח השריפה ששרפו את ספר התולדות עולה ממרצפות העיר ומחומותיה. ואם נצרף סיפור המעשה על חמשים מלקות והוצאת העמוד לפרוזדור בית הכנסת יובן לנו, על מה נהגו רביים אחרונים שלא לקנות שביתה בעיר אלא בעיבורה. לשנים נשכחו טעמים ראשונים ונזכרו טעמים אחרונים בלבד ונמצא כי ההקפדה שהקפיד המגיד שלנו ושלא היתה אלא כתוספת טעם נתפרשה כעיקר טעם.

פרק הייחוסים שבין המגיד והחסידות פרק עמום הוא ובעולם החסידות יש בזה כמה וכמה סיפורים ומרכז להם הסיפור על הפגישה שבינו ובין ר׳ מאירל מפרימישלן. פליאה היא בעיני, כי נכדו של המגיד לא הזכיר בספר תולדות שלמה הענין הזה מכל וכל, כאילו לא היו הדברים מעולם. אפשר כונה היא לו שפסח על נקודה, שנעשתה מרכז לסיפורי חסידים, בין מתוך שנראתה לו טפילה, בין מתוך שרצה, שקוראיו

יראו אותה כטפילה שאינה ראויה להזכיר. הוא, שראה לספר בהדגשה של חשיבות, שאפילו בכתב עת של משכילי הדור, „המגיד" מליק, נדפסו דברי הערצה על אביו זקנו, לא ראה אולי כמעלה יתירה את הידידות של אביו זקנו עם צדיק, שהמשכילים עשו לו פומבי כעם הארץ. אולם ודאי הוא לי, כי הפגישה הזו בין המגיד ובין הצדיק היא ביסודה מעשה שהיה, שניכרים בסיפורי המעשיות דברים של אמת ומי שקורא בהם רואה מאחוריהם כאותה פגישה שתיארה י. ל. פרץ בסיפורו הנודע בשם בין שני הרים. אף המגיד שלנו לא יוצא מאותה פגישה, כשדעתו ולבו אחרים ומי שקורא בעיון בדרושים שלו ומתעורר על החרפות, שבה הוא מדבר בענין האמצעי וביחוד בענין הקרוב לד' שהוא רחוק ממנו והרחק מד' שהוא קרוב אליו וכדומה, ירגיש כי מאחורי הדרושים, בתוכם, מרטטת נימת־מלחמה נסתרת בהשגות־החסידות והשקפותיה. יתר על כן, בהספד שהספיד את ר' מאירל מפרמישלן ושהדפיסו בקונטרס עין דמעה ונקרא מאיר עיני המחכים לסליחתו הי"א מודה, כי לא הגיע להבנה של ענין הצדיקים ומדרגתם. אך אם יצא מלפני הפגישה ולבו ודעתו אינם אחרים, יצא כשידו אחרת, ידו המטילה אימתה כאילו נתרופפה מעט. עם זאת נזהרו רביים שלא לבוא בימיו לעירנו, שאפילו ידו הרפה היתה תקיפה למדי. ודומה, שהמסורת על יחוסו לחסידות ולחסידים פרוצה לסתירות. כן, למשל, תמצא בסיפורי־חסידים על גודל הכבוד שהמגיד נהג בר' שלומצ'י מבלזא ואילו בחוגי מתנגדים נשמר מעשה במגיד שבא לבלזא, נכנס לחצר ואמר לו לרבי: שלום, אתה עוכר ישראל, בשלך מניחים בעלים נשיהם; אמר ויצא בחפזה וברח מבלזא.

סיפור החסידים נפרע גם ממנו כדרך שנפרע ממתנגדיו הגדולים. היא הדרך של עוקצי הומור, היא הדרך של רמיזה על תחום אחר. מעשה במגיד שלנו שכך לשונו: ישב המגיד בביתו ולמד כדרכו והשעה חצות לילה. בעצם־המרוצה של לימודו נפסק קולו שדבר שאמר לצרפו ללימודו נשכח ממנו. והדבר לא דבר הגדול הוא אלא דבר הקטן הוא, ואף שהוא קטן הוא כאותה יתד קטנה שבלעדיה אין חיבורים ללוחות הברזל הגדולים ביותר. שפשף המגיד מצחו בידו, צינַנו בזגוגית, פתח חלונו, הסתכל ברחוב האפל וכל טירחתו אינה מעלה את הנשכח משכחתו. התחיל מחזר על הסוגיה בזמרה גדולה, שמא מתוך שטף הזמרה ייגרר כמאליו הדבר הנשכח. אף עתה נפסק לשונו, אולם משנפסק נשמע פתאום קול אחר, מתוק יותר, אדיר יותר. והקול — קולו של לומד, ותלמודו אותה גירסה הנלמדת ההולכת ומשמעת גם את שנשכח. יצא המגיד בבהלה ונר בידו וצעק: מי כאן, מי כאן? לא נענה אדם, חיפש המגיד לאור הנר, לא ראה אלא אדם אחד שבגדיו טלואים ובלואים והוא מוטל בארגז־האשפה שלפני בית הכנסת ומנמנם. ניער אותו משנתו ושאל: מי לומד כאן, מי לומד כאן? לא השיב אותו אדם אלא נהם נהימה קטנה, כשפניו כבושות בכפיו ונענועי כתפיו כאילו אומרים: לא ראיתי, לא שמעתי, על מה אתם טורפים שינה של עני? חזר המגיד לביתו וללימודו, נמשך לימודו כשעה קטנה ואף עתה חזר כענין השכחה הזו, ואף עתה לא דבר הגדול אלא דבר הקטן נשכח ממנו. עשה

כבתחילה ושוב נשמע לו קול אחר, קול מתוק יותר, קול אדיר יותר. והוא לומד אותה סוגיה ומעלה בלימודו גם הדבר הנשכח. חזר ויצא המגיד ונר בידו וחזר וניער את האדם המנמנם בארגז האשפה ואמר: אני משביעך שאתה מראני ומשמיעני קולך. השיב ולא השיב: עניים אינם נראים ואינם נשמעים. הבין המגיד כי הוא אחד משלושים וששה הנסתרים, שעליהם העולם עומד, שאל: ומתי וכיצד בא מעלתו לעירנו? השיב ולא השיב: עניים אין כרוזים מבשרים בואם, אינם צריכים היתר כניסה של רבנים ומגידים, הם באים. נתחזקה בו במגיד האמונה, שאותו אדם הוא אחד משלושים וששה הנסתרים שעליהם העולם עומד, אחז כנף בגדו ואמר: השבעתיך, שאתה מגלה עצמך ואומר מי אתה? השיב ולא השיב: מה שאתה רואה בי. ביקש אותו אדם לישמט מידו ואף נשמט מידו ורץ בסימטאות והמגיד אחריו. ראה המגיד מרחוק הבית שנכנס בו ועשה בו סימן. אין יודע כמה נמשכה אותה ריצה, אבל סימטאות שהמגיד ראה אותה שעה לא ראה מעודו כאילו לא עיר אחת היא, אלא כמה וכמה כרכים. נתיגע מרוב ריצה ונעצר בדרכו לנשימת־בינתיים. למחרת בא אל הבית הזה — ראה אותו אדם והוא מוטל על ערימה של קש וערימה זו הם כלי הבית. אחז באותו אדם וחזר להשביעו. נרתע אותו אדם לאחוריו והקיר נפתח לפניו ומיד נסגר והמגיד אין לפניו אלא אותה ערימת הקש.

אף על פי שמעשים בל״ו צדיקים היו מאכלסים רוב סיפורי ילדותנו, שכן קבלה בעירנו שבה יושב ישיבת קבע אחד מל״ו, ואחד מהם שעיכב את הגאון מוילנא לעלות לארץ ישראל נודע אפילו שמו, ר׳ לייב וויינר — היתה בסיפור זה יותרת של אימה, ביחוד מחזה הריצה של המגיד אחרי אותו אדם והעמידה הבוהה שלו לפני ערימת הקש. ונצטרפו לו כמה ענינים אחרים, כגון הסיפור שהמגיד היה נוהג בחצות הלילה לפתוח ארגז־הכלים שלו ולהוציא את התכריכים שלו, שהיו מוכנים לו כל ימיו, וכגון הסיפור על הצוואה הנוראה שלו שבה ציוה כי לאחר פטירתו ישליכו אותו לתוך הקבר ואבן מראשותיו. הדיוקן ששירטוטיו נארגו מסיפורי דברים אלה וכאלה, היה דיוקן של אימה, היא האימה שהציצה בשעות לילה מדממת־סימטה מחלל הקלויז המשולשת, כתליה, חלוניה, נר התמיד שלה.

בימי ישב בעירנו בנו, ר׳ אברהם בנימין, שחיבבתיו כדרך שילד מחבב את הסנדק שלו. גדול בתורה ובדעת, רך בתכונתו ונוטה להלך באמצע. בנעוריו היה שנוא למשכילים קיצוניים, וכן אמר עליו השיל שור: הוא כראשי תיבות שלו — אָבק; אהוב למשכילים מתונים וכן אתה מוצאו בחברים ראשונים של חברת „מקיצי נרדמים״. רבנות שנתמנה לה בז׳ולקיב לא התמיד בה, שהחסידים ירדו לחייו והיה מהלך בעירנו כשריד לדור שלא עשה תורתו אומנותו ומתיקות הליכותיו כמפיגה מעט זכר האימה של אביו הגדול.

(לקוח מתוך הספר „ממחוז הילדות״ בהרשאת המחבר).

כמעיין המתגבר

(מאה שנה לפטירתו של הגאון רבי שלמה קלוגר זצ"ל — תקמ"ו
— א' תמוז תרכ"ט)

מאת הרב **נתן צבי פרידמן**

אחד הכוכבים המזהירים בשמי היהדות לפני מאה שנה ולמעלה היה רבי שלמה קלוגר. הוא שפט את ישראל למעלה מהמישים שנה בבראדי שבגליציה, אבל שמו והשפעתו היו בכל תפוצות ישראל, בעודו בחיים, וגם לאחרי פטירתו, כי השאיר אחריו ברכה, הרבה ספרים בכל מקצועות התורה, אשר הם כולם נכס יקר לספרות התורנית לכל סוגיה.

הוא היה כמעיין המתגבר וכנהר שאינו פוסק. קיים את הכתוב (קהלת י"ב) עשות ספרים הרבה אין קץ. אגדה מהלכת כי חיבר ספרים כמניין שמו „שלמה", שע"ה ספרים. חלק גדול מכתבי יד שלו שמורים באוצר כתבי יד של הספריה הלאומית ליד האוניברסיטה העברית בירושלים. ספריו הנדפסים עולים לעשרות, והם ספרים שימושיים בהלכה, כמו: שאלות ותשובות „טוב טעם ודעת", „ספר החיים", „שנות חיים", „חכמת שלמה" על שולחן ערוך ועל הרמב"ם, וכן חידושים על מסכתות הש"ס, כמו „נדרי זרוזין", „עבודת עבודה", „בגדי יום טוב", וכן ספרים שאגדה ודרוש, כמו „אמרי שפר", „יריעות שלמה", ועוד רבים אין ספור. כן נאספו שאלות ותשובות שהשיב לשואליו לעת זקנתו, „האלף לך שלמה", אלף ומאתים בירורי הלכות. ואם בצעירותו האריך בכתיבה לברר העניין, מקורו ושרשו, הרי לעת זקנותו כתב בקיצור ותמציתי במסקנה ברורה.

בדורו, שהיה דור דעה של גדולי התורה ואנשי מופת, התבלט הוא כאחד המיוחד שבהם, וכל שאלה שעלתה על הפרק, נתבקש הוא לחוות דעתו, דעת תורה. בשנת תר"ג פנתה אליו קהילת ברדיטשוב, להכריע בשאלות שהתעוררו מסביב למעמד השוחט, על דרכי בדיקת הסרכות, אשר יצאו עליהן עוררים. לאחר הכרעתו של רבי שלמה קלוגר, שעוררה סערה גדולה בזמנו, נקבעו תקנות קבועות בסדרי העבודה של השוחטים בבתי המטבחיים, אשר נדפסו אחר כך בספר „תורת הזבח", ואשר נתקבלו בקהילות המסודרות כתקנות קבע.

בזמנו התחילו להכניס סדרים חדשים לאפיית מצות של פסח, על ידי המצאת מכונת האפיה, אשר התחילו להשתמש בה בקהילות גרמניה, ושנתפשטה אחר כך גם למזרח אירופה. גדולי התורה נדרשו לחוות דעתם מבחינת ההלכה. בראש המקילים עמד הגאון רבי יוסף שאול נתנזון, רבה של למברג, בעל „שואל ומשיב", והביאו מכונות אלו ללמברג ולקראקא לאפיית מצות לפסח. נגד היתר זה יצא בתוקף הגאון רבי שלמה קלוגר ועמד בראש האוסרים, ותמכו בו גדולי אדמור"י החסידים, כמו האדמו"ר מצאנז, בעל „דברי חיים", והאדמו"ר מגור, בעל „חידושי הרי"ם".

תחילת רבנותו היתה (תקס"ט) בקולקוב, ומשם (תקע"ה) ביוזפוף, ואחר כך

(ה׳ק״פ) הביא אותו הגאון הגביר הנודע רבי אפרים זלמן מרגליות, בעל „בית אפרים״ לעירו בראדי, ומשם זרח אורו למרחקים.

תקיף היה בדעתו, ולא נרתע מפני כל במאבקו למען אמיתה של תורה. בכל מקום שראה סטיה כלשהי מדרך המסורה, עמד כצור איתן ונאבק בכל כוחו. ובמאבקים אלה עמדו לימינו גדולי זמנו והמכו בו זקני דורו, כמו הגאון רבי יעקב אורנשטיין רבה של למברג, בעל „ישועות יעקב״, וכן הגאון רבי משה סופר, רבה של פרשבורג, בעל „חתם סופר״. אם כי לא נמנה עם קהל החסידים, בכל זאת לא היתה לו התנגדות להם. יחסי ידידות מיוחדים שררו בינו ובין הצדיק רבי מאיר מפ־עמישלאן, אשר נשא מספד מר בעת שמע על הסתלקותו, והדפיס את ההספד (תר״י) בספר „עין דמעה״.

עם כל תקיפותו בענייני צבור, וקנאותו למידת האמת, היתה התנהגותו האישית בפשטות מוחלטת, לא החזיק טובה לעצמו, לא נתן לאדם לשמש אותו, לא רצה לקבל כסף שהביאו אליו מקרוב ומרחוק להנות אותו. והמליצו עליו כי „הזהובים היו בעיניו כזבובים, אבני חפץ ופנינים כשכים וצנינים״. וכששאל אותו אחד על דבר התנהגותו בהומרת קבלת שבת, השיב („האלף לך שלמה״ אורח חיים קי״ב) : „ומה ששאל על מנהגי, ידע כי אני איני נוהג שום דבר הומרא יותר מדלת העם, ומהדיוט שבהדיוטים, ולואי שיהיה חלקי לעולם הבא עם חד עמא דארעא הולך תמים״.

ענוותנותו המופלגת באה לידי ביטוי גם בצוואתו שכתב לבנו יחידו, הגאון רבי אברהם בנימין קלוגר, על המון הספרים וכתבי יד שנשארו אחריו. „הכל תחלק לשנים, החצי יהיה לך, איזו מחצית שתבחר, ומחצה השניה תתן לאחרים לתלמידים. הן לשאר אנשים אשר ירצו בהם, תתן אותם להם במתנה וילמדו בהם. ואם ירצו לומר הדברים בשמי מה טוב, ודאי שכרם כפול מן השמים, כדין אומר דבר בשם אומרו, ואף אם ירצו לומרם בשמם, הריני מתיר להם ומוחל להם לומר בשמם ויהדפיסם בשמם, ועל כל פנים לא יהיה יגיעי לריק, אשר יגעתי בהם בימי חיי, ומני ומנייהו יתקלס עילאה. דברים היוצאים מתוך לב טהור וזך, ללא כל פניות אישיות, וכל כוונתו לשם שמים.

זכותו תגן על שם ישראל להתברך לשלום!

(הועתק מ„הצופה״)

גדולי ישראל בעירנו

מאת אליעזר לרנר

יוזפאף — עירנו (עיירה קטנה), זכתה שיכהנו בה בקודש מגדולי התורה. כגון, הרה"ג ר' יואל סירקיס, זצ"ל, בעל „בית חדש", על ארבעה שולחן ערוך, המכונה בקיצור הב"ח; המאור הגדול, רבן של כל בני הגולה, הרה"ג ר' שלמה קלוגער זצ"ל, המכונה — מהרש"ק; הרב הגאון ר' חיים אלעזר וואקס זצ"ל, המוכר כרב אב"ד מקליש; הרה"ג ר' שלום יוסף הרצשטארק זצ"ל; ואחרון אחרון, הרה"ג ר' שמעון פרזנצ'בסקי זצ"ל, שניספה בשואה הנאצית, זכר עמלק לדראון עולם.

מזכירים גם את האדמו"ר „החוזה מלובלין", כנולד אצלנו. ואילו אחותו עם משפחתה ישבו בעירנו עד יומם האחרון.

טבעי הדבר שגדולי תורה כאלה, לא יישבו לאורך ימים בעיירה קטנת כעיירתנו, מפני שתמיד אורב הפיתוי אף לגדולים ונמצאו ערים גדולות, שפתחו שעריהן בפניהם והזמינום לכהן על כס הרבנות בעירן. ומטעם זה, לא נשארו זמן רב בעירנו, אלא עברו לערים גדולות, בהן ראו יעודם.

הואיל ואנו חסרים נתונים כדי לכתוב על כל הגאונים שישבו על כס הרבנות בעירנו, נכתוב רק על אלה שהורישו לנו ספרות תורנית ענפה, ושממנה אנו נמצאים למדים גם על חייהם. ואחד מהם:

הרה"ג ר' שלמה קלוגר זצ"ל

נולד בשנת תקמ"ד (1784) לאביו ר' יהודה אריה, אב"ד בקומארוב שעל יד זמושץ. למד תורה אצל אביו, ומילדותו נתגלו כשרונותיו הנעלים מאד. וזכרון — להפליא. חודש ימים לאחר הבר־מצוה שלו, נפטר עליו אביו זצ"ל. נשאר ביתמותו לא רק מאביו, אלא גם מרבו הגדול. הפציר מאד באמו, הרבנית, שתרשה לו לנסוע לישיבות. ולאחר שהסכימה לו, נסע לעיר הקרובה זמושץ. נכנס לישיבתו של ר' יוסף הוכגלרנטר ז"ל. בישיבה זו למדו בחורים מבוגרים אף אברכים נשואים, גדולי תורה. בתחילה סירב הרב לקבלו לישיבה, משום שלא האמין, אם יוכל ללמוד בחברותא עם אברכים מבוגרים בהרבה ממנו. אולם לאחר שבחן אותו ועמד על גאוניותו, שמח מאד לקבל לישיבתו תלמיד כזה. צמאונו לדעת לא באה לידי רוויה בלמודי הישיבה בלבד, לכן המשיך ללמוד לעצמו בבית המדרש בזמושץ. הצטיין בלימודי הש"ס ופוסקים, ושמעו יצא כעילוי גדול.

באותו זמן היה מגיד מישרים ודרשן העיר הרה"ג ר' יעקב המוכר בשם „המגיד מדובנא". שלמה, הילד, התלמיד המצטיין למד אצלו אמנות הדרוש. ובשנת הט"ו לחייו, כאשר מתה עליו אמו, הרבנית, נשא עליה הספד גדול, שהפליא את כל

שומעיו. (ההספד מודפס בספר „עין דמעה" שהוציאו לאור עוד בחייו).

אחר מות אמו נשא לאשה בת גביר מפורסם, הובב תורה, מעיר ראווא־רוסקא. והיה סמוך על שולחן חותנו (געגעסן קעסט) שבע שנים רצופות. כל אותו זמן שקד על לימודיו והעמיק ידיעותיו. כשעודו אברך נתפרסם כגדול בתורה ובהוראה. כל „4 שולחן ערוך" עם המפרשים והפוסקים האחרונים, היו נהירים לו ורץ בשביליו כיהודי ב„אשרי".

אולם, משנפטר חותנו ונשבר משען לחמו, רק אז נענה להפצרותיה של אשתו, שדברה על לבו עוד לפני זה על כך, שיתן דעתו לפרנסת הבית, ונאות סוף סוף לקבל מישרה רבנית. בשנת תק"ע נתקבל כרב בעיר קוליקוב, שע"י ז'ולקווא. והוא בן כ"ה שנים.

בקוליקוב הלך שמו לפניו כגאון וכפוסק גדול. בא בדברים עם בעל „ישועות יעקב, הרב מלבוב. ופעמים הרבה נקרא אליו לחוות דעה על ענינים שבהוראה ששנויים היו בויכוח. אחר שבתו על כס הרבנות בקוליקוב כ־5 שנים, חשקה נפשו לחזור למדינת פולין. ובשנת תקע"ה נתקבל, כרב בעירנו יוזפאף. נתקבל בכבוד גדול כיאה לרב גדול. לפני עזבו את קוליקוב, הפצירו בו אנשי העיר, שימשיך לשבת על כס הרבנות אצלם ויוסיפו לו על משכורתו כהנה וכהנה. אבל, סירב להם, כי חשש להפר הבטחתו לאנשי יוזפאף.

בתקופת שבתו בעירנו, מוכר היה מכבר בעולם כולו, כגאון וגדול בתורה. מכל קצוי תבל הריצו אליו שאלות בעניני דת ונוהגים. תשובותיו נתקבלו על דעת כל גדולי התורה בדורו, והם פסקו על פיהן. באחד מספריו „האלף לך שלמה", ובו 1200 שאלות ותשובות. חלק מהן נכתבו ונשלחו עוד בהיותו רב בעירנו. מציין בתשובותיו: מאת שלמה קלוגר אב"ד יוזפאף והגליל.

בזמן ההוא קרה, שהשוחט של העיר, בשם חיים (שם משפחתו לא נזכר) שחט ובדק שלא כהלכה, והרב עשה כדי להעבירו מן השחיטה. השוחט הפעיל את השפעתם של כל קרוביו ומכריו, ואלה עמדו לצידו ותמכו בו. פרצה מחלוקת גדולה בעיר. הרב קינא קנאת ד' צבאות, לא נרתע, ולא רצה לוותר בעניני כשרות. המחלוקת נתחדדה והגיעה ל„דרגה", שהקהילה כמעט הפסיקה לשלם לו את משכורתו הדלה, ומצבו הכלכלי הגיע עד לפת לחם.

בתקופה זו עבר כאורח בעירנו, הגאון האדיר ר' אפרים זלמן מרגלית מברודי. יצאה שמעה לברודי כבר אז כעיר ואם בישראל. מלאה חכמים וסופרים. האורח התאכסן אצל הרב, העריך אל נכון את מצבו (עקב המחלוקת) ותהה עם כך על קנקנו. בשכלו הרב ובחושו המחודד עמד הרב מרגליות, על שלפניו „כלי מפואר", שכל עיר גדולה תתברך בו. הוא האריך את שבתו בעי־נו לעוד כמה ימים נוספים (כפי הנראה במחשבה תחילה) ובסיום ביקורו סיכמו ביניהם, שהרב, ר' שלמה קלוגר, עובר לכהן, כרב ראשי בעיר בראדי. והוא עצמו, שכיהן עד כה בברודי כרב ראשי, יהיה מהיום ואילך כפוף לו (לר' שלמה קלוגר). (עם צעד זה

הרב אפרים זלמן מעמיד עצמו בשורה אחת עם גדולי־נפש בעמנו, כבאומות העולם).

עברו כמה שבועות ומברודי הגיעה משלחת נכבדים בעגלת פאר, כדי לקבל את הרב ובני ביתו לבראדי. חרה הדבר לאנשי עירנו, וניסו לשדלו, שיישאר ביוזפאף. אף אנשינו, כאנשי קוליקוב בזמנם, אמרו להגדיל משכורתו, אבל הם אחרו את המועד. בידי הרב היה כבר כתב הרבנות מבראדי. ואז נדחפו למעשה נואש: קלקלו את עגלת הפאר, שנועדה להעביר את הרב ומשפחתו למקום כהונתו החדש. מובן שמעשה כזה אינו יכול לדחות את הנעשה ואת הנסיעה, אלא לכמה ימים בלבד. על כל פנים לא היה בכך, כדי לשנות את המצב.

ומשנת תקפ״א כיהן הרה״ג ר׳ שלמה קלוגר זצ״ל, כרב הראשי של העיר בראדי. ובלעדו לא הרים איש ידו ואת רגלו בכל העיר. כיהן על כס הרבנות בבראדי עד יומו האחרון. נפטר בד׳ בתמוז שנת תרכ״ט (1869). חי 85 שנים. ובבראדי לבד כיהן פאר 50 שנה.

בזכות השאלות והתשובות שלו, שהריצו אליו רבנים מכל קצות הפזורה, זכה בתואר, רבן של כל בני הגולה. חיבר 375 ספרים. כמנין שלמה, שמו. הם כוללים פירושים על התנ״ך, ש״ס ופוסקים ראשונים ואחרונים. ובמיוחד הירבה לעשות בחיבוריו על הטורים ועל הארבעה שולחן הערוך. נחשב בדורו ובדורות שלאחריו, כגדול הפוסקים. עליו אמר הרה״ג ר׳ יוסף שאול נאטנזהון זצ״ל: „הוא אחד מן הראשונים״.

6000 תשובות על שאלות שהגיעו אליו מכל קצוי תבל נמצאו בדפוס ובכתב יד. קרובים לו סיפרו, שבבית מדרשו, ישבו 4 מזכירים והוא התהלך ביניהם, והכתיב לכל אחד ואחד מהם את שיכתוב. כל מזכיר טיפל במדור מיוחד לו. אחד — בחידושי תורה; האחר — באגדה; השלישי — ביורה דעה, והאחרון — בשאלות של אבן העזר. תשובותיו נתקבלו, כאילו ניתנו מסיני.

אנו למדים כמה וכמה פעמים, כשפרצה מחלוקת בין גאוני דורו ונחלקו בדיעותיהם בשאלות דת ואמונה — דעתו הכריעה. בתחילה, אמנם, ניסו זה או אחר מן הרבנים להתנגד לו, אבל לבסוף הסכימו לדיעותיו ונתפייסו לו. מספריו הרבים זכה להדפיס בעצמו 31 בלבד. 98 ספרים הוצאו לאור על ידי בנו, הרב אברהם בנימין קלוגר ז״ל. השאר נמצא עוד בכתבי יד, באוצר הספרים הלאומי של האוניברסיטה העברית בירושלים, ומחכים לגואל. נכדו כתב קורות חייו של זקנו הגדול בספר: „תולדות שלמה״.

נתכבד בכבודו שזיכה אותנו לישב על כס הרבנות של עירנו, לו זה לתקופה יחסית, 5 שנים בלבד. ובספריו המרובים שיזר זכר עיירתנו, יוזפאף, לכבוד, לתפארת ולגדולה...

המשכיל החדשן

מאת בצלאל למר

על פי המקורות ראויה היתה העיירה יוזעפאף שבשנת 1878 יחוגו את יובלה ה־200 לקיומה, שרויה היתה עדיין בתרדמה עמוקה. חייה התנהלו כאילו על מי־מנוחות, למרות הדלות והעזובה ששררו בכל.

פרנסיה לא גילו יוזמה, כדי להטיב את מצב תושביה, ואילו התושבים עצמם קבלו על עצמם את הדין, כגזירה מן השמים, ולא התלוננו מעולם על מר גורלם. מקור פרנסתם האחד והעיקרי, שכלכל רבים מהם — הדפוס היהודי המפורסם — ששמעו יצא בכל רחבי פולין ורוסיה, הועבר ע״י הבעלים ללובלין עיר הגליל.



משה נ. למר ז״ל

ובעיירה נוצר מצב חדש, בלתי נסבל, שמקום מושבם שוב לא מסוגל היה עוד לפרנס את הכל. מכורח המצב התפזרו רובם בין כפרי הסביבה הקרובה שהקיפו את העיירה מעבר ליערות האורנים, כדי לחפש מקורות פרנסה חדשים: חלקם עסקו ברוכלות והאחרים הציעו את שרותם לתושבי הכפרים, כבעלי מלאכה בסנדלרות וחייטות וכיוצא באלה. חייה של העיירה בודאי היו נמשכים באותו מסלול וקצבו, אלמלא הגיע אליה המשכיל והלמדן, הצעיר לימים החתן של ר׳ קלמן דוד אונטרבוך ובעלה של נכדתו של ר׳ אפרוצ׳ה פירשט — העלם משה נפתלי.

דבר הגיעו לעיירה עורר תיכף לבואו ענין רב בין תושביה. אם אמנם, לפי מראה פניו ולבושו לא היה שונה מיתר אברכי העיירה, הלך שמו לפניו, כבקי גדול בתנ"ך ובתלמוד. וכן, כידען בשפות הארץ ובלמודי חול.

כל השכלתו רכש בכוחות עצמו. עריסתו עמדה בכפר זואדקה הסמוך לעיירת טרנוגרוד. בגיל 8 עזב בית הוריו שבכפר ועבר לגור בבית אחיו, הבכור בעיירת טרנוגרוד, שם המשיך זמן מסוים בהשגחת הרב בלימודי התלמוד בבית המדרש ובהתבגרו למד לעצמו והרחיב דעתו בלימודי חולין ובספרות ההשכלה. באותה תקופה אף נתן עינו בשירה העברית מימי הביניים של משוררי ספרד. וכך בשנים הראשונות לנישואיו, משוחרר מדאגות פרנסה, סמוך על שולחן חמו, כמוקבל בתקופה ההיא, המשיך להשתלם ולרכוש דעת, כבעבר. ובמיוחד השתלם בחוקי המדינה, עפ"י ספר החוקים לנפוליון; והיא שהפכה לימים קרדום לחפור בו.

אמנם, לא המשיך זמן רב בחיים של חסרי־מעש, אלה, שהיו נחלתם של רוב „אברכי משי", ושלא תאמו את מזגו הסוער, אלא חיפש שדות פעולה מחוץ לביתו ובית המדרש. אט אט התחקה אחר אורח חייהם של תושבי המקום, שהיה עדיין חדש עבורו, למד בעיותיהם החברתיות והכלכליות ופתח לפעול במטרה להיטיב מצבם הכלכלי והרוחני כאחד.

בד בבד עם התכניות לפעולותיו הצבוריות, אירגן את חייו הפרטיים. הפסיק להיות סמוך על שולחן משפחת רעיתו, ובאין משלח־יד מסוים, ומחוסר ידיעות בעניני מסחר, פתח לשכת עורך־דין לא מדופלם. חוקי הארץ של תחילת המאה העשרים בגלילות פולין אפשרו זאת — עסק בפרקליטות ובה מצא פרנסתו. עיסוק זה הפגיש אותו עם המוני העם ואכרי הסביבה ואיפשר לו גם להטות אוזן קשבת למצוקתם, וכן לרכוש אמונם.

עם בואו לעיירה לא מצא בה רשות מקומית עצמאית. העיירה היתה מסונפת לרשות מקומית „הגמינה" שנמצאה בכפר אלקסנדרוב המרוחק מהעיירה ותושביה. כיתר תושבי הכפרים הקטנים האחרים, היו תושבי העיירה, נאלצים לכתת רגליהם, עת נזקקו לשרותה של „הגמינה".

משה נפתלי, בעל המעוף והיוזמה, הבין, בכדי להפיח קצת רוח חיים בעיירה חשוב מאד להעביר את הגמינה ליוזפאף.

הרעיון היה מעשי בהחלט. במקום שתושבי העיירה מכתתים רגליהם לאלק־סנדרוב, יאלצו תושבי הכפר הגדול הזה וכן כל תושבי הכפרים שמסביב לעיירה, לבוא לבקר בעיירה, עת הם נזקקים ל„גמינה" ועל ידי זה יגבירו את תנועת המסחר ומקורות הפרנסה בעיירה. ואכן כך היה. לאחר מאמצים בלתי נלאים אצל השלטונות המחוזיים והעברת משאל־עם בין התושבים הושגה העברת „הגמינה" ליוזפאף וזה היווה צעד ראשון וחשוב לשינוי פני העיירה.

כשפעולתו הצבורית הראשונה הוכתרה בהצלחה, לא נח על זרי־דפנה, אלא חתר לקראת פעולות ומבצעים דומים נוספים.

הצעד הבא — הרעיון של שנוי יום השוק. בידוע מתכנסים ביום השוק כפרי הסביבה הקרובה, אף המרוחקת ומביאים מתוצרתם החקלאית כגון: בהמות, עופות, תוצרת חלב וירקות; מוכרים את פרי עמלם, וחלף חלק ניכר מהתמורה רוכשים בעיירה מצרכים וציוד חיוני להם ומשפחותיהם ולמשקם.

ימי־השוק ביוזפאף היו מתקיימים בימי חמישי בשבוע, ולמרות העברת ה„גמינה" לעיירה נשאר השוק, על פי רוב דל משתתפים. וכתוצאה מזה לא הווה גורם חיובי בהתפתחותה הכלכלית של העיירה. משהחל להתעמק בסיבת מעוט המתכנסים ליום השוק — „היריד", גילה, כי יום החמישי בשבוע, כלומר: סוף השבוע הוא בעוכריו. לכן ראה הכרח לפעול למען החלפת יום השוק ולקובעו ליום שני בשבוע, שבא תיכף לאחר שני ימי המנוחה, השבת ויום הראשון ואז רוב הכפריים יבכרו את יום השוק ביוזפאף על העיירות הסמוכות לה. לאחר שמצא הדים חיוביים לרעיונו זה בין אנשי המקום, ניגש בלהט להגשמתו. פנה לרשות המקומית, פירט בפניהם הצעתו בדבר החלפת יום השוק, בהוסיפו הנמקתו המשכנעת. אנשי הרשות המקומית נאלצו לתמוך בשינוי המוצע, למרות שראו, כביכול, פגיעה בפרסטיז'ה האישית שלהם, נרתמו לפעולה להגשמת הרעיון. ואכן קם הדבר והיה. אט אט הרגישו תושבי העיירה בשנוי העצום שחל עם החלפת יום השוק ליום שני. מספר משתתפיו הוכפל כמה מונים, מה שגרם להתאוששות המסחר וגידול מקורות הפרנסה. לאור פעולותיו המוצלחות והפוריות למען בסוס מצבה הכלכלי של העיירה, החלו תושבי המקום לראות במשכיל הצעיר איש חזון והגשמה כאחד, ולא „בעל חלומות" גרידא, כפי שרגילים היו לכנותו בעבר, עת ישב בבית המדרש ולא היה מעורב עדיין בחייה הצבוריים של העיירה.

משהרגיש משה נפתלי, כי פעולותיו למען אנשי המקום עם שפור מצבם הכלכלי הפיחו רוח חיים בהם, הפנה מרצו הלוהט לשדה פעולה חדש לגמרי.

בעיירתנו כביתר עיירות פולין בימים ההם, היו תושביה שרויים בפחד טמיר, מתמיד ולרוב ללא ביסוס כלשהו. אמנם תנאי החיים לא היו הנוחים ביותר: בתי המגורים עתיקים ברובם, שסגנון בנייתם, לא איפשר חדירת אור השמש אף ביום. עקב הצוהרים הקטנים שהיו קבועים בקירות העבים סמוך לגג שררה בהם עלטה ומחמת מיעוט האור היו הקירות מכוסים טחב כמעט במשך כל ימות השנה.

לתאורה בבתים שבעיירה שימשה עששית הנפט. ואילו עצי היערות שהקיפו אותה מכל עבריה שמשו מקור הסקה, בשול, אפיה וכן להארת הבקתות שבכפרים. — אף מקור לפחדים. בלילות היו רחובותיה של העיירה שרויים באפלה וחושך. כל אלה ביחד תרמו לא מעט להפצת דעות של פחד מפני שדים ורוחות רעות, למיניהם.

הואיל וחדור היה הכרה איתנה, כי האימה והפחד מפני רוחות רעות ושדים נזונו משמועות הבל, שהיו מעוגנות עמוק בתת־הכרתם של מירב תושבי המקום ושלדעתו לא היה להן כל בסיס מציאותי — ראה חובה לעצמו לקדש מלחמה

באמונות שווא אלה. הם אשר גרמו למוטט את רוחם של אנשי המקום ולהוות סכנה לחייהם התקינים.

ראשית מבצע „ובערת הרע מקרבך" התחיל במשפחתו שלו עצמו. היה משדל ילדיו לשליחויות שנראות היו „מסוכנות" מאד, כרגיל עם רדת הלילה. היה שולח בנו בכורו, ילד בן 6, לבקר את סבו בשעת לילה מאוחרת. נוכח התנגדותה החריפה והדורת אימת הסכנה של רעיתו לגורל בנם; אך משחזר הנער משליחותו בריא ושלם לבית הוריו, נרגעה גם האם, והרהורי כפירה אודות הרוחות הרעות חדרו גם להכרתה. מעולם לא העלתה במחשבתה, כי יתכן החדירה בחשכת הלילה לפרוזדור האפל ואפוף מסתורין של בית הוריה, וגם לצאת ממנו בריא ושלם.

נוכח הצלחת משימתו בביתו, הוא הרחיב שטח פעולתו, בהזמת אימת האמונות הטפלות בין בני משפחתו הרחוקים יותר, וכהמשך בקרב תושבי העיירה כולה.

כמוקד פעילות השדים והרוחות הרעות, היה מקובל כפי שכונה, — „הבית הצהוב" ביתו העתיק יומין של ר' אלעזר סגלמן. היה זה אחד מעשרת הבתים הראשונים שהוקמו עם תחילת יסוד העיירה יוזפאף, לפני שלוש מאות שנה בערך.

הבית, שעובי כתליו למעלה ממטר, היה בנוי מאבני גיר מסותתות שנחצבו בהרים שבסביבת העיירה .דומה היה בסיגנונו למבצר זוטא. באמצעו היתה חצר גדולה שהקיפוה חדרים והדרונים לרוב. הם שמשו כחדרי מגורים ומקום אחסנה לציוד ביתי שהיה בשמוש במשך כל ימות השנה. וכן דברים ששמושם תקופה קצרה בלבד, כגון: כלים לאפיית מצות לפסח וכדומה. מלבד אלה הכיל עצי הסקה לאפיה ולבשול וכן מלאי גדול יותר לקראת החורף הממושך. החדרים ספוגים היו עובש וטחב בכל ימות השנה שבצבצו ונדלפו מהתקרות המקומרות והקירות קלופי הטיח. החלונות הקטנים שהיו מסורגים סורגי ברזל עבים, שהחלודה אכלה בהם, היוו כמגן נגד פורצים ומתנכלים למיניהם, — לא איפשרו חדירת אור היום לבית פנימה, אף בימי הקיץ הלוהטים. הבית היה מכוסה גג דו־שפועי עשוי רעפי עץ, אשר העלו ירקת ואזוב, ושוו לו מעטה ירקרק דהוי בקיץ, ואילו בחורף הארוך כיסהו השלג בפתיתיו הצהורים כפרוות כבשים עד בוא האביב המיוחל.

החצר המלבנית והחדירה לרוחות והבלתי מרוצפת, ששלוליות מי הגשמים בקיץ הפכוה בוץ ורפש. אבנים לרוב וכן קרשים וחלקי גרוטאות פזורים על פני כל החצר שמשו מעבר בין השלוליות. עליית־גג הגדולה שימשה לדיירי הבית מחסן כולל לכל מיני כלים וציוד, שיצאו משמושם היומיומי; ודברים שבדרך כלל היו מיותרים, אבל חבל היה לסלקם, או להבעירם באש, מצאו דרכם אליו.

שם רע יצא ל„בית הצהוב" בין תושבי העיירה, שמועות משמועות שונות נפוצו עליו, ממש מסכנים הם האנשים, שנאלצים בלית ברירה לדור בו.

דיירי הבית הצהוב היו שרויים בפחד מתמיד מפני המזיקים ומרעין־בישין

העלולים לעולל להם ולילדיהם. חששותיהם אלה גברו פי כמה בלילות חורף הארוכים והחשוכים.

רוחות זעף סוערות שלסתיו שסטרו על קירות הבית דמו לשריקות ויללי בעלי חיים מעונים. ואילו דפיקות וחבטות שנשמעו מעליית הגג, הימטו מוחותיהם כעדת מחוללים הרוקדים את מחול השדים. סיוטי לילה אלה היה מנת חלקם של דרי הבית.

משהגיעו לאזניו של משה נפתלי השמועות המתהלכות סביב הבית ההוא ועל סבלות יושביו, השתומם על כך וסירב להאמין שאיש מיושב מסוגל להעלות על דעתו קיום שדים ורוחות. מאידך, הבין, כי לא די בזה, שהוא לא מאמין באמיתות השמועות הנפוצות, אלא שיש הכרח וחובה עליונה להזים אותן, ולהוכיח קבל עם, שאין כל יסוד לשמועות הללו ולטהר על ידי כך את האוירה הספוגה אימה ופחד.

למרות שהוא היה ידוע בצבור לא כ,גברא רבה' במובן פיזי, לקח על עצמו השליחות, להוכיח ליושבי הבית, כי פחדם הוא פחד־שווא, ואין לו כל סימוכין במציאות. באחד הימים, הופיע בשער „הבית ההוא", כשדייריו, שהיו גם קרובי משפחת רעיתו — קדמוהו בברכה; יחד עם זה היו מופתעים לסיבת הביקור. לא להראות תמוה בעיניהם, המציא תרוץ סביר לחפצו. מארחיו אמנם לא היו מאושרים לגמרי מרעיונו הנועז, לעלות לעלית הגג המסתורית, ספוגת אימה ורזון, אך בלית ברירה, השלימו עם זה. לווהו במבטיהם מלאי השתוממות, ואולי גם בחמלה רבה. הוא כשלעצמו, עמד במבצעו זה מפני קשיים לא מעטים, העליה למעלה היתה מלאת חתחתים, מדרגות העץ הנטויות כמעט במאונך שלא היו מוגנות די מפגעי הגשם והשלג, היו רעועות לגמרי וסכנה נשקפה למי שעולה בהן. אבל כל זה לא הרתיע אותו. קם ועלה מעלה מעלה, מדרגה אחר מדרגה תוך זהירות מירבית. והנה מצא את עצמו משקיף אל סביבתו החדשה שנראתה בעיניו מעורפלת קמעה. קורות העץ שתמכו בגג כוסו בשכבה עבה של קורי עכביש ואבק של דורות, מילא את כל חלל העליה. מצבורים של שברי כלים למיניהם היו פזורים לרוב, ולא איפשרו מדרך כף־רגל־אדם מבלי להנזק בהם. בהתבוננו סביבו נוכח לדעת מה ומי הם הגורמים לדפיקות, חבטות וטלטולים הנשמעים מעליית הגג כל עת שנושבות הרוחות העזות.

אך ניתק עצמו מגרם המעלות האחרון, התחיל מדדה בין שברי הכלים וגרו־טאות שהיו פזורים לרוב ומעליו רשת צפופה של קורי עכביש פרושה כאילו במתכוון, לא אפשרה חדירת שביבי האור פנימה דרך החרכים הצרים. זקוף וכפוף לסירוגין עבר, כמעט, את כל עליית הגג בסרקו כל הנמצא בה. חלל העליה „הבוידים", היה אפוף כולו מעטה עבה של קורי עכביש שנצטבר במשך הדורות. הוא טבל בו כולו, החל מהכובע וכלה בנעלים.

רגוע ומלא ספוק, עזב את עולם המסתורין של ה„בוידים", ירד בזהירות במדרגות הרעועות לעיני דיירי הבית המשתאים, הם פשוט התקשו להכיר את

האיש העומד לפניהם. הוא נראה היה כגוש אחד של קורים ואבק. משהצליח לנער מעליו את הכסוי המשונה מסר להם בפרוטרוט את רשמיו ממראה עיניו למעלה. אַט אַט השתכנעו, כי חששותיהם מרוחות רעות ושדים היו לחנם. העובדה כי איש משלהם הרהיב עוז לעלות למעלה ולסרוק המקום מבלי להניזק כלל, הכניסה שלוות נפש בלבם ורגיעה, ולא הוסיפו להאמין עוד בקיום השדים והמזיקים שריחפו מעל ראשיהם במשך דורות.

אכן רבים היו מעלליו של המשכיל החדשן, משה נפתלי, שפעל לטובת תושבי העיירה כל עת שבתו בתוכם.

דמות אצילה

אף אלה הסבורים שהכירו את האשה הצדקנית יוטא גולדה בת רעכל, אשת ר׳ שלום לרנר הי״ד, אינם אלא טועים. בדמות האצילה של אשה זו היתה מקופלת צדקות וטוב לב, אהבת ישראל ומידות טובות שקשה למצוא אותן, אצל אדם פשוט.

משחר ילדותי, לא שמעתי ממנה אנקת צער, על חוסר פרנסה או בריאות. לעומת זה היתה נאנחה על מה שהיה נדמה לה שילדיה אינם הולכים בדרך בה רצתה שילכו.

כמה שמחה שזכתה להוליך את בנה היחיד ללמוד תורה, וכשנאמר לה ע״י המלמד, שאין סיכוי שבנה יתקדם בלימודים, פרצה בבכי. וממש הרטיבה את השביל



איטי לרנר ז״ל

בה הלכה הביתה. ראה זאת השכן ר׳ איטשע שוחט ז״ל, נזף קשות במלמד, והענין הזה נתן דחיפה להעוסקים בדבר, ליסד בהקדם „חדר״ טוב יותר.

ואמי היקרה לוותה אותי בשעות הקטנות לפנות בוקר בלכתי לבית המדרש ללמוד תורה, ונשארה יושבת אתי עד שבא המתפלל הראשון. הכל כדי למנוע מבנה היחידי הפחד להיות יחידי בבית המדרש ? כלום יש הרבה אמהות כאלו ?

לא היה מפעל צדקה בלי השתתפותה, ביקוריה אצל חולים, סעד ועזרה לנצרכים, דאגה לחלות ודגים לעניים לשבת ; לינה אצל חולות כשבני המשפחה התעייפו. הליכה של כל יום לבית הכנסת להתפלל, וביקורים תמידיים ובקשת רחמים אצל נפטרי העיר ?

וכשזכתה שבנה הלך להבחן אצל הרב הזקן זצ״ל, שמחתה היתה ללא גבול.

אהבתה לתורה היתה ללא גבול, צדקתה ועשית חסד לזולת, בלי ליאות ועייפות.

אספה כספים לצדקה ולהחזקת אלמנות ויתומים. מידי שבוע בשבוע אספה כספים וחילקה אותם לנצרכים, בכל ליל שבת הכניסה חלות ודגים לבתים שלא יכלו להכין לבד. דאגה להשיא יתומות ולספק צרכיהן. הלכה לשבת בלילות ע״י חולים, אשר קרוביהם התעייפו כבר מלטפל בהם. ביקרה בבית הכנסת בתפילות, אף שנשים פטורות מהתפלל. כל חייה לא הביעה אף פעם תרעומת וטרוניות, אף שלא כל דרכה היתה סוגה בשושנים.

זכור לי, איך בעיניים דומעות, ליוותה אותי בתקופת המלחמה מחוץ לעיר כדי שאברח למקום בטוח יותר, אף שחשבה שלא תראה אותי עוד.

ת. נ. צ. ב. ה.

אליעזר

שדים בחורבה של בית הדפוס

על פי סיפורו של אפרים וורמשטיין

לו בעצמו קרה הדבר.

היה זה בשנת 1926. ניתנה הוראה מטעם ה„גמינע" לעשות לשיפור העיירה. בית הדפוס של משפחת זעצער ורענער, היה עזוב, נמצא ממש במצב של ,חורבה'. כידוע היה אחד הבתים ה,חשודים', כמושבם של השדים. (אך בזמן הזה היתה כבר האמונה בקיום שדים בירידה תלולה). המשפחה שהבית נשאר בבעלותה, אלמנת ברוך זעצער, קיבלה הוראה מטעם ה,גמינה' להרוס את הבית. הוראה בצרוף אזהרה מפורשת ,אם תוך זמן מסויים, הדבר לא ייעשה על ידי הבעלים עצמם, תעשה זאת העיריה על חשבונם.

לאחר שתיים־שלוש אזהרות כאלה, ובעלת הבית לא קיימה את הפקודה, הזמינה העיריה פועלים לפעולת ההריסה. העירייה עשתה זאת בחשאי, בלי להודיע על כך לבעלת הבית. אלא דרך מקרה נודע לה הדבר. הקבלן שקיבל על עצמו להרוס את הבית, נכנס אל השכנה (רייזעל אייזען) לשתות בקבוק „וואדקאַ", שביקש לקבלו בהקפה על חשבון העבודה, שהוא עומד לבצע. והוא שמסר על החלטת העירייה להרוס את הבית בימים הקרובים. העירייה הבטיחה לקבלן בעד עבודת ההריסה 500 זהובים. סכום שלכל הדעות היה למעלה מן הערך הממשי.

לכשנודע לה הדבר, באה אליו אטי, בעלת הבית, והם באו ביניהם לידי השוואה להוציא לפועל את העבודה בסכום קטן בהרבה, של —.200 ז'.

הואיל והקבלן הגוי, צריך היה לבוא להרוס את החורבה ביום השני הקרוב, היה הכרח להקדים אותו. לכן הזמין פועלים לליל שני, עם האשמורה השלישית, כדי שיספיקו לגמור את העבודה עד זריחת השמש. וכאשר הגויים יבואו ימצאו כבר את הבית מפורק. הוא בעצמו התחיל לעבוד, שעה־שעתיים לפני השעה הקבועה, כדי להכין בשביל הפועלים מקומות גישה לפירוק המבנים.

על כל פנים לא התחיל בעבודה מאוחר יותר מאשר בחצות הלילה. אך מחוסר אור בבנין היה נאלץ לפתוח ,חלון' בגג, דרכו יחדור מעט אור הירח לתוכו. כמובן שראשית עבודתו היה הגג והתחיל לפרק את הרעפים ולהעיפם אל הארץ.

אותה שעה עבר אפרים קרמר כשהוא רוכב על סוסיו, ופניו אל האחו לרעייה. וכאשר חש בדפיקות וברעש השגיח ברעפים העפים מן הגג, נתבהל ופתח בצעקות:
שדים !... שדים !...

משמע לצעקותיו התחיל להבין לסיבה. עלה על הגג, השקיט אותו, בקראו

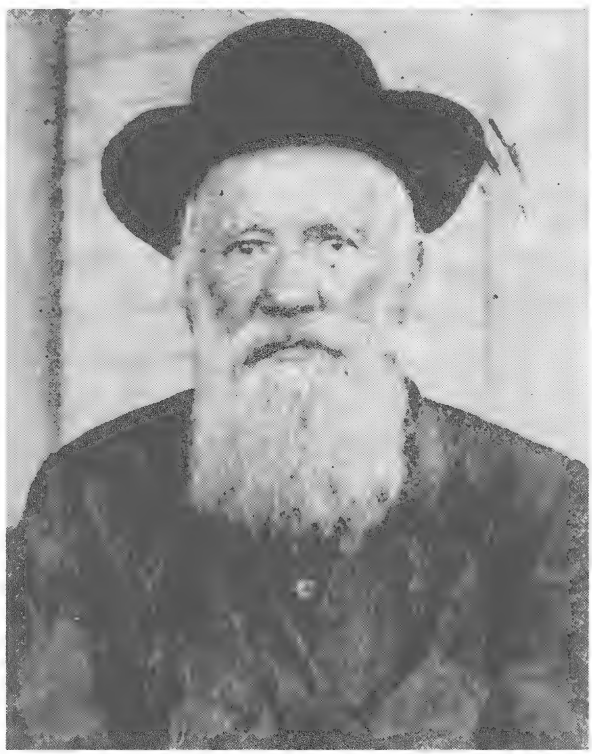
אליו בקול, שאין אלה שדים, אלא הוא אפרים, שהורס את הבית ומעיף את הרעפים אל הארץ.

זהו בעצם סיום הסיפור. אך כדי לשבר את האוזן, צריך להוסיף שבאותו זמן החלו כבר להגיע הפועלים שהזמין, ניגשו לעבודה ותוך שעות אחדות, עוד טרם זרחה השמש, סיימו את כל פירוק הבית. וכמובן, כאשר הגיעו הגויים בבוקר, מצאו את העבודה גמורה, ולא נשאר להם, אלא לאשר, למגינת לבם, כי היהודים הקדימו אותם ועשו את המלאכה שהוטלה עליהם לעשות, ביתר יעילות וזריזות.

הרב ר׳ שלום יוסף הרצשטרק ז״ל

מאת נכדו זישע הרצשטרק

עוד בבית אבי, ר׳ נפתלי הרצל, רב פעיל בבית הרבנות בלודז׳, שמעתי בפעם הראשונה את המילה — יוזעפאָף. אתכחש לאמת, אם אומר שכבר אז בילדותי הבינותי את מלוא המשמעות של המילה. אמנם ידעתי שמדובר בשם של עיירה, אבל בדמיון הילדותי שלי תיארתיה לי אותה במימד רחב יותר — מעין מוסד!



הרב ר׳ שלום יוסף הרצשטרק ז״ל

היקף של תורה וחכמה, עמלים יהודיים, בעלי־מלאכה נקיי כפיים, שכירי יום, שחוחים תחת עול הפרנסה, אבל שמחים בחלקם.

כזאת תצויר יוזעפאָף בזכרוני, והרב — סבי! איך לא אתקשה לתארו — הרי מעולם לא חזיתי במאור פניו; מעולם לא שיחק אתי כילד, כנכד; סבא —

שמעולם לא בחן אותי בבקיאות פרשה בחומש; אף פעם בחיי לא ליטפתי את רחב זקנו הלבן כשלג, ומעולם לא העניק לי דמי־חנוכה...

אך, אבי ז״ל, כפי שכינוהו, הרצל בן הרב, מעולם לא פסק לתארו: יהודי זקוף־קומה, זקן בר־מידות ולבן כשלג; פנים האומרים הדרת כבוד, עיניים מרצינות אך גם מביעות טוב לב — החיוך מעולם לא מש משפתיו האדומות מלאות רעננות, ותמיד מוכנות להיטיב עם הזולת, אם בעצה, אם במילה מעודדת.

במרוצת השנים כשהייתי נער, התעניינותי ביוזפאף היתה עמוקה יותר, שורשית יותר, והתחקיתי אחר מקום העיירה. וכך בחיפושי מצאתי בספריה הענפה של אבי, ספר מועט־מידות, שכרכייתה בלויה — ספר תהילים, שראה אור בירושלים, והוצא על ידי ר׳ יודל לנדא, דודו של סבי ובו פירוש של סבי „שושנים לדוד״. וכן הגהות לפסקי הלכות, שהיו מסודרים לפי המתקונת של „חוק לישראל״. מציאת הספר הגבירה סקרנותי על מכורתו של מחברו, סבי, לדעת יותר ויותר על יוזפאף.

גדולי הדור שבפולין בעלי התריסין שבליטא הלמדנית ובגליציה הגאונית מלפני מלחמת העולם הראשונה — כיבדוהו כבעל שיטה משלו; והנצי״ב מוולוז׳ין קיים עמו חליפת מכתבים, המופיעים בספרו „משיב דבר״; בחצרות החסידים של „מלכות ריז׳ין״ וסדיגורי היה מקובל ומכובד; עם „בעל התכלת״ רבי גרשון הניך מראדזין, היה לו מחלוקת לשם שמים. אף הרב הספרדי, גאון ר׳ חיים חזקיהו מדיני, מחבר הספר „שדי־חמד״ העריכו מאד וקיימו ביניהם חליפת מכתבים, בעניני הלכה.

סבי ר׳ שלום יוסף הרצשטרק ז״ל, היה בנו של ר׳ אליעזר הרצשטרק, רב בגרבוביץ, אמו היתה בתו של ר׳ נחמיה יחיאל מביכווע, בנו של היהודי הקדוש מפשיסחא. סבי נתיתם בעודו ילד, וגדל והתחנך בביתו של ר׳ נחמיה בביכווע — עיירה עניה ומרודה, כפתגם עממי: „אחוזת מלך אביון״ שבגליל לובלין.

הסיפורים הנפלאים שנהג אבי לספר אודות אביו (סבי) נטעו בליבי אהבה גדולה למכורתו, שלו ושל אביו — יוזפאף.

יוזפאף, אמנם עיירה קטנה, שאין מקומה על מפת פולין — אך הודות לבתי דפוס שלה התפרסמה בעולם כולו. הדפוס הראשון, שמלפני כ־150 שנה, שמייסדו ויוזמו היה ר׳ דוד סעדיה ישעיהו וקס; אחרון, כמלפני 100 שנה היה הדפוס בידיהם של השותפים יחזקאל רנר וברוך ושלמה זצר. זה האחרון היה חותנו של סבי. כמפיצים של הספרים ברחבי פולין היו משפחות וולטשער ונדלר.

ליוזפאף בא סבי מגרבוביץ, שם ישב על כס הרבנות לאחר פטירתו של אביו, ר׳ אליעזר הרצשטרק ז״ל.

מפי זקנים שמעתי, באיזה יראת־כבוד היו מדברים על סבי, תוך שהיו קמים על רגליהם, והוסיפו: אטו לאו מלתא זוטרתא, ר׳ שלום יוסף, בוצינא רבא. ומה שליחוס, שייכוהו לרש״י, רמ״א, „פני יהושע״, ושאר בשר לר׳ יחזקאל לנדא, שנתפרסם כ„נשיא לויים״ בפראג.

אבי היה מזכיר לרוב את בקיאותו של אביו. הוא היה אומר: שלמד באופן

יסודי בשלחן הערוך ולא מצא כל אפשרות של פשרה בעניני דת והלכה, פרט לחשן המשפט. כדי להוכיח דבריו, הביא מובאה מהספר „תירוש ויצהר" לר' צבי יחזקאל מיכלזון הי"ד, הרב דפלונסק, שיחד עם עוד יהודים מגיטו ורשה ניספו בטרבלינקה.

מכתב מיום ב' תל"א תרמ"א (1885) מהרב מיכלזון שזה מקרוב נתקבל כרב בקרסנברוד אל סבי. (מתפרסם בזה)

ארוע נוסף על חיי הסבא, קשור ב„מקיצי נרדמים", שנוסד בתרס"ב (1902)

סימן קצא.

בשם ה' ובעזרתו יתי"ש ב' תשא תרמ"ח קרסניבראד.

לכ' י"נ הרב הגאון כו' מ' שלום יוסף נ"י הארצשטארק אבד"ק יוזעפאף:

אחדשכ"ת באה"ר. היות כי חג הפסח הק' ממשמש לבוא. והנה הוא היו"ט ש"פ הראשון הבע"ל מעת אשר הושיבו אותי על כסא הרבנות דפה. ונצרך לי לעשות סדר מכירת חמץ לבני עירי והסביבות אי"ה. ואני רך בשנים ולא הרגלתי באלה. ומה גם כי ישנם נוסחאות שונות בספרי הגאונים האחרונים. כמו בש"ע הרב מלאדי. ובקיצור ש"ע ועוד. לכן כתבתי לידידיי הרבנים הג' שי' עירות הסמוכים. ובקשתי אותם לשלוח לי נוסחי השט"מ

כ"א כמנהגו ועד עתה כבר נקבלו בידי מאשר שלחו לי מעיר בילגורייא. וולאדאווי. רייווין. שעליצן. דארגא. ונוסח מהרב המנוח ז"ל דפה. לכן אבקש גם מכ"ת שישלח לי הסדר והנוסח כפי מנהגו וכו':

ידידו עה.

ב"ה אור ליום ועש"ק תשא תרמ"ה יוזעפאף.

בין גאולה לגאולה יתנהו ה' למעלה ולמעלה כבוד הרב המאוה"ג החריף בקי ושנון סוע"ה מורג חרוץ בעל פיפיות שלם במעלות ומדות יקרות ונכבדות מהולל בתשבחות שלשלהיוי"ח כ"ש מו"ה צבי יחזקאל נ"י האבד"ק קרסניבראד:

קטעים מספר „תירוש ויצהר" הדנים בחליפת מכתבים אודות מכירת חמץ בין הרב ש. י. הרצשטרק לבין הרב צבי יחזקאל האבד"ק קרסניברוד.

שכדאי להתעכב עליו. באותו זמן פעל בקהיר שבמצרים, הרב מנחם מנדל הכהן. הוא היה מיודד עם חכם באשי דמצרים, אליהו חזן סייט. סבי פנה במכתב אל הרב כהן, שהיה מידידיו של סבי, שרבני המזרח התיכון ישתתפו באותה ועידה.

(פרטים על החברה והועידה שנתקיימה בבית הכנסת הגדול בקרקוב מופיעים בספר „זכותא דאברהם" ביוגרפיה של ר' אב־המ'לה טשכנובר ז"ל ונכדו ר' מנדל

והנה הרה"ג היש"ש מ' ר' שמואל ר' עוזר"ס מו"ל בבילגורייא שלח לי הנוסח הנהוג בעירו. והוא כותב אשר בשנים קדמוניות הפליג בו זקני הגה"ק מ' יצחק נתן נטע ברלינר אבד"ק בילגורייא ז"ל שהוא יקבל ע"ע העול לעשות השט"מ לבני קהלתו. וכן הוא עושה כל הימים. וכן הובא כמה נוסחאות שונות בשו"ת דבר משה מהד"ת (סי' ל"ח) ובשו"ת דברי מלכיאל ח"ד (סי' כ"ב כ"ג כ"ד). ובס' המקנה מי"ב רי"י מו"ל בפראגא. והאריך בזה בס' שדי חמד מ' חמץ ומצה (סי' מ'):

והנה יסוד הדבר הובא בתשו' הגאון מהרש"ק אז"ל שנדפס בסוף שו"ת נאות דשא וז"ל על דברי ריבות בשערי ק"ק יאס אשר נעשה בין הרבנים הגדולים דשם ונשאלתי מהרב הגאון מ' יוסף אב"ד דשם לחוות דעי גם אני ורואה אני שהוא מחלוקת לש"ש בדבר מכירת חמץ בפסח אשר נתקן מאז להיות כולם מוכרים לישראל אחד באופן המועיל וישראל הקונה מוכר הכל לנכרי ומוסר לו כל שטרי מכירות שלו. וזה נתקן עפ"י הרב הגאון הנ"ל. והרב הגאון מ' משה טויבים אב"ד דשם (בעל תוספות ראם) ערער על הדבר ואסרו וכל א' הדפים עלה לתרופה לחוות דעתו ונשלח אלי דברי שניהם. תשובה. הנה אם כי את הרב הגאון מ' יוסף אינני מכירו מעולם. והרב הגאון מ' משה טויבים מכירו אני היטב כי רב גוברי' והוא כרעי כאח לי אעפ"כ לא אשא פני איש והאמת הוא כתב ואם לי וכו' אחר המחילה מכ' הגאון מ' משה כי לא צדקו דבריו בזה והוא מנהג כשר וישר.

וכשאני לעצמי בחרתי לי הנוסח של הג' אבד"ק יוזעפאף הנ"ל לעשות מכירה כוללת ובני העיר שיש להם חמץ נותנים לי כח הרשאה למכור חמצם. ולהשכיר המקומות. ונוסח ואופן זה שלח לי גם ש"ב וידי"נ הגאון ר' יעקב שור. ונדפס תשובתו אלי בס' שע"ם בקונט' שער יעקב (סי' י"ג) באריכות. והוספתי קצת מנוסחאות עסקים ההלכו לי כנ"ל. ומי לא ראה המבשלות שבי' בעת

בריוו־אויסטוישונג צווישען הרב ש. י. הרצשטרק און הרב צבי יחזקאל פון קרסניברוד, וועגן דיני מכירת חמץ, אויסצוגען פון בוך: „תירוש ויצהר".

לנדאו ז״ל מזבירצ׳ה, שהיו מראשי המדברים בועידה. הספר הוצא על ידי מוסד הרב קוק בשנת תש״ט בתל־אביב בעריכת הרב יעקב וו־דיגר).

לעת חורף, ואנכי בחור בר־מצוה, נתאספו בבית אבי שבלודז׳, כל בניו של הסבא: אברהם, שלמה, הרב פרזנצ׳בסקי, רייזל זוגתו (בתו של סבא) עם בנם נחמיה. הם באו ליום השנה של הסבא. באותו מעמד סיפר אבי: בתחילת חודש שבט לשנת תרפ״ד, הגיע מברק על מחלתו האנושה של הסבא, ועליהם לבוא תיכף ומיד ליוזפאף. בבואם אל בית אביהם, מצאוהו על ערש דוויו, מסיבת זיהום בכליות (כיום, קרוב לוודאי, שבאמצעות תכשירים אנטיביוטיים היו מונעים את הסיבוכים).

למחרת, השכם בבוקר של יום ששי, קרא הסבא לחדרו את בניו, שתה לחיים עם כל אחד מהם, אחר, נטל ידיו, ולקח ברכת פרידה מכל אחד ואחד מהם; וכאשר נפרד מאבי, הוא אמר לו: הרצל, למען השם בלא הספדים, אם תוכל תאמר מלים מספר בלבד״... אחר, שוב נטל ידיו, ובביטאו: „שמע ישראל״, יצאה נשמתו.

צורת הסתלקותו והתנהגותו של רגעים האחרונים בחייו — מעידים על אורח חייו בכלל ועל טוהר המחשבה בפרט.

יהי זכרו ברוך!

לסבי, ר׳ שלום יוסף, היו 5 בנים ובת: אל׳עזר, הבכור — אב לדוד, הנכד הראשון לסבי, הוא נותר בחיים אחר המלחמה (ברוסיה ואחר כך באמריקה); יעקב־יצחק ישב באוסטריה. אחריו, אבי, נפתלי הרצל, נפטר ב־ב׳ דפסח תרצ״ח בלדוז׳. אחריהם: אברהם ישראל הי״ד ושלמה הי״ד שניהם ניספו באושוויץ.

הבת, הרבנית רייזל ניספתה יחד עם בעלה, הרב שמעון פרזנצ׳בסקי ביוזפאף.

תירגם ע. ל.

בערעלי — הל״ו

מעובד בידי ע. אמר־למר

מפי אליעזר לרנר ומאיר פרינץ

בערעלי שמש דבית המדרש לא הלך בגדולות, ולא חיפש שררה לעצמו. עבודת הניקיון של בית המד־ש, החזקתו, הדאגה למאור ועוד, הקימה שבהשכמה לעורר את יהודי המקום לעבודת הבורא — שיקע בהן את מאוויו, הגוף והנפש כאחד.

בא יהודי מטומשוב עם אשתו העיורת ליוזעפאָף העיר. לא שאלו לאכסניה, ולא לקרובי־משפחה, אלא ישר לבית המדרש. פנו לשמש, לבערעלי, ובפיהם המלצה מהרבי מבעלז, שעליו, על בערעלי, בלי כל התחמקויות, לרפא את אשתו העיורת, האומללה, מעוורונה. שמע בערעלי מפי היהודי מטומשוב, דברי הרבי מבעלז ולא ידע מה לעשות. הוכה ממש בתדהמה. בוהה בעיניו ואינו יודע לאן להסתכל קודם, אם ליהודיה העיוורת, אם לבעלה שנראה לו מוזר מאד בעיניו, או אולי יתלה עיניו בשמיים ומשם יקבל מענה. מרוב הפתעה החל לגרד בפדחתו.

„איי, איי, איי, מה נטפל אלי הרבי מבעלז... מי אני? ומה אני?... שמש עני, עני ואביון. כל התורה שלי — פרק תהילים! וכל מעשי, איזה מעשים יש לי?... „הנני עני ממעש!״ אם אני עושה משהו, הרי זה לעורר היהודים. די אידעלעך, די הייליקע אידעלעך לעבודת הבורא. זה הכל! זה!...״

המשמש נינוח, בולע רוקו ונאנח הרישית. לבסוף פנה אל היהודי ובת זוגתו:

„מה אגיד לכם: אין לי מה לומר לכם. חזרו תיכף ומיד לבעלז, לרבי, ואמרו לו, שהשמש מיוזעפאָף אינו יודע מאומה. און לאָז ער מיך געמאַך לאָזען״.

שבו היהודי מטומשוב ואשתו העיורת על עקבותיהם ופניהם לבעלז. בעיניים דמועות כשהסגינהורית לצידו, נכנס היהודי לרבי. ובפיו המענה של בערעלי. גער בו הרבי ואמר לו: „אמרתי לך שתסע ליוזעפאָף, אל השמש דבית המדרש דשם והוא יעזור לכם״. בלית ברירה שבו ליוזעפאָף. ניגשו לבית המדרש ונתנו עצמם בשבועה, שלא יזוזו מפה, אפילו עליהם לשכב על הארץ תחת כיפת השמים שנה שלמה, עד שייעזרו.

התחנן השמש בפניהם: „ר׳ איד, יהודי קדוש, אני רק שמש, שמש מסכן בעצמו, במה אני יכול לעזור לכם?״

„הרבי מבעלז שלח אותנו אליך. רחם עלי ועל אשתי המסכנה, שלא זכתה לראות אורו של הרבון עולם״.

המשמש, מעייו המו להם, בעיניו הרכות נדחקו הדמעות, אנחות כבדות ועמוקות נשהקו מביטנו: „צרותינו זענען גרויס און לאַנג ווי דער אידישער גלות!...״ הרים ידיו אל השמים: „מאין יבוא עזרי?!...״

היהודי לא דיבר דברים סתם, כדי לשבר את האוזן. הוא ואשתו הסומאה לא

זזו מבית המדרש ימים ולילות. השמש לא יכול לראות בסבלותם והכניס אותם ללון ל„פוליש". בבוקרו של יום אחד, בית המדרש ריק עדיין מאדם. חזר השמש מסיבוב ההשכמה שלו בבתי העיירה. הכניס את האבוב למדור התחתון שבארון. ניגשים אליו היהודי ואשתו. האשה כרעה על ברכיה (בבחינת האשה בשילו: „אשה קשת רוח אנוכי!") הושיטה ידיה ושיכלן סביב שתי רגליו של השמש: ופנתה אליו בזו הלשון: „השמש מיוזעפאף, עד מתי תתאכזר עלי? עד מתי?... עזרני!..." השמש רך הלבב הציץ לתוך עיניה, והשגיח בהן אגלי דמעות גדולים וזכים, כבדולח מתגלגלים מעל פניה הלבנים והטהורים, ונושרים על האדמה. לבו בכה בתוכו, פרש כפיו אל השמים ואמר: „רבונו של עולם, מענה לי אליך. למה נתת לב גדול כזה בחזי וידים כה רפות לירכי, ידים שאינן יודעות לעזור... תן בינה בלבי, לו פעם אחת בחיי, ולמדני איך לנהוג עם אומללה זאת!"

פתאום, אינו יודע איך קרה הדבר. מאן־דהוא דחפו לעשות מעשה. שירבב כפו לתוך כיס האחורי של הז'יפצי, ושילשל מתוכו סמרטוט אדום, וניגב בו את עיניה...

למחרת המעשה נעלמו היהודי ואשתו מיוזעפאף .אחר כך סיפרו, כי האשה יצאה, מתוך רוב התפעלות בראותה את אור השמש, בריקוד, וכך רקדה מככרה של יוזעפאף עד טומשוב העיר, כאשר בעלה מדדה אחריה ופיו אינו פוסק במשך כל הדרך להכריז בקולי־קולות: „פלאים, פלאים ביוזעפאף!..."

אף הרבי מראדזין שם עינו בשמש דיוזעפאף. בא הרבי לרגל הדפסת ספרו בבית הדפוס המקומי, ושרוי היה במקום ימים רבים. כנוהגו קם הרבי לתיקון חצות. (או אפשר לומר שלא עצם הרבי עין עד חצות ברם, משעה שלאחר ערבית עסק בהגהות הספר, בתיקון שגיאותיו, במחיקות ובתוספות. ומאותה שעה ואילך החל ב„תיקון־חצות").

עודו הרבי גחון על גוילי ההגהות, חוטף, לפתע, ראשו ניגון החודר מן החוץ, ממרחק. זה ניגונו של השמש מגיע לאוזנו של הרבי ואינו מש ממנו עוד. כבצבת לוכדת אותו, בלי להרפות ממנו אף לרגע. „איזה ניגון!... איזה ניגון!... מהדהד באזני. נעימה כזאת לא שמעתי מעולם!..."

הרבי נוטש את העלים. סוגר את הספר, קם מעם השולחן, מתעטף במעילו העליון, הצוארון זקוף, מצחיית ה„קאַשקעטעל" על אזנו, שלא כדרכו. (הרבי מ־אדזין נהג קפדנות בחבישת הכובע. מספרים, מששאלוהו למה כל הרביים חובשים שטריימלעך וקאַפעליושען ואילו הוא חובש קאַשקעטל, ענה, כי קאַשקעטל, שמצחיה לו, חייבים לחבוש בקפדנות, ולא, זה ייצא „פערדרייט"). וכך הטיל עצמו הרבי לתוך הלילה ברדיפה אחר הניגון...

בחוץ הרחיב הרבי צעדיו, הוגיע רגליו, כדי להדביק את המנגן ולצוד את הניגון. ומשהדביקו — ריחף אף הוא באויר, כבערעלי השמש. כדי לא לעורר

השדו ולגרום לשיבוש מלאכתו... אך משהגיע השמש אל החאטי האחרונה, ניסוט אחוריו והוא נופל... לתוך זרועותיו של הרבי.

„הרבי! הא, הרבי מראדזין! דער ראַדזינער רבי!..״ קרא השמש מבוהל.

„לא אמת!״ מעכבו הרבי. „אני השמש, השרת, עבד לניגונך, ניגון, שכל הנשמות קלטו במעמד הר סיני, ואתה הרבי, הרבי הנסתר, הל״ו!... אחד מל״ו הצדיקים, שבזכותם העולם עומד!״ הרבי פשט ידיו ברצותו לחבוק את השמש, להעתיר עליו מהתלהבותו הלוהטת, מחיבתו אליו, אך השמש, פלצות אחזוהו, נתרעד כולו, כעלה בודד ברוח.

„רבי, הרפה ממני! הניחני לנפשי!...״ התחנן השמש, כילד אובד, ופתח בריצה לכוון בית המדרש.

עוד סיפרו בשבחו:

מעשה ביהודי, תושב יוזעפאָף, שנתקע במוצאי שבת אחד, באמצעה של השנה, אור ליום ראשון של חול, בחצות הליל לרגל איזה שהוא עסק, לסביבת בית המדרש, נשתומם אותו יהודי, שבשעה מאוחרת כזאת ובמוצאי שבת רגיל, אורות כה גדולים בוקעים מן החלונות של בית המדרש. ומשנתבונן מקרוב יותר נוכח לדעת, כי כל העששיות נדלקות כבחג. גברה בו הסקרנות וניגש להסתכל על הנעשה. מה גדולה היתה השתוממותו, משראה, דרך זכוכית החלון, יהודי עטוף בטלית עורך הקפות, כבשמחת תורה. ארון הקודש פתוח, ספרי התורה הוצאו החוצה. היהודי רוקד סביב הבמה, ידיו פשוטות לצדדין, כביכול, אוחז בידים של רבים כמוהו. בריקודו נכנס היהודי באכסטסה של התלהבות, עד כדי כך, שלא שם לב, שמאן דהו בחוץ מסתכל דרך החלון. לפתע תקפו על היהודי הסקרן רגשי פחד, נבהל מאד והחל לברוח משם. אבל, עם כל שהוא בורח מבית המדרש, מצא את עצמו נכנס לתוכו. כיון שכבר נכנס לבית המדרש עשה מעשה נועז: ניגש אל הרוקד, העטוף בטלית וגילה את פניו. והנה נתגלה לו, שזה ר׳ בערעלי שמש. הוא פנה אליו בשאלה: „בערעלי, מה אתה עושה?״ „אינני יודע, התחשק לי לרקוד עם ספרי התורה״. עונהו. „מי היו אלה שרקדו אתך?״ שאלו המקשן. „אינני יודע. ראיתי לפני הרבה זרועות, שלבתי זרועי בזרועותיהם ויצאנו בריקוד...״

הכניסו את ספרי התורה לארון, ור׳ בערעלי ביקש מן היהודי, שלא יספר אף לאיש ממה שראו עיניו.

אם היהודי הסקרן קיים הבטחתו לבערעלי, אם לאו, נודע הדבר, איך שהוא, ונהגו בו כבוד רב. למן אותו מקרה, לא האריך עוד ימים רבים. עברו חדשים מספר ור׳ בערעלי, נתבקש לישיבה של מעלה. אנשי החברה קדישא, שטיפלו בו ונשאו ארונו, סיפרו, כי לא הרגישו כלל וכלל את כובד גופו, דמו, שלא הם הנושאים אותו...

תישו של ר׳ בריש מזובי

סיפור מאת עזריאל אמר־למר

פשטה שמועה, ועשתה לה חיש מהלכים. עוד בבתי העץ, הנמוכים של ,הנושאים׳ עמד ריח חמוץ מעופש של חמציץ בתפודים מהבילים — גירו נחירי אפיהם ריחות האווזים הצלויים בתנורו של ראש החברה .וה־°90 דיגדג מכבר פתחי גרגרותיהם. אותו היי״ש השרוי עדיין על מדפי המונופול, ושאין להשיגו בלא לשלשל ממיטב המזומנים בידו של המונופולשצ׳יק, ,סוחב הרגל׳.

דרכה של שמועה שהופכת במהרה לוודאית. הכל צוהלים, קבורה של תיש קדוש — מי יזכרנה ? ! לא ותיקי החברה, כל שכן שלא ה„מלוצ׳ים״, עד כמה שייגעו מוחם, לא יעלה בידם לדלות זכר כלשהו למאורע מעין זה. אחת למאה שנים יקרה שהחברה תיקרא לטפל בקבורת בעל חיים.

לא על טס כסף הוגש להם התיש. ימים על ירחים חיכו בקוצר־רוח לידיעה, עד שנתבשרו בידי בעל הדבר עצמו. ר׳ בריש מזובי הודיעם על תישו הבכור, הקדוש, שהלך לעולמו, ושעליהם לטפל בקבורתו.

נתכנסו בביתו של הגבאי ראשון ללגימה ראשונה. מעין מקדמה לחינגה הגדולה העומדת להיערך. „לשמוח! לשמוח!...״ זכו ויגון התעסקותם הפך הפעם לששון ולשמחה.

שעה שהנושאים והמטפלים ומעמד ה,מלוצ׳ים׳, השתכרו מן הטיפות הדלילות של ,הטיפה המרה׳, שהיה בהן בדוחק כדי להרטיב את הגרון, פתחו הוותיקים והגבאים בראשם, בדיון בכובד ראש, על ה„כמה״ שיש לנקוב. אך לפני שנקבו את המחיר שיגרו מאנשיהם אל ר׳ בריש למשש את הדופק...

אין להפחית כמובן משמחתו של ר׳ בריש; ששמח אף הוא שמחה גדולה, על שזכה לומר ל־,קדוש׳ שלו: „ברוך שפטרני!... בעטיים של מירב עיסוקיו: להזדרז להכניס את השחת מן המדשאות פן יושחת מרוב גשמי הסתיו; לסתום את הפרצות באורוות ובגורן — נתפרח ממוחו עניין הפרוזבול. להרבות טירדה על טירדותיו בלאו הכי, המליטה עזו המבכירה גדי בכור.

ר׳ בריש, יהודי שזקנו המעובה גזוז ופיאותיו מובלעות בו — הליכותיו כשל חתיכת ,פריץ׳, מכל מקום שומר מצוות הנהו. בנפש חפצה קיים הוא ובני ביתו „כל בכור לד׳״. מיום הוולדו השתעשעו בתישון כבילד שעשועיהם; פינקוהו, השקוהו מי הלב על חלב אמו. העתירו עליו שפע חיבה. וכל שבא אל פיהם חילקו עמו חלק בחלק.

ותוצאות הפינוק לא איחרו לבוא. במרוצת הימים גדל התישון והתעצם, ונהיה לתיש ב־,הא׳ הידיעה. במקום בו נסתמנו הסימנים הלבנים שעל מצחו השעיר נתקשו שתי קרניים נוגחות. הוא הפך למזיק מועד. בפראותו הטיל אימתו על כל ביתו של ר׳ בריש: השתולל, דרס, שבר כל שנזדמן בדרכו.

קדושתו הגנה עליו כמגן השריון על הצב. התהלך בטל כל הימים, כי אסור ריתומו בעול, כן ריסונו באזיקים, אף אין להביאו אל השוחט.

בגבור המציק שיקע ר׳ בריש נפשו בתפילה שבלב להסתלקותו של הקדוש. ומשלא נענה, לא ראה לפניו ברירה, אלא ליקש פחים על דרכו של התיש. הוא נלכד במלכודת — נשברו רגליו וקרניו. וכך נפח נפשו.

„לא לקבור את מתי — את עורי לפשוט ממני באתם!" נזדעק ר׳ בריש בשמעו את המחיר שנקבו שליחי החברה דק"ק יוזפוף.

סרובו של ר׳ בריש להצעתה לא הרך לב החברה כדי להוריד מן המחיר. אמרו לנפשם: „הקרבן שלנו הוא, ולא יימלט מידנו!" בעצת הגבאי השני הריצו אגרות דחופות בידי שליחיהם אל ראשי החברות בעיירות הסמוכות. לשון האגרות — לשון אזהרה. בל יהינו להשיג גבולה של החברה, אשר הקדוש הוא בתחום הבלעדי שלה.

אשר לתכונה לקראת ההילולה, לא שהוחלשה, אלא גיברה חיילים. חרף ה,חור׳ הגדול שבקופת החברה ניתן הצו. והנשים, המטהרות והמבכות, חשו אל הלולים, להתיר את שמונה עשרה האווזים, שפוטמו למשתה שמחת תורה הבא, והביאום אל השוחט. הכל נעשה בזריזות. עוד הראשים המלוקים של העופות הדמימו, מורטו נוצותיהם, נוקו, והעבירום על האש לחרוך הנוצות. אותה שעה עסקו נשים אחרות בהכנת התנור אצל הגבאי הראשון. הוציאו את אגני הנחשת אל מחוץ לאולם, שטפום והבריקום בחול מורטב. קבוצה של מלוצ׳ים סחבה והביאה מן המפולש של בית־הכנסת ספסלים ושולחנות, והעמידום בצורת „כף" סופית. אותה שעה כבר הספיקה קבוצה אחרת של טירוני החברה לחזור בידיים ריקות מן המונופולשצ׳יק, מבויישים וחפויי ראש.

„בעד השתייה האחרונה כבר שילמתם, גרגרנים שכומתכם?!" סגר אחריהם המונופולשצ׳יק את הדלת.

חרה מאוד לגבאי הראשון. נכמרו רחמיו על אנשיו. יהודים כשרים ופשוטים שמנת חלקם רק עצב ונהי. והרי היי"ש ישמח לב אנוש. ולמה לגזול מפיהם מעט עונג זה? ולא יירתע, אף אם עליו למשכן את עדיי בת זוגתו אצל המונופולשצ׳יק, הגוי הרשע.

בריינדל, הנשמה הטובה, לא הרהרה אחר החלטת בעלה, ולא עלה בלבה אף שמץ מחשבה להמרות פיו. היא נתנה עדייה בידי המלוצ׳ים, כשחיוך מבוייש נסוך על שפתיה. עם משלוח העבוט נאות טרכליש ,העקום׳ לתת בידי המלוצ׳ים שני ארגזים מן ,הטיפה המרה׳.

לעת ערב הכל היה כבר מותקן לסעודה. העיירה לבשה את השקט של ערב שבת. הופיע ר׳ יוסקי קל הרגליים בכיכר השוק, מול ביתו של הגבאי. עמוס על גבו שק קמח, והוא בגילופין במקצת, אם לא מיי"ש. סביבו נתלקטו רוב ילדי העיירה: „צאן קדשים!"

השמחה שיחקקה בעיניהם.

הגיע הרגע המצופה. הכל חיכו לו, על גרונותיהם היבשים ועל הקיבות המצו־מקות־ריקות. נתפוקקו בקבוקי היי״ש ונמזגו הכוסות. הגבאי הראשון בירך על החלה הקלועה, הגדולה כגודל השולחן, ביתרה לגזרים כשהוא משלחם לתוך הידיים המושטות. הרימו לחיים! אז נרמז הגבאי־הראשון על ידי הנשים, על הצלי כי מוכן, ועליו להתכבד בפתיחת התנור.

ניגש בזריזות, בבחינת „זריזים מקדימים״, ובידיים זהירות, מאומנות במלאכה, בלא רתיעה כל שהיא: באותו בטחון שלוו, בו הוא מוריד הבר־מינן בחבל לבור, בל יטלטלוהו טלטול שוא, מיותר — סילק הגבאי את הקרש מעל פי התנור. הבל חם, לח ומהמם, פרץ מתוכו ועטף בריחו המשכר את כל הנוכחים. אנשי החברה הוותיקים והמלוצ׳ים, כנשים וכגברים, התנשמו במקהלה, נשימה עמוקה וקולנית: „הא! הא!...״

נטל הגבאי מן האגן אווז צלוי, חרוך קמעא, נוצץ בשומנו, מדיף ריח דחוס ומגרה, והעלהו כנגד כל הקהל. הגביהו כדרך שמגביהים ספר תורה בשמחת תורה, עם סיום קריאת הפרשה האחרונה. הגבהה הקרויה בפי עמי הארץ „קז׳יז׳ווה הגבה״. החזירו אל מקומו והכריז:

„לרגל המאורע מכריז אני: „מניפסט!״ גם המלוצ׳ים, ככל ותיקי החברה, יקבלו הפעם „צ׳ורץ׳ שלם!״ הדהד קולו המתכתי של הגבאי, כשפניו משולהבים, ורדרדים מן החום שנשף מלוע התנור.

„הוי, אוי, איזה גבאי ראשון!...״ נתמצמצו במקהלה הפיות של המלוצ׳ים.

כמצוות הגבאי, הוגש בידי נשי החברה על גבי צלחות חרס „צ׳ורץ׳״ לכל איש ואיש. למי עליון ולמי תחתון — הכל איך שנפל בגורלם. לעצמן שיירו „הדרויבס״ בלבד. אלה הגפיים, הקורקבנים, הכבדים, והגרגרות, מרובות החוליות.

חיש פתחו באכילה. מהם, שחוחים על הצלחת, מהודקת בידיים, טבלו בה את זקנם, עד שנכנסו בה ראשם ורובם; ומהם, הרימוה בשמאל, עוד ימינם תחבו לתוכה ויקרעו מן הבשר כבאבר מן החי, ושמוהו בלוע פיהם.

אכילה ששיתפו בה רמ״ח אברים ושס״ה גידים, ללא אתנחתא, ובלא החלפת מלה ביניהם; אכלו ברעבון של מזי רעב ובחפזון כבליל יציאת מצרים. ומשכירסמו את הבשר, לא הניחו גם לעצמות. הצמידו שפתותיהם לעצם, מצצו מתוכה את המוח העסיסי, המתוק, תוך שהפיקו מרבית הנאה. הלא, למן חורבן המקדש, נטמע כל הטעם הטוב של הבהמה והעוף בעצמות בלבד.

ומשנלאו להריק לתוך פיהם כוסית אחר כוסית עברו לגרגר ישר מן הבקבוקים.

עבר הבולמוס הראשון. טרם היה סיפק בידם לכלות הצ׳ורץ׳ השלם פשטו הנשים שוב בין השולחנות, ועברו מגבר לגבר בהציען תוספות. לא היה בכוחן לכלות לבדן את כל „הדרויבס״. המלוצ׳ים הראשונים שקפצו על ה„מציאה״. טעם

הקורקבנים, הכבדים והגרגרות, עמד עדיין בגרונם ממשתה שמחת תורה האחרון. אך גם מן הוותיקים לא ראו סיבה לסרב.

משחזרו ונתמלאו הצלחות ב„דרויבס", והעין שבעה מן המזון, דעכה הזלילה אף היא. כאדמה חרבה לאחר שספגה שטף מים ראשון, עברה לספיגה שקטה, איטית. כך הם אכלו כעת במתינות, בנינוח, תוך שהחליפו מלים זה עם זה. אף הפריחו הלצה על חשבון ר׳ בריש.

ה„צ'וריץ' טעמו — טעם גן עדן!" פסק הגבאי ראשון פסוקו על הצלי. קינח סעודתו בקורקבן חרוך מתקתק. ועוד בידו האחת מבריש את זקנו הרחב, המכותם בכתמי שומן, רמז בשנייה לר׳ דוד׳ל ולר׳ לוזר, שני הוותיקים, הארטיסטים, שיפתחו בתיאטר.

ר׳ דוד׳ל. גוץ וזריז, זנק מן הספסל ובקפיצה אחת נמצא עומד על השולחן. חברו למשחק ר׳ לוזר, גלש אל מתחת לשולחן.

„אתה תשחק את התיש הקדוש, ואני — את היהודי!" אמר ר׳ דוד׳ל בקולו דמרטיט של הבדחן שלפני ,כיסוי' הכלה. נטל את הזקן בשתי ידיו, וברק בעיניו המימיות, הילדותיות — עיני מלמד הדרדקי.

„מה!..." נתן ר׳ לוזר הסכמתו בלשונו של התיש.

„אמור לי, תיש קדוש, ההתנהגתי אתך כדת?" הרעיד שוב קולו של ר׳ דוד׳ל, והפעם ככינורו המרטיט של ראשון „הכנרים".

„מה!... מ...ה..." ניענע ר׳ לוזר בזקנקנו בכיוון אנכי. אבל סמוך לכך התיז מפיו: „ברר!..."

„ברר!... זה — מה פשרו?" מופתע, נתקפץ ר׳ דוד׳ל ממושבו, ככדור מתוח.

„להשמיעך, כי בהתחלה התנהגת עמי בסדר, אך בזמן האחרון לא כל־כך", ענה.

לשמע תלונתו של התיש הקדוש בפי ר׳ לוזר, קצף ר׳ דוד׳ל מאוד. דומה, מתעסק בתינוקות של בית רבן של ,חדרו':

הניף מגלבו מעל ראשיהם הפעוטים של תלמידיו. אך טוב לבו לא נתנו להכות בילדים — והוא הפליא מכותיו ב...לוח העץ של קצה השולחן. „מה החסרתי לך?" שאל — „האם לא השקיתיך חלב? ההעבדתיך בפרך?" הדמעות חנקו בג־ונו. לא עצר כח ופרץ בבכי.

„נכון, הכל נכון, אבל..."

„אבל... מה אבל?..." לא נתנו ר׳ דוד׳ל לסיים משפטו.

„אבל, גם הערמת עלי!" השמיע ר׳ לוזר נהימתו — מחאתו של התיש.

„הערמתי עליך?... אל נא באפך! אני הערמתי? אני?... אני, בריש היהודי הערים? אני..." אתנחתא, שואף מעט אויר. אחר, הרים קולו במחאה גדולה, כרוצה לכתור את האשמה שהטיח כלפיו ר׳ לוזר. „אמור, תיש קדוש, לא מספיק דרסת, הרסת, השתוללת, והחרבת כל שנתקע בדרכך? האם יכולתי לסבול יותר?..." ר׳ דוד׳ל נשתתק תוך שנתאנח קשה. שתק ר׳ לוזר אף הוא. הגביה זקנקנו כלפי לוח

השולחן, נעץ בו עיניו הלהות, הרטוטות. „עתה, תיש קדוש, הגיע הזמן שעלי להספידך!" הפטיר.

ר' דוד'ל פתח:

„אילו המליטה אותך עזו של קאפוסטה, שכני, היה גורלך כגורל כל התיישים: היה מאכילך ב,ברוקאוו' כשם שהוא מאכיל בו את חזיריו; היה מקצץ בקרניך, כובל את רגליך, עד שלבסוף היה מביאך אל הקרדום. אך, הואיל ויצאת מרחם עזו של בריש היהודי ובכור יצאת מבטן אמך — קדוש הנך לעם ישראל. ולכזה התייחסתי, אני ובני ביתי ימים רבים. כבן מלך טיילת בגני. הצמחת שתי קרניים, וגידלתין לתפארת כל משפחת התיישים. האמנתי באמונה שלימה, שישמיע בהן משיח צדקנו את בשורתו לעמו..."

הדמעות נדחקו בגרונו של ר' דוד'ל ושיתקו דיבורו. אך במאמץ סיים:

„ומשלא זכינו, והשחת..."

נתאנח עמוקות. דמעה גדולה, דמעת בדולח, נעמדה בזוית עין הילד שלו.

„ברר...ב...ר..." התנהם ר' לוזר על כל פיו וכל כולו רעד שבצמרמורת. „סרוח אני עדיין באורווה שלך!... מסריח כבר..." הפטיר.

ר' דוד'ל תפס בזקנו כנותן עצמו בשבועה.

„אביאך לקבר ישראל, הקדוש שלי, כשם שאני יהודי!..." ר' דוד'ל הגליש עצמו מן השולחן.

מעל גביהם של טירוני החברה, קינחו הנשים בקצה שביסיהן את אפיהן. נתאנחו תוך בכיה חרישית, כבליל ט' באב, בעזרת הנשים. אחר נשתררה שתיקה דחוסה. פס ריק מאויר נשאר עומד בין השמחה לעצב. בריחוף, דרך הפתח, הזניק עצמו ר' יוסקי, קל־הרגלים על השולחן. נשאר עומד על רגל אחת, עוד השנייה כורמת אל המתניים, נתפסת בכף היד. על שכמו רכוב תיש לבן שזנבו הצהיב מעט, וזקנקנו המחודד, בצורת ,קמץ' מפוספס שחור לבן. מסובב ר' יוסקי ומרקיד עצמו כסביבון של חנוכה.

„התיש הקדוש!" נעתקה קריאה משותפת.

בהרף עין נמחק העצב שנגס בלבבות — תחתיו ליבלב שחוק משובב על פני הכל. התיש החי הדחיק לרגע, לפחות, את הקדוש המת. היתה זאת המצאתו של ר' יוסקי, שהבזיקה במוחו ברגע האחרון, לנטוש את שק הקמח, שעמד להבזיק מקמחו על ראשי המסובים.

מעללו של ר' יוסקי בתיש שכל כוונתו אינה אלא לעלז במקצת, לא צלחה מדי בידו. התיש הקפריסי ,החליט', משום־מה, שדי לו והותר לסרוח על קדקדו של ה,נושא'. ניתר ממקומו ובקפיצה אחת נמצא עומד באמצע האולם. אחד המלוצ'ים עשה, אמנם ,נסיון לעכב בעדו. אחזו בקצה זנבו. אך למרות מאמציו סחבו התיש אל כיכר השוק, לקול צחוקם של הכל.

בבורחו הבריח התיש עניין אחרון. המון היי"ש שבקבקו לתוכם נזדחל לתוך

מוחותיהם וטמטם את ראשם. אף הוקהו חושיהם בשל האכילה הגסה. ברם, צינת הלילה של האשמורה האחרונה, שחדרה מבעד הדלת הפתוחה ו,קרעי' החלונות, נתגלתה אף היא חסרת אונים — העייפות שנמסכה כבדיל באבריהם הכריעום. הכל פּוּח מראשם. מעללי התיש הקדוש, התיאטר של ר' דוד'ל ור' לוזר, ריקודו של ר' יוסקי עם התיש החי. אף העבוט שנתן הגבאי בידי המונופולסשצ'יק, לא העיק על מצפונם. סרוחים, מי על ספסל, מי כפוף על השולחן, נכנסו ראשם ורובם לתוך נחרה קולנית משותפת.

אך הנשים שלא עזבו את בית הגבאי עד שלא פינו את ,התוהו ובוהו', להביא את האולם לתיקונו, הכריחום לפנות את החדר. נסחבו איש בידי רעהו לביתם. אך שעליהן היה להיאבק בעייפותן, לא שכחו הנשים את בריינדל, טובת הלב, הצנועה והחסודה, אשת הגבאי. תוך עבודתן למלמו תפילה לשחרור העבוט, שנתן בעלה בידי המונופולשצ'יק הגוי.

פדיון שבויים !... פדיון שבויים !...

הימים האפרוריים והצוננים שלאחר מכן נזדחלו לתוך מוחותיהם של אנשי החברה, כעדת נמלים עם פרוס האביב. כנמלים המוציאות מתוך מחילות האדמה את פגרי החורף, הוציאו הימים של איסרו חינגה את שכרונם מתוך מוחותיהם. נהפכחו ועמדו על אשלייתם, בהיחפזם לחלק את ,עור' התיש טרם הגיע לידם.

לטשו עיניים דהויות, לאות־בוהות לעבר הכפר זובי. אך לא סימן ולא אות משם.

כבר לא היה ספק בידם, כי ר' בריש קבר את מתו, את קדושו באחת העיירות השכנות, ואולי, אף ביוזפוב עצמה ? !...

אחר, עבר לחש בבתי ,הנושאים', כי ידי אחד הגבאים באמצע...

(מתוך הספר : „שלושה שערים לסיפור).

סיפורים שבעל־פה

מפיו של מ. פרינץ

עלילת דם בשנת... (מקביל לשנת עלילת ביילים) העלילו על משה כהן שרצח שיקצה לצורך דם. היכו יהודים שפגשו בכפרים. בכפר נוביני, עצרו השקצים את אביו של מאיר, ואמרו לנקום בו את נקמת הרצח. לפני שעמדו להוציאו להורג, הוא פנה בבקשה למצפון הנוצרי שלהם: „מה יאמר אלוהים בשמים, אם אתם תרצחו יהודי, אב ל־6 ילדים חף מכל פשע? הם נתחרטו ושחררוהו.

ניצל בדרך מלובלין ליוזפוב, כאשר נסע אמר שמכר את סחורתו. התנפל עליו בסמוך לעיריית שברשין שיקץ ואמר לשדדו. הגיעה עגלה עם סוחרי־סוסים יהודים, הצילו את היהודי והלקו את השיקץ.

יעקב מצ'יטושע נסע לקרסנברוד, שכח שם את פרוותו, וכשבא ליוזפוב נכנס לבית המדרש ולא הקבילו פניו פשפש במעשיו, ומצא שאינו לבוש פרוותו. שלח את אביו של פ. קליכמן להביא את הפרווה. לבש את הפרווה אמרו לו כולם שלום. אמר: „אין אתם אומרים שלום לי, אלא לפרווה".

הואיל והגמינה היתה באלכסנדרוב הרחוקה, היו יהודי יוזפוב רושמים את הנולדים אצל הכומר.

משה נפתלי פעל אצל השלטונות להעביר „משאל־עם" בעניין הגמינה; וכדי לקבל רוב בעד העב־תה ליוזפוב עברו יהודי העיירה כמה פעמים בנותנם קולותיהם, וכך הם קיבלו רוב.

כן פעל כדי שהירידים יתקיימו בימי שני בשבוע — כי בימי חמישי בהם היו מתכנסים הירידים הם היו קטנים עם מעט משתתפים וחסרי ערך, מפאת סוף השבוע שכל כפרי הסביבה כבר השתתפו בשאר הירידים שבעיירות הסמוכות.

תקופת הראֶניסנס

1939-1916

הפתיחה לתקופת ה„ראניסנס"

***

המלחמה העולמית הראשונה, נסתיימה רק בשנת 1917 — ואילו לגבי דידנו שקטו החזיתות עוד בשלהי לקיטה של 1915. באותה תקופה שבו רוב המשפחות (מחוץ לבודדות, שנדדו עמוק לרוסיה) מזמושץ. בגזירת האבוקואציה כאשר החזית נתקרבה אל עיירתנו, והקרב נתחולל בתחומה ובסביבתה גורשו לשם.

(במאמר מוסגר: זוכרני, בערב מסויים, הרימה אותי רכיל יעקבס, ברגר על זרועותיה, — התגוררנו ביחד בבית בייטשמן, שעל יד הגימנסיה הפולנית — נתקרבה אל החלון ואמרה לי: „אתה רואה את ה„לונה", כתמי אודם אלה שבאופק השמיים, הלוהטים — שם יוזעפאף בוערת! מהיכן היא יכלה לדעת את זאת, רק לאלוהי השמיים פתרונים?).

ברם, בסוף שנת 1915, חיינו כבר בתנאי שלום. עם ממשל אזרחי. הממלכה האוסטרית־ההבסבורגית נשתרשה בכל סביבת פולין הדרומית, בתוכה, אף בעיירתנו.

ראשית פעולתה הנאורה — קונסטרוקטיבית היתה, העברת מסילת ברזל לתנועות רכבות, בקטע שבין ראווא־רוסקה, הקצה הצפוני של גליציה המזרחית, לבין ראיוויץ, הקצה הדרומי של לובלין־וורשה, שבקונגרס פולין. וכך נתחברה למברג עם וורשה, דרך ז'ולקוויא, ראווארוסקה, זמושץ (נשארה בצד לזאוואדא) ולובלין. ויוזעפאף, עיירתנו, זכתה בשתי תחנות רכבת: דולגיקאנט (2½ ק"מ) וגורעצקו (4 ק"מ). עוד עיירות שכנות כגון: טרנוגרוד, קרסנוברוד ואחרות נשא־ו מרוחקות ממנה. ליוזעפאף נכנסה תקופה של „התחיה" — „ראניסנס", שכמוה לא ידעה למן ימי בתי הדפוס, שנטשו אותה מלפני 70—50 שנה.

יערות האורדינאט, שעמדו כל השנים כמעט, בבתוליהם, הפכו בין־לילה, עם העברת הרכבת הראשונה — למיכרה בשביל כל האוכלוסיה, הגויית והיהודית, וקודם כל, בשביל יהודי יוזעפאף: מי כבראקאש, ומי כעומס, מי כשמוקלער ומי כסוחר — הכל עסקו והתפרנסו בכבוד ובשפע.

מכל פינות העולם נהרו סוחרים יהודיים ליוזעפאף: מלמברג ומבראדי. (במאמר מוסגר: בראדי ויוזעפאף היו קשורות בקשרי אחים, מימי ר' ש. קלוגר) מפשמישל ומווינה, מזה ומוורשה, ווילנה ודאנציג מזה.

אך נפרצו הגבולות ויוזעפאף שאפה רוח. מארבע כנפות ארץ פולין רחבת־הידים היא נשבה: סוחרי העצים, בעלי הפירמות ונציגיהם שפלשו לעיירתנו — הביאו אתם לא רק השפע החמרי, אלא אף החדירו עם ישיבתם בעירנו, את בשורת הקידמה שהילכה מכבר בערי פולין, כלמברג, וילנה, ורשה וכדו'.

חגיגת הצהרת בלפור בעירנו

הסתיו שרר ברחובה של ה„שקולא" בכל הדרו ובשלל צבעיו. השלכת בעצמתה. העצים שבגינת בית־הספר, שפארו חזיתו של הבית, ושלחו צלם לתוך הכיתה, ריפדו בשפע העלים את האדמה הלחה והנושמת חמימות.

ילד יהודי בן 9־8, תלמיד כיתה ב׳, יחידי, ואולי עוד תלמידים־ות, אחדים. יהודיים, בין הרבה תלמידים ותלמידות פולניות. (עקב שנות המלחמה שובשו סדרי הלימודים. התחילו לבקר בבית־הספר הפולני, „שקולא", בגיל מאוחר. בעוד ל„חדר", היבא ילד כבר בגיל שלוש. יומו הראשון ב„שקולא" חל כשהוא מתקרב לשנתו השמינית).

בכיתה —שקט, שקט „גויי". קשה להיזכר באיזה יום בשבוע, ובאיזה שעור זה היה. ניגשה אליו (ואולי לשאר התלמידים היהודיים שבכיתה) מורתו, הפאננא גניה, „נאוצ׳יצ׳יעלקא" — מורה תמירה ומצוחצחת להפליא. תמיד הופיעה לנגד עיניו, כעציץ „באֶז", לילך נותן ריחו. (הא, ה„באֶז" של חודש מאי הפולני — השיח הפורח של ה„מאיובקי") מכל מקום, אם לא היה יחידי, ה־י אין ספק, שלא תלמידים יהודיים הרבה היו באותה כיתה. לא כן בכיתה הראשונה, של הפאַננאַ מריה. זאת הרוקה הזקנה, שבנימוסיה הקפדניים, בהבעת פניה הרציניים־הקדורניים, בהליכתה האיטית המדודה דמתה לחניכת מנזר עתיק, או נכון יותר לאם המנזר. חרות יפה, בזכרונו מקרה מעציב, שקרה בכיתתה של הפאַננאַ מריה. באחד השעורים, או אולי, באחת ההפסקות, העמיד איצ׳י בורק (מי יודע מה עלה בגורלו?) כסא על שולחנה של המורה, עלה עליו והוריד את התמונה של ה„מאַטקאַ בוסקאַ" מן הקיר. הפאַננאַ מריאַ, אם שהיתה בכיתה בשעת המעשה, אם שרק נכנסה לאחר המעשה, ב־אותה את שעשה התלמיד היהודי לתמונה של האם הקדושה — התיפחה בבכי.

אולי המקרה הזה שגרם למיעוט ילדים יהודיים בכיתה השניה שלשנה הבאה, ואולי לא רק זה אלא עוד סיבות אחרות? מכל מקום עובדה היא, שבכיתה ב׳ כבר לא היו הרבה תלמידים יהודיים בשקולא.

ובכן ניגשה אליו מורתו, הפאַננאַ גניה, ואמרה: „היום חג גדול ליהודים, הנך חופשי מלימודים!" תחילה לא קלט מוחו פשר הודעתה של המורה. התקופה שלאחר כל החגים: ראש השנה חלף, יום כפור עבר. גם חג הסוכות ושמחת תורה כבר היו מאחורי כתלנו, אם כן על איזה חג יהודי בישרה המורה הפולניה?

עודו עומד תוהה ובוהה בעיניו התמוה־ת על כל הכיתה, חדר לתוך הכיתה שאונו של הרחוב. הרחוב השקט כל ימות השנה לבש כעת המולה גדולה. כיון שהחופש ניתן בידו עזב בפזיזות את הכיתה, יצא אותה במהרה ונקלע לתוך הרחוב ההומה של ה„שקולא". מן ה„שוסאיי" דרך סימטת ה„קאַשצ׳יול" צעדו בסך, טורים, טורים, של בני נוער, בחורים ובחורות יהודיים ובראשם ילדי „השומרים". שומו שמים! ראשו של הילד אינו יכול לתפוס, מה קרה פה?

יהודים, צעירים וצעירות השתלטו על הרחוב של ה„שקאָלי" הפולנית, על רחובו של ה„קושצ'יול" הקטולי? בראשם צעד בח'ור (אינו זוכר מי זה היה) ובידיו דגל „כחול לבן", גדול, פרוש על מוט גבוה. לא צריך לטרוח הרבה, אף לא דמיון נדיר, כדי לתאר את התרגשותו של ילד בן 9—8 כמוהו, שזה לו הפעם הראשונה בחייו, שראה במו עיניו דגל „כחול לבן" — הדגל הלאומי שלנו. עד כה ידע על קיומו של דגל אחד, והוא דגל אדום לבן — הדגל הפולני.

נסחף בזרמי החום של החוגגים־הצועדים, שמלאו את כל החלל של הרחוב, נתערב אף הוא בין הצועדים. משם המשיכו לרחובם של שמעלקי־וואקס מזה והלייבובקי־הרצמן־הרצברג מזה, והגיעו לככר המרובעת הגדולה של העיירה.

בככר נצטרפו אל הצועדים עוד ועוד. לאזניו הגיעו תיקתוקי הדלתות של החנויות, שנסגרו זאת אחר זאת, אלו החנויות היהודיות (אחרות לא היו עוד אז ביוזעפאָף). מכל הצדדים של הככר באו בחופזה בני העיירה, זקנים וצעירים, נשים וטף — הכל נהרו והצטרפו אל התהלוכה, שקיבלה כעת ממדים לא ישוערו, שלא ראתה עין עד כה על פני העיירה.

וכך הגיעה התהלוכה של ההמונים אל חצרה המוקפת בחומת לוחי־עץ של בית הכנסת הגדול. על מדרגות שלפני פרוזדור בית־הכנסת, נעמדו פני העיר, הציונים הראשונים של יוזפאָף — לפי „האלף־בית": יקותיאל גרוסהיים, משה'לי הופמאַן, נתן טייער, משה נפתלי לעמער, שבתאי לנדאו, לייבל צימרמן וליפא שוואַרץ. מלבדם היה עוד בחור מחוץ למקום, אם זכרוני אינו משטה בי, הרי שמו היה, הוסטיק, או האָסטיק. בחור צעיר, ער, מלא מרץ, בעל בלורית שופעת. אותו בחור היה כפי הנראה המארגן של החגיגה. את נאום החגיגה שלא ארך ביותר נשא נתן טייער. לא מזמן שב הוא עם כל משפחתו מרוסיה. ומשם הביא אתו ,קידמה' לעיירה. עם סיום הנאום נשמעו קריאות „יחי!", שכל קהל המהוגג יקח חלק בו, לפי הסדר של הקריאות: „יחי בלפור"! „יחי וויצמן!" וכו' וכו'.

הקהל התפזר לבתיהם וחבורת הציונים־העסקנים ונוער־„השומרים", עברו מכאן אל מעונה של ההסתדרות הציונית שבבית „המונופול".

אך פה ב,לאָקאַל' של האירגון ובמרפסת הפתוחה, ה,פויא', עברה היזמה והביצוע כאחד לידי אותו בחור, הוסטיק. השמיע ולימד את כל קהל הנאספים את ראשוני השירים, משירי ציון, רקד והרקיד גם את האח־ים, ובמיוחד את חברי „השומרים", ריקודי ארץ ישראל. (בתקופה ההיא טרם ידעו את „הורה"), הריקוד העיקרי של הימים ההם, אם איני טועה, היה ריקוד „הזורעים והקוצרים". היה זה ריקוד חקלאי משדות ארץ ישראל. במסיבה הזאת נשם הילד היהודי התלמיד של ה„שקולה" לראשונה להוך נפשו, את בשורת המולדת, שהתפתחה במרוצת השנים לכמיהה עזה לגאולת ישראל.

ע. תלמיד

יסוד החלוץ, ואחריו „העובד" בעיירתנו

מאת יצחק וואַרמשטיין

ביזמתם של הח"ח לייביש־לייזר ליסטענברג ומרדכי שוואַרץ, התאספו, באחד הערבים של שנת 1921, קבוצת הברים וחברות, ליסוד סניף החלוץ במקומנו. מלבד היוזמים נוכחו בין השאר, הח"ח: קלמן נירנשטיין, העניך פרינץ, נתן מיטלער, הירש דוד שלייכר, ברוך קלנר, ברקו ווינדר, עובדיה מייזלס, רבקה רהל ליסטנב־ג, מרים רייטר ומירל פיינגולד, — כולם קרבנות הנאצים, שניספו יחד עם מאות קדושי עירנו אחרים, ז"ל, ויבל"א יוסף דאך־דרור, יצחק וואַרמשטיין, לייביש קלנר, יצחק שטנדר, פרל פישל, רבקה קרפ, מרים קאַליכמאַן וצפורה בוימוואָהל, שחיים אתנו בישראל, מחוץ ללייביש קלנר החי בניו־יורק שבארה"ב.

באסיפת יסוד זאת נשא הח' לייביש לייזר ליסטנבערג את דברו על תפקידי



שורה ראשונה מימין לשמאל: **חנוך פרינץ, מרדכי שוורץ, עובדיה מייזלס, שמואלקי, גורטלר**
שורה שניה מימין לשמאל: **אהרן שטיך, פנינה פישל, רבקה פרנקל, יוסף דך־דרור, רבקה קרפ, לייביש־לייזר ליסטנברג**
שורה שלישית משמאל לימין: **יצחק וורמשטיין, קלמן נירנשטיין**

החלוץ בארץ ישראל, ועל ההכשרה החלוצית בגולה לקראת העליה. ההסתגלות לחיים משותפים ולחיי עבודה חקלאית, בעיקר.

הנוכחים הביעו הזדהותם עם רעיון החלוצי וההגשמה האישית; קיבלו על עצמם לקיים בגופם ובנפשם המצוות, ובשיר „השבועה" „מיר שווערן..." נסתיימה האסיפה.

אותו זמן כבר פעלו במקום המוסדות הציוניים: „ק־ן הקיימת לישראל" ו„קרן היסוד", שהוקמו ביזמתם של ציוני המקום, המבוגרים, מהם: ליפא שווארץ, משה נפתלי למר, יקותיאל גרוסהיים, אייזיק רעכנער, שלום ברגמן והצעיר שביניהם והדינמי ביותר ,יהושע טייער.

עם הווסדו של החלוץ השתלבו חבריו בפעולות של המוסדות הקיימים, ולקחו חלק פעיל בכל הפעולות, כאיסוף כספים ל„קרן הקיימת" בעיקר, במידת מה גם בשביל „קרן היסוד", שזאת היתה פעולה של המבוגרים.

מלבד איסוף הכספים, כהרקת הקופסאות „כחול לבן" מדי חודש, שהיתה במהותה פריודית, היתה מוטלת החובה על כל חבר החלוץ לעזוב את עבודתו הפרטית, ולצאת לחטיבת עצים אצל בעלי הבתים של העיירה, כמנהג הזמנים ההם.

בערבים היו מתאספים בקן כמה פעמים בשבוע, לשיחות על נושאים ארצי־ישראליים. כן נתקיימו ערבי הקראות אמנותיים (פורלעזונגען) ונשפי ריקודים. הריקודים היו עממיים וה„הורה" תפס את המקום הראשון. שרו שירים עבריים, ולמוד עברית היה מן המצוות העקריות של ההגשמה ולקח את המקום הראשי בפעולות הסניף.

במרוצת הזמן הוקם ביזמת הזרמים הציוניים בעיירה בי"ס „תרבות". אברהם כהן מצ'נסטאָכוב כיהן כמורה היחיד, מנהל ומחנך של בית־הספר. הנוער, ללא גוון מפלגתי, למד עברית. בית הספר הפך במרוצת הזמן למרכז פעולות תרבות שחרגו מתכנית הלמודים של הכתות. המורה כהן הצליח להכניס רוח חיה בקרב הנוער. על יד בית־הספר הוקם חוג דרמטי, ולאו דוקא, מתלמידי בית הספר בלבד. כל כמה חדשים הועלה על במת בית־הסכר מחזה, שכל תושבי העיירה היהודיים נהרו לחזות בו. המחזות שהועלו: „יוסף אין עגיפטן", „הרצלה מיוחס", שלומקי ריקל, „דוד'ס פידעלע", „צמח און זעלדע" ועוד... ההכנסות הוקדשו למען ה„קרן הקיימת לישראל", וערב פסח אף למעות חיטין.

בשנת 1925 עלה העולה הראשון לא"י, — הח' יוסף דאך־דרור. אולם עם עלייתו, בא מיפנה בפעולת הסניף. הלק גדול של החברות נסעו לקיבוצי ההכשרה, מספר חברים נקראו לצבא, וחלק אחר של החברים עזב את העיר, והסניף התרוקן, כמעט, מחבריו. הבודדים שנשארו לא יכלו בכוחות עצמם לקיים את הסניף. נשתרר חלל ריק בפעילות הציבורית בכלל. אך לא עברו ימים הרבה, והק־עים נתאחו. חלק מחברי החלוץ שנותרו במקום, כחלקים אחרים משאר הזרמים, שוב נתאספו, ויסדו את ה„קלוב הציוני". הקלוב ריכז בתוכו כל הפעולות הציוניות בעיירה.

שיתוף עבודה זה שרר עד לפרישתם של הרביזיוניסטים מן ההסתדרות הציונית, והקמת ה„ביתר”. אז גם העיירה שלנו קפצה על „העגלה” החדשה, וטעמה את טעם הפירוד.

יסוד „העובד”

בשנות 1933 החליט מרכז החלוץ על הקמת „העובד”. מגמתו היתה לרכז בעלי משפחות מבין אנשי מקצוע, בעיקר יוצאי החלוץ, אשר היו פטורים מלעבור הכשרה קיבוצית. יוזם המפעל היה הח' חצקל רבינוביץ, והוא שעמד בראש הגוף החדש. לסניף המקומי נצטרפו חברי החלוץ לשעבר, כן חברים חדשים: גרוסהיים יהודה, הוניגספלד איצי מאיר, וגמייסטער יעקב לייב, לוכטפלד יוסף, לרנר משה, אליקום



שורה ראשונה מימין: **שטיך אהרן, צימרמן יהודית, פרשטמן, פלומנבוים (בת משקילי) וולדמן**
שורה שניה: **גופעל פייגה, אדלר, פרינץ (בת הרש לייב), צעבר, ווקס (בת יעקיל)**
שורה שלישית: **וורמשטיין אפרים, לרנר משה, לרנר, וורמשטיין פייגה, וורמשטיין אלקא, הוניגספלד (אשתו של איטשע מאיר), ווקס (ילד של יעקילי), גורטלר שמואליק, שוורץ שמואל**
שורה רביעית: **לרנר לייביש־לייזר, בעגלייבטער יעקב, שוורץ מרדכי, וורמשטיין יצחק, הוניגספלד איטשע־מאיר, ש.ורץ (בת של פינקל), מייזלס עובדיה**
שורה חמישית יושבים: **שרה וורמשטיין־דרלביץ, שוורץ (אשתו של מרדכי שוורץ), וורמשטיין רחל, שמואל, גרוסהיים יהודה, שלייכר ביילה, מייזל הינדה**

קנדל, פוניזובסקי ועוד. תיכף להתארגנותם השתלבו החברים בעבודה הציונית היום־יומית: איסוף כספים לקרנות הלאומיות, לימוד עברית וכו׳.

אולם בשנת 1934 הגיע שליח מארץ ישראל, הח׳ שמואל יבניאלי. בהשראתו יצאה קריאה ממרכז העובד לכל הסניפים, להקמת קואופרטיבים יצרניים, והעברתם לארץ־ישראל. הסניף שלנו היה מן הראשונים שנענו לקריאה, והקימו קואופרטיב לעבודת עץ. לקואופרטיב נצטרפו: בעגלייבטער יעקב, גרוסהיים, מאיר ויהודה, ווגמייסטער יעקב לייב, וורמשטיין אפרים ויצחק ודיקשטיין מלך. כל חברי הקואו־פרטיב זכו לעלות ארצה, מחוץ לשלשה חברים: מאיר גרוסהיים, מלך דיקשטיין ואיצ׳י מאיר הונגספלד ז״ל, שניספו בשואת הנאצים.

לקיים הלכה למעשה עיקרון השיתוף, שולמה המשכורת לחברים לפי גודל המשפחה, ולא על פי הידע המקצועי והישגם בעבודה. מובן, שלא קל היה הדבר, כאשר חלק מן החברים, היה רחוק עדיין מהרעיון הציוני סוציאליסטי, והכניסום למסגרת של חיים משותפים, מלווה היה בחסרון כיס.

נתקבל, שהרווק בעל מקצוע טוב, צריך היה לוותר מעבודתו לטובת בעל־המשפחה, החלש במקצוע. גם הזמן היה בעוכרי הקואופרטיב. העבודה לא היתה בנמצא בשפע. היה כורח בגילוי כוחות נפשיים בלתי רגילים, כדי להתגבר על כל הקשיים והמכשולים, ולקיים את ה„חבילה״ ביחד. הרוח החיה בקואופרטיב היה הח׳ איצ׳י מאיר הוניגספלד, הוא אשר ריכז את העבודה, היה מזכירה והעניק מרוחו לקיומו. כעזר כנגדו היו הח״ח אפרים ויצחק וורמשטין. האחרון כיהן כיו״ר „העובד״.

באוגוסט 1935 עלה הח׳ יצחק וורמשטין עם משפחתו ארצה, מטעם „העובד״. הח׳ איצ׳י מאיר הוניגספלד נשאר היחידי, שטרח כדי שיחזיק הקואופרטיב מעמד. אך כל מאמציו, ואף עזרתו של הח׳ פוניזובסקי, שלא היה חבר בקואופרטיב, לא נשאו כל פרי — ובשנת 1936 התפרק הקואופרטיב.

הספריה

הכל תלוי במזל, אף ספר התורה שבהיכל. לא כל שכן ספריה חילונית.

באין משכן קבע נדדה הספריה מאכסניה לאכסניה; כך דרכה בהחלפת דירות וכך דרכה בהחלפת בעלים. ראשיתה ציונית ואחריתה בונדאית.

עודנו נער צעיר, מושבת מלימודים בבית־הספר העממי, הפולני, (מחמת הסתבכות עם המחנכת, אשת מנהל בית־הספר) הסתובב בככר השוק, בירידים, ובימי ראשון בשבוע, באפס מעשה. להקל על מצוקתו, היפנה אותו אביו אל הספריה הציונית (הספריה היהודית הבלעדית) כדי לשאול ספרים לקריאה. אם



הקלוב הציוני

מלמעלה עומדים, מימין לשמאל: **יעקב בגלייבטר**

שורה ראשונה, מימין: **יצחק שכטר, רבקה איילבוים, גדליהו פעך, יעקב־לייב ווגמייסטר, לייביש־לייזר לרנר, אפרים וורמשטיין, מרדכי שוורץ, משה בין, רחל שלייכר (בתו של יהודה) עובדיהו מייזלס, חיים איילבוים, יהודה ווקס, ישראל שליכר, יצחק וורמשטיין, שבתאי שלייכר, שרה הילף**

שורה שניה, מימין: **יוסף גרף, משה פרשטמן, יהודה גרוסהיים, משה ליסטנברג**

שורה שלישית, מימין: **מאַטיל ווקס, פוניזובסקי, שלמה וורמשטיין, חיים־יואל וולצר, איצ׳י־מאיר הוניגספלד, משה אדלר, רייזל ספאדיק**

שורה רביעית, מימין: **חיים־לייזר קורנפלד, ינטי דך, חיה שליכר, הענע ווקס, סימע פרשטמן, ינטי ווקס, פייגע הילף, רחל (בת מנדל)**

שורה חמישית, מימין: **לייזר שכטר, אפרים מימן, פייגה גופעל, פינצ׳י פלאמנבוים, איטי אדלר, פייגה איילבוים**

שורה ששית, מימין: **מאטיל גילרנטר, שלמה קלנר, לייביש לובערט, אברהם פיינגולד, הרש ספאדיק, הענע הרצמן, יוסף ביהן**

פנוי מלימודים בבית הספר, מוטב לבלות את הזמן „באוניברסיטאות" של מבוגרים.

והזמן, ראשית התנועה הציונית בעיר — שנת 1917. הספריה, משכנה בבית המונופול הישן — בית משה, שבעיבורי העיירה, סמוך לאחו. (באותו בית היה משכנו של ה„פאַראַיין" הציוני, גם של הסתדרות הנוער — „השומרים"). הימים ימי פרוס האביב, ספוגים בושם משכר של ה„בעז", הלילך שהגיע למלוא פריחתו. נער חולמני במקצת, לבו פתוח היה לקלוט כל התרחשות חדשה, פטור מלימודים ומשוחרר מעיניה הזועפות של המורה (בסוגריים — האנטישמית). כך, כולו דיצה ורינה (בתוך נפשו כמובן) הגיע אל הספריה.

בפתח הבית הקביל פניו הספרן, יענקלי ליסטנב־ג, נמוך הקומה, מראשוני הציונים במקום. לא חקר אותו הרבה על ידיעותו בקריאת אידיש (כפי הנראה הודיעו אביו על בואו או נכון יותר על השלחו על ידו) ונתן לו לקריאה את ספר השירים של ביאליק *. עד היום נחרת בזכרונו חרוזיו של השיר הלבבי:

„אינטער די גרינע בוימלאַך, ציצית,קאַפּוטקאַלאַך, פּאיהלאַך,
זיצען זיך משהלך שלמהלך, אידאלך הערשט אַרויס פון די אייערלאַך".

כמה שובבות, כמה שוקקות חיים בבתים בודדים אלה. נלהב כולו מגילוי זה הלך הביתה, בידו הספר פתוח, ובלבו מתרוננים המשהלך והשלמהלך.

גילוי, כי עד כה ידע משוררת אחת ויחידה, והיא מריה קונופניצקא, המשוררת הפולניה. (את המשוררים הפולנים האחרים הגדולים ממנה, כגון מיצקביץ, סלו־בצקי, הכיר בתקופה מאוחרת יותר, כשהמשיך לבקר בכיתות הגבוהות של בית־דספר הפולני).

מן ה„מונופול" נדדה הספריה ל„פודדאני". היא שוכנה באחד הבתים של העירוניים. כאן כיהן כספרן יהושע טייער. באותו בית התגורר גם המורה לאידיש רוזן, מזאמושץ, אצלו למדו אידיש מודרנית, על פי ספרי לימוד של „ציש"א" מוילנה. האידיש בפי המורה רוזן, היתה חיננית, צעירה ומחדשת לבושה. כאן, בבית הספריה שבפודדני, התכוננו להצגת ה„דאַרפס־יונג".

נפתח בית־הספר העברי הראשון „תרבות" — עברה הספריה לכתלי בית־הספר. המורה אברהם כהן, מצ'נסטחוב, שעסק בהוראה בבית־הספר, כיהן גם כספרן. בהדרכתו של כהן הרחיבה הספריה את פעולתה, והיא חרגה מתפקידה הרגיל של שאילת ספרים — שימשה כבית מדרש לחינוך מבוגרים. נתקיימו שעורי ערב לעברית למבוגרים, רובן בחורות, והרצאות על נושאים שונים. אך בעיקר היו אלו הרצאות ציוניות וציוניות־סוציאליסטיות. כהן היה חסיד נלהב של א. ד. גורדון, וטרח להפיץ תורתו ברבים.

למען שלימות התמונה, יש להזכיר את ההרצאות שלו על אישים בעולם

---

* שירים שכתבם מתחילה באידיש.

ובמיוחד על המזרח. הוא „הכניס" לעיירתנו את שני האישים, שפירנסו בתקופה ההיא, את עולם הרוח של המזרח: את המשורר רבידראנאט טאגורי ואת מאטמה גאנדי.

נסגר בית ספר „תרבות", נשארה הספריה ללא קורת גג והספרים נתגוללו



הקלוב הציוני

שורה ראשונה, מימין: עומדים: **גדליהו פעך, יעקב בעגליבטר, רחל (בת מנדל), איטא דך, הענע הרצמן, עובדיהו מייזלס, רבקה איילבוים, רייזיל ספאדיק, אפרים וורמשטיין, יעקב לייב ווגמייסטר, יהודה גרוסהיים, לייביש לייזר לרנר, מרדכי שוורץ, פייגה הילף, חנה־איטי ווקס. יצחק וורמשטיין, יצחק שכטר, שמואל שווארץ, ישראל שלייכר**

שורה שניה, מימין: **יואל בוימפלד, לוזער פאלק, משה פרשטמן, הרש ספאדעק, משה ליס־טנברג, מאטיל ווקס, פוניזובסקי, חיה שליכר, שבתאי שליכר, דבורה שכטר, ראובן גרף, יודיל ווקס, יוסף ביהן, שרה הילף, הענע ווקס ,איטי אדלר, פייגע איילבוים, סימע פרשטמן**

שורה שלישית, מימין: **מנשה מימן, לייזר שכטר, שלמה וורמשטיין, איטשי־מאיר הוניגספלד, חיים יואל וועלצר, משה אדלר, חיים־לייזר קורנפלד**

שורה רביעית, מימין: **מאטיל גילרנטר, חיים איילבוים, אברהם פיינגולד, אפרים מימן, פייגע גופעל, פינטשי פלאמנבוים, שלמה קלנר, לייביש לוברט**

(נדמה במקומות פרטיים) בלא השגחת יד נאמנה. עד שקם גואלה, בידי יזמה ציבורית בלתי זהויה (ויתכן, שמאחורי היזמה עמדה מפלגת „הבונד"), נוסד „קלוב", והספריה עברה לחדרו של הקלוב. (בבית יאשיק קשאציק). הקלוב גילה ערנות ציבורית; נתקיימו הרצאות, מפגשי נוער, משחקים, כגון: „שחמט", „דומינו" וכו' — הקלוב שקק חיים ערב ערב.

ע. א־ל

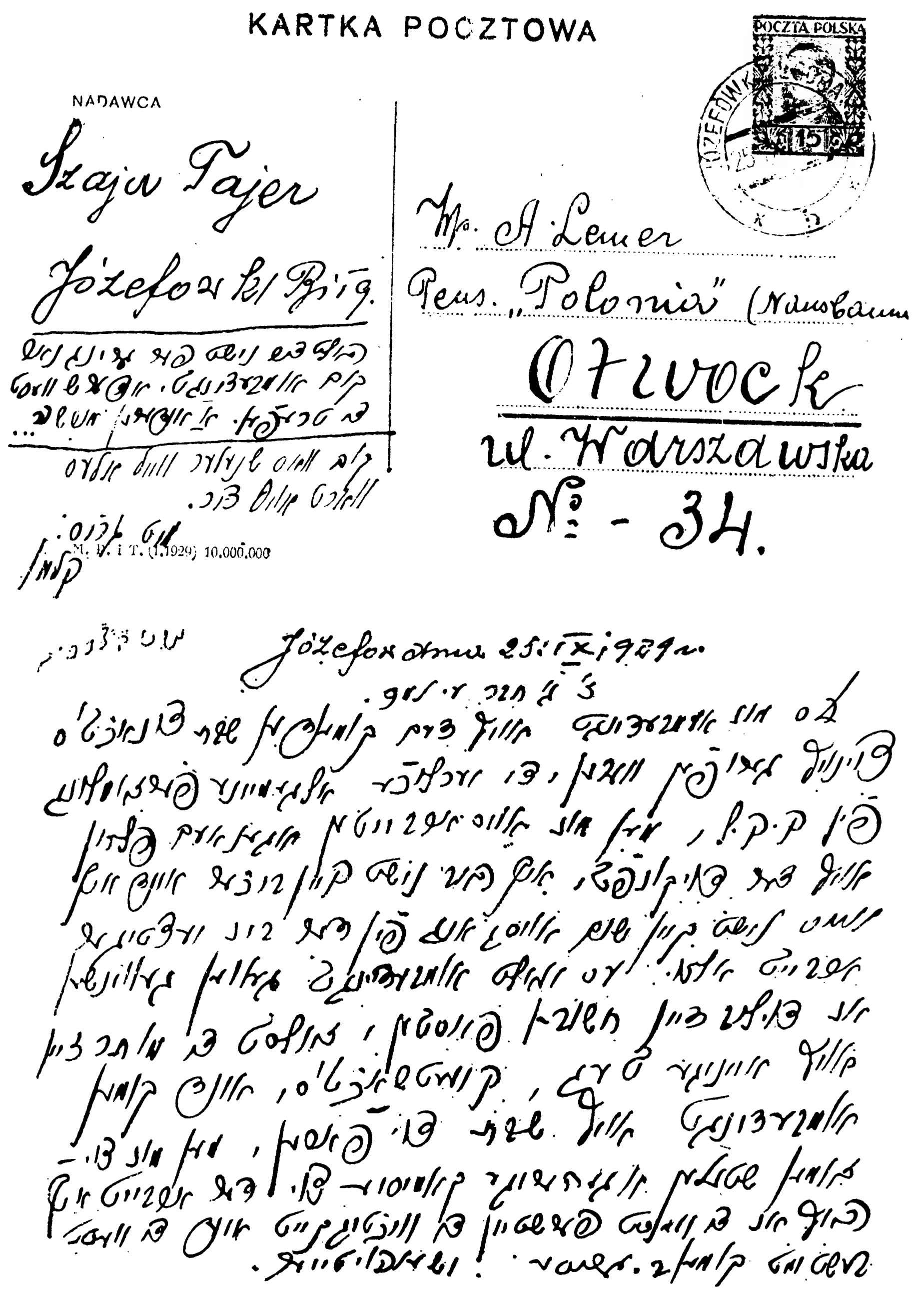
הקרן הקיימת לישראל בעיירתנו

גולת הכותרת של הפעולה הציונית בעירנו, היתה פעולת איסוף כספים למען הק.ק.ל.; סביבה נוזרכזו מיטב הנוער מכל קשת הגוונים שבציונות.

כל צעיר שהשתייך לגדוד של הקרן ופעל למענה, נתלבש בגאוה לאומית. והיה זה טבעי מאד לעירנו יוזפאף, שהצטיינה בדרך כלל, בגישה ריאלית בכל שטחי החיים, שראתה גם בדרך של איסוף פרוטה לפרוטה — הדרך לגאולת הארץ. זכורני, ששליחי הקרן הקיימת לישראל, שביקרו אצלנו לא נרתעו, מחשש של עין־בישא, מלהביע בכל הזדמנות את שביעת רצונם מן ההישגים שלנו, והעלו על נס את יוזפאף לעומת כל שאר העיירות שבסביבה. כל צעיר וכל צעירה מבני העיר ראו בעבודתם זאת עבודת קודש, עבודה שיש להתכונן אליה, לעלות אליה, ולהתעלות על־ידה. זוגות, זוגות, בחור ובחורה, בחורה ובחור, שהיו פושטים מדי חודש בחודשו בין בתי העיירה להריק את הקופסה הכחולה, היו מתלבשים במיטב מלבושיהם, כלקראת חתונה או חגיגה אחרת, וראו בזאת עשייה שבקודש. בהלי־



יושבות מימין לשמאל: **חנה לרנר, לאה טייער, פנינה פישל, פנינה אוברבאדען, חיה אברוך**
יושבים מימין לשמאל: **הרש הרצמן, הרש־דוד שלייכער, מרים קאליכמאן, יהושע טייער, רבקה פרנקל, צפורה בוימוואל, משה קורן**
עומדים מימין לשמאל: **שמחה גולדשטיין, שמואל קאליכמאן, הענצ׳י פלאמענבוים, הענא שניידמעסער, יצחק בריק ופישל אבערבאדען**



KARTKA POCZTOWA

NADAWCA

Szaja Tajer

Józefów k/ Błg.

M. P. i T. (I.1929) 10,000,000

Wp. A. Lemer

Pens. „Polonia" (Nussbaum

Otwock

ul. Warszawska

№ - 34.

Józefów dnia 25.IX.1929 r.

גלויה זאת שלח י. טייער אל עזריאל למר, לאוטוואצק, ששהה שם בנופש־קיץ.
ע. למר כיהן באותו זמן כמורשה הק.ק.ל. קרא לחזור בהקדם לקיים אסיפת הקרן
בשוליים צורפה גם קריאה של קלמן נירנשטיין

כתם מבית לבית הרגישו, כאילו הם עולים ועולים ומתקרבים יותר ויותר לארץ ישראל.

ואם ישאלוני, מניין הרוח הזאת לעירנו, מניין נשבה ומי עוררה? התשובה שבפי — מכל כנפות הארץ נשבה, ועוררוה הרבה, הרבה.

הרכבת שעברה בעיירתנו הביאתה; המבקרים בעיירה, שבאו מכל פינות העולם, מווינה, מלמברג, מברודי, מו״שה, מווילנה ומלובלין וגם מארץ־ישראל גופה — הם שעוררוה. ובחורים אלמונים, בעלי בלוריות יוקדות, כפרוסטיק מגראבוביץ, המורה רוזן מזמושץ, ואחרון אחרון, הבחור הנלהב לתורת א. ד. גורדון, המורה העברי אברהם כהן מצ׳נסטחוב — הם שהלהיבוה.

אך השלהבת הזאת שכל עוברי־אורח הציתו בלבות צעירים וצעירות בעיירתנו — מצאה מפחיה ראויה להפיחה לאש גדולה שתבער בנפשותינו, ולא תכלה; וראוי כאן לבוא על תשלומו המיוחד, וזכאי הוא לכך בזכות מלאה, על פועלו הכן ועבודתו הנאמנה והמסורה — לבוא על זכרו, חברנו היקר יהושע טייער ז״ל. זה הבחור הצעיר בין הקשישים, והקשיש בתוך הצעירים ממנו, שכל שנותיו עמל וטרח למען הקרן הקיימת לישראל, כלשאר העבודות הציוניות; חלם וחזה כל ימי חייו על ארץ־ישראל — ולא זכה להגשים את חלום חייו — הוא ניספה בשואת הנאצים. יהא זכרו ברוך!

לשמחתנו, לא היה הוא בודד בעבודתו למען הק.ק.ל., אתו ועל ידו עבדו החברות והחברים: חנטשי לרנר, צפורה בוימוואהל, חיה אברוך, פנינה פישל, ברוך למר, אלקה שלייכער, חנה ורמשטין, חנה הילף, יצחק וורמשטין, איטשע שטנדר. הנה שניידמסע־, מרים קאַליכמן וקורן משה, שחיים פה אתנו בישראל.

ואלה שלא זכו: לאה טייער, פנינה אוברבדין, מירטשע פיינגאַלד, הענטשי פלאמינבוים, שמחה גולדשטיין, קלמן נירשטין, מנדל ניקלסברג, הרש־דוד שלייכער, שניספו בידי הנאצים — יהי זכרם ברוך!

עוד כמה חברים, מהם: שמואל קאליכמן, שמשון ווקס, לייביש קלנר ויהושע קפנשטוק, הנמצאים כיום בארה״ב והרש הרצמן — בארגנטינה. נמניתי עם כל אלה, ושזכיתי לאצטלה של רישום דפי זכרון אלה. עבדתי אתו, עם חברנו היקר והקדוש, י. טייער. ואם לא לכסות על האמת, עלי לומר, שלא פעם אחת הייתי לו בר־פלוגתא. וההכרעה נפלה לצדי, וכתוצאה מכך עבר שרביט „המלכות״ של הק.ק.ל. לידי לשנים רבות.

עבודת הקרן הקיימת היתה עבודה שבקודש, וחלו בה גם ימים של יום־טוב. מעלה אני, יום טוב אחד כזה, ואם זכרוני אינו מטעני היה זה בשנות העשרים האחרונות. מארץ־ישראל הגיעו פירות: שקדים, תמרים, צמוקים וח־ובים — מתנת הקרן הקיימת בארץ־ישראל לבני הגולה. זה חל, כמובן, בט״ו בשבט. יש מקום להשערה, שהמוסדות כיוונו את משלוח הפירות לתאריך הזה. ערכנו מסיבה חגיגית. נשפיה מיוחדת במינה. הבחורות, חברות הקרן הקיימת לישראל קישטו

את האולם, התקינו וילונות, תלו על הקירות תמונות מן הארץ — זה הכניס חגיגיות, חמימות (היה זה בחורף). ידענו נשפים גם לפני כן. נשפי פרידה לחברים העולים לא"י, נשפים בבית־ספר „תרבות" וכו' וכו', אך נשפיה זאת היתה מיוחדת בכך, שהביאה לנו פרישת שלום חיה מן הארץ.

הערב היה רווי כולו מן הריחות של שדות הארץ ופרדסיה — נתבשמנו מהם והיינו כשכורים... אפשר שגורם הגיל שעמד לנו, הרי היינו צעירים; אך גם ההת־להבות היא שסייעה אותנו. היינו כחולמים ומתרוננים. אם טרם זכינו בעצמנו, בגופנו, במו רגלינו ללכת אחר המחרשה ולפלח את אדמת־האבות — ספגנו לתוכנו את הריחות וניחוחם של הפירות מפרי העמל של האיכר העברי, שהלעטנו את עצמנו בהם. הרגשנו באותו הרגע, כי הארץ אינה כפויית־טובה לנו. היו אלה הרגעים הגדולים והנדירים ביותר שבחיינו.

להרבות הכנסות הקרן הקיימת לישראל, היינו עורכים גם נשפי ריקודים. העיתוי לנשפים היה תמיד בהקשר לאירועים לאומיים: אם זה חנוכה, חגם של המכבים, אם פורים או ל"ג בעומר. לנשפים אלה נהרו כל הנוער של העיירה. ערכנו אותם באולם הגדול של ה„דום לודובי". נערכו עם כל הגינונים, תזמורת טובה, אם זאת „הכנרים" מזמושץ אם „הסלוביקים"; אף בנשפים אלה טרחו הרבה החברות והחברים, בהכנת האולם, קישטו אותו בסרטי נייר צבעוניים; כן קיימו מזנון רב־גווני עם מנות חמות. עוגות היינו מזמינים אצל עקרות בית — כל ההכנסות היו קודש למען הק.ק.ל.

לנשפי הריקודים היו באים מלבד צעירי וצעירות העיירה גם צעירים מכל הסביבה: חייקה קרפ ואחיה מסושיץ, שאשקי רנר עם בעלה מזובי, פערעלע רוזנקראנץ מסנדרקי, קרמפף וקריגסנר מאלכסנדרוב, הענך שכטר, ועוד, ועוד.

היינו צעירים תאבי חיים, הרבינו לרקוד גם ריקודים סלוניים וגם ריקודי הורה — אנו השתמחנו ונהנינו — והקרן הקיימת לישראל, אף היא לא יצאה מפסידה.

עזריאל א־ל

העולה הראשון

יוסף דרור (דד) על עצמו

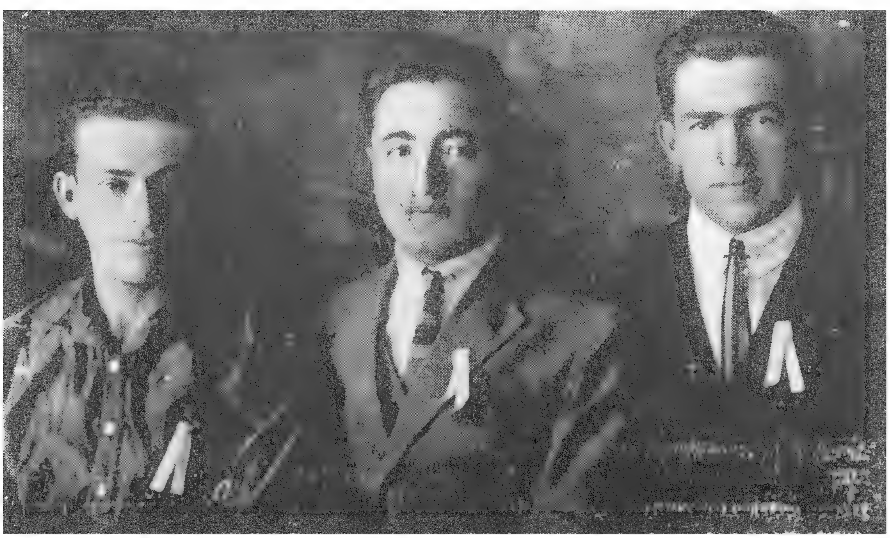
ב־25.1.1925 עליתי ארצה. המחשבה לעליה לא"י התחילה אצלי עוד בגיל של 13—14, שעה שלמדתי בבית המדרש אצל הרשלי. התחלתי להבין ולתפוס את המושג של ירושלים, עיר הקודש, וא"י בכלל. אך באותו הזמן לא תיארתי לי, שאני אזכה להיות הראשון, מבני עיירתי, לעלות לא"י.

עוד בשנת 1917, תיכף לאחר הצהרת בלפור, כבר החלה אצלי ההבשלה להגשים את חלום הילדות שלי — העליה לארץ.

הרכבות שעברו את דלוגיקאנט וגורעצקא, בהם נסעו עולים־חלוצים לא"י — הם שנתנו לי הדחיפה להצטרף למחנה המגשימים.

מקרה מיוחד של הימים ההם הוא שהאיץ בי להוציא לפועל את עלייתי, והוא: אכר מכפר גורעצקא שאצלו הייתי קונה קבוע את העצים ועליו היה להביאם לתחנת הרכבת, לא מילא אחר הבטחתו. גיסו, הוא שהסית אותו נגדי במלים: „מה אתה חס על היהודי?". היה זה בנוכחותי, אך הוא לא שם לב לכך שאני שומע את דבריו — והם שנכנסו יפה, יפה באזני — ופעלו לכיוון עזיבת עסקי ,האויר' בגולה, ולעבור לחיים פרודוקטיביים יותר בא"י.

על אף היותי חבר בחלוץ, שקם זה לא מכבר בעיר, קבלתי את הרשיון



מימין לשמאל: יוסף דרור־דד, יעקב בוימוהל ומרדכי שוורץ

(הסרטיפיקט) לעליה בהמלצת ק.ק.ל. וקרן היסוד בעירנו, ישר מן המשרד הא״י בורשה.

במשרד הא״י שבורשה, נפגשתי עם ע״ד צעירים כמוני, שהתכוננו לעלות, אך רובם נדחו על ידי המשרד. משהגיע תורי ונתקבלתי על ידי החבר ריטוב, החלטתי בלבי, לא להסכים לכל דחיה, ולעמוד בתוקף על דרישותי לעלות מיד. ולמזלי אשרו לי את הסרטיפיקט.

ההכנות לנסיעה לא ארכו הרבה זמן. עשיתי הכל בזרירות ובמהירות. נשף־הפרידה שערכו לי בני העיירה, בבית הספר „תרבות״, השאיר בלבי חויה בלתי נשכחת לעולם. הכל התנהל באוירה של חג ממש. חברים רבים השתתפו בפרקי דקלום ושיר. אף אני עצמי הקראתי את השיר של ר׳ יהודה הלוי: „כ׳האָב פאַרגעסן אַלע ליבסטע״. השמחה וההתרגשות עברו את כל המשוער והביאו את רוב המש־תתפים וביחוד הנשים שביניהם לבכי חרישי, משמחה כמובן.

זה שנטע בלבי ההרגשה, של בחיר. הנה אני העולה הראשון של העיירה — „החלוץ העובר לפני המחנה״.

בדרכי לרכבת, יצאו רוב בני העיירה מבתיהם, ללוות אותי ולהפרד ממני; נוכחתי אז לדעת, שנסיעתי הפכה למאורע לאומי כללי. אולם, החברים של התנועות הציוניות ובי״ס „תרבות״ חרף הלילה, החורפי, המושלג והקר ליוו אותי עד תחנת הרכבת גורעצקו. ובתחנה, עם בוא הרכבת, נקשרו הידים, יד אל יד לעגול שהפך ל„הורה״ כללי גדול. ירדו גם הרבה נוסעים מן הרכבת ולקחו חלק בו — להתפעלותם של רוב הנוסעים הגויים והיהודים כאחד.

המאורע הזה עורר תמהון אצל הרבה אנשי המקום, גויי הסביבה, ושאלו לסיבת הדבר — ענו להם, היהודים מתחילים לעלות לארצם.

ברכבת, שבאה מורשה ופניה לקונסטנצה, עיר הנמל — נצטרפתי לעוד הרבה עולים, אשר אמנם לא הכרתים אישית — אבל הגורל המשותף, קירב אותי אליהם, וראיתי אותם כאחים לי. שרנו במשך כל הדרך משירי ציון ושירים עממיים, היתה זאת שירת אחים לגורל ולעתיד משותף.

הגענו לנמל, עלינו על אוניה, והשמחה שבלב גאתה. חמשת ימי הנסיעה על הים, עברו תוך הרגשת געגועים אל הארץ. וכאשר ספינתנו חתרה אל חופי הארץ לא רחוק מן הנמל, קמה סערה גדולה בים, ונזכרתי בשירו של ר׳ יהודה הלוי: „איך האָב פאַרגעסן אַלע ליבסטע...״ אשר דיקלמתיו בנשף הפרידה שבעיירה. למחרת בבוקר, למזלנו, שכחה הסערה והגענו בשלום אל נמל חיפה. חלק מן העולים ירדו, ואילו החלק האחר, ואני בתוכם המשכנו ליפו.

כאן אני מגיע לנקודה המקודשת ביותר בחיי, שאין המילים יכולות לתארה: „אני, יוסף דרור־דך, הצעיר מיוזפאָף הרחוקה, הנידחת, העיירה הקטנטונת שבגלות פולין — זכיתי לדרוך, במו רגלי על אדמת אבות״. והיה זה הרגע המאושר ביותר שבחיי.

לאחר ששהינו כחצי יום בקרנטין (מקום מבודד) הועברנו לבית העולים, שברחוב העליה, בתל־אביב.

עוד פרט מרשים עלי לציין: היה בינינו יהודי זקן, בעל הדרת פנים, זקן שובה־לב, בהגיענו לקרנטין, הוא בירך „שהחיינו", השתטח על הארץ, ונשק במו פיו את אדמת הקודש.

בימים שהתגוררתי בבית־העולים (כשמונה ימים) התחלנו להתעניין בנוגע תכלית. שאיפתי היתה לעבודת־אדמה, ולחיות כאכר עברי.

אך שאיפתי להיות עובד אדמה, נתקלה בקשיים, (היה צורך לחכות בתור וכו')



בחגיגת „עד־לא־ידע" פורים 1934 בתל־אביב

יושבים מימין: בצלאל למר, סימה הרצמן, רחל למר, הינדה־לי למר, חנה דרליביץ (וורמשטיין) על הברכים, הבת הבכירה צפורה

עומדים מימין: לאה רנר, צפורה בוימוהל, עזריאל למר, שושנה אונטרבוך־דגן, יוסף דרור־דד, דרלביץ ואהובה פיינגולד

ולא נתגשמה; ובלית־ברירה, נכנסתי לעבודת הזגגות בתל־אביב — מקצוע של אבי בחו"ל. אך, לא אמרתי נואש לשאיפת־היי, ונרשמתי במחלקת ההתישבות שבהנ־הלה הציונית וחכיתי לתורי. ובינתיים המשכתי לעבוד במקצועי, וכשנתיים עבדתי בת"א ולבסוף עברתי לגור לירושלים. כל זמן ישיבתי בתל־אביב סבלתי מחוסר עבודה „כרוני", וזה שהביאני ללכת לירושלים, שם היתה העבודה מצויה יותר.

לאחר שהותי כשנה, הגיע לארץ יעקב בוימוהל, ואחריו מאטעל שוואַרץ ולייביש ליסטנברג. נפגשנו מפעם לפעם ובעיקר בשבתות. שררה בינינו חברות טובה, עזרנו איש לרעהו כפי מיטב יכולתנו. הזמנים היו קשים מבחינת השגת עבודה

עברתי לירושלים או יותר נכון עליתי לירושלים, כי לירושלים עולים. התאזרחתי בה עד למהרה, קבלתי עבודה, ועבודה מענינת דוקא; עבדתי בזגגות של בניני האוניברסיטה על הר הצופים.

נתאספנו קבוצת חברים, ומדי שבת היינו הולכים לבקר אצל הכותל המערבי. הדרך אל הכותל הוליכה בין סמטאות צרות, עקלקלות, צפופות, וערבים רגליים ועל גבי חמורים, תפסו את כל הדרך — וכך בקשיים היינו מגיעים אל הכותל. עברנו שם חוויה עמוקה שחריפות רישומה לא תפוג לעולם. הכותל גדל בעינינו פי כמה וכמה ממה שהיה במציאות. אך לא רק בשבתות, בכל הזדמנות בשעות הפנויות, היינו הולכים לבקר שם. ונחרת בזכרוני מקרה מרשים מיוחד במינו שקרה לנו על יד הכותל:

כשבאנו ביום אחד אל הכותל, ביקרה שם קבוצת תיירים מצרפת בלווית מדריך. להסבריו של המדריך באזני התיירים על הכותל, התבטאה אחת התיירות: „דאַס איז אַללעס!" כלומר, זה כל הכותל, שבגללו רועש העולם כולו!.. בשבילנו היהודים, ויהודים ציוניים, צעירים, היתה זאת הערה מוזרה ביותר.

בפרוץ המאורעות של שנת 1929, הייתי בין מגיניה של ירושלים. נמניתי עם חברי „ההגנה". אך למצער, עלי לציין, מה דל היה בימים ההם הציוד, בו צויידנו ביוצאנו לשמירה, והוא: מקלות של מטאטא. זאת היתה המציאות של הימים ההם — לא שאלנו הרבה, לא תהינו על קנקנו של זרוע הבטחון — אך התיחסנו לדבר השמירה בכל הרצינות ושמרנו...

כתוב בידי: ע. אמר

בית ספר „תרבות" ביוזפאָף

מאת בצלאל למר

שנת תרפ"ה היתה שנה של התעוררות לאומית בצבור היהודי ברחבי מדינת פולין.

חנוכת האוניברסיטה העברית בירושלים באותה שנה — נחוגה ברוב עם בכל עריה ועיירותיה של פולין רבתי, ביניהן גם בעירנו. היא היתה לפעמון מעורר לצבור היהודי, הטרוד בדאגת הקיום. לחוגי המשכילים והציוניים במקום ניתנה האות לזינוק, ולנצל שעת כושר זו להתעוררות תרבותית לאומית. היא הציפה בגלים אדירים כל בית יהודי במדינה; הם נקראו להרהם בעול ההגשמה של כמיהת הדורות לעליה לארץ־ישראל; להפרות שממותיה, לבנותה מחדש, כבית קבע לעם ישראל המפוזר בין הגויים שבכל ארצות תבל.

עז היה רצונם של משכילי העיירה וציוניה להשתלב בתנועת ההגשמה של



ביה"ס „תרבות" — יוזעפאָף

שורה ראשונה, עומדים משמאל: **רחל למר, חיה פישל, פראדל פישל**

שורה שניה, עומדים משמאל: **מאטיל ווקס, הרצברג, דוד ברגמן, רבקה פירשט, כהן (המורה — יושב), חינקי, שוורץ, אסתר פישל, יודיל פלוג**

שורה שלישית, יושבים מימין: **עקיבא רפופורט, אלי צימרמן, שושקי אולבוים, ישראל־יהושע הרצברג, ראובן־לי שוורץ, צימרמן**

שורה רביעית, בשכיבה: **בצלאל למר, שמואל ווקס, משה פירשט**

בנין המולדת. הם הבינו היטב שבכדי להגיע למטרתם הנכספת, חייבים הם להתחיל בחינוך הדור הצעיר לאהבת ארץ־ישראל המתחדשת, להחיות שפתה העברית ולשוב למקורותיה.

עד אז התחנך רוב הגדול של ילדי ישראל בעיירה ב„חדרים" ומיעוט בבית־ספר הממלכתי. בשני בתי אולפנה אלה לא טרחו לקרב את תלמידיהם לתנועת התחיה של שיבת עם ישראל לארצו.



הקורס לעברית על יד ביה"ס „תרבות" ביוזעפאָף

שורה ראשונה מימין, עומדות: **שושנה אונטרבוך, דבורה פעכער, לאה טייער, דבורה אוברבדען, צפורה בוימוול**

יושבים, משמאל: **חנה־טעי לרנר, אברהם כהן (המורה) ואסתר־איטי פרינץ**

על הברכיים: **שרה פרשט, פרל אוברבדן, חנה הילף**

בראשון, „החדר", שעל פי רוב, משוכן היה בתוך דירת המגורים של ה„מלמד", שלא היתה מרווחת ביותר, בתנאים קשים מאד התחנכו ילדים מגיל הרך. תכנית לימודיו כללה: דיני מצוות, הכרוכות בהשכמה בבוקר וכן לפני השינה, באמירת

ברכת קימה ושכיבה, לימוד תפילות, לימוד תורה, ובני הגיל מתקדם יותר למדו כבר חומש עם פרוש רש״י, וכן מקצת נביאים וכתובים. הילד אמנם בלמדו התפילות ובאמירתן, נתקל מדי פעם, בשמות ציון וירושלים, אבל מעולם לא היתה לו הודאות אם אמנם מקומות אלה קיימים באמת גם מחוץ לסדור התפילה. פרט ללימודי קודש, לימד המלמד את ילדיו כתיבה באידיש וכן חשבון אלמנטרי. ה„חדר״ כמעט ולא כלל בתוכו תלמידות, ואלו קבלו את חנוכן בבית הספר הממ־לכתי בלבד.

בית הספר הממלכתי הכללי, שהוקם ברחבי פולין העצמאית, לאחר מלחמת העולם הראשונה, שימש בית חינוך ללימודים כלליים. ילדי ישראל משני המינים התחנכו בו ביחד עם הילדים הנוצרים. אך, ילדי הנוצרים נהנו מיחס מועדף בבית הספר. הוא היה סגור בימי ראשון בשבוע, הוא יום המנוחה של הנוצרים .ואילו ילדי ישראל נאלצו בגלל שמירת השבת לדאוג להכנת שעוריהם שנלמדו ביום שבת שלא בנוכחותם, מחבריהם הגויים בכיתה. העדפה מוחשית יותר של הילדים הנוצרים, התבטאה בלמודי הדת הנוצרית, וכן באמירת התפילה הקטולית בלבד עם פתיחת השעורים.

כמעט בכל תכנית הלמודים השתדלו המחנכים — שהיו כולם נוצרים — להעלות נושאים הקשורים בצבור הנוצרי בלבד; עברו המפואר של העם הפולני ימלחמותיו בשלטון הזר, ששלט בפולין במשך מאות בשנים, בלי להזכיר אפילו במלה אחת את חלקם של היהודים, שהשתתפו אף הם בהתקוממויות לתקופותיהן. היחס הזה יצר אצל הילד היהודי הנבון רגש נחיתות.

במיוחד הורגשה האפליה כלפי ילדי ישראל בזמן הופעות חגיגיות שאורגנו על ידי המורים, לרגל מאורעות לאומיים, או סיום שנת הלימודים. ילדי היהודים לנ.רות שהיוו כמעט תמיד רוב בכל בית הספר מעולם לא שותפו בהופעות זמרה ומשחק. האפליה הפכה לשגרה בבית הספר. סבל הילדים היה גדול, אך מכח היותם ביעוט לאומי נאלצו להשלים עם המצב. הורי התלמידים אף הם היו, פחות או יותר, מודעים לנעשה בו, ובעיקר המשכילים שביניהם. עקב טרדותיהם היום־יומיות המרובות לקיום משפחותיהם לרבות הכרתם היהודית, כפלג אתני שאינו נטמע בכלל האוכלוסיה לא היה באפשרותם לבוא לעזרת ילדיהם. אבל יחד עם זה היו שרויים בדאגה מתמדת לבניהם ובנותיהם נוכח היחס המשפיל לו הם זוכים בבית הספר הכללי.

הפתרון לבעית החנוך של ילדיהם נתגלה באופק עם הופעת בשורת ציון בעיירה. מני אז החלה להתרקם התכנית להקמת בית ספר עב״י לנערים ולנערות. המטרה שהעמיד לעצמו בית־הספר, ראשית לכל הקניית הלשון העברית, ויעד רחב יותר לרכוש את לבבות הצעירים לאהבת המולדת העתיקה והמתחדשת, ולעורר בהם ערגה ושאיפה לעלות אליה ולבנותה.

ברם, רעיון הקמת בית הספר העברי לא היה נהלתם של פרנסי העיירה, אשר

מרביתם לא היו חדורי ההכרה הלאומית, לכן נאלצו המשכילים הציונים במקום, שהיו מתי מספר, להגשים תכניתם בכוחות עצמם. התקשרו עם מרכז „תרבות" בוורשה, וביקשו שימליצו לפניהם על מורה ומחנך שיהיה מוכשר ומסוגל לארגן את בית הספר העברי הראשון בעיירה. הם בחרו ביניהם ועד מיסד, שכלל את יוזמי הרעיון והם: משה נפתלי למר, שבתאי לנדאו, לייבוש פלוג, לייבל צימרמן וליפא שוורץ.

הועד הפיץ בין תושבי העיירה מודעה בדבר יסוד בית־הספר ופניה להורים הרוצים בחינוך עברי לילדיהם, שירשמו. בכדי לאפשר למספר גדול יותר של ילדים ליהנות מהחינוך העברי נקבע שכר לימוד מודרג, לפי יכולתו של כל בית אב.



קבוצת כדור־רגל מתלמידי „תרבות" לשעבר

כורעים מימין: משה פרשט, יודיל פלוג, אלי צימרמן, אברהם טייער
יושבים מימין: ראובן־לי שוורץ, בצלאל למר, צימרמן

מספר הנרשמים לבית הספר לא היה רב אפילו ביחס לכלל התלמידים שהתחנכו בבית הכפר הממלכתי ו„בחדרים" הפרטיים. רבות ומגוונות היו הסיבות. החלק המתקדם של תושבי העיירה הבלתי ציוני לא ראה צורך חיוני להעניק לבניהם חינוך עברי, והסתפקו בבית הספר הממלכתי; ואילו חוגי החרדים שבעיירה ראו בחינוך העברי היזום על ידי הציונים, סטיה חמורה מהמסורת של דורות.

לנוכח המציאות העגומה נאלצו להסתפק באותם עשרות התלמידים שנרשמו,

ונגשו לביצוע הקמת בית־הספר. שכרו מבנה, רכשו ריהוט מינימלי בהתאם לאמ־צעיהם המוגבלים שעמדו לרשותם, וסיכמו עם מרכז „תרבות" על שיגור המורה למקום.

לא עברו ימי ציפיה רבים והגיע המורה המיוחל. הימים ימי החופש הגדול בבית הספר הממלכתי, שכל הגרשמים לבית הספר העברי נמנו עם תלמידיו. יום הופעת המורה העברי עורר בנו התרגשות עצומה ושמחה רבה וציפיה לתקוות גדולות.

המורה אברהם כהן, יליד צ'נסטוכובה, בוגר בית ספר עברי למורים, היה אדם חביב, נאה ומלא מרץ. עם הגיעו, לאחר שסיים סידוריו האישיים, ניגש מיד לארגן



אברהם כהן, מצנסטכוב
המורה העברי הראשון בביה"ס „תרבות" ביוזעפאף

את בית־הספר. הוא חילק את הילדים בהתאם לרמת ידיעתם בשפה העברית; למשל הבנים שלמדו ב„חדרים" ורכשו קצת ידיעות בכתב עברי מ„המלמדים" סווגו לכיתה מתקדמת יותר, ואילו הבנות שהתחנכו בבית־הספר הממלכתי בלבד, — לכיתה מתחילה. היות והתחלת הלימודים חלה בזמן החופש, נתקיימו הלימודים בשעות הבוקר, ואילו עם התחלת שנת הלימודים החדשה בבית־הספר הכללי, הועתקו הלימודים לשעות הצהרים ולאחר הצהרים. רובם של התלמידים בבי"ס „תרבות" היו בגיל 10—13. התיחסנו ללימודים בחרדת קודש ובאהבה ללא שיור. כאמור,

התחילו הלימודים בזמן פגרת הקיץ, לכן יכולנו אז להקדיש רוב זמננו ללימודים העבריים. שתינו בצמא ממש כל מילה וכל צליל, שיצאו מפי מורנו הנערץ על כולנו. היינו מוקסמים ממש מכל סיפור ומכל שיר עבריים שלמדנו מפיו. מכולם השתקפו חיי ארץ־ישראל המתחדשים. מלבד לשיעורים בכיתה נערכו לעתים קרובות אף טיולים בחיק הטבע שבסביבת העיירה — אל היערות הסובבים אותה מכל צד ואל הנהר המשתפך לרגלי היער.

ימים יפים אלה של טיולים באויר הצח של יערות האורנים, מלווים בסיפורים ושירים עבריים אודות הטבע והנוף של ארץ ישראל הנחשפים מחדש על ידי הנוער החלוצי שזרם אליה באלפיו באותה תקופה מפולין, הקנו לנו תחושת חופש וחירות, וגאוה לאומית שלהם מעולם לא זכינו בבית־הספר הממלכתי הכללי.

רבה היתה שמחת הורינו בראותם אותנו עוברים בסך. בראשנו מורנו החביב, ומלווים מתנדבים מבוגרים מבין ועד בית־הספר ששמרו עלינו מעינם הרעה של שכנינו הנוצרים. בדרכנו לטיולים הללו היינו פוצים בשירה ורינה, שירים עבריים שזה מקרוב למדנו — לבם רווח בראותם, שרעיונם בדבר הקמת בית־ספר עברי מתגשם לעיניהם. מאד שמחו אף מהבחירה המוצלחת של המורה המוכשר שמעשי־ידיו מצליחים, ואשר רב היה חלקו בהצלחת בית־הספר. בית־הספר „תרבות" שהשתרש יפה במקום חרג בהמשך הזמן מתחומו הצר של קיום כיתות לימוד לילדים בלבד, והחל לקרב אליו חוגים רחבים יותר של נוער מתבגר ומבוגרים מבין שני המינים. הם חזרו לאט לאט אל ספסל הלימודים על מנת להרחיב ידיעתם בשפה העברית ובלימודי התנ"ך. וכן קיים בית הספר שיעורי ערב לעברית למתחילים. כאן אף התארגנו חוגים לספרות ולדרמה למבוגרים בשפת אידיש.

אט אט הפך בית־הספר למרכז חינוכי ותרבותי, ומשך אליו תשומת לבם של חוגים רחבים בעיירה. בעלי השקפה ומעמד שונים ראו בו אולפן מרכזי למבוגרים.

לאחר חדשיים של לימודים אינטנסיביים בהם ספגנו יום יום את האוירה העברית של בית ספרנו החדש, נאלצנו בגלל תנאי המקום להפרד מיום הלימודים הארוך בבית־ספר „תרבות", ושבנו עם תום פגרת הקיץ ללימודנו בבית־הספר הממלכתי הכללי. בו ביקרנו מדי בוקר, ואת שעות אחר הצה־ים המשכנו להקדיש ללימודינו בבית־הספר העברי, אשר המשיך להקנות לנו גאוה לאומית ובטחון עצמי.

ההסתגלות מחדש לאוירה ששררה בבית־הספר הממלכתי היתה קשה מאד. עצום היה ההבדל בין שני בתי־הספר וזה בהרבה מובנים.

בית־הספר הממלכתי היה מורכב חציו תלמידים יהודים, תושבי העיירה ויתרם תלמידים נוצרים מבני העיירה ומכפרי הסביבה.

בכתות הנמוכות מספר התלמידים היהודים אף עלה על מספר הלא יהודים, כי ילדי הכפרים מהכיתות הנמוכות התחנכו במקום מגוריהם.

בכיתות הגבוהות יותר היוו ילדי הנוצרים רוב מסיבת העדרם מהלימודים של הנערים היהודים שנאלצו לעזוב את ספסל הלימודים כדי לבוא לעזרתם של ההורים

בפרנסת המשפחה. כתוצאה מזה נשארו הילדות והילדים היהודיים במיעוט וסבלו מנגישות, השפלות וזלזול מצד חבריהם הנוצרים. ואילו המורים והמחנכים שהיו כולם נוצרים, התעלמו מכך ובמילא לא טרחו מעולם להעניק לתלמידים היהודים הרגשת שויון.

שונה לגמרי היתה תחושתנו בבית ספרנו העברי. הרגשתנו היתה, כאילו אנו נמצאים בארץ־ישראל ממש. הכיתה היתה כולה מורכבת מנערים ונערות יהודיים. המורה, אחד משלנו ושפת הלימוד — עברית. תכנית הלימודים היוותה השלמה למה שחיסרנו בבית־הספר הממלכתי כגון: תנ"ך, שפה עברית, כתיב ודקדוק עברי, כן ניתנה לנו ההזדמנות להכיר את הסופרים והמשוררים העבריים. שתינו בצמא כל סיפור ושיר שהורנו מורנו, מפרי עטם של: דוד פרישמן, י. ל. גורדון, ח. נ. ביאליק, שאול טשרניחובסקי ועוד.

כאן בבית־הספר העברי היתה לכולנו, בלי יוצא מהכלל, ההזדמנות מה שלא ניתן לנו בבית־הספר הפולני, להשתתף בהופעות וארועים במסגרת המקהלה או בהופעות בימתיות, שנערכו לעתים קרובות, לרגל החגים ומועדים או חגיגות לאומיות אחרות.

עצרות חג אלה עוררו הד רב בין תושבי העיירה ומשכו אליהם מבקרים מכל החוגים. הם באו ונהנו הנאה מרובה מהופעות התלמידים, אשר העבירו לפניהם בשירה ובדקלום מפרי יצירותיהם של משוררינו וסופרינו העבריים. והן שהביאו בכנפיהן מאוירתה של ארץ־ישראל המתחדשת, לתוך העיירה.

לסיכום ניתן לומר, כי בית־הספר „תרבות" ביוזעפאָף היוה מוקד של אור וחום שהקרין על העיירה וסביבתה. והפך לגורם ממדרגה ראשונה בחייה התרבותיים; עורר והלהיב חוגים רחבים להגשמה עצמית בעליה לארץ־ישראל.

רבים מבין הנוער בעיירה שבשורת־ארצנו המתחדשת טרם הגיע עדיהם עד אז, הושפעו מאד מאוירה הארץ־ישראלית שהפיץ סביבו בית־הספר „תרבות". הצטרפו לתנועות החלוציות וראו בזאת יעוד חייהם.

מחטיבת עצים בעיירה ועד ליסוד „החלוץ הצעיר"

כשסיימנו את בית־הספר הפולני (ה„שקאָלה") היינו בני 14־13. היה זה לאחר אותו קיץ, כאשר אחי הגדול ממני, ברוך ז"ל, ואנכי יצאנו לקציר בכפר בורובינה, אצל האיכר גרוכוביץ, (שהוביל בירה מזורז'וניץ לבית המוזג שלנו) אכן, ניתן לכנותו, „קציר פרטי — פרטיזני" — אותו קציר נפלא בימי קיץ, החמימים במקצת, אך מלאי הוד, והשופעים בריחות ניחוחיים של שדות פולין.

לזכר עולם מאותו קציר נשאר לי סימן־חתך, בזרת שליד השמאלית, מהמגל שידי לא נתנסה בו עדיין.

אותו קציר של שבוע ימים, בכפר הפולני מלא חוויות עמוקות, בהן נשטפתי כולי, ושנשמתי נתבשמה מריחות השדה, והייתי כשכור מיין — השאיר משקע בלבי, אשר תבע המשך...

הענין החל ,להתבשל' מתחת לתנורו של בית־המדרש. היה זה בשעות של בין השמשות, בין מנחה למעריב. בצד האפל של התנור. כדאי פה לרענן זכרונכם, כי לתנור שבבית המדרש היו ארבעה קירות, והוא ניצב באמצע האולם. אך לצד הקיר החיצון היה מפולש צר שבין התנור לבין הקיר. ואילו לצד האולם היה עומד ספסל ולידו שולחן; אולם המפולש שהיה אמנם צר והשהייה שם היתה אפשרית רק בעמידה. אבל, היתה שרויה בו תמיד מעין אינטימיות. קיימנו שם מעין ,ישיבה' שבעמידה. הָיתה זאת ,ישיבת־עמידה' של שניים: אנכי ושמואל פרינץ, שמתגורר כיום בארה"ב. בהיותי שם בשנת 1964, נסיתי להתחקות אחריו, אך לא עלה הדבר בידי. בהתחלה היו שמועות שהוא נעלם בזמן המלחמה, אך רגלים לדבר שהוא חי.

ובכן באותו מעמד החלטנו לעשות משהו. והמשהו הזה בא לידי ביטוי, לצאת לעיירה לחטוב עצים. המצאה! ועד היום אני תמה, כיצד נפלנו על המצאה הזאת?

מפה ומשם השגנו כלים: משור, גרזן וכו', ונשארה רק הבעייה של השגת עצים לחטיבה.

אך רוב בעלי־הבתים, שאליהם פנינו, שימסרו לנו את העצים לחטיבה, ענו בסירוב. מתוך נימוקים שונים: אם זה, שלא יפה ונאה לבני טובים כאלה לעסוק בחטיבת עצים, שזה עיסוק בעיקר לגוי, ואם מתוך מניע אישי יותר, שלא היה להם אימון ביכולתנו.

אך לבסוף נאות שלום זילברשטיין למסור לנו את עציו לחטוב. למען האמת, צריך להודות, שהיה לו עצים מלאים סיקוסים כאלה, ששום גוי מן הסביבה מאלה, שהיו באים לעיירה לחטוב עצים, לא אצו לעבודה הזאת. ולכן, לא היה לו מה להפסיד, ומסר לנו את העבודה. ושמחה גדולה מלאה לבנו, שסוף סוף השגנו את

הסדן בו יכולנו לבצע את מאוויינו. מאוויים להיות ככל גוי, לקצור בשדה, לחטוב עצים וכו׳.

לא קלה היתה העבודה. כולנו בלתי מנוסים היינו בעבודה בכלל ובחטיבת עצים בפרט, והעצים קשים. אף המנוסים בה התקשו לבקע גזעים מלאי סיקוסים כאלה אך כמה שגדלו הקשיים — גדלה אף ההנאה שהפקנו. ושמעה נתפשט בכל העיירה. זכורני, שבסביבנו נתקלטו „בעלי הבתים" של העיירה, שנתחקו בהשתוממות גדולה אחר עבודתנו. הם שמחו בלבם על המאורע המוזר. שמחו שמחה שבלב, שהיתה מהולה בתמיה על בחורים טובים ,שנשתגעו׳ ויצאו לעשות דבר־שטות. אך מאחורי גבי הרגשתי גם את מבטיו הצוהלים של אבי ז״ל, שראה את הדבר כרצוי ונכון. הוא שנא בדרך כלל, עצלנות וחוסר־מעש — וכל פעולה ראה בעין טובה.



משמאל לימין: מיימן ריבה, שלייכר שבתאי, קלמן נירנשטיין, ספאדק יוסף, הילף רבקה לאה פרשט, טשרני ליסטנברג, אונטרבוך לאה, אביש ספאדעק

בבואי הביתה אחר יום העבודה הראשון, מצאתי על השולחן ארוחה מיוחדת, ארוחת־חג ממש, בלי שיקשטוה במלים, וזה, כנראה מחשש שלא להביא אותי לידי זחיחות הדעת, ואולי כדי לחזקני שלא אתחרט על ,העסק׳ לאחר היום הראשון.

אך אנחנו לא עייפנו, אלא להיפך, המשכנו למחרת בבקוע העצים המסוקסים ביתר שאת, כשמאחורינו נסיון של יום עבודה ראשון, שנערכנו אליה גם בחכמה

וגם בערמה. ואם נתקלנו ב„אגוז" קשה, שסירב לכפותינו — הזעקנו את הבחורים החזקים שבתוכנו. הם עזבו את עבודתם (שפירנסה אותם) וחשו לעזרתנו. וכך יכולנו לכל הקשיים, והשלמנו את המלאכה לשביעת רצונם של שני הצדדים.

ולאחר שיתר בעלי הבתים נוכחו לדעת, שאין אנו מ„קוטלי קנים", ואפשר לסמוך על בחורים אלה — לא חסרו לנו עוד עצים לחטיבה.

כל יום לבקרים באו והציעו לנו עבודה.

שכר העבודה שימש כתשתית לשכירת חדר, בו יכולנו לפתוח בפעולה תנועתית־חברתית ותרבותית מאורגנת. שכרנו חדר אצל אלי־מאיר החייט, מול בית המדרש — ובו הנחנו היסוד ל,חלוץ הצעיר' בעיירתנו (בעת ההיא טרם קם בכלל מוסד תנועתי כזה).

באנו בדברים עם מרכז החלוץ בורשה, והלה השיבנו, ש„בריה" כזאת מתארגנת והולכת, ולכשתקום יזדרזו ויודיעו לנו עליה. וכך הוה: לאחר זמן קצר הודיעונו על קום החלוץ הצעיר, ותיכף לכך הצטרפנו אליו.

בחדר ,הקן' אצל אלי־מאיר, נתכנסו, ערב־ערב, לפעולות חברתיות שונות, כגון: קריאה והקראות שירה וזימרה, ולאחר שאזלה מן העיירה האפשרות של חטיבת עצים, פתחנו במפעל חדש, והוא: כריכת ספרים. (עבודה שרובנו ידענו מ„עבודת יד" שבשקולה).

כחלוף החורף הראשון לפעולתנו הפך קן החלוץ הצעיר, לבית ממש בשביל רוב הנוער בעיירה. עד שהחדר השכור היה צר מלהכיל את כל הצעירים והצעירות שבאו להסתופף בתוכו.

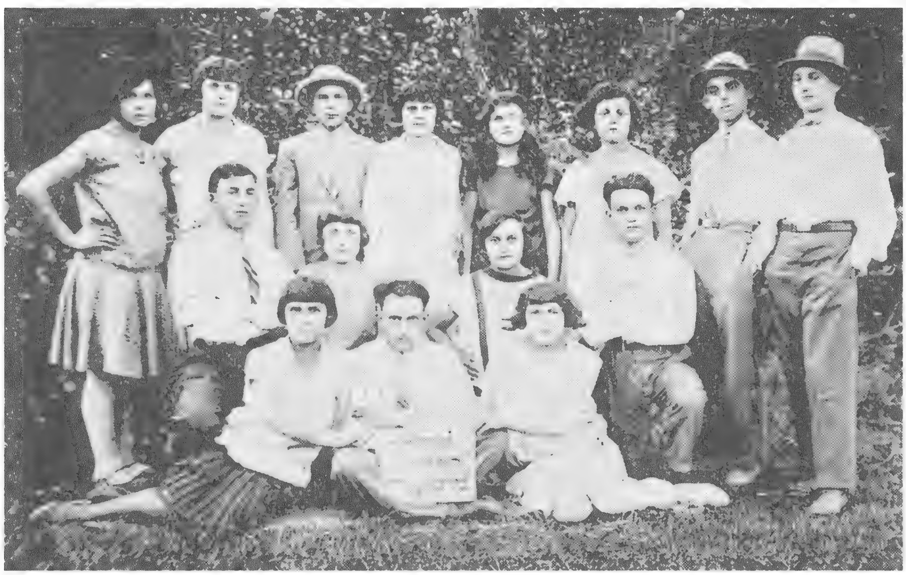
אך מן הראוי לציין את הנערים הראשונים המועטים, „הנחשוניים" שיצאו לחטוב עצים, והם: לפי הא"ב: וקס שמשון (כיום בארה"ב), אחיו, שמואל ז"ל (ניספה בשואה) לייטר אברהם (בברזיל) אותו רק קראו במקרים של עצים קשים לחטיבה מלאי סיקוסים, למר עזריאל, נדלר אברהמצ'י, פישל משה (נפל במלחמת השחרור), פישל יעקיל ז"ל, (נפטר בפולין שלאחר המלחמה) פרינץ שמואל (חי בארה"ב) קפנשטוק יהושע (ארה"ב). משה פישל (בן יודילי), לקחוהו לא אחת ממאפיית יעקילי ווקס, ממש מן התנור — לבקוע עצים קשים. יהושע הרצברג, גם כן בא ונסתפח אל הקבוצה.

מהפעילות הציונית

לייביש קלנר

עם שחרורה של פולין נתעוררה עיירתנו לחיים פוליטיים ולאומיים. התפתח מסחר עצים — ענף, שפירנס כמעט, את כל העיר. היו מגיעים סוחרים מכל קצות המדינה, ביניהם יהודים לאומיים, שהשפעתם על דמות העיר היתה גדולה.

עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה היו חיינו נעדרי תקשורת עם העולם החיצון. רוב הנוער היה שקוע בדתיות קיצונית. על ידי המגע עם החוץ (הודות לרכבת שעברה



שורה ראשונה משמאל: **לאה אונטרבוך־פרוסט, ביילי־אודל פרשט, יהושע קלנר, צ׳רני־שחורה ליסטנברג, אהובה פיינגולד, קלמן נירנשטיין, יהשע קפנשטוק**

שורה שניה בישיבה: **שמואל ווקס, אסתר לרנר**

שורה שלישית: **לאה פרשט, שלמה וורמשטיין, רבקה הילף**

את עיירתנו) השתחרר הנוער מההשפעה הדתית. החלו חותמים על עתונים: „היינט", „מאָמענט" ומאוחר יותר גם „פאָלקס צייטונג". נוסדה ההסתדרות הציונית.

בחורים ובחורות נתוועדו במועדונים ציוניים ועברו התבגרות הכרתית. נאספו כספים לקרנות הלאומיות: קרן קימת לישראל וקרן היסוד. בעבודות הללו, ובמיוחד

בשביל קרן היסוד היו פעילים: אליעזר אונטרבוך הי"ד, יקותיאל גרוסהיים, משה־לי הומפן. משה נפתלי למר, לייבל צימרמן וליפא שוורץ.

מאוחר יותר נוסד החלוץ ביזמתם של מאטל שוורץ ולייביש־לייזר ליסטנברג הי"ד. בראשית פעולתו עסק „החלוץ" באיסוף כספים למען הק. ק. ל. נסעו להכשרה ועלו לארץ ישראל. מהראשונים: יוסף דך, יעקב בוימוואל, צפורה בוימוואל, מוטיל שוורץ, ולייביש־לייזר ליסטנברג, משה אברהם לרנר ואטל דך.

באשר לספריה היתה התנגדות נמרצת מצד הורים מסוימים. הם חששו מהשפעת הספרים, „טריפה־פסול", ויציאה לתרבות רעה. אך לא היה הכוח שיעמוד בדרך של גידול הספריה. הנוער הירבו לשאול ספרים והתעמקו בקריאתם. והתוצאות לא איחרו לבוא. התפתחות העיונית וחברתית היתה ניכרת בכל בעיירתנו.

על יד הספריה התארגן חוג דרמטי בהדרכת קלמן נירנשטיין. השתתפו: אהרן שטיך, יהושע קאוועשטוק, נתן מיטלר אנכי ועוד. גם חוג זה נתקל בהפרעות קשות מצד ההורים החרדים. הם אסרו על בנותיהם להשתייך אליו. אך למרות הכל,



שורה ראשונה מלמעלה מימין: אונטרבוך לאה, לוכטפלד יוסף, קונשטוק, פישל יעקל, קלנר יהושע, אונטרבוך נתן — ווקס שמואל, רפופרט שאול, דך מרים, גרוסהיים יהודה, פרינץ שמואל

שורה שניה מימין: שפרינגר, איילבוים, פיינגולד אהובה, חיים־יואל וולטשר, שטיך אהרן לרנר רבקה, אונטרבוך יהושע

שורה שלישית, מימין: פרנקל רגינה

שורה רביעית: ביהן חנה

הוא זכה להצלחות בעבודתו: בין היתר הצגנו: „מכירת יוסף", „משה חייט", „השומר", „תקיעת כף" ו„חייקל דער שמיד".

היתה הצלחה קופתית. כאשר פרצה שריפה ושתי משפחות נשרפו, בא החוג הדרמטי ועזר להם להקים את בתיהם מחדש.

לא אחת מתעוררים בלב געגועים לעיירת מולדתנו, ליהודיה הלמדנים, שישבו על הגמרא ועל היהודים הפשוטים שהסתפקו באמירת תהילים.

כאב גדול מקנן בלב על האבדן של אחינו ואחיותינו ושנאה עמוקה לעם הנאצי הרצחני.

תרגם: ע. ל.

קרן היסוד

באופיה היתה זאת קרן, שאינה שווה לכל נפש, וכיוונה את פעולתה לשכבה דקה של בעלי אמצעים בלבד. ההתרמה נעשתה פעם אחת לשנה, והיו מחתימים את התורמים על שטרות לפרעון במשך אותה שנה. השטרות נשלחו לגבייה בבנק (הקופה המקומית) ובזה מיצתה ה„קרן" עיקר פעולתה.

שיטת עבודה זאת צימצמה את היקף עבודתה של ה„קרן", ולא נזקקה להרבה פעילים. (בניגוד לקרן קיימת לישראל שהיתה מגבית עממית, תדירית).

אך עיקר רישומה של פעולת קרן היסוד היה בנאומים של המטיפים, שבאו להעביר את מבצע ההתרמה.

נשארו חרותים בזכרוני שלושה מטיפים: הא' לוין (שמו הפרטי אינני זוכר) מביאליסטוק; הרב ברג והרב דיניס — שניהם מסלונים. ביקור יחידי עשה גם ההיסטוריון היהודי הצעיר, (באופן יחסי) ד"ר יצחק שיפר.

מדי שנה בשנה באו, ועם בואם השתרר, מעין חג בעיר. בבואם לעיר התאכסנו באכסניה של חנצ'י דירעזו'יס — אברוך; לשם נתכנס הועד, אני רושמם לפי הא"ב: מ. נ. למר (יושב ראש) שבתאי לנדאו, לייבוש פלוג, לייבל צימרמן, י. קליכמן, ליפא שווארץ (המזכיר). עיבדו בשיתוף עם האורח, המרצה, תכנית פעולה ועשו רשימת התורמים, והתכוננו לערב, בו ישא המטיף דבריו. לא היה צורך בפירסום מודעות, ולא בשליחת אגרות הזמנה לבתים. מפה ולאוזן נמסרה הידיעה. ובערב נתכנסה כל העיירה (אני אומר „כל", מובן שהיו בודדים שלא באו) לבית הכנסת, לשמוע אל הנאום. וכאשר אני מנסה לנער בזכרוני את נאומיהם של כל נואם ונואם, ניצבת בפני דמותו

התמירה של הא' לוין; זקוף הקומה, בעל הזקנקן הקמץ. דבריו מהוקצעים היו, קולו שקט, מדבר בנחת, בבחינת, דברי חכמים נשמעים בנחת — מרצה קלאסי. חוצב מילה אחר מילה החודרות ללבות השומעים; אך שונה ממנו היה הרב דינס, שהיה דרשן יותר מאשר מרצה. גם בלבושו הזכיר „מגיד". ציר הרצאתו היה „חיים דער זעמדער". כפי הנראה היה בעיר סלונים טיפוס אהוב עליו בשם זה, וסביבו הוא רקם את הטפתו לחיבת ציון; אף תיבל דבריו בניגון חוזר, כדרך המגידים: „חיימקי דער זעמדער"..

הדברים שנשא הרב ברג, נשאו אופי מודרני יותר. גם הלבוש שלו היה ללא רבב.

השפעה תעצומה השפיעו דבריו על קהל השומעים; הוא ידע להלהיב את הנוכחים, בלי שישכח את עצמו. בנה נאומו, תמונות תמונות. ואעלה על הכתב כמה מהן:

נוף — על יד הכנרת. כחול הכנרת נמזג בתכלת השמים. אתה עומד משתומם עד שיכחת־עצמך, ואינך יכול להחליט, איה מקום־המפגש של שניהם, כלומר: המקום בו מופיע האופק.

בציורי הנוף התכוון לנטוע בלבות השומעים את יפי הארץ והמשיכה אליה; התמונה השניה: הוא טייל עם בנו בישובי העמק (כנראה שבנו היה קיבוצניק), היתה שעת ערבית, ולפתע צצה לפניהם אורחת רוכבים על סוסיהם, כשלבושים בגדי בדואים. הוא נבהל מאד, לבו נפל ממש מחזו. כאן הזדרז הבן והרגיעו: „הרי אלה השומרים שלנו", אמר אליו, והחזיר לו ממש את הנשמה.

הציור השלישי, שצייר הרב ברג בפני שומעיו היתה תמונת־העתיד. „יבוא יום וישראל תשב לבטח..." ואז יעמידו שולחנות בחוץ, בחוצות ירושלים, תל־אביב, חיפה ושאר הערים. על השולחנות יגוללו את ספרי הזכרונות. וכל איש ואיש מתושבי ישראל ידפדפו בספרים האלה, — ספרים שיקדשו את התורמים, ויעלום על נס — הם אלה שהוסיפו נדבך על נדבך לבנין הארץ — ואלה הנכדים והנינים שימצאו שמות הסבים והסבתות שלהם בין התורמים, — לבם ישגה! ואילו אלה שלא ימצאום, יעזבו מבוישים, בעיניים מושפלות אל הארץ, ובשנאה בלבם על זקניהם שקפצו ידיהם..."

ואני, נער עדיין אז, ראיתי הרבה דמעות בעיני רבים של הנאספים. היה בו, ברב ברג כוח־דיבור עצום, שכוונו, כדי לקרב את ההמונים לבנין הארץ וישובה, ולפתוח לבם וידם להרים תרומתם.

ע. א.

„חדרים" ומלמדים שלי

יוזפאף נתברכה בהרבה מלמדים. מהם מקומיים, ילידי העיירה עצמה, ומהם שמקרוב באו, מעיירות סמוכות וסמוכות פחות, ל„זמן" או, ל„זמניים".

אעלה אחדים מהם:

1. דוד׳ל — מלמד הדרדקי.
2. לייבלה׳ — הדרדקי.
3. הטולסטואי משברשין — חסיד בלזאי.
4. „הקפדן" — המלמד של חומש.
5. הרשילי * — מלמד לרש"י.
6. איצ׳י מלמד.
7. לייבוש מוטלס — מלמד הגמרא.
8. משה אהרון.
9. נפתלי מלמד.
10. עזריאל השדכן — מלמד לנערות.
11. יוסף הרשילי מיימון. — מלמדי „חדר המתוקן".
12. מוטי (מרדכי) פרשטמן.

ילד בן שלוש אני. נסתיימו החגים, גם חג שמחת התורה עבר. קפלו את הדגל שלי ושמוהו על ה„שענקעל" — ארון הספרים, למשמרת, לשנה הבאה. לא הרימו אותי ארבע פעמים כפי שנהוג כיום, אך היות שבשמחת תורה חל יום הולדתי, ובו מלאו לי שלוש שנים — נחרת המאורע בזכרוני. ואבי ז"ל פנה אלי: „היום תלך כבר ל„חדר" — אתה נער־בחור גדול!" (כן בחור גדול — הרי בן שלוש!).

עטפני אבא בטלית הגדולה שלו, לקחני על זרועותיו, והביאני אל ה„חדר׳ — ה„חדר׳ של דוד׳ל. (לימים נודע לי, כי לדבר כזה זכה כל ילד יהודי בגילי, ואינני יחסן בכך). חזר אבי לביתו, והשאירני לבדי ב„חדר׳; אך זכורני, במקום לפרוץ בבכי, ולפני שהספקתי ללמוד את צורת ה„אלף" מפי הרבי, עזבתי את ה„חדר׳, דרך הדלת האחורית הפונה אל הגן (בלי שדודל יגיב על כך) ויצאתי אל החצר. ופה מצאתני הפתעה נעימה — בחצר גדלו כמה עצים גדולים, בעלי עלווה שופעת — עצי אגס, שתלמידים אחדים מטפסים עליהם. ודומני, שזו הפעם הראשונה שנתגלה לעיני עץ. לא על יד ביתנו ולא ברחוב שלנו, שזה היה הרחוב הראשי והמסחרי גדלו עצים. העצים בתקופה ההיא כבר עמדו בשלכת והילדים קפצו מן העצים לתוך רפוד העלים. בקיץ הבא כבר נהנינו מן הפירות העסיסיים של העצים הללו.

* הקטע על הרשלי מופיע במאמר „הרשלי יעקב משה׳ס — דמות".

דוד׳ל הטוב והמטיב, שליטף בעיניו הילדותיות את ראשי הילדים, לא החזירנו בכח ל׳חדר׳. בקולו המתנגן פנה אל הילדים:

„אַרינטער,

איידער ס׳ווערט ווינטער!״ —

וכולנו פרצנו בצחוק, ומשום מה עזבנו את משחקנו שעל העצים, ונכנסנו פנימה ל׳חדר׳. התישבנו סביב השולחן, שבהק מרוב שפשוף וישיבה סביבו. דוד׳ל נעמד בראש השולחן, בידו המחוה הארוך והגמיש, והחל ללמדנו „אלף בית״.

אשתו חיה, הקרויה בפינו, חיה דוד׳לס, טיפלה בנו באהבה גדולה. ביחוד בימי הסתיו הגשומים, היתה לוקחת בידה, כל ילד, מביאה אותו החוצה לעשיית צרכיו, ומטפלת בו כאם עם ילדה. היא היתה ממש עזר כנגדו לדוד׳ל, ששמעו נתפשט בכל העיירה, כמלמד שאינו מכה את הילדים.



עומדים מימין: שטייען פון רעכטס: **איצ׳י (מלמד) שלייכר, הבן של הרש לייב פרינץ נכדו של קרפ, הבן של איצ׳י** (השו״ב) **נדלר, טאצה** (המורה לעברית), **הבן של ישראל שלייכר, הבן של מ. לייטר, מאיר איילבוים, יעקב וורמשטיין, יוסף צבי (הרשלי) מיימן.**

שורה שניה מימין: צווייטע שורה פון רעכטס: **הבן של מלך שוולב (היחיד שנשאר בחיים), הבן של וולוויש מיטלער, הבן של יוסף נדלר, הבן של שלמה וולדמן (ה„פלשער״) הבן של שלום ברגמן, הבן של שלום שלייכר.**

שורה שלישית מימין: דריטע שורה פון רעכטס: **הבן של יוהשע קאליקשטיין, הבן של דוד קאליקשטיין, ילד ממשפחת קרפ.**

נחרת עמוק בזכרוני קולו המתנגן של בנו בכורו, משה, הארכן והצנום כנזיר, שבקע מאחורי הקיר שבחדר הסמוך, שעה שחזר על דף גמרא.

(מהגיל הרך ביותר לקחו את לבי ניגונים סנטימנטליים, ספוגי ערגה וגעגועים) וכזה היה קולו של בנו, משה.

בן־ציון דיקשטיין היה ה„בעהעלפער" בחדרו של דוד'ל. בארגז, שבו מדורים מדורים עליונים ותחתונים, מותקן במיוחד לתכלית זאת, היה מביא לכל ילד אל ה,חדר' את ה„וואַרעמס" שלו. ארוחה חמה, אם כוסמת מרוחה בכף שמן „זשאַפּיך", או דוחן מתובל בכפית דבש. הוא היה עובר כל בוקר מבית לבית והיה אוסף את הילדים ומביאם אל ה,חדר'. הוא נחרת בזכרוני כ„בחור נלבב", כשהשחוק פורח תמיד על שפתיו. לפני שנים אחדות ביקר בישראל. הוא חי בארה"ב.

ה,חדר' של לייבהלי

על חדרו של זה אין באפשרותי להרבות דברים, כי לא ביקרתי בו. דוד'ל ולייבהלי היו שני המלמדים הדרדקים. והעיירה נתחלקה לשני אזורים; אזורו של דוד'ל, ואזורו של לייבה'לי. האזור שלי היה בתחומו של ה,חדר' של דוד'ל.

בין הזמנים

ב,חדרו של דוד'ל למדתי, כנראה, עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה, שנת 1914. זוכרני, כי באחד מימי השבוע, בבוקרו של יום ,הופיע אבי, ז"ל, ב,חדר' ולקחני הביתה. כשהגענו מהסימטה של ה,חדר' לרחוב הראשי, ,נעצרנו בלי יכולת לעבור. שיירת צבא נסעה בלי הפסקה. „האובוס" של הצבא הרוסי המשיך במסעו מן המערב אל המזרח, אל הגבול האוסטרי. טירטור של עגלות ו„פלאַטפורמות" נישא על פני כל ה„שוסיי" — והכניס מורך ופחד בלבי. ידענו שפרצה המלחמה, ואני הייתי פטור מאותו יום ואילך מעולו של ה,חדר'. לא ידענו מה ילד יום, ואבא רצה שכל בני הבית יהיו בתוכו, או סמוך לו, שלכל עת מצוא יהיו מוכנים. כעבור חדשים אחדים, כאשר הצבא הרוסי היה בנסיגה, פונתה עיירתנו מתושביה — כולנו העתקנו מגורינו לזמושץ. בזמושץ עשינו „חיים", ביחוד הזאטוטים מגילי, פטורים מלימודים וממוראו של המלמד, אף של האב, שלרוב היה טרוד, ונפשנו שוקקות לקלוט כל הרשמים העזים של העיר הגדולה. (זמושץ היתה ביחס ליוזפאָף עיר גדולה).

בשלהי דקיטא שלשנת 1915, שבנו מזמושץ הביתה, ומצאנו, כמחצית בתי העיירה שעלו באש, ביניהם, אם אינני טועה, גם ביתו של דוד'ל.

המלמד משברשין

באחד הימים של התקופה ההיא, הופיע בעיירה יהודי מוזר מאד, משברשין הסמוכה, ואנו לפי מראהו ולפי לבושו, (היה כורך חיתולי בד־גס לרגליו ונועל

מדרסי עץ) קראנו לו „הטולסטואי". הוא נתקבל כמלמד בשביל בני גילי, ילדי חומש ורש״י. וה„חדר׳ נקבע אצל מרדכי׳לי ברוך־יעקב׳ס, הרעפן, שביתו שכן על החול בדרך לפארדיסובקה. ה„טולסטואי" כמובן, אכל „ימים" אצל הורי הילדים.) אם כי היה חסיד בלזאי, התנהג כנזיר; מיעט באכילה והתנזר לחלוטין מאכילת בשר. רק לכבוד השבת התענג על מאכלי בשר ודגים (כמובן כדי שלא יוציא את ה„זמירות" לבטלה). אך אחר האכילה היה דוחף אצבעותיו לתוך הוושט, להקיא האוכל, כדי לא ליהנות ממנו. הוא היה אומר, כל עוד שבית המקדש חרב אין יהודי רשאי להתענג על מאכלים, ובמיוחד על מאכלי בשר ודגים.

אך בצד כל נזירתו היו לו מידות ומנהגים לא כל־כך סימפטיים; ומשההורים עמדו על כך, וחששו שמא יבולע מהם לילדיהם — פיזרו את ה„חדר׳. „הטולסטואי" נטש את יוזפאף.

הלך ה„טולסטואי", בא תחתיו הקומורובאי, וה„חדר׳ עבר לתקופת הקיץ לעזרת נשים של בית הכנסת, ול„שטיבל" הקוזמירי לעת הסתיו והחורף.

עוד המלמד משברשין היה איש שקט, סטואי, שלעולם לא העיבה כל דאגה שהיא את פניו המלאים — היה האחר צנום, „פאַרציקט", ומפעם לפעם היה נופל לתוך חלישות — התלמידים עשו לו „קיצור ימים". אך מאידך, נהנה, מקערת תבשיל חמה. היה מתגאה בפני כל „בעלי הבתים" שלו, של„וואַרעמס" הכי טוב הוא זוכה אצל קרמר (ברצ׳י היה אחד מתלמידיו).

מה„חדר׳ של הקומורובאי נחרתו בזכרוני כמה ארועים: לעזרת הנשים של בית הכנסת היו אשנבים קטנים תקועים סמוך לתקרה, ולרוב היתה שרויה בה אפלולית, אפילו בימי הקיץ הבהירים; מחמת האור החיוור והחלש נתעייפו הילדים חיש מן הלימודים, ורצונם היה להשתחרר ככל שיותר מהר. אך הרבי עמד על כך, שלפני 12, לא יעזוב אף ילד את ה„חדר׳. מה עשה? כאשר הרגיש במתרחש בין הילדים, היה נחפז אל הפתח, נשען עם גבו בדלת ועם הפנים לעזרה. הילדים צבאו על הדלת ואמרו לדחפה יחד עם המלמד. ברגע קריטי כזה היה „נופל" על המצאה, ומספר בדיחות משל הרשלי אוסטרופולר, שמחה פלאַכטע ודומיהם. הסי־פורים המבדחים שיעשעו את הילדים ועייפותם נתפוגגה.

עם זאת היה מר־נפש ועני מרוד. בקומרוב השאיר אחריו אשה חולנית עם כתריסר „דרויבס" דרדקים — אחת לחודש או לחודשיים, משנזדמן יהודי „טאַנ־דיצ׳יק" ביום השוק, היה שולח אתו אל בני־ביתו כמה שטרות כסף, שצררם בצרור, שכר־לימוד שקיבל מהבעלי־בתים על חשבון „הזמן". ובלילות החורף, עת למדנו ב„שטיבל" (בחורף מפאת הימים הקצרים למדו גם בערבים) הציקו התלמידים למלמד עד למאד, שלא פעם אחת היה מתעלף (כנראה שהיה חלוש לב או שהיה לו מום לב מלידה.) מלבד אלה סבל מטחורים, שרוב זמנו נאלץ ללמד בעמידה. אך, משנתעייף התיישב לזמן מה; מפעם לפעם היה פורש לקרן זוית, אל מאחורי

התנור, לשים אספלניות מבד משומש על פצעיו. רגעי העדרתו מן השולחן, נוצלו בידי תלמידים מסויימים, שהרבי היה מקניטם, מתוך מרירות נפשו, על ה„גראָבן־קאָפּ" שלהם; ואלהְ נפרעו ממנו בכל מיני „שטיקלעך"; הואיל ועשה רוב זמנו בעמידה, היו משמיטים את כסאו ממקומו, ורק כאשר נתעייף והתיישב, היה נופל אפרקדן על הרצפה, תוך קריאת מילות גנאי ל„שקצים".

אפס, בערב אחד הקדיחו אלה את התבשיל — תקעו מסמרים מתחת לשק (היה שם שק על הכסא שיהיה לו יותר רך לשבת) ומשהתיישב, פגעו, כנראה, חודי המסמרים בפצעיו; מרוב כאב, חשש שיפול ויתעלף, נחפז מהר אל פתח החדר, תפס בידיו את משאב המים ושפך אותם על ראשו. נד בראשו ובזקנקנו, כמי שיוצא מטבילה בנהר. הוא שאף רוח והוציא אנחות הקלה — הונח לו. אך מראהו היה כה אומלל ובזוי, שלא ראיתי מימי אדם מיסכן כמוהו. מעיי המו לו, והואיל וידעתי מעשה זה של מי הוא — קלעתי לו מתחת לשולחן בעיטת „בול" — הלה כשל וגלש אל מתחת לשולחן. נבהלתי, קפצתי מעל לשולחן ורצתי הביתה. אך למחרת בבוקר נשכח הכל כאילו לא ארע דבר.

אלה המלמדים לא הספיקו לי, כנראה, ועברתי ללמוד אצל מלמד גדול יותר — משה לייב. יהודי כעסן ורגזן, שכל ימיו „אכל" את ריאותיו. משנפל לתוך כעס, בא לידי שכחת עצמו (בו נתקיימו: בכוסו, בכעסו...) גם הקומורובאי כשתקפו אותו מרירותיו היה נוגס שיניו בחומש שהחזיק — ואילו רבי זה לא הצטמצם בספר שמלפניו בלבד, אלא היה תוקע שיניו בכל עצם שנקלע בשדה־ראייתו: אם זה הידית של ה„קאַנצ'יק" — מגלב, אם לוח השולחן שנשחר מרוב מישוש; ואם — הכר שמלראשותיו. (רוב הזמן השתעל, היה שם את הכר על גבו שיחממוהו).

אפס, משהגענו ללילות חורף ה„עמוקים", לפרשת „ויחי יעקב..." הואר החדר הצר באור שלא מן עלמה הדין... הרבי היה מסלסל בניגון רווי צער וגעגועים: „ואני... אני יעקב... יעקב... בבואי בבואי מפדן..." עיני התלמידים נלהבים לשירתו של הרבי, ראינו במו עינינו, כיצד דמעות נתגלגלו על לחייו הנפולות של הרבי, על מות רחל הנאהבה, רחל המוטלת לרגליו של יעקב... — וסלחנו לו את כל כעסו, ואת רגזנותו של כל לילות החורף.

אך, משה לייב מלמד, לא נסתפק בכך, הוא דרש מכל אחד מאתנו, שנזמר אף אנחנו כמוהו...

נפתלי, מלמד, אף אצלו למדתי — אבל, כנראה, זמן קצר ביותר, כי לא נשארו לי כל רשמים מאותם ימים שלמדתי אצלו, ואולי פרחו מזכרוני? אזכור שהיתה לו בת יפה, קרעסיל, ושיחקנו אתה ב„טשיטשי־באבע".

אמנם מאוחר יותר, כאשר ביקרתי כבר בכיתות הגבוהות של ה„שקולא" למדתי גמרא אצל לייבוש מאטילס, בבית המדרש, בשעות המוקדמות של ההשכמה, שמלפני לימודי השקולא. למדתי בצוותא עם ישראל פרשט ז"ל.

איצ׳י מלמד, אחיו הגדול של הרשילי, היה מן המלמדים הטובים שבעיירה. הוא היה מלמד לנערים מבוגרים, מלמד גמרא.

בגיל שהצטרכתי להיכנס ללמוד אצלו ב„חדר" כבר הייתי מחוץ ללימודי הקודש, עבדתי כבר כ„בראקאש" שכיר בשותפות של אבי, ובעתות הפנאי, הייתי לומד למודים חיצוניים. אף התכוננתי לבחינות אקסטרן — מלבד אלה, הייתי מכבר ,אכול' בידי התנועות הציוניות — הפוליטיות, הקרנות למען גאולת הארץ וכו׳.

אך לשבחו של איטשי מלמד יש להוסיף, עוד בטרם נולדה האימרה: „תורה ועבודה" — הוא קיימה בגופו ובנפשו. בצוותא עם בניו יוסיל והרש־דוד הלכו ליער להקצעת עצים במתקונת בעלי־המקצוע הגויים. תלמידיו העידו עליו שהיה גברתן. מתת־ידו נשמרה לזמן הרבה.

עוד ,חדר' אחד קם בשנים האחרונות. ,חדר' „מודרני" מעין „חדר־מתוקן", בשם „יסודי התורה", בו לימדו יצחק (מלמד) שלייכער, יוסף הרשלי מיימון ומוטי (מרדכי) פרשטמן. (מתפרסמת תמונה מחגיגת ל"ג בעומר מאותו „חדר מתוקן").

ע. בן־משה

זונטאג מוצאי יום ט״ב דעם 1928 30/IX

ארדענט איין

דער דראמאטישער קרייז ביי דער ציונ. ארגאנ.

אין יוזעפאוו א פאלקס-הויז

א טעאטער-פארשטעלונג

עם ווערט געשפילט

משה חייט

א מעלאדראמע אין 5 אקטן

אנפאנג 7 א זייגער. פרייז פון בילעטן פון 50 ג. ביז 2 ז.

די איינקונפטן זענען באשטימט פאר די נשרפים און פאר די ביבליאטעק.

אנטיילנעמער:

משה חייט	יהושע קאווערשטאק
נחומל (זיין זאהן)	אהרן שטיך
צפורה (משה חייטס פרוי)	דבורה פעכער
אברהם חיים באבאד	שמשון וואקס
פערעלע (זיין טאכטער)	מלכה בריסטמאן
דינערשאפט: אסנע	רעכול פלאטש
דינערשאפט: אושע	משה פערשט
יאקעל (שמאטע שמש)	ליבוש קעלנער
רב	אהרן שטיך

גארוואלין, דר. ק. ש. שווארץ

פרוגרמה

„תקיעת-כף" (עברית)

דרמה בחמש מערכות עם פרולוג

מאת פרץ הירשבין

תוצג ע"י

סניף „החלוץ" העולמי ביוזפוב-בילג.

תרצ"ב

הרצאה . . . . . . י. טיר

הנפשות:

הניך (מותן)	ק. נירנשטין
פסיל (אשתו)	א. פרשט
חנה'לה (בתם)	ט. ליסטנברג
הסי	ל. פרשט
דוד'ל (בנה)	ל. קלנר
פיה	ר. הילף
העני	ל. קלנר

הרושי: קלמן נירנשטין

דפוס [illegible] זמושץ

הצגות תיאטרון ביוזפאָף

הצגות־תיאטרון בעיירתנו לא התחילו עם ההופעות של שחקנים (חובבים, כמובן) על במות „בי"ס תרבות", הספריה והקלוב הציוני. יצר ההצגה ביוזפאָף נתגלה עוד בשחר ימיה, בתקופה השקטה והקופאת על שמריה שמלפני מלחמת העולם הראשונה.

„הר־סיני" כבמה — אותו גבנון מועט שנתגבה מעבר לבית המדרש, בואכה לבית המרחץ, הקרוי בפי תינוקות דבית רבן: „הר סיני", שימש בראשונה, כבמה להצגת חזיון דתי, כפי שאפשר להניח. בחורי בית המדרש הכינו במשך כל ימי „הספירה" את ה„הר" לקראת תפקידו בחג השבועות. הם הקימו עליו חופה, קישטוה, במתקונת של חלוני בית המדרש לקראת אותו חג, בשושנתות של שבועות. ובזמן הפנוי שבין הסעודה החלבית, לבין הסעודה הגדולה והעיקרית של מוצרי בשר — נתקיימה ההצגה — „מתן תורה" בידי אותם בחורים. יש לשער שלחזות בהצגה באו בעיקר הגברים, כי הנשים היו עסוקות באותו זמן בהכנת הסעודה.

שחקני פורים. בשלושת ימי פורים, החל מתענית אסתר ועד לשושן פורים, בוצעו משחקי פורים בצורות שונות ועל ידי צוותים למיניהם. רוב המציגים לבשו מסכות על פניהם מותאמות לתפקידים שהם גלמו, אם זה מרדכי הצדיק, אז כמובן, היתה זאת מסכה עם זקן רב מידות ולבן כשלג. ואם המן — הרי תמיד היה לבוש במעין „ספּאַדיק" עם חוד גבוה, ועטוי זקנקן בצורת קמץ, כתיש דורסן. שחקני פורים, היו מציגים לרוב בבתים לשם הלכו לאסוף מתת פורים. ההצגות היו מלוות בדקלומים (קטעים ממגילת אסתר) גם קטעי שירה, מודרניים (ואלה הושרו על פי רוב באידיש). כאן גם שכיחים היו אימפּרוביזציות של השחקנים עצמם. כמובן, שזה היה תלוי במי שהשתתף בצוות.

הצגות של יחידים, בודדים

מבין השחקנים הבודדים, מן המובהקים שבהם היה ר' דוד'ל מלמד, הדרדקי. הוא הציג בשמחות שונות ביחידות ובצוות עם עוד שחקן. שמעתי מפי אפרים וורמשטיין שדוד'ל הציג באחת החתונות הצגה מאד מקורית ומענינת. הוא אף זוכר את השיר: שהוא שילוב של אידיש ואוקראינית, שדוד'ל שר באותה הצגה שבחתונה. והנה השיר:

„בידאָ בידו,
ניעמאַ נישטאָ,
יאַק יאַ דאָ דאָמו פאַידו"...
דין וחשבון פאָטשעבנאָ אַדאַטשע".
קעדי טי דאָ פמליה של מעלה פזשעכאָטשעז'

אף אנוכי נוכחתי באחת ההצגות שלו כשהציג ביחד עם לוזער מרמלשטיין הסייד .הם הציגו בשמחת תורה בביתו של הרב.

היתה זאת הצגה בשם: „הפריץ והדז׳אַד״. דוד׳ל ישב על השולחן ושיחק את תפקידו של הפריץ, כשהוא מעשן נרגילה (מענין שידעו ביוזפאָף על עישון זה?) מהתל ולועג על הדז׳אַד (בשפה אוקראינית) והדז׳אַד (לוזער מרמלשטיין) ישב מתחת לשולחן, ושיחקק וקיבל ברוח טובה את שיקוציו של הפריץ.

יוסקה אופה, בוימפלד, היה שחקן בודד. לרוב הוא הציג בככרה של העיירה בשמחת תורה. היה אוסף סביבו חבורת ילדים וטף, והיה זורק להם מפעם לפעם „צאן קדשים״! והילדים היו עונים כנגדו ב„מאָ״! הוא אף עשה הצגות בסעודות של החברה קדושה, אם זה בתיש הקדוש (המקרה של ר׳ בעריש מזובי) עם שק קמח, על הכתף הרי היה אופה.

משה כהן (פערשט) אף הוא היה בין השחקנים, סיפר לי מאיר פרינץ, איך שהוא שפך משאב מים על הרצפה בעת החזרה מן החופה של בתו של לוזער סגלמן. משה כהן היה מתלוצץ ומפריח „וויצען״ במשך כל ימות השנה. יוסל „פולקי״ (גרינברג) אף הוא היה מן השחקנים. לרוב היו מתקיימות ההצגות שלו בככרה של העיירה, בשבת אחר הצהריים. היה לו חזיון מיוחד לקראת השבת הגדול. אז הוא היה משלח את כל מוכי השחין (די פאַרכיס) למצרים.

הצגות לארועים מיוחדים

היו עורכים הצגות ביוזפאָף באימפרזות מיוחדות. זוכרני בעודי ילד קטן (בן שנתיים או שנתיים ומחצית השנה) מכל מקום עוד טרם התחלתי ללכת ל„חדר״, :תקיימה הצגה מיוחדת שרישומה נחרת עמוק בנפשי. היתה זו בעת חתונתו של הירש מיכאל קוניאזש. החופה נתקיימה בליל סתוי, חושך, וימש חושך ופרחי הקר־ניאַשזים, קישטו סוסיהם ורכבו לכל אורך הדרך מן חצר בית הכנסת (מקום עמידת החופה) ועד בית המונופול (אז, ביתו של אהרון געלערנטער) הם רכבו על הסוסים ובידי כל אחד מהם לפיד מלא נפט בוער. ביד השניה החזיק כל נער בקבוק גדול עם נפט, היו ממלאים פיהם מן הבקבוק ונושפים את הנפט מן הפה על הלפיד הבוער. הנפט התלקח ללהבה גדולה, וכולם ביחד האירו את הלילה כבאור היום. כך רכבו בדהרה ונכנסו עם הסוסים לתוך האולם של אהרלי ראש החברה.

ההצגות בעידן המודרני

מלבד כל אלה ההצגות וההופעות, אם של קבוצות, אם של בודדים, שחלו בתקופות שונות של ימי יוזפאָף, ועד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה — באה לאחר המלחמה עם העברת הרכבת ובואם של אורחים מכל העולם, תקופה דינמית ותוססת של ביצוע הופעות בימתיות והצגות תיאטרוניות מעל בימות שונות שבעיירה. עם

קום בי״ס „תרבות״, מעל בימת אותו בית־הספר, מאוחר יותר עם קום הבנין המרכזי החדש בשם „דום לודובי״ מעל הבימה שלו, ואם בבית ה„פוז׳רני קומאַנדי״, כלומר: בבית מכבי אש.

ההכנות להצגה הראשונה

בתקופה שהספריה שוכנה באחד הבתים של הפודדאַנים, עשה חברנו י. טייר נסיון ראשון להעלות את „בן הכפר״ — „דער דאָרפס יונג״ מעל בימה ארעית, שהותקנה לתכלית זאת בבית הספריה. באותו בית השתכן גם המורה לאידיש מודרנית, ספרותית, שפה שנלמדה בבתי הספר לאידיש של „צישא״ הח׳ רוזן, מזמושץ. במשך כל החורף נעשו החזרות, לקראת הצגתה בחול המועד פסח. אינני זוכר מי שהשתתף באותן החזרות. אחת ודאי, שבלי לייבוש קלנר ובלי קלמן נירנשטיין זה לא הלך. אך, זוכרני שבאותו חורף, כל עת שנכנסתי לספריה, ישב חברי האהוב, י. טייר, ושינן מתוך המחזה את התפקידים: טענתו של „הדאָרפס יונג״ הנער הכפרי, אל הנערה היהודית, שכנראה הציעו לו הוריו שישתדך אליה: „לרקוד — אינה רוקדת; לשיר — אינה שרה, אז איזו בחורה היא זאת?...״ ואילו המגיד מקאָלם הטיף מוסר לאותו בן כפר: „דינך — הגיהנום: ומה יעשו לך שם — ישרפוך בלהבות ובתוך חבית זפת רותחת, ישימוך!...״

הצגות של ממש

בזמן מאוחר יותר, כשקם ה„דום לודובי״, ובו בקומה השניה אולם גדול עם בימה קבועה, העמידו מחזות רציניים (כוונתי, לאו דווקא לטרגדיות, אלא, עם הרבה משתתפים, אף הופיעה ברחוב „פרוגרמקה״ מודפסת בבית דפוס).

החוג הדרמתי שעל יד ההסתדרות הציונית, העלה מחזה „משה חייט״ בבית העם (דום לודובי) ב־יום ראשון, מוצאי יום טוב, 30.9.1928 עם פרוגרמה מודפסת בבית הדפוס היהודי בגרבולין שבסביבת ורשה הרחוקה מיוזפאָף. (שם החזיק בית דפוס יהודי איש יוזפאָף, ממשפחת קפנשטוק). הצגת תיאטרון לכל דבר. גם דמי כניסה, גם לטובת דברים חשובים, תמיכה בספריה ובנשרפים, להקים מחדש את בתיהם. בהשתתפות צעירים וצעירות: י. קוונשטוק, א. שטיך, ד. פעכער, מ. בריסטמן, ר. פלאטש, מ. פערשט ולייביש קלנר (הפרוגרמה מופיעה מודפסת בספר).

סניף „החלוץ״ העלה „תקיעת כף״ משל פרץ הירשביין, בעברית, זהו מחזה של 5 מערכות ופרולוג. לפני ההצגה הקדיש לה חברנו י. טייר הרצאת הסבר. ביים קלמן נירנשטיין. השתתפו: ק. נירנשטין, א. פרשט, א. ליסטנברג, ל. פרשט, לייביש קלנר, ר. הילף.

חוג הנשים הציוניות העלו את „הרצלי מיוחס״. השתתפו בהצגתה אך ורק נשים, הן בתפקידים של נשים, הן בתפקידי גברים.

בבית ה„פוז׳רני קומאַנדי״ — מכבי אש — העלו את „המכשפה״ של גולדפדן, ועוד הצגות אחרות.

רובם של המשתתפים בהצגות, היו חובבים, אשר הדחף לעלות על הבמה לא נתן להם מנוח. אך מחובתנו לציין שניים מתוכם, שחוננו בכשרון בימתי. והם: עובדיה מיזלס ולייביש קלנר. זה האחרון היה כשרון גדול. כל תפקיד שהוא גילם הוציא לפועל, ממש כשחקן מאומן. הוא ירש את כשרון הבימתי מאביו דוד׳ל. חבל שהוא הזניח את כשרונו. אני תמיד קויתי שבבואו לאמריקה, יפנה שם לבמה ויגלה את כשרונו, ויפאר את עיירת מולדתו. אך, כנראה שירקנות מקיימת את בעליהם טוב יותר מאשר הבימה. ועל כך יש להצטער.

(בשולי הרשימה: ודאי יתפלאו למה על הצגות התיאטרון בעירנו נכתב ברשימה מאספת. אך, ההסבר לכך: הכותב חיכה וקיוה כל השנים שאת המאמר על ההצגות בעירנו יכתוב האיש הראוי לכך — ל. קלנר, ומאחר שלא נתקבל עד הנה, לא ראה דרך להפטר ממנה).

אחד צופה

קופה להלוואות — ה„קאסא פוז'יצ'קובה"

רחל למר

המלאכה והמסחר־הזעיר היו על פי רוב בידי בעלי אמצעים דלים — הם חיו מן היד אל הפה. את עיקר פרנסתם היו מוציאים מהיריד, שהתקיים כל יום שני בשבוע. כדי להכין סחורה בשביל היריד היו זקוקים לגמילת־חסד, שחטפו פה ושם. לפני היריד קבלו את הגמילת־חסד ואחריו — החזירוהו.

אך היו גם תושבים, בעלי אמצעים, שהיו קשובים לצרכיהם של החלשים מהם. ביניהם: י. טייער, פוניזובסקי (סוחר מוילנה), משה נפתלי, אבי, שהיה אחד המיטיבים, שאצלו מצאו באורח קבוע קבוצת חנוונים ובעלי־מלאכה „הלוואות" (כמובן בלי ריבית, ובלי חתימה על שטר) כל אחד מהם לפי דרכו. הוא היה אומר להם ברוח טובה: „הכסף הוא בעצם שלכם — עליכם רק להניחו אצלי, מיום שלישי, לאחר היריד, ועד יום חמישי — שמלפניו".

אך גם אופן זה של הזדקקות לגמילת־חסד וקבלתו, היה לדעתם, פגיעה בכבוד האדם. הם שאפו לכך שכל אחד מבני העיר יעמוד על רגליו, ולא יזדקק לנדבת הזולת, בבחינת: „אל תבטחו בנדיבים!" יוצא מתוך עמדת מוסר זאת, בא אבי בדברים עם עוד כמה עסקני ציבור בעיירתנו, והחליטו לקיים אספת תושבים (האסיפה נתקיימה בבית המדרש), ובאסיפה הוחלט לייסד קופה להלוואות, בשם: „קאסא פוז'יצ'קובה" — קופה להלוואות.

האמצעים הראשונים, כהון יסוד, שמשו הסכומים, שנותרו לאחר סגירת „בית התבשיל" מן העזרה של „הלאנדסמאַנשאַפטן" באמריקה, אך לא היה בידי „הקומץ להשביע את הארי" — הצרכים היו גדולים בהרבה. הוחלט על הרחבת פעולות הקופה, ועל הגדלת האמצעים שלה. ולתכלית זאת הטילו על י. טייר ומשה נפתלי למר לנסוע לוורשה למרכז הקואופרציה לרכוש אמצעים נוספים לפעולת הקופה. הם השיגו שם עשרת אלפים זהובים, שסייעו בהרבה להרחבת פעולות הקופה. למן יום פתיחת הקופה לא נזקקו, כמעט, לגמילת־חסד פרטיים. ב„קסה" היו מקבלים הלוואה בזכות, ולא כמתת נדיבים. עבודת „הקופה" התנהלה על פי הליכים מודרניים, כמקובל בבנקים. שכרו לשם כך דירה (אם אינני טועה, אצל אטיל זצר) התנהלה פנקסנות על פי שיטה אמריקנית. הלווים שאושרה להם הלוואה היו חותמים על שטרות ופורעים אותם בתשלומים שבועיים קטנים.

הנהלת הקופה היתה מתכנסת לישיבה פעם בשבועיים, או בחודש (הכל לפי הצורך) והיתה דנה ומאשרת את כל הבקשות להלוואות.

בהנהלה של ה„קופה" היו: משה נפתלי למר (אבי), יהושע טייער ומשה'לי הופמאַן. לייבוש־לייזר ליסטנברג עבד כמנהל חשבונות בשכר. ליבה פיינגולד עבדה כפקידת קבלה, ואילו אנוכי — קופאית. שתינו עבדנו בהתנדבות, שלא על מנת

לקבל פרס. כדאי להעלות פרט מענין: איך שנהייתי קופאית. זוכרני, בוקר אחד, כשעדיין ישנתי, העיר אותי אבי, ואמר לי להתלבש מהר, והלכנו ל„קופה". פה עלי לציין, כי עם ראשית פעולתה כיהן אבי כיושב ראש וכגזבר. אך עסקיו לא אפשרו לו, עקב נסיעותיו התכופות ללבוב, לורשה ולדנציג, להתמסר הרבה לעניני הקופה, והוא הכניס אותי לעבוד כקופאית.

היתה עוד עובדת אחת, כילדת משרד, פשה, הבת הקטנה של יענקיל אונ־טערבוך.

בהתחלת שנת 1933 עזב אבי את יוזפאף ועלה לארץ־ישראל — ואנו, כל משפחתנו עלינו בעקבותיו כעבור חדשים מספר, ואיני יודעת את קורות „הקופה" בהעדרנו מן העיירה. שמועות הגיעו, כי לייביש לייזר ליסטנברג עזב את עבודתו בקופה ואת מקומו מילא, דודי, אליעזר אונטרבוך.

בית התבשיל מטעם הג'וינט

משנסתיימה מלחמת העולם הראשונה נשתרר רעב גדול בכל העיירות שבפולין, ובמיוחד רעבה האוכלוסיה היהודית, שהיתה עירונית בעיקרה. עוד האוכלוסיה הנוצרית, שהיתה לרוב כפרית — חקלאית, סבלה פחות. להקל את מצוקת הרעב, באה ממשלת ארצות־הברית, והנשיא ווילסון בראשה, במשלוח אוניות מזון: קמח, סוכר, שמן, קאקאו וכו', אשר עגנו בנמלי אירופה. (במאמר מוסגר, עלינו לציין, שאז עדיין לא היו עודפים במזון בארצות־הברית, אלא האוכלוסיה המאריקנית חסכה מפיה כדי להציל את אירופה ובמיוחד את אירופה המזרחית מחרפת הרעב). בעיירות היהודיות פעל מטעם ממשלת ארה"ב, הג'וינט היהודי.

זוכרני היטב, אם אז עדיין נער הייתי, איך שפעל בעיירתנו סיוע זה.

נבחר „קאָמיטעט" — ועד של כמה נציגי ציבור, והם על פי הא"ב:

משה הופמן, נתן טייער ומשה נפתלי לעמער (אבי).

כמבשלת שימשה כלתו של יאיר גופעל, האלמנה, היפהפיה, (שדמתה למורה הפולנית, ,הפאַננאַ' העלמה געניא) שבאה לעיירתנו מורשה. שכרו חצי הבית, הבלתי מאוכלס, של גרינעלה שוורץ. סידוהו והכינו אותו, שיהא ראוי למלא יעודו — בית תבשיל מודרני, נקי והיגייני. במטבח ציבורי זה שלט סדר למופת, „גויי" ממש, ואפשר להניח, כמעט, בודאות שהוא טמן בחובו את הגרעין לשלטון יהודי, שלעתיד לבוא.

בוקר, בוקר, היינו באים, כל הילדים היהודיים שבעיירה אל בית התבשיל, עומדים בתור, כשלכל אחד ספל בידו. הגיע תורו של הילד מלאו ספלו מן הכיור

הרותח קאקאו חם בחלב (החלב היה בקופסאות, מרוכז. ולגבי דידנו בימים ההם, היה זה גילוי מדעי־טכני, נדיר) ולחמניה רכרוכית, נמעכת ביד, כספוג ממש. היינו בולעים את הלחמניה ו„סובאים" את הקאקאו — ולא ידענו עד הנה שמחה גדולה מזו.

(עלי להתעכב כאן על פרט, שאינו אמנם, לענין הסיוע הגדול, שהגישה ממשלת ארה"ב לאוכלוסיית פולין, ובעיקר לאוכלוסיה היהודית הרעבה. הענין נעוץ בשינוי המושגים בערכי התזונה, ובראשון יסודי־המזון — הלחם! בעוד אז סברו, כי הקמח המשובח ביותר, הוא הקמח המנופה, היטב, היטב. ובימים ההם, היו נוהגים לומר לשבחו של הקמח: „אַמעריקאַנער מעהל", — קמח אמריקאי, הרי כיום, במושגים המודרניים, ובעקבות הגילויים המדעיים, הוברר, כי עיקר הטיב שבחיטה, מצוי, דוקא, בהלק החיצון של הגרעין, — הקליפה. לא אחרים, אלא האמריקנים, הם הראשונים שגילו את הסוד של גרעין החיטה, ומבכרים את לחם הקיבר על הלחם המנופה.)

עת ששהיתי כחדשיים בארצות־הברית נוכחתי לדעת, כמה תשומת לב נוהגים המאריקנים ליתן למאפה הלחם. ב„סופרמרקטים" שבברוקלין, בסביבת אורנג'בורג ובלונג־איילנד, מצויות דוגמאות רבות של לחם־חי.

אך, בבואנו כיום להעריך את מעשה ההצלה הגדול, שהגישה ממשלת וושינגטון, לאירופה שלאחר מלחמת העולם בכלל, ולפולין היהודית, הרעבה, בפרט, איננו פטורים מלהזכיר את הערכתנו, שלאז שזהה לחלוטין עם הכרתנו כיום, והיא את ממדי עשרו של הדוד סאם, — עושרו החומרי כעושרו בגודל־לבב.

יבואו על הברכה!

ע. הינדיס

ה„ראָגאַטקע" — מקור פרנסה

מאת יוסף ספאָדיק

היריד היה לפני המלחמה ונשאר גם לאחריה — מקור לא־אכזב לפרנסת רוב תושבי העיירה. בעלי־מלאכה, כגון: נגרים, חייטים (טאַנדייט—קונפקציה), סנדלרים ועוד, כן החנוונים — רובם ככולם עבדו והכינו סחורתם למען שווקן ביום היריד, וממנו נתקיימו; (אם־כי, עם תום המלחמה, כאשר נבנתה הרכבת, ועיירתנו זכתה בשתי תחנות: דלוגיקאַנט וגורעצקו — קם מסחר גדול בעצים, שנכרתו ביערות הסביבה, ורבים מתושבי יוזעפאָף נתפרנסו ממנו; והוא אף הזרים הרבה אמצעים ליריד).

בכל יום שני בשבוע, נתקיים יום־השוק, הוא היריד; הנהלת העיר (הגמינה) בשיתוף עם פרנסי הקהילה, החליטו, להפוך את היריד, למקור הכנסה גם בשביל צרכי העיר. לתכלית זאת הקימו בכל מבואות העיירה „שלגבנדים", כדי לגבות מכס מכל באי היריד. במשך 11 שנה החזקתי בשותפות עם שמעון דך את ה„רו־גטקי", בחכירה מטעם העיריה. מלבדו עבדו אתי בשותפות: שמואל עוזר צעבר, הרש לייכטער, שמאי פאַלק, לייביש בריסטמן ועובדיה מייזל. היה עלי לגבות את מכסי הרוגאטקי לפי השומות של העיריה; לתכלית זאת הייתי זקוק לאנשים אחראים, אחד מהם היה שלמה־משה וורמשטיין; מלבד מכסי הרוגטקי, היה צורך לגבות בעד שמוש־מקום מכל בעלי הדוכנים; במקרה של שנת גשמים ושלגים, כאשר מבקרי הירידים מועטו, היינו נאלצים לותר מלגבות מס מהדוכנים; כך, שהעסק הגיע להפסדים.

מבקרי הירידים היו בעיקרם איכרים מכפרי הסביבה, אך גם באו תושבי העיי־ות הסמוכות: קרסניברוד, שברשין, טאָמאַשוב, ולפעמים באו מזמושץ, ביל־גורי, ינוב וכדו'. האיכרים היו מביאים ליום השוק, בדרך־כלל, מתוצרת משקם: בהמות, חזי־ים, תרנגולות, בר־ווזים; תבואה למיניה, אף ירקות — המכס חל מלבד המס הכולל, על כל פריט שהביאו למכירה; בעלי־המלאכה: „טנדייט" (תופרי קונפקציה), סנדלרים וכובענים, היו מציעים מסחורתם המוכנה; ואילו בחנויות היו האיכרים מצטיידים בעיקר, בנפט, מלח, סוכר וכדו'; ה„טנדייטניקיס", הסנד־לרים, והכובענים, היו משלמים מס לפי גודל המקום שהם תפסו להצגת סחורתם.

תשלומי מכס אלה כיסו חלק עיקרי של תקציב העיריה — אך היריד בכללו, פירנס (אם־כי לא בהרוחה) את רוב יהודי יוזעפאָף.

אשר לי ולמשפחתי. לאבי, דוד וגננדל אמי, נולדו עשרה ילדים — אנכי הרביעי בסדר הגילים.

(תורגם מאידיש: ע. א.)

ס פ ר — מ צ ב ה

ספר הזכרון, שאנו, שרידי עיירתנו בישראל ובארצות־הברית מוציאים לאור במאמצים כה גדולים, על־אנושיים כמעט — יש לראותו כמצבה, של אותיות לזכרה!

היתה עיירה יהודית במפה הגדולה של מאות עיירות יהודיות דומות לה שבפולין, ואינה עוד — ושמה יוזפוב! כגורל יתר העיירות, גורלה של עיירתנו־מכורתנו, עלה עליה הכורת. הצורר הנאצי, שלא נרתע ממעשיו הברבריים, לא ראתה דוגמתם ההיסטוריה האנושית, כעמלקים מודרניים, החריבו עיירתנו היקרה, שילחו בה רצח וכל מיני מיתות משונות ואכזריות, שלא ידעם אפילו השטן. השמידו והרגו את הורינו, אחינו, אחיותינו וכל היקרים לנו מכל — הוא טיבע אותה בנחלי דם ואש!

ישמשו דפי זכרון אלה מצבת־עד, לכל אלה הקדושים, ששמותיהם נזכרים, אף אלה שמטעמים ומסיבות שאין לנו השליטה עליהם, לא נזכרו.

מדי שנה, כשאנו מתאספים ליום הזכרון, נפתח הספר, ולנגד עינינו יעמדו הדפים, שיספרו לנו ולדורות הבאים אחרינו, על עיירתנו — עריסת ילדותנו.

עיירה עטורת הוד ויופי, ושפיכו בה חיים יהודיים עוד מראשית היווסדה: על תורה ועמל (בתי הדפוס שהוציאו לכל העולם היהודי מספריה); על תחיה לאומית ציונית משגשגת, ערה, על כל מגווניה וצבעי הקשת שבה; על נוער תוסס ומתמרד, המורד בגולה ועולה לארץ־ישראל, כחלוצים וכעולים להחיותה — ועד סופה המר מיד הצורר.

ספר זכרון זה, ששיקענו בו את מיטב כוחותינו ומאמצינו, זה הגמול היקר והיחיד שיש בידנו לגמול לקדושנו, שנכחדו מתחת שמי אלוהים ללא עוון בכפם, יהא הוא קרבן עולה על מזבח זכרם! „אלה אזכרה ואשפכה עליהם נפשי".

חנה למר־לרנר.

הישיבה בעירנו

ביהדות פולין לא ידעו על המוסד „ישיבה" כמקום לימוד תורה, כבמתקונת יהדות ליטא, או כמו שהוא מקובל בדורנו. וזה מוסבר, היות ובערי פולין היו בתי חסידים בהם ישבו בחורים ומבוגרים ולמדו יומם ולילה, לא הורגש הצורך לנסוע למקום מיוחד כדי ללמוד תורה. (נוסף לזה, היתה הרגשה שהבנים צריכים להתחנך על יד ההורים ובהשגחתם, ולא, פן יבולע להם חס ושלום. יחד עם זאת נוסדו מפעם לפעם ישיבות קטנות כגדולות, וכל רב שאף ליסד גם במקומו ישיבה.

הרב ר. שמעון פרזנצ'בסקי זצ"ל הגיע לעיירתנו צעיר לימים, התחיל לנהוג ברבנותו בשנת תרפ"ב (תיכף אחרי פטירתו של הרב הזקן ר' שלום יוסף הרצשטרך זצ"ל), ניגש מיד עם כל מרץ הנעורים שלו ליסד ישיבה לבחורי המקום והסביבה.

קדמו לכך כמה ישיבות עם עסקנים תורניים במקום, ואחר כך נתקיימה אסיפת עם רבתי בבית הכנסת הגדול.

כדאי עוד לציין, שהרב פרזנצ'בסקי היה נואם מצוין ובכל דרשותיו דיבר בשבחה של למוד התורה ודרש מבעלי בתים שיסייעוהו בהקמת הישיבה, ושכל בעל הבית יתחייב להכניס לביתו בחור ישיבה אם ללינה אם לפרנוס של יום או יומיים בשבוע, ובאופן כזה להבטיח את החזקת הישיבה. הציבור נענה לבקשתו.

בשנת תרפ"ד, נפתחה רשמית הישיבה, והתאספו בה קרוב ל־40 בחור, מהמקום והסביבה. הרבנים בישיבה היו: הרב בעצמו זצ"ל, לימד בכיתה הגבוהה, ר' הערשלי שלייכר ז"ל, לימד הכיתה הבינונית, ור' אריה בויגן ז"ל הכיתה הנמוכה. הלימודים התקיימו בעזרות נשים שבכל בית כנסת, כדי לא להפריע לתפילה בציבור.

הישיבה החזיקה מעמד רק שנה אחת. אם זה בגלל סכסוכים בין התלמידים, שעזבו ועברו לישיבות אחרות, אם מסיבות אחרות שהביאו לידי הפגת ההתלהבות של בעלי הבתים שתמכו בה. אולם בחורי המקום המשיכו ללמוד כמקודם בבית המדרש והרב נתן להם שיעור קבוע.

אליעזר

בעלי מלאכה ביוזעפאף

ע. א־ל

תהיה זאת גישה מוטעית ביסודה, אם נראה את הבסיס העיקרי לקיום העיירה — המסחר; למראית־עין, היתה העיי־ה, אמנם, מסחרית; שתי השורות הראשיות של הכיכר וה„ראטוש" צפופות היו בהנויות, ולידן היו מוצבים עוד, בעיקר, בימי היריד ובימי גנוסיה, כשני תריסרים דוכנים, ארעיים ,לסידקית למיניה, ולדברי מאפה בעיקר. אך ראייה חודרת יותר, מגלה לנו, מסד רחב של בעל־מלאכה לענפים בפירמידה הכלכלית של יוזפאָף.

הנגרות (מחוץ לעובדה, שבשנים האהרונות, ביוזמת „העובד", קם קואופרטיב של נגרים יהודיים) העסיקה משפחות יהודיות לא מעטות, בנגרות לבנין ובריהוט. ביניהם: אפרים ויצחק ורמשטין (שהם חיים אתנו כיום ונמנים עם היוזמים להוצאת ספר זכרון זה). מאיר גרוסהיים ויבדל לח"א אחיו יהודה גרוסהיים (חיפה), יוחה'לי פעלץ — הותיק שבין נגרי העיי־ה. אם אינני טועה, הרי כל הצעירים היו מתל־מידיו; יוקיל בגלייבטער, משה לרנר, חיים־לייב וואַגמייסטער — כולם חיים אתנו בחיפה. יעקיל דיקשטיין (בתל־אביב) ואחיו מלך ז"ל.

לחייטות נודע מקום מכובד בפרנסת הרבה משפחות. היו ביניהם חייטים, „טנדיטניקס", וביניהם גם בעלי מקצוע מעולים: בראש ובראשונה עלינו להזכי־ את אלי־מאיר בין חייט ממדרגה ראשונה, תפירתו לא נתביישה אפילו בפני חייטי זמושץ ואחיו שמחה'לי בין. אחריהם באו חייטי הטאנדיט: משפחת דוד לוהן, הוא ובניו היו הראשונים שעסקו בענף זה; אחריהם, משפחת מנדל „שניידער" — האחים: יענקילי, משה, בעטשי, ואחותם ריבטשי ובעלה, שמואל שטילפוס; משפחת לוזער אויסלנדר (הבן יענקיל חי בחיפה); משפחת אוקס וה„געלער" איציק; כן יש להזכיר את חייט הנשים: איטשילי לעדער.

אחריהם, התופרות: איטאלע קאליכמן, לייטשי (קרובה של אלי מאיר) צפורה פעכער, צפורה בוימוול (קרית היים) ושרה לרנר (אחותם של הנטשי ואליעזר) ובאחרונה הנה שניידמעסער (חיה כיום בחדרה).

הסנדלרות: מקצוע שהרבה משפחות יהודיות עסקו בו, והתפרנסו. זכורים לנו סנדלרים יהודיים עוד לפני מלחמת העולם הראשונה: נעטיל, עסק בסנדלרות, בעיקר בימי סתיו וחורף (בקיץ הוא עבד בהפקת מי־גזוז), עבודתו היתה בעיקר בשביל איכרי הסביבה. (נעטיל, זכור לנו לטובה, על ידי מעשיו בטרכאליש, שהיה ,מרעיש' כל יום ראשון את דוכני הפירות והסדקית של היהודיות שבשוק, רובן אלמנות, והוא ש„השתיקו", נתן לו ל,הריח' ממתת ידו...)

משפחת גורטלר, מהם: לוי, משפחת ספודק: האחים משה ואברהם שהצטיינו

במקצועם והוציאו מתחת ידם עבודה מעולה, לפי המושגים המודרניים; משה׳לי פרשטמן, שחזר מורשה, כבעל מקצוע מעול׳ה (בת־ים).

על ידם נתפרנסו תופרי נעליים: „קאַמאַשן־שטעפּערס״. לייבוש (קאַמאַשניק) פלוג; יצחק׳ל בריק.

ארנקנים: — מקצוע מודרני בעיירה, שהובא אלינו מורשה. הראשונים שהכניסו את עבודת הארנקנות ליוזפאָף היתה זאת משפחה ענפה מורשה; אצלם למדו: חיים־פילי פלומנבוים, והאחים קאפינשטוק, אשר במרוצת הזמן נהיו לארנקנים, בעלי מקצוע, ונהיו עצמאיים.

ספרות: זכור לנו עוד שמואל „חסיד״ הישיש, שהיה בזמנו הספר היחידי בעיירה, אך במרוצת השנים התפתח המקצוע, ונפתחו כמה וכמה מספרות מודרניות עם כל הציוד המשוכלל. יוסיל „פולקי״ גרינברג, היה ספר טוב; שלמה וולדמן חתנו של שלמה „פעלשער״. ובאחרונה המספרה של איש בילגוריי שנתאזרח ביוזפאָף, ופתח על השוסיי מספרה אולטרה־מודרנית.

כובענים: כובען מן הדור הקודם, שמלפני מלחמת העולם — טיפוס עיירתי נדיר האמרלין. ישב במבואות העיירה מצד „פודדאני״, באגף הנגדי של „שמואל חסיד״, הספר: אך בימי היריד היה פולש עם כל סחורתו אל ככר השוק. היה מודד על הראשים של כל גויי היריד את כובעיו, תוך אנפוף בנחירי אפיו, השחורים מרוב הרחת הטבאק. אף אבא גראף, אם אינני טועה היה עוסק בתפירת כובעים ובמכירתם.

מכל מקום, נתוסף מתחרה רציני, בשנים שלאחר המלחמה.

יוסף „פוזננסקי״, הירצמן, היה מביא כובעים מוכנים מזמושץ, מעמידם על „פודשני״ אל מול חנותו, ומציף את היריד בסחורה זולה ומפתה — „צ׳אַפּעק, צ׳אַפּעק״!...

בעלי מאפיות: אלה עיסוקם חציים במלאכה וחציים — מסחר. וכך, מיקומם של רוב המאפיות ברחובות הראשיים: המאפיות של יעקילי ווקס, ד. ש. לייטר ברחוב הראשי; משה׳קי וורמשטיין, רחל (די שומלאכעס), קורן, משני קצוות „האוליצע״, רק של יעקיל צעבער היתה בסמטה צדדית, בדרך לפודדאני. אופייני שלכל מאפיה יחוד משלה. לדוגמא: הלחם הכי טוב של קמח־חיטה — „ווייצין־ברויט״, היה של יעקיל צעבער דוקא; ואילו יעקלי ווקס, הצטיין באפיית „געבייטעלט״, כלומר: קמח שיפון מנופה; ראובן־בעקער, שמעו יצא באפיית כעכים — ל„בייגעל״ שלו היו קמים השכם בבוקר, או היו אף כאלה שהיו מוותרים על שינה, היו ניגשים וחוטפים כעך, פריך, חם ונוצץ, ישר מן התנור; רחל „שימלאכעס״ ואחותה אשת משה׳קי וורמשטיין הצטיינו ב„פלעצלאַך״, משופעות בפרג ובצל חרוך.

מלבד המאפיות שעיסוקן קבע, שמוצרי המאפה שלהם נאפו יום יום, ונועדו לאוכלוסיה היהודית, בעיקרם, היו עוד אי־אלו מאפיות „ביתיות". אלו אפו בשביל הירידים וימי הגנוסיה בלבד; היו מוציאים את המאפה אל דוכן אפור שבככר השוק (לא היו להם חנויות למכירה).

סוג אחר של עושים במלאכה, היו בודדים, אחד אחד במקצועו, ואלה שוב נגעו עיסוקם בשני תחומים: במלאכה גב... תעשיה.

אחד מאלה היה קלמן דוד אונטרבוך (סבי), שהיה קונה ממגדלי דבורים, איכרים ו„פריצים", את רדייתם הגלמית, כולל חלות הדונג. זוכרני, עודני נער נפלאתי מן ה„חלות" המשובצות תאים, תאים, מעשי ידי מחשבת הדבורים; היה ממלא חביות עץ גדולות, בעלות נפח של כ־200 ליטר, בדבש בלתי מזוקק. השאירו למשך תקופה ארוכה בחביות, כשמזדקק באורח איטי, טבעי: הדבש היה שוקע למטה, ואילו הדונג צף למעלה. אחר היו מפרידים את הדונג מן הדבש. את הדונג היו מחממים, ולשים ממנו נרות שעווה עבים וארוכים, כאמה וחצי. אלה היו משמשים לתשמישי קדושה: היהודים היו משתמשים בהם כנרות „יום כפור". כל אחד מהמתפללים, היה מביא אל מקום תפילתו, מעמידו על השולחן מול מקום מושבו — וכך היו דולקים נרות השעווה במשך כל היממה של „יום־כפור"; השבת־גוי היה עובר מבית תפילה לבית תפילה, והיה בודק כל נר שכבה, מישרו, מנקו ומדליקו מחדש; גם גויי הסביבה היו קונים אצלו נרות אלה, אשר היו מביאים אותם אל הכנסיה לימי גנוסיה.

לאחיו, נתן אונטרבוך (דודי) היה מטחנת גריסים; הגויים של כפרי הסביבה, היו מביאים אליו את גרעיני הכוסמת והדוחן, כן השעורה, והוא היה מגרסם. כתישת שמן, היתה מן התעשיה ה„כבדה" של העיירה; בית־הבד של יעקב משה שלייכער (הזקן — ראש המשפחה) הדיף ריחות „הזשעפיק" וה„שעמיאן" על כל העיירה. זוכרני, עודני ילד, הייתי עומד שעות מול הקורה העבה והארוכה, שהיתה תלויה באויר, ועיני לא ידעה שובע; ביחוד בימי שני בשבוע, בימי היריד, כאשר האיכרים היו מביאים את גרעיניהם לכתישה .שנים שלושה מהם, (אחד בשום פנים ואופן לא יכול להניע את הקורה) היו רותמים עצמם ו„דופקים" ב„יתוש".

בית הזקוק למי־סודה של משה נפתלי למר (אבי) היה מוסד יצרני מודרני בעיר. הוא קם בכורח „הגזירה" של הצאר, שאין למכור גזוז, אלא במים מזוקקים, על ידי איוד; בייצור מי הסודה, עזרו על ידו שני פועלים יהודיים: מאַטיסיל ניסל (אביו של יהושע ניסל, לוד) היה נושא את המים מן הבאר, וממלא את הדוד הגדול; ואילו נעטיל הגבוה, וה„ישר" (את שמו המשפחתי לא אדע) היה מסובב את גלגל המכונה; ואילו הוא בעצמו מילא כמה תפקידים: היה הכימאי, המכונאי והמפקח על מלאכת האיוד; והוא, שהיה, אחר איוד המים, שמילאם בסיפונים, דוחס לתוכם גז, כדי לעשותם מי־סודה.

„תנובה" ביתית היתה אצל איטה רעכילס (לרנר) אשת שלום לרנר; בוקר, בוקר, היתה יוצאת אל חצרות העירוניים שבפודדאני ומן „האויליצה". היתה נוכחת בזמן החליבה (וזה מטעם חשש לטריפה); „מעמידה" את החלב ב„לאדיכיס" של חרס להחמיצו, אחר היתה חובצת מן השמנת את החמאה; ומחלב המוחמץ, הרזה „זויר־מילך" היתה גובנת גבינה.

ובדרך כלל היתה „אשת חייל" של העיירה. שילחה ידיה בהרבה מלאכות לעזרת הזולת: „הכנסת כלה" ו„ביקור חולים" — ובדאגה היתה צופיה הליכות ביתה.

כמוה עסקו במוצרי חלב: זעמי וואַרמשטין ויהשעלי, מאלי דובריס, שהחזיק ב„פאַכט" של איזביץ; יום יום היה יוצא בעגלה שלו על שני גלגלים אל האחוזה ומביא משם את החלב.

החמצת „בורשט" מיוחדת במינה, נעשתה בידי אלי־לייב שוורץ, השתקן. זוכרני, שלא פעם אחת היתה אמי שולחתני לקנות אצלו בורשט. בפינת ה„אלקאש" עמדה חבית מלאה מים, ומלמעלה צפו שכבות סובין. הסובין התסיסו, נחמצו והמים נהיו לבורשט.

מרדכי יעקב׳ס שביתו עמד ממש על החולות, מול פרדיסובסקי, עסק בחיטוב רעפי עץ; אותה עת שה„חדר" של הטולסטואי היה בביתו, הייתי מתחקה שעות שלמות אחרי מעשה אומנותו בעצים; הייתי עומד כולי פליאה, כאשר הוא בידו המאומנת היה חותך בבול העץ ה„יאדלי", ומפורר אותו לרעפים דקיקים עם גב מורחב, שהיה גולף בו באיזמיל מיוחד לכך עם קצה מכופף, „מרזבים" לתפיסת הרעפים אחד ברעהו.

ואילו יוסף פורטר היה מכסה את הגגות באותם רעפי־עץ. (אין רצוני לומר, שהוא השתמש דוקא, בתוצרתו של מרדכי יעקב׳ס, אלא התכוונתי לאומנתו, והיא כיסוי גגות). דומני שבכך מיציתי את הכל.

הרגשתי טעם לפגם, בכך, שלא הזכרתי את אומנות האריגה של יעקיל „טקאטש". הוא שילח ידו בנול לאריגת בד מחוטי „קונופיע", שאיכרי הסביבה היו מספקים לו, ולמענם היה אורג בד גס ל„פארטשינקיס".

משפחת שלייכער. האחים: פייבל, יעקל ואידל־מאיר היו חוצבים באבן, וחורתים בה אותיות מרובעות, אם משוקעות ואם בולטות, שבראשן נבלטו ראשי התיבות „פ"נ" — עושי מצבות.

שריד מתקופת הזוהר של בתי הדפוס, גילם בעבודתו של כריכת ספרים — לייבלי שטנדר. (מאושפז באחד ממוסדות „מלבן" בישראל). עבודה שעשה אותה בחיבה גדולה. תוך כדי העשייה היה מעיין בספר, קורא דף אחר דף; כך, שאת ההפסד של כיס, היה מכסה בהנאה אסטטית מרובה, שהפיק מן הקריאה בספרים.

כל כמה שאנו נזהרים ומודעים לא ליזון את מלאך השיכחה, אנו בכל־זאת נכשלים ומשלמים מס לממונה על זכרוננו בהעלמת מעשי־ידיו של פלוני ומשלוח־יד של אלמוני, כגון: האחים משה־אברהם ולייביש־לייזר לרנר, שהיו מקרים עליות־גג לבניני מגורים ומקימים גורנים אצל הכפריים; הזגגות של משפחת דך: חיים, יעקב־משה; התפר של פרוות גסות בשביל האיכרים „פעלצען" — לאגרבוים; הצבע האחד והיחיד (סיידים על פי רוב באו מהכפרים הסמוכים) לוזער מרמלשטיין — השחקן „הפארטנער" של דוד'ל מלמד; משרפות הסיד: ברך גרוסהיים ואחריו, בנו בכורו — יקותיאל; יוסקלי הילף הזקן, אחריו, בניו: אהרעלי ואברהם'לי וחתנו לייבל צימרמן; לייביש וועלטשער, על ידו עזרו: הבן והבנות. וקרוב לודאי. שאחרי ככלות הכל, העלמנו עוד את זה, או אחר, אך לא מתוך זדון — ועל כך סליחה!

אחותי שרה — לזכרה ולזכר בית אמי

מאת אפרים וורמשטין

אני רואה לעצמי חובה להעלות את זכר אמי, זעמי, שרה אחותי, בעלה ושלושת ילדיהם: לאה, יעקב ופסח־יוסף ממשפחת דרלביץ — כולם נרצחו באורח אכזרי, מידי הכנופיות הרצחניות הגרמניות והפולניות המגואלות בדם יהודי.

אך בראש וראשון אמסור שרטוטים, לו קלים, אודות אחותי שרה, משחר ילדותה אלמת־חרשת. לא למדה בשום בית־ספר, אך הודות לכשרונותיה ולאינטלי־גנציה מלידה, היא רכשה מקצוע החייטות. באה בברית נישואין, ילדה 3 ילדים, גידלה אותם וחינכתם, כמעט, בלי עזרת הזולת. בכל ימות חלדה לא שמעה אף מילה רעה (כי היתה חרשת). כן לא ביטאה אף מילה מגונה, ניבול־פה, מסיבת האלם.

נולדה בשנת 1892, כך שהקדימה אותי ב־6 שנים. על פי סיפורה של אמי, היתה אחותי, ילדה מוצלחת ביותר. אך בהיותה בת 5 חלתה בטיפוס, ובעקבות מחלה זאת נשארה לעולם בעלת־מום. הורי שאלו בעצת רופאים שונים (אותה תקופה בכלל לא היה רופא בעיירתנו) עד לרבי מבלז הגיעו אתה. אלה אף זה לא הטיבו עימה. ביוזפאף ובסביבתה לא רק שלא היו אולפנים מיוחדים לחרשים־אלמים, אפילו בית ספר יסודי, לא קם, אלא בשנת 1908.

בת ארבע־עשה נמסרה ללמוד תפירה, החכמה שבה, והראיה הבלתי רגילה, היו לה כעזר רב — הרמזים תפסו את מקום הדיבור. היא למדה מהר את המקצוע.

התקדמה בעבודתה עד כדי כך, שבשנת 1915, בהתחלת מלחמת העולם הרא־שונה, קיימה כבר בית מלאכה לתפירה עצמאי, בביתנו. אמי עזרה לה בהרבה, בשימשה מתרגמת בין הלקוחות לבינה. נשי האיכרים מהכפרים שבסביבה השכימו על פתחה. קיימה חוג לקוחות קבוע, אף זה סייעה להבנה הדדית שבינה לבינם. בהופיע לקוח חדש באה האמא לעזרתה.

אך בעיקר הסתייעה בזכרונה המופלא (הזכרון בא לה כפיצוי על ליקויי השמיעה והדיבור) את המידות וסוגי האריג של כל לקוח ולקוח זכרה כמו יהודי „אשרי". הוחזקה כתתופרת הטובה ביותר בעיירה. מקובל בין יהודים הפתגם: „כל מום רע!" — אך, שרה הצטיינה בתכונות נעלות ומידות תרומיות. לבה היה טוב לבני המשפחה כלזרים. נחונה בתבונת כפיים, היא עבדה יום־יום מן ההשכמה עד לחשכת הלילה — היא אף חסכה כסף. האמא, על אף אלמנותה, לא נזקקה ללחם־חסדה, כי בנה ובתה באמריקה סייעו בידה.

הגיעה השעה והחלו לדבר בה. נמצא בחור, קונדיטור, והם באו בברית נישואין. הוא פתח קונדיטוריה ביתית — וההצלחה לא האירה לו פניה. הוא נכנס בהפסדים מתמידים. וזה שגרם לסכסוכים משפחתיים וכעבור שנה נפרדו.

את העיירה עבר אורח נטה ללון, אלמן, היה בגי"ה ובשנת 1920 התחתנו.

הם נתחיו בכי טוב. ולעת חיה ילדה שרה בת — לאה. בעלה לא הצטיין בפעלתנות יתרה, ואחותי היא אשר צופה על הליכות הבית. נקפו השנים ושרה ילדה שני בנים, זה אחר זה, יעקב ופסח־יוסף.

משימה, לעבוד כדי לפרנס משפחה ולגדל שלושה ילדים, אינו מן הקלות ביותר. בעלה, שמקצועו מלצרות, היה בחדשי הקיץ מחוץ לבית, (הוא עבד בבתי ההבראה) באה האמא לעזרתה.

עת פרצה המלחמה בשנת 1939, היו ילדיה של אחותי, בגילים מתקדמים: לאה בת 16; יעקב — 14; ופסח יוסף — 11 שנה. במיוחד הצטיין יעקב — הוא היה נער פעיל ובעל מרץ. היה משכים מידי בוקר לבית הכנסת, להתפלל עם המנין הראשון. חש הביתה, „חוטף" ארוחת בוקר והולך לבית הספר. אמי רוותה נחת הרבה מנכדיה.

אך המלחמה הביאה בכנפיה ימים איומים. רוצחי־הנאצים כבשו את העיירה, והחלו רדיפות ועינויים. הגרמנם מסתייעים בפולנים, ואלה האחרונים מגלים את מסתורי היהודים. פורצים ומבתרים וכל הרכוש היהודי הדל היה לביזה. הפולנים אף מסרו לגרמנים על היהודים המחביאים כביכול, זהב ודולרים, ומי שלא היה תחת ידיו למסור להם — הובל למקומות המשלח ולא חזר עוד.

על פי ההסכם בין ה„גמינה" (העיריה) לבין האיכרים, באי היריד, היה עליהם עם סיום היום לנקות את ככר־השוק מן הגללים; הואיל ובאותו הזמן קיימו את יום השוק, בראש־השנה, חטפו הגרמנים יהודים בלכתם לבית הכנסת, נטלו מהם את הטליתות ותחבו בידם מטאטאים, יעים ומגרפות ואילצום בכוח לנקות את הככר.

מצב היהודים בעיירה היה לבלתי נשוא. גייסו יהודים לעבודה, למראית עין, אך הם לא שבו לבתיהם. בבקרו של יום, הופיעה מודעה מטעם השלטון, יהודים אשר רצונם לעבוד במנסרה, לא יוכרחו לעבוד כל עבודה אחרת. גברים צעירים נרשמו לעבודה במנסרה, ביניהם, אף יעקב, בנה של שרה. עם ההשכמה היה עוזב את הבית כשפניו למנסרה ועם הערב היה שב הביתה.

בשנת 1941 הייתי כבר כשנתיים ברוסיה, קבלתי מכתב מאמי, היא כתבה לי ששרה עדיין מקיימת את המתפרה ומתפרנסת. האיכרות שמסרו לה לתפירה, היו מביאות מתוצרתן, תמורת עבודתה. אותו זמן עבד בנה יעקב במנסרה. בלילה מסוים הוא לא חזר הביתה. נודע כי בו ביום נורו כל הפועלים היהודים שבמנסרה. שרה מיאנה להשלים עם הגורל האכזרי הזה, השכימה עם שחר ונחפזה למנסרה, כדי לעמוד מקרוב על הידיעה האיומה. נורתה אף היא באותו מעמד. כך גם אמנו לא מילטה עצמה מן הגזר המר. בראותה שבתה ונכדה לא שבו מן המנסרה נטלה את שני נכדיה הנותרים וחשו אל מקום הטבח...

יהא זכרם ברוך!

תנועת הנוער „בית״ר״ ביוזעפאף

מאת בצלאל למר

מאורעות הדמים בארץ־ישראל בשנת תרפ״ט הם תוצאה של הסתה מאורגנת של מנהיגי הלאומנים הערביים שבארץ. בהם נרצחו בברוטליות ובצורה אכזרית ביותר עשרות רבות של יהודים מבני היישוב הישן: בחברון, צפת, טבריה וירושלים. הפורעים יצאו מבין שכניהם הערביים איתם ישבו בשכנות טובה במשך מאות בשנים; הדי המאורעות עוררו יגון וצער בצבור היהודי בכל התפוצות.

הצבור היהודי הגדול ביותר שבתפוצה — צבור יהודי פולין, יצא במלוכד במחאתו באספות אבל ואזכרה לנרצחים; נערכו מגביות לעזרת הנפגעים וכן



משמאל לימין: **בצלאל למר ראובן־לי שוורץ**

לקימום הריסות הישובים שנפגעו. ואילו הנוער היהודי הציוני התוסס והער לכל הנעשה בא״י שבכל רחבי פולין הוכה בתדהמה עמוקה. הוא תאב לדעת אל נכון הסיבות האמיתיות אשר אפשרו לרוצחים הערביים לבצע זממם באין מפריע.

דמם הטרי של הנרצחים חסרי המגן עורר רגשי נקם וזעם בלב טובי הנוער היהודי. הוא קם בהמוניו להתארגן לפעולת החלצות למען הישוב היהודי בארץ־ישראל, שמטרתה למנוע הישנות זוועות הפרעות, כפי שארעו בחודש אב תרפ״ט.

סדן לפעולות ההתארגנות הוו הדרישות של מנהיגי הישוב וביניהם דרישותיו הבלתי פוסקות של המנהיג הציוני האקטיביסטי, זאב ז׳בוטינסקי באזני ממשלת המנדט — בידה הופקד מטעם אומות העולם המנדט לבנין בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל — להקים כח הגנה ליגלי מתוך הנוער היהודי בארץ, ואשר יאומן וייצויד באמצעי הגנה מתאימים על ידי השלטון המנדטורי, כדי שיהיה מסוגל בבוא העת להגן על הישוב היהודי נגד הפורעים הערביים.

למשנה תוקף זכתה קריאה זו ונראתה כצו השעה תכניתו של ז׳בוטינסקי להקמת עתודה מבין הנוער היהודי בגולה. להכינו מבחינה נפשית ופיזית, בעיקר על ידי אמונים טרום־צבאיים, כשמטרתה הסופית עליה לארץ ישראל. להפרות שממותיה ולהיות לה חומה ומגן מול התנכלויות מצד הערבים.

העובדה שז׳בוטינסקי הוגלה מן הארץ באשמת ארגון הגנת היהודים בירושלים ואשר השלטון הבריטי דן אותו בשנת תרפ״א ל־15 שנות מאסר עם עבודת פרך בכלא עכו, ורק לנוכח לחץ דעת הקהל היהודי בארץ ובעולם כולו המירו הבריטים את מעצרו בגלות — חיזקה במאוד את פניותיו לנוער היהודי.

הזכרונות על הגנת ירושלים בשנת תר״פ הווו קרן אור מעודדת לנוער היהודי נוכח אזלת היד שגילו אנשי הישוב בימי הפרעות בשנת תרפ״ט — עוררו גלי אהדה כלפי המנהיג הגולה, והודות להם זכתה קריאתו לנוער בהד נרחב.

בעת ההיא החלה להתארגן ולהתפשט תנועת בית״ר ברחבי מדינת פולין, וכן לא פסחה גם על עיירתנו, שמאז תום מלחמת עולם הראשונה נחשבה כמקום מתקדם מבין עיירות הסביבה, ופתוח לכל משב רוח מרענן בשדה ההתעוררות הציונית והציבורית.

ככה תרמה גם היא את חלקה בתנועה הכללית. טובי הנוער בעיירה שבעבר היו ממיסדי „החלוץ הצעיר״ במקום, נחלצו כעת להקים קן „ביתר״. אמנם המשימה שנטלו על עצמם היוזמים לא היתה קלה כלל וכלל.

תנועת „ביתר״ היתה שונה משאר תנועות נוער ציוניות חלוציות שהוקמו עד אז, הן בתוכנה הפנימי והן בצורתה החיצונית.

תנועת „ביתר״ עם תחילת התהוותה התבלטה בעיקר בחיצוניותה, שדמתה יותר לפורמציה צבאית, ובזה היותה חידוש ושוני גמור לגבי יתר תנועות הנוער ברחוב היהודי.

תנועת „ביתר" חייבה את חבריה ללבוש מדים מיוחדים, כגון כובע חום עם מצחיה מבריקה בצבע שחור ששני פסים בתכלת־לבן מעטרים אותו וסמל המנורה ממתכת מוכספת בראשו; חולצה חומה שצבעה מסמל את אדמת ארץ־ישראל, מכופתרת בפתורים עם סמלי המנורה גם הם מוכספים. לנו, לבני הנוער שהצטרפנו ברצון ובהתלהבות לתנועה החדשה קסמו מאד המדים עם הסמלים, אבל הנוער בכלל, וכן מבוגרים לא ראו בעין יפה את ההתארגנות החדשה, ומצאו להם סיבה מכרעת לפסול אותה בגין אופיה הצבאי „המיליטריסטי", כדבריהם.

נכון הדבר שהיחס הבלתי אוהד מצד אלה גרם במידת מה לבלימת ההתפתחות. על אף זאת רובו של הנוער הלומד בבית הספר הממלכתי הצטרף לתנועת „ביתר" — והמניע העיקרי לכך, אופיה הקדם־צבאי.

פגרת הקיץ מהלמודים בבית־הספר הממלכתי אפשרה לנו להתמסר לפעולות השונות בקן „ביתר" ללא הפרעה מצד מישהוא.

הפעולות בקן „ביתר" סיפקה לנו — בני נוער דאז פיצוי מלא נוכח הקיפוח ממנו סבלנו כל זמן היותנו תלמידי בית־הספר הממלכתי שלתנועת הצופים לא ניתנה דריסת רגל לנוער היהודי.

אכן אנו זקפנו קומתנו. הלבבות הצעירים שלנו נתמלאו גאווה לאומית עת צעדנו ברחובות העיירה בשורות מלוכדות, לבושים במדינו היפים ושירי לכת עבריים מתרוננים בפינו.

Komendant Obwodu P.W.9 p.p.Leg.
L.dz.630/p.w.31.

Zamość, dnia 8 września 1931 r.-

Zarząd Gniazda
„Zrzeszenia Żydowskich Harcerzy -im.
J. Trumpeldorfa
m.J o z e f o w
pow.p.w.Biłgoraj.-

Na tamt. prośbę z dn. 26.VIII.1931 r. o rozpoczęcie pracy wyszkoleniowej p.w. i w.f. w tamt. oddziale w roku szkol. 1931/32 przez organa p.w. pow.p.w. Biłgoraj - donoszę, że praca ta w roku szkol.p.w. 1931/32 rozpoczętą być nie może z [illegible] braku wystarczającej ilości instruktorów zawod. do uruchomienia pracy we wszystkich zgłaszających się do pracy na polu p.w. i w.f. oddziałach oraz niemożności zaopatrzenia w odpowiednią ilość broni i sprzętu pomocniczego do wyszkolenia.

Otrzymują do wiadomości:
P.Kierow.Okręgowego Urz.W.F. i P.W. Nr.II. w Lublinie.-
P.Przewodn.Pow.Kom.W.F. i P.W.Biłgoraj.
Komendant Pow.p.w.Biłgoraj.-

Komendant Obwodu P.W.
Śliwiński kpt.-

מכתב מהמטה הצבאי בזמושץ, אודות אימונים צבאיים בשביל הבית"ר, ביוזעפאָף
אַ בריוו פון מיליטערישן־שטאַב אין זאַמושץ, וועגן מיליטערישע איבונגען פאַר דער בית"ר יוגנט אין יוזעפאָף

הדי הקמת קן „ביתר" בעיירה והשתתפות תלמידי בית־הספר בפעולותיו הגיעו בודאי לאזני מורי בית הספר ומנהלו. השתדלנו תמיד כמובן לא להופיע בפומבי לעיני המורים כשאנו לבושים במדים. פעולותינו היו ידועות להם היטב ולא אחת הביעו מורת רוחם מכך באמרם, כי לא יאה לתלמידי בית־ספר להשתייך לאירגון בעל אופי פוליטי. נזכר אני במקרה מצער שאירע לי פעם בשבת שהייתי כמובן פטור מלימודים.

כשחזרתי מפעולה בקן לבוש במדים של „ביתר" הפתיע אותי מנהל ביה"ס. הוא הודיעני במקום שהדבר יעלה לי ביוקר. כעבור יומיים, ביום שני בשבוע הכריז כלפי כל הכיתה שדבר השתייכותי באירגון „ביתר" תמנע ממני סיום בית הספר באותה שנה, שאמור הייתי להיות הבוגר הראשון מבין נערי המקום. לבסוף קיים הבטחתו.

הפעילות בקן „ביתר" לא הצטמצמה רק לגבי השכבה הצעירה, תלמידי בית הספר. הבוגרים שבקן קבלו היתר מטעם המטה הצבאי הפולני שבזמושץ לעבור קורס יריה. ולשם כך ניתנה פקודה למשטרה המקומית, להעמיד לרשות הקן 10 רובים עם מדריך. האמונים התנהלו פעמיים בשבוע, בפאתי העיירה ביער פרדיסובקה.

מלבד אמוני־ירי התנהלו בשביל שכבות הביניים והמבוגרים פעולות ענפות כגון: השתלמות בתולדות הציונות וקורות היהודים בעת החדשה, הרחבת ידיעת השפה העברית. כמו־כן תרמו החברים המבוגרים את חלקם בפעילות למען הקרן הקיימת לישראל (עזריאל למר כיהן הרבה שנים כמורשה הק.ק.ל.) וקרן היסוד — שהכנסתן היו קודש לבסוסו ושגשוגו של הישוב העברי בארץ־ישראל.

נושא חשוב מאד בפעילות המבוגרים היה היחלצותם לקבוצות ההכשרה, שהחלו להתארגן מטעם מרכז „ביתר" בורשה.

הראשון ליציאה להכשרה מטעם הקן המקומי היה ברוך לייטר, ומשום מה לא זכה לעלות ארצה בעזרת אותה הכשרה.

מחודש ספטמבר 1931, עת עברתי לזמושץ להמשך לימודי בתיכון העברי, בחברת חברי אברהם טייאר, נבצר ממני לעקוב מקרוב אחר הנעשה בקן „ביתר" בעיירה. לעומת זאת אך טבעי היה להתעניין בנעשה בתנועת „ביתר" במקום החדש אליו הגענו. מאד התאכזבנו. העיר זמושץ, שנחשבה כעיר מחוז מפותחת עם אוכלוסיה יהודית גדולה, ואשר הצטיינה בפעילות צבורית רבת גוונים, לא היוותה משום מה שדה פעולה מתאים עבור תנועת „ביתר". לעומת זאת היתה עיירתנו יוזעפאף לדוגמה ולמופת לפעילות של תנועת „ביתר". והצליחה לרכז סביבה ממיטב הנוער במקום. כך הפכה למוקד של פעילות שהיתה כולה קודש לחינוך הדור הצעיר והנוער בכלל לקראת עליה לא"י לבנותה ולהבנות בה.

יסוד המזרחי בעירנו

בשנת 1929, עת נכנסתי לתנועה הציונית ואני נער בן 15, לא מצאתי את מקומי אף באחד הארגונים הקיימים, והתחלתי לחשוב על ארגון של ציונים דתיים. חיש מהר נודע לי על קיום ארגון בשם „המזרחי". התקשרתי עם המרכז בורשה, והם שלחו לי חומר הסברתי רב על התארגנות. הזמנתי את כל הפעילים הציוניים הדתיים, כדי להרשם בהסתדרות „המזרחי" החדשה.

את האמת אגיד, שאינני יודע מנין שאבתי את העוז להזמין יהודים עם ותק ציוני רב, עם פעילות רבה מאחוריהם, ויותר מבוגרים ממני, לפעמים פי שלושה, ויותר, כדי לארגן אותם בארגון החדש; אולם מצאתי אוזן קשבת אצל היהודים הללו, נאספנו לאסיפת יסוד, וכך קמה „המזרחי". נבחרה הנהלת הסניף מאנשים המכובדים ביותר בעיר, כמו אליעזר אונטרבוך, ליפא שוורץ, שלום ברגמן, אייזיק רכנר, משה גולדשטין. מאוחר יותר התחלפו האנשים ונכנסו גם להנהלה הח' גצל בכר, זכרונם כולם לברכה. הרוח החיה של הארגון הייתי אני. נבחרתי כמזכיר הסניף מפני שהיה ביכולתי לעשות את המלאכה; הייתי גם הנציג של הסניף בכל הקרנות ובכל המוסדות הציו־ניים בעיר. ובכל הופעה משותפת של כל הארגונים הציוניים, הופעתי אני בשם „המזרחי".

בשנת 1931 השתתף „המזרחי" בפעם הראשונה בבחירות לקונגרס הציוני, והשיג הישג גדול. הכל התפעלו איך יכולנו להתארגן בזמן כה קצר. יסדתי גם ארגון נוער בשם „השומר הדתי" עם נוער המובחר ביותר של העיירה. בארגון זה קיימנו שיעורים לעברית, מחשבת היהדות ושיחות ציוניות. כן קיימנו בית תפילה מיוחד והתפללנו בנוסח ארצי־ישראלי, שזה היה חידוש גדול בזמנו.

הקימונו בית ספר עברי „יבנה", ובו למדו הילדים של חברי המזרחי וגם ילדי ציונים אחרים. בית הספר היה חדור רוח של ציונות דתית־לאומית במלוא מובן המילה. בית הספר התקיים עד פרוץ המלחמה העולמית השניה.

מותר לציין שהיינו ההסתדרות המאורגנת ביותר בעיר, ושום פעולה ציונית לא נעשתה בלי השתתפותנו הפעילה. השואה הגדולה שבאה כחתף על העיירה, הביאה להשמדת חברי „המזרחי", וכל היהודים הטובים במיתות משונות ואכזריות.

מכל חברי „המזרחי", נשארנו בחיים הח': אברהם נדלר ואליעזר לרנר (אנוכי).

החתום על הכתב

עגלונים

ספק אם מישהו מאתנו (אף המבוגרים שבתוכנו) זוכרים את אמצעי התחבורה, שמלפני מלחמת העולם הראשונה. זמן, שכל הנסיעות מיוזפאָף לעולם „הגדול", עשו בעגלות. (את הרכבת העבירו רק בשנת 1916).

רובן של הנסיעות היו בשני הכוונים: לזמושץ מצפון ומדרום לטומשוב. יחידים, לעתים רחוקות מאד, עשו נסיעתם ללובלין ואף לורשה; הנסיעות הללו, היו עושים בשני מעברים: נסעו בעגלה עד זמושץ, פה התאכסנו במלון „דה־לוקס" אצל ש. קליסקי, ומכאן המשיכו שוב בעגלה עד תחנת הרכבת הראשונה — רייוויץ. לרייוויץ היו מגיעים עגלות עם נוסעים מכל גליל לובלין שמצד הדרום. התחנה הזאת היתה גועשת ורועשת מרוב נוסעים, כך שבלשון ,סגי־נהור' כינו את רייוויץ: „שטיל ווי אין רייוויץ", כלומר: שאין מקום שני לרעש ולשאון כמו רייוויץ.

כדאי להזכיר פה מעשיה עממית, שנכנסה לפולקלור היהודי ויש בה, כדי להורות על רמת החיים של אותה תקופה.

והנה הסיפור:

לאותו בית המלון „דה־לוקס" שבזמושץ, הגיעה עגלה מלאה יהודים סוחרים, שפניהם ללובלין ולורשה; התארחו אצל קליסקי, וסעדו אצלו את לבם. כמקובל על התקופה ההיא היה המאכל העיקרי — „הגריץ".

כל הנוסעים הזמינו לעצמם פינכת „גריץ"; אך העשיר שביניהם, סוחר בדים ידוע, אבל צייקן מאין כמוהו, לא הזמין לעצמו צלחת גריץ; הוא ביקש את שכנו, שירשה לו לטבול את פתו היבשה והקשה, בגריץ שלו. הצייקן יצא מתוך הנחה „זה נהנה וזה לא חסר". כמוסכם בין כל הנוסעים, הרשה השכן לשכנו הקמצן לטבול פתו בצלחת הגריץ שלו, אך בזמן שהיהודי „הממולח" היה עסוק ראשו ורובו באכילה, קשרו את שובלי הקופוטי שלו למפה שהיתה פרושה על השולחן; וכאשר הצייקן גמר אכילתו וקם מעם השולחן, סחב, כמובן, את המפה עם כל הצלחות שעליה. הצלחות נשרו על הרצפה ונשברו, וכך עלתה לו „צלחת" לחץ של גריץ כבעשרים צלחות ,גריץ' חם וטעים.

הסיפורים הללו, נשזרו ונאספו והפכו לסיפורים עממיים־קלאסיים, „פולקלור" של תקופת התחבורה באמצעות עגלות וסוסים.

אך בבואנו אנו להעלות על הכתב את תקופת העגלונים ונסיעות, פנינו לנסיעות לתחנת הרכבת דלוגיקאַנט וגורעצקו בעיק־, ונסיעות בודדות של פעם או פעמיים לשבוע (אמנם קבועות) לזמושץ ולטומשוב.

משה־מרדכי, מותיקי ה„בעל־עגלות", מלפני מלחמת העולם הראשונה, בעל זקן שיבה, שכולו אמר הדר, נאמן, שעל ידו אפשר היה לשקול דינרי זהב בלי למנותם. שקט ומנוחה היו יצוקים בכל ישותו, אך היה בעל עגלה למופת, גילה

חיבה נדירה לבעלי חיים. הוא שמר על סוסיו כעל בבת עינו. לא הרביץ בהם, ולא העמיס עליהם למעלה מיכולתם.

הוא ידע נפש בהמתו. לא נגזים אם נאמר לפנינו: „אדם ובהמתו״. על כן היה כל־כך טבעי ואנושי כאחד, התכרבלותו באדרת הצמר שלו, ובנותנו צפצוף חד וצרוד קמעה: „וויאָ!...״, ונו־דם במושבו, כשהמושכות בידיו. ואילו נאמניו, סוסיו, הצייתנים הביאוהו ישר לטומשוב, ומשהגיעו אל האכסניה, נתעורר.

וולף־בעריש, צעיר ממנו, אף הוא מותיקי הבעַלעגלים — נסיעתו — זמושץ. אך, וולף־בעריש יותר משהיה בעל־עגלה — היה „ג׳וקיי״!. קל תנועה, גבוה, צנום, כוחות רבים אצורים בעצמותיו. בכוחו למעוך פר בכף־ידו. אך, זכורה אף האדרת שלו, „בורקי״ כהלכה. גדולה ורחבה בעלת מידות, כשנכנס בה, והוא בעל קומה, לא ניכר היה אם בא לתוכה.

אף שבאורח רשמי היה בעל־עגלה, שימש „וואיאז׳ור״. היה הספק הבלעדי, כמעט, לכל חנויות המכולת וסידקית של יוזפאָף. על ידו נמסרו הזמנות לסיטו־נאים, ועל ידו נשקלה התמורה.

הנסיעות לדלוגיקאַנט — תחנת הרכבת העיקרית (לגורעצקו, שהיתה מרוחקת יותר, מיעטו לנסוע), היו תכופות, כ־3־4 פעמים ביום, וכאותו המספר בלילה! כל הנסיעה לצד אחד ארכה כמחצית השעה. הנסיעות קבועות מותאמות לרכבות הבאות והיוצאות. אם זה ללמברג, אם לורשה. היו גם מסלולים קצרים יותר: זאוואדא — בעלז׳יץ (אותה בלזיץ, שבימי השואה נזכרה לשמצה). אלה פעלו בעיקר בשעות הבוקר והערב, ושימשו להסעת פועלים. אולם עיקר בעיות התחבורה נתעוררו סביב הנסיעות ללבוב ולורשה. כדי להגיע ללבוב בשעות הבוקר, היה צורך לעלות על הרכבת ב־12 בלילה. והוא הדין בנסיעה לורשה. אם כי לורשה הנסיעה ארכה כ־12 שעות, ואי אפשר היה לכוון את הנסיעה כדי להגיע בבוקר. לעומת זאת, הסתדר הדבר בנקל לנוסעים ללובלין שנחה על מחצית המסלול, בין דלוגיקאַנט ובין וורשה; המרחק מיוזפוב ללובלין, כמרחק ללבוב. הנסיעה ארכה כ־6 שעות.

אנו מגיעים לבעיות התחבורתיות — והן: כשם שבעיית הנסיעה לטומשוב ולזמושץ, היתה בעייה של האמון שנדרש, כך קשורים היו הנסיעות לתחנת הרכבת בשני דברים שאי אפשר בלעדיהם ,והם: קביעות הנסיעות, וכמובן מותאמות לזמני הרכבת, ולעורר את הנוסעים בלילה.

ה„רכבת״ של שלמה גורעצקער (לצערי איני יכול לכנותו ה„טרומביל״, כי לא היו בנמצא כאלה, אפילו בחלום), פעלה כהלכה. לא איחרה לרכבת ולא שכחה לעורר את הנוסעים. לפנות ערב הודיעו לו הנוסעים על רצונם לנסוע, אם ללמברג, אם לורשה, כל כוון — שעתו. והוא רשם כל אחד ואחד (כפי הנראה בראשו), כי לכתוב לא ידע. ובנו, יענקלי (דער שטומער יענקל) היה מתדפק על תריסיהם של הנוסעים: „נו, שטיי שוין אויף!... יודי!...״ את העסק,

אמנם, ניהל הזקן, האב, אבל השרות, כל השרות, היה מוטל על שכמו של יעקיל. דייקן, מנומס, שתקן (לא מסיבת מומו), נח לבריות, אינו מתקומם לגורלו — עגלון, או נכון יותר, נער עגלונים מבטן ומלידה, כפי שהועיד לו הגורל.

אך, פעם אחת ויחידה ראיתיו יוצא מגדרו. העגלון השני (אינני רשאי לכנותו המתחרה, כי מעולם לא ראיתי מעין התחרות ביניהם). שקיים נסיעות קבועות לרכבת היה דוד ספודק, האב. אך מחמת מחלתו הכרונית, קיים את הנסיעות בנו, האינטליגנט. קרה לא אחת, שה„אינטיליגענט" (מתוך סיבות שונות: אם...) לא הופיע בתחנה עם עגלתו ונוסעיו, שירדו מן הרכבת נמצאו במבוכה ולמרות רצונם נאלצו להצטופף על עגלתו של יענקלי. הכל שפיר, העגלה מלאה בנוסעים, ועומדת לזוז מן המקום, ופתאום: „די גיי אַראָפּ" נשמע קולו המקוטע, המ־וסק המגומגם של יענקלי — היה זה אחד מנוסעיו של האינטיליגענט שסירב להסיעו. וכאן לא עזרו הפצרותיהם של כל הנוסעים, שיאות להסיע גם את הנוסע הנזכר. יענקלי נתעקש, ושום כוח בעולם, לא היה בו כדי להניעו מהחלטתו המעוקשת.

סבורני, שהאינטיליגענט, לא ישמר לי איבה, אם אומר, שלא היה מן העגלונים המוצלחים ביותר. אם כי כולנו שמחנו אלי־גיל, כאשר ראינוהו יושב על העגלה, המושכות קשורות לכלונס של העגלה, והוא, בידו ה„היינט". אך לשבחו עלינו לציין, כי לא האכיל את סוסיו ב„היי" של העתון. כושרו המועט במשיכת המושכות, אילצוהו להתחקות אחר פרנסות אחרות — וההווה מוכיח...

אל העגלונים נסתפח גם בערלי־אַלטער'ס־פרוזער. קו הנסיעות שלו היה גם כן זמושץ. וכל אלה בעלי־עגלות, שלא העליתי פה על הנייר, (משום שפרחו מזכרוני, או, שלא ידעתי עליהם) יבואו על הזכרון אף הם.

ע. א.

העיירה ולומדיה

יוזפאף היהודית מועטת הכמות, נחשבה לקהילה רבת האיכות — היו בה מכל גווני הקשת שבעולם היהודי.

אתחיל ממורנו ורבנו מרא דאתרא, הרב הגאון, ר׳ שמעון פרזנצ׳בסקי זצ״ל, חתנו של הרב הגאון ר׳ שלום יוסף הרצשטרק זצ״ל. הרב היה גדול בתורה, מוכר היטב בכל הסביבה וידוע בעולם הרבנות. פנו אליו בשאלות ותשובות. היה תלמידו של מורנו ורבנו האדמור מאוסטרובצה זצ״ל, שהוא היה הגאון המוכר בהא הידיעה ביהדות פולין המעטירה. הרב פרזנצ׳בסקי ישב כל הימים על התורה והעבודה. למד בביתו, כבבית המדרש. הרביץ תורה לתלמידים צעירים ומבוגרים גם יחד. כתב הרבה חידושי תורה על ש״ס ופוסקים, ומפאת גילו הצעיר טרם הספיק להדפיס אף ספר אחד. לא ידוע לנו, אם נשאר משהוא מכתביו הרבים. היה רועה את עדתו באמונה וליווה כל ימיו את קהילתו, עד הקץ המר בשואה הנוראה שעשו היטלר ומרצחיו ימ״ש.

קהילתנו הצטיינה בלומדי תורה ויודעיה. בבית המדרש או בית החסידים „שטיבל״ בימי החול ומכל שכן בשבת וחג, ישבו יהודים ולמדו, פרשת השבוע, גמרא עם מפרשים, משניות, „עין יעקב״, ומי שמעיין סתם בספרי חסידות כדי להרחיב הדעת. בשבת ובחג היו בתי התפילה מלאים עד אפס מקום, ואפילו „המודרניים״ ביותר באו לתפילה. אני בעצמי נמניתי עם לומדי בית המדרש, אזכיר כמה יהודים שהובלטו במיוחד עם למדנותם:

ר׳ אורי קנוביל המכונה (פרומר ליביש) שישב יומם ולילה על לימודו. וכלפיו הביטוי אינו סתם „פראזה״, אלא ממש „יומם ולילה״, דרכו בלימוד. אהב ללמוד לעצמו, אף פעם לא ראו אותו בצבור, או מגיד שעור, אבל ידענו שהוא למדן מובהק וחסיד גדול. דיקדק עם קלה כבחמורה, ולא עסק בשום עבודה או מסחר. הקדיש כל זמנו רק לעבודת ד׳. לא ויתר על תפילה בצבור אף בימי המלחמה, וקיבל בגלל זה את המכות הראשונות מידי קלגסי היטלר ימ״ש.

ר׳ לייביש בוגן (לייביש מוטעלס) חיפש כל ימיו תלמידים כדי ללמדם. שאל כל ילד שפגש בבית המדרש אם הוא רוצה ללמוד, ואם ענה כן, צרפו מיד לקבוצת תלמידים שלו, והכל, שלא על מנת לקבל פרס.

ר׳ פנחס שו״ב, ור׳ איטשע שו״ב, שניהם תלמידי חכמים מובהקים, כל שעה פנויה אם בבית, כבבית המדרש, היתה קודש ללמוד תורה.

באין האפשרות להזכיר את הכל אשתדל להזכיר לפחות כמה מהם.

ר׳ בעריש שווארץ, ר׳ משה אהרן דיקשטין, ר׳ אליעזר אונטרבוך, ר׳ יוסף

צבי מימון, ר׳ שלום ברגמן, ר׳ משה נפתלי למר, ר׳ איטשע מלמד, שלייכר, ר׳ מרדכי פרשטמן, ר׳ יוסף הרש זילברשטין — זכר כולם לברכה. ועוד בחורי חמד שהיו מיושבי בית המדרש, והם: געצל ברגר, נתן נטע נדלר, יצחק פלומנבוים, משה שנידמעסער, ישראל שלייכר, חיים בר מילץ, ישראל נדלר — זכר כולם לברכה.

כולם קדושים וטהורים שנהרגו על קדוש השם. על כולם עלה הכורת ביחד עם שארית יהודי העיירה שניספו, מי במחנה השמדה, מי ביריות במקום. כולם מתו במיתות משונות ואכזריות, שרק היטלר ומרצחיו ימ״ש, שאיבדו לגמרי את צלם אנוש, יכלו להעלות במחשבתם. (מחוץ לר׳ משה נפתלי למר, שעלה לא״י ונפטר בשנת תרצ״ח בכפר־סבא).

כמה הוד והדר היה ליהודי יוזפאף, יהודי בתי־כנסת שונים, מי שאמר לעולמו די, הוא אמר לצרותינו די, ונזכה לראות בנחמת ציון וירושלים.

אליעזר בן שלום ואיטה לרנר

הרשלי יעקב משה׳ס — דמות של עיירתנו

איש חרד בדתו ומלא תורה. דמ׳ת יקרה לכל אנשי העיירה. חיכוכים בין היהודים האורתודוקסיים ,לבין הציונים לא היו מן הנדירים ביותר. כל פעולה של הציונים, אם זה הופעה פומבית של נואם ציוני, אם הכנה לנשף ולהצגה וכדומה, נראו בעיני הדתיים־אורתודוקסיים, כפגיעה בדת, או כהילול שבת. אך כדאי לציין, שהרשלי, אף על פי היותו דתי וחרד לא השתתף בהפרעות של החרדים. אך בכל זאת, בלא כלום אי אפשר. היה זה בעשרה בטבת בשנת תרפ״ז, שהל בשבת. במוצאי שבת נועדנו להציג, בחדרו של בית־הספר „תרבות״, הוא בית יעקב לוברט, הקצב. (אך כדי להכין את הבמה, צריך היה לעשות „אַ שטאָך אין שבת״). והבית נמצא לא רחוק מבית הכנסת. וכמובן שהדבר הגיע למתפללי בית־הכנסת. רבה של העיר, הרב שמעון פרזנצבסקי, רב צע׳ר ומלומד, נשא „דרשה״ נגד מחללי השבת. אחר „הדרשה״ נתכנסו שלומי אמוני ישראל, טיכסו עצה ונפלו על תחבולה וקוו, שיעלה בידם להפריע לקיים את ההצגה. הם יצאו מתוך ההנחה, הואיל ובעל הבית הנו קצב, לכן על הרב ועל השוחטים השפעה מכרעת עליו. במוצאי שבת, כשעה, בערך, שלפני ההצגה, באו בקבוצה גדולה עם הרב בראשם, וביניהם גם הרשלה, וניסו להדחק אל אולם ההצגה, אך הדבר הזה לא ניתן להם. נפלו אז על תחבולה חדשה. נכנסו לאגף השני של הבית, הוא מעונו של בעל הבית, הקצב, כדי להפריע משם להצגה, שמעבר לקיר; החלו לרקוד ולשיר, והבעל בית, כמובן, לא העיז

להפריע אותם מכך. אבל למרות הכל נמשכה ההצגה עד להורדת המסך בסיום המערכה האחרונה. האחד שכן הצליח במידת מה להפריע, היה זה לא אחר, אלא הרשלה. והוא עשה את זה בשקט, וללא רעש. בכפור הגדול ששרר אותו ערב. שלמעלה מ־20 מעלות מתחת לאפס, הוא נעמד בפינת הבית, סמוך לכניסה של אולם ההצגה. לא אמר, ולא פנה אף במילה אחת לשום איש. אך בעמידתו זאת, בלבד, הוא השפיע על אנשים מסויימים, ועל אף העובדה שהיו כבר כרטיסים בידיהם מנעו עצמם מלהכנס להצגה. כזה היה הרשלה ובזה היה כוחו.

יצחק ורמשטיין

ר׳ הרשעלי שלייכר הי״ד. יהודי בעל לב חם ומידות תרומיות ביותר. הרביץ תורה כל ימיו לתלמידים צעירים, שלא על מנת לקבל פרס. מכניס אורחים. תמך וסעד בכל יהודי שהיה נזקק לעזרה. הקציב סכום כסף להלוואות גמ״ח ליהודים נצרכים, ונדבן גדול לכל דבר צדקה וקדושה.

למדן מובהק, וכל שעה פנויה היה מקדיש ללמוד תורה, קיבל בסבר פנים יפות כל מי שהיה פונה אליו להסבר בלימוד.

ומי לא הכיר את ר׳ הערשעלי הי״ד? גידל בביתו יתומות והשיא אותן עם כל ההוצאות הכרוכות בזה. מכניס אורחים, כאברהם אבינו בשעתו. העמיד תלמידים הרבה ואני אחד מהם; קנא קנאת ד׳ צבאות בכל כוחו, עבד את השם באהבה וביראה בכל נפשו ובכל מאודו. ברגע שאני נזכר בו, צעקה יוצאת מלבי: „רבי רבי, איך היית טרף לשיני המרצחים?״ ואני מצטרף לשאלת המלאכים ששאלו את הקב״ה בהריגת ר׳ עקיבא, זו תורה וזו שכרה? ורעיתו הנאמנה ג־ינע־לה, שעלתה למרום עם המידות התרומיות שלה?

אליעזר לרנר

ר׳ צבי שלייכר ז״ל (הערשעלע), רעייתו גרינה ע״ה ובניו: ישראל ובירך ז״ל. אין מילים בפי לתאר יהודי זה, תלמיד חכם מובהק, מרביץ תורה ברבים לקטנים כלגדולים. כל הצעירים חובשי בית המדרש היו תלמידיו ונתבשמו מתורתו.

כן למד עם מבוגרים וזקנים, גמר עמהם ששה סדרי משנה מספר פעמים, וכן ש״ס במסגרת לימוד הדף היומי.

היה חסיד סאדיגור נלהב, ירא שמים. ביתו היה פתוח לרווחה ועניים היו מבאי ביתו. לבות זהב היו לר׳ צבי ולרעייתו, לא הסבו ליד שולחן לסעוד ללא אורחים, ולא בירו באורחים, ולא מיאסו באורח פורח.

בפרוץ המלחמה נפל פחד נורא על היהודי היקר הזה. הרגיש כמסתבר מה שעומד להתרחש. ועוד בטרם שהתחילו הקלגסים הנאצים להשתולל, פרצו הפולנים הארורים לביתו וחנותו, ובזזו אצלו מכל הבא ליד. מרוב פחד חלה הוא ואשתו ונקטפו בדמי ימיהם בבחינת, מפני הרעה נאסף הצדיק. יהי זכרם ברוך!

רפאל נדלר

בין מלמדי היה אף הרשילי. האם מכל מלמדי השכלתי?...

וה„חדר" היה — ב„פוליש". הלימודים נתקיימו אחה"צהרים, כי משעות הבוקר ועד לצהרים הייתי מבקר ב„שקאָלע". אף לא אבוא אל חקר הסיבה, שהירשלי נהיה מלמד, הרי היתה לו „סודובקה" והיה מתקין מי־גז למכירה ליתר הקיוסקים. ובכן מה הביא אותו למלמדות? אולי הניעו לכך עובדת הליכותינו ל„שקולא" ורצה להצילנו מ„שמד", מאידך יישמח הדבר, שאבי שלח אותי ללמוד אצלו ואולי מצב פרנסתו היה דחוק באותו הזמן והיה נאלץ להתפרנס ממלמדות?

וכידוע, שגרינעלע, אשתו, היתה קרובת משפחת אמי — ואבי רצה לתמוך בה.

אפשר, על אף העובדה שהחדר היה בפוליש — למדני בלא שכר.

מכל מקום, למדתי אצל ה־שילי. למדתי אצלו רש"י. והתקופה — תקופת הצהרת בלפור. וביוזפאָף קם קן של „שומרים", שעל יד ההסתדרות הציונית — „ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע". ואחי, ברוך, השתייך ל„שומרים" — ואני הקטן נתקנאתי ב„שומרים", בצעדות שלהם עב המקלות, על פני העיירה, ובריקודים שלהם ריקודי „חורשים וזורעים וקוצרים", ובשיריהם; וקן השומרים משוכן בבית של „הציוניסטישע אָרגעניזאַציע", בבית ה„מונופול" הישן, ואני מן ה„חדר", מן „הפוליש" חומק בגניבה, דרך החול, של „בתי הכבוד" ושל הסמטה העקלתונית הפונה אל האחו, ופני אל קן „השומרים".

אך בבואי בחזרה, (לא מפדן) אלא מקן השומרים, ארב לי הרשילי בפתח הדלת, ובחימה שפוכה מדד על גבי במקל שבידו. הפניתי לו עורף ונסתי מן ה„חדר" — ובזה, נדמה לי, תמה פרשת ה„חדרים שלי".

ע. ל.

עומסים יהודיים בתחנות הרכבת: דלוגיקאַנט וגורעצקו

ע. ל.

אם יערות האורנים סיפקו מקור עיקרי לפרנסת העיירה, הוו המסחר (ברובו זעיר) והמלאכה, בני לויה נאמנים, — באה עמיסת העצים על קרונות הרכבת בתחנות, והשלימה את מעגלי המשאבים הכלכליים שלה. מלבד זאת, ראינו בכך תעודת כבוד לתושבים היהודיים של יוזפאָף, שלא מעטים מבניה נתנו ידם לעבודה פשוטה, פיזית, כעמיסת עצים. ולשמחת כולנו, עשו עבודתם בזריזות, בתבונת כפיים, נעזרו ב„חכמה" יהודית, אף עלו בהספקם על עמיתיהם הגויים. והעיקר, התפרנסו, כפי שאומרים, „בכבוד", תוך הרגשת כבוד־עצמי, גאוה לאומית (בתקופה ההיא כבר יצאו הרבה מתוכנו לחטיבת עצים, כהכנה ליסוד החלוץ הצעיר) ונעדרי כל נחיתות חברתית. לא מעטים מביניהם, ואולי רובם, היו מבני טובים, יוצאי חלציהם של „בעלי־בתים", שלא השכילו לדאבון־לב להקנות לבניהם מקצוע, או כל משלוח־יד אחר.

בסיפוק רב אני מדגיש (אני כותב מתוך נסיוני, כ„בראקאש" באתי אתם במגע אישי). כי מעולם לא השגחתי אצלם שנאה (אשר, בדרך כלל, עבודה קשה, מפרכת, מעוררת אצל האדם) שתכרסם בנפשם, לא לחבריהם היהודיים, לא לעמי־תיהם הגויים, אף לא לבראקאש. אפילו עם מעבידיהם היו ביחסים טובים דיים, ולעתים אף לבביים. ניתנה האמת להאמר, כפי שציינתי לעיל, שהתפרנסו בכבוד. כלומר, העבודה נשתלמה יפה, סיפקה את כל צרכיהם, ועלתה להם בקלות. אם כי העבודה היתה קשה, נסתייעו במצבם הנפשי, בשבר שבצדה וב„ערמה־יהודית", כלומר: תבונת כפיהם; כמאמר הבריות: „ס'האָט זיך געגליטשט, ס'האָט זיך גע־קייקלט". בלי ללמוד את תורת אדם שמידט, השכילו להפעיל את העצמים, את האדנים ואת הסלופים כך, שיתגלגלו, שיתגלשו לתוך הקרונות.

העבודה היתה, בדרך כלל, קבלנית. ופועל זריז כדי למלאות את מכסת עבודת יומו לא עבד יותר, מאשר 5־4 שעות. (שכרו של פועל מעמיס היה פי 5 מאשר פועל או פועלת במנסרה, שבבעלות הפולנים. עוד פועל־ת המנסרה, שכרם היה 2 זהובים, היה שכר פועל מעמיס 10 זהובים). ולרוב עשו ביום „טוב", מיום וחצי ועד יומיים. (העובדות הללו עשויות לשמש לקח טוב למעצבי מדיניות השכר אצלנו, גם לאחרים).

לא אצא לידי חובת הזכרונות, אם אדלג על הנפשות החיות שפעלו בכתפיהם (אני מדגיש את הכתפיים, כי חלק העבודה נעשתה בכתפיים) ובידיהם: מאיר פרינץ, החי אתנו בישראל, ואחיו משה ז"ל הצעיר ממנו, שמת לא מכבר בניו־יורק. אביהם, ר' לייבוש טשארניס, היגר לאמריקה. במשך שנות המלחמה, נעתק הקשר. מחמת הניתוק לא העביר האב כל פרוטה כדי פרנסת הבית, והגיעו עד לחוסר פת לפה;

„קפצו" הבנים לתחנה, והביאו, יום יום, טרף לבית; יצחק גרוסהיים, ז"ל — מן המעולים של העומסים לאחר מות אביו ר' ברך, בעל משרפת־סיד, לקח בידו הבן הבכור, יקותיאל ז"ל את המשרפה (עלי להזכיר, כאחד מן הציונים הנלהבים של עיירתנו); ואחיו יצחק לא בחר בעסק מתחרה אתו, אלא הלך אל התחנה. היה מן הפועלים הזריזים, המוכשרים והמפולפלים שבין היהודים. התפרנס בכבוד וכפי שאומרים: לא „בייש" את היחוס. חי פה אתנו, בחיפה שנים. גם בארץ המשיך בחיי עבודה; לייביש קעלנער, מן הבחורים הציוניים, הצעירים, שבתוכנו, בנו של ר' דוד'ל מלמד הדרדקי, המחנך המוכשר ביותר, שהכרתי מעודי. מחנך מובהק בלי שהקנה לעצמו באיזה שהוא אולפן תורת החינוך. היה שחקן מבטן ומלידה. ראיתי הצגה שלו: „דער דז'אד מיטן פריץ" כשהופיע עם עמיתו, לוזער המאלער, אצל הרב, בשמחת תורה. את כשרון המשחק הוא הוריש לבנו לייביש. לייביש מילא בעיירה את התפקידים העיקריים של ההצגות, שהועלו על בימות העיירה, אם בבית ספר „תרבות", אם ב„דום־לודובי" ואם באולם של מכבי־אש.

משפחת יוסקי בוימפלד: האב, הבנים ישראלקי ואשר, הם נטשו את המאפיה (הצטיינו ביחוד למאפה לירידים), זנחו את מכירת הפירות — „אויבסט" — והלכו לתחנת הרכבת, וראו חיים שם. ישראלקי, הבן הבכור, היה עומסן למופת. הוא „גילגל" קרון אדנים בין „יא און ניין". היה מעין „ג'אקי", היוצא תמיד מנצח מן ההתחרות. אמנם עבודת ההעמסה היתה בקבלנות, אבל לא בהתחרות, אך הוא נראה תמיד, לאחר גמר הקרון — ער, רענן, ללא סימן עייפות, כאילו ה„סלופים" שמילא אותם בקרון, שעשעו אותו, מלאוהו חיות — היו ילדי שעשועיו. פגשתיו לפני כמה שנים בביקורי, בניו־יורק — אך לא היה כבר אותו ישראלקי. כנראה ששנות המלחמה נתנו אותותיהן בו. לא מזמן מת בניו־יורק.

הרש פעלץ, עומסן לא רגיל, ,הורופאשניק' במלוא מובן המילה. אם עומסן זה, או אחר עשו הפסקת העבודה, לתקופה מסוימת, אחר כך התחילו מחדש; והיו כאלה שלא התחילו בה כלל — הרי הוא ראה במשך כל שנות חייו חיים בתחנה. שמו היה פעלץ — אבל לאמיתו של הדבר היו לו כתפיים, ו„פלייצעס" הלמו לו יותר מאשר „פעלץ". משה יוסיל וולטר (בוליביה) אף הוא נמנה עם העומסים.

אני זוכר את כל הבחורים האלה לטובה. לא אחת הם עמדו לצדי, (אם־כי, שלא בקשתים לכך) כאשר „שמוקלער" זה או אחר, התכוון ל„סדרני". אני, עדיין נער הייתי, עול ימים, ולהם היה נסיון „סוחרים" של שנים. בקנטינה היינו סועדים יחד, וטבעי הדבר, שאני הבראַקאַש, והבן של האקספורטר ,הרשיתי לעצמי שזה יהיה על חשבוני, אך, לא נתתי להם להרגיש, שהם כאילו אוכלים אצלי לחם חסד.

„שמוקלערס", בראַקאַז'ים ויצואני עצים

אחר מלחמת עולם הראשונה, עם פתיחת מסלול הרכבת למברג־ורשה, דרך עיירתנו, פרח עסק של יערות ועצים.

עם המשך פעולתן של הפירמות והחברות למיניהן, שרכשו חלקות יער (טשענ־טשי) אצל האורדינאט, היתה העסקת אנשי המקום. בהתחלה כעוזרים לאנשיהם, שעסקו כמיינים (בראקאזש) ביערות, ואחר כך, עם רכישת הנסיון, כמיינים עצמאיים. מראשוני הבראקאַזשים היו: שלמה פישל, פסח לומרמן, אפרים פלאמנבוים (גיסו של ר' קלמן־דוד אונטרבוך ואחיו של ר' פנחס פלאמענבוים).

אך במרוצת הזמן, כאשר איכרי הסביבה (שהיו להם זכויות מסוימות ביערות „סערויטוטים") היו מנצלים את זכויותיהם (אם בדרך כשרה ואם בדרך לא־כל־כך כשרה), שהיו כורתים בלילות עצים, מהקצים אותם בחשאי לאדני הרכבת ול„סלי־פערס", ומתחת לאפם ועל אפם ועל חמתם של יערני האורדינאַט, הביאו את סחורתם לתחנות הרכבת — פרץ מסחר גדול. צצו עם כל בוקר, כפטריות ביער, סוחרים חדשים „שמוקלערס", כלומר: עיסוקם במסחר בעצים לא כשרים, נתרבו אף המיינים (מיינים שעיקר עיסוקם היה על תחנת הרכבת, ולא ביער) מן הדור הצעיר יותר: ישראלקי פיינגולד, ליפא שוורץ, חנוך פרינץ, שלום ברגמן. (אשר גם עסק כשותף ביצוא, אך חלקו בשותפות היה מיינות. כולם ניספו ע"י הנאצים. ברוך למר שעבד בשותפות למר־ווינטרוב (נפטר בישראל) ויבדל"א: יצחק שטענדער, שנהיה במרוצת עבודתו, כשרכש נסיון רב, מומחה למנסרה; פישל פלומנבוים ואחיו ישראלקי, אליעזר לרנר, עזריאל למר (אף הוא עבד בשותפות הנ"ל). כן חיים בויגן.

ברם, אלה שעסקו במסחר עם האיכרים, רב היה מספרם. אזכירם לפי שזכרוני יעלה על הנייר: שלומקי לרנר (חותני), בערעלי מיטלער, בנימין איילבוים, יוסף־הרש זילברשטיין, יענקלי פיינגולד (אלה שניים עסקו תקופה קצרה במסחר „ליפערונג"); נחמנ'לי (חתנו של ב"צ לרנר) יהושע ליפלער, אייזיק רעכנער, שמעון ניקלסברג ויוסף לוכטפלד. משפחת קליכמן, קודם האב — פנחס, אחר־כך הבנים משה וישעיהו (האחרון עסק בעיקר בחלקות של „ויקרוטי" (עקורי סער), שרכש מהאורדינאַט ובמידת מה אף שמאליק. משפחת קרפ קלמן, הבנים: שלום, פנחס, ולוי שהיו הראשונים שעסקו ביערנות, ועוד לפני העתקתם מגוריהם מהכפר סושיץ ליוזעפאָף. ובשנים האחרונות, שמלפני כרוז המלהמה העולמית השניה, עם הפרדת ה„סרוויטוטים" של האיכרים מהשותפות של האורדינאַט, פרץ מסחר ליגלי גדול. ואז קמה שותפות גדולה של רוב הסוחרים — השמוקלערס, במגמה למנוע התחרות פרועה ברכישת החלקות מהאיכרים. אליה נסתפחו: בערלי מיטלער, שלומקי לרנר, יוסף־הרש זילבערשטיין, יענקלי פיינגולד, בנימין שוער, יהושע לעפלער, יעקב־מרדכי פרשט (שנטש את מסחר הביצים) ויצחק שטענדער.

אך עוד בשנים הקודמות קמו מאנשי יוזעפאָף, סוח ים־יצואנים, אשר רכשו

את סחורותם לתכלית יצוא, הן מסוחרי יוזעפאָף והן מהסביבה הקרובה אף הרחוקה. השותפות: למר־וינטרויב־ברגמן יצואם נועד לארצות גרמניה ואנגליה בעיקר, דרך עיר הנמל דאנציג; כן, דוד טייער, שעיקר מסחרו התרכז בהספקת אדני־רכבת לרכבות שבפולין. הוא ישב לרוב בלבוב — עם הסוחרים נמנו גם משפחת קאַלק־שטיין, ומשפחת רפופורט, איטשי מאיר, שעזר על יד אחיו, שהתגורר בזמושץ.

מסחר העצים פירנס בהרחבה, כמאמר דאינשי: „ס׳האָט גערינען איבער די באַקען״, לא רק את אלה שעיסוקם בו ישירות, אלא אף אלה שעסקו בכל עיסוק שהוא, אם חנוני, אם בעל מלאכה וכו׳ וכו׳.

השפעה בלתי אמצעית ניכרה בפתיחת אכסניות (נוסף לאכסנית הנטשי אברוך). בית אידל פישל, ובעיקר עקרת הבית שבו, איכסן בראקאזשיס וסוחרים מן החוץ; כן, ישראל קרפ, שבפינת הראטוש בנה אגף חדש והתקינו לתכלית זאת; אף בית של שלמה פישל שימש מקום ארוח לבראקאזשיס.

עסקי העצים הזרימו בלי הפוגות דם־דמים, שהניעו את גלגלי הכלכלה של העיירה, ובעיקר העיירה היהודית.

ע. ל.

חנונים תגרנים ובעלי דוכן

ככל שאני עושה נסיון לנער זכרוני מטרום־ילדותי, עולה חנותה המקומרת של הדודה (דומני שהיא היתה דודה של רוב ילדי גילי) רחל. ילדים אנו, ילדי ה„חדר״, ואולי ,עוד בגיל שלפני ה„חדר״, מתאמצים בכל כוחותינו ,להעלות את גופינו הקטנטנים, בטפסנו על ארבעתנו, במעלה גרמי האבן (שתיים שלוש גרמים) המחוספסים בבליטות אבן ושקערוריות, אך משופשפים מרוב הטפוס של הילדים. (בזמן האחרון היה פה הקיוסק של דודי אליעזר).

כשניצבים כבר בחנות מול הדודה, והיא, כעין הילה של קדושה עוטפתה. באיזה רחבת־לב היא מקבילה פני כל ילד מאטריכיאלית, שכל גלי הקצף של הזמן הנתקפים בה, אינם גורעים במאומה מאותה אוטוריטה.

הדודה רחל המשקיפה עלינו כמדורות קדומים, שאחר כך בלכתנו ל„חדר״ ולבית מדרש הכרנוה פנים מן הספרים, ספר החומש שלמדנו. דומני, שהיתה ערירית (אינני יודע אל נכון, אם היתה אלמנה, או גרושה, מעולם לא ידענו מי היה בעלה, האם מת, או חי? אך היא ישבה בביטחה כזאת בין כתלי האבן שבכוך שלה, שמעולם לא נזקקה למעין הגנה של בעל. היתה אחות של אפרו־טשי פירשט (הסבא של אמי) ושל לייב (זה היהודי קטן־הקומה ורחב־הכתפים בעל זקן בן־מידות, שנארגו שתי מחלפות והגיעו כמעט עד הארץ) ושל הירש־קופל (אביה של ברכה אשת שמעלקי טייער, אשר שירת את הצאר 25 שנים) — תשתית של העיירה.

מה מכרה? מתקשה לענות. ואולי, יותר ממה שכל דבר ממשי אחר מכרה ביטחה (כאותו יהודי בחנותו שבלובלין, לאחר גזירות ת״ח ות״ט ועל פי „קדוש השם״ של אש). שידות האבן בתוך הכתלים, היו לרוב ריקות, אך נמצאו עליהן כמה קדרות חימר, אפורות, של תבלינים, בעיקר, „נעגעלעך״—צפרנים וסוכר קנדי כנגד שיעול וכו׳ — הכלל סידקית של פרוטה מועטה.

האמת ניתנת להאמר, שלא התיצבנו לפניה כדי אמירתה שלום, אלא כדי לקבל תקרובת פרוזאית מאד: קנדה־סוכר.

אינני זוכר אם באותה תקופה של ילדותי כבר עמד על תילו ביתו של יוסילי פירשט, כי הוא נבנה כידוע לי, כמה שנים לפני פרוץ מלחמת עולם הראשונה — מכל מקום, אין לפסוח על חנותו לקניית ביצים — סוחר ביצים בראש וראשון. ועל יד חנותו, הקיוסק הצר של האחיות שרה ולאה׳לי שלייכער (בירד׳ס). מוזר, אך קשה להתעלם מכך, כי רוב החנויות של עיירתנו אם לא כולן היו מנוהלות על ידי נשים. אם אלו אלמנות, אם נשים שבעליהן עסקו בכל דבר מחוץ לחנות. כך חנותה לכלי־בית של פייגה־לאה, שבעלה וולף היה בין מחזרי הכפ־ים. אולם בתקופה מאוחרת יותר נכנס לעסק בנם — מאיר. כך החנויות של בנות לייב; של משה כהן, של יונתן הופמן ושל שלום זילברשטיין — חנויות לדברי ארג. הכרתי את בעליהן, מי מהם שעסק במסחר בכפרים, ומי שהיה כעזר כנגדן, אבל ה„סוחרתיס״ היו

הנשים; ה„סוחר" היחידי שהכרתי, היה זה יוסף „פוזננסקי" — הרצמן. סוחר בכל רמ"ח אבריו, שחי תמיד מן היד אל הפה .איש כמוהו, לא עשה חיל בעסקו? נאבק יום־יום על קיומו. ומתקיים, לרוב, מגמילות־חסדים. חנותה של קיילה ווקס, האלמנה — אינני זוכר במה עסקה, פרקמטיה או משהו אחר? הבנים אחריה, יעקילי ומשה קיימו שניהם מאפיות. אולם משה לא הצליח בדברי המאפה שלו ופתח חנות לנעליים — וראה הצלחה בידיו.

אחריה, דודתי, מינקה ליסטנברג, האלמנה, בעלת חנות למכולת. יצחק ניקלס־ברג — חי בצמצום מחנותו. ושוב — חוה'לי, קופפרברג האלמנה, ועל ידה בתה, פריידל, הגרושה — שתיהן כלכלו בהצלחה את חנותן.

כל המורות הפולניות וה„פריצנטיס", השכימו על פתחן. יצחק ווגמייסטר, אף הוא נתקיים בצמצום מחנותו. חיה־רעלי החכמה, הפקחית, קיימה חנות לסידקית — האם נתקיימה, לא בהרחבה, אבל לפחות בכבוד — שאני! אלעזר (לוזער) סגלמן ונחום (הגיבן) בן־אחותו — חיו על דחקות גדולה, זה הראשון, יהודי עקשן, אינו מוכן לוותר על קוצו של יוד מאמונתו; ואילו האחרון, נפש פיוטית, בעל אוזן מוסיקלית מחודדת. באין לאל־ידו, לא כלים, ולא הכשרה, מנסה להוציא צליליו ממזוזות הדלת. שניהם קיימו חנויות של לא־כלום: מקצת דברי כתיבה ומחברות לילדי בית־הספר; חנותה של מינדיל קייטלגיסר האלמנה, שממול, מעין „כל בו", כשעל ידה עוזרות שתי בנותיה, נחמה, אמו של חיים וולטשער ואמו של חיים־פיל ולאה פלאמנבוים, שתיהן אלמנות אף הן. אך הרוח החיה שבחנות, הרץ, הנכד שלה. מכאן, אנו עוברים לראטוש, שם נמצאים החנויות הגדולות: חנותו של שמואל פירשט, סיטונות למוצרי מכולת; חנותו למוצרי ברזל וכלי עבודה, של שמואלקי טייער. ועל ידם החנות של יהשע'לי גולדשטיין שעבר לבניו, משה'לי ושמחה.

מלבדן היו כמה חנויות למכירת מזונות, משוכנות בתוך הבתים: של אביגדור קלנר (אביו של ראובקלי קלנר) חנה־בריינע, האלמנה, ובאחרונה משל משה קורן. רייזל שוורץ־אייזן, ישראל שלייכר וגיסו איטשי לרר. רחל (רעכיל יעקבס) ברגר, טעוויל קלנר ומשקי וורמשטיין.

דוכנים, שניצבו בחזיתות החנויות, לממכר פירות: תפוחי־עץ, אגסים, שזיפים, דבדבנים וכו' של גרינעלע שוורץ (האלמנה) של יוסקי בוימפעלד ובעיקר עסקה בכך, בתו גולדה; וכן מוצרי מאפה, בעיקר לירידים ולאוטפוסטים: משל טשיז'ע.

לאחר המלחמה, כאשר הפריחה הכלכלית בעקבות מסחר העצים שררה בעיירה, נוסף סוג חדש: קיוסקים למי־סודה, גלידה ולקקנות שונה, והם: של חוה לנדאו, סייעה על ידה אחותה הצעירה, אסתר; משל פנינה פישעל עם אחיותיה, ומשל פייבל שלייכער, ש„העיקר" בו היתה הנטשי לרנר. כן של גרינעלע שלייכער ואליעזר אונטרבוך. כן אין לפסוח על מסחר הדגים: הראשון שעסק במכירת דגים, פייבל (איטשילי) שניידמעסער וכן ביילה, (אמו של טעווילי) בשכנות עם יצחק שוחט, נדלר.

ע. א—ל

קצבים, סוחרי בהמות, וסוחרי סוסים

אם בעלי־המלאכה שברובם עבדו למען ספק הצרכים של האוכלוסיה הכפרית־הגויית של הסביבה כולה, ומעוטם בשביל יהודי המקום; אם בעלי המאפיות שאפו ברובם בעבור האוכלוסיה היהודית, העירונית, ומעוטם בשביל הכפריים שמסביב לעיירה, הרי הקצבים, האטליזים, כולם היו על טהרת הכשרות (בלי שיכריזו על כך, ב„שלטים" שלפתחי חנויותיהם). מוצרי הבשר שלהם מהבהמות שנשחטו ע"י שוחטים יהודיים, ונועדו לכתחילה בשביל התושבים היהודים המקומיים בלבד; יתר על כן, כל התנאים המיוחדים האלו: אטליז מיוחד, אקסקלוסיבי, ושחיטה בידי שוחט מוסמך, לא היה בהם כדי לשמש ערובה לכשרות מספקת כלפי חלק די מכובד של האוכלוסיה; אלה שעמדו על כך, שהבשר יהיה „גלאַט־כשר", כלומר: שהבשר של הבהמה כולה יימכר ביום שחיטתה ,הם שנתנו אמונם באטליזו של בייניש קצב; וזה כמובן, שגרם לכך, שהוא זכה ברוב הקונים, והוחזק כעשיר הקצבים; אך היתה תקופה שהכתר של האטליז ל„גלאַט־כשר" נחבש על ראשו של זלמן קצב, ותיק הקצבים; אולם מחמת איזה שהוא סיכסוך, שנתגלע בינו לבין השוחט (ואינני רוצה פה לציין אם היה זה פיניה שוחט, או איצ'י שוחט) וזה, כמסתב־ר, בדין ודברים על הכשרת בהמה מסוימת, או אולי, תפסו אותו כאשר שטף את הבשר, שלא נמכר ביום השחיטה כדי להכשירו ליום המחר, וזה כבר לא נחשב, כ„גלאַט־כשר" — גלה הכתר מראשו לראשו של בייניש.

אהרן'לי קצב, גיסו של זלמן, שנתגוררו מתחת לגג אחד. אטליזו של זה פונה לשוק, ואילו של האחר לסמטה. אהרן'לי טוב־הלב, התמים והילדותי, שודאי יוכל היה לזכות באימון המלא, לולא מידת הליצנות שבו. אך היא שגרמה, שמעולם לא היה בהישג ידו כדי לשחוט פרה ראויה לשמה, ובלית ברירה היה עליו להסתפק, לרוב, בעגל, או בבן־בקר, שלא הבטיחו גדולות, שהחליט האיכר או בעל האחוזה להוציאום למכירה.

עוד שניים מצאו פרנסתם בקצבות: הגיסים, יוקיל קצב, ושמעון'לי קצב; אבל שניהם החזיקו בשתי אומנויות בבת־אחת .בצד האטליז, כפי הנראה, שלא פי־נסם במידה מספקת, נתנו ידם מפעם לפעם לעסקי סוסים; ואולי, לא רק צרכי הפרנסה, אלא הנטיה הנפשית, היא שמשכה אותם למסחר סוסים.

סוחרי בהמות

מעטים מיהודי המקום שעסקו במסחר בהמות; הירידים שנתקיימו כל ימי שני בשבוע, בהם הוצעו למכירה בהמות שחיטה לרוב, היוו ספקים מובהקים בשביל בעלי האטליזים; אחד, שעיסוקו היה קניה ומכירה הוא פייבל מעכיל'ס. כן סיפקו לעתים מחזורי הכפרים, וזה על פי רוב עגל בן יומו. ביניהם התבלט משה אברמל'ס, שהיה סוחב על גבו בתוך שק, כאשר רק הראש מציץ לאויר של העולם; כן, בניו

של חיים־לייזר קורנפלד: לייבוש־זישע ושמעון׳לי, ששטח מחייתם היו הכפרים: גורניק, סנדרקי וסיריידיק.

לעומתם באו אל הירידים; סוחרי־בהמות גדולים, שהיו צוברים מקנה־רב, ומוליכים אותם ברגל, בעזרת „נאגאנצי״ מאיצים, אל הערים הגדולות יותר: זמושץ, טומשוב ואף עד לבוב, בירת גליציה.

סוחרי סוסים — „קוניאַזשיס״

בעיסוק בסוסים היתה, מעין חיות לא יהודית: מחוסרת פחד, בלתי מסויגת — משהו לא גלותי; דומה, כל אלה הקוניאזשיס שהסוסים עיסוקם ,שונים משאר יהודי העיירה.

קפיצה על הסוס, רכיבה „חלקה״ על הגב — דברים של מה־בכך, בשביל כל פרח מפרחי סוחרי־הסוסים; איפה הבעיטה, איפה „השמיר״ של הזנב על הפנים, מסתובבים לבינות רגליהם, כעגל אצל הפרה. צוהל הסוס — עולז הקוניאזש; שעטת פרסות הסוסים — דירבון לערות יתר.

פגשו אותם קבוצות, קבוצות, כשהם מסתופפים על הרחבה, מול השער הפתוח של האורווה הגדולה של משה מיידאנער. האורווה שמעולם לא היתה ריקה — מצאו בה מן המשובחים, אם מהאחוזה של ברנרד הגרמני, אם מהאורוות של „הקולאקים״ מאלכסנדרוב הרחוקה, אם מהאמרני הסמוכה; או מן הרכישה באחד הירידים שבעיירות הסמוכות.

ברחבה, שרעשה־געשה תמיד, אם בימי חול ואם בימי א׳, שלפני היריד, יכולת לראות פרח מפרחי הקוניאַזשיס, כשהוא מאיץ בסוס, או בסוסה, מריצם בעיגולים עיגולים — כבחינה־בדיקה על מידת כשרם.

אך לרוב עשו עסקיהם במשותף, אם זה עם יקותיאל שלייכר, הותיק, המיושב ואם זה עם טעוויל יעקב־איצ׳ס, הגברתן.

לעומת זאת היו משאירים תמיד את אפרים קראמער מחוץ למעגל. למעלה מכל ספק, שהיה „קוניאַזש״ „כמו שכתוב!״ מן המובהקים. הפחד ממנו והלאה, עשה לילותיו, כימיו בשדות וביערות, בלא מורך בלבו. כפי הנראה, שמצאו בו איזשהו „פגם״, והוא שעמד כחיץ בינו לבין יתר בני אומנתו. בערטשי, בנו, ישב אתי יחד על ספסל ה„חדר׳. והקומורובאי, אכל אצלם ,יום׳; והלה, שהוציא שבחם, על טוב־לבה ומידת הכנסת־אורחים של האם. אל משפחת הקוניאַזשיס נסתפחו עוד: חיים (שאמפיל) קאליכמן, ברוך יעקב־איצ׳ס ופוכטל, שנשתמד, ונשא לאשה בתו של שקולובה. הוא מת בשנים האחרונות שלאחר השואה, ביוזפאָף הגויית, שהתרוקנה כליל מיהודיה.

ע. הינדיס

יוזפאָף עיירתי

(זכרונות)

בלב מלא תוגה וכאשר הדמעות חונקות בגרוני, אני ניגש לכתוב על יוזפאב עיירת־מולדתי. העיירה, בה ביליתי אביב ימי; בה נרקמו כל תכניותי לעתיד וחלומות חיי! שם השארתי את האנשים הקרובים והיקרים לי מכל.

השארתי מאחורי עיירה יהודית מלאת חן־יהודי מעוגנת עמוק בלבי וכוססת כמיהה וגעגועים, לא נשאר ממנה שום דבר מקהילת יוזפאף היהודית המפוארת, אלא כתיבת זכרונות מלאי כאב.

וכלום תמוה הדבר, כי עם כל טבילת עט אתה חש צביטה בלב; כלום תמוה הדבר, כי זכרונות אלה נכתבים בדם ודמע; בנסותך להקים באמצעות נייר, דיו ואותיות מצבת זכרון על עיירת מולדתך.

בתי כנסת

במרכז העיר התנוסס, לתפארת, בית הכנסת הגדול, והוא גבוה מכל בתי העיר; קירותיו עבי־מדות, בנויים מאבן, חלונותיו מקומרים וחזותו כמבצר עתיק. פנים הבית מסודר בטעם רב, ארון הקודש מהודר, עיטוריו וקישוטיו נוגעים כמעט בתקרה; הבימה הגדולה והרחבה על כל קישוטיה עשתה רושם רב — יראת כבוד היתה שרויה בו. בבית הכנסת התפלל רב העיר ומקום כבוד במזרח, על יד ארון הקודש, מוקצע לו. ועל ידו בעלי בתים חשובים ויקרים.

בקצה הפרוזדור של בית הכנסת היה „הפלוש" בו התפללו „עמך": בעלי מלאכה, סוחרי־סוסים, עגלונים וכו', וכל מי שרצה ללמוד את אומנות הש"ץ והקריאה פנה לשם.

בבית המדרש ישבו בחורים, אברכים ויהודים באים בימים ולמדו תורה עד לשעות הלילה המאוחרות. נגון הגמרא היה פולש החוצה והיה נשמע ברחובות הסמוכים לבית הכנסת ולבית המדרש.

רבני העיר והשו"בים

זוכר אני את הרב ר' שלום יוסף הרצשטרק זצ"ל, שנפטר בשנת תרפ"ד. היה ידוע בפולין, כרב חשוב וגדול בתורה. היה מלמדו של האדמו"ר מסאדיגורה שליט"א; הוא חיבר ספרים הרבה, אבל רק אחד מהם נדפס ויתרם נשארו בכתב־יד, ולא ידוע אם כתבי היד נשארו לפליטה. עודני ילד נבחנתי בגמרא על ידו. היה זה בשנה האחרונה לחייו, כשכבר שכב על ערש דוי, שממנו לא קם עוד.

אחריו הוכתר כמרא דאתרא חתנו, הרב ר' שמעון פרזנצ'בסקי הי"ד. בתקופת

כהונתו עברתי כל שנות נעורי. כמה שנים אף למדתי אצלו; שיתפני בבעיות שונות שהובאו לפניו; התיעץ בי גם בהנהגת עניני העיר. לא עבר כמעט יום אחד שלא ביקרתי אצלו ובמיוחד בפרוץ המלחמה. שוחחנו בדבר מהלך המלחמה. זוכרני בעזבי את העיר, אמר לי, לולא היה רב העיר, שראה את עצמו אחראי לה וליהודיה, לא לעזוב אותם בעת צרה, היה הולך אחרי לכל מקום.

הרב זצ״ל, עודו צעיר לימים, הצטיין מכבר כגדול בתורה ונואם בחסד. יהודי העיר היו גאים בו.

השו״בים: ר׳ איטשע שוחט, יהודי תלמיד חכם מובהק, ירא שמים ובעל מידות תרומיות. הקים בית נאמן, והעמיד בנים ובנות לתפארת העיירה. השתתף בפעולות ציבוריות חשובות. השו״ב השני ר׳ מנדל, חתנו של פיניי שוחט, אברך ותלמיד חכם, שלט במקצועו היטב בעודו צעיר לימים. בעל תפילה נעים וכשעוד כל עתידו לפניו, ראשון נפל מכדור המרצחים. כל אשמתו, ששחט בהמה, כדי לספק בשר כשר ליהודים.

מוסדות העיר

הקהילה בעירנו היתה מוכרת מטעם שלטונות המדינה, היא החזיקה בית שחיטה, בית מרחץ עירוני ומקוה. כראשי קהילה כיהנו נבחרים, ואחד מהם ר׳ אפרים ורמשטין, הנמצא בארץ. זכורני בעת שרב העיר זצ״ל, רצה לבנות מקוה חדשה, מודרנית יותר, קמו עליו עוררים רבים, שהתנגדו למודרניזציה, ולמרות הוכחותיו של הרב, שלפי ההלכה מותר לבנות מקוה כזאת, לא רצו הקיצוניים לקבל את דעתו. הלך והזמין בעל מקצוע מיוחד מוואהלין, שהתמחה בבנית מקואות מודרניות כאלה. והרב זצ״ל שלח אותי לשם, כדי ללמוד את הסוגיה. ולמרות ההתנגדות נבנתה מקוה מודרנית בעיר.

אורחים עניים שנקלעו לעירנו היו מוצאים קורת גג במוסד המיוחד „הכנסת אורחים״ שהוקם בעיר.

בתי ספר

ילד יהודי שהגיע לגיל החדר נכנס לראשונה ל„חדר״ דרדקי, אם זה של ר׳ דוד׳ל, אם של לייבילי, שבו התחיל מאלף בית והמשיך עד שהגיע לגיל גמרא; משם עבר לחדר של ר׳ איטשע מלמד (שלייכער) שהיה למדן חריף ובקי, ושם למד מספר „זמנים״. וכל ילד, שנפשו חשקה ללמוד גמרא עם כל המפרשים, נכנס ללמוד לבית המדרש, ושם מצא את מקומו אצל ר׳ לייביש מאַטעלס; וכשהגיע לדרגת למוד עצמי, למד אצל ר׳ הערשלי שלייכר. אצל ר׳ הערשלי למדנו גמרא עם תוספות ופוסקים ראשונים ואחרונים.

בתקופה האחרונה קם בית ספר כללי עברי „תרבות״ עם השפה העיקרית,

עברית, ושחינך את תלמידיו לציונות ולעליה. אחריו קם בית ספר דתי לאומי, „יבנה”. אני הייתי בין מיסדיו.

בית ספר „יבנה” היה שונה מ„תרבות” בזה, שבו למדו כל הלימודים, גם יהדות וגם לימודים כלליים, והבית הספר היה לתפארת העיר. בית ספר „יבנה” החזיק מעמד עד פרוץ המלחמה.

פעולות ציוניות

אחרי מלחמת העולם הראשונה נוסדו אצלנו סניפים של אירגונים ציוניים, כגון: ציונים כלליים, חלוץ, פועלי ציון, בתקופה מאוחרת גם רויזיוניסטים.

עם התחלת הפעולות למען הקרנות הציוניות: ק.ק.ל. וקרן היסוד הופיעו שליחים מן המרכז. בואו של שליח היה מעורר ענין רב בין כל תושבי העיר. והביא להתעוררות לאומית. זכורים לי השליחים שהתבלטו במיוחד: הרב בארג ז״ל, הרב יצחק דינס ז״ל, הרב יעקב מלמד ועוד, שהלהיבו את הציבור בנאומיהם; עד כדי שמה שנישא, בכל הסביבה — „יוזפאף הציונית”.

ארגונים אחרים

מלבד אלה קיים היה בעירנו ה„בונד”, כו״כ תא קומוניסטי במחתרת. גם אירגון בעלי מלאכה, קם ביזמתו של אפרים ורמשטין. אף זכו לנצחון בבחירות לקהילה היהודית, ומר אפרים ורמשטין קיבל את ראשות הקהילה לידו. ובשנים האחרונות נוסד גם אירגון בעלי מלאכה על ידי הציונים. נעשה נסיון לארגן סניף של אגודת ישראל, אבל לא הגיע לידי גיבוש ונשארו רק יחידים אוהדים. בכל האירגונים התמסרו האנשים בכל ליבם ובכל מאודם לעבודה הציבורית, לא על מנת לקבל פרס.

בתי חסידים

היו בעירנו 2 בתי חסידים, אבל בלי הקנאות של חסידים לרבי אלמוני, או פלוני. בבתי חסידים הללו התפללו חסידים, אף בעלי בתים, כבבית המדרש.

בכל הסביבה הסתכלו עלינו כעל מודרניים, אך האמת היא שהיו חסידים הרבה, אבל בלי קנאות ופילוגים. בעירנו שררה סובלנות וסלחנות. גם בשטיבלעך ישבו בחורים ושקדו על לימוד התורה, ורקמו את המשך החיים היהודים.

*

היתה קהילה יהודית נאה וצנועה עם תושבים יחודים ערים ותוססים ויקרים ואינם עוד.

עברו שנים מאז, אך העיירה וזכר אנשיה מלווה אותי — יהודי יוזפאף חרותים על לוח לבי, ולא אשכחכם עד יומי האחרון.

אליעזר לרנר

יוזפוב עיירתי — קטעי זכרונות

מאת בצלאל למר

ימי מלחמת 1920

יום קיץ נאה של 1920. מתוך בהלה רבה לקחוני הביתה, מאצל ר׳ דוד׳ל המלמד. שמועות על הצבא הרוסי הפולש לאדמת פולין, הולך וקרב מצד מזרח. בלכתי הביתה בלויית אחי, נתקלנו בשיירות הצבא הפולני הצעיר, המוכה והמובס והנסוג מערבה. עגלות סוסים עמוסות חיילים פצועים, מוקפות מכל צד חיילים רגליים עייפים מרב תלאות המלחמה, התמשכו לאט לאורך הדרך החוצה את העיירה ממזרח למערב, כמסע אינסופי ממש. היה זה כדי אישור על התקרבות הצבא הרוסי הפולש לתחומנו. אימה ופחד נפלו על החלק הנוצרי של תושבי העיירה, עקב השמועות שהופצו ביניהם אודות התנהגותם של חיילי צבא הכיבוש כלפי האוכלוסיה המקומית לאחר הדיפת הצבא הפולני. חששות אלה הניעו את ראשי הצבור הנוצרים בעיירה, ובראשם הכומר המקומי, לבא בדברים עם ראשי הצבור היהודי במקום, בכדי לטכס עצה, כיצד לקדם את פני הרעה למקרה של כניסת הפולשים לעיירה.

לתכלית זו התארגנה מיליציה מקומית שכללה קבוצות משותפות של יהודים ונוצרים, שצוידו באמצעי הגנה שונים, והודרכו על ידי המשטרה המקומית. עם חלוף סכנת הפלישה לאזורנו, כתוצאה מנסיגתם הפתאומית של הרוסים לעבר ארצם לאחר התערבות גורמים בינלאומיים לטובת מדינת פולין המותקפת, פסק שתוף פעולה זה בין שני חלקי האוכלוסיה במקום.

שכננו הנוצרים זקפו שוב קומתם וחזרו להרגיש את עצמם כאדוני הארץ הלבעדיים.

תקופת ההתאוששות

מצבה הגיאוגרפי של יוזופוב וקרבתה לקו הרכבת לבוב—לובלין גרם להת־עוררות מהירה בשטח הכלכלי והחברתי של העיירה. התחילה תנועה מוגברת של מסחר העצים שהופקו מיערות הסביבה ע״י האכרים, ואלה האחרונים ספקו אותם לסוחרים יהודים בעיירה, שהעבירום לחברות שווק מאנשי המקום וכן לאחרים אשר ספקום לרשות הרכבות הממשלתית ואפילו יצואום אל מעבר לים. הרווחה הכלכלית נתנה אותותיה בכל שטחי החיים. הורגשה עליה ניכרת ברמת החיים של מרבית האוכלוסיה במקום. כפרי הסביבה שנהנו גם הם מהגאות הכלכלית, הגיעו לעתים יותר קרובות לעירה לערוך קניותיהם, תרמו גם הם חלקם בפיתוח המקום.

הרכבת שקשרה את עיירתנו עם הערים הגדולות בעלות רכוזים יהודיים

גרמה במידה מכרעת להתפתחותה החברתית והתרבותית. הדבר הבדיל במרוצת הזמן את תושבי המקום משאר העיירות שבסביבה בעלות אוכלוסיה גדולה יותר, שתושביהן עמדו משתוממים נוכח שגשוגה של עיירתנו בכל שטחי החיים.

אנו ילידי מלחמת העולם, שפר מזלנו בהרבה מאשר של אחינו המבוגרים — שילדותם נגזלה מהם עקב תלאות המלחמה — זכינו לקבל חינוך מסודר בבית הספר הכללי הפולני, „החדש", וגם בבי"ס עברי; נהנינו יותר מאחרים מאוירת הרווחה והחופש שהיתה מנת תקופתנו. אכן השכלנו להפיק מהם את מרבית התועלת.

בימי הקיץ, ובעיקר בימי החופש מהלמודים בבי"ס הכללי היינו מבלים רוב הזמן בחיק הטבע שבסביבת העיירה. נהר הנפרישקה שמצד מערב זרם בערוץ צר בין גבעות מיוערות עצי אורן וצמחיית שיחים עבותה, היה מוקד של פעילות והנאה. במקום שמימי הנהר היו רדודים התאפשר לנו הקטנים לנסות לשחות. לימים הפך הנהר לאתר רחצה למבוגרים בעיקר, בקרבת תחנת הקמח של פאטימה. עם התגברות תנועת המתרחצים בנהר, דאגו פרנסי העיירה להס־דיר שטחי רחצה נפרדים לגברים ולנשים. חוויה בלתי נשכחת היתה עבורנו „המקלחת" מתחת למפל המים של התחנה, „השלווזה", שניתן ליהנות ממנה עת התחנה שבתה מפעילותה. למקום נופש ובילוי בימי הקיץ היה היער פרדיסובקה, שחצה את העיירה ממזרח והשתרע עד הכפר ומעבר לו. בצוהרי יום של ימי שבת ומועד היתה העיירה מתרוקנת מיושביה. בשבילי השדות בכיוון ליער נהרו המוני מטיילים בליווי ילדיהם מצוידים בשמיכות, דברי אוכל ושתיה, ואחת מטרתם — ליער... אכן, היה זה מקום נהדר ספוג אויר של ריחות עצי האורן המרעננים.

השטח המישורי לרגלי שיפולי הגבעות, מכוסות אזוב סמיך, התמלא חבורות חבורות, שהסתדרו כהרף עין, מי בשכיבה על גבו ועיניו נעוצות בשמים התכולים, ומי ששוקע בקריאת ספר או עתון של שבת וכן כאלה שהסבו לשיחת רעים. מסביבם התרוצצו זאטוטים ונערים מנתרים וקופצים, רצים ומשתובבים, משחקים במשחקים למיניהם, נהנים מלוא ההנאה ממשחקם וגם מן האויר המרענן של היער. עם שקיעת החמה מתחילה תזוזה חזרה. באי רצון מוחלט המורגש על פני כולם נאלצים להפרד מהמקום הנחמד ב„להתראות בשבת הבאה". שבילי השדות מתמלאים שוב המוני מטיילים, הפעם בכיוון לעיירה. כולם, גדולים כקטנים מלאי סיפוק והנאה.

במרוצת הזמן, הפך היער לאתר משיכה לנופשים מערי הסביבה. היו נוהגים לבוא לכפר, שוכרים חדרים אצל הכפריים, קונים מהם תוצרתם החקלאית לסיפוק צרכיהם ומבלים כל ימות השבוע בחיק היער ולשבתות היו מגיעים אף ראשי משפחות לבילוי משותף. עם גבור תנועת נופשים הקימו אנשים, בעלי יוזמה ומעוף, מעונות קייט עבור הקייטנים הרבים שנהרו בקיץ למקום. היער שימש

גם מקום מפגש לנוער המתבגר וכן לתנועות הנוער השונות בעיירה, בו העבירו פעולותיהם החברתיות. המקום היוה גם יעד חשוב למתבודדים יחידים או זוגות אשר מצאו בו השראה או פורקן למאווייהם. עם עבור הקיץ ואתו הסתיו הופיע החורף במלוא עוזו והדרו עבורנו. היער שכל כך הרבה העניק לנו בימי הקיץ החמים עמד כעת עזוב ושמם וכמעט נשכח מהלב. לעומתו כבש את לבנו היער הטרנובילי שהשתרע מערבית מהעיירה, בואכה הכפר הטרנובילי — על עצי האורנים הדקים והתמירים. כאן הפקנו מלוא התועלת משטחו התלול של היער הדליל. זה איפשר לנו לקיים בו ספורט חורף „סקי", בלע"ז; היה זה בעיקר בחופש של חג המולד לאחר רדת השלגים הכבדים. נצלנו ימי הפוגה מבית־הספר, והלכנו אל היער מצוידים במזחלות קטנות. יחידים או בזוגות גלשנו במורדות הגבעות, המיוערות דליל, שנתמשכו לאורך מאות מטרים בין משעולי העצים. גררנו את המזחלות במעלה הגבעה ושוב גלשנו למטה, לעתים התהפכה המזחלת על יושביה. כך המשכנו בגלישה וגרירה הלוך ושוב, עד לעייפה. אכן הגלישה על המזחלות הוותה עבורנו חוויה תעצומה, אפילו בהזכרנו בה כיום, כוחה עדיין אתה. אכן את ימי החופשות מהלימודים הצלחנו לנצל תוך פעילות ערה, והפקת מירב ההנאה משהותנו בחיק הטבע שבכל עונות השנה.

עולה בזכרוני יום השוק — ה„יריד" שהיה מלא וגדוש הוויות. ה„יריד" התקיים בקביעות ביום שני בשבוע. השכם בבוקר בטרם הנץ החמה המו דרכי הגישה לעיירה מכל עבריה. עגלות רתומות לבהמות עמוסות תוצרת חקלאית למיניה עצרו ליד המחסומים, שלמו דמי כניסה ל„יריד" — בהתאם לכמות התוצרת שהצהירו עליה מפני שומרי המחסום — ופנו לעבר כיכר השוק במרכזה של העיירה. לעגלות העמוסות התלוו בהמות עבודה שנועדו למכירה או להחלפה, כגון פרות ועגלים לשחיטה, כבשים, עזים וכו'. לכל סוגי תוצרת הוקצעו קטעים נפרדים. לבהמה הגסה נועד מקום נרחב, לא רחוק מהם התרכזו בהמות הבשר ולידם הבהמה הדקה — הכבשים והעזים. שוק הסוסים משך את תשומת לבנו במיוחד, עקבנו בענין רב אחר השיג־ושיח של תגרני הסוסים. נוהגים היו להציע בהמתם — שרכשו בשווקים אחרים — לכפריים, על פי רוב ע"י החלפה, תוך שנעזרו במלל כדי לשכנע על טיב המוצע. דבר שאפיין במיוחד את סחר הסוסים; בכדי להוכיח את עליונותה של בהמתו, הדהיר אותה הסוחר במהירות מסחררת, דבר שסייע לשכנועו המלולי, כי סוסו הוא העומד במבחן הכוח והיכולת ורק הוא ראוי לתמורה הגבוהה; ואז החלו תקיעות־כף חוזרות ונשנות עד שלבסוף הוסכם הדדית והעיסקה נעשתה. פנינו לעבר מרבצי הבהמות. עת בעלי הבהמות היו שקועים בלהט עסקיהם דאגנו אנו קצת לעצמנו: היינו מדללים שערותיו של זנב הסוס ששמשו לנו כמיתרים לכנורותינו מתוצרת עצמית. כמו כן מרטנו הפלומה הרכה מבטנן של העגלות, ובתוספת קצת חלב שהפקנו מעטיניהן של הפרות יצרנו כדורים למשחק; כל זאת כמובן תוך הסתכנות לא מעטה. אחר

פנינו שוב לעבר מרכז ה„יריד" הוא המגרש המרובע במרכז העיירה. בקרבת החנויות שהקיפו את הככר התמקמו בעלי דוכנים, רובם בעלי מלאכה: חייטים, סנדלרים וכובענים. הם מלאו דוכניהם סחורה לרוב, פרי עמלם של חודשים רבים, והיו מכריזים בקולי קולות על טיב תוצרתם, משתדלים למשוך אליהם תשומת לבם של הלקוחות שהעדיפו, על פי רוב, לקנות סחורתו של מי שהצליח לשכנעם כי אמנם סחורתו היא הכי־משובחת. במעגל השני התמקמו בשני אגפים נפרדים, דוכנים עמוסים דברי מזון. אגף אחד כלל יצרני תוצרת בשר החזיר למיניה, במיוחד התבלטו שולחנות ארוכים שעליהם אלפי צלחות חרס מלאות קריש. בעליהם היו כולם מבני עדת הנוצרים תושבי העיירה. ממולם הסתדרו עם דוכניהם בעלי המאפיות היהודים וכן רבים מתושבי המקום שנוהגים היו להכין דברי מאפה לקראת ה„יריד" ששימשו כתוספת לפרנסתם הדלה; במעגל השלישי, באמצע הככר ממש התמקמו הכפריות עם תוצרתן הביתית. אלו לא נזקקו לדוכ־נים, פרשו מחצלות או שקים על פני האדמה והציגו עליהם את פרי עמלן, כגון: גושי חמאה עטופים בעלי כרוב גדולים, משולשי גבינה לבנה, כשהם נתונים עדיין בתוך פוזמקי הכותנה, ששמום לגיבון.

כמו כן כיסו משטחיהן בכמויות עצומות של מיני ירק טריים, כגון: צנון, מלפפונים ושעועית נמכרו במידות קבועות מבלי להזדקק למאזניים ומשקלות; צנונית, בצל ירוק, פטרוסיליה ושמיר, קשורים בצרורות וכך הגזר, — הכל נמכר במחירים סבירים, השווים לכל נפש, שאפשרו לתושבי העיירה ליהנות מתנובת גני הירק של הכפריים תוך גיוון סל המזונות והעשרתו אצל שכבת מעוטי היכולת בעיקר. תצוגת מיני הירק השונים הפרושים על שטח נרחב בככר השוק, יצר פסיפס עשיר צבעים מרענן ומשובב הלב, על ידן מצאו להן מקום מוכרות הזרעים, של ירקות ופרחים למיניהם. היתה זו תוצרת יחידה במינה, שהופקה ע"י הכפריות לבדן, מבלי שתגע בה ידו של גבר. היו אלה זרעי ירקות למיניהם, וכן זרעוני פרחים ממינים וגוונים לאין ספור, ממולאים בשקיקי בד קטנים, צלחות וגיגיות של חרס, מבוררים ומנוקים להפליא. בארשת רצינות והערכה עצמית ישבו הכפריות רכונות על תוצרתן פרי עמלן המפרך וממתינות להופעת הלקוחות. אכן ההצלחה לא האירה להן פניה בדומה לשכנותיהן מוכרות הירקות. למרות רגשי האכזב שהיו מנת חלקן, לא נלאו יצרניות הזרעים מלהופיע מדי פעם בפעם בימי השוק ולהציע את תוצרתן, שראו בזה יותר שליחות מאשר מקור פרנסה ועל כך ראויות היו להערכה רבה. בשעות הצהריים, עת נחלש שאון השוק, נראו יותר ויותר כפריים מתכנסים בבתי המרזח ומזנונים למיניהם שהיו קיימים סביב לככר, שם סועדים הם לבם, מי בצידה שהביא עמו מהבית פרט למשקאות, כמובן, וכן אחרים שנצלו ההזדמנות להנות מארוחה דשנה בתוספת משקה חריף כיי"ש. שמחים ועליזים היו מחליפים רשמים אודות אירועי היום. אכן, תמונת יום השוק לא תהיה שלמה אם יגרע ממנה הקטע העצוב והמביש

שבה. כוונתי לטפילי ה„יריד" — אלה בעלי הדוכנים למשחקי המזל למיניהם. בכל אמצעי פיתוי ושכנוע, היו מושכים את הכפריים התמימים לדוכניהם, מעודדים אותם לקחת חלק במשחקיהם, היו נוטעים בהם אשליות לרווחים שמנים ובטוחים, ולאלה שנלכדו ברשתם הנחילו להם אכזבה ואבדן ממון.

מקום נכבד ובעל חשיבות מרובה שמור לימי שבת וחג בהווי חיינו בעיירה. עבור אם המשפחה, התחילה התכונה לקראת השבת, עוד אור ליום ששי, עת הכינה „הרושצ'יני" — השאור שבעיסה לאפיית החלות ודברי המאפה לכבוד השבת או החג. הפעילות ממש התחילה באשמורה השניה שלאותו הלילה. לאחר שינה חפוזה נעורה אם הבית משנתה בחצות הלילה, מסיקה תנור האפיה, והחלה בלישת הבצק. עת התנור המוסק הולך ומתלהט, סיימה עקרת הבית עשיית העיסה, הכניסה הבצק לתבניות עבור חלות לליל שבת בשביל כל בני הבית, וכן קלעה חלות קלועות ליום השבת, הכינה דברי מאפה מתוקים ממולאים קנמון וצמוקים, ואחרים ממולאים תפוחי עץ ממותקים. בימי הקיץ היתה מכינה עבור הילדים משולשים ממולאים עם „יגדיס" — ענבי שועל ממותקים ולסיום הכינה עבור כל אחד פיתה — „פלעצל" — מתובלת עם פתיתי בצל שטעמה יהא זכור לי לעד. מוקדם בבוקר נעורו בני הבית כשהבית שרוי באויר החמים של תנור האפיה. הוא הפיץ ריחות מגרים של דברי המאפה הטריים שחדרו עמוק לנחירי אפינו, כאילו קורא לכולנו: „אנא קומו וטעמו מתוצרתי הטריה והטעימה". כעת נתמעטה קמעה טרחתה של האם, אבל טרם נסתיימה לגמרי. במשך כל היום עסוקה היתה בניקוי ומרוק הבית כשהבנות עוזרות על ידה. כל פינות בית המגורים והמטבח צוחצחו לקראת השבת. ארוחת הצהריים בערב שבת היתה שונה מכל ימות השבוע ולא כללה מאכלים הרבה, בגין התכונה לקראת הארוחה החגיגית של ליל שבת.

ראש המשפחה והבנים השתדלו לסיים עיסוקם מוקדם ככל האפשר והקדישו אף הם זמנם להכנות לשבת. לאחר מנוחה קצרה עם סיום ארוחת הצהריים שמו כולם פעמיהם לבית המרחץ. בכניסה צוידו בדלי ומטאטא זרדים. בית המרחץ היווה מוסד מועיל וחיוני לשמירת בריאות הציבור, במיוחד בימות החורף. במרחב האולם הגדול עמדו אמבטיות עץ, מלאות במים פושרים עד מחציתן בהן טבלו והשתקשקו הזאטוטים והילדים.

הנערים המתבגרים היו נלווים למבוגרים בעלותם בגרמי הביטון להזעה שטבלו במעטה של אדים חמים. סכנת ההתלקחות היתה רבה נוכח הערפל מלאכותי שבקושי הבחין איש ברעהו לו במרחק של מגע יד. שוחרי ההזעה המירבית היו עולים בגרם המעלות העליון, טובלים מטאטא הזרדים בדלי המים, מצליפים גופם ושוטפים לבסוף את עצמם בקלוחי המים מהדלי. לאחר שהיה ממושכת במעבה האדים היו יורדים לאולם הגדול וממנו היו עוברים לחדר ההתרגעות. היה זה חדר גדול ומרווח, עם ספסלים לאורך הקירות. באי בית המרחץ היו מתישבים להנאתם

בניחותה, משוחחים ביניהם על דא ועל הא, מספרים כל אשר קרה במשך השבוע, מחליפים דעות על הנעשׂה במקום ובעולם הגדול.

עם שובם של הגברים הביתה מבית המרחץ ולאחר שתיית תה מנחה נכנסו ההכנות לקראת קבלת השבת להילוך גבוה. ועם ערוב היום לבשה העיירה ארשת של קדושה וחג. גברים מכל הגילים מלאו הרחובות והמשעולים הפונים לעבר בתי הכנסת, הכל מלובשים בגדי שבת וחג, כשדאגות כל ימות השבוע מאחוריהם. וכולם כאחד נכונים לקבלת פני השבת הקדוש והמיוחל. בתי התפילה היו מלאים עד אפס מקום בערב שבת וחג וכן למחרתו בבוקר. פרט לאנשי ה„שטיבלך" של החסידים, לא כול מתפללי בית הכנסת ובית המדרש, היו מגוון אחד. חלק ניכר מהם, הקשישים בעיקר, ראו בבית התפילה מקום התיחדות עם ה"בורא עולם", ואילו יתרם, הנוער המתבגר והמבוגרים, נלוו אל הוריהם יותר מטעמי „כבוד אב" והמשך המסורת, וראו בבית התפילה מקום מיפגש חברתי. בסמוך לשעת הצהרים צעדו בניחותה, המוני אנשים שסיימו את תפילתם, כשארשת שלווה ורוגע נסוכה על פניהם. הם הלכו במשעולים ושבילים איש איש ומלויו לעבר ביתו. מנוחת החג הורגשה במרכז העיירה וכן בפרברי‌ה. תושביה הנוצרים של העיירה שגרו בעיבורה התחשבו ביום המנוחה של שכניהם היהודים ולא עשו דבר שעלול היה להפריעם ממנוחתם בשבת ובחג. מאוד יתכן, שהפרזתי קמעא, עת ציינתי יחסם הטוב של תושבי העיירה הנוצרים כלפי התושבים היהודים במקום, נוכח העובדה כי זכרונותי מהחיים בעיירה מתיחסים לזמן שקדם ב־8 שנים לפני בוא השואה האיומה על עמנו. כמובן מאז 1931 חלה תמורה עצומה לרעה, בהתנהגותם של הפולנים הנוצרים כלפי היהודים בכל מדינת פולין, וכך זה קרה בוודאי בעיירתנו. בקטעי הזכרונות שהעליתי, השתדלתי לתאר חוויות של בן העיירה שחי וגדל בה עד גיל 16 שנה. מטרת הכתיבה היתה לקרב את דור ההמשך ולתאר לפניהם החוויות ממקום הולדתם של אבותיהם, שנבצר מהם להכירו מקרוב, אלא מתוך עיון ב„ספר הזכרון".

הצבי, ישראל!
על במותייך חלל...
איך נפלו גבורים!...

(שמואל ב׳, א׳ י״ט)

קלגסבורן משה ז״ל

בן זאב ורחל (רנר). נולד ביום י״ח במרחשון תש״ח (1.11.1947) בעיר ואס־כאלפינגן, שבגרמניה. בן שנה ומעלה היה, כאשר עלה עם משפחתו לארץ.

סיים בית־ספר יסודי, „צפרירים״, שבחיפה, ולאחר מכן המשיך ללמוד בבית־הספר המקצועי, בקרית שפרינצק. השתייך לקבוצת הכדורגל „מכבי״ חיפה, ובמיוחד הצטיין בכדור סל וכשחיין. אם־כי הספורט גזל רוב זמנו, מצא שעה פנויה אף לקריאת ספר. מקצועו — מסגרות. רב־מרץ ותמיד מצא המשימה לעסוק בה.



נח לבריות, וכשחיוך על שפתיו שאינו נגוז מהן — השרה מצב־רוח טוב על סביבתו. לפני הגיעו לגיל הגיוס, התגייס במאי 1965, לצה״ל, והוא רק בן י״ז ומחצה; המרץ שבקרבו, שלא ידע ליאות, הביאו אל שורות הצנחנים. שי־רותו הצבאי הצטמצם לי״ח חדשים בלבד — ובהם חל בו שינוי ניכר. מעיין המרץ שבקרבו אמנם לא דלל, אלא שהוא עצמו נעשה שקול במעשיו ומ־רוסן. הוא התבגר במחשבותיו ודבר זה נתן אותותיו גם במעשיו.

שירת ביחידה קרבית, אהבה והיה מסור לה בכל נפשו ומאודו; היה מס־תכן בפעולות, אך לא הירבה לספר עליהן. חייל למופת היה. סיים קורס צניחה, קורס מ״כ וקורס חבלנים — וב־יום כ״ט במרחשון תשכ״ז (12.11.1966) בנוסעו בקומנדקר, בדרך הפטרולים דרומית לחברון, עלה רכבו על מוקש ומצא את מותו בשעת מילוי תפקידו.

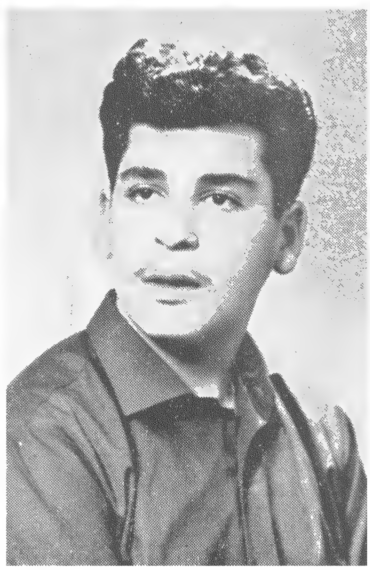
הובא למנוחת עולמים בבית הקברות הצבאי בחיפה.

זכרו הועלה בספרו של אורי מילשטיין, „מלחמות הצנחנים״.

יהושע גייסט ז"ל

נולד להורים אליעזר ומרים (לבית יהושע דך) בשנת 1948, במחנה פליטים שבגרמניה. בשנת 1950 עלה יחד עם הוריו ארצה. השתרשותם של ההורים בארץ נתקלה בקשיים. הם עבדו קשה לפרנסתם.

יהושע קיבל חינוכו היסודי בבית ספר עממי. והמשכו בבית ספר תיכון־מקצועי. מקצועו האזרחי: מכונאות רכב.



התגייס לצה"ל ומכח מקצועו הטכני סונף ליחידת טנקים. בהיותו בשרות סדיר פרצה מלחמת ששת הימים, ויחידתו צורפה לכח הפורץ את קוי האויב. היה מן הראשונים בחזית חן־יוניס. הטנק בו נהג נפגע ועלה באש, ויצא מכלל פעולה. רק לאחר ימים מספר (עד אז לא ידעו על העדרו) נתגלה מת.
השאיר את הוריו בשברון־לב גדול. וכעבור 3 חדשים אחרי נפילתו, חלה אביו, ולא קם מחוליו עוד.

אמו, מרים, נשארה שכולה מבנה ומבעלה.
יהיו זכרם ברוך!

קרמפף אורי ז״ל

נולד ב־17.7.1950 בוורוצלב שבגרמניה. בשנת 1957 עלה לארץ עם הוריו.

למד בבית הספר העממי על שם י. ח. ברנר בכפר־סבא. לאחר סיימו את כיתות היסוד, המשיך שנה אחת בתיכון מקצועי.

עבד בקיבוץ דפנה. התמחה במקצוע המסגרות, אך עבד עבודות שונות.

בחודש אפריל של שנת 1968 התגייס לחיל רגלי בכושר קרבי. עבר קורס מ״כ ועוטר בדרגה של רב טוראי.



נפל ב־כ״ו אב, תשכ״ט—15.7.69 בגיזרת קנטרה.

הובא לקבורה בחלקה הצבאית, שבבית־הקברות בכפר־סבא.

דברי הערכה של מפקדו: ר״סן פנחס ניצן.

„בהיותו בבסיס עסק בהדרכת טירונים, והשקיע את מלוא מרצו ויזמתו להצלחת ההדרכה וחינוך חיילים.

בנכם היה אהוד ומקובל על חבריו ומפקדיו כאחד.

כל תפקיד שהוטל עליו השתדל למלא על הצד הטוב ביותר.

במסגרת התפקידים שהוטלו עליו, נשלח ליטול חלק בהגנת הקו הראשון בתעלת סואץ. גם שם גילה נכונות, מסירות והתנדבות, בביצוע המשימות שהוטלו עליו.

בנוטלו חלק פעיל בהגנת הקו, מצא את מותו בגזרת קנטרה.

גדולה האבידה למשפחה, מהניחומים שיש בפינו, אך יש לזכור, שבנופלו, נפל על משמר המדינה״.



וגמייסטר יצחק ז״ל

בן צפורה ויעקב נולד 14.6.47 בשצצ׳ין שבפולין להורים ניצולי השואה. בן 3 היה כשעלה ארצה, וכבר אז התגלה כילד טוב, ממושמע ואוהב חברה.

בשנת 61 סיים את ביה״ס גאולים בקריית ביאליק, ומשם המשיך את לימודיו התיכוניים בבית הספר התיכון בקרית חיים.

בן 18 התגייס לצה״ל ושירת בשריון. הוא גמר את קורס מפקדי טנקים בהצטיינות. מפקדיו בקורס כתבו בתעודותיו: חייל ממושמע ומסור, ומוכן לכל משימה.

בפרוץ מלחמת ששת הימים שירת יצחק באוגדה המרכזית שפרצה לסיני, ונלחם בחירוף לצד מפקדיו. ובשל המצב שלאחר המלחמה כשעמד להשתחרר החליט יצחק להמשיך לשרת חצי שנה בקבע, על מנת לאייש את המוצבים החדשים שלאורך התעלה. מעט ראינו אותו אז, אך בשובו הביא לנו תמיד הביתה חדוות היים, חדווה ששוררת בין חיילים.

בתום השרות החל יצחק לעבוד ברכבת ישראל בתור מכונאי דיזל. וגם כאן גילו חבריו את חריצותו, אופיו העדין וטוב לבו.

בשנת 1971 נכנס יצחק בברית הנישואים, והיה בעל מסור ואוהב. כעבור שנה נולדה בתנו הבכירה, ליאת, אשר אהב אותה מאוד.

מלחמת יום הכיפורים מצאה אותו (יצחק) אחרי שירות מילואים קצר ברמת הגולן. יצחק ידע כי הכוננות גבוהה, וכאשר גוייס נפרד במהירות ויצא לחבר־ה שחיכו לו בג׳יפ.

מאז לא ראינו אותו עוד. יצחק נפל ביום השלישי למלחמה, בקרבות הבלימה הקשים ביותר, ע״י „אל־על״ שברמה. הוא הותיר אחריו אשה אוהבת, הורים ואחות וכן שתי בנות ליאת הבכורה ואבי־טל שנולדה 3 חודשים לאחר נפילתו — שכולים. וכמו כן הרבה מכרים וחברים כואבים.

יהא זכרו ברוך וצרור בצרור החיים!

הבית - המשפחה בעיירתנו

די פאמיליע אין אונדזער שטעטל

בית-אבי

כשאני חושבת על בית אבי נדמה לי שזה חלום, ולא מציאות. אמנם עברו שנים רבות מאז עזבתי את הבית, ועוד שנים לפני כן, עם מות אבי ז"ל, נשתנו סדרי הבית, אך הכל חרות עדיין בזכרוני.



מימין לשמאל: **שמואל ריכטר, חנה ובתם רעכילי**

אבי ז"ל, היה אדם יפה־תואר גבה קומה וזקוף. עור פניו רענן; בהיותו סוחר יערות נמצא לרוב באויר צח, וזה השפיע כנראה על מראהו החיצוני. היה איש ישר מאד והיה מכובד מאד על ידי כל בני העיירה, אף על אנשים מן החוץ שבאו במגע אתו.

היה נוהג להשכים קום עם עלות השחר, ללמוד דף גמרא בבית וללכת לבית הכנסת להתפלל תפילת שחרית, ורק אחר כך טעם מפת שחרית ופנה לעסוקיו. וגם בערבים, בחוזרו הביתה, היה כל רגע פנוי קודש לעיון בספר.

בימי החורף הקצרים היה אבי נוהג לצום כל יום שישי, כדי ליהנות הנאה שלימה מסעודת ליל שבת ולחוש בכל מאודו את „עונג שבת".

בליל שבת כשהיה חוזר מבית הכנסת לא בא בגפו אלא, על פי רוב, היה עוד מישהו הולך אחריו. היה זה אורח לשבת, אחד מאלה שחיכו שיאספום לסעודת השבת. אירע ולא נמצאו „אורחים", היה חוזר לבדו ונפשו עטופה עליו.

ובבית היתה שוררת אוירת שבת: על השולחן מפה לבנה, יין, נרות דולקים, אורה ושמחה. אבא פוסע בחדר הלוך ושוב, פורש את כפות ידיו כלפי מעלה ושר: „שלום עליכם מלאכי הקודש, מלאכי השרת". היה נדמה לי כי אכן מלאכים מרחפים בחלל החדר. ככה היה אבא מקבל את פני שבת המלכה.

מוצאי השבת, בין השמשות היו מתאספים בביתנו לשלוש סעודות חסידים של הרבי שלו.

בבית שוררת אפלה, לא יום ולא לילה — בין השמשות ממושך. כולם שרים. שרים זמירות של שבת, אבל באזני הן מהדהדות כשירה נוגה, מלאת געגועים. על השבת הקודש ההולכת ועל ימי החול, ימי המעשה הבאים במקומה.

כשסוף סוף מעלים אור, וכולם מתפזרים, אז אבא מברך על ההבדלה. ושוב מצלצלים באזני החרוזים היפים: „המבדיל בין קודש לחול, חטאתינו הוא ימחול, את זרעינו וכספינו ירבה כחול וכוכבים בלילה".

גם החגים שנחוגו בביתנו נחרתו עמוק בנפשי. כל חג והמיוחד לו. למשל חג פורים. חג שמותר בו לעבוד, אבל הרוב שובתים בו. שולחים מתנות איש לרעהו ובמיוחד לעניים.

החג מתחיל בערב עם סיום תענית אסתר. בביתנו עורכים את השולחן כבחג לכל דבר. מפה לבנה, נרות דולקים. בראש השולחן אבא יושב, מתחת למפה מטבעות כסף ומתחילים לבוא עניים, וגם מחופשים במסכות למיניהן „פורים שפילער". כל אחד מקבל את מתתו. עוברים גם כאלה אשר אוספים כסף לא לעצמם אלא לאחרים הזקוקים למתת בסתר. אבא מאחר שבת עד לחצות ומחכה, אולי עוד יבוא מישהו מן הנצרכים.

למחרת חג הפורים, עם ערוב היום, החסידים מתאספים, שותים לחיים, שמחים על מפלת המן הרשע, קמים על רגליהם, יד על שכם, שרים בהתפעלות ויוצאים בריקוד.

עבר חג הפורים, מתחילים להתכונן לפסח. ראשית שולחים לרב „מעות חטין" לנצרכים להכין את צרכי החג. בל ימצא יהודי שלא יכין לפסח מצות ויין ויתר מצרכי החג.

מתחילה גם התכונה בבית. לפסח אין אימון שמישהו ישמור על הכשרות, לכן אפילו יין לארבע כוסות מכינים בעצמם.

וכשמגיע ערב פסח המיוחל כל הבית לובש חג. מוציאים מן המחבוא את כלי הפסח היפים. אבא בחוזרו מתפילת ערבית מבית הכנסת לבוש קיטל לבן, יושב בראש השולחן ,במסובין' וסביבו כל המשפחה. שנים הרבה עברו מאז, אבל החג על כל פרטיו עדיין זכור לי. אפילו כוסו של אליהו הנביא. הכוס הלבנה מעוטרת בעלי זהב ניצבת לנגד עיני, כשאבא ממלא אותה ביין, פותחים את הדלת, וכולם אומרים בקול רם: „שפוך חמתך על הגויים אשר לא ידעוך".

נחרת בזכרוני אף חג יום הכיפורים. גם בחג זה היה אבא לובש את ה„קיטל", ובערב החג לפני לכתו לתפילת כל נדרי היה מברך את כל הילדים. כל בן ובת אפילו אלה שנישאו ועזבו כבר את הבית היו באים. כל אחד ניגש לפי הגיל. אבא, הסבא היה שם את כפות ידיו על ראשו של כל ילד ומברך אותו בלחש.

היו גם ימי חול שדמו לחג. היו אלה ימים כשהרבי בא לבקר את חסידיו, ועל פי רוב היה מתאכסן בביתנו.

מסרנו לרשות הרבי את כל הבית ובאותו ערב כאשר נערכה הסעודה לכבוד הרבי והרבי אמר תורה, היה הבית צר מלהכיל את כל שומעיו־חסידיו, ורבים צבאו עליו מבחוץ.

אשר לאמי, ז"ל, אף על פי שהיתה אשה חלושה, עזרה לזולת בכל אשר יכלה. אפילו השתדלה לקיים מצוות „ביקור חולים", התנדבה לא פעם לשבת על יד מטת חולה בלילה, ותמיד היה שמור אתה סכום כסף לגמילת חסד לאנשים נזקקים.

בכל ערב חג ומועד לא שכחה את עניי עירנו. היתה מכינה חבילות אשר



הילדות של אחותי חנה ובעלה שמואל ריכטר

הכילו בשר, מאפה וסכום כסף. ואני בהיותי הכי צעירה בבית, עודי ילדה, הייתי מיועדת למילוי השליחויות. קבלתי רשימה של כל הנצרכים ולכל אחד מהם הכנסתי חבילה כזו. ביישנית מלידה הייתי פותחת את הדלת של המשפחה העניה, מכניסה את החבילה ובורחת, כדי שלא ירגישו בי.

אלה הם שרטוטים קלים על בית אבי.

שושנה אונטרבוך—דגן

משפחת פסח־יוסף וזעמי וואַרמשטיין



האם — זעמי ז"ל

האבא נפטר בשנת 1915, והאמא נותרה אלמנה צעירה, אך בת־הזקונים כבר היתה אז בגיל 7, כך שלא נפל עליה בלבד דאגת הפרנסה. הילדים רובם עבדו ועזרו על־ידה לקיים הבית.

אפרים

א מ א

נעורייך אמא היו אפלים
בנשואיך החיים שלך מתחילים
ככה בני העיירה מספרים.

חייך עם אבא היו מאושרים
עד שהוכרז לעבור לנדודים
ואז אמא מתחילים הגעגועים
מחג לחג לחגים הבאים.

זוכרני אמא את מות אבינו
כל הלילה על יד מטתו ישבנו
ובשבת בבוקר בא במפתיע
מותו הפתאומי באין מושיע

מאז עול הפרנסה על כתפייך אמא
נשארת אחרי מות אבא בלימה

הו אמא סחבת עד אחרון יומך
וביערות יוזפוף הנאצים לקחו חייך

תזכר לעד היקרה באמהות

י. ורמשטין

משפחת משה נפתלי והינדי'לי למר

עזריאל

אב המשפחה — משה נפתלי, משכיל, חדשן, ועסקן ציבורי מקומי ידוע לרבים מבני העיירה (שמו נזכר בהקשר עם כמה פעולות ציבוריות ביוזעפאָף, ובפרוטרוט ברשימה „המשכיל החדשן" של בצלאל). לא כן האם — הינדה־לי, כל כבודה פנימה, בתוך הבית.

הבית שבפרדס בכפר־סבא (כיום ברכושו של בי"ח מאיר)



יושבים למַעלה משמאל: **הינדלי — האם, משה־נפתלי — האב**
בשורה שניה משמאל: **עזריאל**, שושנה (אונטרברוך־דגן), **רהל ובצלאל**

אשה צנועה, חסודה, נדיבת לב, תורמת ביד נדיבה, תומכת שחים בצנעה, בסתר נותנת צדקה. מטיבה עם כל בריה, העלובה ביותר. מעולם לא התנשאה על פני הזולת. עוזרת הבית, אם זאת יתומה, אם סתם נערה הזקוקה לעבודה, מוצאת אצלה יחס אמהי, טוב. סועדת על שולחן כל בני הבית — כבת, כבת המשפחה. אף לנה ביחד בחדר עם ילדי הבית.

ואם — אם יהודיה, מסורה לבנים ולבת, תמיד מלאה פחדים שמא יבולע במשהו לילד זה או אחר.מרחפת ברחמים ובחמימות על כל הבית, כרחף הצפור האם על קנה, על אפרוחיה.

אשה — מסורה בלב ובנפש לבעל. מעולם לא תדבר סרה בו. וזה בכל הזמנים; בעתות של שפע, של פרנסה, כדברי דאינשי: „כשהדבש והחמאה מהפיות זבים"; גם בעתות מצוקה: כאשר העסקים אינם צלחים, והבעל הוא רחוק מן הבית, דאוג עקב כשלון עסק זה או אחר — אז היא האשה מופיעה כ„עזר כנגדו": עוסקת כזבנית בבית המזיגה לשכר, מכינה דגים מלוחים, מכשירתם וכובשתם, אף מוכרת בצנעה כוסית יי"ש לא כשרה. וכך מפרנסת את הבית, מלבישה את הילדים — הכל בצנעה, בשקט, וכלפי חוץ הכל חלק טוב ויפה, ואין יוצאת דִיבת הבית החוצה. ומעולם אינה מתאוננת על מר גורלה. תמיד טוב לה, תמיד שמחה, שמחה בחלקה — וחלקה באמת טוב!

הבן הבכור — יוסף היגר בשנת 1920 (בזמן המלחמה הבולשביסטית) לאמריקה. שם נשא אשה, השאיר בן — קלרנס (על שם הסבא, קלמן דוד) ובת — לינור. נפטר בזמן המלחמה.

בהתחלת שנת 1933 עלה הבעל־האב כתייר לארץ־ישראל. אך התאזרח ולא חזר לפולין. רכש פרדס בכפר־סבא והתישב בה.

המשפחה: האשה, הבנים, עזריאל ובצלאל והבת, רחל, עלו אחריו בשנת 1933, והצטרפו אליו. ובשנת תרצ"ח נפטר האב. ברוך, הבן השני, עלה שנה אחר המשפחה. (מחוסר סרטיפיקט באותה שנה). הקים משפחה, עבד כפועל בנין, ונפטר בשנת תשכ"ג. השאיר שתי בנות: שרה ורות. בשנת תשכ"ד נפטרה האם, בשיבה טובה. כולם באו אל מנוחתם בכפר־סבא.

ויבל"א עזריאל, אף הוא הקים בית, ולו שני ילדים: משה (נפתלי) — הבכור, יהודית — הבת; לרחל בן — יקותיאל, ולבצלאל שני בנים: אריה ומשה (אביקם).

משפחת לרנר שלום — הי״ד



האב — שלום לרנר ז״ל

ביתנו היה צנוע ויהודי במובן הטוב. אבא עסק במסחר עצים והאמא עזרה לפרנסת הבית.

היינו ארבע אחיות ואח; שרה, הבכירה, נישאה וילדה בן ובת; אחריה — רבקה־(טשי), אנכי ורחל;

בשנת 1934 עזבתי את העיירה בעלותי ארצה; האח — אליעזר, לאחר



הבת — רעכיל לרנר, ז״ל

טלטולי דרך ונדודים ברוסיה בשנות המלחמה הגיע לא״י בשנת 1948;

ההורים, אבא ואמא, שרה עם ילדיה ובעלה, רבקה ורעכיל — כולם ניספו בשואה הנאצית. —
יהא זכרם ברוך.

חנה־צ׳י



האם — איטה ז"ל, על ברכיה 2 נכדות (הילדות של בתם שרה)

משפחת שמואל ופרידה־מלכה פערשט



עומדים משמאל לימין: לאה, שרה, משה, רבקה
יושבים: רחל פרידה־מלכה (האם) שמואל (האב) מירל ומנשה (באמצע)

אב המשפחה — שמואל, היה בנו הצעיר (המיזיניק) של לייב. (אף הוא היה האח הצעיר של אפרים (פרויטשי) והרש קופל — צאצאים ממיסדי העיירה); פרידה־מלכה האם, בתו של מנשה מימון.

בעלי חנות סיטונאית למכולת וסידקית. התגוררו בפינה דרומית מזרחית שבראטוש, בצד הפונה לככר השוק. החנות אף היא היתה משוכנת באותו אגף. ראו הצלחה במעשי ידיהם, כך שהיתה ידועה כמשפחה מבוססת המטה תמיד אוזן לנצרך ולכושלי החיים. הבעל, שמואל (לייב׳ס) היה ידוע כבעל מסור ונאמן ואב טוב ומיטיב בכל נפשו ומאודו.

זכו לבית ברוך־ילדים: שרה (הבכירה), רבקה (למדה בגימנסיה בזמושץ) מירל, רחל, ומנשה — הן וההורים, שמואל האב, ופרידה־מלכה האם, ניספו כולם בשואה הגדולה. ת. נ. צ. ב. ה.

ויבלח״א, הבת השניה, לאה, שעלתה כחלוצה, עוד שנים רבות לפני מלחמת העולם. מתגוררת כמעט כל השנים בחיפה; משה — הבן, אף הוא עלה לא״י לפני השואה. מתגורר בחיפה. אף נמנה עם ועד להוצאת הספר יזכור.

משה ולאה

ל ז כ ר

האשה, האם והסבתא — האהובה, והאוהבת

אלקה וואַרמשטיין ז״ל

משמו של המוסר מרישומיו ומחוויותיו האישיות ומשמם של המוסרים משמיעתם, באים אנו על הזכרון ועל העדות, על האשה עדינת הנפש ויפת הרוח, שנקשרה בעודה צעירה לימים, נערה, כמעט, לצעיר אמיץ ורב־פעלים, אף הוא צעיר לימים, נער עדיין בקשרי אהבה לוהטים, אהבה עזה שרק המוות הפריד ביניהם.



אלקה — האם והאשה

כפי שנמסר מפי המוסר, נעשתה ההכרה הראשונה ביניהם, בשעת חגיגת הצהרת בלפור, בעיירתם — בשנת 1917. והוא הנער בן 13, והנערה אף היא בת 11. וממבט הראשון נקשרה ביניהם אהבה גדולה וטהורה. ומכיוון שהנערה עדיין ילדה ביישנית, נהגו להיפגש מאותה פגישה „היסטורית" מפעם לפעם, בפגישות של חברים וחברות, אך חס וחלילה לא ביחידות.

אולם עם מרוצת השנים אף העיז הבחור (הבעל והאב לעתיד) לסור אל בית הנערה. וההורים שלה, אם כי אנשים מסורתיים, לא ניסו להפריע את הפגישה שבביתם. וכך נתלקחה בין שני הצעירים אהבה עזה, שהלכה וגיברה חיילים מיום ליום. קרה, כאשר שניהם נשארו ישובים בחדר, זה מול זו, עוד הוריה נמצאים בחדר הסמוך, והנער מדבר על לבה של הנערה על אהבתו, המפכה בלבו — עד שביום מסוים אף העיז, קירב פיו אל פי הנערה — והתנשקו נשיקה ראשונה והדדית — מתוקה מאין כמוה! ומיני אז ידעו שניהם, שהם נקשרו לעולמים!

בשנת 1929 באו בברית נישואין. והאשה האוהבת והנאהבת ילדה לו בת ובן. כיום הם כבר אבות ואמהות לילדיהם — נכדיהם!

43 שנים חיו חיים נפלאים, שקטים ומאושרים, שרק יחידי סגולה זוכים להם. ועד שהתאכזר להם הגורל, והאשה לקתה במחלה קשה וממאירה, ונילקחה מארץ החיים בדמי ימיה.

האשה, האם, הסבתא, אלקה, לא תישכח לנו לעולם!

חבל עד דאבדין דלא משתכחין. יהא זכרה ברוך!

משפחת י. ווארמשטיין

משפחת — די פֿאַמיליע דוד וגינענדל ספּודעק



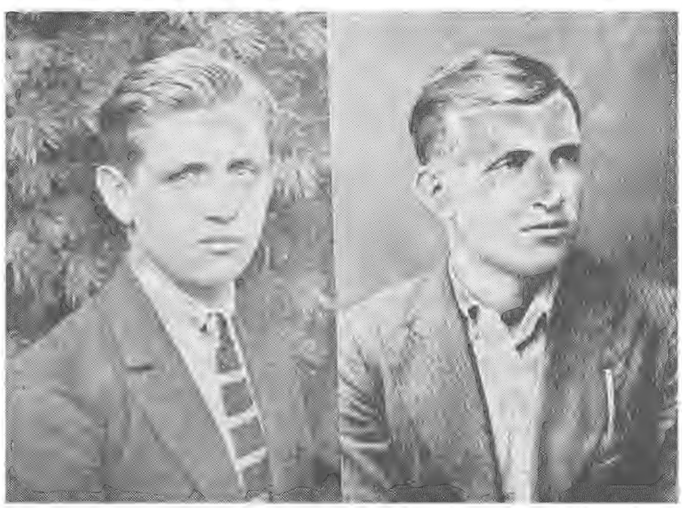
גינענדיל — האם. די מוטער ז״ל



עומדים מימין לשמאל—שטייען פון רעכטס: **משה, אברהם, ישראל הרש**
יושבים מימין לשמאל—זיצן פון רעכטס: **חנה־איידל, גינענדל (האם—די מוטער) סימע נחמן, יוסף, רייזל, אביש**



חנה אײדיל הבת ומשפחתה — די טאָכטער מיט איר פאַמיליע



אביש והרש (הבנים — די זין)

פאַרערט פון זײער זון און ברודער יוסף ספּאַדיק — ניו־יאָרק

צום אָנדענק פון טאַטע-מאַמע און שוועסטער-ברודער

מער ווי זכרונות זענען נישט פאַרבליבן פון אונדזער ליב שטעטל, פון אונד־זערע טייערסטע און נאָענסטע — טאַטע-מאַמע, ברידער און שוועסטער. ס'איז נאָך אַלץ שווער שלום צו מאַכן מיטן געדאַנק, אַז פון אונדזער פאַרגאַנגענהייט איז פאַרבליבן חורבן און פאַרוויסטונג.

ווי אין חלום איז אַלץ פאַרביי: אַ שטעטל, ווו ס'איז געווען אַ פולסירנדיק יידיש לעבן, ווו מען האָט געשאַפן און זיך געראַנגלט פאַר דעם עצם קיום און ווו מען האָט כסדר געטראַכט: וואָס וועט ברענגען דער מאָרגן? אָבער טאַקע די אומזיכערקייט מיטן מאָרגן האָבן מיך באַווירקט, ווען איך בין צום שכל געקומען, צו ווערן אַ מיטגלידערין אין „החלוץ", בכדי קאָנען עולה זיין קיין ארץ־ישראל.



עומדים משמאל לימין — שטייען פון לינקס צו רעכטס: **לאה** (ת"א), **יאכצ'י** (**ארה"ב**) **יהשע**, **שיינדיל** (**בת־ים**) **פעסיל ז"ל**

יושבים משמאל — זיצן פון לינקס: **שרה** (**האם**) **אברהם** (**הבן הצעיר**) **יענקיל** (**האב**)

מיינע טייערע עלטערן ז״ל מיט מיין גאַנצער משפחה זענען פאַרבליבן אין יוזעפאָוו, ווייטער געלעבט זייער שווער לעבן, האָפנדיק אויף אַ בעסערער צוקונפט, וואָס וועט אפשר קומען.

איך געדענק דעם טאַטן ז״ל, וואָס האָט זיך שטענדיק געראַנגלט וועגן פרנסה און ער פלעגט געפינען אַ מקלט אין קוזמירער שטיבל. ער פלעגט אָפט קומען פון דאַוונען מיט גרויס עגמת נפש, ווייל עמעצער געפינט זיך אין אַ צרה — און ער האָט אים געהאָלפן מיט וואָס ער האָט נאָר געקאָנט.

דער טאַטע ז״ל איז נפטר געוואָרן פינף טעג אין שבט, 2.2.1941. ער האָט נאָך זוכה געווען צו קומען צו קבורה אין זיין היים, ווו די גאַנצע שטאָט יידן האָבן אים באַגלייט אין זיין אייביקער רו. זאָל זיין אָנדענק זיין פאַרהייליקט — אַזעלכע ערלעכע און פיינע יידן זענען נישט געווען קיין סך.

אויך מיין טייערער מאַמען ז״ל וויל איך ווידמען אַ פּאָר ווערטער. זי איז שטענדיק געווען פאַרהאָרעוועט, באַזאָרגט מיט דאגות פרנסה פאַרן געזינדל קינ־דער. טראָץ דעם האָט זי געפונען צייט, ווען עמעצער האָט זיך גענייטיקט אין הילף. און אַלץ האָט זי געטאָן מיט ליבע. בעת די דייטשן ימח שמם וזכרם האָבן אָנגע־הויבן צו ווילדעווען, איז די מאַמע און מיין שוועסטער שיינדל (געפינט זיך אין ישראל) און מיין ברודער אברהם אַוועק אין די זאַמויסקער וועלדער. געשען איז עס דעם 9.11.1942. זיי האָבן געלעבט אין די שווערסטע באַדינגונגען, אין הונגער און קעלט. די מאַמע האָט אויסגעהויכט איר טייערע נשמה אויף די הענט פון מיין שוועסטער שיינדל, פסח 1943, און געבראַכט געוואָרן צו קבורה אין וואַלד.

מיין ברודער אברהם ז״ל איז געהרגעט געוואָרן אין וואַלד דורך די אַנטי־סעמיטן פון א. ק., („אַרמיאַ קראַיאָוואַ״, פוילישע אונטערערדישע אָרגאַניזאַציע פון דער גלות־רעגירונג אין לאָנדאָן), וואָס האָבן זיך געשטעלט פאַר אַ ציל אומ־צוברענגען יעדן יידן וואָס די נאַציס האָבן נישט באַוויזן הרגענען. די דאַטע ווען מיין ברודער איז אומגעקומען — איז נישט באַוווסט.

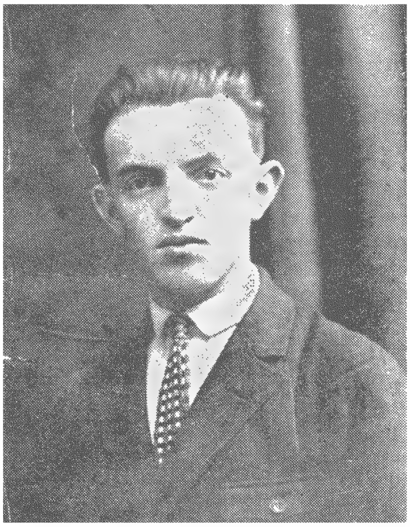
מיין טייערע שוועסטער פעסע ז״ל איז אומגעקומען בעת דער גרויסער אַקציע, אין תמוז 1942, צוזאַמען מיט נאָך 1.800 יידן פון שטעטל.

כבוד זייער אָנדענק!

לאה פראָסט (אונטערבוך)
יהושע אונטערבוך

ברוך למר ז״ל

הוא עלה ארצה בשנה אחת מאוחר יותר משאר המשפחה, בגלל חוסר סרטיפיקט. בשנים הראשונות עבד בפרדס וסבל מקליטה קשה. נוספו גם קשיים אקלימיים וחזר לכמה זמן לפולין. אך בשנת 1939 כמה חדשים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה עלה שנית, ועשה מאמצים על אנושיים להכות שורש בא״י. בזמן המלחמה, כאשר יבול הפרדס נקבר במקום מחוסר אפשרות יצוא, עבד בהפקת שמן אתרי מקליפות הלימון והתפוזים. עבודה שגרמה לו ולרוב האנשים שעסקו בה, קלקול עור הידים, שהפך למחלה כרונית להרבה שנים.



עם גמר המלחמה נכנס לעבודת הבנין. רכש מקצוע הבניה והפך לבנאי מעולה. עבד שנים רבות במקצועו. נשא אשה שילדה לו שתי בנות. והקים במו ידיו בית. בתקופת שנות ה־40—50, היתה תקופה קשה במובן הפוליטי, תקופת המאבק למדינה, ואחריה תקופת הצנע. אחר יום עבודה קשה צריך היה ללכת לשמירה בלילות, בסתיו ובחורף, בימי גשם ובקור. והתזונה היתה במצב של כמעט תת־תזונה. בשנים הראשונות כאשר הקים את הבית, כלומר: הקירות, ועד שהספיק לכסות את הגג, נכנס לגור בלי רצפה. וכך במאמצים גדולים של שנים הצליח להקים את הבית יפה וגדול. ונדמה היה שעוד מעט והוא מגיע לחיים טובים ולקצת נחת.

תקפה אותו מחלה וממנה לא קם עוד. הוא נפטר והובא למנוחות עולמים בכפר־סבא, בשנת 1963, בן 58 שנה.

ת. נ. צ. ב. ה.

המשפחה

לזכר משפחת משה (כהן) פערשט

האב, משה (כהן), היה יהודי עליז, שמח בחלקו, ידע לספר בדיחה. בעל תפילה, בעיקר ב„שטיבל" הטריסקאי, בעל קול אדיר, שנשמע בכל הככר. מוצאו מכפר נאוויני, אך נשא אשה מיוזעפאָף, וחי בה כל שנותיו, עד להרצחו בידי הנאצים ביום כפור שנת 1941.



ישראל כהן ז"ל

האם חיה, בתו של לייב פערשט, אשה ואם טובה, וכל ימיה עסקה בחנות הבדים.

הבנים: לוזער, חתנו של איצ'י שוחט — אשתו חנה נדלר; יעקב־מרדכי — סוחר בביצים, אחר כך בעצים, היגר לבוליביה.

ישראל הצעיר שבבנים — חי שנים רבות בבוליביה, עשה הרבה למען ארץ־ישראל. נפטר שם.

הבת חוה, הבכירה בבית, נישאה לטומשוב וניספתה בשואת הנאצים.

משפחת יהושע דך

המשפחה היתה מוכרה בעירנו, כמשפחה הגונה מאד. ניהלו עסק פורח של בדים, והתפרנסו בכבוד. נתנו חנוך טוב לילדיהם: שלוש בנות ושלושה בנים. עד פרוץ מלחמת העולם השניה, הספיקו להשיא את 2 הבנות הגדולות בעלא ומרים. יתר הילדים נותרו עם ההורים. במלחמה הצליחו למצוא מקום מחסה באחד הכפרים שבסביבה, אולם ביצאם לשחר אחר מזון כדי להחיות את נפשם, מצאו את מותם. קודם שרה, האם מידי הכפריים, אחר־כך, בעלה — האב.



הבנים הצעירים הצטרפו לפרטיזנים ולחמו נגד הנאצים, אולם רק בן אחד, תנחום, נשאר בחיים והשני נהרג גם הוא. תנחום, לקח את מקל הנדודים ונסע לדרום אמריקה, שם עושה חיל בעסקיו. תומך ביד נדיבה בשתי אחיותיו, האלמנות, וגם תורם לקרנות הלאומיות.

הנופלים — יהא זכרם ברוך עד עולם ולנשארים בחיים אנו אומרים כה לחי!

משפחת בצלאל פרוזער



יושב — זיצט: **בצלאל (האב) ז"ל**
עומדות — שטייען: **גולדי (בסימן +) רעכיל (בסימן 2)**

משפחת ליסטנברג ז"ל



עומדים מימין: **רבקה־רחל, — רעכיל** (**האם**), **משה.** יושב: **יעקב־ישראל**

משפחת קפנשטוק



יושבים מימין לשמאל: **האם, האב** עומדים משמאל לימין: **יהושע, נחום, אורי**



חנה־פעסיל שוואַלב ז״ל (האם של פייגה וואַרמשטיין)

וועלכע איז אומגעקומען דורך די נאַצישע פאַרברעכער

בעהערט פון דער טאָכטער, פייגה וואַרמשטיין און זון יעקב־הרש אין ישראל

משפחת הרב ז"ל



משמאל לימין: **הרבנית רייזל פרזנצ'בסקי הי"ד, הבן — שלום הי"ד, אשתו של הרב הרצשטרק**



ילדי הרב פרזנצ'בסקי הי"ד

משפחת אברוך ז״ל



יושבת: **האם — חנצ׳י ז״ל** עומדת: **הבת — חיה (תל־אביב)**

משפחת — פאַמיליע בערגער יעקב ורעכיל ז״ל





רחל לאה, רייזעלע — הבנות די טעכטער

דוד — הבן דער זון

משפחת — פאַמיליע אברהם שוואַרץ ז"ל



האם — די מוטער לאה (לאטשילי) ז"ל

זכרה מקודש על ידי בתה אטיל, בישראל — פאַרערעט דורך איר טאָכטער אטיל, אין ישראל



סאַשי שלייכער לבית לרנר הי״ד (האם של ישראל) ניו־ורק

משפחת — פאַמיליע יעקל שלייכער הי"ד



עומד מימין — שטייט פון רעכטס: **משה (הבן)**

יושבים מימין באמצע — זיצן פון רעכטס, אין מיטן:

יעקל — האב, דער פאָטער; חוה — האם די מוטער

האחים פישר — ברידער פישער

יוסף משולם

השואה

1945 — 1939

שבילים עקובים מדם של יהודי יוזפוף בשואת הנאצים

מכונת ההשמדה ההמונית הנאצית פעלה על פי מיטב הישגיה של המדע, ונסיונותיה המרשימים של הפסיכונליזה המתקדמת. „הפתרון הסופי" של בעיית היהודים (השמדה פיזית של ששת מיליונים יהודים) לא ייהפך בר־ביצוע, בלא שימוש ב„פסיכולוגיה ההמונית". אדריכלי המשרפות בבלז'יץ, בברגן־בלזן ובדכאו וכו', ידעו היטב, שאי־אפשר לקחת אנשים בריאים (בגוף וברוח) אפילו הם יהודים, ולהביא אותם ישר מן הבית אל הכבשן. לכן, יש קודם כל לעקרם מקרקע גידולם, לדכאם ולשבור רוחם.

לשיטה זאת באה להעיד העובדה, שליוזפוב הועברו ב־10.3.41 חמש מאות מיהודי קוזמיר, וב־11.3.41 חמש מאות תשעים ושניים יהודי קונין, מרוחקים מאות קילומטרים ממקום מגוריהם. (הועתק מהביולטין היהודי) ואילו יהודי יוזפוב הועברו לגיטו לובלין (עפ"י עדותו של ישראל שלייכער) ולאודז'רני (לפי סימה הוניגספלד־ספאדק). אותה השיטה של נטילת כח ההתנגדות מן הקרבנות ננקטה לפני כל „פעולה" — „אקציא". לפי אותה עדות של שלייכער ניתן הצו לכל היהודים ביוזפוב לנקות עליות הגג, לצבוע את הקירות שמבחוץ, במגמה להעסיק את האנשים, שלא תהיה בידיהם השהות לחשוב, להתייעץ, להתכונן, אלא, להפתיעם כשהם עסוקים בעבודתם. בד בבד עם פעולות אלו, עשו הנאצים מעשי מירמה אחרים כדי לנטוע בלבם של היהודים אשליות של שלטון עצמאי. לתכלית זאת הם הקימו את ה„יודנראַט". הגרמנים, השיגו על ידי הקמת גוף ציבורי־יהודי זה כמה הקלות לעצמם, נוסף לאשליה שיצרו בלבות היהודים: ה„יודנראט" הכין להם רשימות התושבים וגם המשלוחים. על ידו שימשה פוליציה יהודית, שבאה במקומם של הגרמנים, וזה שאיפשר לשחררם ל„מכונת" המלחמה. הפוליציאנטים היהודים עשו את ה„עבודה" בשלימות, הם עלו במילוי ‚תפקידם' על הפוליציאנט הגרמני, או הפולני. מספרת רחל לוכטפלד־פרוזר, שהפוליציאַנט היהודי הוא שגילה את מקום מחבואם של הוריה והגרמנים הפליאו בהם במקום מכותם, והמיתום כשעודם בביתם. שיטת הטרנספרים של יהודים, העברתם ממקום למקום, לא היתה פעולה חד־פעמית; סימא הניגספלד־ספאדיק מספרת, שמאודז'ני הריצו אותם הגרמנים ברגל לזבורוב.

ע. רינגלבלום ב„רשימות הגיטו" שלו, מספר, שבמחנה ביוזפוב פרצה מגיפת הדיזנטריה. התנאים הסניטריים והתזונתיים רעים ביותר, בלא עזרה רפואית וללא תרופות.

ואילו ברנשטיין (בביולטין היהודי ההיסטורי) כותב שב־13.7.42 הוציאו להורג 1500 יהודים מאחורי העיר. כמסתבר משאר הכתבות הללו, חששו הגרמנים מהתפוצצות המגיפה, ובמילא כבר היו, כפי הנראה, האנשים חולים, תשושים, ומחוסרי־כח — לכן החליטו לחסלם במקום בירייות. יוסף קמינסקי, חייל יהודי בדיביזיה השלישית שחזרה מרוסיה, שביקר ביוזפוב, בתוקף פעולות הפלוגה שלו, מצא ביער שמאחורי העיירה, כפי הנראה, בסביבות הוואפניארקי, קבר־אחים של יהודים.

אך יש גם פנים אחרים לאותה מרטריולוגיה של יהודי יוזפוב.

ילד יהודי (ישראל שלייכער) בורח עם אביו, ועם עוד יהודים מגיטו לובלין (העומד להתחסל ולהשלח למחנות עבודה ולכבשן) ופניהם ליוזפוב ברגל. בדרך, בקירבת העיירה ז׳ולקובקה פגשום הגרמנים ויורים בכל הגברים ואורי שלייכער, אביו, מוסר בידו צוואה: „שיישמר וישאר בחיים!" משאלה אחרונה של אב ששיכל משפחתו, שלפחות שריד אחד יישאר מן המשפחה. ואותו ילד שלעיניו הרגו את אביו, נשאר יתום יהודי (קודם מאמו ועכשיו גם מאביו) בודד בעולם: ילד יהודי, יתום, טועה בישימון העולם, בוכה מר, ואין מי שיאספנו. אפילו יהודי מן הכפר לשם נקלע, פוחד להכניסו ולהחביאו.

חזיון־טרגי לא פחות הוא טעייתה של נערה יהודיה, אף היא יתומה מאב ומאם, ביערות, נרדפת על ידי הצבא הגרמני, כנופיות פולניות ופרטיזנים רוסיים (כעדותה של רחל לוכטפלד־פרוזר). כאשר מופגז ה„סכראן" על ידי הגרמנים — הן נסות אל ארבע רוחות היער, ועל־ידה במנוסתה הנערה שיינדל (כפי הנראה, המדובר בבתו הבכורה של יעקב אונטרבוך) ושיינדל יחפת־רגל, בחורף על פני השלג. הן מתיישבות לשאוף רוח, ומשפשפות בשלג אחת את רעותה את ידיהן ורגליהן, שלא יקפאו מכפור. וכאן מסתבר לה, שאחותה גולדה, נעלמה, או אולי, תיכף מהתחלה ברחה לכיוון אחר. אך לבה מנחש לגורלה המר של אחותה. ושיינדל שותקת לה. כי רע מאד אף להן עצמן ואיך תדאגנה לזולת. הן טועות ביער, בוססות בשלג, קופאות מכפור, בלי לדעת את הדרך חזרה אל ה„סכראן". ומתוך לבן בוקע הבכי, בכי תם של נערות יתומות, טועות במדבר היער (אמור: עולם!), שהיער (היחידי בעולם) מחזיר אליהן את ההד של עצמן.

הנהיה אל ה„סכראן" — הגן־עדן עלי אדמות במציאות של ילדות יהודיות בסדר הנאצי!... וה„סכראן" עצמו גן־עדן, איזה גן־עדן?...

קר ב„סכראן", קר מאד, והן (היא ואחותה) מתקרבות אל ילדה כפרית אחרת, כדי להתחמם בגופה. אבל אותו גוף הצנום, הדל, מזי־רעב, מעניק להן „מתנת" הכינמת. אך לאותה מכת מצריים שפוקדתן מתלוויות גם הגרדת — סביז׳בה! אך גם צד חיובי בכך — זה מונע התקרבות יתר של הפרטיזנים, החוששים מלהדבק ממנה.

אך כלום איסטניסים הם שמחלה מדבקת אצל ילדה יהודיה, תמנע מהם התקרבות... אל אותה ילדה. ואז היא חייבת להעזר בשמואל מיידאנער הזקן, (אחיו של משה מיידאנער) להכריזו כאביה, בתקווה שאולי האבטוריטה של יהודי זקן, ירתיע את הפרטיזנים ה„גואלים" מלנגוע בילדה...

לא רק בילדה חסרת אונים פגיעתם, אלא אף עושים „חשבונות" עם פרטיזנים יהודים מאנשי יוזפוב, והוציאו להורג שלושה בחורים חפים מפשע, שהאשימום בבגידה (כמסופר בכתבה של ישראל שלייכער). (ומי ישתכנע, ומי יטה אוזן להאשמתם בבגידה של שלושה יהודי־עיירתנו לטובת הגרמנים) התקופה של „כל דאלים גבר!". וכך דנו הפרטיזנים הרוסיים והוציאו להורג את: אברהם פיינגולד, אביגדור שור ושיקי שלייכער. וכאשר מפקד הפרטיזנים היהודים בירך שלייכער, אף הוא בן יוזפוב אץ אל מחנה הפרטיזנים הרוסיים להשתדל ולמנוע הוצאתם להורג של עמיתיו — שילם אף הוא בחייו!

אבל אותם הפרטיזנים עצמם ידעו להביא אף לחם למסתתרים היהודים שביער, לו בחג הפסח. „אכלנו את הלחם, לאחר תקופה ארוכה שלא בא אל פינו אף פרור אחד, ניגר הריר מפינו עם כל נגיסה בפרוסת הלחם" (מספרת רחל לוכטפלד) אך, אחותה, גולדה, לא טעמה מן הלחם, בגלל חשש של חמץ בפסח.

על סף השחרור, כשהכל בצפייה ליום המחר הטוב יותר, לעולם חופשי טוב ומיטיב, שיירש את מקומו של האכזר המרצח — ואשר יקבל כל שריד, כל פליט בזרועות פתוחות — נמזגות בכוס הישועה המלים המיאשות המעורטלות מכל אשליה, של קצין יהודי, מבין הפרטיזנים הרוסיים: „אל תשלו עצמכם, כי מישהו מחכה לכם, כי מישהו רוצה בכם..." (רחל לוכטפלד — שרידה).

אך אותו קצין יהודי בצבא זר, לא ידע, כי ישנה נקודה אחת בעולם אכזרי זה, שכן מצפה להם, לשרידים, לפליטת השואה — ארץ־ישראל.

עזריאל א—ל

מובאות לקורות עיירתנו בימי השואה

נאספו מתוך מקורות שונים שבארכיון המוזיאון בקיבוץ „לוחמי הגיטאות" על שם יצחק כצנלסון ז"ל.

המקור: „עלים להיסטוריה" (רבעון).
„האינסטיטוט היהודי להיסטוריה על יד הועד המרכזי ליהודי פולין".

ינואר — יוני 1950, כרך 3

טבלה 3

(מובאות)

האוכלוסיה:

לפני המלחמה: קרוב ל־1700 יהודים.

בשנת 1940: 1050 יהודים

(עפ"י כ"י על 50 ערים. דף 206—208.
העיירה עלתה באש. האוכלוסיה משוכנת ב־6 כפרים).

1941: אפריל — 2147 יהודים (נתוספו 1092).

10 במרס 500 הגיעו מקוזמיר.

11 במרס 592 הגיעו מורנטגאו, מחוז קונין.

1942:

13 יולי

1500 יהודים הוצאו להורג ביריה, מאחור העיר.

(לפי „פרייע פרעסע", פאַריז, מיום 12.7.1946).

21 ספטמבר:

למעלה מ־70 יהודים נורו.

2 נובמבר:

האוכלוסיה היהודית חוסלה לחלוטין.
הועברו למחנה ההשמדה בבלזשיץ.

ההגנה והכחדת האוכלוסיה היהודית

(מתוך הביוליטין של האינסטיטוט היהודי להיסטוריה, ורשה,

מרס—ספטמבר 1957, מס. 21)

החל מ־1.2.1941, לאחר פעולת ההעברה מפרוסיה המזרחית, החלו שוב להגיע אל ג"ג רכבות מלאות פולנים ויהודים, ובעיקר מוורטהנגאו. במתואם לצרכי הבנין בשביל ה„ווארמאכט" במחוז קונין (וורטהנגאו) הועבר משם 2,140 יהודים, לגליל לובלין; הם שוכנו בעיירות איזביצה, ויוזפוב בילגוריסקי.

דף 41:

בגליל לובלין, הוצאו לפועל, באותה תקופה של 13.7.42, שתי פעולות המוניות, כ־1500 איש ביוזפוב בילגוריסקי... („נייע פרעסע" 22.7.1946 — פאריז).

דף 42:

מספר מחנות היהודים קטן באופן מבהיל. בנובמבר 1942, חוסלו לחלוטין כל המחנות היהודיים המחוזיים, שבקטע הדרומי ביותר, כגון: הרובישוב, זמושץ ובילגוריי.

דף 54:

ביערות בסביבות בילגוריי נתחוללו גם כן מאבקים איומים בין פרטיזנים לבין האוייב. במחציתו של חודש פברואר, בשנת 1944, לחמו כ־2000 פרטיזנים באוייב ההיטלרי, בעיקר, בסביבה הדרומית־מזרחית של היער.

(התיאור מתאים למסופר בכתבותיהם של ישראל שלייכר ורחל לוכטפלד).

(תורגם מפולנית)

„כתבים מן הגיטו"

עמנואל רינגלבלום

(הוצאו על ידי האינסטיטוט היהודי להיסטוריה, ורשה, 1961)

דף 136:

6, 7, 8, 9 ספטמבר 1940.

יש אפשרות רשמית להשתחרר ממחנות העבודה על ידי תשלום כופר של 10—25 זלוטי, שהם כהלבשה לאיש עני. הולכים (למחנות) אך ורק עניים. יש אומרים, כי אצל „מאַכער" זה בזול יותר. עצובים למאוד הדש"ים ממחנות העבודה. הכי גרוע בבלזשיץ. צרכים פיזיולוגים מכוונים באמצעות שעון. בכל שעה יכולים לצאת 12 איש. מקרים של הוצאה בירי של חלשים. קרה עם יהודי זקן שלמעלה מגיל 60.

מתוך 600 ביוזפוב 400 חולי אדמת, נשלחו כשהם חולים. בחורים צעירים, בני 13—14 מוחזרים ללא תעודות ובלי כרטיס נסיעה לדרך. עושים דרכם ברגל עד לקהילה הקרובה. אין מספיק מאפיות מתאימות. חסרים כלי־מטבח; דודים, בגין התור הארוך יוצא איפוא, לאכול מאוחר מאוד.

דף 143:

אומרים לאיש: „אל תלך לשם, כי חוטפים, עוד כמה זמן יחטפו". קראתי מכתב מן המחנה בלובלין, בו כתוב, במקום ללכת למחנה, זרוק עצמך לוויסלה. מתוך 800 פועלים 20 מתו. הם עובדים ביוזפוב (לובלסקי) במחצבות (יש להקשות על הגדרתו: יוזפוב לוב (עלסקי). כידוע קיימו 2 יוזפוב באותו הגליל: בילגוריסקי ופילאוובסקי). מחוסר תזונה מספקת אין הפצעים של הפועלים נרפאים. אינם בנמצא שם תחבושות ותרופות. עינוי מתמיד. מחסור בכלי אוכל. היתה לי היום שיחה עם דרייהורן (הכוונה, לאהרון איינהורן? עתונאי ורשאי מפורסם. ממשתתפי ה„היינט"). לדעתו עלינו להיכון מבחינה רוחנית לנצחון האשכנזים. ולפי הלך־רוח זה ברצונם לעשותנו לעם של שואבי מים וחוטבי עצים. עלינו להכין לכך את ה„עולם" (כלומר, האוכלוסיה היהודית) ולפתוח בשיח, כיצד לארגן את החיים היהודים על יסודות אלה.

(תורגם מאידיש)

AMBASADA
POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ
W WASZYNGTONIE
WYDZIAŁ KONSULARNY

Nr 31/R.18975
W ODPOWIEDZI PROSIMY POWOŁAĆ SIĘ NA POWYŻSZY NUMER.
IN REPLYING, PLEASE REFER TO ABOVE NUMBER.

2224 WYOMING AVENUE, N. W.
WASHINGTON, D. C., 20008

4.V.1967 r.

EMBASSY
OF THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC
CONSULAR DIVISION

ADRES TELEGR. / CABLE ADDRESS | POLCONSUL WASHINGTON
TELEFON / PHONE | ADAMS 4-3800

Mr.Joseph SPODEK
999 Broadway
Brooklyn, New York 11221

W związku z listem Pana skierowanym do Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Józefowie, Wydział Konsularny Ambasady PRL w Waszyngtonie uprzejmie komunikuje, że podczas okupacji hitlerowskiej w latach 1939 - 1944 niemcy zniszczyli ogrodzenie cmentarza żydowskiego, część pomników i synagogę.

Obecnie cmentarz został ogrodzony i uporządkowany, a synagoga uznana została przez Konserwatora Wojewódzkiego jako zabytek architektury.

תשובת השגרירות הפולנית בושינגטון, למכתבו של יוסף ספאָדיק, בניו־יורק, על גורל בית הקברות, ובית־הכנסת היהודיים ביוזעפאָף

ענטפער פון פוילישער אַמבאַסאַדע אין וואַשינגטאָן, צו יושע ספאָדיק פון ניו־יאָרק, וועגן דעם יידישן בית־הקברות און שול אין אונדזער אַלטער היים — יוזעפאָף

זכור את שואת ישראל!

זכור את שואת ישראל, זכור את האבדן ואת המרי, והיו לך לאות וללקח לשנות דור ודור.

ונלווה הזכרון הזה אליך תמיד — בלכתך בדרך ובשכבך ובקומך.

וארשת לך לעולם זכר אחים אשר אינם עוד, ובא הזכר בבשרך בדמך ובעצמותיך. חרוק שניך וזכור, באכלך את לחמך — זכור, בשתותך את מימך — זכור, שיר כי תשמע — זכור, בזרוח השמש — זכור, ובבוא הלילה — זכור, וביום חג ומועד — זכור תזכור.

ובית כי תבנה והשארת בו פרץ, למען יהיה חורבן בית ישראל לנגדך תמיד. ושדה כי תחרוש והקימות בו גל אבנים — גלעד לאחים אשר לא באו לקבר ישראל.

ולחופה כי תוליך את בניך, והעלית על ראש שמחתך, את זכר הבנים אשר לחופה לא עוד יולכו.

והיו לאחד: החי והמת, החלל והשריד, אשר הלכו ואינם, ואשר נשארו לפליטה.

שמע, איש ישראל, לקול הקורא אליך ממעמקים:

אל דמי לך, אל דמי..

דר מ. דברוז'צקי

הכנס השנתי של בני יוזעפאף

שוב נתכנסו אנשי יוזעפאף ליום האזכרה. עובדת כנוסנו כבר מוכיחה רצוננו להיפגש ובאורח אינטימי לשוחח על הכל. כפי שנזכר במדרש איכה: „אילו זכיתם הייתם קוראים: אלה מועדי ישראל, ושלא זכיתם אתם קוראים על אלה אני בוכיה".

אילו זכינו ולא עברה על עמנו השואה האיומה — היה זה בשבילנו חג גדול. העולים שזה מחדש באו היו מוסרים לנו דשים חיים על עיירתנו—ביתינו, ולבינו היו מתמלאים גיל ושמחה. אך כיום, לצערנו, שנשארנו מעטים בלבד, שרידי פליטה, אז הכאב גדול, ואין ביכולת הלב לתת ביטויים לטרגדיה הגדולה של עמנו.

וכאן עולה על לבנו הפרק המפורסם שבתנ"ך, הוא „החזון של העצמות היבשות" של הנביא יחזקאל. הפרק שלמדנו אותו מפי מורנו אברהם כהן, של בית הספר „תרבות". זה הנביא שבגורלו נפל לחיות את יסורי החורבן של בית המקדש, ולחלק חלקו עם גולי בבל. וכה לשון החזון: „ויניחני בתוך הבקעה: והיא מלאה עצמות. והעבירנו עליהם סביב סביב: והנה רבות מאד על פני הבקעה, והנה יבשות מאד. ויאמר אלי: בן אדם! התחיינה העצמות האלה? ואומר: אדני יהוה, אתה ידעת. ויאמר אלי: הנבא על העצמות האלה, ואמרת אליהם: העצמות היבשות, שמעו דבר יהוה: כה אמר אדני יהוה לעצמות האלה: הנה אני מביא בכם רוח וחייתם. ונתתי עליכם גידים, והעליתי עליכם בשר, וקרמתי עליכם עור, ונתתי בכם רוח וחייתם: וידעתם כי אני יהוה. וניבאתי כאשר ציויתי: ויהי קול כהנבאי, והנה רעש — ותקרבו עצמות עצם אל עצמו וראיתי, והנה עליהם גידים, ובשר עלה, ויקרם עליהם עור מלמעלה: ורוח אין בהם. ויאמר אלי: הנבא אל הרוח, הנבא בן־אדם ואמרת אל הרוח: כה אמר אדני יהוה: מארבע רוחות בואי, הרוח, ופחי בהרוגים האלה ויחיו. והנבאתי כאשר צוני: ותבא בהם הרוח ויחיו, ויעמדו על רגליהם, חיל גדול מאד מאד. ויאמרו אלי: בן אדם! מות האלה כל בית ישראל המה: הנה אומרים: יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו: נגזרנו לנו. לכן הנבא ואמרת אליהם: כה אמר אדני יהוה: הנה אני פותח את קברותיכם, והעליתי אתכם מקב־רותיכם, עמי; והבאתי אתכם אל אדמת ישראל".

מי יתן ויקום לנו כיום הנביא שבפיו דבר אלוהים, כדי להחיות את העצמות היבשות והרקובות והפזורות על פני שדות לא ידעום, של בני עירנו — אנשי יוזעפאף. והואיל ולא זכינו לכך, נחיה את העצמות של בני עיירתנו בלבנו, בחזוננו, נעלה אותם על הזכרון ונתיחד אתם — ותמונתם יעמדו לנגד עינינו תמיד, ולא נשכחם לעולם!

חנה—חנטשי למר

חייל יהודי מהדיביזיה השלישית ע״ש „טראוגוט״ של הצבא הפולני מבקר בשנת 1945 ביוזפוב

(מסופר בידי יוסף קמינסקי, ביאליסטוק)

עם גמר המלחמה בשנת 1945, נשארו עדיין בדרום פולין קבוצות אוקראיניות, לאומניות שסירבו להכיר בשלטון החדש בפולין, — הם התנגדו לאוקראינה הסובייטית.

אחת הקבוצות החזקות שמביניהן היתה זו שבפיקודו של בנדרה, אשר נקראה על שמו: „הבנדרובצים״, ושנתרכזה ביערות שבין זמושץ לראווא־רוסקה.

בהסכם שבין הפולנים לבין הסובייטים נקבע, שכל האוקראינים הלאומניים יישלחו לברית המועצות, דהיינו לסיביר.

על הדיביזיה שלנו, שהמטה שלה, אחרי המלחמה, נקבע בלובלין, הוטל התפקיד של ניקוי השטחים מהאלמנט העויין הזה, הבלתי רצוי לפולין.

המטה הקדמי שלנו נתמקם בטומשוב־לובלסק, ומשם היינו יוצאים לפעולות, בשיטתיות צבאית, מכפר לכפר ומעיירה לעיירה. ותוך כדי התקדמותנו הגענו לסביבות העיירה יוזפוב. מובן מאליו, שבתור היהודי היחידי שבמחלקתי, התעניינתי בקורות היהודים באיזור, יותר מאשר בחיי הפולנים והאוקראינים. משעברנו את שדרת העצים, אשר לצידי השאסיי — הכביש, סטינו שמאלה והגענו אל הכנסיה הקתולית. משם המשכנו בסמטה, כדי להגיע אל מרכז העיירה היהודית, תכלית סיורנו. אך לצערנו הגדול לא מצאנו יהודים ביוזפוב. בסמטה הזאת לא מרוחקת מהכנסיה, הפנה את תשומת לבי פיסת בד, שהיתה קבועה בחלון, חסר זגוגיות, ומשנתקרבתי יותר ויותר אל הבית, נוכחתי, לצערי הגדול, לדעת, שאותו בד אינו, אלא גיזרת קלף עם אותיות מטושטשות, וחשדתי שזה חלק מספר תורה.

נכנסתי פנימה וחשדי בא על מלוא אישורו. מבפנים הבית נראו האותיות ברורות יותר, טרם נמחקו כליל, ואפשר היה לקרוא את פסוקי התוֹרה. חשך עולמי בעדי! אמנם, כבר שמענו אז, על מעשים ברבריים כאלה, שנעשו בידי האוכלוסיה הפולנית האזרחית, אבל לבוא במגע מוחשי עם מעשים אלה עצמם, היה זה בשבילי מקרה ראשון, כמעט.

הבלגתי על כאבי והתחלתי לדובב את בעל־הדבר, על הקורות את יהודי העיירה. „נשלחו לבלז׳יץ!״ היתה תשובתו. הפכתי את קת־הרובה ותקעתי לו כמה חבטות לצלעותיו. אז הוא פתח את פיו וסיפר לנו על קבר־אחים גדול הנמצא ביער, בסביבת העיירה. אמרנו לו שיוליכנו לשם. באנו ליער ולפנינו נשתרעה בקעה גדולה, שהשכבות העליונות של הקרקע שקעו יותר ויותר. קבענו בשפת הבקעה עמוד־עץ ועליו לוח־קרטון (לוח עץ לא היה תחת ידנו) ורשמנו עליו: פ״נ יהודי יוזפוב — נספי השואה הנאצית. (כמה לא ידענו) ולא רצינו ללכלך את דמם הנקי של קדושי יוזפוב היהודים. הולכנו את הגוי כמה מאות צעדים מן הקבר, ותקענו בו צרור... השארנו אותו לחסדם של הכלבים, ועזבנו את המקום.

עוד שנים לאחר־כך, המשיכה אותה פיסת־קלף לעמוד לנגד עיני. בחלום כבהקיץ עפו ספרי־תורה, כשהם עולים באש, ואני — נשמתי בל־עמי. ובקעת הקבר — התיהפך לבקעת חזון העצמות היבשות של הנביא יחזקאל? — לאלוהי השמיים פתרונים!

הקרבנות הראשונים של שואת הנאצים

משפחת שמואל קלוק מגורצקו

עם שוך הקרבות הראשונים של המלחמה בסביבת עיירתנו בספטמבר שנת 1939, נודע, כי בכפר גורעצקו נהרגה בידי הנאצים משפחתו של שמואל קלוק: הוא ושני בניו, אברהם־איצ׳י ויוסיל. מפי גויי הכפר נמסר, כאילו האשימו אותם בריגול. הרב הקהיל את תושבי העיירה, לבית הכנסת, וקרא להביא אותם אל העיירה, כדי להביאם ל„קבר ישראל״. קריאתו של הרב, נשארה לדאבון לב ללא היענות. אז ציווה על אברהם־איסר לוכפלד (גבאי החברה קדישה), על הרש פלץ ועלי. לא סירבנו ויצאנו תיכף באותו לילה בעגלה של ב״ל פרוזר לכפר.

לא ידענו מקום קבורתם, אך בבואנו אל הכפר דפקנו על דלת אחד האיכרים (נדמה לי ששמו היה בלאַשקעביץ), והוא, האיכר הזה, הורה לנו על המקום. כאשר פתחנו את הבורות, היו הגופות כבר במצב של התפוררות. עטפנו את ידינו בסמרטוטים, וכך הוצאנו אותם מן הבורות. הבאנו אותם אל העיירה. קברנו אותם וכך הבאנו אותם לקבר־ישראל.

באותו זמן גם נפלו בחזית, שבסביבת הכפר אלכסנדרוב, שלושה חיילים יהודים אלמונים, אודותם נודע מפי הגויים ליהושע אלכסנדרובי, והוא שהביאם בעגלתו לעיר. אף אותם קברו בבית הקברות היהודי. ת.נ.צ.ב.ה.

גופתו של חיילי יהודי נוסף, נמצאה בביצות טרניבולי. הודיעו עליו גויי הכפר. כאשר הלכו להביא אותו אל העיירה, מצאו בידו פתק בפולנית ועליה בקשה, כי יהודי הנהו ומבקש להביאו אל קבר ישראל. וכך קיימנו בקשתו־צוואתו.

נרשם מפי מאיר פרינץ

שארית הפליטה בגרמניה



יושבים למטה מימין — זיצן פון הינטן צו רעכטס: **איטשי פרוזער, אפרים מימן, פישל גורטלר**

שורה שניה — צווייטע שורה: **שמולקי גורטלר, שמעון מעשעל**

שורה שלישית — דריטע שורה: **ישראל ספודיק שמעון ניקלסברג, איטשי אונפסונג, מאיר פרינץ, משה קורן**

שורה רביעית — פירטע שורה: **לייבל צימרמן, יעקל קורנפלד, אסתר צימרמן, ישראל יהושע הרצברג, צפורה (אשתו של הרש ברוך יעקב'ס) שרה פעך, רחל מיץ, פייגה נדלר, גולדה גורטלר**

שורה חמישית — פיפטע שורה: **יהושע קפנשטוק, רבקה קורן, ביילה ניקלסברג, ניקלסברג (הבן), יוסף מורר, יעקל פעך, איילבוים קיילה גורטלר, מרים שיר, רפאל נדלר (בקצה השורה)**

מצבת זכרון לקדושי יוזפאף בהר-ציון בירושלים

מאת: אליעזר

מדי שנה מתאספים שרידי עירנו ביום הזכרון שחל בכ"ח בתמוז, כדי להתיחד עם קדושי השואה. סדר הטכס: תפילת ערבית, אזכרה וכן אמירת קדיש בצוותא; מתקיימת שיחה והנושא שאינו יורד מן הפרק — הנצחת זכר הקדושים.

בשנים הראשונות להגיענו ארצה, סיבב הויכוח על צורת ההנצחה: נטיעה ביער הקדושים, או לוח בבית כנסת. כך עברו שנים בלי כל מעשה, עד שהוחלט לבסוף להקים לוח זכרון במרתף השואה, בהר־ציון שבירושלים.

לתכלית זאת סיירנו בנקיקי ההר העטופים זכרונות קדומים מהעבר המפואר של עמנו; נתבשמנו מיפה המקום ומאוירו הצח, הרווי רזי תפארת מלכות בית דוד והוד הגבורה של גבורי ישראל מימי קדם, ורצוף מעללי הגבורה של חיילי ישראל במלחמת השחרור.

במרתף השואה נפעמנו משרידי העדויות על השמדת מיליוני היהודים בפולין ובארצות אירופה האחרות. אלה שרידי האפר שנאספו במחנות המות בפולין ובגרמניה והובאו להר ציון.

ברטט וברעדה התבוננו באוסף העדויות ובמצבות האבן הקבועות בקירות המרתף, המנציחות קהילות קדושות שנשמדו בידי כנופיות המרצחים הגרמניות ושותפיהן.

בדומיה וברטט עמדנו וקראנו את הדברים החרוטים במצבת הזכרון והתיחדנו עם זכרם הקדוש של קדושי עירנו וקדושי ישראל בכלל.

בחרדת קודש שלחנו את מבטינו לעבר עיר דוד העתיקה הנתונה בידי אויב, (לפני מלחמת ששת הימים) לעבר הר הבית, מקום מקדשנו, ולעבר הר הצופים, והסתכלנו בחומת העיר העתיקה. נפעמים מקדושת המקום, מזכרונות נביאי ישראל וחוזיו, ממרתף השואה, עטוף יגון וצער (גוילי ספרי התורה, קדושים, ספוגי דם קרבנות קדושים; יריעות של ספרי תורה מחוללים בידי צר ואויב, ספוגי דמעות מעונים. וצנצני אפר הקדושים שנשרפו בכבשני אש על ידי הרוצחים הטמאים.

דמויות בעיירתי

נזכרתי באימרתו של ר' יוסי, שאמר: מימי לא עברתי על דברי חברי אף על פי שאיני כהן אם אמרו לי עלה לדוכן עליתי.

על כן נענתי לחברי וידידי לכתוב מזכרונותי מיוזעפאף—עיירתי.

עוד מסופר על גדול אחד מחבר ספרים, כשהעירו לו שחידושיו נמצאים כבר בספרים אחרים, ענה כשהולכים בדרך ישרה נפגשים גם עם אנשים אחרים.

גם מטעם זה דחיתי חששי שמא כבר קדמוני אחרים. ובחרתי לכתוב על כמה אישים ומשפחות ולהנציח בדרך זו את שמותיהם. אמנם מבכה אני מרה את כל קדושי עירנו, את אלה שהכרתים ושלא היו מוכרים לי, כי כולם קדושים וטהורים וכולם נהרגו בגלל היותם יהודים על קידוש השם. „וכל הנהרג על ידי עכו"ם נקרא קדוש. עיני יורדו מים מאין הפוגות על כולם". ואלה שהיו מוכרים לי ביותר:

אתחיל במורי ורבי הרב הגאון ר' שמעון פרזנצ'בסקי זצ"ל, רבה של יוזפאף. למדן גדול ובעל מוח חריף מאד, נואם בחסד עליון. פה מפיק מרגליות.

רבה וגדולה היתה מסירותו להקניית דעת תורה לתלמידיו, מנער ועד זקן. בימי הקיץ כבימות החורף הקרים ביותר היה קם בבוקר השכם ולמד קודם עם תלמידיו הצעירים (שאני זכיתי להיות אחד מהם), ואחר המשיך עם תלמידים מבוגרים יותר, אותו הדבר נמשך אחרי הצהרים עד הלילה.

בשבתות ובמועדים נהג ליתן שעורים לבעלי בתים; מוכן היה ללמד לכל דכפין.

מתמיד גדול היה וחס על כל רגע שלא יבזבז לריק. גם מתלמידיו דרש התמדה בלימודים. בטוחני, שלוא היה חי כיום מקובל היה כאחד מגדולי התורה וההוראה בדור הזה.

היה נואם בחסד עליון. והטפותיו ודרשותיו היו חוצבות להבות אש, יוצאות מהלב ונכנסות ללב, והיו יורדות עד השיתין.

לטובה תיזכר גם רעייתו הרבנית רייזל ז"ל ובניהם הקטנים, הבכור היניך והחכים נחמיה שהגיע אז לעול המצוות והוזמנו לבית הרב לשמוע את הדרשה מהבר מצווה. הדרשה היתה מלאכת מחשבת, כי היתה „אב מלאכה" אבל גם יפה נדרשה על ידי חתן המצוות.

נעים הליכות היה הרב. מלובש תמיד בהידור ובקפידה ללא רבב. וכל כולו אומר כבוד. ארבע אמותיו היו ד׳ אמות של הלכה, כי תמיד שמעו ממנו דבר הלכה, או חידוש חריף בתורה או מלה טובה (אַ גוט וואָרט), ושיחות חולין שלו היו כשל תלמיד חכם שגם הן צריכות לימוד. כאמור שקדן גדול היה הרב. בעבור דרך ביתו נשמע קול תורתו כשבוקע החוצה, ככתוב, „חכמה בחוץ תכונה וברחובות תתן קולה״. חכמת אדם תאיר פניו והיא שהעידה על חכמתו, ועליו נאמר, מה שאמרו על ר׳ יוחנן: „חבל להאי שופרא דבלי בעפרא״.

חכמינו ז״ל אמרו: „על ד׳ דברים מאורות לוקין ואחד מהם על תלמיד חכם שמת, ולא נספד כהלכה״. ותלמיד חכם זה מת ומי יודע באיזו מיתה אכזרית, ולא נספד אפילו שלא כהלכה. ישמשו נא שורותי הדלות על האי גברא רבא מעין הספד, וידעו יוצאי עירנו אלה שב״ה נשארו בחיים, שרב גדול כיהן בעירם.

על אדם גדול זה, אשתו ובניו נאמר: ינעמו להם רגבי עפר (אם נטמנו בעפר) ובהגיע הקץ יעמדו לגורלם לקץ הימין ותהיינה נפשותיהן צרורות בצרור החיים״.

ר׳ משה אהרן דיקשטיין ז״ל, הסבא שלי ושבע בנותיו (מעין חנה ושבעת בניה) שרק אמי פייגה ע״ה זכתה לעלות ארצה, וכל יתר בנותיו עם בעליהן וילדיהם ניספו בשואה.

הסבא היה יהודי בר אורין. ירא שמים, ככל היהודים הזקנים דאז.

הסבא לא בילה את זמנו לריק, תמיד ראיתיו רכון על ספר: משניות, גמרא, או ספר חסידי. היה חסיד בלז. בצעירותו היה נוסע לרבי כמה פעמים בשנה ומבלה שם הרבה זמן, כפי שסיפר לי. נדמה לי שנסע עוד לר׳ יהושע־לע זצ״ל. לעת זקנתו תש כוחו ורק לעתים נדירות נסע לרבי, ובחוזרו היה רגיל לספר נפלאות שראה ושמע.

בפרוץ המלחמה ובכניסת הנאצים, ימח שמם, לעירנו, היתה נסוכה על פניו דאגה גדולה. הוא ידע מלחמה מה היא. לא היתה זאת המלחמה הראשונה שעברה עליו. ובתת־הכרתו ידע, כנראה, מה שצפוי.

בלי היכולת ללכת לבתי התפילה לשפוך שיח לפני המקום, ולמרות שידע את הסיכון שבדבר, אסף ביום כיפור את כל השכנים לביתו כדי להתפלל במנין. הוא עבר לפני התיבה. באמצע התפילה פרץ קלגס גרמני פנימה ובצעקות ואיומים וכשאקדח בידו פיזר את המתפללים. וקרה ממש נס שלא אירע רע אף לאחד מהנאספים.

בחג הסוכות כשהרוסים נסוגו מעירנו והכורת הגרמני עמד להיכנס, החליט הנוער היהודי לברוח מהעיר. גם אני נמניתי עם הבורחים.

מפחד השקוצים הפולנים, החלטנו לברוח בשעות המאוחרות של הלילה. נכנסתי לבית הסבא להיפרד ממנו. הוא שכב במיטתו ומרוב צער לא ישן. כשהושטתי לו את ידי לפרידה פרץ בבכי מר ממש כילד קטן. הוא בכה בדמעות שליש.

נפרדתי ממנו על מנת לשוב מַהר אבל לא כן רצו במרום, עזבתיו ומאז לא ראיתיו עוד ודמעותיו עומדות לנגד עיני תמיד.

משפחה ענפה היתה לסבי, בנות, חתנים, נכדים ונינים. יחידים זכו לעלות ארצה וכל היתר ניספו בשואה האיומה. ת. נ. צ. ב. ה.

ר׳ יצחק שו״ב יהודי תלמיד חכם בכל שעות הפנאי לא פסיק פומיה מגירסא, נצר פיו ולשונו, בבחינת נצור לשונך מרע וכו׳ כדי לא לבוא לידי גנותו של חברו. והיה רגיל לומר איני רוצה לדבר אפילו בשבחו של מישהו, כדי לא לבוא לידי גנותו כמאמרם חז״ל: „לעולם אל יספר אדם בשבחו של חברו שמתוך שבחו בא לידי גנותו״.

שגורה היתה בפיו האימרה „יעדען הויקער איז אַ קרומער נאָר איין הויקער איז אַ גלייכער״ בהזכירו את הפסוק „הוקר רגלך מבית רעך״, ומסיבה זו תמיד בילה בביתו. וגם את שיעוריו היומיים היה לומד בביתו. מדי יום ביומו השכם בבוקר היה בוקע קול תורתו הנעים דרך חלון ביתו החוצה.

חז״ל אמרו על יעקב אבינו ע״ה שמטתו היתה שלמה (לא כאברהם ויצחק) שכל בניו שבטי ישראל צדיקים היו, אפשר לומר זאת על ר׳ יצחק שו״ב, שכל בניו ובנותיו היו ספוגים ביהדות השורשית; ואת חינוכם זה קיבלו מאביהם החביב. דבר שהיה כבר אז מקרה נדיר.

היתה זאת משפחה נערצת על כל מכריה ובפרט עלי כקרוב משפחה, באופן יוצא מהכלל אהבתי את בנו ישראל־קע אהבת דוד ליונתן, אהבה שאינה תלויה בדבר.

ר׳ יצחק נדלר ז״ל שו״ב, בן דודי, רעייתו צירל ע״ה, אביו ר׳ יעקב ז״ל, בניו: יוסף, ישראל, שלום, יהושע ובנותיו: חנה, מרים, בילה, פרידה ונכדיו. משפחה יקרה ומכובדת.

צר לי על משפחת ר׳ יצחק שו״ב נעמו לי מאד, מקונן אני עליהם, קינת דוד המלך על אבנר: „ידיכם לא אסורות ורגליכם לא לנחושתיים הוגשו כנפול לפני בני עוולה נפלתם, ינון זכרם לעד״.

ר׳ אליעזר אונטרבוך ז״ל ומשפחתו (לייזר קלמן־דוד׳ס) איש צנוע ושקט, מסופקני, אם ידעו להעריך כראוי את היקר באדם זה.

בר אורין ואיש משכיל היה. בהיותו בן תורה משום מעשה שהיה שימש פעם משגיח על הכשרות, כן כיהן כמורה לעברית בבית ספר יבנה בעיר. וכן היה בימים הנוראים, ש״צ מצויין עם קול ערב ונעים. היה איש האשכולות (שהכל בו).

ר׳ אליעזר היה ציוני נלהב מבית מדרשו של ה„מזרחי״, אוהב וחובב ציון; וכל ימיו השתוקק לעלות ארצה, דבר שנבצר בזמנו מיהודי ללא אמצעים כספיים כמותו.

מה מאד כואב לבנו ודואב נפשנו על הילדים הרכים העוללים והיונקים גמולי מחלב ועתיקי משדיים שלא טעמו טעם חטא וטעם חיים, וגם עליהם עלה הכורת, והשמיד והרג ואיבד.

קטונתי מלכתוב עליהם אפילו מלים ספורות, אביא רק את דברי הגאון הגדול ר׳ מאיר שפירא זצ״ל, רבה של לובלין ר״מ וח״ל שהספיד פעם נער רך בשנים שנפטר, וכה אמר: „הבן יקיר לי אפרים, אם ילד שעשועים מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד וכו׳ (בירמיהו), למרות היותך עוד ילד היית כבר בן יקיר שאפשר היה להשתעשע בך, וזכור נזכור מה שהיית יכול להספיק להיות עוד, ועוד, לוא בחיים נשארת, לכן רחם ארחם עליך״. אותן המלים אומר עליהם מי יודע, עוד ועוד שיכלו להיות ואיזו גאונים היו גדלים מהם לוא בחיים נשארו, על כן המו מעי להם.

קדושי עירנו וטהוריה שנשפך דמם כמים על לא עוול בכפם, על ידי הצורר האכזרי, ובאו באש ובמים על קידוש השם.

דליתי מאד מלישא עליהם קינה ונהי, כי גדול כים שברנו ומי ירפא לנו. לבכות את השריפה הגדולה הזאת אשר שרף הד׳ צריכים את המקונן הגדול ירמיהו הנביא.

מזמור לאסף: „אלוקים, באו גויים בנחלתך וכו׳״ (תהילים) ותמהו חז״ל, זמרה זו מה היא? קינה לאסף מבעי לי׳ ומתרצים הזמרה היא שכילה הקב״ה חמתו על עציו ואבניו ולא בנפשות.

לא כן בשואה האיומה האחרונה, לוא היה חי אסף לא היה מזמר אלא אומר קינה גדולה על אבדן כל היקר וכילה חמתו בנפשות הטהורות. אין לנו מנחם וניחום על כל מה שקרה, רק לשבת ולצום בבחינת, ״ויצום אהרן.

הכותב בדמע — רפאל נדלר

לא מצאתי יהודים ביוזעפאף

שמחה ורייזל זאַמערמאַן

בשנת 1939, כאשר גרמנים הפציצו את יוזעפאָף, נשרף ביתנו ונשארנו מחוסרי גג לראשנו.

בלית ברירה, החלטנו, אנכי (יליד לוקאוו, 10 ק״מ מיוזעפאָף), אשתי רייזל וגיסי הירש ונחמן ספאדיק, לעזוב את הבית ועברנו לראווא־רוסקא. (יחד עם הרבה מאנשי יוזעפאָף). שם נשארנו כ־4 חדשים. משם שוב המשכנו לנדוד והגענו לטר־נופול. גם פה לא שבענו נחת, מצאה אותנו היד המרצחת הנאצית. הרוצחים ההיט־לריסטים החלו לעצור יהודים, הוציאום להורג ללא כל סיבה.

בשנת 1940, הועברנו לכפר אודזערני. נוסד ה„יודן־ראַט" והוקם הגיטו. אותי ואת שני גיסי לקחו לעבודת פרך, ואילו הנשים נשארו בבית ללא פת־לחם.

כעבור זמן קצר, כ־8 ימים בערך, חטפו הגרמנים ברחוב את חמתי, גיננדיל ואת בני, דוד־זליג, בן שלוש. הילדים של גיסי, אברהם בן עשר, ודוד בן 6 — את כולם הסיעו לבלזיץ, ושם נשרפו במשרפות הידועות.

לאחר שלושה שבועות חיסלו הנאצים את גיטו אודזרני, את האנשים שנותרו בחיים העבירו לגיטו חדש, בעיירת זלוטשיוו. הגיטו הוקף בגדר חשמלי. אותי ואת גיסי הירש ונחמן העבירו למחנה עבודה. הועסקנו בחציבת אבני־כבישים. לאחר שהייתי שם 16 חודש ברחתי ליערות. הגיעו ידיעות רעות על חיסול הגיטו בעיירה הקרובה והוציאו להורג את כל יהודיה. כל הקרבנות נזרקו לבור גדול אחד. אשתי היתה בין המומתים בבור, אך הקלע לא פגע בה. הפעולה נעשתה לפנות ערב ולגרמנים לא היתה השהות לכסות את הבור. היא זחלה מן הבור ונמלטה. ילדתנו, חיה־ביילה, בת 18 חודש נהרגה באותה פעולה. שרד לנו הבן היחיד דוד, בן שלוש.

משהגיעתנו הידיעה, כי אשתי ניצלה ומתחבאת זה שלושה שבועות בבית הקברות הנוצרי, אז נמלטנו אנכי ביחד עם גיסי, צירפנו אלינו את אשתי, וכולנו ברחנו ליער.

ביער חיינו משנת 1943 ועד חודש תמוז 1944, יום שחרורנו על ידי הרוסים. 15 יהודים, גברים ונשים היינו ביער. נרדפנו והתיסרנו — ולא פעם אחת ירו עלינו. מהפולנים סבלנו שבעתיים מאשר מהגרמנים. ביער נורו למוות שני גיסי.

במירדפים הרבים נאבדה אשתי. במשך שלושה שבועות לא ידעתי אם היא בחיים או חס וחלילה לא. בחיפושי ביערות אחריה, סיפ־ו לי נוצרים, שראו אשה ועמה ילד כבן 15. השלגים היו עמוקים, אך לא נתתי הפוגה לעצמי והמשכתי לחפשה. כאשר מצאתיה, היתה במצב איום, לא יכלה להוציא הגה מפיה, היתה כולה צבה, רגליה קפואות, יחפה ללא נעלים, ללא כסות לבשרה כותנת (סמרטוט) לעורה, הקור הגיע עד 40 מעלות מתחת לאפס, ולמרות הכל הצלחתי להצילה.

כאמור, שוחררנו ביולי 1944, עברנו לעיירת פאמארין, לא רחוק מזלוטשיוו. שהינו שם כמה שבועות, אבל הפולנים שוב רדפו אותנו לרצחנו. משם נסענו אל עיירת מולדתנו — יוזפאף. לא מצאנו בה אף יהודי. הנוצרים המקומיים, סיפרו לנו כי יהודי יוזפאף הניצולים עזבוה מחשש להרג. אם רצוננו לחיות, הזהירו אותנו הפולנים — גם עלינו ללכת בדרכם. הלכנו ללוקאוו (כפר מולדתי) ושם מצאנו כמה יהודים: אברהם העלער עם משפחתו, איטשי זלמן׳ס עם משפחתו פאראהאנג, אמו ומשפחתו ואפרים לומרמאן עם משפחתו. מלוקאוו המשכנו, אנכי, אשתי וגיסתי סימא פוקס לטרנוגרוד. פה מצאנו יהודים. אשתי חלתה והבאנו אותה לבית־חולים בבילגוריי. היא שכבה בבית החולים שלושה חדשים.

שוב עברה שמועה, כי הפולנים מתכננים להעביר הרג בין ניצולי היהודים. באתי לבילגוריי, הוצאתי את אשתי מבית־החולים ונסענו ללובלין. פה קבלנו חדר קטן למגורים, אבל גם בלובלין לא שהינו ה־בה זמן והברחנו הגבול לגרמניה.

בגרמניה באנו בקשרי כתיבה עם אחינו וגיסנו יוסף ספאדק בניו־יורק, והפחנו תקוה ללבנו. אמרנו, אולי, סוף סוף יעלה בידנו לעזוב את מרחץ הדמים הגרמני־פולני; וניפגש עם קרובי משפחתנו.

כך היה. היגרנו לארצות הברית וחיינו שם בניו־ג׳רסי. נולדו לנו 3 ילדים: בעריש, בן 24, שמעון־הרש בן 20, וגענענדל בת 16.

כמעט לפני סוף דרך היסורים של שלטון הנאצים, נפגשנו עם גיסתנו סימא פוקס. הגרמנים הרגו את בעלה ושני ילדיה ומאז לא נטשה אותנו עד סיום התקופה האיומה.

תרגם ע. ל.

הפולנים סייעו ברצח היהודים

יוסף לוכטפלד

עם פרוץ מלחמת העולם השניה — 1 לספטמבר 1939, היו אפשרויות רבות לעבור לרוסיה הסובייטית. אך, לא מעט יהודים, בעלי השפעה (שיינע אידן) ובראשם הרב, הטיפו שלא לעזוב את המקום. אולם הדבר לא נתקבל על דעת רבים. ולכן לא שמעו בקול המטיפים, וכך ניצלו.

התעוררה הבעיה הראשונה — ה„יודנראט". בהתחלה, אמנם, סירבו להצטרף אליו. מר גולדשטיין צורף מאונס. אולם, משהורע המצב יותר ויותר, נתגייסו רבים ל„יודנראט" ולמשטרה, כדי להציל על ידי כך את משפחותיהם. הרב, אף הוא נצטרף ל„ראט". לאמיתו של הדבר אף אחד מהם, לא ניחש הצפוי. המשטרה היהודית הועסקה בסחיבת בני־אדם. התנהגות הכל הזדהה עם הנעשה.

ממשפחה מכובדת וענפה של בנים, חתנים ונכדים הוציאו אחד הנכדים למות. פנה האב אל הסבא, (אביו) שהוא יתיצב במקום הנכד. באותו הזמן נחטף אף החתן, אב לשני ילדים. אז התנדב הזקן, להחליף את החתן. נטל הבן את אביו בזרועו והביאו להחלפה. באותו יום הוציאו להורג 150 יהודים, ביניהם נורה אף אבי אברהם־איסר ע"ה.

החיפושים והחטיפות לא פסקו. משלא מצאה המשטרה היהודית את האדם המבוקש, נחטף כל יהודי שנזדמן.

כיוון שלא גילו את מחבואי הם לקחו את אשתי. היו לנו שתי ילדות קטנות: איטה־לאה ומינקה. השתדלתי שישחררו את אם הילדות. השתדלנות שלי הצליחה, אך את אבי לא הצלחתי להציל.

קרה בהתחלת 1941. הגסטפו בעזרת הפולנים אסרה את מנדל השוחט — הבעל־תפילה הידוע. בו בלילה נורה. הוציאו את אבי מן המאסר וציוו עליו להביא את המת לקבורה בבית הקברות היהודי, בלי שהדבר יוודע ברבים. תוך כך, איימו עליו, באם ייפר את צוויים, יוציאו אותו ואת כל בני־ביתו להורג.

הגיעו זמנים נוראים יותר. רעב ופחד. בהתחלת האביב אסרו על חימום הבתים. עבדו ביערות ומופקרים לכל דאלים. על יד תחנת הקמח, פגשו הגרמנים בחמישה יהודים, בחזרם מן היער — נורו. ביניהם היה בן עירנו דוד ברגמן. אותו יום נכנסו אל ביתנו, פולני, בחברת שניים מהגסטפו, הוציאו את אחי אלחנן, ובדרך לאלכסנדרוב נורה. בנו של מאיר הרצברג העיד על כך. הדבר השפיע לרעה על אבי. הוא מאס בחייו, כאשר בניו נרצחים לנגד עיניו. משהובל עם שאר הקרבנות, פרש מהחבורה והשתטח על קברו של אחי. הוא נורה על המקום על קבר הבן. משם הביאוהו יחד עם כל היהודים שנורו באותו יום, בדרך לאלכסנדרוב היה זה ביום כ"ד באייר.

לשרה־ביילה אחותי, אשת אפרים גרוסער משברשין, היו ששה ילדים, ולאחותי, חנה האניגספלד היו שלוש בנות; יתר אחיותי, מירל ובריינה, אמי־חורגתי מלכה שויצר, אשתי ושתי ילדותי, איטה־לאה בת 5, ומינקה בת שנה — כולם ניספו.

אמרו, כל מי שעובד במשרה טובה, הוא בר־סיכוי להישאר בחיים. אני וגיסי האניגספלד עבדנו במנסרה. ביום השחור, הוא כ״ח בתמוז, הקיפו את העיר, וציוו על כל היהודים להתייצב. רבים נחבאו, אבל הפולנים סייעו לגלותם, והוציאום מן המחבואים. חלק מהם עוד נשאר בחיים לזמן קצר.

אשתי, ילדי ואחותה מלכה ומשפחתה התחבאו. אולם אנוכי ואחיותי יצאנו לרחוב. הפרידו אותן ממני, והוציאון להורג באותו המקום שנורה אבי; ואילו אנוכי, ועוד כ־20 יהודים הובלנו לעבודה. למחרת יצאו הרבה ממחבואיהם, ביניהם אף אשתי. היא באה אלי עם הילדים למנסרה. גרנו בצריף ונשארנו שם עד ליום כ״ט בחשוון 1942. באותו יום הקיפו את המנסרה והוציאו את כל היהודים. אשתי ובתי הקטנה התחבאו בעליית הגג אצל פולני, הגדולה נפצעה בדרך מנוסתם. עם רדת הלילה, כאשר הילדה לא מצאה אותנו, היא ביקשה נפשה למות. קצין המשטרה ירה בה, יחד עם שאר הנותרים.

חמש יממות נשארו אשתי ובתי הצעירה בביתו של הנוצרי. מחמת הקור השתעלה הילדה מאוד. אשתי לא עמדה בסבל, ,נשברה׳ והלכה לקראת המוות.

כל איש שנחטף, הוליכוהו החוטפים העירה, והושם בצריף של מכבי־אש. הפולנים לא עצרו כח שלא לגלות שביעות רצונם, ולעגו בגלוי ליהודים. היו נכנסים לצריף והוציאו במירמה כספים מן היהודים בהבטיחם להצילם.

הביאו אשה וילד, שנחטפו ביער. בעלה הצליח להתחמק מידם ונשאר בחיים. האשה סיפרה שביער מתחבאים יהודים ורוסים מזויינים. סיפורה עודדני והפיח בי רצון מחודש לחיות.

למחרת, הועמדנו בשורה. רוקנו את כיסנו מכל. והוליכו אותנו אל תחנת הרכבת — דלוגיקאנט. שמרו עלינו שלושה גרמנים וכעשרים פולנים. בדרך ירו למוות ביעקב־משה דך וביהושע טייער. על יד התחנה פנו אלינו הפולנים בזו הלשון: „יהודים, אתם הלא הולכים למוות, לכם כבר אין צורך בכלום״.

הרחיקו מאיתנו את לייזר קלנר והוציאוהו להורג בירייה.

עם ערב הגיעה רכבת־משא שהובילה יהודים מבילגוריי ומטרניגרוד. אף אותנו הכניסו לאותם הקרונות. גרמנים ליוו אותנו. הרכבת נסעה בדרך לבלז׳יץ. בקרון שלי היו 12 גברים. חשבנו להתנפל על הגרמנים ולקפוץ דרך הדלת הפתוחה החוצה. אשה ששמעה על כך, סיפרה אודות זה לגרמנים. הפרידו את הגברים ושמו משמר כבד עליהם. אולם משהתקרבנו לבלז׳יץ, פתח איש גסטפו את הדלת, כדי לבדוק את מקום המצאנו. עמדתי מאחוריו, הבזיקה בי מחשבה לדחות אותו ולקפוץ. עשיתי כן

וקפצתי החוצה. מחנה ההשמדה היה מרוחק כחמישה קילומטרים. פתחתי בבריחה, הרי הכרתי היטב את הסביבה. אך כל הדרכים, כאילו סגרו עלי. השוטרים היו ניצבים על כל שעל. במשך כל הלילה נדדתי כשבוסס במים ובביצות. בכיתי על מר גורלי: הרי כבר יכולתי להיות מעבר לכל זה — מה הטעם בכלל לחיים? אך, האלוהים בא לעזרי, והוליך אותי למקום, שם מצאתי פרטיזנים ויהודים שהתחבאו. ירד גשם. הקור חדר לעצמותי, הייתי ערום לגמרי. דמה לי, שמכל פינה אורבים הגרמנים והפולנים. הפולנים היו חוטפים יהודי ומקבלים בעדו קילו סוכר. נקליצקי, ממורגי, חטף את וולפיש עם כל בני ביתו ומסרם לגרמנים. תמורתם קיבל 5 ק"ג סוכר.

רטוב מגשם וסחוף מן הדמיונות שרדפוני, הגעתי אל ביתו של הפודלישני. הוא היה ממכירי. דרי הבית חסמו בפני את הכניסה, והמשכתי לפרדיסובקה. השעה — שעת צהרים. הכל הכירו אותי והסתכלו עלי כעל משוגע. לא עצרוני, אך לא נתנו לי להיכנס. אשת איכר מקצה הכפר ריחמה עלי, פרסה לי מלחמה, וביקשתני לנטוש אותה. היתה שרויה בפחד. עזבתיה והלכתי אצל איכר אחר. הבעל נעדר מן הבית והאכרית ריחמה עלי ותוך בכי רב הכניסה אותי אל ביתה. הגיפה את החלונות ונעלה את הדלת. היא ייבשה את כסותי והתחממתי באש שעל הכיור. בא בעלה, וייעץ לי לעבור אל חברו, אף הוא ממיודעני. אצלו נשארתי זמן־מה, ובחצות ליווני באומרו שבכל עת צרה, הדלת פתוחה בפני. ההליכה לא ארכה יותר מרביעית השעה והרגשתי שרודפים אחרי. נמלטתי, ולמזלי היו השמים מעוננים, והם איבדו אותי. אבד להם קילו סוכר... מאז לא נפגשתי עוד עם אשתי ובתי.

חזרתי ליער ולנתי בסבכיו את הלילה. בבוקר המשכתי בדרכי. בדרך פגשתי בילד מבני ספאך. מפיו נודע לי מי עוד נמצא ביער. תיכף לכך נעלם בלי שיראני את מקום המחבואים. הפולנים בכפרים לא היו רצחניים, כהעירוניים. נכנסתי אל בית היערן שביער. הוא נתן לי זוג נעליים משומש, בגד מרופט, אף מעט אוכל. והורני את הדרך אל המקום שם נמצאים יהודים. למרות העובדה שהכרתי את הסביבה נדדתי יום שלם, ולא פגשתי אף יהודי.

עם רדת הערב שמתי דרכי בכיוון בית היערן, אך בבואי אל הגשר, השגחתי בעגלות. חכיתי עד שיעברו. מן הצד הגיח ישראל שלייכר. הוא חשבני בין הנספים בבלז'יץ. ניגשנו לחפור „קברים" ללינה ונשארנו ביער ימים ספורים. אחר־כך הגיע נוער מזויין ברובים ולקחו על עצמם תפקידי השמירה. נוכח המצב האומלל של הכל היה עצוב במיוחד להסתכל על האנשים שהיו מטופלים בילדים קטנים. הם ממש עברו את שבעת מדורי הגהינום. כעבור שבוע ימים הגיעו מן היער שעל יד הטרטאק, אשתו של יקותיאל וילדיה. סיפרה שאשתי חיה. עקיבא רפפורט הצטרף

אלי בדרכי, לחפש אחריה. עקיבא היה עם אביו, אך אחרנו את המועד. אשתי ובתי נתייצבו אל שורות המוות — קברו אותן בבור שופכין. הצטיין במיוחד ב„עבודה" זאת טרנוס, קצין המשטרה.

המשכתי לחפש יהודים. על הר מצאתי כשלושים איש מהם (יהודים): יוסף הירש זילברשטיין, אברהם זילברשטיין, בנו של דודי, שלום, סנדר ברונשטין, חיים דאך עם משפחתו, ישעיהו דאך ואשתו. ביניהם גם בן־דודי מאניש. בראות אותי דודי יוסף־הירש, פנה אלי בזו הלשון: „איני יודע אם עליו לשמוח שניצלתי, אם להצטער על כך, ושלא יעלה בגורלנו שהחיים יתקנאו במתים.„ הם הלכו להתחבא אצל איכר, ממכריו, מאז לא שמעתי, לא עליהם, ולא על יתר האנשים.

סנדר, בת אחותי, אנוכי ועוד אחד, הלכנו בלילה מסויים אל בית הפודלישני. הלכנו בנפרד. בדרך נתקלנו בגופות של יהודים נרצחים, מעשה ידיהם של הפולנים. בפעם אחרת, כשבאנו לשם, כבר חיכו לנו. הם חטפו את בת אחותי ועוד שני יהודים. איכרים ממכרי סיפרו לי, שהחוטף סחט הרבה חפצים מן היהודים. בעת עבודתם בטרטאק הפקידו בידיו הרבה דברי־ערך.

העתקנו מקום מחבואינו. נשארנו 16 יהודים. לימים בא איש והודיענו, כי נודע על מקום מחבואינו ,ועלינו לעקור מן המקום. כי עלולים להרגנו בלילה. אותו זמן הלכו יהושע דאך ואשתו לכפר גורניק לבקש אוכל. הם לא חזרו. משהלך תנחום, בנם, לחפש אחריהם, נודע לו, כי האיכרים קברו אותם חיים.

נתפרדנו לשתי קבוצות. אלי נצטרפו סנדר בראונשטין משה חתנו של יעקב־ווקס. תנחום דאך ועוד חמישה אנשים. השכם בבוקר עזבנו את המקום בלכתנו לחפש מקום חדש. משסיימנו לחפור את ה„קבר" החי עוררנו קריאות של איכרית בחפשה את התרנגולות שלה. הלכנו לחקור בדבר, התברר שלא רחוק מאיתנו נמצא מחנה, אך בינינו מפריד יער עבות. נשארנו במקום עד לסוף החורף. הצלחנו, איך שהוא, אלוהים היה בעזרנו. אחד מאלה שבאו מחדש, מת. קברנו אותו לא רחוק מאיתנו. בקיץ נטשנו את המקום, כי לאיכרים נודע עליו.

בשבת בבוקר, הלכנו סנדר ואנוכי לכיוון העיירה, בדרך פגשנו בעגלות בקר, ואילו מרחוק השגחנו באנשים דומים לחיילים יושבים על עגלות. מניין חיילים ביער? מוחותינו ,עבדו' כדי לפענח. אמרתי לגשת ולהיווכח, אך סנדר מעכב בעדי. לבסוף ניגשתי. הם נבהלו ממני. מראי — איום! מוכה כפון, וכסותי שעלי קרועים, בלויים. לשאלות אם הנני יהודי וכיוצא בהן, לא יכולתי לענות. לשוני נדבקה לחכי. בינתיים הגיע חייל נוסף והאכילני. סיפר על כל אלה שנמצאים ביער וביקשני להצטרף אליהם, אך סנדר פחד וחיפש לעצמו מקום מחבוא.

בזבזתי כ־6—5 שעות עד שמצאתי את סנדר. הוא חשד בי שאני נחטפתי וברצוני למסור אף אותו. משסיפרנו לשלנו את קורותנו, החליטו שעל כולנו ללכת. אבל הדבר הזה לא היה בר־ביצוע. יכולנו רק ללכת בקבוצות קטנות — ולא ידענו את הדרך. הם סגרו עלי את הדרך ודרשו שאשאיר את סנדר כבן־ערובה. כהבטחה שאחזור לקחת גם את היתר. לבסוף סוכם שנלך ארבעה, ואילו ששה ישארו במקום. כל הלילה טעינו ביער, וכשהגענו אל המקום פגשנו שם את יוסקי קאליכמן. הוא חיכה לנו. התיישבנו לייבש את בגדינו. בקעה געיית פרה. התחקיתי אחר הקול ומצאתי פרה קשורה לעץ. ידעתי שמישהו יופיע, החלטתי לחכות. מאחורי גבי שמעתי קוראים בשמי. הפניתי עורפי ובפני עמד בירך שלייכער, בנו של הירשלי. התקשיתי לזהות אותו.

אביגדור קאבאנוף לא הסכים לדור בכפיפה אחת עם הרוסים. הוא ביכר עליהם רק יהודים. הוא התחבא, אך גילו אותו ופרקוהו מנשקו. אותו זמן כיהן בירך כמפקד שלנו.

הרוסים ציוו על אביגדור ועל עוד שני יהודים ((אחד מהם רופא יהודי מלודז׳) להופיע אצלם. בירך הצטרף אליהם — אבדו כולם. הם נורו. תשעה חדשים טרם השחרור קרה הדבר.

והנה השחרור. ניגש אלי קצין רוסי והביע שביעות־רצונו מזה שנשארנו בחיים. אמר: „יכולים אתם לשמוח, אבל הפולנים אינם ששים לקראתכם״. יצאנו את היער לכיוון הכפר לוקאוו. משם פנה חלק מאיתנו לטרנוגרוד וחלק אחר לטומשוב. אנוכי, עם עוד אחד נסענו לטומשוב.

אחר המלחמה אבדו לנו שלמה דאך, גיטל רפופורט ודוד רוזענעץ.

חלק לא קטן של יהודים ניצולים, פליטים ופרטיזנים רוסיים, נהרגו בידי הפולנים אחר השחרור. סכנות רבות ארבו לנו. שמונים נפשות בני גילים 3—70 נותרנו ועלינו רבצה הדאגה למזון. מבינינו רק 25 חרפו נפשם בחפשם אחרי פת לחם. אפילו בימים האפלים, מלאי מרורים ההם, טענו הפולנים שהיהודים חיים בכל טוב ובאו לשדוד אותנו. הפולנים מיוזפוב היו גרועים שבגרועים — הם טבלו בדם יהודי...

יהי זכרם לעד

ספרות משונה ומזעזעת נוספה בשנים האחרונות לעם ישראל — עם הספר ועתיר הרוח. ספרות קודרת עטופת יגון, המספרת על מיליונים יהודים, אנשים נשים וטף שנרצחו באכזריות איומה, אשר גופותיהם נהפכו לאפר בכבשני אש, שהוקמו על ידי הרוצחים השפלים, הפראים והמתועבים בשנות מלחמת העולם השניה ,שהוציא מתוכו העם הגרמני. ספרות המספרת על קהילות קדושות בארצות אירופה שנעקרו ממקומן ונשמדו בידי הצורר הגרמני.

השואה האוימה שהתחוללה על ראשי יהדות אירופה לא פסחה גם על קהילת יהודי יוזפוב שחיו במשך דורות רבים את חייהם הצנועים, עד שנשמדו על לא חטא ועוול בכפם בידי הצורר הגרמני, השפל. הישרים והתמימים, למה נשפך דמם בראש חוצות?! ילדי יוזפוב הזכים, תינוקות של בית רבן הטהורים ויונקי שדיים — למה הופקרתם והובלתם כצאן לטבח בידי פראים, אוכלי אדם?! על מה ולמה הוגליתם דוויים וסחופים להשמדה, ללא רחם, כעדר צאן מופקר לשיני זאבים?

איה קהילת יוזפוב? איכם יהודי יוזפוב היקרים? איה רב העיר הגאון, השוב״ים, החסידים והישרים? מה עלה בגורל בית הכנסת ובתי תפילה שלך שהיו בנויים לתפארת? איה אתה ר׳ הרשלי היקר והנדיב?

לכם יהודי יוזפוב הקדושים, לך קהילה יקרה והקדושה, שהיתה חוליה רתוקה בשרשרת הגדולה של יהדות פולין המפוארת, רבת המיליונים, מוקדשים דפים אלה שנכתבו בידי בני יוזפוב, השרידים המפוזרים על פני ארצות תבל.

ישמש נא ספר זכרון זה גלעד ומצבת זכרון ליהודי יוזפוב הקדושים והטהורים, שנרצחו בידי הרוצחים הגרמניים הפראים.

יתאחה ויתחבר ספר זכרון זה למסכת הגדולה והעניפה של ספרות זוועה על שואת יהודי אירופה, ויהווה ארשת הוקרה וכבוד לנפשות הקדושות והטהורות של עם ישראל, ואות קלון וחרפה לכנופיית המרצחים ותביעת נקם לרוצחים השפלים.

נזכר לעד את הורינו, אחינו ואחיותינו — יהודי יוזפוב היקרים, יחד עם אחינו ואחיותינו יהודי אירופה, שנפלו בידי צר ואוייב בשואה הגדולה, בימי המלחמה העולמית האחרונה, ואל ימוש זכרם הקדוש מאתנו לעולם!

אליעזר לרנר

נותרתי לבדי

סימה הוניגספלד (ספודיק)

ביום רביעי, לפנות ערב, בחודש תמוז נכנסו הגרמנים לעיירה אודז׳רנה.

החיפוש אחר גברים נערך כבר בבוקרו של יום שישי של אותו שבוע. נכנסו שני גרמנים והוציאו את בעלי, אפרים פוקס. לשאלתי לאן הם לוקחים אותו ענו לי: „לרחוץ אוטומובילים".

בשבת יצאתי לרחוב לשאול אנשים לקורות בעלי. נודע לי שהרבה גברים נלקחו באותו יום ששי, אף אחד אינו יודע לגורלם. מפי נוצרים נודע לנו, כי באחוזה הקרובה לעיירה נורו יהודים. משהגענו לשם מצאנו ערמות גוויות של יהודים שנורו. חיפשתי את בעלי בין הגוויות אך לא מצאתיו. לשאלתם של ילדי על אביהם, לא היה מענה בפי.

כל הלילה נדדה שנתי. ביום ראשון בבוקר, סיפרו הפולנים, על בור נוסף של יהודים שנורו. בו ביום הקימו את ה„יודנראט". ולמחרת בבוקר הוא ציווה להוציא את הגוויות מתוך הקבר כדי, שכל אשה תכיר את בעלה. כשניגשנו לבור דמינו שאנו נמצאות בבית המטבחיים. על גבי עגלות רתומות לסוסים העבירו את הגוויות לבית הקברות היהודי. רק ביום שלישי, אני, בסיועה של אמי, הכרנו את בעלי, והבאנו אותו אל קבר ישראל. את האחרים קברו בקבר־אחים. אחר סיפרתי לילדי שהגרמנים רצחו את אביהם.

במרוצת הזמן היה ה„יודנראט" שולח אותי לעבודה. את שני ילדי: אברהם בן־6 ודוד — 3 השארתי אצל אמי. ביום מסויים, משחזרתי מן העבודה, כרגיל, והלכתי להביא את ילדי הביתה, מצאתי כל הדלתות של בית אמי פרוצות, ובפנים אין איש. סיפרו לי שבעיירה הסמוכה, זבורוב, העבירו „אקציע", והואיל ולרוצחים חסרו למכסה 250 איש, באו לאודז׳רנה למלאותו. בין הקרבנות הללו נמצאו ילדי האהובים ואמי היקרה. הותקפתי התפרצות היסטרית איומה. נקפו ירחים עד שנשקטתי.

אחי הרש ונחמן התגוררו לא הרחק מאמי. עברתי לגור אצלם. כעבור זמן גרשו את כולנו לזבורוב. כלאו אותנו בגיטו המקומי. מן הגיטו שבזבורוב ברחנו אחי ואנוכי ליער, שם נשארנו עד לשחרור.

חיינו ביער הם פרק של יסורים קשים, שהגיהנום אינו גרוע מהם. הפולנים הציקו לנו ומיררו את חיינו. סמוך לחנוכה הלך אחי הרש לשבור לחם, ירו בו הפולנים למוות; מאוחר יותר, כאשר אחי השני נחמן, יצא לשחר אחר מקצת אוכל — אף הוא נורה בידי הפולנים. נותרתי לבדי!...

באחד הימים הקיפונו הגרמנים וירו. מן היריות נפלו לא מעט. קלע נתקע בידי הימנית ופצעני. נסתי כשידי שותתת דם כדי למצוא מקום מיסתור. כמה ימים רצתי על פני שדות, במנוסתי נקלעתי לכפר, שם נפגשתי עם אחותי. על שאלתה: איה אמנו, איהם האחים, לא היה מענה בפי. ניטלה ממני הלשון. בכינו מרורים את הקרבנות ובלבות שבורים נתאבלנו על חורבן משפחתנו...

תירגם ע. ל.

ילד יהודי, יתום מאביו ומאמו, בין פרטיזנים ביער

מאת ישראל שלייכר — ניו־יורק

הייתי בן 11 כשפרצה המלחמה, ולא הספקתי הרבה. סיימתי 3 כיתות. כילד אני זוכר, כיצד פרצה המלחמה, ואיך הצבא הפולני נכנע לצבא הגרמני.

לא עבר הרבה זמן והנאצים התחילו לבצע את המזימות המלוכלכות. הם לקחו את כל הגברים לחוד והנשים לחוד. הדבר הזה זעזע אותנו, אבל לצערנו, היינו מחוסרי אונים כדי לעשות משהו. בגורלי נפל, שנסחפתי עם הגברים יחד עם אבי ז״ל למחנה ריכוז בלובלין (ליפובה 7), לא רחוק ממידנק. אמי, שתי האחיות ואח, יחד עם כל נשי העיירה הושמדו בעיר ונקברו בקבר אחד. את הידיעה האומללה שמענו לאחר זמן וידענו שאין לנו לאן לחזור, כי כל בני משפחתנו אינם בחיים עוד.

אבי ואנוכי היינו במחנה הריכוז של בעלי מקצוע, שהיו מיצרים בשביל הנאצים. כילד בן אחת עשרה היתה העבודה קשה מדי עבורי, אבל המצב הזה, למזלי, לא החזיק הרבה זמן. היות ובמחנה ריכוז זה, היה באופן יחסי די טוב, במיוחד לבעלי מקצוע, קנו יהודי לובלין את אנשי הגסטאפו על מנת לא להשלח למחנה השמדה מידנק, או אושוויץ, והם עשו הכל על מנת להכנס למחנה העבודה שלנו. בעקבות קנוניה זאת הוציאונו על מנת להחליפנו ביהודי לובלין. העמיסו חלק מאיתנו על אוטו משא ואת הנותרים הריצו ברגל. כל אחד מאתנו השתדל להישאר בסוף. היו כבר שמועות שכל אלה שעלו על המשאית יושמדו, ולא מעטים איבדו את עצמם לדעת בזמן המעבר. ואילו אחרים התחילו לברוח לצדי הדרך על מנת להימלט. רובם נהרגו. חלק קטן של אנשי יוזפאף הצליחו להימלט. אינני זוכר מי היו בין הניצולים. התברר שהשמועות שלוקחים אותנו להשמדה לא היו נכונות. הם העבירו אותנו למחנה בפיאסקי לובלסקי. בגטו זה היינו יחד עם יהודי המקום.

היתה עלינו החובה לצאת לעבודה ולחיות על מנת הלחם שהוקצבה; כן היינו מוכרחים ללבוש את המגן דוד הצהוב עם השם „יהודי״ בגרמנית.

אנשי יוזפאף שהוכנסו לגטו פיאסקי לא נשארו בו הרבה זמן. כל לילה נעשו תכניות וידענו על הבריחות. ערב אחד, בא אלי אבי ז״ל, ואמר לי: לך לישון מוקדם, אנו מתכוננים באמצע הלילה לקפוץ מעבר לגדר ולברוח הביתה. בכל זאת קראנו „הביתה״, למרות שידענו שאמי ואחיותי אינם בחיים עוד. הגטו היה מוקף חוטי תייל, השמירה לא היתה חזקה מדי והבריחה היתה קלה. ברח איתנו עוד ניצול שאת שם משפחתו אינני זוכר. הוא היה סוחר סיד, והיה גר לא רחוק מאיתנו. מלבדו ברחו עוד שניים מהשכנים שלנו: יוסף אונטרבוך ואחיו. — בניהם של נתן ושיינדל.

הבריחה לא נתמזלה לאבי. לאחר הליכה של לילה שלם, וכשהתקרבנו לעיירת ז׳ילקבקה נתקלנו במשמר גרמנים ופולנים. הם עשו צייד על פולנים צעירים על מנת לקחתם לגרמניה לעבודה. ברגע שהגרמנים ראו אותנו התחילו לירות מכל הצדדים עלינו. ברחנו לכל הכיוונים, באותו רגע נפרדתי מאבי לפרידת עולם.

בקשתו האחרונה אשר חרותה עדיין בזכרוני: „שאתה, בני, לפחות, תשאר בחיים! תרוץ ותסתתר! כילד יהיה לך יותר קל, ואפילו, במקרה ותיתפס, אל תגיד שהיית איתנו, ושהנך לא מכיר אותנו בכלל; ותדבר רק פולנית!״

כעבור זמן מועט היינו כולנו מוקפים על ידי הנאצים. נאספנו אל שדה שלאחר קציר חיטה. רגלי היו פצועות מהשלף שבלט מן האדמה. ולאחר הבדיקה בכיסי מצאו את הרשימה של הכפרים שדרכם היינו צריכים לחזור בכיוון הביתה. כמוסכם, דברתי אל הקצין הגרמני רק פולנית. עשיתי את עצמי, שאינני מבין אף מילה אחת גרמנית. הייתי במרחק של כחמישה מטרים מאבי ז״ל, ושמעתי את הפקודה של הקצין הגרמני, להוביל את היהודים המלוכלכים לכיוון החורשה. כשאבי ושכנינו, אשר ברחו יחד איתנו, פנו לכיוון החורשה, תיכף לכך נשמעו צרורות ממכונת היריה שכוונו עליהם. הם נפלו כולם. בבכי גדול ובפחד רצתי לעברם. גוויותיהם נשארו מונחות במקום. נעצרתי שנית על ידי הגסטפו והתחילו לחקור אותי. שוב המשכתי, בבכיי, ולא עניתי להם. הביאו קצין פולני שפנה אלי בשפתו. לאחר חקירה קצרה פקד להוריד את מכנסי ומשראו שאף אני יהודי, נוכחו ששקרתי, התחילו החיילים להתעלל בי ולהכותני מכות רצח. אז הופיע קצין גבוה מבין הנאצים, ואמר בפולנית שיתנו לילד לחזור לביתו, משום שהוריו לא ידעו לאן נעלם.

נשארתי שוכב בשדה החשוף שלאחר הקציר כשהקש מהשלף דוקר אותי והמכות שספגתי מידי הנאצים שותתות דם.

נשארתי שוכב כך עד רדת החשכה. אט, אט התקרבתי אל הגוויות של אבי ושכנינו. בדקתים אחת, אחת — כולם היו מתים. נתקפתי בבכי מר — ילד בודד בשדה זר. בוכה וצועק כקול קורא במדבר ואין עונה. לא חלף זמן הרבה, וכאילו רוח אלוהים לפני, ופוקד עלי ללכת לכפר הקרוב שלמעשה הפשע, והרצח! קרוב מאוד לכפר, אשר שמו פרח מזכרוני, צץ פתאום לעיני בית בודד. נכנסתי לבית, דפקתי בדלת ואיש אינו עונה, אני שומע ילד בוכה ואין איש בחדר. חיפשתי עד שלבסוף התחלתי ללכת לכיוון הגורן. משם שמעתי טרטור של מכונת קצירה. בהכנסי לגורן, ראו אותי הגויים, כשפני זבים מדם. ניגשתי לפולני ואמרתי לו: התסכים שאני אקצור איתך במכונה, ואשתך תוכל להכנס לשים לב לילד הבוכה? הגויים היו נפחדים והגישו לי כוס מים ועזרו לי לרחוץ את פני. הם אמרו לי: „אם תלך 4 שבילים לימין, לתוך הכפר, בבית ההוא גרה משפחה יהודית. לא היתה לי ברירה, ועשיתי, כפי שהודרכתי. הגעתי לבית היהודי, התהלכתי בתוך הבית — לא היה איש; חצי ערום, רטוב מדמי שנשפך, רועד מצמרמורת, והמום מהפחד שאחזני במשך כמה שעות.

עליתי מעל לתנור האפיה והסתתרתי. לאחר זמן שמעתי את הדלת חורקת ונפתחת בשקט. הדיירים היהודים התחילו לחזור לאט, לאט לביתם.

לאחר ששמעתי מדברים אידיש ומספרים על הטרגדיה שקרתה, והשמועות שנפוצו מהר, על ארבעה יהודים שנרצחו והילד שברח, ומסתתר בתוך הכפר. ובוודאי שהגרמנים יכנסו כל רגע לכפר ויערכו חיפוש אחריו. לאט לאט התחלתי לרדת מעל התנור ובאופן מפתיע נכנסתי לתוך מטבחם. הם כמעט קפצו מעורם, כשראו אותי בביתם. מיד סגרו את דלתות הבית והקשיבו לסיפורי. פחדו להשאירני ללון בביתם למשך הלילה, והציעו לי ללכת לכיוון העיר (ז׳ילקבקה). והוסיפו, כי בדרך, ישנה תחנת קמח מעל פני הנהר, ובעלת הבית של התחנה היא, מיוצאי יוזפאף, ממשפחת קרפ. היא נישאה לבעל התחנה לפני כמה שנים. ועשיתי כך. היהודים מהכפר נתנו לי ככר לחם צידה־לדרך, וברכוני לשלום.

נשארתי בתחנת הקמח. משם התקשרתי עם ועד יהודי העיר, „יודן רט״, וביקשתיו לשלוח עגלה וסוס על מנת להביא את אבי ושכנינו לקבר ישראל.

אינני זוכר בדיוק כמה ימים עברו עד שהגסטפו נענה לבקשת הקבורה של מוסדות היהודים בעיר. ביום היה חם מאוד, ובערב היה די קריר. בהתקרבי אל הגוויות אחזני פחד ולא יכולתי להבחין ביניהן. רק לפי הבגדים יכולתי לדעת מי אבי.

לאחר ימים של צער ודאגות, הגיע, סוף סוף, נציג העיר עם עגלה וסוסים. והבאנו את הגוויות לבית־הקברות בעיר. בבית הקברות אמרתי קדיש אחר אבי ושאר בני העיר שנרצחו. החלטתי להישאר בתוך העיר, והועסקתי על ידי העיריה במחנה עבודה חופשי, אשר סיפק פועלים מיהודי המקום לעזור לצבא שעמד שם.

הוכנסתי לעבוד בתוך המטבח. כילד הועסקתי בקילוף תפוחי אדמה, שטיפת כלים ואת הרצפה. נותרתי בעיר הזאת לפחות חודשיים. במשך הזמן ששהיתי בעיר עברו כמעט כל יום יהודי יוזפוב, שברחו מהגטו בלובלין, אבל מזלם לא האיר להם פנים הרבה זמן. הם הספיקו אמנם להגיע ליוזפוב, אבל שם הושמדו.

הבן הצעיר של מוטל שוורץ, שהוא בגילי, גם ברח. היה בחור בלונדיני, עם שיער מסולסל, נחמד. עבר דרך העיירה ז׳ילקבקה, הוא הפציר בי שאצטרף אליו. אף הוא נשאר יתום, ושנמשיך ביחד הביתה. תשובתי היתה: „לדאבוני, פה עכשיו ביתי; אבי נקבר פה, ואלי לומר קדיש. פה לפחות יש לי מניין, ואינני יודע מה מחכה לי ביוזפוב. הוא הבטיחני, שכשיגיע בשלום, יכתוב לי גלויה על הנעשה ביוזפוב. הוא קיים הבטחתו. לאחר כמה ימים קבלתי ממנו גלויה ובה פירט, מי שנשאר ממשפחתי: הדודה שרה, אשתו של יצחק המלמד, נשארה עם בתה רחל, ולה ילדה קטנה. בעלה של רחל היגר לבוליביה ושם נשאר. ועוד נשארו בחיים, שתי הדודות: לאה הקטנה ואחותה שרה. עסקו כבעבר באפיית

(פלצלך) פיתות. וכך לחמו את מלחמת קיומם עד אשר הוציאון להורג בזמן שעשו את ה„יודן־ריין״, נקי מיהודים.

בעיר ז׳ילקבקה נשארתי עד לאחר ראש השנה ויום כיפור. באותם הימים קיבלו יהודי העיר (ז׳ילקבקה) הודעה שעליהם להתייצב: גברים, נשים וילדים במרכז העיר, בשעה מסויימת, לשמוע נאום של ראש הגסטפו. באותו רגע ששמעתי על ההודעה או נכון יותר, על הבשורה הרעה, נזכרתי בבשורה שהגרמנים השמיעו בעיירה שלנו יוזפוב. זוהי היתה השיטה של הנאצים, כדי להקל עליהם את המשימה הברברית, המלוכלכת, רוכזו כולם במקום אחד. התחלתי להסביר לאנשי המקום, שאותו דבר קורה בכל עיר, שהנאצים מנסים לרכז את כל היהודים במרכז העיר, על מנת להשמידם. איש לא רצה לשמוע להסברי, ולא האמינו שדבר כזה יכול לקרות. תחת זאת הכריז הרב המקומי על יום צום, ושלח משלחת של יהודי המקום לראש העיר לבקש ביטול צו־הגסטפו. לא חיכיתי הרבה זמן. הורדתי את נעלי אשר בחציים היו קרועים מכבר, קשרתי את השרוכים, ושמתי אותם על כתפי. וכך התחלתי דרכי לעיר מולדתי, יוזפוב. למרות שידעתי שאף אחד מאחיותי, אחי ואמי אינם בחיים, המשכתי דרכי דרך שדות ויערות כדי להגיע אליה. כי האמנתי שחלק קטן לפחות מיהודי המקום נשאר בחיים. היתה שמועה שהם מועסקים על ידי הגרמנים, בתחנות הקמח העירוניות ובבית החרושת לניסור עצים „טרטק״ בגרצקו.

הדרך ליוזפוב היתה קשה מאוד. רועי צאן שנתקלתי בהם בדרך רגמו אותי באבנים. אלה ה„ידידים׳ שלנו, הפולנים, שיערו שאני יהודי. כמו־כן נתקלתי בדרכי בכמה פוגרומים, שהנאצים עשו בעיירות קטנות בסביבות יוזפוב: שברשין, קרסנברוד ועוד. עשו בדיוק „יודן ריין״. ושוב נלחצתי להסתתר מהם. אך, סוף סוף הצלחתי להגיע למרכז היערות של סביבת יוזפוב. הודרכתי על פי הזכרון ששומרי היערות, (גיובה), שעשו עסקים עם אבי ז״ל, כגון: פטריות מיובשות יגדים וכו׳. הם היו מוכרים לי בשמותיהם ובאופן אישי. עשיתי חשבון, שלפחות אוכל להיכנס אליהם ולבקש כיכר לחם. הרושם הראשון שעשה עלי שומר היערות כשהגעתי לביתו, לא רחוק מיוזפוב, שהוא שמח לראותני בחיים. הוא מסר לי על הנעשה בעיר על כל הפרטים, ונתרשמתי, שהוא אפילו יודע טוב יותר מהגרמנים עצמם. מי נשאר בחיים, ומי שנהרג. אף הוסיף פרטי פרטים על משפחתי, ועל החפצים שנשארו בבית.

הוא הציע לי שאסע איתו בעגלה העירה להוציא את כל החפצים, אשר נמצאים אצל השכנה קולשינסקי. הוא היה פקיד בעיריה (גובה מסים) בזמן שהיינו גרים אצל הסבא ברחוב פילסוצקי. אותו פקיד תפס את ביתו של עזריאל ברונשטיין שממול הסבא שלי. דבר אחד לפחות ששימח אותי, ששומר היערות הציע לי קורת

גג לכמה שעות, ונתן לי לאכול. החשבון שלו היה, שייסע איתי העירה כדי להתעשר. לפי סיפוריו וידיעותיו עשה רושם עלי, כאילו הוא השתתף ביחד עם הנאצים בהריגת יהודי המקום. איך אומר הפתגם: „כבדהו וחשדהו". לא היתה לי ברירה. פחדתי באם אסרב לשתף פעולה איתו הוא בעצמו יכול להרגני. הוא, כמובן, הציע לי הרים וגבעות. הבטיח להחזיקני אצלו בתור רועה צאן ולהסתירני מידי הגרמנים. עשיתי את עצמי, שאני מסכים לכל הצעותיו. וכך למחרת, לאחר שאנוח ואכול ארוחת ערב אצא איתו לעיר. הוא השכיבני בגורן. ובשעות המאוחרות של הלילה ברחתי משם לכיוון העיר, ,הביתה'.

כשאני כותב פה ,הביתה' ידעתי אמנם, שאף אחד לא נשאר בחיים, אך למרות הכל אמרתי הביתה. כמובן שלא מיהרתי ועשיתי דרכי לאט, לאט, על מנת להגיע לפנות ערב העירה. לפני שהגעתי לתוך העיר, עצרתי לכמה שעות במנסרה של תחנת הרכבת גורצק. רוב תושבי יוזפוב היהודיים, שנשארו בחיים הועסקו שם בענף העצים, שם גרו ועבדו בפחד גדול. כשראו שמכוניות מגיעות לתחנה, עזבו כולם מרוב פחד את הצריפים, וברחו לתוך היער. בכל הסביבה של תחנת הרכבת גדלו עצי אורן, כך שכולם יכלו להסתתר בקלות. ראיתי שהאנשים בתחנה מחכים ממש לרגע, שהגרמנים יבואו ויקחום לשחיטה. לי עצמי לא היה מה להפסיד. את היקר לי הפסדתי מכבר, אבל חשבתי בליבי, אנסה להסתדר, שלפחות ישאר זכר מכל המשפחה שלי. (יחיד, ממשפחת שלייכר). היו אמנם רגעים של יאוש, שעל פי רוב הייתי מוכן לוותר על החיים; והיו גם רגעים, כאילו, רוח של חיים נכנסה בי, ואולי אפשר לומר, כי רוח אלהים הדריכה אותי איך ללכת בחיים, לאן לברוח ואיפה להסתתר. עזבתי את תחנת הרכבת שבה עבדו. אז, אפשר היה עוד לומר, ניצולי יוזפוב.

הגעתי לעיירה שלנו — העיירה הקטנה שבה נולדתי. עיירה שקטה לשעבר שתושביה חיו תמיד חיים שקטים ובשלווה; חיים עניים אבל מאושרים.

הגעתי לרחוב הראשי, ע"ש פילסודסקי שבעצם היה הרחוב היחידי. שם היו גרים הסבא והסבתא שלי ז"ל. גם אנחנו התגוררנו שם לאחר פרוץ המלחמה.

לא ציינתי עד כה שביתנו נשרף, ועברנו לגור יחד עם הסבתא הנה לרנר. הסבא נפטר עוד לפני פרוץ המלחמה. הבית היה ישן והפולנים החריבו אותו. הדבר הראשון שעשיתי, כשנכנסתי לתוך החורבות, חיפשתי איזהשהו זכר שנשאר מהמשפחה. וכוונתי לתמונות. לא באתי לחפש אוצרות, כי לא היו, ולא יכולתי למצוא. אף שאלתי אצל השכנים, הפולנים, אם לא מצאו תמונות ממשפחתי. ביקשתי תמונות של ההורים, המשפחה שאוכל לפחות להסתכל בהם ושלא אשכחם. סוף סוף הייתי אך ילד בן 11. והזמן עובר, ודברים נשכחים. אם כי דברים כאלה נשארים תמיד חרוטים בזכרון לנצח. המראה של עיירתנו ברגע שנכנסתי אליה, הפיל עלי פחד. אך השכנה של הסבתא קורנל, הכניסה אותי לביתה. היא היתה

גרה מצד אחד ומצד השני — קולשינסקי. הם ניסו לדבר על לבי ולהצדיק את עצמם, שאין להם כל חלק במעשה הזדוני של הנאצים.

משפחת קורנל ממש בכו לפני. להם יכולתי להאמין, אבל ליתר השכנים — שאני. קשה להאמין בכלל, שהיו אז ידידים, כי הם בעצמם נמצאו בפחד וחסו על חייהם. אפשר, בליבם הם שמחו שהגיע הזמן ליהודים „המלוכלכים", כפי שהם תמיד קראו לנו. אספתי כמה תמונות מבין המטלטלים, שהם הכניסו לביתם. הם טענו, שהם לקחו את כל זה רק כדי שאחרים לא יבזזו אותם.

כפי שכבר ציינתי, הייתי מעוניין בתמונות בלבד. לקחתי אותן ונתתי להם את תודתי עבור הכנסת האורחים היפה. עזבתי אותם והמשכתי דרכי למרכז העיר. וכך נכנסתי לעיר ההריגה, כפי שמשוררנו ביאליק כתב עליה. ירדתי לתוך החורבות וראיתי במו עיני את החורבן — את חורבן יוזפוב.

העיר היתה שוממה, ורוח החיים של יהודי המקום חסרה היתה בכל פינה. מחצית העיר היתה הרוסה. אפשר היה לראות מקצה אחד לשני. הסיבה שהמשכתי ללכת במרכז העיר משום שרציתי לברר מי שנשאר בחיים, ואם אוכל לגור אצל משפחתי. מצאתי בביתה את הדודה שרה, אשתו של איטשי המלמד, והיא התעסקה באותו זמן בקניית חלב מתושבי הכפר פרדוסופקה. החלטתי להיות איתה ולעזור לה לסחוב את הכדים של החלב. הדודה כבר לא היתה צעירה, ושמחתי שאני יכול לעזור לה. וכך התקיימתי במשך כמה שבועות בין נשים וילדים שנשארו לפליטה.

לא עבר זמן רב ויצאה גזירה שתושבי המקום, יהודים ולא יהודים, חייבים במשך 24 שעות לנקות את עליות הגג. כוונתם היתה, שהיהודים שנשארו בחיים יהיו תמיד עסוקים, כל יום במשהו אחר; יום לצבוע את החלונות ואת הגדרות מסביב לבתים בצבע לבן, ולא — ישלמו קנסות גדולים. הנאצים פשוט הקיזו את דמנו. כפי שכבר כתבתי, שרוב הניצולים מבין משפחתי, נשים הן, ואילו הגברים נשחטו ונהרגו. אני כילד, יכולתי לתפוס קל יותר את המצב מאשר הנשים המסכנות. הדודה שרה והדודה לאה הקטנה התעסקו כמקודם באפיית לחם ולחמניות, במתכונת יוזפוב; והן התגוררו בביתו של הדוד הרשלה שלייכר, ז"ל. באותו הזמן עשיתי ניסיון לנקות את עליית הגג שלפי הצו היינו צריכים לנקותה תוך 24 שעות. אך זה היה בלתי אפשרי, מסיבת אורך הבית וגודלו. כשהייתי למעלה ועסוק בנקיון שמעתי פתאום צעקות בגרמנית: „הלט!" הלט!" עצור! עצור! ותוך שניות נשמעו כבר יריות. כך התחיל היום השחור, שקראו לו „יודן־ריין", נקי מיהודים. אמנם מזמן ידענו שהיום מתקרב. בעיירות אחרות השמידו את היהודים האחרונים שנותרו עד אז בחיים. מיד קפצתי לתוך הבית, תפסתי כיכר לחם ומעיל חורפי, והתחלתי לרוץ לכיוון היער. זוכר אני, כשהיינו ילדים קטנים

היינו הולכים להתגלש בשלג, או לקייטנות בקיץ, לכן היתה הדרך מוכרה לי.

כמובן, הריצה הפעם לא היתה לקייטנה, או משחק בשלג. הגרמנים רדפו אחרינו עד לתוך היער וירו בנו. חלק גדול מאיתנו נהרג בזמן הבריחה.

תוך כדי ריצה נתקלתי בשתי נשים עם ילדיהן שרצו אף הן באותו כיוון. אחת מהן יוכבד, אשתו של עזריאל הסנדלר, והשניה — של לוזר החרש. כמובן, שאני, בגילי, יכולתי לרוץ יותר מהר מאשר אדם מבוגר, או אשה מבוגרת, וכך נמלטתי מן הגרמנים.

הגעתי עמוק לתוך סבך היער.

פה כדאי לציין, שחלק מבין אנשי עירנו, עזבו את העיר חודשים לפני זה. הם היו בונים בונקרים בתוך היערות, והיו מכינים לעצמם אספקה למקרה שיצטרכו לעזוב את העיר. הואיל ונשארתי יתום, ילד בודד לא היתה באפשרותי לעשות בעצמי דבר כזה. אבל בזמן שהגעתי לתוך היערות כדי להסתתר, פגשתי בעוד יהודים המסתתרים מהגרמנים.

זוכר אני, כששכבנו ביער מכוסה בענפים, עצרו הגרמנים במרחק של כעשרים מטרים מאיתנו, בחור פולני, שעבד אצל הרוקח בעירנו. הוא אשר היה מביא מזון, לאלה שהיו ביערות מכבר. שמעתיו צועק: „אני לא יהודי, תעזבו אותי, בבקשה". שכבו איתי הדודים שרולקה שלייכר ויצחק לרר, והם התפללו כל הזמן בלחש וקראו: „שמע ישראל!"

שכבנו כל אחר הצהרים עד רדת החשיכה, וכשקמנו, התחלנו לרוץ לכיוון סביבות חמלקי־לוקוב, כפרים בדרך לטרנגרוד. פלחו יריות מכיוון היערות, וזה פשוט בילבל אותנו, ולא ידענו פשרן: האם אלה הגרמנים שרודפים את יהודי הכפרים? אך בהמשך בריחתנו, כשאני על יד הדודים, יצחק וסרולקי השגחנו באורות בוקעים מרחוק, מתוך בית. הם כנראה, היו בקיאים יותר ממני בסביבה והם שאמרו, ששם ביתו של שומר היערות. והוא מידידיו של אבי, ז"ל, שבזמנו היה עושה עסקים עמו. הציעו לי שאכנס לבית, אציג עצמי ואצלו אוכל לברר פשר היריות האלו. כך עשיתי. משנכנסתי לביתו ואמרתי לו מי אני, עשה רושם ששמח לראותני.

לא סיפרתי לו מאומה על המצב שקרה בבית וכד', אך ביקשתי ממנו כיכר לחם כצידה לדרך. הוא הדריך אותי באיזה כיוון לברוח. דרך מקומות כאלה שלא כל אדם היה יכול להגיע לשם. וזה באמת עזר במקצת. וכן הסביר לי שהיריות שבאו מכיוון היערות: אלו היו של כנופיות מהצבא הרוסי, שלא רצו להלחם וברחו ליערות, ושל כנופיות פולניות מהחלק הימני של הקצונה הפולנית. והוסיף שעלי להזהר מהם בדיוק, כמו מהגרמנים. הוא מסר לי בדיוק את מיקומם ושלח אותי לכיוון ההפוך, שלא ניפגש איתם.

עזבתי את ביתו ולפי הוראותיו התחלנו ללכת לכיוון יערות לוקוב. ובכך התחלנו את חיינו של הערב הראשון בתוך היערות. היתה לנו צרה כפולה: ביום — הגרמנים ובלילה — הכנופיות. ישננו ביום ובלילה הלכנו, וכך לאחר יומיים הגענו, לשפת נהר גדול, סבורני — טאַנאֶב. לא רחוק מהכפר לוקוב. מחשבתנו היתה להיות קרוב למים, שזהו מצרך חשוב בחיים. שלא יחסר לנו לפחות מים לשתיה ולרחיצה.

לא עבר זמן הרבה והכנופיות ,הריחו' אותנו, התקיפו ושדדונו. שודדים רוסיים ופולניים — לקחו מאיתנו כל גרוש שמצאו, וכלי נשק שצברנו בדרכי־הבריחה ביערות. כשכבשו הנאצים את פולניה והצבא הפולני נסוג והתפזר לכל הכיוונים ובעיקר ליערות, זרקו החיילים את נשקם.

ברצוני לציין כמה מאורעות של חיינו ביער. כפי שציינתי, לא שבענו נחת מן הכנופיות. הם שדדו אותנו, עשו שפטים בנו, אף אנסו את נשי המקום ועשו בנו כאוות נפשם.אך בכורח המציאות, נהיינו בלית־ברירה לידידים שלהם — לא היה לנו מה להפסיד. הם ניסו לארגן קבוצה של פרטיזנים, דבר שאנו, לא פחות מהם, היינו מעוניינים בכך. על פי רוב הם ביכרו בחורים צעירים.

הכנופיות נתפרדו, וחלק מאנשינו עבר לקבוצת הפרטיזנים, אשר מגמתם היתה לא שוד, אלא ללחום בגרמנים. ביניהם: בן דודי, שיקי שלייכר ועוד שניים: אברהם פינגולד ואביגדור שיר, בן דוד מצד אשתי. מאד רציתי אף אנוכי להצטרף לקבוצת הפרטיזנים אשר בן דודי שיקי שלייכר נימנה עמה, אבל הקצין הרוסי סירב לקבלני. הוא טען, שאני עדיין קטן מדי וצעיר מאוד — הייתי בן 14. (שיקי) ישעיהו, הבטיח לי לעזור בכל אשר יוכל. הייתי הצעיר ביותר בין כל אנשי עיירתנו שהיו באותו זמן ביער. היו אמנם עוד ילדים בגילי, אבל אלה היו יחד עם משפחתם. כך שבינתיים נשארתי ביחד עם שני הדודים שלי, סרולקי שלייכר (שהיה עם כל הבנים שלו) וגם הדוד איטשי לרר.

ממשפחת הדוד יצחק לרר לא נשאר לצערי, כל זכר. הדוד עצמו נהרג, לאחר שהותו כמה שבועות ביער. ובנו, משה, ניצל ביחד עם הבן־דוד ברוך שלייכר, כשהיינו כולנו במקום מחבוא. חלק מאנשי יוזפוב ביחד עם יהודי לוקוב הקימו מקום מחבוא יותר עמוק בתוך היער, ולא על שפת הנהר, כפי שהקימונו אנחנו את המחנה שלנו. להם היה נסיון של חיי כפר, והם חפרו באדמה עד אשר הגיעו בעומק מסויים, למים טהורים. אמנם החזיקו את זה בסוד. הגעתי למחנה שלהם עם בן־דודי, שיקי שלייכר, והוא, אשר ביקש מהם, שיצרפוני אליהם ועליו הדאגה לספק עבורי אוכל וכד'.

למרות זאת הרבו להתרחק ממני. הם פשוט לא רצו נפש נוספת במשפחה. בלאו הכי היה להם קשה להתקיים. הם היו עם כל משפחותיהם: משפחת הולר מלוקוב עם כל המשפחה והילדים, גם אפרים לומרמן. אלו היו שתי משפחות מאוד גדולות ומוכרות בכפר. אך לבסוף אומצתי על ידי ארנה ובעלה ואחותה סבינה, שהיו עם אמם הזקנה ז"ל. כמו כן חובה עלי להזכיר אשה טובת־לב, בלומה וסרמן, שהיתה עם משפחתה ביער, ולאחר כמה קרבות איבדה חלק גדול ממנה, איתם נתידדתי והם קרבוני, כאילו הייתי אח לצבי, בנה. הוא היה בגילי, וכל הזמן עד לשחרור היינו ביחד.

היתה זו תקופה קשה ביער ואיבדנו הרבה אנשים, יוצאי יוזפוב. ניספו גברים, נשים וילדים חפים מפשע. הגרמנים ביחד עם הפולנים עשו מפעם לפעם פעולות בזק להפתיע אותנו. ישבנו מסביב למדורה והגרמנים הצליחו להתקרב קרוב למחנה שלנו ופתחו באופן פתאומי ביריות מכל הכיוונים. לא הספקנו אפילו לירות יריה אחת. כולנו ברחנו לכל הכיוונים. אני ברחתי לבדי ונעלמתי למשך יומיים. איש לא חשב עוד כשלא חזרתי למחנה, שלא נהרגתי.

שבתאי, בנו של דודי, איטשה המלמד, נתפס על ידי הגרמנים לאחר הצלפת היריות בעת ההתקפה ההיא. הוא נפצע ברגלו, והגרמנים לקחו אותו בשבי. ועל ידי עינויים קשים הצליחו להוציא ממנו, מי מהפולנים, תושבי יוזפוב, השתייכו לארגון הימני. במעשיו עשה מצווה כגדולי מקדשי שמים — הוא הראה לגרמנים על הרבה משפחות פולניות. הוליך אותם ממש מבית לבית והגרמנים הענישו את משפחותיהם, והוציאו אותם להורג. ולבסוף הרגו גם אותו.

לאחר זה קיבלו הפולנים הוראות מההנהגה שלהם להרוג כל יהודי הנמצא ביער, ומצבנו הורע. כדי שלא יוכלו למצוא אותנו היה עלינו לשנות את מקום המצאנו ולמחוק כל סימן אחרינו. לרוע מזלנו שבוע אחרי המקרה התחילו פולנים להתקיף מחנות של ניצולי יוזפוב, ולפי מיטב ידיעתי, נהרגו אז, לפחות, 300 יהודים על ידיהם. לאחר־כך הגיעו פרטיזנים מאורגנים מרוסיה, שהוצנחו ליער וקבלנו תמיכה מידם. כך שהפולנים נסוגו מלבצע מעשי פשע נוספים.

אמנם, הזכרתי כמעט את כל בני דודי ומשפחתי שהיו אתי ביער. אך אדם כמו ברוך שלייכר קשה לשכוח. ברוך הוא אחד הבנים של הדוד הרשלי שלייכר. את לישראל. ישראל (סרולקי) הצליח לעזוב את יוזפוב לוורשה בניירות מזוייפים, אף על פי שהיו לו ניירות בתור פולני, הוצא לדאבוננו מתוך קרון הרכבת — יהדותו היתה פרושה על מצחו.

ברוך שלייכר נמלט מהעיר ליערות, ולאחר זמן הגיע אלינו והיינו יחד. חיינו ביער היו קשים. נאלצנו על ידי הפרטיזנים הרוסיים להתארגן מבחינה רשמית ולבחור מפקד. ברוב גדול נבחר ברוך שלייכר. כפי שידוע היה היהודי תמיד שעיר לעזאזל. נפוצה שמועה, ששלשת הבחורים היהודים, שהיו בקבוצה הרוסית: שיקי שלייכר, בן דודי, אברהם פינגולד, ו(ויקטור) אביגדור שיר, שהם מרגלים, הזניחו עבודתם, ולא מילאו את תפקידם. משלחת רוסית הגיעה למחנה שלנו בהודיעה, שנחוצים להם מכשירים לחפירת קבר־אחים עבור הבחורים שלנו שנשפטו למוות על בגידתם. כל המחנה שלנו נזדעזע מהבשורה הרעה ומפקד המחנה, ברוך שלייכר, החליט ללכת לקבוצת הפרטיזנים לבקש ביטול הגזירה הרעה. לדאבוננו הגדול, לא רק שלא עזר להם, אלא אף הוא עצמו שילם בחייו.

כשעזבו הרוסים לאחר השחרור את היער, חיכינו באופן מיוחד יום שלם, ונכנסנו למחנה לחפש את קברם. לאחר חיפוש של זמן רב לא מצאנו כל סימן של קבורה. הם טשטשו את המקום על מנת לכסות על מעשי־הפשע המלוכלכים שלהם, ולא רצו שישארו סימנים, אשר יוכלו אי־פעם לגלות את פשעיהם.

בסיכום: עברו עלינו שנתיים של חיים קשים ביערות. בזמן האחרון אמנם, השתדלנו לנרמל את חיינו. נשים וגברים התחתנו ביער, נולדו ילדים, אך היו גם זמנים שהורים חנקו את ילדיהם, שלא ישמע הבכי בעת שישבנו בחפירות תת־קרקעיות.

לאחר השחרור הופיע קפיטן רוסי למחנה שלנו והודיע, שעלינו לעזוב את המחנה, ולהתייצב באחת הערים יוזפוב, טומשוב או טרנגרוד. זוכרני בדרכנו לטרנגרוד, היינו שיכורים לא רק מהי״ש, שיצרנו במקום מכל מיני גרעינים, אלא מרוב שמחה שהמלחמה הסתיימה, ושנוכל לחיות שוב כאנשים נורמליים. נצא לחופש, אולי בכל זאת ניצל מישהוא מהמשפחה. אני כשלעצמי ידעתי, לדאבוני, שאין לי למה לצפות. (לא נשאר זכר ממשפחתי) הייתי אמנם שמח מצד אחד, ומאידך חנק אותי הבכי. לא היה לי, פשוט, לאן ללכת. הנני בן 16, ללא הורים וללא אח ואחות. כולם נהרגו ונשחטו על ידי הנאצים ימח שמם.

מצאתי את בן דודי ברוך שלייכר, הבן של ישראל שלייכר (סרולקי) ונכנסנו לגור באחד הבתים הריקים של יהודי טרנגרוד. לא נשארתי איתו זמן רב, מפני שהוא התחתן. משנודע לי, שבלובלין נמצא בית יתומים יהודי מניצולי המלחמה, אשר אורגן על ידי הצלב האדום ומוסדות אחרים עברתי לשם. גרתי שם עם בחורים בגילי במשך כמה שבועות עד שהגיע שליח מהארץ באורח חשאי, והוא שאירגן חלק מאיתנו לברוח לגרמניה. ושם נאספנו על ידי החיילים של

הבריגדה הישראלית, אשר לחמה בחזית הגרמנית לצד הצבא האנגלי. בעזרתם ובמתואם עם ,הבריחה' הישראלית נשלחנו לצרפת, ומצרפת הפלגנו באניית דייג קטנה. ולאחר 14 ימים בערך, של שיט קשה, זכינו לראות את חופי הארץ, חוף מקסים ונהדר, חוף חיפה.

למרות העייפות, ללא מזון ושתיה, על אמצעי־רחצה אין לדבר כלל, היינו מאושרים להיות בין הראשונים שהגיעו. האושר ניבט מעיני כל. ושטופים בשמחה חשבנו שהגיע הסוף לסבלנו ושהגיעונו הרגע המצופה להיות חופשיים.

אבל לדאבוננו לא כך היה. כנראה, שנפל בגורלי גם לטעום את טעמו של המנדט הבריטי. תוך שניות סובבו אותנו אניות מלחמה בריטיות עם תותחים ומכונות יריה והודיעו דרך רמקולים, שבניגוד לחוק האנגלי נכנסנו באופן בלתי ליגלי למים הטריטוריאליים של פלסטיין.

לפי הוראות המדריכים עלינו כולנו על סיפון האניה. הנפנו דגל כחול־לבן והתחלנו לשיר את התקוה. תלינו פלקט גדול מבד ועליו שם האניה: „תל־חי"; וכך יצא שהעפלנו באניית המעפילים „תל־חי". הצבא הבריטי הביא אותנו לעתלית ושם זכינו לטעום טעם מחנה שבויים בארץ ישראל. שם שהינו 7 ימים ואחר כך הוציאה אותנו הסוכנות היהודית, כחלק של 100 אלף היהודים שהיו רשאים לעלות באופן רשמי.

מעתלית עשיתי דרכי לקיבוץ של השומר הצעיר רמת השופט. בקיבוץ קבלתי הכשרה זמנית של ארבע שעות לימודים וארבע שעות עבודה ביום. לאחר שנתיים של הכשרה השלמנו קבוצה אחרת של נוער ישראלי־הונגרי, ועלינו לבנות את קיבוצנו — „יחיעם".

העליה ליחיעם אף היא לא היתה סוגה בשושנים, כפי שאפשר לחשוב. זכיתי להינצל מן הקרב הראשון, והיריה הראשונה שנורתה בארץ, עם מלחמת השחרור — 1947. נפל בחלקי להשתתף בשיירה המפורסמת של השבת השחורה, בה רבים נהרגו, נשחטו ונטבחו על ידי הערבים. כאן אני נזכר ברגעיו האחרונים לחייו של אבי בהם הביע משאלת־לבו: „לפחות אתה בני תישמר ותשאר בחיים".

ש ר י ד ה

רחל לוכטפלד — מונטריאול

אחזתנו צינה, במיוחד אותנו היהודים, כאשר בשנת 1939 בתחילת הסתיו, הותקפה עיירתנו מן האויר — חשנו שהחצים מכוונים בעיקר נגדנו. הצבא הפולני נסוג והמלחמה בשבילה היתה אבודה.

הצעירים ברובם ברחו לרוסיה הסובייטית. דור הקשישים נתקל בקשיים נפשיים בבוא הרגע להפרד מן הבית, ולשים פעמיו לדרך. כך גם הורי. העיירה בחלקה הגדול נשרפה בידי ההפצצות. משפחתי היתה מן המאושרות, אחי הספיק להציל את החנות וביתנו נשאר עומד על תילו. אף אספנו אל ביתנו אחרים שנשארו ללא קורת גג.

הרב הטיף להשאר, והקשישים שמעו בקולו. קיננה בלבם תקוה שהמצב ישתנה לטובה. חיכו לעזרה והתפללו שלא תאחר לבוא, שתבוא עוד בחיינו.

הייתי הבת הצעירה, ושרדתי היחידה ממשפחתנו הגדולה. היינו 8 ילדים, 4 נשואים. שלשה אחים עם נשותיהם עזבו לרוסיה, הנותרים ניספו. שניים מן האחים ניצלו ברוסיה, בסיביר הרחוקה. אחי טעוויל כשל שעה שנתן ידו לכבות את השריפות — הוא נפל מן הגג.

באחד הימים נתקבלו מכתבים מילדינו הנשואים בבקשה לשלוח אותי אליהם עם מקצת סחורה (המסחר של אבי — עורות). אך העורות היו במחבוא, קבורים באדמה. אחר הם שיגרו שליח, הכינו אותי, צויידתי במקצת עדיים ומעט דולרים שהיו בידי אבי. אך ליבי לא נתן לי לעזוב לנפשם את אבא־אמא, גולדה אחותי החלשה ואָח חולה. עברני גל רחמנות, מיררתי בבכי — ולא הרחבתי עוז ללכת. נשארתי.

בימים שלאחר כך, הלכנו אני ואחותי יחד עם כל בני העיירה ללקט גרגרים (יאַגדיס) בשביל הצבא. דמינו, אולי תינתן האפשרות להמשיך בחיים. בינתיים הרוחנו כדי קניית ככר־לחם (שהיה ביוקר רב) את העורות לא מכרנו מתוך פחד, שמא הגרמנים יחרימו אותם — היה צפוי עונש מוות.

באחד הימים שבשנת 1942 תפסו ביער שתי נערות רוסיות שהפרטיזנים החביאון. הן ברחו מן השבי והגרמנים נקמו בהן. בהיוודע הדבר להורינו, לא הרשו לנו ללכת עוד ליער. באותו הזמן נפוצו שמועות, כי הנערות היהודיות מוסרות ידיעות לפרטיזנים. ניתנה הפקודה שעל כל היהודים להתייצב בככר העיירה. ידענו כבר אז שפירוש הדבר הוא הוצאה להורג, או על הצד הטוב ביותר, להישלח למחנות. באותה התקופה כבר נשלחו לא מעט מן הצעירים למחנות.

אנו לא התייצבנו בככר. היה לנו מחסן של נעלים ועורות. יהודי העיירה ידעו אודותיו, הגויים — לא. בנינו קיר אטום עם חרכים פה ושם כדי להסתתר במחסן. הכניסה היתה דרך עליית הגג. בעת הצייד על אנשים, או על היהודים שהועברו אלינו ממערב פולין — הסתתרנו שם. אף משפחת בסטרמן, שוחט, אנשים הגונים. בישבנו במחסן שמענו את הצעקות האיומות של הנרדפים. הפולנים והמשטרה היהודית חיפשו את אלה שלא נתייצבו אל הככר. שוטר יהודי מסר על המחבוא של הורינו. שום גוי לא ידע עליו.

הקיפו את ביתנו. נכנסו למחסן והוציאו אחד אחד. מחמת רגליה הנפוחות, יצאה האמא האחרונה. היא הגיעה לקיר מאחריו הסתתרנו אנו. חשתי להזיז לוח ולהכניסה, אך אחותי שלא ידעה מהנעשה בחוץ מנעה אותי מכך. מני אז לא ראינו עוד את הורינו. הם נורו בביתנו. גם את משפחת בסטרמן. הפולנים פתחו לשדוד את הבית. תקפני פחד שיגלו אותנו. אחד מהם אמר בקול, שהוא חש ריחות וכפי הנראה מסתתרים פה עוד אנשים. אחזתני אימה ואמרתי להתפרץ בצעקה, אך אחותי סתמה בידה את פי ונאלמתי. גוי אחר השתיקו באמרו שכבר הוציאו מפה את כולם.

ישבנו כל הלילה במיסתור בלי לעצום עין לרגע. בבקר חשבנו לגשת למנסרה, שם עבדו יהודים. בכל זאת החלטנו לחכות עוד יום עד שוך הסערה. למחרת באו הרבה נוצרים לביתנו, לביזה, נטלו את המעיל מאבי, בלווי קולות, שאל ליהודים להשאר עוד פה. באישון הלילה שלמחרת יצאנו. השארנו את אחינו טעוויל החולה. אלינו נלווה בנם של משפחת בסטרמן, אך אחותו הקטנה נשארה. הלכנו בדרכים צדדיות, בשדה שיפון, היה זה בכ״ח בתמוז והקמה היתה גבוהת גבעולים. בדרך אבדה אחותי. רדפו אחרינו ואת בנו של משפחת בסטרמן תפסו. חזרתי על עקבותי ומצאתי את אחותי בשיפון. בבקר הגענו למנסרה, כשראשינו עטופים להסוות זיהויינו. פגשנו ביהודי, ולא נאות להאמין שאנו ניצלנו. שמעו מהנעשה בעיירה, אך במנסרה לא נגעו ביהודים.

בבקתה שם לנו הפועלים היהודיים ביקשנו מן המשגיח (הגוי) שיצרפנו לעבודה. הוא סירב בנימוק שבקרוב במילא יוציאו את היהודים מפה. ולמה עלינו להתייסר בעבודה קשה? הוא, דווקא, היה נוצרי הגון. נוכחנו שהוא צודק.

(3)

אותו זמן החלו יהודים לבקר בעיירה וקבלנו דש״ים, כי נשארו בחיים כמה משכנינו שהסתתרו. הרי השארנו את אחינו בבית, שהיה לביזה — ובכל זאת הוא היוה עוד ביתנו. שבנו הביתה והתחלנו למכור לאכרים את הסחורה שבמחבואים. בתמורה השגנו תפודים, מקצת קמח וככר לחם.

אחינו לאחר כל מה שעבר עליו, לא המשיך ימים רבים עוד לחיות. קינאנו לו על שעלה בידו למות על מיטתו, והבאנו אותו אל קבר ישראל.

מיני אז לא עבר עלינו לילה שקט. תמיד התדפקו על הדלת. שכבנו לרחבה של המיטה, בלא להתפשט מבגדינו — תוך חרדה מפני כל הומיה.

כחמשה ירחים נותרנו עוד ביוזפוף. באורח סדיר הובאו יהודים מן הכפרים הסמוכים. מהם הכנסנו אל ביתנו כדי לא להיות לבדנו .אותם האנשים, כקודמיהם, חיו בתקוה, שיעברו הכל ויישארו בחיים. ביקרו בכפרים לשחר אחר מקצת מזון. הרבה מהם נשארו ביערות.

נתקרבו החגים. נותרו עוד מקצת מיהודי עירנו ויהודי הכפרים. ביום כיפור התפלל כל אחד ביחידות בביתו. אך באחד הבתים נתאסף מנין. הגרמנים הקיפו את הבית, הורידו באכזריות את טליתיהם מכתפיהם, הובאו אל מחוץ לעיר ונורו.

בביתנו מצא מחבוא הזוג נעכע עם בעלה. (היא יושבת כיום בישראל, שמה נעכע גולדשטיין). הם יוצאי הכפר באביץ.

מאוקטובר, הוא חודש חשון של שנת 1942 חיינו בפחד תדיר. העיירה היתה נקיה מיהודיה — „יודען ריין״. אף הקיר האטום, הכפול שבביתנו לא עזר עוד. גוי מידידיו של אבי, שבא עמו בעסקי מסחר, רצה לקחתני אל ביתו ולהחביאני. סירבתי, לא רציתי לעזוב לנפשה את גולדה אחותי. ארזנו צרור קטן מדברים החיוניים ביותר וברחנו ליער. למחרת לאחר שינה שקטה ועמוקה ביער, נתחשק לנו לשוב אל הבית לבשל משהו, לטעום פרוסת לחם מן הנותר בבית וללילה לחזור שוב אל היער.

אך משעמדנו לגלוש מן ההר, נראו לעינינו מרחוק קבוצת אנשים מובלים. נתחוור לנו, ששוב חוטפים יהודים — וברחנו חזרה ליער. בדרך פגשנו כפריים ושניים מאנשי יוזפוף. סיפרו שמתחבאים ביער למעלה מחודש ימים, והיה ברצונם לרדת אל העיר, להכין מזון לקראת החורף. האמת ניתנה להאמר שלא שמחו שמחה גדולה עם בואנו, כי מה שפחות אנשים קל יותר להסתתר. אבל, בכל זאת נשארנו. היה פה סבך של עצים, היה לבור דרך, כדי יכולת הליכה. הגענו ל„סכראן״ — מקום מחבוא, היה זה קבר חי! כולם שכבו מרוחקים מן הכניסה. אנכי, אחותי ועוד ילדה כפרית שכבנו על יד הדלת. לא היה במה להתכסות. בלית ברירה התכסינו בכסותינו. אחותי ואנכי במעילי. המקום היה צר ולא היתה האפשרות להושיט את הרגליים. עם התקרב הבוקר נהיה קר מאד. הפעלנו תחבולה — התקרבנו סמוך אל הנערה

הכפרית והוחם לנו, אך נוסף לכך גם הוענקנו ב„מתנה" — כינים! מכת הכלל היוו הכינים. לחלוץ מקצה תה, היינו נאלצים לאחר שכולם גמרו שלהם. מי שהצטנן נאלץ היה להשתעל לתוך השרוול, בל ישמעו מבחוץ. יעיל ביותר היה הפניית השעול לתוך האדמה. כל שאון העצים הטיל פחדו.

4

כך היינו מונים את הימים ואת השבועות. לאור היום היינו מבעירים אש להתחמם. ביער היו מפוזרות ערמות עצי הסקה, שהאיכרים הכינו לצרכיהם. סחבנו ומדי יום העצים נתמעטו. מישהו מסר אודותינו ובאחד הימים, באמצעו של יום פתחו ביריות לעבר ה„סכראן". נורו ילד קטן, אביו ואחיו. אותה שעה אנכי ואחותי ישבנו סביב המדורה. אנחנו ועוד שתי נשים ברחנו עמוק ליער, טאטאנו בענף את צעדנו על פני השלג, כדי לא להשאיר עקבות אחרינו. בתוך היער היה קר וישבנו כך קפואות. אחותי שלה את נעלה ואני שיפשפתי את אצבעותיה הקפואות. איתנו היתה גם נערה בשם שיינדל, היא היתה יחפה ,משום שלא הספיקה לקחת את נעליה.

לפנות ערב חזרנו אל מקום המיסתור, חסרו כמה אנשים. נוכחנו שעלינו להחליף את המקום. ה„סכראן" עם כל אי הנוחות שבו, קבר־חי שהחול נשתפך עלינו, היה בכל זאת מקום בו יכולנו להירדם ולהכין מעט מים חמים. עכשיו — גם אותו אבדנו.

הסתתרנו מתחת שלושה עצים סבוכים. היה לנו קצת קמח, ובלי מלח בשלנו תבשיל. על שרה (כפרית) לא שלט הפחד, גם שמואל ממידאן (מאותו הכפר) — הם ידעו היטב את היער. איכר מכפרם היה מביא להם, למקום שקבעו מעט אוכל. חתכנו כמה תפודים, בשלנו אותם בסיר מים — וזה היה מאכל. פה, בחוץ מתחת לעצים השתמשנו בשלג במקום מים. במשך שלושה שבועות ישבנו באותו מקום וניזונו ב־2 קילו קמח.

החלפנו את המקום. היה אחר חג המולד הנוצרי של שנת 1943. שם מצאנו שבויי מלחמה רוסיים, שברחו משביים מהם הרבה אנשים מליטלנד, ופחדנו מהם. הסתתרנו אני ואחותי, היה ביניהם נוצרי בשם אנטאָן, שסייע אותנו במילה טובה, בידיעות. הוא השתייך לקבוצת מסתתרים. לקח זמן עד שנוכחתי שעוד קיים פולני שאפשר לסמוך עליו ושהוא לא יימסרנו. מזמן לזמן היה ניגש לכאן פרטיזן, שהכיר אותנו וריחם עלינו. הנשים, לבדן, סחבו את העצים. קראו לנו: „ביעדני וויסקו" — „צבא מסכן": הבטיח להביא לנו בשר, ואמנם קיים הבטחתו — הביא בשר סוסים, שטעם לחכינו. הנוצרי לא ידע מקום מחבואנו, ונהיה מפעם לפעם קשה יותר ללכת להצטייד באוכל. אז התחילו כבר לגייס את הכפריים לעבודה ואנו חששנו להת־קרב לכפר.

5

נתקרב ערב פסח. אַנטאָן, נוצרי, סיפר שיבא אלינו יהודי לובוויטש. נתקבל על הדעת, שחיים עוד אי־שם יהודים. הם היוו קבוצה של שנים־עשר גברים ואישה אחת. הביאו „פעפעשע" ומצבנו הוקל. התחילו ללכת לעבודה והביאו מזון. עד אז לא היה לנו אף פרוסת לחם. דווקא לקראת פסח הביאו לחם. אכלנו את הלחם עד שריר פינו עבר על גדותיו. אחותי לא אכלה. עד היום עומדת אני משתוממת על אופיה החזק. מצב רוחנו נשתפר, בלילות אף פצינו פינו בשיר — עשינו שמח וחלמנו על עתיד טוב יותר.

ה„פעפעשע" מצאה חן בעיני הרוסים והחליפוה ברובים. הפרידו את הגברים ובכל זאת הרגשנו עצמנו חזקות יותר. ידענו על עוד יהודים הנמצאים ביער, אך לא ראינו אותם פנים. אותו זמן שוב החלו חיפושים אחר פולנים. הם ברחו ליער עם רכושם החי. געיית הפרות היתה מסוכנת לנו. לא אחת הקיפו הגרמנים את היער, ירו עליהם והרגו מהם הרבה. אך הם נפלו כגיבורים עם נשק בידם.

אחר החיפוש שאפנו מקצת רוח — היינו מטיילות מקבוצה אחת למשניה. אבל החיפושים לא פסקו לחלוטין. למדנו את השיטה וידענו כיצד לקדם פני הרעה. אך, לאחר כל חיפוש הייתי ממש מאושרת במצאי את אחותי.

6

עברה שנה למן היום שנהרגו הורי, ולי ולאחותי ניתנה שנת חיים במתנה. עזבנו את היער והסתתרנו בבית גדול, שם היינו לנות. באחד הלילות שמענו מקרוב מדברים גרמנית. פחדנו לישון, אף לנשום. עם בוקר נודע לנו כמה קרוב היו אלינו הגרמנים. שמחנו שמחה גדולה — שוב ניצלנו ממוות.

אושרנו לא המשיך זמן — שוב חיפוש, עברנו למקום חדש, וכאשר הבערנו אש, שוב ירו עלינו. בקמח כבינו את האש, החבאנו את החבילות וברחנו אל הנהר. עייפה שמתי ראשי על חיק אחותי. אתנו היו שמואל מיידאנער ושיינדל־שרה. נתקרבו פסיעות. נשמעה יריה. ידי הוכתמה בדם, אבל הקלע נכנס לרגלה של אחותי. נסנו לכל רוח. נדמה היה לי שאני רצה בעקבות אחותי, אך היתה זאת שינדל. רצנו כמטורפות ופחדנו לישב ולפוש.

בשעות שלאחר הצהרים פגשנו בשתי נוצריות עם שני ילדים. אף הם נסתתרו ביער, שלא יתפסו אותם לעבודה. פחדנו מהפולנים, ידידינו, כביכול. המשכנו ללכת בעקבות השמש, ששקעה והלכה. לא היה איכפת לי לאן שנושאות אותי רגלי — העיקר לא לבדה. אך לרוע מזלנו, במקום למנוע את האש, הלכנו ישר לתוכה. יצאנו את היער. היו מפוזרים גזעי עצים כרותים ובינותם ענפים ירוקים. שכבנו והתכסינו בענפים. בלילה כרתו הגרמנים את העצים שעל ידנו. לא ארך הרבה

זמן ונשמעה יריה. הלב ניחש לי שפגעו באחותי גולדה. שיינדל שיחקה לי. היתה לי הרגשה איומה. הכל קרה אצלנו ביום שני. אחותי ואנכי היינו פוחדות מיום שני. לאחר כל „אקציא" שעברה עלינו היינו צמות.

עם רדת הערב עזבנו שיינדל ואנוכי. הגויים נשארו במקום, אכלו מלחמם שהיה איתם. אף לא ניסו לכבד אותנו בכזית. אך אנחנו חשנו בעיקר צמאון. בלכתי בדרך יחד עם שיינדל פגשנו בהרבה גויים, כפריים, כמעט בכל הכפרים ערכו חיפושים. ביניהם הכרנו פולנים מכפר נוויני. הכרתי אחדים מהם. הם היו קונים אצל אבי, אף נשארו חייבים כספים, אך אנכי לא התוודעתי אליהם מחשש שימסרו אותנו לגרמנים. חששי היה לו על מה להסתמך: הגרמנים איימו עליהם, אם ייתפסו כשהם לבדם צפויה להם רק „תפיסה", ואילו בצוותא עם יהודים צפויים להם עינויים עד מוות. היו אלה נוצרים־קתולים בדרגת התפתחות רוחנית נמוכה.

המשכנו הלאה בלי לדעת הדרך. בכינו בקול והיה נדמה לנו שאנו שומעות את הדנו. רצנו בלא הפוגה, תוך שבכיתי והתפללתי לנס. והנה נקרית ילדה יהודיה מהכפר לוקוף — בלומה. קראתי אותה בשמה והאמנתי שנשלחה אלי להורות לי הדרך. היא ידעה את היער. סטתה מן הדרך ושאלה אכר שנקלע בדרכה — אך לא האמינה לו, ונצטרפה אלינו. הלכנו ביחד עד שהגענו למיסתור. ראשית, שאלתי את שמואל לקורות אחותי. ענה לי שעל המקום פצעו אותה והדם שלה הוא שהכתים את ידי. היא לא יכלה לרוץ וקינאתי בה שהיא מצטרפת לשמואל שידע את היער היטב. אחותי היתה לי כאם. אף היא אבדה לי — לאחר שפצעוה ירו בה למוות.

7

נשארנו מכל הקבוצה, שמואל, בעלה של שרה, שיינדל ואנוכי. הצטרפנו למשפחת לומרמן. הם היו כל המשפחה, וערנה עם אחות אמא. הרבה נפלו אז. עברנו שברון לב — הלא חייתי אתם במשך כל הקיץ.

הפרטיזנים היו באים לחפש בחורות. הייתי בורחת מהם. נחליתי בגרדת (סוויעז'בא) מצד אחד היה זה כתריס בשבילי, ומאידך, זאת מחלה מדבקת. לכן פחדו לגשת אלי. בא אצלי אפרים לומרמן והציע לי לעבור לקבוצה אחרת. לא מזמן הגיעו לשם מתושבי יוזפוף: יוסיל לוכטפלד, סענדער בראָנשטיין, טאַניש (תנחום) דאַך ובעיקר — שם גם נמצא שמואל הזקן. אמרתי לפרטיזנים הרוסיים, כי הנו אבי ושיתיחסו אלי בדרך ארץ. באותו הזמן כבר היו לכל הגברים רובים. לא חסר עוד מזון. התחלנו גם להרגיש את השחרור המתקרב. עם זאת היה עוד המות קרוב. משום שבדרך הנסיגה, יכלו הגרמנים להכחידנו. אם כי ידעו, שנמצאים אתנו פרטיזנים לאלפיהם, והם פחדו מהם.

עבר החורף. הפסח נתקרב. עכשיו, בפסח השני, כבר היה ליהודים קמח כדי לאפות מצות. חגגנו את חג הפסח ביער. בראשו של אברהם, מסוים, נחקק לוח השנה על כל חגיו.

סמוך לשחרור נצטופף ענן עבה. הגרמנים ניחשו מכבר את מפלתם ודאגו לטשטוש כל מקום חשוד. אנו חפרנו מיסתור „סכראן" גדול. אותו זמן הגיעה אלינו ילדה יהודיה, ברכה־קי, היתה מוסתרת אצל פולנים. עכשיו באה להסתתר אצלנו. על כניסת המיסתור סכך עץ והיסוה אותו. הגרמנים דרכו ממש על ראשינו, ולא הרגישו בנו. אך עכשיו, לא היו לוקחים אותנו חיים — היו לנו רימוני יד. היה לנו בשר, ועד כמה שאני זוכרת, חששנו שלא ישימו בו רעל.

8

באזכרה הראשונה למותה של אחותי גולדה, השתתפו: יאסקי קאליכמן, בירך־הרש שלייכר, אידעלע. התפללו. מזמן לא היינו במקום שם קרה אתה האסון.

בשבת מסויימת פתחו ביריות. דומני שמכלים רוסיים. הנשים נתחבאו והגברים יצאו לברר סיבת היריות. הם חזרו והביאו איתם את השלום. מיררתי בבכי למה לא הקדימו? היו נשארים בחיים הרבה...

דמינו כשנצא מן היער יקבילו פנינו כמיוחסים, הרי עברנו תקופה כה קשה... מייג'ר יהודי הסביר לנו את המצב, שהעולם אינו שמח כל־כך אתנו...

מן היער המשכנו ליוזפוף. אך סירבתי להיכנס לתוכה, המשכנו לטומשוב. נתאמתו דבריו של הקצין היהודי. הפולנים, משראו אותי, החמיאו לי שאני נראית כמי שחוזר מבית הבראה... אם כי, נכון הדבר שהיה לנו אוכל, אף היינו צעירים, אך מה שמתהווה בנשמתנו, בלבנו, מהם והלאה...

שני אחי הוגלו לסיביר. את אחי, ישראליק, ואת כל משפחתו רצחו הגרמנים.

שעה שאני כותבת זכרונות אלה הפצעים שלא הוגלדו נפתחים מחדש ושותתים דם. קוינו שנוכל אי־פעם לנקום... אני כותבת שורות אלו בשביל ילדינו, שלא ישכחו את הטרגדיה של יהודי פולין.

בתי, האמצעית, ובני הבכור נמצאים בישראל. הסם לומדים באוינברסיטה העב־רית בירושלים. אנכי ובעלי יוסיל לוכטפלד מתגוררים במונטריאל שבקנדה. שמי מהבית — פרוזער! בתו של בצלאל פרוזר. בנינו מצבה בניו־יורק, אך השמות מטושטשות. ממשפחת דודי, גולדגרבר, לא נשארה אף נפש חיה.

זכור את אשר עשו לנו!

זכור את אשר עשה לנו עמלק! זכור את אשר עשה לנו היטלר ימח שמו! תורתנו הקדושה צוותה לנו לא לשכוח, שכן טבעו של האדם לשכוח, ועלולים לשכוח אף את מעשי הרצח המחרידים, ואת ההרג הרב שעשו הרוצחים הגרמניים ביהודי פולין וביהודי ארצות אירופה אחרות, ובתוכם אבותינו ואמהותינו, אחינו ואחיותינו; רכים וחלשים לא נשאו, ופני ילדים חננו. תורתנו אומרת: כתב זאת זכרון בספר, כי ספר מזכיר ומונע שכחת הדברים.

אל נשכח עד סוף כל הדורות אשר עוללו לעמנו העמלקים הגרמניים, נאצים ימח שמם!

העם היהודי רשם תמיד בתולדות גלותו את צרותיו ואסונותיו. ירמיהו הנביא כתב את „מגילת איכה" על האסון הלאומי הגדול — חורבן בית המקדש.

לזכר הקדושים שמסרו נפשם על קדושת השם, אנו אומרים את תפילת אב הרחמים לפני תפילת מוסף.

לכל תקופה בתולדות עמנו ומאורעותיה, רשימות משלה. השואה הנוראה שהיתה בדורנו צריכה להיות כתובה ורשומה, ויש צורך להציב לה לוחות זכרון. נזכור נא יוצאי יוזפוב — את קהילת עירנו ואת קדושיה. נרשום את שמותיהם בספר שאנו כותבים; ננציח את דרך היסורים והתלאות של קדושינו, את עינוייהם ואת מותם האכזרי בתאי הגזים, שהקימו המפלצות הגרמניות ומיתות אכזריות אחרות, שלא ידען אף השטן בעצמו. גורלם, כגורל ששת מיליוני היהודים, אבות ואמהות, אחים ואחיות, בנים ובנות — תפארת האומה, שניספו בשואת אירופה.

ישמש נא ספר זכרון זה, כמצבת זכרון לקהילת יוזפוב. וינציח את זכרם המקודש של קדושי עירנו, ה' ינקום דמם!

איכה ישבה בדד העיר יוזפוב, איה הם ילדי העיר הנאהבים והנעימים, היכן הם כל החסידים התמימים והישרים, לומדי התורה ושומר המצוות? היכן הם יהודים בעלי הבתים וכל היהודים מפשוטי העם — כולם חשובים ונכבדים בעירנו? כולם נספו, תמו מן העולם. יתגדל ויתקדש ויתברך זכרם הטהור לעולם ועד, אנחנו תפילה ליושב בשמים, בעד מנוחה נכונה תחת כנפי השכינה לכל הקדושים והטהורים, שנרצחו ושנהרגו, שנשרפו ונטבעו ושנטרפו, יונקי שדיים שנלקחו באכזריות מחיק אמותיהם — בגן עדן תהא מנוחתם, ויצרור בצרור החיים את נשמתם.

לקלון נצח ולדראון עולם תהיה כנופיית המרצח! ארור יהיה הנאציזם הגרמני. חלאת האנושות — לזוועה ולשמצה תהיה לעולמי עולמים; ארורה מכל מקום בעולם הארץ אשר ספגה את דמם של אוהבינו ויקירנו! אוי ואבוי לכל העמים, שידעו את הנעשה והחרישו, בזמן שהיה בידם להציל רבבות ומאות אלפי נפשות, ולא הצילו; ולא עוד, אלא סגרו את שערי מדינותיהם בפני המחנה הנשאר לפליטה. מי יתן ראשי מים ועיני מקור נוזלי, ואבכה כל ימותי ולילי (קינות ט' באב).

נחמו נחמו עמי, יאמר איש אלקי הכהן הגדול מאחיו, מרן דארעא ישראל הרב הגאון הצדיק מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל. במכתב שכתב לישיש אחד ביפו, אחרי הפרעות והמאורעות בשנת תרפ"א וזו לשונו! „ברוך השם ששום אדם מישראל בארץ ובגולה, לא תפול רוחו בגלל להקת המרצחים הנבלים, הטמאים והארורים, חדשו את רוח הקודש של האומה כולה בדמם הקדוש אשר נשפך, ומהרה נזכה לראות את ישועת ד' על עמו ועל נחלתו, ונקם ישיב לצריו וישראל יעשה חיל במהרה בימינו אמן."

אליעזר בן שלום ואיטא לרנר.

אימי המלחמה

מרים רק—שטיבל (טורונטו)

אהבתי את עיירת־מולדתי — יוזפאף, אף שנאתיה.

אהבתי את בית סבתא מינדל ביהן, בית בנוי עץ־מקומי, שעמד סמוך לבית המדרש; אהבתי את הנוף שלה, את הטבע, יערות האורן המדיפות ריחות הקטף שגדלו בו בשפע: יאגודי, תות גדל פרא, פטריות וכל התענוגות שנוער אוהב מוצא בו. עד היום הזה, ואנכי מצויה בטורנטו שבקנדה הרחוקה, אשה מזקינה, כמעט, העיירה אינה משה מנגד עיני. אף בחלומות שבלילה, אף ביום, כשהנני ערה — והריחות שנפשי ספגה טרם נגוזו.

שנאתיה מחמת הנגישות, ששכננו הנוצרים—הפולנים רדו בנו, היהודים. למרות שעבדנו קשה, מאור הבוקר ועד לחשכת הערב, הן כבעלי מלאכה: חייטים, סנדלרים, כובענים וכו׳; הן כתגרנים, וסוחרים — הם קינאו בנו, בגלל חריצות כפינו ובגלל היותנו יהודים. השלטונות הטילו על היהודים מסים כבדים, כך, שרוב העמל היהודי נסחט בידי השלטון הפולני.

בהיותי תלמידה בכיתה ה׳ שבבית הספר הפולני קרו שם מעשים אכזריים. מנהל בית הספר, אשתו (אף היא מורה) וכן חלק מהמורים היו אכולים שנאה גזעית ליהודים.

האנטישמיות הפולנית גברה מיום ליום, כמה שנים עוד לפני המלחמה. עם מותו של מרשל פילסודסקי, נותרו יהודי פולין ללא מגן, ללא אב. ביום מותו של פילסודסקי מיררו יהודים רבים בבכי; ראיתי את שכננו, משה׳קי וורמשטין בוכה; וגיסי יהושע מילץ בכה כילד קטן.

הרדיפות והנגישות של הכוליגנים הפולניים החריפו משבוע לשבוע וקבלו מימדים איומים, חדשים לבקרים. בימי היריד היו השקצים—הכוליגנים הופכים את הדוכנים של היהודים והיהודיות. וכאשר באו אל ראש העיר להתלונן, הוא השקיט אותם: „שאין הדברים איומים כל כך ושצריך להסתגל...”

אבל אותו איזיצקי, אשר בזמנים רגילים לא נקט בכל אמצעי, כדי לבער את נגע ה„כוליגנסטבו” מן העיירה, נתגלה בתקופה השחורה של המגף הנאצי, כנוצ־י יחידי, שלב רחום פועם בקרבו — והוא שהחביא בביתו את חתנו של משה אוברבדז וכך הציל אותו. נפגשתי איתו בשנת 1946 בדושניק, שלונסק, והוא שמסר על הקר־בנות הראשונים של יוזעפאף: טוול זצר וב״ב, שלמה ולדמן וב״ב, רייזל שוורץ, ריזלה ובנה; חיים הילף, אשחו ושני בניו, לייבוש פלוג (איבד עצמו לדעת, כדי לא ליפול בידי הנאצים) טעוויל קלנר וב״ב. מיכאל קרף וב״ב, משה־קי וורמשטיז וב״ב. לייב לנגר וב״ב, וולף בלומכ־ג וב״ב, לייביש בריסטמן וב״ב. מ. פורטר ואשתו. שעיה קליכמז ואשתו, איטה גרוסהיים ומשפחת פישל רבת הנפשות.

חתנו של אוברבדן העיד שאת פעולת ההרג הוציאו לפועל הגרמנים בסיוע הפולנים העירוניים; במיוחד מונדק משקו ויוזעף ז'מודה.

מונדק משקו, אמנם, קיים הבטחתו הרצינית שהצהיר עליה ביום פטירתו של מרשל פילסודסקי, והיא: לרצוח את כל יהודי יוזעפאָף, אך תוך כדי כך, אמר לי, שאותו הוא יחסוך, הואיל ואוהב אותי, סטרתי לו על פניו המלוכלכים ונטשתיו.

ולבושתנו, אותו רוצח, שטבל ידיו בדם יהודים חפים מפשע, חי עם משפחתו, אשתו וילדיו על משרה ממשלתית גבוהה בעיר שטטין, ויד הצדק טרם השיגה אותו. על שאלתי למה? התשובה: „אין עדות חיה נגדו".

אני חוזרת לשנת 1939. ב־7 בספטמבר פרצה המלחמה. אנכי תלמידה בגימנסיה הפולנית בזמושץ. מתגוררת אצל דודים (אחיהם של אבי) ודודות. לסירוגין אצל כל אחד מהם זמן קצר, בתנאי דיור ותזונה גרועים ביותר. כאמור, ב־1 בספטמבר הצטרכתי להתחיל את השנה השניה בגימנסיה. כבר למחרת הפציצו את תחנת ה־כבת של זמושץ, ועלי לכתת רגלי ליוזעפאָף. הלכתי יחידה, יחפה, ורעבה ללא פרוסת לחם בצקלוני;

בדרך ניזונתי מלקט תפוחי־עץ בלתי בשלים, עדיין בוסר. אך אכלתים בתיאבון. סמוך לעיירה פגשתי את העגלה העמוסה שקי־קמח של וולף־בעריש, הכירני וביקשני לעלות על השקים. במבואות העיירה סקלונו פורעים אחדים במטר אבנים, כך שבנס ניצלנו מהם. הודיתי לו ופניתי אל ביתי. וולף בריש וחלק ממשפחתו הושמדו בידי הנאצים. את בית אבי מצאתי בלתי מעודד. מעט הרהיטים שהיו החרימו גובי המסים. כל הבית היה מוזנח ומלוכלך. למחרת בואי התחלתי בניקוי הבית. עבודה שארכה כמעט שבוע ימים. בשבת הקרובה הלכתי לבקר את הסבתא, דודים, דודות, בני־דוד וחברות — כולם היו תחת הרושם המדכא של המלחמה. אני, לא. ובאמת לא הבינותי את הסיבה.

בראשון בשבת הורגשה המלחמה גם ביוזפאָף. הגיעו פליטי־מלחמה הראשונים מן מחוזות שבגבול גרמניה; בביתנו שוכן מורה מפוזנאן, אשתו והילדה שלהם. הם באו מחוסרי־כל, ונפלו על שכם ביתנו הדל. כפי שסיפר היה הוא מן השמאלניים, ואיימה עליו כליה מידי הגרמנים. אך זרם הפליטים ליוזפאָף גדל ללא שיעור. לא היה בית בעיירה שיהיה ריק מהם. אל ביתנו התווספו עוד יהודים חרדים מקילצי. אבי השיג בכפר הסמוך תבן, מלאו בו שקים וכולם ישנו על הרצפות. אך המצב הזה לא ארך הרבה זמן. למחרת החלו לסגת הצבאות המובסים הפולניים: קרועים־בלויים מלוכלכים, מורעבים וסחופים עד העצמות. בחצרו של שכננו משה־קי וורמ־שטין עמדה חבית דגי־מלוח רקובה וסרוחה מזמן. החיילים התנפלו עליה ובלעוה תוך דקות ספורות. הם פשטו על הבתים היהודיים וחטפו כל מאכל שבא לידם. לא העמידו להם כל התנגדות. החיילים בישרו לנו קרב עקוב־מדם בין הגרמנים לפולנים, וכך היה. השכם בבוקר, טרם אור, נפתחה ההתקפה, יריות המוניות והפצצה בפצצות

תבערה; כולנו, כתונות לילה על גופנו, פתחנו במנוסה אל מעבר לעיירה בכוון הרי המשרפות. הגב׳ הילף, אשתו של התפר נורתה למוות בידי קלע, שחדר דרך חלון ביתה. השניה נפלה, מרישה זשקו, שהוציאה אותה שעה את הפרה למרעה. אנחנו כולנו שכבנו באחו לרגלי ההרים ומעל ראשנו שאג „ברד" של קלעי תותח; הקלעים פגעו בצלע ההרים, פוצצום, והרסיסים נבזקו עלינו.

נתהווה חום לא רגיל, הוא נשף מן הבתים הבוערים שבעיר. ממש גהינום עלי אדמות. זקנים נתעלפו, ילדים צעקו איומות, מרעב וצמא. לצידנו כבר היו הרוגים של תושבי העיר. הקושמר הזה אינו ניתן, פשוט, לביטוי במלים. אבי, ציווה עלינו לחפור שני בורות, במקרה שניהרג ננוח בבורות, ולא נהיה למאכל חיות השדה. שכבנו כך כל היום תחת השמש היוקדת: גרוננו יבש, שפתנו נשרבו מן השריפה ומן השמש ומחום הפצצות. עינינו קרועות מרוב פחד. מספר הנופלים שבינינו גדל משעה לשעה. כל האחו הפך לגאי של חללים ודם... לעת ערב, הוקל במקצת, אם־כי לא שקט לגמרי. ראינו פלוגות, פלוגות של חיילים פולניים נסים בדרך. הם זרקו לתוך התעלות מזודות מלאות כסף ששדדו רק תמול־שלשום מבנקים שונים. אף אחד מאתנו לא ניסה אפילו לקום ולאספם. למי היו נחוצים? כאשר המוות ארב מכל פינה.

בערב נהיה שקט יותר, אך קריר מאד. כולנו רעדנו מקור. מבין הניצולים נמצא מדריך, שאמר להחזירנו אל העיר. היה עלינו לזחול על האדמה מבלי להרים הראש. היה ממש, וימש חושך, אך את דרכינו האירו האשים שהבהבו עדיין מבתינו השרופים. זחלנו על גחוננו עד חצות הלילה. ומשהגענו אל העיר, נוכחנו, לצערנו הגדול, לדעת, כי כל הבתים, כמעט, עלו באש. רק בודדים מהם, בעיקר, באמצע הכיכר, נותרו עומדים על תילם. מולנו, שרד הבית של קגן, בו התגורר טעוויל קלנר ומשפחתו. נכנסנו. הבית עבר על גדותיו מרוב אנשים שהצטופפו בתוכו. על יד הכיריים עמדה מלכה, אשתו של טעוול, וגיסתה, הגב׳ קרפ, ובישלו מרק תפוחי אדמה בגריסים; טעוועל הוריד את הסירים המהבילים מן האש, וחילק בין כל הנמצאים פינכות תבשיל חם. כיון שאנו היינו שכניהם וידידים מכבר הימים, הכניסו אותנו לחדר צדדי, כדי שנוכל לפוש קמעה. אחר, הביא גם לנו מן התבשיל החם וגם ככר לחם. הילדים התנפלו ממש על האוכל, ואולי אבי ואמי רק טעמו כדי יציאת חובה. הלינו אותנו, כקרובי בשרם, עם תקרובת של תה חם ודברי מאפה. קיימו בנו הכנסת־אורחים בלב חם ורחב. גם הם וכל משפחתם נכחדו ונשמדו בידי הצוררים הנאציים. בבוקר יצאנו לרחוב לחזות בשלדי הבתים. היתה זאת תמונה איומה. הבית שלנו טרם אוכל כליל. ירדתי בחברת אבי, למרתף. היה לנו שם לבני חורף וטכסטילים של דודי יצחק. הכל, כמעט, נשרף. במרתף עמד סירחון איום, כמעט, שנחנקנו. כשעמדנו לעלות מן המרתף הצמידה אותנו למקום י״יה רעשנית שפלחה את כל הבית. תיכף לכך, נשמעו טרטורי כלי רכב רב. היה זה הצבא הגרמני, שהחל עובר

ברחוב הראשי. דרך הצהר חזינו בצבא הגרמני, המאושש, הראשים מורמים כמנצחים.

נכנסנו לגור באורח ארעי למזוה של טעוול קלנר, שכננו. המשטרה הפולנית, הגאה כרגיל, התהלכה כעת חפוית ראש. פאן פוז׳ניאַק, פקיד העיריה, שהיה מביא בוקר בוקר, כאשר חיוך על שפתיו, „ארוחת בוקר״, כלומר הודעות על תשלום מסים — אבדה לו הלשון.

בככר העיר, נשארו על תילם, ביתו של דודנו, שמחה, ביתו של יהושע טייער, הבתים של אחים קליכמן וכן בית הכנסת ובית המדרש. על ידם ביתה של סבתנו. שאפנו מקצת רוח. נפגשנו עם מכרים, ידידים, קרובים שנותרו בחיים. על כל השפתיים ניבטו חיוכים. אך אחותי שינדל, לא חייכה כלל. אימי המלחמה של יום אתמול נחקקו קשה בנפשה — נתקפה בזעזוע קשה. עטפוה פחד איום. אצל דוד שמחה דברו שהגרמנים יסייעו בבינוי מחדש של העיר. אך אחותי שיינדל, הוכתה בהלם, עת כדור פלח מעל ראשה, ופגע בבנו של הכובען ששכב לצידה — ונהרג.

עברנו לגור אצל הדוד שמחה, אך אבא נשאר במזוה אצל קלנר — הוא התחבא בפני הגרמנים. כי למחרת בואם של הגרמנים, חטפו יהודים לקבור את החללים מן האזרחים ומן הצבא הפולני, אף לפנות את שרידי הבתים השרופים. בביתו של יהושע טייער הקימו הגרמנים את המטה שלהם. ואילו את בעל הבית גרשו ממנו. בבית־הכנסת הקימו בית־חולים שדה. צוותי הרופאים והסניטרים שוכנו בבית המדרש. המטה השני הוקם בידי הגרמנים ב„דום לודובי״.

נערות יהודיות נחטפו בידי הגרמנים, לשאיבת מים מן הבאר העירונית. אף אנוכי נחטפתי ונשאתי בשבילם מים במשך כל היום. לעת־ערב ניגש אלי גרמני [illegible]. טפח על שכמי ותחב לתוך ידי שתי חפיסות שוקולד „גוט מדכן״! אמר. אך דודי שמחה אסר עלי אכילת השוקולד, בחשדו שמכילות רעל.

למחרת שדדו הגרמנים את המחסן הסיטוני של שמואל פרשט. הם חילקו את החלק הזעיר של הביזה בין האוכלוסיה הנוצרית. לבקשתי שיעניקו גם לי איזה שהוא אביזר, שאל: פולני או יהודי? עניתי „יהודי״ — ענה: בשביל יהודים לא כלום!

הדבר הזה בישר לנו רעות. אך מה נשאר לנו לעשות — לברוח? כל הדרכים וכל הגבולות היו שמורים בידי הצבא הגרמני, העליון.

אנו יחד עם בני ביתו של הדוד שמחה היינו 16 פיות, והמזון שלרשותנו היה מועט. התהלכנו רעבים למחצה. יום־יום באו הגרמנים ודרשו חמאה וביצים — יצאו מבית הדוד בידיים ריקות. זה לא היה לרוחם, אך לא הרפו ותכפו ביקוריהם.

כיוון שידעתי מן הקריאה והלימודים אודות נוהגי הנקיון של העם הגרמני, נפלתי על המצאה, לכלכתי את הכניסה לבית בסמרטוטים, תבן ואשפה ביתית. הדבר הזה פעל כהלכה, והם הפסיקו ביקוריהם. לעומת זאת סיפקו הגרמנים לדוד [illegible] הרבה מעילים וחליפות לתפירה מחודשת. הם אמנם סילקו את שכר החייטות לרוב ב„פקודת תשלום״ ל„וורמאכט״ שלעתיד לבוא. אך איך שהוא הוא המשיך

לעבוד ולהתקיים. הגרמנים שבבית טייער, ממול לבית דודי שמחה, ערכו מדי לילה נשפי חשק, שכרות וריקודים של נשים ערומות וערומות למחצה, מלוות אורגיות פריברסיות. בזה ראינו את הפרצוף הגלוי, האמיתי, של העם התרבותי הזה... העם הנאור כביכול...

מדי בוקר המשיכו הגרמנים בככר העיירה להבעיר מדורות ולבשל תבשיליהם. אבל באחד מימי ראשון, כשבוע ימים לשהותם בעיר, הם כיבו את האשים תיכף להבעירתן, העמיסו את כל נכסיהם על משאיות ונעלמו לכוון בלתי ידוע. התהלכו שמועות שבהסכם בין הגרמנים והרוסים על חלוקת פולין, תיפול יוזעפאף לידי הרוסים. השמחה בעיר היתה לאין שיעור. אך נתהוותה עובדה של חוסר שלטון בעיר. היה זה ביום שבת, ולמחרת ביום ראשון בשבת, צלצלו פעמוני הכנסיה לא כרגיל, והמונים כפריים ועירוניים נהרו למיסה. בתום התפילה נתכנסו בהמוניהם אל כיכר העיירה. זלמן פורטר, קומוניסט ידוע עלה על גזוזטרה של אחד הבתים ופתח לנאום בפני ההמון: „אחים, אחיות יקרים, דפקה שעת השחרור, וכו׳ וכו׳..." האם מחאו לו כפיים המוני האיכרים הפולניים? לא ולא! אך משהו נתחדש. מעל גג ה„דום לודובי" נגנזו הסיסמאות: „הכה ביהודי"! אל תקנה אצל החנוני היהודי!". את מקומם תפסו דגלים אדומים ענקיים.

עם רדת הערב נתאספו בככר סביב הגמינה (בית העיריה כ־50 איכרים, מזויינים בגרזנים, מגלים ועוד כלי עבודה שונים. ערב־רב זה לא באו ביניהם לידי הכרעה איך ובמי להתחיל לפרוע ביהודים. הופיע ה„וואָויט" (ראש העיר) בחברת מזכירו, ופתח לשדלם, לחדול ממעשיהם, וללכת כל איש אל ביתו. אך מתוך ההמון הפרוע נשמעו קולות: „מות ליהודים"!... „הכה ביהודים!". אימה תקפתני ופתחתי במנוסה לכוון ביתו של דודי שמחה. אך בדרך מרוצתי עיכבני קול: „עמדי, ידיים למעלה!". מרוב פחד כשלתי ונפלתי. חייל במלוא צידו הרים אותי. הייתי נרגשת ביותר. חייך במלוא פיו ושאלני: „איפה את חיה?" לא הבינותי. שאל שנית: „איפה ביתך?" הוריתי באצבע. אחזני בזרועי, ויחד צעדנו אל בית דודי. הדוד, הדודה והורי, הקבילו פניו של החייל הסובייטי בשמחה, והשכילו לשוחח אתו רוסית. (כל משפחת אמי התגוררה ברוסיה בזמן מלחמת העולם הראשונה). עת התקרבנו אל הבית נשמעו ברחוב יריות תותח — כמשוער, נכנס הצבא הרוסי־הסובייטי ליוזפאף — ולקול יריות התותח נתפזרו הפורעים, ולא הספיקו לנגוע ביהודים.

הדודה גרינה ואמי אירחו את החייל, והגישו אל השולחן, כשכולנו מסובים סביבו, ארוחת־חג. (מנין לקחו את כל זה, רק לאלה שבשמים פתרונים?) החייל פתח לשבח ולהלל את ארץ הסובייטים, על השוויון והצדק, למען כל העמים, ללא כל הבדל דת ולאום השוררים בארצו. הורי אמנם הקשיבו קשב רב לדבריו — אך לא קבלו הכל כנתינתו; לבסוף הודיע לנו החייל, כי בעוד זמן קצר יתקיים בככר אספת כל התושבים, והמפקד של יחידתם יתודע אל התושבים היהודים בשפת אם — אידיש.

סגרנו את הבית והלכנו כולנו אל ככר העיר. הרוסים הבעירו מדורה ובישלו תבשיל של הרבה בשר, כל מיני ירקות ותפוחי־אדמה. באמצע הככר, מול בית העיריה, עמדו 3 תותחים על ידם מספר משאיות ענקיות ריקות מכל. קצין בדרגת קפיטן עלה על מדרגות בית העיריה, הציג את עצמו כמפקד ה„כוח", ו...כיהודי!

כמדובר, הוא דיבר אידיש, עסיסית, מתובלים בהרבה ביטויים חדישים, ממש ספרותיים: הוא יעץ ליהודי פולין, לעזוב בהמוניהם את ארצם, כי הגרמנים חוזרים כעבור יום־יומיים, ועל פי תכניתו הזדונית של היטלר מחכה ליהודים כליון מוחלט. עלינו לאסוף כל שניתן, והם יעבירו אותנו על מכוניותיהם לארץ הסובייטים, שם מחכים לנו עבודה, שלום, שקט וקיום.

הראשונות שנענו לקריאה היו אחותי שינדל ואנכי. אחרינו הופיעו בניו של הדוד שמחה: אלי ויצחק. הדוד שמחה והדודה גרינע, אמנם, בהתחלה, לא התלהבו מן התכנית לעזוב הבית, הגן שסיפק אי־אלה מצרכים וביחוד, הדודה, לא רצתה להשאיר את אביה הזקן, לבדו. והוא בשום אופן לא הסכים לעזוב את המקום: „מה שיהיה עם כל היהודים יהיה גם עמי!". למרות הכל לא יכלו לעמוד בלחץ הבנים — והחליטו להצטרף לנוסעים תוך שעה קלה צררנו את כל רכושנו (הרבה לא נשאר לנו לאחר השריפה) והיינו מוכנים. הדוד שמחה ארז שארית הפליטה, כלי מטבח וכו'. וכל משפחת אמי מלאנו כמעט משאית שלמה. לערב ירד קור צורב. את כולנו אחז הרעד — החיילים השגיחו בכך, הם הורידו את מעיליהם העליונים, וכיסו אותנו. דקות מספר לפני שזזנו מן המקום השקו אותנו החיילים בכוסית „וודקה", לחיינו. את היחס האוהד והלבבי שגילו החיילים באותו ערב לא ימוש מזכרוני לעולם!

לקראת בוקר הגענו לעיר זמושץ החדשה. פה באו לפגוש אותנו הדודות ובנו־תיהן מצד אבי, אטקה, חיה ורבקה, התרגשו ממצבנו והן פרצו בבכי, אף הביאו לנו אי־אלה מצרכי מזון. מכאן יצאנו לדרך ארוכה... בדרך היגיעתנו השמועה כי החיילים הסובייטים לקחו אתם, עם עזבם את יוזפאף, את טרנוס, מפקד המשטרה ואת מנהל בית הספר. כפי הנראה, הביאו לאזנם את התנהגותם הגסה והאכזרית כלפי אלה שהיו חשודים בקומוניזם. באחרונה התאכזרו והיו כנוגשים לכל יהודי שפגשוהו עובד ביום ראשון בשבת בביתו. הכל שנאוהו ככלב שוטה.

הנסיעה היתה איטית עם הרבה חניות, ונמשכה ימים רבים. הימים היו, אמנם, חמימים ויפים ונהננו מן הנוף. פגשנו בהרבה שכנים שלא ידענו עליהם שנוסעים אף הם: ישראל וסרל ספאדיק עם כל המשפחה; האמא של צ'יז'י איילבום, בתה, רבקה ובנה, חיים (בנה, בנימין נותר ביוזפאף, וגורלו היה כגורל כל היהודים), הרש קנדל ואשתו וארבעת ילדיהם; פייבל שוייצר עם משפחתו הגדולה. אחדים נסעו על אופנים ואחרים נשרכו ברגל. ביניהם: ישראל־וולף וגרשון, הבנים של שכננו, משקי וורמשטין; האחיות גראיר, התופרות היפהפיות, כן האמא שלהן והאח;

האחיות בריינה וחנה איילבוים, שכננו יהשע ורחל מילץ וארבעת הילדים; היו גם הרבה אנשים מבני עירנו שאינני יודעת שמותיהם.

אחר טלטולים רבים הגענו ללמברג. הורדנו בתחנת הרכבת הראשית. גג הזכוכית שלה סוככת עלינו ומשפיעה הרבה ריגשה. מי לא יתרגש למראה ה„דבוז'יץ גלובני" של לבוב? החיילים הודיעונו, כי פה בתחנה נשאר רק שעות מספר ואחר יעבירו אותנו לעיר אחרת. נשי ה„צלב האדום" הגישו לכל אחד פינכת מרק, אמנם דל, אך היה בה כדי לחמם מקצת את נפשנו. אבי השיג איך שהוא ככר לחם וסעדנו לבנו.

הצפיפות בתחנה גדלה משעה לשעה. הגיעו פליטים מכל פינות פולין. השהות פה היתה קשה מנשוא.

תירגם מפולנית ע. ל.

23 חדשים ביער

מספרת שיינדיל אונטרבוך—קוזלוביץ

בשנת 1941 התחילו לעבוד במחצבות* שבכפר נוביני. עבדו שם כ־500 יהודים, רובם מאלה שהובאו אלינו מקונין ומקוזמיר ומשאר העיירות שמסביב להן. אחרים עבדו במנסרות שבגורצקו ובדלוגיקאנס. קבוצה גדולה של יהודים עבדה בהריסת חורבות הבתים (בעיקר הקירות), שנותרו לאחר השריפה הגדולה, שבה עלה באש רובה של העיירה. השריפה פרצה כאשר הצבא הגרמני הרעיש את העיר. באבנים הללו סללו כבישים בעיר, ובכל הסביבה.

התנאים במחצבת נוביני היו קשים כבכל מחנות העבודה הנאציים; אולם בקיץ של שנת 1942, הורידו חלק גדול של הפועלים היהודיים מן העבודה שב־מחצבה, ובעיקר הבנות, ונשלחו ליער ללקט ז׳רוביני, בורובקי ואכמניות אחרות, הכל לפי העונה. ליער הלכנו בהדרכתו של ז׳מודה. הוא שהיה הספק הראשי של הפרי הזה בשביל הצבא הגרמני, ששימש לעשיית ריבה..

באחד הימים שעה שהיינו, כרגיל עסוקים באיסוף האכמניות, הפתיעה אותנו קבוצת פרטיזנים (שבעצם היו ארחי־פרחי שנתלקטו משבויי מלחמה ושברחו משביים) וביצעו מעשי אונס בנערות יהודיות, ביניהן, אחת מבנות יוזעפאף, עטילי ווקס.

המצב החריף מיום ליום. בוצעו ההריגות הגדולות; בפעולה ראשונה ירו ב־25 יהודים ולאחר זמן קצר בעוד 56 יהודים חפים מכל פשע, ללא כל אוון בכפם. בחודש יולי, הוא חודש תמוז, בוצעה ההריגה הגדולה והאיומה — באותו יום ירו, ביער טרנובולי, מעבר לתחנת „פוטימי״ למעלה מ־1800 יהודים. בסוף חודש אוקטובר של אותה שנה, התהלכו שמועות שעומדים לחסל לחלוטין את מחנה העבודה, ולשלח את קומץ היהודים שעדיין נשארו בחיים למחנה ההשמדה בבלז׳יץ; בהתחלת נובמבר של 1942 ברחתי ליער. לקחתי עמי את האמה.

ביער פגשנו יהודים מסביבת טרנוגרוד, בעיקר כפריים, מזומאך, ומלוקאוו, מרוז׳יניץ ומרקובקי, ביניהם משפחת לומרמן שאחד מבני המשפחה התגורר ביוזעפאף; וכן היו ביער יהודי יוזעפאף. הבנות של בצלאל פראזער, גולדה ורחל. התחברנו אליהן, היינו יחד וסבלנו במשותף; כל יום מחדש החלפנו את המקום; פינה שם עשינו את הלילה כבר לא נשארנו למחרת; החיים ביער היו איומים, פשוט ללא נשוא: בלא מזון, ובלא לבוש לעורנו. בחורף ובימי גשם

* בהתאם לכתבתו של ע. רינגלבלום.

התהלכנו יחפים, ובלויים־קרועים. אחי הצעיר אברהם, ברח ליער הרבה זמן לפני, וכאשר אנחנו באנו כבר לא היה בחיים. הרגו אותו.

הפרטיזנים (רוסים ופולנים) התקשרו אתנו, גם בקרו אצלנו, והם תבעו מאתנו, שגם אנחנו נשתתף בפעולות חבלה שהם מבצעים. נענינו לדרישתם, ועלי לציין ששמואל שכטר הזקן, (שמואל מיידאנער) הצטיין בפעולות אלו. הוא בעצמו הרס 18 עמודי טלפון, בדרך לאלכסנדרוב.

כמה שלא נזהרנו הפתיעו אותנו הגרמנים בכל זאת, התנפלו עלינו מפעם לפעם וירו בנו. באחד המארבים של הגרמנים פגע בי קלע, אך יצאתי מזה רק בשריטה קלה ברגל; ואילו גולדה פרוזר נפצעה. נסנו בבהלה מן המקום, וכנראה, שהפגיעה בה היתה די קשה.

רעבנו שבועות וחדשים, עד שתקפה אותי מחלת הכפן בצורה קשה מאד, התנפחתי כולי, בדומה לחבית על רגליים בצקות; מחוסר יכולת לעמוד על רגלי, שכבתי מתחת לעץ באמצע היער ורק ביקשתי נפשי למות. הייתי מעורפלת, ראיתי הזיות הרבה, בין אלה בא לבקרני אבי, הוא שם רטיות על מצחי הקודח אף ליטפני בעיניו החומות, המיטיבות; אך חלף זמן, אינני יודעת כמה, והיה נדמה לי שאני שומעת שקוראים בשמי. התאמצתי בכל כוחותי ופקחתי את עיני וראיתי לתמהוני הגדול שעמד לפני יהודי מכר, ברוך גלר מכפר זומאך. אמר לי שמחפש אותי זה כבר שבועיים. הביא לי קצת תפוחי אדמה וסובין. כשנודע לפרטיזנים הרוסיים על מצבי, הוציא המפקד שלהם (אולי היה זה יהודי) פקודה שכל מי שימצא איזה שהוא מזון יביאו לי. הם מצאו פרה שהיתה במצב לפני המלטה, שחטוה וביתרו את כרסה, הוציאו ממנו עגל. מסרו לידי את העגל בן־יומו, חטפתיו, שריתיו במיים רותחים ובלעתי אותו כמעט כולו, כשהוא חי, בלתי מבושל.

בא השחרור. נכנסתי לכפר לוקאָוו, לשאוף קצת אויר חופשי. אך לא התעכבתי בכפר זמן רב והמשכתי דרכי ליוזעפאף. בעיירה לא מצאתי יהודים, הייתי יחידה ובודדה. השכנה שלנו, קולשינסקה, הכניסה אותי לביתה ועבדתי אצלה למחייתי; לא חלף שבוע ימים מיום בואי ליוזעפאף, ונרמז לי שעומדים לחסלני. למודת נסיון קמתי באמצע הלילה, ונסתי לכוון ז׳ורז׳יניעץ; על הכביש סמוך לעיירה אספתיני מכונית צבאית של הצבא הרוסי והביאו אותי לבילגוריי. גם פה לא מצאתי יהודים. משם המשכתי לזמושץ׳ וללובילן, עד שלבסוף הגעתי לישראל.

ראיין, ע. א־ל

געגועים לבית

בהגיעם אלינו הנאצים
מיד הוציאו לשמד
לכן נפרדתי באיבי מהורי
אל הרוסים דרכי לי ירט.

הן לזמן קצר נסעתי
עזבתי ביתי בחשאי
שהזמן ימשך לא ידעתי
בל ראות את הורי ואחיותי.

קיבלתי מכתבים מדאיבים
הכוחות מסבל תשים
עם הטף בבית נחבאים
החיים הם נורא קשים.

בהיות בעולם ענת שלום
בבית שלו וניחוח
מאז חלף הזמן כמו חלום
אך אני לא אוכל זאת לשכוח.

שיר נוף יפה מזעזע
עיירתי הלא אזכרנה
אל משפחתי מאד אתגעגע
מי יודע אם עוד אראנה.

מלחמה, מבול גזרות
שקעה עלינו השמש
היו ימים אחפשם בנרות
אם אמצאם כמצא האמש.

א. מלמד

כצאן לטבח

יום סגריר הוא יום כפור
מובלים קדושי יוזפאָף ההרה
כצאן לטבח ובלבם כפור
בידעם שהדרך מובילה היערה.

ואכן לא טעו הקדושים
והלכו בלב מלא חרדה
עד שנצטוו לעמוד עם אתים ומקושים
על ידי חיות הנאצים בפקודה.

והפקודה היתה חדה וקצרה
עם האתים לחפור בורות במהרה
ולעמוד צפופים על יד הבורות
עם הגב לאחור שורות שורות.

וכך להקל על חיות הטרף הנאצים
את הקדושים להרג בלי מאמצים.

וכהרף עין הועמדו מכונות היריה
מול עיניהם של קדושי העיירה.

ומיד נשמע מטח יריות
והקדושים נפלו ישר לבורות.

לבורות אשר חפרו במו ידיהם
ואין איש היודע את קבריהם.

יזכרוכם קרוביכם גם נכדים ונינים.
יהי זכרכם ברוך לנצח נצחים.

י. ורמשטיין

ת פ י ל ה

קומי אמי הישרה, עורי
העולם הכה בסנוורים
רוצי והתפללי עבורי
מדם יהודים אדמו ימים.

הן העולם יפה נורא
ולי אין שום הנאה ממנו
להחבא ירדתי בורה
בדד באפלה אראנו.

אל דמעותי, אמי, שאי נא
ורוצי לבקש מאל
שיעניק לי חיש חנינא
את תפילתי לו יקבל.

עורו אחי הצעירים
אל תתנו לכם מנוחה
זקופי קומה ותמירים
זרו מהומה ומבוכה.

תפשו נשק בידיכם
לכו ועשו מלחמה
תמחו את היטלר עם ארצו
אראה בחיים נקמה.

א. מלמד

יידיש - טייל

א י נ ה אַ ל ט

פון בראשית ביז דער ערשטער וועלט־קריג

צווישן צוויי וועלט־מלחמות (1939—1914)

השואה — דער אומקום

פון בראשית ביז דער
ערשטער וועלט־קריג

צום דערשיינען פון אונדזער ספר

מיטוואָך, דעם 24.7.68 (כ״ח תמוז תשכ״ח), אינעם געדענק־טאָג נאָך אונדזערע קדושים, זענען מיר אַוועק קיין ירושלים, אויפן הר ציון, און ביי דעם אָנדענק־טאָוול אין „מרתף השואה״, זיך מתייחד געווען מיטן געדעכעניש פון די טייערסטע. אין יענעם מעמד, נאָך אַ לענגערן מיינונג־אויסטויש, איז באַשלאָסן געוואָרן צו פאַראייביקן אין אַ בוך אונדזער געבורט־שטעטל יוזעפאָוו.

פון יענעם טאָג זענען פאַריבער זעקס יאָר און ענדלעך נאָך פיל מי, האָבן מיר זוכה געווען צום פייערלעכן מאָמענט פון סיום הספר פון אונדזער יזכור־בוך וואָס דאַרף פאַרנעמען אַ בכבודיקן אָרט אין דער ביכער־שאַנק פון יעדן יוזעפאָווער ייד אין ישראל און אין די תפוצות.

מען דאַרף אונטערשטרייכן די אַקטיוויטעט פאַר דעם בוך מצד אַ הייפל לאַנדסלייט, באַזונדערס פון אונדזער בן עיר אפרים וואַרמשטיין, וועמענס אויסערגעוויינלעכע מי און אָנשטרענג, מיט ניט ווייניקע מינוטן פון שוואַכקייט און יאוש, קוים, חלילה, וועט די אויפגאַבע ניט געלונגען — האָט דאָך דערפירט צום פאַר־ענדיקן אונדזער אויפגאַבע. אין שייכות מיט דעם איז כדאי צו דערמאָנען, אַז פון יענעם צוזאַמענטרעף אין ירושלים זענען ניט פאַריבער קיין סך טעג און דער איניציאַטיוו־קאָמיטעט איז זיך צונויפגעקומען צו זיין ערשטער זיצונג אין דער וווינונג פון עלקע ז״ל און — אים צו לאַנגע יאָר — יצחק וואַרמשטיין, ווו אונדזער בן־עיר עזריאל אמר־לעמער האָט אָנגעצייכנט דעם טעטיקייט־פּלאַן פאַרן ספר: אַז פאַר אַלעמען דאַרפן וואָס מער יוזעפאָווער יידן זיך באַטייליקן אינעם שרייבן דאָס בוך, כדי יעדער לאַנדסמאַן זאָל האָבן אין אים אַ חלק. ס׳איז אויך באַשטימט געוואָרן די אַלגעמיינע קאָנצעפּציע פונעם ספר.

מיר וועלן אָבער ניט זינדיקן צום אמת, אונטערשטרייכנדיק, אַז מיר האָבן ניט געקאַרגט קיין שום מי, כדי אַנטפּלעקן יעטוועדן פּרט, אַפילו דעם סאַמע קלענסטן, בנוגע דער פאַרגאַנגענהייט פון שטעטל, איר אַנטשטייונג, עקזיסטענץ און די תקופות פון אויפשטייג און באַרג־אַראָפּ. כדי טריי איבערגעבן די געשיכטע פונעם שטעטל, האָבן מיר טעג און נעכט געזוכט אין די ביבליאָטעקן פון העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים, אין דער רמב״ם־ביבליאָטעק אין תל־אביב און אינעם מוזיי פון יצחק קאַצענעלסאָן אין קיבוץ לוחמי הגיטאות. די־אָ אַרבעט האָט געגעבן אירע פּרוכטן: מיר האָבן אַנטפּלעקט, אַז יוזעפאָוו עקזיסטירט שוין 300 יאָר — דאָס עלטסטע

שטעטל נאָך זאַמאָשטש און טאַרנאָגראָד; די געשיכטע פון די יידישע דרוקערייען מיט 150 יאָר צוריק, און די ערשטע פון זיי וואָס האָט באַלאַנגט צו י. ס. ד. וואַקס און איז בשעתו געווען די גרעסטע יידישע דרוקעריי פאַר אַלע לענדער פון מזרח אייראָפּע; אַן איינדרוקספולער עפּיזאָד וועגן אַ גרופּע יידן, בראש מיט יעקב קאַהן, וואָס האָט ביים זאַמויסקי־אָרידנאַנט געבעטן באַדן כדי צו גרינדן אַ יידישן דאָרף; מיר האָבן זיך דערוווּסט וועגן גאון ר׳ שלמה קלוגער, באַקאַנט אַלס מהרש״ק. ער האָט פאַ־נומען דעם אַמט פון רב אין יוזעפאָוו און זי פאַרוואַנדלט אין אַ גייסטיקן תורה־צענטער. צו אים האָט מען פון אַלע קהילות אין איירָאָפּע, אַפילו פון דייטשלאַנד און האָלאַנד, זיך געווענדעט מיט אַקטועלע שאלות. מיר זענען אַפילו דערגאַנגען צו די סיבות, וועלכע האָבן באַוויגן ר׳ י. ס. ד. וואַקס צו ברענגען זיין דרוקעריי אין אונדזער שטעטל — ווייל זיין דערציונג האָט ער באַקומען פונעם ערשטן העברעישן דיכטער, נאָך פון די פּאָעטן ערב דער השכלה־תקופה, י. ל. בן־זאב, וואָס וואַנדערנדיק איבער פּוילן נאָכן פאַרלאָזן קראָקע, איז ער געווען מלמד און דערציער אין יוזעפאָוו. (צוליב געוויסע ספיקות, האָבן מיר דעם מאמר ניט אַריינגעגעבן אינעם בוך).

מיר זענען טריי געבליבן דעם ערשטן וועג וועלכן מ׳האָט זיך אָנגעצייכנט, אַז קיין איין לאַנדסמאַן, אויף וויפל מיר ווייסן וועגן אים, און ניט גראָד פון די אָנגעזעענע און יחסנים, ווי עס פירט זיך ביים שרייבן דעם רוב יזכור־ביכער, זאָל פעלן אין דעם ספר: איז עס אַ בעל־עגלה, אַ בעל־מלאכה, אַ סוחר — אַלע דאַרפן דערמאָנט ווערן.

אונדזער בוך איז דאָס בוך פון אַלע שטעטישע — און אין דעם באַשטייט זיין גרויסקייט און געבענטשט זאָלן זיין די וואָס האָבן געטאָן די הייליקע מלאכה.

אַלס כאַראַקטעריסטישער פאַל וועגן אופן פון אונדזער אַ־בעט קאָן דינען דאָס אַרטיקל פון סאָניע ברייטבערג, פאַרעפנטלעכט אין דער פאַריזער יידישער טאָגצייטונג „פרייע פרעסע״. (די מחברין שטאַמט, ווייזט אויס, פון קאָנין). מי־ זענען געווען שטאַרק פאַראינטערעסירט אָפּצודרוקן די זכרונות, אָבער זיי ניט געפונען אינעם אַרכיוו פון קיבוץ לוחמי הגיטאות, ווי אויך ניט אין דער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק אין ירושלים, הגם דאָרט זענען פאַראַן קאָמפּלעטן פון אַלע יידישע צייטונגען, נאָר דער נומער האָט גראָד געפעלט. פאַרשידענע מענטשן האָבן צוגעזאָגט צו באַזאָרגן דעם מאמר, נאָר ליידער, ניט געהאַלטן וואָרט.

פאַראַן אָבער אייניקע פערזאָנען, וועמען מיר דריקן אויס אָנערקענונג און דאַנקבאַרקייט: פּראָפ׳ דב סדן פון העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים וואָס האָט דערלויבט איבערדרוקן ביי אונדז אַ קאַפּיטל פון זיין בוך „ממחוז הילדות״ א. נ. „דער מגיד״ — וועגן גאון ר׳ שלמה קלוגער; דעם הרב פ־ידמאַן פון בני־ברק,

וואָס האָט אונדז צוגעשטעלט אַ מאמר וועגן דעם זעלבן (דערשינען אין דער צייטונג „הצפה״) ; יוסף קאַמינסקי, אַ געבוירענער אין ביאַליסטאָק, וואָס האָט באַזוכט יוזעפאָוו נאָך דער מלחמה און באַשריבן דאָס שטעטל ; דעם בית ביאַליק אין תל־אביב, וואָס האָט אונדז דערלויבט איבערשרייבן פונעם דיכטערס בריוו בנוגע דער דרוקעריי אין יוזעפאָוו.

מיר דאַנקען אויך דער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק ביים העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים ; דער שטאָטישער ביבליאָטעק א. נ. רמב״ם אין תל־אביב, ווי אויך דעם מוזיי א. נ. פון יצחק קאַצענעלסאָן אין קיבוץ לוחמי הגיטאות, פאַרן דע־מעג־לעכן נאָכזוכן די מאַטעריאַלן און דערלאַנגען הילף, וועלכע מיר האָבן נאָר געבעטן.

מיר זענען אויך דאַנקבאַר דעם ד״ר מ. דוואָזשעצקי פאַר זיין אַרטיקל וועגן אומקום ; אונדזער בן־עיר אליעזר לערנער, פאַר זיין מיטאַרבעט, הן אין שרייבן, הן אין עסקנות ; זיין פרוי צפורה, ווי אויך די אַנדערע טוערינס : פייגע וואַרעמ־שטיין, יהודית דרור־דאַך, חנה לעמער, מלכה פערשט און אלקה וואַרעמשטיין, אין וועמענס גאַסטפריינדלעכע היימען דער בוך־קאָמיטעט האָט אָפּגעהאַלטן זיינע זי־צונגען ; אונדזער אנערקענונג פאַר בצלאל לעמער, וואָס האָט זיך איינגעשפּאַנט אין דעם עול — מיט שרייבן, אָנווייזונגען און עצות ; פאַר יצחק וואַרעמשטיין און יוסף דרור־דאַך וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין אַ 100 זיצונגען ; פאַר משה פערשט אין חיפה און לייביש קעלער און יוסף ספּאָדיק — פאַר זייער טעטיקייט צווישן די לאַנדסלייט אין די פאַר. שטאַטן. און אחרון־אחרון, אונדזער לאַנדסמאַן עזריאל אמר־לעמער, אויף וועמענס אַדרעס מיר קאָנען זאָגן, אַז אָן אים — ווער ווייסט צי דער ספר וואָלט דערזען די ליכטיקע שיין. ער האָט געזוכט און גענישטערט אין אַרכיוון, צונויפגעזאַמלט די שאַפונגען פון די וואָס האָבן געשריבן אָדער אַליין געווירקט אין שטעטל ; ער האָט דערמוטיקט די לאַנדסלייט צו שרייבן און מיטגע־ריסן אַנדערע מיט זיין התלהבות און מסירות, ביז ער האָט דערפירט צום פאַרענ־דיקן דעם ספר. און פאַר דעם אַלעמען קומט אים אַ דאַנק און אנערקענונג.

דער בוך־קאָמיטעט

צען הייזער וואָס דערציילן געשיכטע

* * *

וועו איז אַנטשטאַנען יוזעפאָוו?

צום באַדויערן, לאָזט זיך ניט געבן אַ קלאָרער, קאָנקרעטער ענטפער אויף דער פראַגע, געשטיצט אויף קאָנטראָלירטע, היסטאָרישע דאַטן. ס'איז היינט שווער צו זאָגן אויף זיכער, אַז געגוי אין דעם יאָר זענען געקומען אין שטעטל די ערשטע איינוווינער און דאָ אויפגעשטעלט דאָס ערשטע הויז.

בכלל איז די דאָקומענטאַציע וועגן דער אַנטשטייונג פון יידישע קהילות אין פוילן זייער אַן אָרעמע, הגם די לאַגע פון די גרויסע קהילות איז אויף דעם געביט אַ פיל בעסערע, ווייל ביי זיי זענען געפירט געוואָרן פנקסים פון דער קהילה און פון דער חברה קדישא און ביים שרייבן די געשיכטע פון זייער שטעטל, זענען פאַראַן היסטאָרישע מקורות אויף וועלכע זיך צו שטיצן. ערגער איז די לאַגע פון די קלענערע קהילות, בפרט נאָכן חורבן פון פוילישן יידנטום, ווען אַ סך היס־טאָרישע מאַטעריאַלן זענען פאַרשוווּנדן. דערפאַר איז אונדז געבליבן די אָפּשאַצונג, די השערה, אויף וועלכער מ'קאָן זיך אָנשטויסן און דעריבער זענען פון פאָרויס מעגלעך אומפּינקטלעכקייטן. דאָך האָבן מיר זיך געגעבן די מי צונויפצוזאַמלען פון אַלע מעגלעכע מקורות די ווייניקע מאַטעריאַלן בנוגע יוזעפאָוו.

איך דערמאָן זיך, ווי אַלס 13־יאָריק ייִנגל, ווען כ'האָב נאָך געלערנט אין דער פּוילישער פאָלקס־שול, איז מיר אַריינגעפאַלן אין האַנט אַ קלײן, באַשיידן געאָגראַ־פיע־ביכל, אין וועלכן ס'ווערן דערמאָנט די ערשטע 10 הייזער וועלכע מען האָט אויפגעשטעלט אין יוזעפאָוו, טאַרנאָגראָדער ראַיאָן. (אין יענער תקופה איז טאַר־נאָגראָד געווען די פאָוויאַט־שטאָט). און דאָס זענען די 10 הייזער:

1. דאָס הויז פון ש. י. סעגלמאַן, וואָס איז איבערגעגאַנגען בירושה צו אליעזר סעגלמאַן, דער שוואָגער מרדכי און זיין שוועסטער פינקל, וואָס האָט צום צווייטן מאָל חתונה געהאַט מיטן פרומען לייביש. אַלץ זאָגט עדות דערויף, אַז דאָס איז געווען ס'ערשטע הויז אין שטעטל מיט די דיקע ווענט (אַ מעטער בערך!) און די אינערלעכע אויסשטאַטונג, ווי דער ברונעם אין איינעם פון די אינעווייי־ניקסטע צימערן. דאָס איז געווען אַ ווינקל־הויז אויפן שאָסיי אין אויפן פראָנט פון מאַרק־פּלאַץ.

2. פון דער צווייטער זייט אויף דער זעלבער גאַס איז געשטאַנען דאָס הויז פון א. י. אונטערבוך, וואָס איז אַריבער בירושה צו די צוויי ברידער ק. ד. און נ. אונטערבוך. דער לעצטער האָט געפירט אין דעם הויז אַ קאַשע־מיל.

3. דאָס גרויסע הויז פון אפרים (פרויטשע) פירשט, דער שוואָגער פון אהרון געלערנטער און זיין שוועסטער רחלע, די אלמנה. אין די ערשטע צייטן האָט דאָס

הויז געדינט פאַרן מאָנאָפּאָל און איז אויך געווען פאַרבינדן מיטן פּוילישן אויפ־שטאַנד.

4. דאָס גרויסע הויז פון לייב פירשט וואָס איז אַריבער בירושה צו זיינע קינדער וועלכע מ׳האָט גערופן „לייבוווקי״. אַ טייל פונעם הויז, מיטן פראָנט צום מאַרק־פּלאַץ, האָט געהערט צו יוסף פּאָזנאַנסקי־הערצמאַן און צו פייגע־לאה הערצבערג און איר זון מאיר. און איןווינקל צו בצלאל פּראָזער.

5. דאָס ווינקל־הויז אויף דער קאָשטשעלני גאַס פון די ברידער יאַנקעלע און משה וואַקס. זיי האָבן עס געירשנט פון דער מאַמע קיילע. אינמיטן האָט געווינט שמעלקע טייער און הינטער אים — יאָסקע הילף, וואָס האָט עס איבערגעגעבן בירושה צו לייבל צימערמאַן און אהרון הילף.

6. דאָס הויז פון דער אַלמנה מינקע ליסטענבערג און משה־נפתלי לעמער.

7. דאָס הויז פון יצחק ניקעלסבערג און זיין שוועגערין און פון יצחק וואָג־מייסטער פון דער זייט פון מאַרק־פּלאַץ. דאַקעגן דער הינטערשטער טייל פון דעם הויז האָט געהערט צו חנהטשע אברוך און איר ברודער לייביש ווע‏לטשע־.

8. אינעם „ראַטוש״ (ראָטהויז) האָבן געווינט די משפחות: שמואל פירשט (אין ווינקל). און אין צענטער — דאָס אייזן־געשעפט פון שמעלקי טייער, די ווינונג און געשעפט פון שיעלע גאָלדשטיין, לעבן שמואל פירשט האָט געווינט מנשה מיימאָן און ישראל קאַרפּ. אינעם אונטערשטן פליגל, אַנטקעגן דער שיל מיט די צוויי שטאָק, האָט זיך בשעתו געפונען די דרוקעריי פון ברוך און שלמה זעצער און יחזקאל רענער. לעצטנס האָט עס געהערט צו ברוך זעצער, אַן אייגנ־טימער פון דער דרוקעריי.

9־10. לגבי די צוויי פאַרבליבענע הייזער אויף דער הויפּט־גאַס, דאַרף מען זיך באַציען מיט רעזערוו און באַוואָרעניש, ווייל זיי זענען פון האָלץ און גע־שטעלט אויף פונדאַמענטן, וועלכע זענען העכער פון די אַנדערע 8 הייזער. מעגלעך, אַז די צוויי הייזער זענען אויפגעשטעלט געוואָרן אויף די חורבות פון די ערשטע הייזער. זיי האָבן געהערט צו יאָסעלע פירשט און ד. ש. ליטער.

מעגלעך, אַז צו די ערשטע 10 הייזער דאַרף מען אויך צורעכענען דאָס הויז פון יאַנקל־הירש קאַהאַן, ווייל עס דערמאָנט, לויטן אויסזען, יענע תקופה. און נאָך עפּעס וואָס באַקרעפטיקט די מיינונג איז דער פאַקט, וואָס אויף דער בקשה פון די צען יוזעפאָווער יידן צו דער זאַמויסקי־אָרדינאַציע וועגן באַקומען באָדן פאַר דאָרפישער קאָלאָניזאַציע, איז אויך אונטערגעשריבן יוסף קאַהאַן, ווי דער עלטסטער פון דער גרופּע וואָס בעט באָדן. ס׳איז אויך זייער מעגלעך, אַז דאָס ווינקל־הויז פון אביגדור קעלנער אויפן שאָסיי און מאַרק־פּלאַץ ביי דער גמינע, דאַרף מען צורעכענען צו די ערשטע הייזער. זיין געבוי זאָגט אויף דעם עדות.

זוכנדיק אָבער אַ גענויע דאַטע אָדער יאָר פונעם אַנטשטיין פון שטעטל, טרעפן מיר אָן, צום ערשטן מאָל, אויפן יאָר 1731 ווו ס׳ווערט דערמאָנט יוזעפאָוו.

לאָמיר באַמערקן, אַז אויך דאָס איז ניט קיין זיכערע דאַטע, ווייל ווי באַוווּסט, זענען געווען אין פוילן נאָך איניקע ישובים מיט דעם זעלבן נאָמען. דאָך איז דאָ אַ באַרעכטיקטע השערה, לויט אַנדערע דאָקומענטן, ווי די געשיכטע פון דרוקערייען, פון שלמה קלוגער און י. ל. בן זאב, ווי אויך די דערמאָנטע וואַנדערונג פון צען יידן צו די זאַמויסקיס, אַז דאָס דאָזיקע יאָר באַציט זיך צו אונדזער שטעטל.

דער איינציקער קאָמפּעטענטער מאַטעריאַל פאַר אַזאַ פעסטשטעלונג איז דער „פּנקס פון ועד ארבע ארצות", ווו ס'ווערט בפירוש דערמאָנט יוזעפאָוו:

שנת תצ"ה.

דאָס צעטיילן דעם סטאַבילן יידישן קאָפּ־שטייער בנוגע דער סומע פון 220,000 פל' איבערפירן פון יאָר 1734 אויפן יאָר 1735 (איז דערלאַנגט געוואָרן) דורך די יידן און לויט דעם זענען געשריבן געוואָרן די אַסיגנאַציעס אויפן אָרט (ח' תשרי תצ"ה) דורך די יידן פון דער שטאָט... יוזעפאָוו — 400 זלאָטיס.

די דערמאָנטע 400 זלאָטיס באַציען זיך צו דער הלוואה וועלכע יוזעפאָווער יידן האָבן באַקומען פונעם ועד ארבע ארצות אויף אויפצושטעלן אַ שיל. כדי זיי פאַרלייכטערן דאָס אָפּצאָלן דעם חוב, האָט דער ועד ארבע ארצות מסכים געווען צו צעטיילן דעם חוב אויף 4 יערלעכע ראַטעס צו 100 זלאָטיס אַ ראַטע. נאָר אויך אין די יאָרן 1740, 1741 און 1742 ווערט דערמאָנט דער דאָזיקער חוב פון די יוזעפאָווער יידן, וועלכער איז, ווייזט אויס, ניט געוואָרן אָפּגעצאָלט, וואָס באַווייזט די „רייכקייט" און צאָלונג־פעיקייט פון די יידן. אַ סברה, אַז דער ענין איז געבראַכט געוואָרן פאַרן וואַיעוואָדע צום באַהאַנדלען.

דעריבער איז דאָס יאָר 1734 געבליבן די איינציקע, וואָרשיינלעך ריכטיקע דאַטע, הגם מיר קענען אויך נאָך דעם זיך לערנען טרעפן און פּרווון אָנשטויסן אין פאַרשידענע אַנדערע ריכטונגען. נאָר עס בלייבט אַ פאַקט, אַז שוין אין יאָר 1734 האָט דער וועד ארבע ארצות געגעבן די יוזעפאָווער יידן אָפּצוצאָלן אַ חוב פון אַ הלוואה וועלכע זיי האָבן אַוודאי באַקומען מיט אַ סך יאָרן פריער — און עס לייגט זיך דעריבער אויפן שכל, אַז יוזעפאָוו עקזיסטירט שוין אַ 250—260 יאָר און אַז די ערשטע איינוווינער פון די 10 הייזער האָבן באַלד נאָכן באַזעצן באַזיך געדאַוונט מיט מנין און געפירט אַן אָרגאַניזירט קהילה־לעבן, ווי עס זאָגן עדות די פאַרבליבענע שיל, בית־המדרש, די שטיבלעך, די מקווה און די באָד — אַלץ אינעם דרום־מערבדיקן ווינקל פונעם מאַרק־פּלאַץ. דאָס באַווייזט אַ גענויע און פריערדיקע פּלאַנירונג און ניט קיין צופעליק אויפשטעלן דעם אָדער יענעם בנין.

נאָר כל זמן מיר וועלן ניט האָבן אַ פרייען אומגעשטערטן צוגאַנג צו די אַלע היסטאָרישע מקורות וואָס געפינען זיך אַוודאי אין פוילן, איז אָנצונעמען די צאָל פון 300 יאָר ווי אַ זייער וואָרשיינלעכע פאַר דער עקזיסטענץ פון דער יידישער יוזעפאָוו.

יידישע באַשעפטיקונגען אין יוזעפאָוו

ע. סוקר

מיט וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט די ערשטע יידישע איינוווינער פון שטעטל? פון וואַנעט האָבן זיי געצויגן חיונה, מפרנס געווען זייערע משפחות? דאָס פעלן פון היסטאָרישע מאַטעריאַלן וועגן אָנהייב פון יידישן ישוב אין שטעטל, מאַכט אויך אוממעגלעך דעם אריינבליק אין די פרנסות פון די ערשטע יידן אין יוזעפאָוו. דעריבער וועלן מיר אַנשטאָט מיט היסטאָריע, פאַרנעמען זיך מיט... אַרכעאָלאָגיע. אויפן סמך פונעם געבוי און פלאַנירונג פון די ערשטע 10 הייזער, איז ניט שווער צו אָריענטירן זיך בנוגע די באַשעפטיקונגען. די צימערן, די באַדינונגען, די שפּייכלערס און שטאַלן און גרויסע הייף באַווייזן, אָן שום ספק, אַז לכתחילה זענען דאָרט געווען איינפאָר־הייזער, אכסניהס, ווו מ'האָט געקענט אויסשפּאַנען די פערד און זיי אוועקשטעלן אין שטאַלן אויף א גאַנצע טאָג און נאַכט — און מערער אויך, בעת זייערע בעלי־בתים פלעגן דאָרט זיך איינאָרדענען אויף איינעם צי מערער טעג.

אין די דערמאָנטע הייזער זענען געווען פיל געשעפטן וואָס זאָגן עדות, אַז אחינו בני ישראל האָבן אין יענער תקופה אויך זיך פאַרנומען מיט מסחר.

עס אונטערליגט אָבער ניט קיין שום ספק, אַז די „גאָלדענע תקופה" פאַר יידישע באַשעפטיקונגען איז געווען די גרויסע יידישע דרוקעריי אין יוזעפאָוו. אין יאָר תקפ"ה (1825) האָט ר' דוד סעדיה שעיה וואַקס בן ר' בצלאל געעפנט זיין דרוקעריי און מיט א יאָר שפּעטער, אין תקפ"ו, איז דאָרט דערשינען דער ערשטער ספר „לישרים תהילה" פונעם יידיש־איטאַליענישן דיכטער ר' משה חיים לוצאַטאָ. אויר אין דעם פאַל מוז מען א סך זיך לערנען טרעפן, איידער זיך שטיצן אויף באַגלויבלעכע היסטאָרישע ידיעות. מיר ווייסן גאָרנישט וועגן דעם דרוקעריי־אייגנטימער, צי איז ער געווען א יוזעפאָוווער, אָדער געקומען אין שטעטל, ווייל ער האָט חתונה געהאַט מיט א דאָרטיקער יידישע טאָכטער, אָדער זיך אָפּגעשטעלט אין שטעטל, בעתן וואַנדערן און זוכן אַ סטאַבילן מקום? און וואָס האָט אים באַוויגן צו פאַרנעמען זיך דווקא מיט דרוקעריי? זענען דערצו געווען גייסטיקע מאָטיוון, אָדער ריין פּראָפעסיאָנעלע? וואָס מיר ווייסן היינט אויף זיכער, אַז אין יענער תקופה איז עס געווען כמעט די איינציקע יידישע דרוקעריי פאַר גאַנץ פּוילן און רוסלאַנד און די ביכער אירע זענען פאַרשפּרייט געוואָרן אין גאַנץ מזרח אייראָפּע. דער פאַקט וואָס דאָס ערשטע דערשינענע בוך אין דער יוזעפאָוווער דרוקעריי איז געווען פון א יידישן משורר פון איטאַליע באַווייזט, ווי זעלטן איז געווען אין יענער צייט אין אייראָפּע א יידישע דרוקעריי.

עס אונטערליגט ניט קיין ספק, אַז ר' דוד סעדיה שעיה וואַקס איז געווען א דרייסטער מענטש, מיט א סך איניציאַטיוו, ווייל ארויס באַקומען א דערלויבעניש

ביי דער רוסישער מאכט צו פירן א דרוקעריי, איז ניט געווען פון די לייכטע זאַכן. בפרט נאָך, אַז די זעלבע מאַכט האָט געהאַט געשלאָסן די איינציקע יידישע דרוקעריי פון דער משפחה שאפּיראָ אין סלאַוויטאַ. ר׳ דוד סעדיה האָט מיט דער הילף פון גראף זאמויסקי אויסגעפועלט געוויסע קאָנצעסיעס ביי דער שטרענגער צארישער צענזור.

(פּרטים וועגן די באַמיונגען פון זאַמויסקין און זיינע רעקאָמענדאַציעס פאַר די מאַכט־אָרגאַנען וועגן דער דרוקעריי פון ר׳ סעדיה שעיה וואַקס, וועט איר געפונען אינעם אַריינפיר אינעם ספר וועגן דער געשיכטע פון יידישע דרוקערייען אין פוילן פון חיים דב פרידבערג, אַרויסגעגעבן דורך זיין זון ברוך).

גאנצע 35 יאָר האָט עקזיסטירט די דאָזיקע דרוקעריי אין יוזעפאָוו, ווו עס זענען דערשינען זייער א סך ביכער — און דאָס באַווייזט, אז ס׳איז געווען א גרויסע דרוקעריי. אַ באַדייטנדיקע צאָל יידן זענען דאָרט געווען באַשעפטיקט אַלס זעצערס, מעטראַמפּאַזשיסטן, דרוקערס און איינבינדערס. אָבער נאָך 35 יאָר, שטויסן מיר זיך ווידער אָן אויף אַן אומבאַקאַנטן קאַפּיטל געשיכטע, ווייל מיר ווייסן ניט וואָס האָט פּאַסירט מיט דער דרוקעריי. האָט מען זי איבערגעפירט אין אַ צווייטער שטאָט, אָדער געבליבן אויפן אָרט, צי גאָר אַריבער אין אַנדערע הענט?

מיר ווייסן נאָר איינס, אַז אין יאָר תרכ״ה, 14 יאָר נאָכן איינשטעלן די ערשטע דרוקעריי אין יוזעפאָוו, איז געגרינדעט געוואָרן א צווייטע ד.וקעריי דורך די ברידער ברוך און שלמה זעצער. א סברה, אז זיי האָבן געארבעט אלס זעצערס אין וואקס דרוקעריי (און פונעם פאך זאָל אויך שטאמען זייער פאמיליע־נאָמען). אויך יחזקאל רענער האָט צוגעהאָלפן אויפשטעלן די צווייטע דרוקעריי, וועלכע האָט באוויזן אויסצופארטיקן א באדייטנדיקע צאָל וויכטיקע ספרים. מעגלעך, אז זיי האָבן געירשנט די דרוקעריי פון וואקסן.

אין יאָר תרנ״ד (1894), האָט ר׳ ברוך זעצער איבערגעפירט די דרוקעריי קיין לובלין און דאָרט זי געפירט צוזאמען מיט אברהם פעדער, ביזן יאָר תרנ״ו (שפעטער — ווידער אליין). אין יאָר תרל״ה (1875) האָט דער יוזעפאָווער ייד ר׳ משה שניידמעסער, בשותפות מיט יעקב הערשענהאָרן, געעפנט אין לובלין א דרוקעריי. די געשיכטע פון דער דאָזיקער דרוקעריי און ווי אזוי משה שניידעמסער האָט באַקומען פאַר איר אַ דערלויבעניש — איז אינטערעסאַנט ביז גאָר. איינצל־הייטן וועט איר געפונען, אין אַרטיקל: „ווי אַזוי דערלאַנגט מען אַ גלאָז וואַסער״. אַ דריטע יידישע דרוקעריי אין לובלין איז אויך געעפנט געוואָרן דורך אַ יוזעפאָווער ייד — מענדל שניידמעסער.

עס דארף אויך פארצייכנט ווערן דער דערפרייענדיקער פאקט, אז אין יאָר 1835 האָט אַ גרופּע יידן אין שטעטל, בראש מיט יוסף קאַהאַן, דערלאַנגט אַ ביטע צום גראף זאמויסקי מיט דער בקשה ער זאָל צוטיילן באָדן און יידן זאָלן זיך

דאָרט באַזעצן און פאַרנעמען מיט לאַנדווירטשאַפט. דער געדאַנק איז געווען צו גרינדן אַ יידישע קאָלאָניע, וואָס באַווייזט, אַז אַ ביי אַ טייל איינוווינער אין שטעטל, וואָס אייניקע פון זיי האָבן זיכער געאַרבעט אין דער דרוקעריי, איז נמאס געוואָרן דאָס לעבן אין יוזעפאָוו — זיי האָט געצויגן צו ערד־אַרבעט. מיר נעמען אָן, אַז יוסף קאַהאַן איז געווען דער זיידע פון יאַנקל הערשעליס. בסך־הכל 9 יאָר זענען פאַריבער זינט די דרוקעריי פון וואַקסן האָט אַרויסגעלאָזט דאָס ערשטע בוך און שוין האָבן זיך געפונען צען יידן וואָס האָבן געוואָלט פאַרלאָזן די דאָזיקע שווערע אַרבעט, ווייל זיי האָט גיכער געצויגן צו דער נאַטור, אין פעלד און אין וואַלד. ליידער, מיר ווייסן ניט צי די דאָזיקע אידעאַליסטישע גרופּע האָט פאַרווירקלעכט איר טרוים און זיך באַזעצט אין דער יידישער קאָלאָניע קלאָנאָוויטש לעבן זאַמאָשטש, ווו מ׳האָט זיי צוגעטיילט באָדן, אָדער איז זייער שטרעבונג פאַרבליבן ניט מער ווי אַ חלום... ווי ס׳זאָל ניט זיין, איז די עצם ווענדונג געווען אַן אויסערגעוויינלעכע דערשיינונג ביי יידן, ספּעציעל אין יענער תקופה.

נאָכדעם ווי די דרוקעריי איז אַריבערגעפירט געוואָרן קיין לובלין, איז אין יוזעפאָוו געבליבן דער בנין מיט אייניקע פּאַראָסטעטע מאַשינען, וועלכע זענען געשטאַנען אָן וועלכן ס׳איז נוצן. פאַרשטייט זיך, אַז די עקאָנאָמישע לאַגע אין שטעטל האָט זיך מיטאַמאָל פאַרערגערט, אַ טייל פאַכלייט זענען אַוועק קיין וואַרשע צי קיין לובלין און די וואָס זענען געבליבן, האָבן געזוכט אַנדערע באַשעפטיקונגען.

אין יענער צייט איז די עיקר באַשעפטיקונג פאַר אַן אָנגעזעענעם טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג געווען זייער אַרבעט אין די וועלדער פון זאַמויסקיס גיטער. אייניקע פירמעס פון דאַנציג און לייפּציג האָבן געשיקט פון דייטשלאַנד אויפזעערס און פאַרוואַלטערס, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין יוזעפאָוו — ווע־צייטווייליק, ווער סטאַביל, געדונגען אין שטעטל דירות און צוגענומען אָרטיקע יידן אַלס געהילפן, בראַקירערס און ביי אַנדערע באַשעפטיקונגען. אויך די פוילישע באַפעלקערונג איז געווען באַשעפטיקט ביים אויסהאַקן, שניידן און צעפירן דיביימער. זייערע פאַרדינסטן זענען דערנאָך געקומען אין די יידישע געשעפטן, וועלכע האָבן אָנגעהויבן זיך אַנטוויקלען. דער מסחר און מלאכה ביי יידן האָבן אָנגעהויבן בליען. די טאַנדייט־שניידערס האָבן געהאַט פיל אַרבעט.

נאָר אין אַלע תקופות האָבן צענדליקער יידישע משפחות זיך מפרנס געווען פונעם האַנדל מיטן דאָרף. אויסקויפערס צי בעל־מלאכות פלעגן באַזוכן די דערפער, פאַרלייגן די פויערים זייערע סחורות צי פאַך־קענטענישן און דערפאַר באַקומען באַצאָלט מיט לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן, וועלכע מ׳האָט אַליין פאַרנוצט, אָדער דערנאָך פאַרקויפט. שוסטערס, שניידערס, היטלמאַכערס, סטאָלער־ס האָבן געהאַט מיט וואָס זיך צו באַשעפטיקן...

די ערשטע יידישע דרוקעריי אין יוזעפאָוו

ר׳ דוד סעדיה ישעיהו, דער זון פון בצלאל וואקס, האָט אין יאָר תקפ״ה געבעטן ביי דער רעגירונג אַ דערלויבעניש צו עפענען אַ דרוקעריי אין יוזעפאָוו, לובלינער קרייז, כדי צו דרוקן דאָרט יידישע ספרים. די רעגירונג האָט געענט־פערט פאָזיטיוו, נאָר מיטן באַדינג, אַז דער כתב־יד (מאַנוסקריפּט) פון יעדער בוך וואָס דאַרף געדרוקט ווערן, זאָל פריער געשיקט ווערן צום לייענען קיין וואַרשע, צום צענזאָר און וואַרטן מיטן אויסזעצן, ביז עס וועט ניט קומען קיין תשובה פון דאָרט. נאָכן ענדיקן דרוקן דעם ספר, איז דער חוב פונעם דרוקער צו שיקן צום צענזאָר אַלע אָפּגעדרוקטע בויגנס, כדי ער זאָל זיך איבערצייגן אַז עס זענען ניט געמאַכט געוואָרן וועלכע ס׳איז ענדערונגען לויטן פריער באַשטעטיקטן כתב־יד.

אַנטקעגן די דאָזיקע האַרבע באַדינגונגען פון דער רעגירונג, האָט דער דרוקעריי־אייגנטימער געענטפערט, אז ר׳איז גרייט אויף אַלע אופנים צו דערפילן זייער פאַרלאַנג לויט די פאַראַנענע מעגלעכקייטן, נאָר וואָס שייך דאָס שיקן די אָפּגעדרוקטע בויגנס, בעט ער די רעגירונג ניט אַרויפלייגן אויף אים אַזאַ באַעלסטנ־דיקע אויפגאַבע, נאָר פאַרלייכטערן אַזוי, אַז פון יעדן אָפּגעדרוקטן בויגן זאָל ער צושיקן בלויז אַ געוויסע צאָל, בעת די פאַרבליבענע דרוקבויגנס וועלן ליגן אויף אַ זיכער אָרט, אונטער דער אויפזיכט פון שטאָט־עלטסטן, ביז עס וועט קומען דער ענטפער פון צענזאָר. די רעגירונג און צענזאָר האָבן אויף דעם מסכים געווען מיט אַ תנאי, אז דער דרוקער זאָל פאַרזיכערן אַ קויציע פון 20 טויזנט זלאָטעס.

דער דרוקער האָט גענומען זוכן און אויסגעפונען אַ שתדלן ביי דער רעגי־רונג, דער גראַף זאַמויסקי, וואָס איז געווען זיין מויל און מליץ יושר און געפועלט צו פאַרקלענערן די קויציע אויף 5 טויזנט פוילישע זלאָטעס. דאָך האָט דער צענזאָר זיך איינגעעקשנט און ניט געוועט נוטה צום קלענסטן אָפּנויג. איז פאַרן דרוקער ניט געבליבן קיין ברירה, ווי מסכים צו זיין צו די שווערע באַדינגונגען און איינגעקויפט די נייטיקע טיפּאָגראַפיע־מאַטעריאַלן ביי אַ דרוקער אין הרוביע־שאָוו און צוגעטרעטן צו דער אַרבעט אין יאָר תקפ״ו. ער האָט אָבער געפונען אַן עצה וויאַזוי אָפּראַטעווען פיל ספרים פון דער צענזור, ניט אָנגעבנדיק אויפן שערבלאַט אַווו דער ספר איז געדרוקט געוואָרן.

צווישן די ביכער וועלכע עס האָט געדרוקט ד. ס. וואקס, ניט אָנגעבנדיק דאָס אָרט און די דרוקעריי, האָב איך אויך געפונען: „סליחות פון אַ גאנץ יאָר, מיט טייטש פאַר מענער און ווייבער. האָבן מיר געשטעלט בלשון אשכנז אויף נאָר די סליחות, באַשיידט פאַר די לייט וואָס זענען אין די מדינות פאַרשפּרייט און מיר האָבן אויף שיין פּאַפּיר און שיינע אותיות און שוואַרצע טינט, אויך מיט גרויסע גליונות און אָן גרייזן. בזכות זה זאָל אונדז השם יתברך באַלד אויסלייזן....״

דער דרוקער ד. ס. וואקס איז געווען איבערגעגעבן זיין אונטערנעמונג און זיך פאַרנומען מיט דער מלאכה בערך 35 יאָר. לויט דער רשימה און צאָל ביכער וועלכע זענען אַרויס פון זיין דרוקעריי איז צו זען, אַז זי האָט זיך גערעכנט צו איינע פון די גרעסטע אין קיניגרייך פוילן. אויף די שערבלעטער האָט ער אָפּגע־דרוקט פאַרשידענע ציפערן ווי אויך די מוסטערן פון די אותיות וועלכע האָבן פריער באַלאַנגט צו די דרוקערייען אין אָסטראָווע (גרויסע אותיות) און סלאוויטע, ווייל ער האָט פון דאָרט איינגעקויפט אַ באַדייטנדיקע כמות טיפּאָגראַפישן מאַטעריאַל.

די ווייטערדיקע ביכער זענען דערשינען אין זיין דרוקעריי:

אגרת ארבע כוסות, לישרים תהילה (תקפ״ו). חוות דעת, לב טוב, מסילת ישרים, צאינה וראינה, קינות עתי״א, קול יהדותו על תהילים (תקפ״ז) הגדה ש״פ. עם מעשה נסים (תקפ״ח), אהל יעקב, חיי אדם (תקפ״ט), תורה עם מחזה אברהם (תקפ״ט—צ״ה), אהל יעקב, מחזור לכל השנה (תק״ץ). הגדה עם אשל אברהם (תקצ״א), חכמת אדם (תקצ״ג), אשמורת הבוקר, מסילות ישרים, מעבר יבק הקצר (תקצ״ה) לישרים תהילה, סדר סליחות על פי תנא דבי אליהו (תקצ״ח) מדרש עשרת הדברות, מדרש רבה, שערי ציון (תקצ״ט) ארחות צדיקים, זבד טוב עם זכרון לבני ישראל. זכור לאברהם, מדרש תנחומא, מחזור על פי עבודת הקודש (ת״ר) מדרש שמואל, שערי ציון, הרוקח הקצר, תיקנוי הזוהר (תר״א), עבודת ישראל, שערי קדושה (תר״ב), בית יצחק (תר״ג), בחינת עולם, עבודת הקודש (תר״ד), גדולת משה, עץ חיים, קצור חובות הלבבות (תר״ה), מנורת המאור עתי״א, מעגל צדק, תיקוני הזוהר (תר״ו), צאינה וראינה (תר״ז), ברכת הנהנין (תר״ח), ארוחות צדיקים (תר״ט), מדרש תנחומא, מחזור עתי״א, שבט מוסר עתי״א, תרי עשר עתי״א (תרי״א), דברי תורה, דברים שבקדושה, חכמת אדם, תנא דבי אליהו (תרי״ב), מגני ארץ (תרי״ג—יד), שאגת אריה (תרט״ו), פרי מגדים (תרט״ז), חיי אדם, צל״ח (תרי״ז), אור חדש (תרי״ח), עץ חיים, חידושי הריטב״א, עירובין (תרי״ט), חכמת אדם (תר״ך).

די דרוקעריי פון זעצער־רענער

אין יאָר תר״ה איז אין יוזעפאָוו אַנטשטאַנען אַ נייע דרוקעריי דורך די ברידער ברוך און שלמה זעצער און מיט דער הילף פון יחזקאל רענער זענען דערשינען אַ ריי וויכטיקע ספרים, ווי: עטרת חכמים, ראשית חכמה (תרכ״ו), מדרש רבה, תפארת צבי (תרכ״ז), ערבי נחל (תרכ״ח), נזר ישראל, סליחות (תר״ל), ספר הזר, רזיאל (תרל״ג), חידושי הרשבא, תולדות אדם (תרל״ד), ציון

לנפש חיה (תרל״ו־ז), ברוך טעם, לב אריה, שני לוחות הברית (תרל״ח). אין די יאָרן תרמ״ד—תרמ״ט האָט ברוך זעצער אליין געפירט די דרוקעריי, דערנאָך, אין יאָר תר״ן, האָט ער זי איבערגעפירט קיין לובלין, בשותפות מיט אברהם פעדער.

די דרוקעריי סלאַוויטע, וואָלינער געגנט

דער גלח מיכאל בענדעראָווסקי, אַ שונא ישראל האָט אויסגענוצט יעטוועדע געלעגנהייט צו מסרן אויף יידן פאַרן פּאָליציי־שעף אין פעטערבורג און באזונדערס געצויגן זיין אויפמערקזאַמקייט אויף דער געשעעניש אין וועלכער עס זענען געווען פאַרמישט די ברידער שאַפּיראָ: דער איינבינדער האָט געוווּסט זייערע סודות, אַז די ברידער האָבן געדרוקט געוויסע ביכער, ניט געבנדיק זיי אַדורכצוקוקן דעם צענזאָר. דער אינהאַלט פון די ספרים איז פול מיט גיפט קעגן דער הערשנדיקער רעליגיע. דער דאָזיקער בלבול פון דערמאָנטן גלח איז געשטיצט געוואָרן פון צוויי יידן־משומדים וואָס האָבן נאָכגעזאָגט דעם גלח, אַז די דרוקערס שאַפּיראָ האָבן געדרוקט ספרים אָן דער קאָנטראָל פון צענזאָר. זייערע בריוו זענען אין סוף פון יאָר תקצ״ה געוויזן געוואָרן דעם גראַף בעקענדאָרף און די דאָזיקע באַשולדיקונגען האָבן געמאַכט אַ שווערן איינדרוק אויפן גראַף, אַז ער האָט געהאַלטן פאַר נייטיק צו רעפערירן דעם ענין פאַרן צאַר ניקאָליי דער ערשטער, וואָס האָט טאַקע באַשלאָסן איינצוזעצן די ברידער שאַפּיראָ ביז אַ פּראָצעס.

דער צאַר האָט אויך באַפוילן צו פאַרמאַכן אַלע יידישע דרוקערייען אין וואָלין און אין ליטע, און זיי וועלן ניט געעפנט ווערן, ביז אַ מיליטעריש געריכט וועט ניט אויספאָרשן די זאַך. די ברידער שאַפּיראָ האָבן אַלץ געטאָן צו באַווייזן זייער אומשולד. אויך דער ווילנער צענזאָר, זאב וואָלף טוגענדהאלט האָט באַשטעטיקט, אַז אויב אין די ספרים פון די ברידער שאַפּיראָ איז געבליבן עפּעס וואָס אומגעזעצלעכס, איז עס ניט די שולד פון די דרוקערס, נאָר פון די צענזאָרן וואָס האָבן באַקומען אַלע ביכער אַדורכצוקוקן. נאָר ווייזט אויס, אַז ניט קענענדיק גענוג די שפּראַך, אָדער ניט באַנעמענדיק דעם אמתן זין פון טייל שטעלונגען אין די ספרים, האָבן זיי איבערגעלאָזט אייניקע אויסדרוקן וועלכע רופן אַרויס אַ פּלוגתא. ניט געקוקט אויף דער דאָזיקער מיינונג פונעם וויכטיקן צענזאָר, האָבן די ריכטערס געהאַט פאַראורטיילן כלפּי די באַשולדיקטע און זיי פאַרמשפּט אויף קאַטאָרגע. בעתן פּראָצעס האָבן די ריכטערס אויך פאַרדעכטיקט דעם אַלטן טאַטן פון די דרוקערס, הרב מ. שאַפּיראָ, נאָר ער איז נפטר געוואָרן אין ט׳ כסלו תקצ״ח פון גרויס עגמת נפש, וואָס זיינע צוויי זין זענען אומשולדיק פאַרמשפּט

געוואָרן. אין יענעם יאָר האָט די צאַרישע רעגירונג דערלויבט די גובערנאַטאָרן צו פֿאַרברענען די יידישע ספרים וואָס זענען ניט צענזורירט געוואָרן.

די ברידער שאַפּיראָ האָבן מוראדיק געליטן פון די פייניקונגען, אָבער ניט אויפגעהערט צו גלויבן, אז דער וואָס אייביק לעבט וועט זיי ניט פאַרלאָזן און באַפרייען פון דעם גהינום ביים לעבן. אין יאָר תרט״ז, ווען דער צאַר אַלעכסאַנדער דער צווייטער איז אַרויף אויפן טראָן, האָט ער אַמנעסטירט און באַפרייט די צוויי ברידער.

אין פראַגן פון צענזאָר, האָט די דרוקעריי אין סלאַוויטע געהערט צום צענזאָר אין ריגע און אין יאָר תקס״ה — צום צענזאָר ראָזנעסהאָן אין ווילנע. פון יאָר תקפ״ב און שפּעטער — צו די ווילנער צענזאָרן ע. גוטאַנסקי (הויפּט־צענזאָר), זיין פאַרטרעטער י. מאָסקאָוויטש און זייערע העלפערס יצחק בן ר׳ מרדכי ריי־בערלינג און מיכאל באָראָווסקי.

אַ גרויסע טייל פון די מאַשינען און מאַטעריאַלן פון דער דרוקעריי אין סלאַ־וויטע האָט איינגעקויפט דער באַוווסטער דרוקער פון יוזעפאָוו, דוד ישעיה סעדיה.

ח. נ. ביאַליק וועגן די ספרים פון יוזעפאָוו

אונדזער נאַציאָנאַלער דיכטער חיים נחמן ביאַליק באַפריינדעט זיך מיט אונדזער שטעטל. נאָך אַלס קינד, זייענדיק ביים זיידן, אַנטדעקט ער צומערשט יוזעפאָוו דורך לייענען די ביכער וואָס זענען געדרוקט געוואָרן אין דער דרוקעריי פון די ברידער זעצער און יחזקאל רענער.

און אַזוי שרייבט ער:

„די ספרים אין שאַנק זענען זייער אַלטע און פאַרשידנאַרטיקע: דרוש, מוסר, הלכה, אגדה, דערציילונגען און שמועסן, קבלה, פאַרשונגען און אאז״וו. און איך לייען און גיי פון ספר צו ספר, שלונג איינעם נאָכן אַנדערן און ווער ניט זאַט. מיין ליבשאַפט צו די דאָזיקע ספרים איז אַזוי שטאַרק, אַז איך וואָלט געגעבן די לעצטע גראָשנס איינצושאַפן זיך פון זיי אַ ביבליאָטעק. דאָרט, אינעם ביכער־לאַנד, האָב איך אַ סך באַקאַנטע, פיל וווּנדערלעכע און פאַרשידענע שטעט האָב איך דאָרט געזען, די שטאָט לעמבערג און די פרוי פעסיל באַלאַבאַן, סלאַוויטע און זשיטאָמיר און די ברידער חנא־ליפּע און ר׳ יהושע העשיל שאַפּירא; וואַרשע (און דאָ דאַרף זיין יוזעפאָוו און די שותפים ר׳ ברוך זעצער און ר׳ יחזקאל רענער)״.

דאָקומענטן דערציילן

יידישע לאַנדווירטשאַפטלעכע קאָלאָניזאַציע אין דער זאַמויסקער אָרדינאַציע

ענטפער פון דער אַדמיניסטראַציע פון דער זאַמויסקער אָרדינאַציע אויף דער ביטע פון די יידן פון שטעטל יוזעפאָוו וועגן צוטיילן זיי באָדן:

„האָבנדיק פאַר זיך דעם בריוו פון דער פאַרוואַלטונג פון 16טן היינטיקן חודש ווו ס'איז פאַרגעשטעלט די דעקלאַראַציע פון די יידישע איינוווינער פון שטעטל יוזעפאָוו וואָס ווילן מען זאָל זיי אויסטיילן באָדן כדי צו גרינדן אַ יידישע קאָלאָניע, פאַרופט זיך די צענטראַלע אַדמיניסטראַציע אויף דעם פריערדיקן באַשלוס אין דאָזיקן ענין פון 27סטן סעפּטעמבער 1833 יאָר, נומער 2502 און דערקלערט, אַז די בעלנים וואָס פאַרלאַנגען באָדן אויף אַ יידישער קאָלאָניע, קאָנען אַזעלכעס באַקומען אין דאָרף קאַלינאָוויטש, הינטער זאַמאָשטש, אויב זיי וועלן אָננעמען די באַדינגונגען וואָס זענען באַשטימט פאַר יענע קאָלאָניסטן.

סעקרעטאַר: יאַרקעוויטש, פּלעניפּאָטענט: זאַלעווסקי.

*

צו יוסף קאַהאַן און אַנדערע אַלטגלויביקע אין יוזעפאָוו.

אויף זייער דעקלאַראַציע וועגן באַקומען באָדן, האָט די גענעראַל־אַדמיניס־טראַציע געענטפערט, אַז זיי קאָנען אַזעלכעס באַקומען אין קאַלינאָוויטש, הינטער זאַמאָשטש, ווען זיי וועלן אָננעמען די באַדינגונגען וואָס זענען באַשטימט פאַר יענע קאָלאָניסטן.

*

אָפּזאָג פון דער אַדמיניסטראַציע פון דער זאַמויסקי־אָרדינאַציע אויף דער ווענדונג פון אַ ייד אין יוזעפאָוו:

זוועזשיניעץ, 24סטער מערץ 1835. גענעראַל־אַדמיניסטראַציע פון די גיטער פון דער זאַמויסקער אָרדינאַציע — צום פאַרוואַלטער פון טאָמאַשאָווער קלוטשי.

עס ווערט געמאָלדן דעם פאַרוואַלטער, אַז די ביטע פון דעם אַלטגלויביקן יאַנקל וואָס, איינוווינער פון דער שטאָט יוזעפאָוו, וועגן צוטיילן אים 4־5 מאָרג באָדן אויף צינז — איז נישט באַוויליקט געוואָרן און ס'איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַן אָפּזאָג־רעזאָלוציע.

גענעראַל־סעקרעטאַר: קענדזשערסקי, פאַרן פּלעניפּאָטענט: וויעניאַווסקי.

(פון „פּנקס זאַמאָשטש”).

גדולי ישראל אין אונדזער שטעטל

יוזעפאָוו, הגם אַ קליין שטעטל, האָט עס דאָך זוכה געווען אַז אויפן כסא הרבנות דאָרט זאָלן זיצן גדולי התורה, ווי דער רב הגאון ר׳ יואל סירקיס זצ״ל, פאַרפאַסער פון „בית חדש״ איבער די ארבעה שולחן ערוך, גערופן בקיצור הב״ח; דאָס גרויסע ליכט, דער רבי פון אַלע גלותן, הרב הגאון ר׳ שלמה קלוגער זצ״ל, גערופן געקירצט מהרש״ק; דער רב הגאון ר׳ חיים אליעזר וואַקס זצ״ל, באַקאַנט אַלס קאַלישער רב; דער רב הגאון ר׳ שלום יוסף האַרצשטאַרק זצ״ל; און דער לעצטער רב הגאון ר׳ שמעון פארזאַנטשעווסקי זצ״ל, וואָס איז אומגעקומען פון די נאַצישע רוצחים ימ״ש.

מען דערמאָנט אויך דעם אדמו״ר, דער חוזה פון לובלין, אַ געבוירענער אין יוזעפאָוו. זיין שוועסטער מיט דער משפחה האָבן געוווינט אין אונדזער שטעטל ביז דעם לעצטן טאָג זייערן.

ס׳איז נאַטירלעך, אַז אַזעלכע גדולי התורה זאָלן ניט זיצן אַ לאַנגע צייט אין אַזאַ קליין שטעטל ווי אונדזערס, ווייל תמיד האָבן זיך געפונען גרויסע שטעט וועלכע האָבן געעפנט טיר־און־טויער פאַר אַזעלכע למדנים און זיי געבעטן צו פאַרנעמען דאָרט דעם כסא הרבנות. דעריבער זענען זיי טאַקע ניט געזעסן ביי אונדז לאַנג און אַריבער אין די גרויסע שטעט, אין וועלכע זיי האָבן אויך געהאַט צו דערפילן וויכטיקע אויפגאַבן.

אַזוי ווי אונדז פעלט גענוג מאַטעריאַל אויף צו שרייבן וועגן אַלע גאונים וואָס האָבן אַמטירט אין יוזעפאָוו, וועל איך שרייבן נאָר וועגן די וואָס האָבן אונדז איבערגעלאָזן אַ רייכע תלמודיסטישע ליטעראַטור, ווו מיר געפונען אויך ביאָגראַפישע פרטים.

הרב הגאון ר׳ שלמה קלוגער זצ״ל

געבוירן אין יאָר תקמ״ד (1784). זיין פאָטער ר׳ יהודה אריה איז געווען אב בית דין אין קאָמאַראָוו ביי זאַמאָשטש. אַלס יינגל האָט שלמה געלערנט תורה ביי זיין פאָטער און שוין דעמאָלט אַרויסגעוויזן אויסערגעוויינלעכע פעיקייטן און אַ וווּנדערבאַרן זכרון. אַ חודש נאָך זיין בר־מצווה איז נפטר געוואָרן דער פאָטער ר׳ יהודה אריה. ער איז פאַ־יתומט געוואָרן ניט נאָר פונעם טאַטן, נאָר אויך פון זיין גרויסן רבין. ער האָט זייער געבעטן ביי דער מאַמען די רביצין זי זאָל אים דערלויבן פאָרן לערנען אין די ישיבות. נאָכן באַקומען די דערלויבעניש, איז ער אַוועק אין דער ניט ווייטער זאַמאָשטש, אין דער ישיבה פון ר׳ יוסף אָכגעלערנטער, ווו ס׳האָבן אויך געלערנט שוין דערוואַקסענע בחורים, אַפילו געהייראַטע, אָבער גדולי התורה. צום ערשט האָט דער ראש הישיבה ניט געוואָלט אים אָננעמען, ווייל ווי קען אַזאַ יונג קינד זיך גלייכן צו זיינע עלטערע ישיבה־בחורים. אָבער נאָכן פאַרהערן אים און איינזען זיינע פעיקייטן, האָט ער גראָד זיך געפרייט אָנצונעמען אַזאַ תלמיד.

זיין דורשט צום לערנען איז ניט געשטילט געוואָרן מיט די לימודים אין דער ישיבה און ער פלעגט אַליין נאָך זיצן על תורה ועל העבודה אינעם זאַמאָשטשער בית־המדרש. ער האָט זיך אויסגעצייכנט אין לערנען ש״ס, פוסקים און אַלע האָבן געוווּסט אַז ער וואַקסט אַ גרויסער עילוי.

אין יענער תקופה האָט אין זאַמאָשטש זיך געפונען דער מגיד און ד״שן הרב הגאון ר׳ יעקב, באַקאַנט אַלס דער דובנער מגיד. דאָס קינד שלמה, וואָס האָט זיך אַזוי אויסגעצייכנט אין די לימודים, האָט ביי אים געלערנט די קונסט פון דרוש. אַלט זייענדיק 15 יאָר, איז אים די מאַמע די רביצין געשטאָרבן און ער האָט געהאַלטן אַ גרויסן הספד, וואָס האָט אַלעמען דערשטוינט (דער הספד איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אינעם ספר „עין דמעה״ וואָס איז נאָך דערשינען ביי זיין לעבן).

נאָכן טויט פון דער מאַמען האָט ער חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון אַ באַרימטן גביר אין ראַווע־רוסקע, אַ תורה־ליבהאָבער. געזעסן ביי אים קעסט עטלעכע יאָר, די גאַנצע צייט געלערנט תורה, פאַרטיפט זיך אין תלמוד און באַרימט געוואָרן ווי אַ גדול בתורה און הוראה. אַלע ארבעה שולחן ערוך, מיט די קאָמענטאַרן און לעצטע פוסקים, זענען פאַר אים געווען „אָפן״.

נאָכן טויט פון זיין שווער האָט ער געדאַרפט געבן אַן ענטפער זיין ווייב מכוח פרנסה. אין יאָר תק״ע ווערט ער אָנגענומען אַלס רב אין שטעטל קוליקאָוו לעבן זשולקעוו. ער איז דאַן אַלט געווען 25 יאָר. אין קוליקאָוו ווערט זיין נאָמען באַרימט ווי אַ גרויסער גאון און פוסק. ער פאַרבינדעט זיך מיטן לעמבערגער רב, מחבר פון „ישועות יעקב״ און אַ סך מאָל ווערט ער צו אים פאַרבעטן כדי אויסהערן אַ מיינונג וועגן פאַרשידענע פראַגן פון הוראה. נאָכן זיצן אין קוליקאָוו 5 יאָר אויפן כסא הרבנות, האָט זיך אים פאַרגלוסט אומצוקערן אין מדינת פוילן. אין יאָר תקע״ה ווערט ער אויפגענומען אַלס רב אין יוזעפאָוו.

ווי עס פאַסט פאַר אַזאַ גאון, האָט דאָס שטעטל אים אויפגענומען מיט גרויס כבוד. נאָך איידער ער האָט פאַרלאָזט קוליקאָוו, האָבן די אָנגעזעענסטע בעלי־בתים פון דאָרט געבעטן ער זאָל ממשיך זיין און אַפילו גרייט געווען אים צו דערלייגן אויפן געהאַלט. אָבער ר׳ שלמה קלוגער האָט ניט געוואָלט ברעכן זיין וואָרט וועלכן ער האָט געגעבן די יוזעפאָווער יידן.

ווען דער גאון ר׳ שלמה קלוגער איז געווען אין יוזעפאָוו, איז ער שוין געווען באַוווּסט אין דער גאַנצער וועלט ווי אַ גדול בתור און גאון. פון אַלע עקן וועלט זענען צו אים געשיקט געוואָרן פראַגן וועגן רעליגיע און מינהגים. זיינע תשובות זענען אָנערקענט געוואָרן דורך די גרעסטע תורה־אויטאָריטעטן פון זיין דור און זיי זענען געווען מיט אים איינשטימיק. אין איינעם פון זיינע ספרים וועלכע ר׳האָט פאַרפאַסט, „אלף לך שלמה״, ווו ס׳זענען פאַראַן 1,200 שאלות און תשובות, איז אַ טייל געשריבן און געשיקט געוואָרן, ווען ער איז געווען רב אין אונדזער שטעטל, מיט זיין אונטערשריפט: פון שלמה קלוגער, אב״ד פון יוזעפאָוו און אומגעגנט.

אין יענער צייט האָט פּאַסירט, אַז דער שטאָטישער שוחט חיים (זיין פֿאַמיליע־נאָמען ווערט ניט דערמאָנט) האָט בודק געווען ניט ווי ס׳געהער צו זיין לויט דער הלכה און דער רב ר׳ שלמה האָט אים געוואָלט צונעמען פֿון דער שחיטה. דער לעצטער האָט משפּיע געווען אויף זיינע קרובים און פריינד, וועלכע האָבן זיך געשטעלט אויף זיין זייט און אים געשטיצט. אין שטעטל איז אויסגעבראָכן אַ גרויסע מחלוקת. דער רב האָט אָבער ניט געוואָלט מוותר זיין אין דער פראַגע פֿון כשרות. דער קאָנפליקט איז דערגאַנגען צו אַזאַ מדריגה, אַז די קהילה האָט כמעט אָפּגע־שטעלט צאָלן דעם רב זיין מאָגערן געהאַלט און די עקאָנאָמישע לאַגע פֿונעם רב איז געוואָרן זייער אַ שווערע. האָט זיך געטראָפֿן, אַז דעמאָלט איז פֿאַרבייגעפֿאָרן אונדזער שטעטל דער גרויסער גאון פֿון בראָדי, ר׳ אפרים זלמן מרגלית. בראָדי איז צו יענער צייט געווען באַקאַנט אַלס עיר ואם בישראל, מיט אַ סך תלמידי־חכמים און שרייבערס. דער גאָסט איז איינגעשטאַנען ביים רב, באַקענט זיך מיט זיין לאַגע צוליב דער אויסגעבראָכענער מחלוקת און דערזען פֿאַר זיך אַ געלערנטן מאַן, מיט וועמען יעדע גרויסע שטאָט וואָלט שטאָלצירט. דער גאָסט האָט פֿאַר־לענגערט זיין זיין אין יוזעפּאָוו אויף נאָך עטלעכע טעג, מיט אַ בפירושער כוונה, ווייל פֿאַרן אָוועקפֿאָרן איז צווישן זיי געוואָרן אָפּגערעדט, אַז הרב ר׳ שלמה קלוגער פֿאָרט אַריבער קיין בראָדי און וועט דאָרט זיין הויפּט־רב, און ער גופֿא, ר׳ אפרים זלמן, וואָס איז ביז איצט אַליין געווען דער הויפּט־רב, וועט פֿון ווייטער אָן אים אונטערליגן.

עס זענען פֿאַריבער עטלעכע וואָכן און פֿון בראָדי איז אָנגעקומען קיין יוזעפּאָוו אַ בכבודיקע דעלעגאַציע, כדי פֿאַרבעטן דעם רב מיט זיין בני־בית אין דעם נייעם אָרט. די שטעטלדיקע יידן האָט דאָס ווי געטאָן, זיי האָבן גענומען אים צוריידן ער זאָל בלייבן אין יוזעפּאָוו און ווי בשעתו די יידן אין קוליקאָוו — אים צוגעזאָגט צו העכערן דעם געהאַלט. נאָר זיי האָבן שוין פֿאַרשפּעטיקט. ר׳ שלמה קלוגער האָט שוין געהאַט ביי זיך דעם כתב הרבנות פֿון בראָדי. דעמאָלט זענען יוזעפּאָווער יידן געפֿאַלן אויף אַ המצאה און דורכגעפֿירט אַ פֿאַרצווייפֿלטן שריט: קאַליע געמאַכט דעם שיינעם וואָגן וועלכער איז געקומען אָוועקפֿירן דעם רב. פֿאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ שריט האָט ניט געקענט אָפּלייגן די נסיעה ווי נאָר אויף אייניקע טעג. מ׳האָט דעם וואָגן פֿאַראַכטן און עס האָט זיך גאָרניט געלאָזט ענדערן.

פֿון יאָר תקפ״א האָט הרב הגאון ר׳ שלמה קלוגער פֿאַרנומען דעם כסא הרבנות אין בראָדי אין משך פֿון 50 יאָר, ביזן לעצטן טאָג פֿון זיין לעבן. ער איז נפֿטר געוואָרן אין יאָר תרכ״ט (1869) אין עלטער פֿון 85 יאָר.

אין זכות פֿון זיינע שאלות און תשובות וועלכע זענען צו אים דערגאַנגען פֿון רבנים פֿון דער גאַנצער וועלט, האָט ער זוכה געווען צום טיטל רב פֿון די בני הגולה. ער האָט פֿאַרפֿאַסט 375 ספֿרים, ווי די צאָל פֿון די אותיות פֿון זיין נאָמען שלמה.

די ספרים אַנטהאַלטן פּירושים אויפן תנ״ך, ש״ס און פּוסקים — ראשונים און אחרונים. באַזונדערס האָט ער פאַרפאַסט חיבורים וועגן די טורים און שולחן ערוך. אין זיין דור און דורות נאָך אים איז ער באַטראַכט געוואָרן ווי דער גרעסטער פון די פּוסקים. דער הרב הגאון ר׳ יוסף שאול נאַטאַנזאָן זצ״ל האָט אויף אים געזאָגט: „ער איז איינער פון די ערשטע״.

8,000 תשובות אויף שאלות וועלכע ער האָט באַקומען פון אַלע עקן וועלט, געפינען זיך אין דרוק און אין מאַנוסקריפּט. מ׳האָט וועגן אים דערציילט, אַז אין זיין בית־המדרש זענען געזעסן פיר סעקרעטאַרן און ער האָט זיך צווישן זיי אַרומ־געדרייט און דיקטירט יעדן באַזונדער וואָס צו שרייבן. יעדער סעקרעטאַר האָט געהאַט אַ באַזונדערע טעמע: איינער — חידושים אין דער תור; אַ צווייטער — די אגדה; אַ דריטער — יורה דעה; דער פערטער — די פראַגן פון אבן העזר. זיינע תשובות זענען אָנערקענט געוואָרן, גלייך זיי וואָלטן געגעבן געוואָרן פון באַרג סיני.

ניט איינמאָל איז אויסגעבראָכן אַ מחלוקת צווישן רבנים און גאונים אין פראַגן פון רעליגיע און אמונה און אין אָנהייב האָבן איניקע פון זיי ניט אָנגענומען די מיינונגען פון ר׳ שלמה קלוגער, אָבער צום סוף מסכים געווען מיט אים. פון אַלע זיינע ביכער האָט ער זוכה געווען אָפּצודרוקן בלויז 31. זיין זון הרב ר׳ אברהם־בנימין קלוגער ז״ל, האָט אַרויסגעגעבן 98 ספרים זיינע. די אַנדערע ספרים, אין כתב־יד, געפינען זיך אינעם ביכער־אוצר פון העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים און וואַרטן אויף זייער גואל. דאָס אייניקל האָט אָנגעשריבן אַ בוך וועגן זיין גרויסן זיידן „תולדות שלמה״.

יוזעפאָוו האָט געהאַט דעם כבוד און די זכיה אַז איינער פון די גדולי התורה און גדולי ישראל זאָל דאָ פאַרנעמען דעם כסא הרבנות.

דער משכיל און באַנייער משה נפתלי

בצלאל לעמער

אין יאָר 1898 האָט יוזעפאָוו, לויט היסטאָרישע מקורות, באַדאַרפט פייערן איר 200־יעריקן געבורטס־טאָג. אָבער אויך אין יענעם יאָר איז דאָס שטעטל געווען פאַרזינקען אין אַ טיפן שלאָף און אין צוריקגעשטאַנענקייט. דאָס לעבן דאָרט האָט זיך געפירט שטיל, אָרעם און אין פאַרגעסנקייט.

קהלס פאַרזאָרגערס האָבן זיך ניט איבערגענומען מיט דער לאַגע פון דער באַפעלקערונג און אויך די איינוווינער זענען געווען גלייכגילטיק צו זייער גורל. דער איינציקער וויכטיקער פרנסה־קוואַל אין שטעטל, די דרוקעריי וואָס האָט געשמט אין דער גאַנצער יידישער וועלט, איז אין יענער צייט אַריבערגעפירט געוואָרן פון יוזעפאָוו קיין לובלין — און אויך מיט דעם האָבן די שטעטלדיקע יידן משלים געווען אָן פּראָטעסט. זיי האָבן זיך באַזעצט אין די אַ־ומיקע דערפער, אָדער געננ־מען מיט זיי האַנדלען, צי באַדינען די פויערים מיט זייערע פאַכן, ווי שוסטעריי, שניידעריי און אַנדערע. אַ סברה, אַז דאָס לעבן אין שטעטל וואָלט אַזוי זיך געצויגן אַ סך יאָרן, ווען עס וואָלט זיך ניט באַזעצט דער יונגער משכיל און למדן, דער שפעטערדיקער איידעם פון ר׳ קלמן אונטערבוך און מאַן פון ר׳ אפּרוויטשע פירשטס אייניקל — משה נפתלי.

זיין באַווייזן זיך אין יוזעפאָוו האָט אַרויסגערופן גרויס אינטערעס. לויטן אויסזען און קליידונג, האָט ער זיך מיט גאָרניט אונטערשיידעט פון די אַנדערע בחורים אין שטעטל. דאָך האָט מען געוווּסט אַז ער איז אַ בקי אין די הייליקע ספרים און אין תלמוד, קאָן אויך שפּ־אַכן און וועלטלעכע לימודים.

די־אָ בילדונג האָט ער זיך צוגעאייגנט מיט אייגענע כוחות. געבוירן איז ער אין דאָרף זודקא, נאָענט פון שטעטל טאַרנאָגראָד. אין עלטער פון 8 יאָר פאַרלאָזט ער די היים פון זיינע עלטערן און הייבט אָן וווינען ביים עלטערן ברודער אין טאַרנאָגראָד, ווו ער האָט געלערנט צומערשט אין חדר, דערנאָך אין בית־המדרש און אונטערוואַקסענדיק — אויך זיך אַ נעם געטאָן צו וועלטלעכע לימודים. משה נפתלי האָט זיך אינטערעסירט מיט די יידישע דיכטערס פון שפּאַניע, אין דער תקופה פון מיטלאַלטער.

ווי ס׳איז געווען דער מינהג אין יענע יאָרן, האָט משה נפתלי גענאָסן פון עטלעכע יאָר קעסט ביי זיין שווער, וואָס האָט אים דערמעגלעכט צו פאַרטיפן זיך אין לערנען — סיי תורה, סיי אין וועלטלעכע לימודים. אָבער ניט לאַנג האָט ער געוואָלט זיצן מיט פאַרלייגטע הענט ווי דער רוב ישיבה־בחורים, לערנען אין בית־המדרש, נאָר געזוכט עפּעס צו טאָן, געוואָלט זיין באַשעפטיקט. ביסלעכווייז האָט ער קענען געלערנט דעם לעבנס־שטייגער פון די שטעטלדיקע יידן, זייערע עקאָנאָמישע פּראָבלעמען און רחניותדיקע פּאַראינטערעסירונגען און באַשלאָסן זיך איינשפּאַנען אין דער אַרבעט צו פאַרבעסערן די לאַגע.

כדי באַפרייען זיך פונעם זיין אַן אײדעם אויף קעסט, האָט ער זיך געעפנט אַ ביוראָ פאַר יורידישע עצות, הגם ער האָט ניט געהאַט דערצו די פאָרמעלע בילדונג און קאָנצעסיע. נאָר אַזוי ווי ער האָט ניט באַזיצט קיין פאַך און צום האַנדל האָט ער ניט געטויגט, איז ער פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ „ווינקל־אַדוואָקאַט" און ביי דער־אָ באַשעפטיקונג באַקענט זיך פון דער נאָענט מיט דער יידישער נויט און צרות.

*

פאַר אים איז געווען אַ נייעס, אַז דאָס שטעטל פאַרמאָגט ניט קיין אייגענע גמינע, נאָר אין מוניציפּאַלן זין געהערט יוזעפאָוו צום דאָרף אַלעקסאַנדראָוו, וואָס געפינט זיך געגוג ווייט פונעם שטעטל און אירע איינוווינער, וואָס האָבן באַדאַרפט זיך לאָזן אין אַ ווייטן וועג בכדי דערליידיקן זייערע ענינים. משה נפתלי האָט פאַרשטאַנען, אַז כדי דערהייבן די חשיבות פון שטעטל, אַריינבלאָזן אַ לעבעדיקן גייסט, איז נייטיק איבערצוטראָגן די גמינע קיין יוזעפאָוו, ווו עס זאָלן קומען די איינוווינער פון דער גאַנצער סביבה און אויפלעבן דאָס איינגעדרימלטע שטעטל. דערמיט וועט אויך דער האַנדל און מלאכה זיך אַנטוויקלען. זיינע באַמיונגען ביי די לאָקאַלע און ראַיאָניקע מאַכט־אָרגאַנען האָבן געגעבן רעזולטאַטן.

דערנאָך האָט ער אַנטדעקט, אַז די וועכנטלעכע יאַרידן וואָס קומען פאָר אין יוזעפאָוו יעדן דאָנערשטיק, זענען שוואַך באַזוכט פון די פּויערים, וואָס רופט זיך ווידער שלעכט אָפּ אויפן עקאָנאָמישן צושטאַנד פון שטעטל. איינזעענדיק אַז דאָנערשטיק איז ניט דער פּאַסיקער טאָג פאַרן יאַריד, האָט ער גענומען אַרבעטן אַז דער יאַריד זאָל פאָרקומען יעדן מאָנטיק, נאָך צוויי רו־טעג ביי יידן און קריסטן. אויך פאַר דער אידעע האָט ער געהאַט אַ סך אָנהענגערס אין שטעטל און ווידער אָנגעהויבן אַרבעטן מעשים ביי די מאַכט־אָרגאַנען צו טוישן דעם יאַריד־טאָג. אַ צו גרויסן חשק האָבן זיי ניט אַרויסגעוויזן פאַר דעם געדאַנק, נאָר ביסלעכווייז זיך געלאָזט איבערצייגן — און ס'האָט ניט גענומען קיין סך צייט, ווי די צאָל באַזוכערס אויפן יאַריד יעדן מאָנטיק איז פאַרגרעסערט געוואָרן אַנטקעגן דער צאָל וואָס פלעגט זיך באַטייליקן אין די דאָנערשטיקדיקע מאַרק־טעג. די פּרנסה־קוואַלן פאַר די איינוווינערס האָבן זיך פאַרגרעסערט און עקאָנאָמיש האָט יוזעפאָוו ממש אויפגעבליט.

די איינוווינערס האָבן געזען אין משה נפתלין ניט נאָר אַ בן־תורה און געביל־דעטער מענטש, נאָר אויך אַ פּראַקטישער טוער וואָס איז אויסן די גוטסקייט פון דער באַפעלקערונג. נאָכן דערגרייכן דאָס איבערפירן די גמינע אין שטעטל און ענדערן דעם יאַריד־טאָג, האָט ער באַשלאָסן זיך אָפּצוגעבן אַ גאָר נייעם ענין.

*

די ווויִן־באַדינגונגען אין שטעטל, באַזונדערס ביי דער יידישער באַפעלקערונג, זענען געווען זייער שלעכטע. דער רוב הייזער — אַלטע, ממש חורבות, מיט קליינע

פענצטער, דורך וועלכע די זון איז זעלטן ווען אַריינגעדרינגען אין די פאַרחושכטע שטובן. צו באַלייכטונג אין די נעכט האָט מען זיך באַנוצט מיט נאַפט־לעמפּלעך און צום קאָכן און הייצן האָט געדינט דאָס האָלץ פון די וועלדער וועלכע האָבן אַרומגערינגלט יוזעפאָוו. אויף די גאַסן איז אין די נעכט געווען פינצטער, וואָס האָט ניט ווייניק געשטאַרקט דעם גלויבן, אַז שדים און רוחות געוועלטיקן אין שטעטל, באַזונדערס — אין אייניקע הייזער...

משה נפתלי איז אָבער געווען טיף איבערצייגט, אַז די מעשיות וועגן שדים איז נאָר אַן איינגעוואָרצלטער פון דורות אַבערגלויבן, וואָס האָט גאָרניט צו טאָן מיט דערווירקלעכקייט. ער באַשליסט דעריבער צו באַפרייען דאָס שטעטל פון דעם געשפּענסט — און דעם אָנהייב מאַכט ער דווקא ביי זיין משפּחה.

גראָד ווען ס'איז שוין צוגעפאַלן די נאַכט, האָט ער געשיקט זיין עלטסטן זון, 6 יאָר אַלט, מיט אַ שליחות צום זיידן. זיין פרוי, די מאַמע פון קינד, האָט זיך קעגנגעשטעלט אַזעלכע געגנג, נאָר אַז דאָס קינד האָט זיך בשלום אומגעקערט אַהיים, האָט אויך זי איינגעזען, אַז אַפילו אינעם לאַנגן, פינצטערן קאָרידאָר פון אירע עלטערן האָבן ניט די רוחות קיין שליטה און אַז איר קינד האָט פון דאָרט זיך אומגעקערט אַ געזונטער און גאַנצער.

נאָכן ערשטן דערפאָלג ביי אייגענע, באַשליסט משה נפתלי זיך אַ נעם צו טאָן צו די ווייטערדיקע קרובים און סתם יידן פון שטעטל.

אין איינעם פון די ערשטע 10 הייזער וואָס זענען אויפגעשטעלט געוואָרן אין יוזעפאָוו ביים אַנטשטיין פון שטעטל, מיט העכער 200 יאָר צוריק, ווו ס'האָט געוווינט ר' אליעזר סיגעלמאַן, דאָס אַזוי גערופענע „געלע הויז", — האָט געשמט מיט די שדים און רוחות וואָס האָבן דאָרט געוועלטיקט אין די נעכט. דאָס איז געווען אַ געמויערט הויז פון געטעסעטן שטיין, ענלעך צו אַ קליינער פעסטונג. אין דער מיט — אַ לאַנגער קאָרידאָר און פון ביידע זייטן אַ סך צימערן מיט קאַמערן, ווו מ'האָט געהאַלטן פאַרשידענע כלים און מכשירים וועלכע מ'האָט גענוצט אויף אַ קורצער צייט, ערב געוויסע יום־טובים, ווי די כלים צו באַקן מצות אויף פּסח, האָלץ אויף ווינטער, געזייערט קרויט, ברעטער, שמאַטעס, פעסער אדג"ל. די קליינע פענצטער זענען בדרך כלל געווען פאַרקראַטעוועט מיט פאַרזשאַווערטע אייזנס. דער שיפּועדיקער דאַך באַדעקט מיט שינדלען זענען יאָרן לאַנג געווען איבערגע־צויגן מיט אַ שיכט גרינעם מאָך און אַ גאַנצן ווינטער איז דאָרט געלעגן אַ דיקער שיכט שניי — ביז די פרילינג־זון האָט אים צעלאָזט.

צווישן דאַך און דעם סופיט האָט זיך געפונען דער בוידעם, פאַרלייגט מיט פאַרשידן אַלטוואַרג און ברוכוואַרג פון אַלע איינוווינערס פונעם הויז. דער רוב זאַכן וואָס האָבן זיך געוואַלגערט אויפן בוידעם, איז שוין פון לאַנג געווען צום אַוועקוואַרפן, נאָר פאַר אַ טייל יידן איז דאָס געווען אַ שאָד... באַטאָג, אַז דער ווינט האָט געפייפט און געקלאָפּט מיט די טירן און פענצטער פונעם הויז, האָט

עס אויסגעזען ווי אַ נאַטירלעכע זאַך. דאַקעגן ביינאַכט, ווען די אַרומיקע שטילקייט האָט צוגעגעבן דעם געוואָי פונעם ווינט באַזונדערע קלאַנגען און טענער, האָט דער עולם דאָס אָנגענומען אַלס געוויין פון שדים, צי דער געיאָמער פון זינדיקע נשמות וואָס קענען ניט איינרוען אין קבר... פאַרשטייט זיך, אַז אין אַזעלכע נעכט האָבן די איינוווינערס פונעם הויז ניט געקענט איינשלאָפן און געלעבט אין כסדרדיקער שרעק און שפּאַנונג.

משה נפתלי האָט געוווּסט וועגן זייערע ליידן און אַבערגלויבנס און באַשלאָסן דערצו מאַכן אַ סוף. אַ געוויסן טאָג באַווייזט ער זיך אין יענעם הויז און מיט אַן אומשולדיקער מינע בעט ער אַ דערלויבעניש אַרויפצוגיין אויפן בוידעם. אין די אויגן פון די יידן האָט דאָס אויסגעזען ווי אַ געוואַגטער שריט, בפרט נאָך, אַז אונדזער העלד האָט זיך ניט אויסגעצייכנט מיט פיזישער שטאַרקייט און הויכ־וווּקסיקייט. מיט אומחשק האָבן זיי אים דערלויבט צו גיין אויפן בוידעם. אויף אַלטע טרעפּ האָט ער זיך געלאָזט אַרויף אין דער הייך, אַריין אין בוידעם — און דאָ האָט זיך פאַר אים אַנטפּלעקט אַ וועלט פון דומפּיקע ריחות, אָנגעוואָרפענע זאַכן אין גרויס אומאָרדענונג און הונדערטער נעצן שפּינוועבס־רעדער וועלכע האָבן געפינקלט אין דער שוואַכער ליכט מיט אַלערליי פאַרבן. איבער די אָנגע־וואָרפענע כלים איז שווער געווען אַ טריט צו שטעלן, ער האָט אָבער פעסט באַשלאָסן ביי זיך, אַז ער מוז דעם בוידעם דורכמעסטן אין דער לענג און אין דער ברייט. די פאַרזאַמלטע שכנים פון הויז האָבן מיט אומרו און זאָרג געוואַרט אויפן גאַסט — ביז ער האָט נאָך אַ לענגערער צייט זיך באַוויזן אַ באַדעקטער מיט שטויב, שמוץ און שפּינוועבס — נאָר אַ שמייכלדיקער און צופרידענער פונעם אָפּגעטוענעם שטיקל אַרבעט. מיט אַ רויקן טאָן האָט ער דערקלערט די סיבות פון די קלעפּ און גערויש וואָס טראָגן זיך פון דער הייך: פאַראַן דאָרט אַ סך עפע־נונגען דורך וועלכע דער ווינט רייסט זיך אַריין און וואָס באַוועגט די אָנגע־וואָרפענע זאַכן וועלכע גיבן אַרויס פאַרשידענע קלאַנגען... „אָט דאָס איז דער גאַנצער סוד פונעם בוידעם" — האָט ער פאַרזיכערט די צוהערערס.

דאָס שטעטל האָט אויפגעהערט גלויבן אין שדים און אין בייזע רוחות.

אַזאַ איז געווען אונדזע משה נפתלי, דער משכיל, באַנייער און אַנטפּלעקער.

אַ מעשה מיט שדים

אפרים וואַרעמשטיין

דאָס האָט פּאַסירט אין יאָר 1926, ווען די גמינע האָט געפירט אַן אַקציע צו פאַרשענערן און פאַרבעסערן דעם אויסזען פון שטעטל. אַ געוויסן טאָג האָט די אלמנה פון ברוך זעצער באַקומען אַן אויפפאָדערונג צו צעלייגן דאָס האַלב־חרובע הויז וווּ ס'האָט אַמאָל זיך געפונען די דרוקעריי פון די משפחות זעצער און ר'ענער. דאָס דאָזיקע הויז איז שוין אַ לאַנגע צייט געווען פאַרוואָרלאָזט, ניט באַוווינט און דערצו נאָך געהאַט אַ שם, אַז אין די נעכט רודערן דאָרט אַרום שדים. אמת, אין יענער צייט איז די אמונה אין שדים געווען שוין אַ גענוג שוואַכע, דאָך האָט מען נאָך אַלץ געגלויבט...

די אויפפאָדערונג צו צע'שטערן דאָס הויז איז געווען באַגלייט מיט אַ וואָרענונג. אַז אין פאַל דאָס וועט ניט געטאָן ווערן דורך דע'ר אייגנטימערין, וועט די גמינע אַליין אַדורכפירן די אַרבעט און דערנאָך וועט מען איר דאַרפן דעקן אַלע אויסגאַבן.

נאָך דריי אַזעלכע וואָרענונגען, אַז די פּ־וי זעצער האָט נאָך אַלץ ניט געהאַט בדעה אַדורכצופירן די צעלייגונג פונעם הויז, האָט די גמינע באַשטעלט אַרבעטער און בסוד סודות זיי אָנגעזאָגט, אַז מאָנטיק גאַנץ פרי זאָלן זיי צוטרעטן צו דער אַרבעט.

פרייטיק האָט זיך פאַרגלוסט דעם קריסטלעכן אונטערנעמער פון דער צעשטער־מלאכה אַריינצוגיין אין געשעפט פון רייזל אייזען, אַ שכנטע פון דער אלמנה זעצער, כדי ביי איר קויפן אַ פלעשל בראָנפן. נאָכן אויסטרונקען עטלעכע גלעזלעך, האָט זיך אים אויפגעבונדן די צונג און ער האָט דערציילט, אַז דעם בראָנפן נעמט ער אויף באָרג, אויפן חשבון פון דער אַרבעט וועלכע ער דאַרף אַדורכפירן אין 3 טעג אַרום... די גמינע האָט זיך מיט אים באַדונגען אויף 500 זלאָטעס, וואָס איז, לויט אַלעמענס מיינונג, געווען אַ גאָר טייערע פרייז, וועלכן די אלמנה וואָלט דערנאָך געמוזט באַצאָלן, מיט נאָך קאָסטן.

ווי נאָר עטל זעצער האָט זיך דערוווּסט פון איר גוטער שכנה וואָס עס דאַרף פאָרקומען, איז זי געקומען פרעגן, ווי אַזוי קאָן זי אויסמיידן צו באַצאָלן אַזאַ גרויסע סומע געלט. איך האָב איר געראָטן צו שיקן דעם זון אין נאָענטן דאָרף, וווּ ער וועט באַקומען אַרבעטער אויף פונאַנדערצוּוואַרפן דאָס הויז און ס'וועט קאָסטן פיל ביליקער וויפל די גמינע וועט באַצאָלן. דאַן איז אָבער געווען שניט־צייט, די פויערים זענען געווען פאַרנומען אויף די פעלדער און קיינער פון זיי איז ניט געווען גרייט צו קומען אַרבעטן אין שטאָט. האָט די פרוי זעצער זיך געווענדעט צו מיר און כ'האָב מסכים געווען צו צעלייגן דאָס הויז פאַר... 200 זלאָטיס.

פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט באַדאַרפט פאַרלויפן דעם וועג און צעשטערן דאָס הויז אַמשפעטסטנס זונטיק ביינאַכט. איך האָב דעריבער באַשטעלט אַרבעטער פאַר

וועלכע כ'האָב גענומען אַלץ צוגרייטן פון פריער. נאָך האַלבער נאַכט האָב איך זיך גענומען צו דער אַרבעט. אַזוי ווי ס'איז אינעווייניק געווען פינצטער, האָב איך אויסגעהאַקט אַ לאָך אין דאַך, פונוואַנען עס זאָל אַריינדרינגען אַ ביסל ליכט פון דער אויפגייענדיקער לבנה. דערנאָך האָב איך זיך גענומען צום צענעמען די שינדלען און זיי אַראָפּוואַרפן אויף דער ערד.

אין יענעם מאָמענט איז גראָד פאַרבייגעפאָרן אפרים קריימער אויף זיינע פערד. דערזען ווי פון דער חרובער געביידע פליען שינדלען מיט גרויס טומל, האָט ער זיך אויף אַן אמת דערשראָקן און גענומען שרייען:

— שדים! געוואַלט, יידן, שדים!...

דאָס געשריי איז געווען אַזוי הויך און פאַרצווייפלט, אַז אויך איך אויפן דאַך האָב אַלץ געהערט און אים גענומען באַרויקן:

— דאָס זענען ניט קיין שדים! דאָס בין איך, אפרים סטאָלער וואָס צעלייגט דאָס הויז.

אפרים קריימער האָט זיך קוים באַרויקט — און געלאָזט זיך ווייטער רייטן מיט זיינע שקאַפּעס. נאָר גאַנץ באַגינען, ווען די פּוילישע אַרבעטער זענען געקומען צום הויז כדי עס צעלייגן, האָבן זיי שוין דאָרט געטראָפן אָנגעהויפטע ציגל און טינק. דער בנין האָט שוין ניט עקזיסטירט. און אַ סברה — אַז אויך די אויסגע־טראַכטע שדים פונעם הויז זענען אויף תמיד פאַרשוווּנדן...

צוויי יוזעפאָווער רבנים

זישע האַרצשטאַרק

(נכד הרב הגאון ר׳ שלום יוסף האַרצשטאַרק זצ״ל)

נאָך אַלס יונגל, אַלס אַ גאָר קליין יונגעלע, בבית אבא, אין לאָדזש, ווו מיין פאָטער הרב ר׳ נפתלי הערצל האַרצשטאַרק זצ״ל, איז געווען פון די פירנדיקע מיט־גלידער פון דעם ראַבינאַט, דאָרטן אין דער פינף־צימערדיקער דירה, אויף צעגיעל־ניאַנאַ 26, האַרט נעבן דער רוישנדיקער פיעטרקאָווער גאַס, דאָרטן האָב איך צום ערשטן מאָל געהערט דאָס וואָרט: יוזעפאָוו.

צו זאָגן, אַז כ׳האָב פאַרשטאַנען די מיינונג פון דעם וואָרט, וואָלט איך נישט געווען ערלעך לגבי זיך אַליין; אַז עס איז אַ נאָמען פון אַ שטעטל האָב איך, כמעט, יאָ געוווסט; און טראָץ דעם איז יוזעפאָוו לויט מיינע דאַמאָלסדיקע יונגלערישע באַגריפן, געווען עפּעס מער ווי אַ נאָמען פון אַ שטעטל. יוזעפאָוו לויט מיין דאַמאָלס־דיקע אויפפאַסונג, איז געווען אַ מין אינסטיטוציע; אַ פאַרנעם אַזאַ, וואָס האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ וועלט פון תורה און חכמה, פון יידישע האָרעפּאַשניקעס, ערלעכע בעלי מלאכה און יגיע־כפּיים׳דיקע אויסגעמוטשעטע אָבער שטענדיק פריילעכע יידן, וואָס פלעגן זיך דערקוויקן מיט אַ בריוול פון אַ לאַנדסמאַן פון אַמעריקע, צו וועלכן עס איז תמיד געווען בייגעלייגט אַ פאָר דאָלער פאַר דער משפחה אָדער סתם פאַר אַ נצרך אין שטעטל.

יאָרן זענען פאַרלאָפן, מייסטנס שווערע און ביטערע יאָרן פון ליידן און פון פּיין, נישטאָ מער יוזעפאָוו; פאַרניכטעט זענען געוואָרן די דאָזיקע האַרציקע טיפן יידן, טיפן אַזעלכע, וועלכע איך האָב קיינמאָל נישט געקענט, אָבער וועמענס גע־שטאַלטן זענען מיר מער ווי איין מאָל אַרויפגעשווימען אויפן געדאַנק. און אָט געפינסטו זיך אין ניו־יאָרק און מען פאַרלאַנגט פון דיר, אַז דו זאָלסט פאַר־צייכנען לזכרון עולם שטריכן וועגן דעם זיידן ר׳ שלום יוסף האַרצשטארק, דער יוזעפאָווער רב זצ״ל.

הרב הגאון ר׳ שלום יוסף האַרצשטאַרק זצ״ל

ווי אַזוי קען מען שילדערן די פערזענלעכקייט פון אַ זיידן, וועלכן דו האָסט קיין מאָל נישט געזען, וועלכער האָט זיך מיט דיר קיין מאָל נישט געשפּילט, אַ זיידע, וועלכער האָט דיך קיין מאָל נישט פאַרהערט אַ פרשה חומש, וועמענס באָרד דו האָסט קיין מאָל נישט אַ גלעט געטאָן און פון וועמען האָסט קיין מאָל נישט געקראָגן קיין גראָשן חנוכה געלט?

מיין פאָטער זצ״ל אָדער — ווו מ׳האָט אים געפלעגט רופן — הערצעלע דעם רב׳ס, האָט תמיד געפלעגט שילדערן דעם זיידנס אויסזען. אַ הויכער ייד מיט אַ שניי־ווייסער באָרד, אַ הדרת־פּנימדיקער געשטעל פון כולו אומר כבוד, שטרענג און

גלייכצייטיק גוטמוטיקע אויגן, תמיד מיט אַ שמייכל אויף די ליפּן און מיט אַ געפיל פון השתתפות בצער ווען ער האָט נאָר מרגיש געווען, אַז עפּעס טוט, חלילה, עמעצן וויי און ער נויטיקט זיך אין הילף אָדער אין אַן עצה.

אַ פּאָר יאָר שפּעטער, שוין אַלס דערוואַקסן יונגל, האָב איך זיך שוין אָנגעהויבן פאַראינטערעסירן וועגן דעם מקור און דעם שורש פון דעם שטעטל. און דעם אַריינפּיר צו מיינע ידיעות וועגן יוזעפאָוו האָב איך דערשנאַפּט אין טאַטנס ספרים־שאַנק, ווו צווישן די טויזנטער ספרים האָט אַרויסגעשיינט מיט כבוד, אַ קליין דיק ספר מיט האַלב צעריסענע טאָוולען. אויסגעזען האָט עס גאָר ווי אַ חומש אָדער אַ משניות און געווען איז עס גאָר אַ תהילים. יאָ, אַן אויסגעווייקטער תהילים, געלע און האַלב אָפּגעריבענע בלעטער, געדרוקט אין ירושלים און אַרויסגעגעבן דורך דעם זיידנס אַ פעטער ר׳ יודל לאַנדא, פון נודע ביהודה׳ס גזע, צו וועלכן מיין זיידע האָט מחבר געווען אַן אייגענעם פירוש „שושנים לדוד״ און אויך הגהות צו די פּסקי הלכות, וועלכע זענען געווען אַ חלק פון דעם תהלים, וועלכער איז צונויפגעשטעלט געוואָרן אַזוי ווי אַ „חק לישראל״. דאָס ספר אַליין האָט ביי מיר אַרויסגערופן בייגעריקייט און סענסאַציע און עס האָט פאַרגרעסערט מיין חשק צו וועלן וויסן דעם גאַנצן אַרום און וועגן מיין זיידן און וועגן דעם שטעטל ווו ער האָט געפירט זיין רבנות.

*

גדולי הדור פון די פריערדיקע דורות אין דעם פאַרמלחמה׳דיקן פוילן, די בעלי תריסין פון דער לומדישער ליטע און פון גאונישן גאַליציע, האָבן אים מכבד געווען צוליב זיין אייגנאַרטיקע שיטה אין הוראה, הלכה למעשה. דער נצי״ב פון וואָלאָזשין האָט זיך מיט אים דורכגעשריבן אין זיין תשובה־ספר „משיב דבר״; אין די חסידישע הויפן פון מלכות ריזשין און סאַדיגורע האָט ער שטענדיק פאַרנומען דעם אויבנאָן און ביי דעם באַרימטן בעל התכלת דער גאון און צדיק רבי גרשון העניך פון ראַדזין מ״ט וועלכן ער האָט אַפילו געהאַט מהלוקות לשם שמים, איז דער יוזעפאָווער רב געווען אַ שם דבר און נישט נאָר דער אייגנאַרטיקער טיפּ פון אַ קליינשטעטל־דיקן רב. אַזוי אויך האָט אים שטאַרק מעריך געווען דער ספרדישער גאון ר׳ חיים חזקי׳ מדיני, דער בעל שדי חמד מיט וועלכן ער האָט געפירט כסדרדיקע קאָרעס־פּאָנדענץ וועגן פאַרשידענע הלכה׳שע אָפּהאַנדלונגען.

מיין זיידע, דער יוזעפאָווער רב הגאון ר׳ שלום יוסף האַרצשטאַרק זצ״ל איז געווען דער זון פון גראַבאָוויצער רב הגאון ר׳ אלעזר האַרצשטאַרק זצ״ל, וועמענס מוטער איז געווען די טאָכטער פון ר׳ נחמי׳ יחיאל פון ביכעווע, דער זון פון לעגענ־דאַרן ייד הקדוש פון פּשיסכע.

גענוי ווען דער זיידע איז געבוירן געוואָרן — ווייס איך נישט, נאָר כ׳געדענק פון מיין טאַטנס דערציילן, אַז דער זיידע איז פאַריתומט געוואָרן יונגערהייט און

איז אויפגעהאָדעוועט געוואָרן ביי זיין זיידן ר׳ נחמי׳ אין ביכעווע, אַ שטעטל אין דעם מלך אביונ׳ס גיטער אין דער לובלינער גובערניע.

תמיד האָט מיין טאַטע ז״ל מיר געגעבן צו פאַרשטיין וועגן דעם שורש פון וועלכן ער האָט געשטאַמט, וועגן דער סביבה אין וועלכער ער האָט געלעבט און וועגן דעם שטעטל יוזעפאָוו. ווו ער איז געבוירן געוואָרן. פונקט אַזוי ווי מיין פאָטער האָט ליב געהאַט צו דערציילן וועגן זיין טאַטנס בית דין שטוב, אַזוי האָב איך, אַלס יונגל געשלונגען מיט נייגעריקייט די אינטערעסאַנטע שילדערונגען וועגן דעם יידישן לעבן אין דעם קליינעם יוזעפאָוו.

אויף דער פוילישער מאַפּע האָט מען דאָס שטעטל כמעט בכלל נישט אַרויסגעזען, דערפאַר אָבער איז יוזעפאָוו געווען באַרימט מיט איר ספרים־דרוקעריי, וועמענס באַלעבאָס עס איז געווען דעם זיידנס שווער, ר׳ שלמה זעצער, אַ ייד אַ חסיד, אַ ניכטערער סוחר און אַ בעל־צדקה פון גרויסן פאַרנעם. עפּעס פון דערציילן ווייס איך, אַז צוזאַמען מיט אים האָבן אין דער דרוקעריי מיטגעווירקט די וועלטשערס און די נאַדלערס און זיי זענען עס געווען די, וואָס האָבן מפרסם געמאַכט די יוזעפאָווער דרוקעריי און באַוויזן צו פאַרשפּרייטן די געדרוקטע ספרים אויף דעם ביכער־מאַרק אין די גרויסע שטעט פון פוילן.

די יוזעפאָווער בעלי בתים, די מערסטע פון זיי סאַדיגורער און טריסקער חסידים האָבן דעם זיידן אַריבערגעבראַכט קיין יוזעפאָוו פון גראַבאָוויעץ (אויך אַ שטעטל ערגעץ־ווו אין לובלינער גובערניע), ווו דער זיידע איז געווען רב אַלס ממלא מקומו פון זיין פאָטער הגאון ר׳ אלעזר האַרצשטאַרק זצ״ל.

איך האָב נאָך אַליין געקענט יידן, זקנים, וועלכע, בעת זיי האָבן נאָר דערמאָנט דעם זיידנס נאָמען, האָבן זיי זיך אַ שטעל־אויף געגעבן און דערביי מוסיף געווען: מען דאַרף האָבן דרך ארץ פאַר ר׳ שלום יוסף׳ס תורה און פאַר זיין חכמה און אויסער דעם האָט מען נישט פאַרגעסן צוצוגעבן — און זיין יחוס? איין קלייניקייט, אַן אָפּשטאַם פון רש״י, דער רמ״א, פּני יהושע און גאָר נאָענט געקניפּט און געבינדן מיט דעם נודע ביהודה, דער גאון און צדיק ר׳ יחזקאל לאַנדא וועלכער איז באַקאַנט געווען אַלס דער „נשיא הלויים" אין פּראַג.

כדי צו כאַראַקטעריזירן די פּערזענלעכקייט פון זיידן אַלס רב בישראל, איז כדאי צו ציטירן אַ וואָרט וואָס כ׳האָב געפלעגט הערן ביים טאַטן אין הויז:

דער זיידע האָט געפלעגט זאָגן: כ׳האָב דורכגעלערנט גרינטלעך אַלע ארבעה חלקי שלחן ערוך און אין ענינים פון דת האָב איך נישט געפינען קיין שום פשרה, אויסער אין ענינים פון חושן משפט; מיינענדיק דערמיט צו זאָגן, אַז עס זענען נישט פאַראַן קיין שום קאָמפּראָמיסן אין ענינים פון יידישקייט און הלכה.

און צו באַווייזן ווי ווייט מ׳האָט אים אנערקענט אַלס אַ גדול בתורה ובהוראה, טראָץ דעם וואָס ער האָט כמעט נישט אָנטייל גענומען אין די רבנישע קאָנפערענצן פון יענער צייט, איז כדאי צו ברענגען אַן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד, אַ שטיקל גע־

שיכטע אין אַמאָליקן יידישן פּוילן, לויט ווי עס ווערט געשילדערט אין דעם ספר „תירוש ויצהר״, פון הגאון ר׳ בצי יחזקאל מיכלזאָן הי״ד, דער פּלאָנסקער רב, לעצ־טנס אַן אָנגעזעענער מיטגליד פון וואַרשעווער ראַבינאַט, וואָס האָט געטיילט דעם גורל פון די געטאָ־יידן און איז אומגעקומען על קידוש השם אין טויטן־לאַגער טרעבלינקע.

פאַראַן דאָרט אַ בריוו דאַטירט פון ב׳ תשרי תרמ״ה (1885) געשריבן פון הרב מיכלזאָן צום זיידן בעת ער, הרב מיכלזאָן איז נאָר וואָס אויפגענומען געוואָרן אַלס רב אין קראַסניבראָד, אַ קליין שטעטל אין לובלינער גובערניע.

הרב מיכלזאָן שרייבט דאָרטן: היות איך בין נאָר־וואָס אויפגענומען געוואָרן אַלס רב, אַליין בין איך גאָר יונג אין יאָרן, און איך דאַרף אויך נאָך מ׳זאָל מיר אָנווייזן ווי אַזוי צו פירן אַן עדה בישראל; אָט איז איצט פאַר פסח, שרייבט הרב מיכעלזאָן, מ׳דאַרף פאַרברייטערן אַ נוסח פאַר אַ שטר מכי״ת חמץ און כ׳ווייס פּשוט נישט, ווי אַזוי זיך אָפּצוגעבן דערמיט. בעט איך אייך, דעריבער, יוזעפאָווער רב, פונקט אַזוי ווי כ׳האָב דאָס פאַרלאַנגט פון אַנדערע רבנים, אַז איר זאָלט מיר אָנווייזן דעם ריכטיקן וועג און מיר געבן די פּאַסנדע הדרכה ווי אַזוי דאָס דורכ־צופירן כהוגן און לויט דער הלכה.

די תשובה פון יוזעפאָווער רב ווערט דאָרט געדרוקט אַלס ענטפער אויף דער הלכה׳שער אָנפראַגע און הרב מיכעלזאָן פאַרענדיקט דאָרטן (תשובה קצ״א דאַטירט ב׳ תשא תרמ״ה) „וכשאני לעצמי בחרתי לי את הנוסח של הרב מיוזעפאָוו לעשות מכירה כוללת ובני העיר שיש להם חמץ נותנים לי רשות למכור חמצם. איך האָב באַשלאָסן זיך צו באַנוצן מיט די אָנווייזונגען פון יוזעפאָווער רב און וועל, לויט זיין הדרכה, אָנהויבן מיינע ערב פסח׳דיקע רבנישע פונקציעס אין קראַסניבראָד.

*

צווישן די אינטערעסאַנטע קוריאָזן און פּאַסירונגען פון די דאַמאָלסדיקע יאָרן, האָט מיין פאָטער זצ״ל מיר דערציילט וועגן דער חברה „מקיצי נרדמים״ וועלכע איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין יאָר תרס״ב (1902).

פון זכרון געדענק איך נאָר, אַז אין קאַיר, אין מצרים, האָט דעמאָלט גע־ווירקט אַן אַשכנזישער רב הרב מנחם מנדל הכהן, וועלכער איז געווען גוט באַפריינ־דעט מיט דעם חכם באַשי פון מצרים, אלי׳ חזן ס״ט; דער זיידע אַ כתבא רבא און אַ גוטער פריינד פון דעם הרב כהן האָט באַוויגן די רבנים פון דער דאַמאָלס באַרימטע קהילה אין מיטעלן מזרח, אַז זיי זאָלן באַשיינען די היסטאָרישע קאָנפערענץ מיט זייער אָנוועזנהייט.

(פּרטים וועגן דער חברה און קאָנפערענץ ווערן דערמאָנט אין ספר זכותא דאברהם, אַ ביאָג־אַפישע אָפּהאַנדלונג וועגן ר׳ אברהמ׳לע טשעכאַנאָווער זצ״ל און זיין אייניקל ר׳ מענדל לאַנדא פון זאַוויערטשע זצ״ל, וועלכער איז געווען פון די

פני ביי דער היסטאָרישן צוזאַמענקונפט אין דער גרויסער קראָקעווער שיל. דאָס ספר איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורכן מוסד הרב קוק אין תש״ט אין תל־אביב. רעדאַגירט פון הרב יעקב ווערדיגער).

*

געווען איז עס ווינטערצייט. איך בין שוין דאַמאָלט געווען אַ בר־מצוה בחור. איז דאַן געקומען קיין לאָדזש מיין פעטער, דער יוזעפאָווער רב הרב שמעון פאָר־זענטשעווסקי הי״ד מיט דער טאַנטע רייזל און זייער בכור נחמיה יחיאל הי״ד. געווען איז עס מוצ״ש י״ב שבט. עס איז זיך צוזאַמענגעקומען די גאַנצע משפחה ביי אונדז אין הויז. עס זענען אויך געווען מיין פאָטערס ברידער, פעטער אברהם און פעטער שלמה הי״ד. עס איז דאַן געווען די יאָרצייט פון זיידן, דעם יוזעפאָווער רב זצ״ל. ביי דער געלעגנהייט האָב איך אויפגעכאַפּט אינטערעסאַנטע פּרטים וועגן דער פּטירה פון זיידן. מיין טאַטע ז״ל האָט דערציילט, אַז אָנהויב שבט תרפ״א איז געקומען אַ טעלעגראַמע קיין לאָדזש אין וועלכער מען האָט מודיע געווען אַז דער זיידע איז ערנסט קראַנק און זיי זאָלן גלייך קומען קיין יוזעפאָוו. קומנדיק אַהין, האָט דער טאַטע ווייטער דערציילט, האָבן זיי אויסגעפונען אַז דער זיידע איז זייער שלאַף, עפּעס אַ נירן קראַנקייט וואָס, היינט מסתמא, וואָלטן די אַנטיביאָטישע רפואות עס באַלד אויסקורירט. געווען איז עס פרייטיק פאַרטאָג און דער זיידע האָט אַרייַנגערופן די קינדער צו זיך, באַזונדער געטרונקען לחיים צו יעדן פון זיי, זיך געזעגנט מיט יעדן איינעם באַזונדער און געבעטן וואַסער צו וואַשן זיך די הענט. און, ווי עס וואָלט געווען נעכטן, געדענק איך מיין טאַטנס צורה און זיין בלייכן פּנים, ווען ער האָט דערציילט און צוגעגעבן אַז „בעת דער טאַטע האָט זיך מיט מיר געזעגנט האָט ער מיר אָנגעזאָגט: למען השם אָן הספדים, הערצל, דו קענסט זאָגן אַ פּאָר ווערטער אויב דו וועסט זיין בכוח״... נאָך אַמאָל זיך געוואַשן די הענט, געזאָגט „שמע ישראל״ און יצאה נשמתו בטהרה והחזירה ליוצרה. דעם 12טן טאָג אין שבט תרפ״ה.

פון הערן בלויז ווי דער זיידע איז נסתלק געוואָרן קען מען האָבן אַ באַגריף וואָסער אַרט לעבן ער האָט געלעבט. אָט אַזוי האָט געלעבט און געווירקט דער יוזע־פאָווער רב הרב הגאון ר׳ שלום יוסף האַרצשטארק זצ״ל, ריין און פּרעכטיק אין חיצוניות און אין פּנימיות — אַ מוסטער פון טוהר המחשבה והמעשה.

יהי זכרו ברוך!

דער יוזעפאָווער רב האָט געהאַט 5 זין און אַ טאָכטער. ר׳ אלעזר דער עלטסטער, דער פאָטער פון ר׳ דוד האַרצשטארק ז״ל, דאָס עלטסטע אייניקל פון זיידן וועלכער האָט איבערגעלעבט די מלחמה (זייענדיק אין רוסלאַנד און שפּעטער אין אַמעריקע); ר׳ יעקב יצחק — געוווינט אין אָסטראָווע.

מיין פאָטער הרב ר׳ נפתלי הערצל זצ״ל — נפטר געוואָרן ב׳ דפסח תרצ״ח אין לאָדזש.

ר׳ אברהם ישראל הי״ד, ר׳ שלמה הי״ד —ביידע אומגעקומען אין די מלחמה יאָרן אין אוישוויץ.

הרבנית רייזל הי״ד די פרוי פון לעצטן יוזעפאָווער רב, מיין פעטער הרב ר׳ שמעון פארזענטשעווסקי זצ״ל.

הרב ר׳ שמעון פארזענטשעווסקי הי״ד — דער לעצטער יוזעפאָווער רב

קורץ פאַרן מלחמה אויסברוך אין 1939 איז מיין פעטער הרב ר׳ שמעון פאַרזענטשעווסקי הי״ד געווען ביי אונדז אין לאָדזש אויף אַ קורצן באַזוך פון וואַנען ער איז עטלעכע טעג צוריק געפאָרן אַהיים.

די מלחמה איז אויסגעבראָכן און יוזעפאָווער יידן צוזאַמען מיטן כלל ישראל האָבן געטרונקען דעם כוס התרעלה בעת עס האָט געהערשט דער רעזשים פון דעם דייטשן ממשלת זדון.

בעת אַ טייל פון יוזעפאָווער יידן האָבן זיך געראַטעוועט אין רוסלאַנד, איז דער יוזעפאָווער רב געבליבן אין שטעטל און געטיילט זיין גורל צוזאַמען מיט די הונדערטער משפחות וואָס זענען געבליבן אין יוזעפאָוו, וועלכע ער האָט ליב געהאַט און וועלכע האָבן אים מכבד געווען אַלס אַ פּערזענלעכקייט פון גרויסן פאַרנעם מיט ברייטע השגות, אַדורכגעדרונגען מיט פקחות, אינטעליגענץ און אמת־יידישער האַרציקייט.

דער רב האָט געהאָפט אַז ער וועט מצליח זיין עפּעס אויפצוטאָן ביי זיך אין שטעטל און אַפילו אויף פאַר אַנדערע שטעט, וועלכע האָבן, נאָך פאַר דער מלחמה, אים געוואָלט „אויסכאַפּן״ אַלס אַ רב ביי זיי.

אין זיינע כתבים וועלכע זענען געפונען געוואָרן במשך דער מלחמה, האָט ער צוו. אַנד. דערמאָנט, אַז „ער איז מתפלל, אַז ער זאָל זיין אימשטאַנד זיך מערער אָפּצוגעבן מיט צרכי הכלל אויף אַ מער ברייטערן פאַרנעם״.

איז געקומען שקיעת החמה איבער די פוילישע הימלען און די דאָזיקע תפילה־זכה איז נישט אָנגענומען געוואָרן...

צוזאַמען מיט די פילע הונדערטער יידישע קהילות איז אויך אויסגעראָטן געוואָרן דאָס שטעטל יוזעפאָוו מיט אירע האַרציקע יידן, אנשים, נשים וטף און מיט אי־איז אויך אומגעקומען אויף דעם מזבח דער רב מיט זיין רביצין און 3 קליינע קינדער הי״ד.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא!

דער ל״וניק

דערציילט: אליעזר לערנער, מאיר פרינץ. **פאַרשריבן:** ע. אמר־לעמער

בערל, דער שמש פון בית־המדרש האָט ניט געהאַט קיין גרויסע אַספּיראַציעס און ניט געזוכט פאַר זיך הויכע אַמטן. זיין גאַנצע שטרעבונג — פיזיש און גייסטיש — איז געווען צו האַלטן ריין דאָס בית־המדרש, זאָרגן אַז דאָרט זאָל זיין ליכטיק און גאַנץ באַגינען וועקן יידן צו עבודת הבורא.

איינמאָל איז אַ ייד פון טאָמאַשאָוו געקומען מיט זיין בלינדער ווייב קיין יוזעפאָוו. זיי האָבן ניט געפרעגט אויף קיין אַכסניה און ניט אויף קרובים, נאָר גלייך אוועק אין בית־המדרש, צום שמש און אים איבערגעגעבן, אז דער רבי פון בעלז האָט זיי געשיקט צו אים, ער זאָל אָן שום תירוצים, אויסהיילן זיין אומגליקלעכע פרוי פון דער בלינדקייט. דער שמש האָט אויסגעהערט דעם בעלזער רבינס רייד, לויט ווי דער ייד פון טאָמאַשאָוו האָט אים איבערגעגעבן — און ניט געוווסט וואָס צו טאָן. ר׳איז געבליבן דערשטױנט, דער שמש ווייסט נישט ווו צו קוקן פריער: צי אויף דער בלינדער יידענע; צי אויף איר מאַן וואָס זעט אים אויס זייער מאָדנע; אָדער אפשר גאָר זאָל ער כאַפּן אַ בליק צום הימל און פון דאָרט באַקומען אַן ענטפער.

— איי איי איי, וואָס וויל ער פון מיר, דער רבי פון בעלז?... ווער בין איך? און וואָס בין איך?... מ׳שטיינס געזאָגט — אַן אָרעמער שמש, אַ קבצן אין זיבן פאָלעס. מיין גאַנצע תורה — אַ קאַפּיטל תהילים. און מיינע אַלע אויפטוען — וואָס האָב איך דען אויפגעטאָן?... „הנני עני ממעש!״... אויב איך טו יאָ עפּעס, איז עס נאָר צו וועקן אונדזערע יידן: „שטייט אויף, יידעלעך, לעבודת הבורא!״... דאָס איז אַלץ.

דער שמש לאָזט אַרויס אַ טיפן קרעכץ, שלינגט אַראָפּ דאָס שפּייעכץ און ווענדעט זיך צו דעם פּאָרפאָלק:

— וואָס זאָל איך אייך זאָגן? קערט זיך שוין אום קיין בעלז און זאָגט דעם רבין, אַז דער שמש פון יוזעפאָוו ווייסט פון גאָרנישט — און זאָל ער מיך געמאַך לאָזן...

דער ייד פון טאָמאַשאָוו און זיין בלינדע פרוי האָבן זיך אומגעקערט פונוואַנען מ׳איז געקומען. פאַרשמאַכטע און פאַרווײנטע זענען זיי אַריין צום בעלזער רבין מיט טענות אויף בערעלען. האָט דער רבי אויף זיי זיך אָנגעבייזערט:

— כ׳האָב דאָך געזאָגט איך זאָלט פאָרן קיין יוזעפאָוו צום שמש פון בית־המדרש און ער וועט אייך העלפן.

בלית ברירה האָט דאָס פּאָרפאָלק זיך אומגעקערט קיין יוזעפאָוו, אריין אין בית־המדרש מיטן פעסטן באַשלוס, אז זיי פאַרלאָזן נישט דאָס שטעטל, אפילו ווען

זיי זאָל אויסקומען א גאנץ יאָר צו נעכטיקן אינטערן פרייען הימל — ביז זיי וועלן נישט געהאָלפן ווערן.

בערעלע האָט זיך געבעטן: — רב ייד, איך בין נאָר אַ שמש, אַ נעבעכדיקער שמש, מיט וואָס קאָן איך אייך העלפן?

— דער רבי פון בעלז האָט אונדז געשיקט צו אייך. האָב רחמנות אויף מיר און מיין אומגליקלעכע פרוי וואָס האָט נישט זוכה געווען צו זען גאָטס ליכטיקע וועלט.

ביים שמש האָט זיך ווי אָפגעריסן, זיין ווייכער בליק האָט זיך פארצויגן מיט א נעפל. טיפע זיפצן האָבן זיך געלאָזט הערן:

— גרויס און לאנג זענען אונדזערע צ״ות ווי דאָס יידישע גלות. מאין יבוא עזרי? — האָט ער אויפגעהויבן די הענט צום הימל.

ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער פרעמדער ייד האָט ניט געוואָרפן קיין ווערטער אויפן ווינט. טאָג און נאָכט האָט ער און זיין בלינדע ווייב ניט פארלאָזט דאָס בית־המדרש. דער שמש האָט ניט געקענט צוקוקן זייער פיין און זיי געלאָזט שלאָפן אין פּאָליש.

א געוויסן טאָג, גאנץ באַגינען, ווען דער שמש האָט זיך באוויזן אין בית־המדרש שוין נאָכן קלאַפּן אין די לאָדנס פון שטעטל און אויפוועקן די יידן, האָט ער דעם פייפיאָל אריינגעלייגט אין שאנק, אויף דער אונטערשטער פּאָליצע. דאָס בית־המדרש איז געווען ליידיק פון מענטשן. איז צום שמש צוגעקומען דאָס פּאָרפאָלק, די פרוי איז אַנידערגעפאַלן אויף דער ערד און מיט אירע הענט ארומגענומען בערעלעס פיס און גערעדט צו אים בזו הלשון:

— שמש פון יוזעפּאָוו, ווי לאנג וועט איר אונדז פייניקן? ביזוואַנען? העלפט אונדז!

דער שמש האָט א קוק געגעבן אויף דער פרוי און דערזען אין אירע אויגן גרויסע, לויטערע טרערן וואָס האָבן זיך גענומען קייקלען אויף איר געזיכט און אראָפּגעפאלן אויף דער ערד. אויך זיין הארץ האָט זיך צעוויינט, ער האָט אויפגעהויבן די הענט צום הימל און געזאָגט:

— רבונו של עולם, א טענה האָב איך צו דיר. פאר וואָס האָסטו מיר געגעבן אזא גרויס הארץ און אזעלכע שוואכע הענט וואָס קענען ניט העלפן? גיב מיר פאַרשטאַנד, כאָטש איינמאָל אין לעבן, און זאָג מי־ ווי אַזוי זיך נוהג זיין מיט דער דאָזיקער אומגליקלעכער פרוי.

פלוצום, קיינער ווייסט ניט ווי אזוי דאָס איז געשען, האָט ער אריינגעשטעקט די האנט אין דער הינטערשטער קעשענע פון דער זשופּיצע, ארויסגענומען פון דאָרט א רויטע פאטשיילע און מיט איר אויסגעווישט דער יידענעס אויגן.

צומאָרגנס נאָך דער פאסירונג איז דער ייד מיט זיין ווייב פארשוואונדן פון יוזעפּאָוו. דערנאָך האָט מען דערציילט, אז ווען די יידענע איז ארויס פון בית־

המדרש און דערזעט די ליכטיקע שיין, האָט זי פון גרויס התפעלות אָנגעהויבן טאַנצן — און אַזוי טאַנצענדיק פון יוזעפאָווער מאַרק ביז טאָמאַשאָוו, זענען זיי געקומען אהיים. אויפן גאנצן וועג האָט דער מאן אירער ניט אויפגעהערט צו שרייען אויפן הויכן קול:

— וואונדער איבער וואונדער! יוזעפאָווער וואונדער!

✶

אויך דעם ראַדזינער רבין איז געוואָרן אויפפאַליק דער שמש פון יוזעפאָוו. געשען איז עס אין דער צייט, ווען דער רבי איז געקומען אדורכקוקן די הגהות פון זיין ספר וועלכן ער האָט געדרוקט אין דער אָרטיקער דרוקעריי. דער ראַדזינער האָט צוליב דעם געמוזט בלייבן אין שטעטל א לענגערע צייט. ווי דער שטייגער, פלעגט ער אויפשטיין צו תיקון חצות. ריכטיקער — פון נאָך מנחה־מעריב האָט דער רבי עוסק געווען ביים פאַריכטן די גרייזן אין ספר, דערגענצט און געקריצט — אזוי ביז צוועלף ביינאכט, און אין דער שעה אָנגעהויבן זיין תיקון חצות.

איינמאָל, זיצנדיק אזוי איינגעבויגן איבער די הגהות פונעם ספר, דערהערט ער ווי פון דרויסן דרינגט אריין אין בית־המדרש א ווייטער ניגון וואָס באהערשט אינגאַנצן דעם ראַדזינער. ער קען זיך ניט באַפרייען פונעם וואונדערבאַרן קלאַנג... „סארא ניגון! סארא ניגון!...״ — זאָגט צו זיך דער רבי. — „כ׳האָב נאָך אזעלכעס קיינמאָל ניט געהערט״...

דער רבי לאָזט איבער די בלעטער פון זיין ספר, הייבט זיך אויף פון טיש, טוט אָן די בעקעשע מיטן אויפגעשטעלטן קאָלנער און אויפן קאָפּ — זיין „קאשקעט״. (דער ראַדזינער פלעגט טראָגן אַ געוויינלעך היטל מיט אַ דאַשעק. אַז מ׳האָט אים געפרעגט הלמאי טראָגן אַלע רביים שטריימלעך און קאַפּעלאַטשן, נאָר ער טוט אָן א „קאשקעט״, האָט ער געענטפערט, אז צוליבן דאשעק מוז מען מקפיד זיין אָנצוטאָן דעם קאַשקעט גלייך, אַ ניט קומט ער אויס פאַרדרייט...). אַזוי האָט דער רבי זיך אַוועקגעלאָזט אין דער נאַכט, יאָגנדיק זיך נאָך דעם וואונדערבאַרן ניגון.

אין דרויסן האָט דער רבי צוגעאיילט זיינע שריט, כדי זיין וואָס נענטער צום ניגון. אז ער האָט אָנגעיאָגט בערעלען, האָט ער פונקט ווי ער, ווי געגומען שוועבן אין דער לופט, כדי ניט ארויס־רופן קיין פּאַרדאכט און אים ניט שטערן אין זיין מלאכה... דער שמש האָט אָבער אויף איין אָרט זיך אויסגעדרייט — און ממש אַריינגעפאַלן אין די אָרעמס פון רבין.

— רבי! אוי, דער ראדזינער רבי! דער ראַדזינער רבי! — האָט אויסגעשריען דער צעשראָקענער שמש.

— ניט אמת! — האָט אים איבערגעריסן דער רבי. — דאָס בין איך דער שמש, דער באַדינער, דער קנעכט צו דיין ניגון — א ניגון וועלכן אלע נשמות האָבן געהערט ביים מעמד פון באַרג סיני... און דו ביסט דער רבי, דער רבי

נסתר, אַ ל״וניק... איינער פון די זעקס־און־דרייסיק צדיקים וואָס אין זייער זכות שטייט די וועלט...

דער רבי האָט אויסגעשטרעקט זיינע הענט, געוואָלט אַרומנעמען דעם שמש, ווען ס'איז באפאלן א שרעק און ער האָט געגומען ציטערן ווי א בלאט אויפן ווינט.

— רבי, לאָזט מיך אָפּ, לאָזט מיך צורו — האָט בערעלע זיך געבעטן ווי אן אומבאהאָלפן קינד — און זיך געלאָזט לויפן צום בית־המדרש.

✶

נאָך א דערציילונג צו זיין שבח:

א געוויסן מוצאי שבת, אינמיטן יאָר, אין א זייער שפעטער שעה, איז א שטעטלדיקן ייד אויסגעקומען פארבייצוגיין פארן בית־המדרש. דער ייד איז געוואָרן דערשטוינט, ווען ער האָט דערזען אז אין א געוויינלעכן שבת־צו־נאכט, אוודאי שוין נאָך חצות, שלאָגט פון די פענצטער פון בית־המדרש א גרויס ליכט. דערנענטערנדיק זיך צום אָרט, האָט דער ייד דערזען ווי אלע לאָמפן און לייכטער ברענען. איז זיין נייגיר נאָך מער געוואָקסן און ארייגקוקנדיק אין פענצטער, האָט ער דערזען ווי אַ ייד, איינגעהילט אין טלית, פראַוועט הקפות ווי אין שמחת־תורה. דער ארון קודש איז אָפן, די ספר־תורהס זענען אין דרויסן. דער ייד טאנצט אַרום דעם בעלעמער, מיט אויסגעשטרעקטע הענט, גלייך ער וואָלט געהאַלטן נאָך מיט־טאנצענדיקע. דער ייד איז ממש ארײַן אין עקסטאז און התלהבות, אז ס'איז אים נישט איינגעפאלן צו טראכטן, קוים קוקט ווער פון דרויסן אין פענצטער. פּלוצום איז דעם שטעטלדיקן ייד באפאלן א פחד, ער האָט זיך איבערגעשראָקן און גענומען אַנטלויפן. נאָר וואָס ווײַטער ער איז געלאָפן, אַלץ נענטער האָט ער זיך געפונען צום בית־המדרש. ביז ער איז אַריין אינעווייניק און געמאַכט אַ געוואַגטן שריט: ר'איז צוגעגאַנגען צום טאַנצנדיקן ייד, אויפגעהויבן דעם טלית און אַריינגעקוקט אין פנים. פאַר אים האָט זיך אַנטפּלעקט בערעלע דער שמש. ער פרעגט אים:

— בערעלע, וואָס טוסטו?

— כ'ווייס אליין ניט. ס'האָט זיך מיר פארגלוסט צו טאנצן מיט די ספר־תורהס...

— ווער זענען עס געווען די וואָס האָבן געטאנצט מיט דיר? — פרעגט דער ייד.

— כ'ווייס ניט. כ'האָב געזען פאר זיך א סך אויסגעשטרעקטע אָרעמס, האָב איך איינגעפלאָכטן מיין אָרעם אין זייערע און מיר האָבן זיך געלאָזט אין אַ טענצל....

ביידע האָבן צוריק אריינגעשטעלט די ספר־תורהס אין ארון קודש און בערעלע

האָט געבעטן דעם ייד ער זאָל קיינעמען קיין וואָרט ניט דערציילן פון דעם וואָס ער האָט דאָ געזען. ער האָט באַקומען אַזאַ צוזאָג.

צי דער נייגעריקער ייד האָט מקיים געווען זיין צוזאָג, צי נישט — די זאַך איז אָבער געוואָרן באַוווּסט און מ׳האָט בערעלען אָפּגעגעבן כבוד.

זינט יענער פּאַסירונג האָט בערעלע ניט געלעבט לאַנג. עס זענען פאַריבער עטלעכע חדשים און מ׳האָט בערעלען גערופן צום בית דין של מעלה. די מענטשן פון דער חברה קדישא וואָס האָבן געטראָגן זיין אָרון האָבן דערנאָך דערציילט, אַז זיי האָבן בכלל ניט געפילט די שווערקייט פון זיין קערפּער, גלייך נישט זיי האָבן אים געטראָגן...

רבנים, חסידים, ל״וניקעס...

לייבל־אריה קראַמער

א

אין יוזעפאָוו בילגאָרייסקי איז געווען אַ גרויסע ספרים־דרוקעריי (צוגלייך מיט דער זשיטאָמירער און וואַרשעווער), ווו עס זענען געדרוקט געוואָרן חומשים, תנ״כן, ש״סן מיטן מהרש״א על הדף, רבנישע ספרים, פאַרשידענע אַנדערע ספרים. חידושי הרים ברוך טוב און דער ראַדזינער רבי, דער בעל התכלת האָט געדרוקט זיין גרויסן ספר „סדרי טהרות״. אויף די ערשטע, געדרוקטע זאַכן איז פאַראַן די פוילישע צענזור. נאָך דעם יאָר 1863, ווען רוסלאַנד האָט אונטערדריקט דעם פוילישן אויפשטאַנד, איז שוין די צענזור אין רוסיש. די ערשטע געדרוקטע ביכער זענען געחתמעט: בעל המדפס — ישע׳י וואַקס. מיין באָבע ע״ה האָט אים געקענט. ער איז געגאַנגען מיט אַ זילבערנעם שטעקן. דערנאָך איז די דרוקעריי אַריבער צו די צוויי ברידער שלמה און ברוך זעצער און צו יחזקאל רענער.

שלמה זעצער האָט געהאַט אַ בת יחידה. ער איז געווען אַ גרויסער עושר און געפאָרן צו רביים נאָך ברכות ער זאָל נאָך קינדער האָבן. ער פלעגט שטענדיק מיטנעמען דאָס טעכטערל. איין רבי האָט איר געפרעגט צי זי וויל האָבן אַ ברוד־דערל, האָט זי געענטפערט אַז זי וויל נישט. האָט דער רבי געזאָגט צו שלמה זעצער: „פארפאלן, זי האָט געזאָגט נישט...״

שלמה זעצער האָט געוואָלט חתונה מאכן די טאָכטער. האָט ער געזוכט אַ יחוס־שידוך און גענומען דעם אַלטן רב ר׳ שלום האַרטשטאָק, וועלכער האָט גע־שטאַמט פון יוד הקודש. פאַרוואָס מען האָט אים אַזוי גערופן, זענען פאַראַן צוויי מיינונגען: ערשטנס, ווייל ר׳איז געפאָרן צום חוזה פון לובלין און ער האָט געהייסן יעקב־יצחק — דער זעלבער נאָמען וואָס דער חוזה. האָט מען אים דאָך נישט געקענט רופן ווי דעם חוזה. צווייטנס, ער איז געגאַנגען מיט די חסידים. ער האָט זיך אָפּגעריסן פון חוזה און אַליין אָנגעהויבן פירן אַ רבנישן טיש. ער האָט געפרעגט, צי זיי ווילן זען אליהו הנביא. ס׳איז געווען אַ יאַריד, האָט ער אַ פויער מיט אַ ווייסן פערד געגעבן טרינקען און געזאָגט, אַז דאָס איז אליהו הנביא. האָט זיך אליהו הנביא אָפּגערופן אויף פויליש: „קיעדי וויעש, ניע פאָוויעדז ניקאָמו״ („אַז דו ווייסט שוין — זאָג ניט קיינעמען״). האָט מען אים גערופן יוד הקודש. ער האָט זי חתונה געמאַכט זייער יונג, זי איז אַלט געווען 14 יאָר צו דער חופה. ער איז געוואָרן גראבעוויצער רב.

ב

איז געשען מיט אים אַ שרעקלעכע זאַך. דעמאָלט האָט געלעבט דער טריסקער מגיד און ער האָט זיך אַרויסגעזאָגט קעגן אים. די חסידים האָבן דאָס דערטראָגן

צום טריסקער מגיד. האָט דער מגיד געזאָגט: ער איז מער נישט קיין גראַבעוויצער רב. האָבן די חסידים געענטפערט, אַז מען דאַרף דעם רב פאַרברענען. און כך הוה. מען האָט דעם רב פאַרברענט. מ׳האָט פאַרהאַקט די טירן און פענצטער ער זאָל זיך נישט קאָנען ראַטעווען. ס׳איז אָבער געשען אַ נס. דער קאָוואַל פון שטעטל איז נישט געשלאָפן, ווייל ער האָט געהאַט אַ סך אַרבעט. ווי ער האָט דערזען אַז דער „ראַבין" ברענט, איז ער געלאָפן ראַטעווען. אַזוי ווי די טירן זענען געווען פאַרהאַקט, האָט ער גענומען אַ האַק, אויפגעבראָכן טירן און פענצטער און אַלע האָבן זיך געראַטעוועט. אָבער דאָס הויז איז פאַרברענט געוואָרן.

ער איז צוריק געקומען קיין יוזעפאָוו. דעמאָלט איז דאָרט געווען רב ר׳ נתן, געשטאַמט פון גאַליציע. האָט דער רוס אַרויסגעגעבן אַ געזעץ, אַז אַלע בירגער פון גאַליציע זאָלן פאַרלאָזן. זענען אַלע רבנים פון גאַליציע אַוועק קיין בילגאָריי. אויך ר׳ שמואל ענגעל, דער ראַדאָמישלער גאון. איז געוואָרן ליידיק דער פלאַץ און מ׳האָט אויפגענומען דעם אַלטן רב. די באָבע האָט מיר דערציילט, אַז די ערשטע חופה וקידושין וואָס דער אַלטער רב האָט געגעבן, איז געווען — אירע.

שפּעטער האָבן אַ טייל טריסקער חסידים נאָך געטראָגן אויף אים אַ שנאה. אָבער די וואָס האָבן אים געטשעפּעט — זענען באַשטראָפט געוואָרן. ער איז געווען אַ הייליקער ייד, וואָס מען טרעפט זעלטן. אַז חסידים האָבן זיך באַגעגנט, האָבן זיי גערעדט פון אים. זיין דאַוונענען פאַרן עמוד אין די ימים נוראים האָט דערוועקט התלהבות. ער האָט אַרויסגעגעבן אַ תהילים, ווו אַלץ איז געווען, אויך די תרי״ג מצוות. מען קאָן ווערן אַ גאַנצער למדן פון זיין תהילים.

ג

און וועגן בעל סדרי טהרות — דער ראַדזינער רבי ר׳ גרשון העניך, דער בעל התכלת, ווען ער האָט געדרוקט זיין ספר „על טהרות". דער סדר טהרות האָט נישט קיין גמרא אויף סדר זרעים, ס׳איז פאַראַן אַ גמרא ירושלמי. אָבער אויף טהרות איז נאָר איין גמרא אויף מסכתא נדה. איז געקומען דער ראַדזינער רב און געמאַכט אַזוי, אַז די גמרא קוקט אויס פון איין זייט רש״י און פון דער צווייטער — ווי תוספת. עס האָט אַרויסגערופן אַ קעגנערשאַפט פון ר׳ בצלאל פון ווילנע... ברבות הימים וועט זיך פאַרגעסן און שפּעטערדיקע דורות וועלן מיינען, אַז דאָס איז אַ גמרא פון רבינא ורב אשי. אַזוי ברענגט בעל תולדות הפסוקים פון שמעון־משה חאנעס בעל מגיה. דעם דרוק דעריבער זעט מען ווען דער חפץ חיים האָט געמאַכט אויף קדשים, ווייל ר׳ יצחק אלפסי האָט געמאַכט דברים הנוהגים בזמן הזה, אָבער אויף קדשים האָט ער נישט געמאַכט און דער חפץ חיים האָט ערגעץ דאָס פאַר־ענטפערט.

מיט דעם איז פאַרבונדן אַ גרויס געשעעניש. ער האָט אַנטדעקט אַ למדוואָוניק. ביי אונדז איז געווען אַ מינהג צו וועקן צו סליחות און רופן די יידן: „יידעלעך,

שטייט אויף לעבודת הבורא!" דאָס איז געווען בערעלע שמש. אַז דער ראַדזינער האָט דאָס דערהערט, איז ער אויפגעציטערט געוואָרן און געזאָגט, אַז דאָס איז אַ קול פונעם גן־עדן און ער האָט געהייסן איבערזאָגן, וואָס דער שמש האָט געזאָגט. ווערט דערציילט פאַרשידנס: צי ער האָט יאָ איבערגעזאָגט, צו ער האָט נישט איבערגעזאָגט — דער ראַדזינער האָט געשיקט אויף שטיוול, ווייל אין די קליינע שטעטלעך זענען גרויסע בלאָטעס.

נאָך דעם האָט אים אויך דער בעלזער אַנטדעקט. עס איז געקומען אַ סגי נהור צום בעלזער רבין ר' יהושעלע נאָך אַ ברכה, ער זאָל זעעוודיק ווערן. האָט אים דער בעלזער אָפּגעזאָגט — ער וויל געהאָלפן ווערן. דער רבי האָט געזען, אַז ער וועט נישט אָפּטרעטן, האָט ער אים געזאָגט: פאָר אַראָפּ קיין יוזעפאָוו און דאָרטן איז דאָ בערל שמש און פון אים וועסטו געהאָלפן ווערן. איז ער געקומען און האָט געזאָגט, אַז דער בעלזער האָט אים געשיקט און דורך אים — דורך בערל שמש — קאָן ער געהאָלפן ווערן. בערעלע שמש האָט זיך אָפּגעזאָגט. אָבער דער ייד האָט געזאָגט: איך וועל נישט אָפּטרעטן. איר קאָנט מיר זאָגן אַלע תירוצים, אָבער איך גלויב אין בעלזער רבין. און ער האָט געזאָגט, אַז פון אייך קאָן איך געהאָלפן ווערן. אַז בערל שמש האָט געזען, אַז דער ייד וועט נישט אָפּטרעטן, האָט ער זיינע דריי טעכטער געשיקט צו אַ שכן און געזאָגט איבערן ייד פאַרשידענע פסוקים, אַרויסגענומען אַ פאַטשיילע און געגעבן אַ וויש — און דער ייד האָט אָנגעהויבן זען. איך האָב עס אַליין געהערט פון לייבוש־מאָטלס. ווער זאָל וויסן, אַז בערל שמש איז אַזאַ הייליקער מענטש? ער האָט לאַנג נישט געלעבט, עטלעכע יאָר נאָך דעם ווי ר'איז נתגלה געוואָרן.

דער באָק פון ר׳ בעריש פון די זוביס

עזריאל לעמער

בליץ־שנעל האָט זיך פאַרשפּרייט דער קלאַנג. אין די הילצערנע, נידעריקע הייזקעס פון די נושאים האָט זיך געטראָגן דער זויערלעכער שימל־ריח פון שטשאוו — און די נאָזלעכער האָבן געררייצט די ריחות פון די געבראָטענע גענדז אינעם אויוון פונעם עלטסטן פון דער חברה נושאים. דער בראָנפן איז נאָך געשטאַנען אויף די פּאָליצעס פון געשעפט, ווייל מען קען אים ניט באַקומען, איידער מען באצאָלט ניט מזומן־געלט דעם הינקעדיקן מאָנאָפּאָלשטשיק.

דער קלאַנג איז אָבער שנעל פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ זיכערקייט. אַלע פרייען זיך. די קבורה פון א הייליקן באָק — ווער געדענקט דאָס? נישט די אלטע מיטגלידער פון דער חברה קדישה. אוודאי נישט דאָס יונגוואַרג. וויפל זיי זאָלן ניט אָנשטרענגען דעם געדאנק, געלונגט זיי ניט ארויסצובררענגען פון זכרון אַזאַ סאָרט געשעעניש. אַמאָל אין הונדערט יאָר קען פּאַסירן, אַז די חברה קדישה זאָל זיך דארפן מטפּל זיין מיטן ברענגען צו קבורה א בעל־חיים.

ניט אויף א זילבערנע טאַץ איז זיי דערלאנגט געוואָרן דער באָק. טעג און חדשים האָבן זיי געוואַרט אויף דער ידיעה מיט אומגעדולד, ביז די בשורה איז זיי געוואָרן אָנגעזאָגט דורכן בעל־דבר אַליין. ר׳ בעריש מאַזאָוו האָט זיי מיטגעטיילט, אז דער עלטסטער באָק, דער הייליקער, איז אוועק אויף יענער וועלט און זיי דארפן זיך מטפּל זיין מיט זיין קבורה.

זענען זיך די חברה נושאים יידן צונויפגעקומען אין שטוב פון ערשטן גבאי צו טרינקען דאָס ערשטע גלעזל — א מין הקדמה צו דער גרויסער שמחה וואָס וועט נאָך קומען. „מ׳דאַרף זיך משמח זיין, משמח זיין!”... און זייער טרויעריקע באשעפטיקונג האָט זיך דאָסמאָל פארוואנדלט אין אַ פרייד.

בעת די נושאים וואָס פאָרען זיך אַרום די טויטע און דאָס יונגוואַרג האָבן זיך פארשיכורט פון די קנאפּע טראָפּנס פונעם ביטערן טראָפּן, וועלכע האָבן קוים געסטייעט איינצוזעצן דעם האלדז, האָבן די לאנגיאָריקע מיטגלידער בראש מיט די גבאים אָנגעהויבן ערנסט באהאנדלען די פראגע פון „וויפל”, ד.ה. וועלכע סומע פאָדערן פאַר דער קבורה פונעם באָק. נאָר איידער זיי האָבן באַשטימט דעם פּרייז, האָט מען פריער געשיקט איינעקע היימישע מענטשן צו טאפּן ביי ר׳ בערישן דעם דופק...

מען דארף אויך ניט פארמינערן די גרויסע פרייד פון ר׳ בערישן, וואָס ער האָט ענדלעך זוכה געווען צו זאָגן אויף זיין „קדוש” ברוך שפּטרני!.. ווייל צוליב זיינע פּילצאָליקע באשעפטיקונגען — וואָס שנעלער אראָפּנעמען דאָס היי פון די לאָנקעס, אַז די האַרבסט־רעגנס זאָל עס ניט פאַרנעצן; פאַרקלאַפּן די לעכער אינעם שטאל און אינעם שייער — איז אים ארויס פון געדאנק דער ענין פונעם

פרוזבול *. צו די פיל באַלעסטיקונגען זיינע, האָט זיין עלטסטע ציג געבוירן דאָס ערשטע ציגעלע.

ר׳ בעריש, וועמענס באָרד איז געווען פאַרשוירן און די פיאות זענען דאָרט פאַרלוירן געגאַנגען — האָט געהאַט דעם גאַנג פון אַ פריץ. דאָך האָט ער אָפּגעהיטן אַלע מצוות. מיטן גאַנצן האַרץ האָט ער און זיין בני־בית געוואָלט מקיים זיין דעם „כל בכור לד׳״ (יעדער בכור — צו גאָט). פונעם ערשטן טאָג פון זיין געבוירן, האָט ר׳ בעריש זיך געצאַצקעט מיטן יונגן באָק ווי מיט אַ געצערטלט קינד; אים געלאָשטשעט, געגעבן צו טרינקען מילך אויסער דער מאַמעס מילך. באַצויגן זיך צו אים מיט ליבשאַפט און אפילו זיך געטיילט מיטן עסן. די רעזולטאַטן פון די צערטלעכקייטן האָבן ניט געלאָזט אויף זיך לאַנג וואַרטן. אין לויף פון דער צייט האָט דאָס באָקל באַקומען כוח און זיך פאַרוואַנדלט אין דעם ריכטיקן באָק. אויפן אָרט ווי עס זענען פריער געווען אויפן האַריקן שטערן צוויי ווייסע פלעקן, האָבן זיך באַוויזן צוויי הערנער. ער איז געוואָרן דער אמתער מזיק. מיט זיין ווילדקייט האָט ער אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף ר׳ בערישעס הויז: ער האָט געווילדעוועט, געטראָגן און צעבראָכן אַלץ וואָס איז אים אונטערגעקומען.

זיין הייליקייט האָט אים אָבער באַשיצט ווי דער פּאַנצער אַ שילדקרעט. דער באָק האָט זיך אַרום געדרייט אַלע טעג ליידיק, ווייל מען טאָר ניט אַזאַ חיה איינשפּאַנען אין עול, ניט בינדן אין קייטן, אפילו ניט ברענגען אים צום שוחט.

אַז די קונדסישע שטיק פונעם באָק האָבן זיך פאַרשטאַרקט, האָט ר׳ בעריש שטילערהייט געבעטן אַז דער קדוש זאָל פאַרשווינדן. און אַז זיין תפילה איז ניט געוואָרן אויסגעהערט, האָט ער ניט געזען פאַר זיך קיין אַנדערע ברירה ווי לייגן בלעכן אויף זיין וועג. דער באָק איז געפאַנגען געוואָרן אין דער נעץ, צעבראָכן זיך די פיס און די הערנער און אַזוי אויסגעהויכט זיין נשמה.

„ניט קובר זיין דעם טויטן — נאָר שינדן פון מיר די הויט זענט איר געקומען״ — האָט ר׳ בעריש אויסגעשריען, דערהערנדיק דעם פרייז וועלכן ס׳האָבן אָנגעבאָטן די שליחים פון דער יוזעפאָווער חברה קדישא.

ר׳ בערישעס אָפּזאָג אָנצונעמען זייער פאָרשלאַג האָט ניט ווייכער געמאַכט דאָס האַרץ פון דער חברה זיי זאָלן אַראָפּלאָזן פון פרייז. זיי האָבן זיך געטראַכט: „דער קרבן איז במילא אונדזערער, ער וועט זיך ניט אַרויסדרייען פון אונדזערע הענט״. אויף דער עצה פון צווייטן גבאי, זענען שנעל אַוועק שליחים מיט בריוו צו די עלטסטע פון די חברה קדישא אין די שכנותדיקע שטעטלעך. יעדער בריוו — אַ וואָרענונג נישט משיג גבול זיין, ווייל דער הייליקער באָק געהערט אויסשליסלעך צו זיי.

---

* רעכטלעכער אָפּמאַך צווישן מלווה און לווה, אַז דער חוב פאַלט ניט אַרונטער דעם שמיטה־געזעץ.

וואָס שייך די צוגרייטונגען צו דער גרויסער שמחה, זענען זיי ניט שוואַכער געוואָרן, נאָר נאָך מערער זיך געשטאַרקט. טראָץ דעם גרויסן דעפיציט אין דער קאַסע פון דער חברה, איז געגעבן געוואָרן דער באַפעל. און די ווייבער וואָס פאַרנעמען זיך מיט דער טהרה און די קלאָגערינס זענען אוועק צו די הינער־שטייגן און פון דאָרט ארויסגענומען די 18 גענדז וועלכע זיי האָבן געפּאַשעט אויפן נאָענטסטן שמחת־תורה און זיי אוועקגעפירט צום שוחט. אַלץ איז געמאַכט געוואָרן אויף שנעל. די קעפּ פון די עופות האָבן נאָך געבלוטיקט און מ׳האָט זיי שוין געפליקט די פעדערן, גערייניקט און געהאַלטן אויפן פלאַם אָפּצוזענגען די פאַרבליבענע פעדערן. אין דער זעלבער צייט האָבן אַנדערע ווייבער זיך באַשעפטיקט מיט צוגרייטן דעם אויוון ביים ערשטן גבאי. מ׳האָט ארויסגענומען די קופּערנע ראָנדלען אויפן הויף, זיי געוואַשן און מיטן נאַסן זאַמד געפּוצט ביז גלאַנץ. אַ גרופּע יונגוואַרג האָט גענומען שלעפּן פון פּאָליש בענק און טישן און זיי אויסגעשטעלט אין דער פאָרם פון אַ לאַנגן „ח״. גלייכצייטיק האָט אַן אַנדערע גרופּע יונגוואַרג, פאַרשעמטע, מיט אראָפּגעלאָזטע קעפּ, באַוויזן זיך אומצוקערן פון מאַנאַפּאָלשטשיק מיט ליידיקע הענט.

„פאַרן לעצטן טרינקען האָט איר שוין באַצאָלט, גרגרנים וואָס איר זענט?״ — און דער מאַנאַפּאָלשטשיק האָט פאַר זיי פאַרקלאַפּט די טיר.

דעם ערשטן גבאי האָט דאָס פאַרדראָסן. ער האָט רחמנות באַקומען אויף זיינע מענטשן. ערלעכע פּשוטע יידן, וואָס אין רוב טעג אין יאָר זענען זיי טרויעריק. און בראָנפן מאַכט פאָרט פריילעך אויף דער נשמה. טאָ פאַרוואָס צונעמען ביי זיי דאָס פאַרגעניגן? ער וועט ריזיקירן, אַפילו ער זאָל ביי דעם מאַנאָפּאָלשטשיק, דעם גוי דעם רשע, דאַרפן פאַרזעצן זיין ווייבס אוירינגלעך.

די גוטע נשמה בריינדל האָט אפילו ניט ארויסגעלאָזט די פאַרע פון מויל אויף איר מאַנס באַשלוס. זי האָט אפילו ניט א טראַכט געטאָן אים זיך קעגנצושטעלן. און מיט אַ שעמעוודיקן שמייכל אויף די ליפּן געגעבן אירע אוירינגלעך דעם יונגוואַרג. נאָכן דערהאַלטן דעם שיינעם משכון, האָט דער הינקעדיקער געגעבן דעם יונגוואַרג צוויי קאַסטנס מיטן ביטערן טראָפּן.

פאַרנאַכט איז שוין אַלץ געווען גרייט צו דער סעודה. דאָס שטעטל האָט זיך אָנגעטאָן ווי ערב שבת. אויפן מאַרק־פּלאַץ אנטקעגן דעם גבאיס הויז האָט זיך באַוויזן דער פלינקער ר׳ יאָסקע, עטוואָס אַ בגילופנדיקער, הגם ניט פון בראָנפן. אויף דער פּלייצע — אַ זאַק מעל. אַרום אים האָט זיך צונויפגעזאַמלט דער רוב קינדער פון שטעטל: „צאן קדושים!״ זייערע אייגעלעך האָבן געפינקלט פון פרייד.

ס׳איז געקומען דער לאַנג־דערוואַרטעטער מאָמענט. אַלע האָבן אים אויסגעקוקט, מיט טרוקענע העלדזער און ליידיקע מאָגנס. מ׳האָט געעפנט די פלעשער בראָנפן און אָנגעגאָסן אין די גלעזלעך. דער ערשטער גבאי האָט געמאַכט אַ „המוציא״ איבער דער געפלאָכטענער חלה, גרויס ווי דער טיש. ער האָט זי צעשניטן אויף

פעניצער און געטיילט אין די אויסגעשטרעקטע הענט. „טרינקט לחיים״! — און די ווייבער האָבן געגעבן דעם ערשטן גבאי אַ סימן, אַז דאָס געבראָטנס איז פאַרטיק און מען טיילט אים צו דעם כבוד צו עפּענען דעם אויוון.

פלינק איז ער צו צום אויוון און מיט פאָרזיכטיקע, אויסגעאיבטע הענט, אַן וועלכן ס׳איז אָפּהאַלט, מיט דער זעלבער זיכערער רויקייט ווי ער לאָזט אַראָפּ מיטן שטריק א בר־מינן אין גרוב ער זאָל זיך ניט דארפן טרייסלען — אזוי האָט ער אוועקגענומען דאָס ברעט פונעם אויוון. א הייסער, פייכטער און געדעמפטער רויך האָט פון דאָרט א זעץ געטאָן און ממש פארשיכורט מיט זיין ריח די אנוועזנדיקע. די אלטע ווי די יונגע חברה קדישא לייט, מענער און פרויען, האָבן ווי א כאָ־טיף אָפּגעאָטעמט און אויפן קול אויסגערופן: „אַ־אַ־אַ־אַ!״

דער גבאי האָט פון דער פאַן א נעם געטאָן א געבראָטענע גאנדז, אַן עטוואָס צוגעברוינטע מיט גלאַנציקער פעטקייט, פון וועלכער ס׳האָט זיך געטראָגן אַ געדיכטער, רייצנדיקער געשמאַק און זי אויפגעהויבן אין דער הייך פאַר אַלעמענס אויגן, ווי מען הייבט אויף א ספר־תורה אין שמחת־תורה, נאָכן ענדיקן לייענען די לעצטע פרשה — אַן אויפהייב וועלכער ווערט דורך די עמי־הארצים באַצייכנט „קזשיווע הגבה״. ער האָט צוריק געלייגט די גאַנדז אויפן אָרט און אויסגערופן:

— צוליב דער געשעעניש, דערקלער איך „מאניפעסט״! דאָס יונגוואַרג, ווי זיי אלטע חברים, וועלן דאָסמאָל באקומען א גאנצן „טשוויערטש״ (א פערטל).

די מעטאַלענע שטים פונעם גבאי האָט אָפּגעקלונגען און זיין פּנים האָט געפלאמט מיט היציקער רויטקייט, מיט וועלכער ס׳האָט געאָטעמט דער אויוון.

— אוי, אוי, אוי — א וואָסער גבאי, וואָס פארא ערשטער גבאי! — האָבן חברה יונגוואַרג אָנגעקוואָלן פון אים.

אַזוי ווי דער גבאי האָט באַפוילן, האָבן די ווייבער פון דער חברה דערלאַנגט אויף טעלערלעך אַ „טשוויערטש״ פאַר יעדן איינעם. ווען מען אַן אייבערשט פערטל, ווען אן אונטערשטס — ווי ס׳איז אויסגעקומען. פאר זיך האָבן זיי געלאָזן דאָס דרויבס, די פיסלעך, פופיקלעך, לעבערלאך און די גערינגלטע גאָרגלען.

באַלד האָט זיך אָנגעהויבן די פרעסע־יי. אייניקע, איבערגעבויגן איבער די טעלערס, אין וועלבע ס׳האָבן זיך געטונקען זייערע בערד און דערנאָך — זייערע קעפּ; א טייל האָבן אויפגעהויבן די לינקע האנט, געהאלטן דאָרט דאָס פערטל עוף און מיט דער רעכטער האנט גע־יסן שטיקער פונעם פלייש און זיך אָנגעשטאָפּט דאָס מויל.

אין דער אכילה האָבן זיך באטייליקט אלע רמ״ח אברים און די שס״ה גידים, אָן אן איבערייס, אָנעם ארויסריידן צווישן זיך א וואָרט; מ׳האָט געגעסן מיט הונגער און אין איילקייט ווי אין דער נאכט פון יציאת מצרים. און אז מ׳האָט געענדיקט מיטן פלייש, האָט מען זיך א נעם געטאָן צו דיביינער. צוגעלייגט די ליפּן צום ביינדל, אויסגעשמאָטשקעט פון דאָרט דעם זאפטיקן מא־ך דעם זיסן,

כדי פון אים וואָס מער הנאה האָבן, ווייל זינט דאָס בית המקדש איז חרוב געוואָרן, ליגט דער גאנצער טעם פון דער בהמה און פונעם עוף — אין די בלויזע ביינער.

און אַז זיי האָבן אויסגעליידיקט איין גלעזל נאָכן אַנדערן, האָט מען זיך גענומען טרינקען גלייך פון די פלעשער.

די ערשטע סומאטאָכע איז אריבער. זיי האָבן נאָך ניט באוויזן צו פארדייען איינגאַנצן דעם „טשווערטש״ און די ווייבער האָבן זיך ווידער באַוויזן ביי די טישן און פאַרגעלייגט יעדן מאן צוגאבן. זיי אליין זענען ניט געווען אימשטאנד אויפצועסן אליין דאָס גאנצע דרויבס. די ערשטע וואָס האָבן זיך אנגעכאפט אין דער מציאה, זענען געווען דאָס יונגוואַרג. דער טעם פון די פופיקלעך און לעבערלאַך איז זיי נאָך געלעגן אין האלדז פון דער סעודה דעם לעצטן שמחת תורה. נאָר אויך די עלטערע האָבן ניט געהאַט קיין שום סיבה זיך אָפּצוזאָגן פון דעם.

אז די טעלערס האָבן זיך אָנגעפולט מיט דרויבס און דאָס אויג איז געווען זאט פון די מאכלים, האָט אויך די פרעסעריי זיך געענדיקט. ווי אויסגעטרוקנטע ערד וואָס האָט איינגעזאפט אין זיך דעם ערשטן גאָס רעגן, אזוי איז מען איצט איבערגעגאנגען צו א שטילער, לאנגזאמער פארדייונג. איצט האָט מען געגעסן געלאַסן, רויק, שוין אויסריידנדיק אַ וואָרט איינער מיטן צווייטן. מ׳האָט זיך אַפילו גענומען ווינצלען אויפן חשבון פון ר׳ בערישן.

— דאָס פערטל האָט דאָך דעם טעם גן־עדן — האָט געפסקנט דער ערשטער גבאי, באלעקנדיק זיך מיט א געבראָטן לעבערל. גלעטנדיק מיט איין האנט די ברייטע, פאַרפעצטע באָרד, האָט ער מיט דער צווייטער האַנט געגעבן אָנצוזעהן ר׳ דודלען און ר׳ לאָזערן, די צוויי אַלטע אַרטיסטן, זיי זאָלן נעמען שפּילן טעאַטער.

ר׳ דודל, א הויכער און פלינקער, האָט מיט איין שפרונג פון דער באנק זיך אוועקגעשטעלט אויפן טיש. זיין חבר ר׳ לאָזער האָט זיך ארונטערגעגליטשט אונטערן טיש.

— דו וועסט שפּילן דעם הייליקן באָק און איך דעם ייד — האָט ר׳ דודל געזאָגט מיט זיין זינגעוודיק קול פון אַ בדחן, איידער מען באַדעקט די כלה. ער האָט גענומען זיין באָרד איןביידע הענט און א גלאנץ האָט זיך באוויזן אין זיינע קינדערישע, וואַסערדיקע אויגן פון אַ דרדקי מלמד.

— מעעע — האָט ר׳ לאָזער געגעבן זיין צושטימונג מיט דער שפראך פון א ציג.

— זאָג מיר, הייליקער באָק, כ׳האָב זיך מיט דיר געפירט לויטן דין? — האָט ווידער אויפגעציטערט ר׳ דודלס קול, נאָר דאָסמאָל ווי א קול פון ערשטן פידלער.

— מעעעעע — האָט ר׳ לאָזער געשאָקלט מיטן בערדל אין דער ברייט. און באלד דערנאָך ארויסגעלאָזט פון מויל: — בררר!...

— בררר!? וואָס מיינט דאָס? — האָט ר׳ דודל זיך אַ הייב געטאָן אַן איבעראשטער פון זיין אָרט.

— דאָס מיינט, אַז אין אַנהייב האָסטו זיך מיט מיר געפירט אין אָרדענונג, נאָר

לעצטנס נישט אַזוי — האָט ער געענטפערט.

דעהערנדיק די באשולדיקונג פון הייליקן באָק דורך ר׳ לאָזערס מויל, האָט ר׳ דודל אויפגעברויזט. ער האָט געמיינט אז ר׳האָט דאָ צו טאָן מיט די קינדער אין זיין חדר און באפוילן:

— ארונטער,
איידער עס ווערט ווינטער!...

און אויפגעהויבן דעם קאַנטשיק איבער די קינדערישע קעפלעך. נאָר זיין גוטהארציקייט האָט אים ניט געלאָזן שלאָגן די קינדער — און גענומען דערלאַנגען קלעפּ אינעם עק פון טיש.

— וואָס האָט דיר געפעלט ביי מיר? — האָט ער געפרעגט. — כ׳האָב דען ניט אָנגעטרונקען דיך מיט מילך? האָסט דען ביי מיר שווער געאַרבעט? — טרערן האָבן אים געשטיקט אין האלדז. ר׳ דודל האָט זיך ניט געקענט איינהאלטן און זיך צעוויינט.

— ריכטיק, אלץ איז ריכטיק, אָבער...

— וואָס פארא אָבער, וועלכער אָבער — האָט אים ר׳ דודל ניט געלאָזט פארענדיקן.

— האָסט מיך אָבער אָפּגענאַרט — האָט ר׳ לאָזער געלאָזט הערן זיין ברומענדיקן פּראָטעסט פונעם באָק.

— איך האָב דיך אָפּגענארט? שעמען מעגסטו זיך! איך וועל נארן? איך? דער ייד בעריש וועט אָפּנארן? איך? — א קרעכץ, ער אָטעמט איין א ביסל לופט. דערנאָך הייבט ער אויף דאָס קול ווי איינער וואָס וויל אָפּווארפן ר׳ לאָזערס באשולדיקונג.

— זאָג, הייליקער באָק, נישט גענוג וואָס האָסט געטרעטן, חרוב געמאכט, געווילדעוועט און פארניכטעט אלץ וואָס האָסט אָנגעטראָפן אויפן וועג — האָב איך געקענט לענגער ליידן? — ר׳ דודל איז שטיל געבליבן נאָך א שווערן זיפץ. אויך לאָזער האָט געשוויגן. ער האָט אויפגעהויבן זיין בערדל איבערן ברעט פון טיש, אָנגעצילט זיינע פייכטע, טריבע אויגן.

— איצט, הייליקער באָק, איז געקומען די צייט דיך מספיד צו זיין — האָט ער געזאָגט.

— ווען דיך וואָלט געבוירן די ציג פון מיין שכן קאַפּוסטאַ, וואָלט דיין גורל געווען ווי פון יעדן באָק: מ׳וואָלט דיך געהאָדעוועט מיט בריקעוו ווי ער האָדעוועט זיינע חזרים; ער וואָלט דיר פאַרשניטן די הערנער, געבינדן די פיס און צום סוף דיך אומגעבּרענגט. נאָר אזוי ווי ביסט ארויס פון דער טראַכט פונעם ייד בערישעס ציג און אלס בכור ביסטו ארויס פון דיין מאמעס בויך — ביסטו געהייליקט פארן פאָלק ישראל. און צו אזעלכן האָב איך אין מיין בני־בית זיך באצויגן א סך צייט. ווי א בן מלך האָסטו ארומשפאצירט אין מיין גאָרטן. ס׳האָבן

דיר ארויסגעשפּראָצט צוויי הערנער און איך האָב אויפגעהאָדעוועט א גאַנצע משפּחה ציגן. כ׳האָב געגלויבט באמונה שלימה אז משיח צדקנו וועט לאָזן הערן זיין בשורה פאַרן פאָלק...

ר׳ דודלען האָבן געגומען שטיקן טרערן אין האלדז און אים איינגעשטילט. מיט גרויס מי האָט ער פאַרענדיקט:

— און אז מיר האָבן ניט זוכה געווען און דאָס היי...

א טיפער זיפץ. א גרויסע, קרישטאָל־ריינע טרער האָט זיך געשטעלט אין ווינקל פון זיין קינדעריש אויג.

— ב־רר... בררר... האָט ר׳ לאָזער אָפּגעענטפערט מיט א גאַנץ מויל און א פּאַרציטערטער. — כ׳ליג נאָך אַלץ אויסגעצויגן אין דיין שטאַל... עס שטינקט שוין — האָט ער געענטפערט.

ר׳ דודל האָט אָנגעכאַפּט זיין באָרד, ווי ער וואָלט געגאַנגען שווערן:

— כ׳וועל דיך ברענגען צו קבר ישראל, מיין קדוש, ווי כ׳בין א ייד!... — און ר׳ דודל האָט זיך אראָפּגעלאָזט פון טיש.

הינטער די פּלייצעס פון די יונגערע מיטגלידער פון דער חברה קדישא האָבן די ווייבער געשנייצט זייערע נעזער אין די פּאַטשיילעס. געקרעכצט און שטיל געוויינט ווי תשעה באב ביינאַכט אין דער ווייבער־שיל. דערנאָך האָט געהערשט א געדיכטע שטילקייט. א ליידיקער חלל איז געבליבן צווישן דער שמחה און דעם טרויער. דורך דער טיר איז אַ שוועבנדיקער אַרויפגעשפּרונגען אויפן טיש דער גרינגפיסיקער ר׳ יאָסקע. געבליבן שטיין אויף איין פוס, בעת דעם צווייטן האָט ער אונטערגעהאַלטן, אַן איינגעבויגענעם, מיט דער האַנט. אויף זיינע אַקסלען ליגט זיך א ווייסער באָק, וועמענס עק איז עטוואָס פאַרגעלט און זיין שפּיציק בערדל, אין פאָרם פון אַ „קמץ”, איז שוואַרץ־ווייס. ר׳ יאָסקע נעמט אונטערטאַנצן און זיך דרייען אין א קאַראַהאָד ווי א חנוכה־דריידל.

— דער הייליקער באָק! — דערהערט זיך פון אַלעמען אַן אויסגעשריי.

אין אויגנבליק איז פאַרשווונדן דער טרויער וואָס האָט זיך געהאַט פאַרגנבעט אין אלעמענס הערצער און אויף זיין אָרט האָט זיך באוויזן א שמייכל אויף די פּנימער. דער לעבעדיקער באָק האָט ווינציקסטנס אויף א ווייל באזייטיקט דעם טויטן הייליקן באָק. דאָס איז געווען ר׳ יאָסקעס איינפאַל וואָס האָט אים אין דער לעצטער מינוט אויפגעבליצט אין מוח צורו לאָזן דעם זאַק מעל, וועלכן ער האָט געהאַט בדעה אויסצושיטן אויף די קעפּ פון די אַנוועזנדיקע.

ר׳ יאָסקס פאָרטל מיטן באָק וואָס איז אויסן געווען ניט מער ווי צו דערפרייען הערצער — האָט ניט אזוי מצליח געווען. דער קאַפּריזנער באָק האָט „באַשלאָסן”, אז געגנוג צו שטינקען אויף די אַקסלען פון זיין טרעגער, ער האָט זיך א הייב געטאָן און מיט איין שפּרונג האָט ער זיך שוין געפינען אינמיטן צימער. איינער פונעם יונגוואַרג האָט טאַקע געפּרוווט אים איינהאַלטן, אים אָנגעכאַפּט ביים עק —

אָבער דער באָק האָט גאָר אוועקגעשלעפּט דעם יונגעמאַן ביזן מאַרק, באַגלייט פון אַלעמענס געלעכטער.

אנטלויפנדיק, האָט דער באָק אויך פאַריאָגט דעם לעצטן ענין. די אַריינגעגאַ־סענע פּלעשער בראָנפן האָבן דערגרייכט די מוחות און פאַרקלאַפּט די קעפּ. אויך די חושים זענען פאַרטעמפּט געוואָרן צוליבן עסן. נאָך די נאַכט־קילקייט פון דער לעצטער אשמורה וואָס האָט זיך אַריינגעריסן דורך דער אָפענער טיר און די פענצטער־שפּאַרעס, איז אויך געווען הילפלאָז — די מידקייט האָט אַלעמען אוועקגעלייגט. אַלץ איז אַרויסגעפלויגן פון קאָפּ: די פּאַסירונגען מיטן הייליקן באָק, דאָס „טריאָטער" פון ר׳ דודלען און ר׳ לאָזערן, ר׳ יאָסקעס טאַנץ מיטן לעבעדיקן באָק. אַפילו צוליבן משכון וועלכן דער גבאי האָט פאַרזעצט ביים מאָנאָפּאָלשטשיק, האָבן זיי ניט געהאַט קיין געוויסנסביסן. אויסגעלייגט, ווער אויפן באַנק, ווער אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויפן טיש, זענען אַלע אַריינגעפאַלן אין אַ בשותפותדיקן, טומלדיקן שנאָרכן.

בלויז די ווייבער האָבן ניט פאַרלאָזט דעם גבאיס הויז, ביז זיי האָבן ניט אויפגערוימט דעם גאַנצן באַלאַגאַן, אַלץ צוריקגעשטעלט אויפן אָרט און געמוזט בעטן די מענער צו פאַרלאָזן דאָס הויז. אונטערגעהאַלטן איינער פון אַנדערן, האָבן זיי זיך דערשלעפּט אַ היים. הגם זיי האָבן באַדאַרפט בייקומען די מידקייט, האָבן די פרויען ניט פאַרגעסן די גוטהאַרציקע בריינדל, די באַשיידענע און פרומע ווייב פונעם גבאי. ביים רייניקן די שטוב, האָבן זיי מתפלל געווען פאַרן באַפרייען דעם משכון וועלכן איר מאַן האָט געגעבן דעם גוי דעם מאָנאָפּאָלשטשיק.

פדיון שבויים... פדיון שבויים...

די שפּעטערדיקע גראָע, קאַלטע טעג האָבן גענומען אַריינדרינגען אין די מוחות פון די חברה קדישא לייט ווי אַ סטאַדע מוראַשקעס מיטן אָנקום פון פרילינג. ווי די מוראַשקעס וועלכע ציען אַרויס פון דער ערד די ווינטער־פּגרים, האָבן די טעג פון איסרו־סעודה אויסגעדעמפּט די שיכרות פון זייערע מוחות. זיי האָבן אויסגעניכטערטע איינגעזען די אילוזיע פונעם איילן זיך צו צעטיילן די „פּעל" פונעם באָק, נאָך איידער זיי האָבן אים געהאַט אין די הענט.

זיי האָבן אָנגעצילט זייערע מאַטע בליקן צום דאָרף זובי — אָבער קיין שום סימן, קיין צייכן פון דאָרט.

ס׳איז שוין ניט געווען דער מינדעסטער ספק, אַז ר׳ בעריש האָט באַגראָבן זיין מת, דעם קדוש, אין איינעם פון די שכנותדיקע שטעטלעך, און אפשר — ווער ווייסט — אין יוזעפאָוו גופא ?!...

דערנאָך האָט מען אין די היימען פון דער חברה נושאים זיך געסודעט, אַז אין דעם שטעקט אַ האַנט פון איינעם פון די גבאים...

צווישן צוויי
וועלט-מלחמות
(1914 - 1939)

אַזוי האָבן מיר געפּייערט די באַלפור־דעקלאַראַציע

עזריאל אמר־למר

דער האַרבסט האָט געוועלטיקט אויף דער שול־גאַס אין זיין פולער פּראַכט און פאַרבן. די ביימער אינעם שול־גאָרטן וואָס זענען געוואַקסן אין פ־אָנט פון הויז און באַשאָטנט די קלאַס, האָבן מיט א סך בלעטער אויסגעבעט די פייכטע ערד, וועלכע האָט געאָטעמט מיט ווארעמקייט.

צווישן פיל פוילישע שילערס און שילערינס איז געזעסן אַ יידיש 8—9־יאָריק יינגל, און אפשר נאָך אייניקע יידישע שילערס. צוליב די מלחמה־יאָרן איז ניט אזוי אָפּגעהיטן געוואָרן די אָרדענונג פון לערנען. אין א פארשפּעטיקטן עלטער האָט מען אָנגעהויבן לערנען אין דער פוילישער שול, בעת אין חדר האָט מען געפירט דאָס קינד פון 3 יאָר אָן. בדרך כלל האָט דער ערשטער טאָג אין שול פאר א יידיש קינד זיך אָנגעהויבן, ווען ער האָט שוין דערגרייכט דאָס אכטע יאָר.

אין קלאס הערשט א שטילקייט. שווער צו געדענקען גענוי וועלכן טאָג און וועלכע שעה דאָס האָט פּאסירט. צו אים דערנענטערט זיך (און אפשר אויך צו די אנדערע יידישע שילערס) זיין לערערין, די פריילין געניא, תמיד אָן אויסגעפוצטע און שיינע, וואָס האָט אין זיינע אויגן אויסגעזען ווי אַ שמעקעדיקער בוקעט בעז (אוי, דער בעז פון פוילישן חודש מאַי — די בליענדיקע דופטן פון די „מאַיוווקעס"...).

אַלנפאַלס, אויב ער איז ניט געווען דער איינציקער יידישער שילער, אונטערליגט ניט קיין ספק, אַז ניט קיין סך יידישע תלמידים האָבן געלערנט אין יענער קלאַס. אָבער נישט אַזוי אין דער ערשטער קלאַס פון דער פריילין מאַריאַ, אַן אלטע בתולה וואָס האָט אויסגעזען ווי א נאָנע פון א מאָנאסטיר, מיט אירע אָפּגעהיטענע מאַניערן, מיטן ערנסט־פאַרפינצטערטן געזיכט, מיט איר פאַמעלעכן גאנג. מיר האָט זיך טיף איינגעקריצט אין זכרון א טרויעריקער פאל וואָס האָט פּאסירט אין קלאס פון דער פריילין מאריא. בעת איינער פון די לעקציעס, אָדער איבערייס, האָט איטשע באַרעק ארויפגעשטעלט א שטול אויפן טיש פון דער לערערין און אראָפּגענומען פון וואנט דאָס בילד פון דער „הייליקער מוטער". די פריילין מאריא, צי זי האָט געהאט געוויינט נאָך פריער, צי זי האָט זיך צעוויינט שוין נאָכדעם, נאָר דערזעענדיק וואָס דער יידישער שילער האָט געטאָן מיטן הייליקן בילד — האָט זי זיך צעכליפּעט אויפן הויכן קול.

מעגלעך, אז די פּאסירונג האָט גורם געווען צו א קליינער צאָל יידישע

שילערס אין צווייטן קלאס, מיט א יאָר שפּעטער, און אפשר זענען געווען דערצו אַנדערע סיבות. אַלנפאַלס, אין צווייטן קלאַס זענען נישט געווען קיין סך יידישע תלמידים אין דער פּוילישער שקאָל'ע.

אלזאָ, צו אים דערנענטערט זיך זיין לערערין, די פרייליין געניא און זאָגט: „היינט איז א גרויסער יום־טוב פאר יידן, ביסט פריי פון לערנען". אין אָנהייב האָט ער ניט באַנומען דעם זין פון איר מעלדונג, ווייל אלע יידישע יום־טובים זענען געהאט פאָריבער: ראש־השנה, יום־כיפור, סוכות און שמחת־תורה — טאָ וועגן א וואָסער יום־טוב רעדט זי איצט?

ער שטייט נאָך אַ פאַרגאַפטער און באַטראַכט מיט זיין בליק די גאַנצע קלאַס — און פון גאַס רייסט זיך אַריין אַ טומל, אַ גערודער פון דער תמיד שטילער גאַס. אזוי ווי ער איז איצט פריי, פארלאָזט ער שנעל די קלאס און רייסט זיך ארויס אויף דער אויפגערודערטער גאַס. פונעם שאָסיי דורכן קלויסטער־געסל מארשירן רייען יוגנטלעכע — יידישע יינגלעך און מיידלעך. פאָטער אין הימל! דעם יינגלס קאָפּ פארנעמט עס גאָרנישט. וואָס קומט דאָ פאָר? יידישע יוגנט האָט באַהערשט די גאַס פון דער פּוילישער שקאָלע, דאָס קלויסטער־געסל... בראש האָט מאַרשירט אַ יונגערמאַן (כ'געדענקט ניט ווער דאָס איז געווען) און אין זיין האַנט — אַ בלוי־ווייסע פאָן וואָס האָט געפלאַטערט אויף אַ הויכן שטעקן. מען דאַרף ניט קיין סך אָנשטרענגען די פאַנטאַזיע כדי זיך פאָרשטעלן די געפילן פון אַן 8—9 יאָריק קינד ווי ער, וואָס צום ערשטן מאָל אין זיין לעבן האָט ער מיט די אייגענע אויגן געזען אַ בלוי־ווייסע פאָן, אונדזער נאַציאָנאַלע פאָן. ביז איצט האָט ער נאָר געזען איין־און־איינציקע רויט־ווייסע פאָן, די פּוילישע.

מיטגעריסן מיטן ווארעמען שטראָם פון די מארשירנדיקע און באַגייסטערטע וואָס האָבן פאַרפולט די גאַס, האָט אויך ער זיך אַריינגעשטעלט צווישן זיי. פון דאָרט האָבן זיי זיך געלאָזט צו די גאסן פון שמעלקי וואקס און פון לייבאָוויקי־הערצערמאַן־הערצערבערג און אוועק צום פּירעקיגן רינעק פון שטעטל. דאָ האָבן זיך שוין פארזאמלט נאָך און נאָך מארשירנדיקע. צו זיינע אויערן האָבן זיך דערטראָגן די אָפּקלאנגען פון די זיך פארמאכנדיקע געשעפטן. יונג און אלט, קינד־און־קייט, מענער און פרויען האָט געשטראָמט אהין און זיך אָנגעשלאָסן אינעם פאַראַד וועלכן דאָס שטעטל האָט ביז איצט נאָך נישט געזען.

דערנאָך האָט דער צוג געווירט און דערגאנגען ביזן שיל־הויף וואָס איז געווען ארומגערינגלט מיט א הילצערנעם פּלויט. אויף די טרעפּ פון דעם גרויסן פּאָליש פון דער שיל זענען געשטאנען די אָנגעזעענסטע בעלי־בתים פון שטעטל, די ערשטע ציוניסטן אין יוזעפאָוו (לויט א"ב): יקותיאל גראָסהיים, משהלע האָפמאַן, נתן טייער, משה־נפתלי לעמער, שבתאי לאנדאו, לייבל צימערמאַן און ליפּע שווארץ. אויסער זיי האָט זיך דאָרט געפונען א בחור פון דער פרעמד, וואָס אויב דער זכרון פאַרפירט מיך נישט, האָט ער געהייסן הוסטיק אָדער האסטיק.

דער דאָזיקער יונגער, ענערגישער בחור, מיט א געדיכטע טשופרינע, איז ווייזט אויס געווען דער אָרגאניזאטאָר פון דער דאָזיקער פייערונג. די פייערלעכע רעדע האָט געהאלטן נתן טייער וואָס האָט ערשט ניט לאנג זיך אומגעקערט מיט זיין משפחה פון רוסלאנד. נאָכן פארענדיקן זיין רעדע האָבן זיך געהערט אויסגעשריען „יחי!" („זאָל לעבן!"), וועלכע דער גאנצער עולם האָט אונטערגעכאפט, לויט דער ריי: „זאָל לעבן באלפור! זאָל לעבן ווייצמאן!" אאז"וו.

שפעטער איז דער עולם זיך פונאנדערגעגאנגען און א גרופע ציוניסטישע טוערס מיט יוגנטלעכע פון „השומרים" זענען אַוועק אין לאָקאַל פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, אינעם הויז פון „מאָנאָפּאָל". דאָ האָט געגומען אַ וואָרט דער פריער דערמאָנטער בחור הוסטיק. ער האָט געלאָזט הערן די ערשטע ציוניסטישע לידער, געלאָזט זיך אין א טאנץ און מיטגעריסן אנדערע, באזונדערס די חברים פון „השומרים", וואָס האָבן גענומען טאַנצן מיט התלהבות ארץ־ישראלדיקע טענץ (דעמאָלט האָט מען נאָך ניט געוווסט פון קיין „האָראַ"). מיר שיינט, אַז דער וויכטיקסטער טאנץ אין יענער צייט איז געווען „הזורעים והקוצרים" (די וואָס זייען און שניידן). אויף יענער פייערונג האָט א יידיש קינד צום ערשטן מאָל איינגעאָטעמט אין זיך די בשורה פון היימלאנד, וועלכע האָט אין לויף פון יאָרן זיך אַנטוויקלט אין אַ מעכטיקער שטרעבונג צו קומען אין אייגענעם לאַנד.

דער „החלוץ" און „העובד" אין אונדזער שטעטל

יצחק וואַרעמשטיין

אַ געוויסן אָונט, אין יאָר 1921, האָבן אויף דער איניציאַטיוו פון די חברים לייביש־לייזער ליסטענבערג און מרדכי שוואַרץ זיך צונויפגעזאַמלט אַ גרופּע יוגנטלעכע מיט דער כוונה צו גרינדן אַ לאָקאַלע אָרגאַניזאַציע פון החלוץ. אויסער די צוויי שוין דערמאָנטע חברים, האָבן אין יענעם צוזאַמענטרעף זיך באַטייליקט: קלמן נירענשטיין, העניך פּרינץ, נתן מיטלער, הערש־דוד שלייכער, ברוך קעלנער, בערקאָ ווינדער, עובדיה מייזעלס, רבקה־רחל ליסטענבערג, מרים רייטער, מירל פֿיינגאָלד (זיי אַלע — אומגעקומען פון די דייטשע רוצחים אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה), יוסף דאַך־דרור, יצחק שטענדער, פּערל פישל, רבקה קאַרפּ, מרים קאַליכמאַן, צפורה בוימוואָל און דער שרייבער פון די שורות (אַלע אין ישראל) און לייביש קעלנער (איצט אין ניו־יאָרק).

וועגן די אויפגאַבן פון החלוץ אין פּוילן און אין ישראל האָט אויף יענעם צוזאַמענטרעף רעפערירט לייביש־לייזער ליסטענבערג. באַזונדערס האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אויף דער וויכטיקייט פון חלוצישער הכשרה אין פּוילן פאַרן עולה זיין קיין ארץ־ישראל, דאָס צוגעוויינען זיך און צופּאַסן צום בשותפותדיקן לעבן, צו פּיזישער אַרבעט בכלל און צו דער לאַנדווירטשאַפט בפרט.

אַלע אָנוועזנדיקע האָבן זיך אידענטיפיצירט מיטן חלוצישן אידעאַל און געמיינט אויפריכטיק אויך די פּערזענלעכע רעאַליזירונג זיינע און זענען געווען גרייט צו נעמען אויף זיך דעם גאַנצן עול פון דער באַוועגונג. מיטן געזאַנג „מיר שווערן" האָט זיך פאַרענדיקט די פאַרזאַמלונג.

אין יענער צייט האָבן אין שטעטל געווירקט דער קרן הקיימת און דער קרן היסוד, וועלכע זענען געגרינדעט געוואָרן אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון אייניקע עלטערע ציוניסטן: ליפּע שוואַרץ, משה־נפתלי לעמער, יקותיאל גראָסהיים, אייזיק רעכנער, שלום ברעגמאַן און דער יונגער און דינאַמישער יהושע טייער.

פאַרשטייט זיך, אַז מיטן אַנטשטיין פון החלוץ, האָבן די מיטגלידער זיינע זיך באַטייליקט אין די טעטיקייטן פון קרן הקיימת און קרן היסוד, געהאָלפן זאַמלען געלט און געווען אַקטיוו אין אַלע אַקציעס און אונטערנעמונגען. אויסער די געלט־זאַמלונגען און אויסליידיקן די בלוי־ווייסע פּושקעס, וואָס איז געווען אַ סטאַבילע אָבער פּעריאָדישע אַרבעט, האָט יעדער מיטגליד פון החלוץ באַדאַרפט אַמאָל פאַרלאָזן זיין פּריוואַטע באַשעפטיקונג, כדי ביי וועלכן בעל־הבית אין שטעטל האַקן האָלץ אָדער טוען אַנדערע פיזישע אַרבעט, ווי דער מינהג אין יענע צייטן.

אין די נעכט האָט מען זיך פאַרזאַמלט אין לאָקאַל, עטלעכע מאָל אין וואָך, כדי אַדורכפירן שמועסן אויף פאַרשידענע ארץ־ישראל טעמעס, רעפערירן, רעציטירן, דיסקוטירן און אויך כאַפּן אַ טענצל. פאַרשטייט זיך, אַז פאַר אַלעמען אַמיינסטן האָט

מען געטאַנצט אַ „האָראַ". מ'האָט אויך אַ סך געזונגען העברעישע לידער און דאָס לערנען העברעיש איז געווען פון די וויכטיקסטע אויפטוען פון דער אָרגאַניזאַציע.

מיט דער צייט איז אַ דאַנק דער מי פון אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען אין יוזעפאָוו געשאַפן געוואָרן אַ „תרבות"־שול, וווּ דער איינציקער לערער איז געווען אברהם כהן פון טשענסטאָכאָוו. דער רוב יוגנטלעכע, אָן אונטערשיד פון פּאַרטיי־ישער אָנגעהעריקייט, האָט געלערנט עברית. דערנאָך איז די „תרבות"־שול פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ צענטער פאַר קולטורעלער טעטיקייט, אויסער די לימודים אין די קלאַסן. דעם לערער כהן איז געלונגען אַריינצוגעבן דער יוגנט אַ נייעם, לעבעדיקן גייסט. ביי דער שול איז געשאַפן געוואָרן אַ דראַמאַטישער קרייז, ניט נאָר פון די תלמידים, און פון צייט צו צייט זענען געגעבן געוואָרן פאָרשטעלונגען וועלכע זענען באַזוכט געוואָרן פונעם רוב איינוווינער פון שטעטל. פון די וויכ־טיקסטע פּיעסן וועלכע זענען געשטעלט געוואָרן, איז כדאי צו דערמאָנען די פאָל־גנדיקע: „יוסף אין עגיפּטן", „הערצעלע מיוחס", „שלאָמקע ריקל", „דודלס פידעלע", „צמח און זעלדע" און אַנדערע. די הכנסות פון די פאָרשטעלונגען זענען געווען באַשטימט פאַרן קרן קיימת לישראל, און אין די ערב פסח טעג — אויך פאַר מעות חיטין.

אין יאָר 1925 האָט דער ערשטער פון החלוץ עולה געווען קיין ארץ־ישראל — יוסף דאַך־דרור. נאָך זיין אָפּפאָר, איז פאָרגעקומען אַן ענדערונג, צום שלעכטן, אין דער טעטיקייט פון דער אָרגאַניזאַציע. אַ טייל חברטעס זענען אַוועקגעפאָרן אויף הכשרה, אייניקע חברים זענען גערופן געוואָ־ן צום מיליטער־דינסט אין דער פוילישער אַרמיי, אַנדערע ווידער האָבן פאַרלאָזט די שטאָט אַזוי, אַז דער סניף האָט זיך כמעט ווי אויסגעליידיקט פון די מיטגלידער. די וואָס זענען פאַרבליבן אין שטעטל, זענען ניט געווען מסוגל צו פירן די אַרבעט, ס'איז אָבער פאַריבע־ ניט קיין סך צייט און די חברים זענען זיך ווידער צונויפגעקומען, כדי פון די פאַרבלי־בענע החלוץ־מיטגלידער און יוגנטלעכע פון אַנדערע ציוניסטישע גרופּירונגען צו גרינדן דעם „ציוניסטישן קלוב", וועלכער האָט בעצם אָנגעפירט מיט אַלע ציוניסטישע טעטיקייטן אין שטעטל.

די דאָזיקע צוזאַמענאַרבעט האָט געדויע־ט ביזן פאַרלאָזן דורך די רעוויזיאָניסטן די אַלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע און דאָס גרינדן דעם בית"ר. אין יענער צייט האָט אויך יוזעפאָוו דערשפּירט דעם טעם פון שפּאַלטונגען.

*

אין יאָר 1933 האָט די החלוץ־צענטראַלע אין וואַרשע באַשלאָסן אויפצושטעלן דעם „העובד", וועלכער זאָל אַריינגעמען עלטערע חברים, אָפּשטאַמיקע פון החלוץ, שוין געהייראַטע פאַכלייט, וואָס ווילן קענען עולה זיין קיין ארץ־ישראל, ניט דאַר־פנדיק אַדורכמאַכן די הכשרה. דער איניציאַטאָר דערפון איז געווען יחזקאל ראַבי־נאָוויטש און ער איז געשטאַנען בראש פון דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע. צום יוזע־

פּאָווער סניף פון העובד האָבן זיך אָנגעשלאָסן די חברים: יהודה גראָסהיים, איטשע־מאיר האָניגספעלד, יעקב־לייב וואָגמייסטער, יוסף לוכטפעלד, משה לערנער, אליקים קאַנדעל, פּאָניזאָווסקי און אַנדערע. ווי נאָר ס׳איז איינגעשטעלט געוואָרן די אַרבעט פונעם העובד, האָבן די מיטגלידער זיך פאַרנומען מיטן זאַמלען געלט פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן, לערנען עברית און קולטור־טעטיקייט.

אין יאָר 1934 איז צו אונדז געקומען דער שליח פון ארץ־ישראל, שמואל יבניאלי, וואָס האָט געוואָרפן דעם געדאַנק וועגן גרינדן אין פּוילן פאַרשידענע קאָאָפּעראַטיוון און זיי דערנאָך איבערפירן קיין א״י, צוזאַמען מיט די עולים. אונדזער סניף האָט דער ערשטער זיך אָפּגערופן פּאָזיטיוו אויף דעם רוף און געשאַפן אַ סטאָלער־קאָאָפּעראַטיוו, אין וועלכן ס׳האָבן זיך אָנגעשלאָסן: יעקב באַגלייבטער, מאיר און יהודה גראָסהיים, יעקב־לייב וואָגמייסטער, אפרים וואַרעמשטיין, מלך דיקשטיין און דער שרייבער פון די שורות. אַלע מיטגלידער פון קאָאָפּעראַטיוו האָבן זוכה געווען עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, אויסער דריי: מאיר גראָסהיים, מלך דיקשטיין און איטשע־מאיר האָניגספעלד, וואָס זענען אומגעקומען פון די דייטשע מערדערס.

דער סטאָלער־קאָאָפּעראַטיוו, געבויט אויף יסודות פון שותפותדיקייט, האָט דעם לוין געצאָלט לויט דער גרייס פון דער משפחה פונעם מיטגליד, און ניט לויט די פאַכמענישע קוואַליפיקאַציעס און דערגרייכונגען ביי דער אַרבעט. פאַרשטייט זיך, אַז ס׳איז ניט לייכט געווען דער גאַנצער ענין, ווייל פיל חברים פונעם קאָאָפּעראַטיוו זענען נאָך געווען ווייט פון קאָלעקטיוויסטישן געדאַנק, פון אַ בשותפותדיק לעבן. עס האָט זיך באַקומען, אַז אַן איינזאַמער בחור, נאָר אַ גוטער בעל־מלאכה, האָט באַדאַרפט מוותר זיין פאַר אַ שוואַכערן אַרבעטער, נאָר אַ בעל־משפחה. אויך יענע שווערע צייט האָט זיך געטאָן ס׳איריקע, ווייל צופיל אַרבעט איז ניט געווען. עס האָט זיך געפאָדערט אַ סך מי און אָנשט־ענג, פיזישן און מאָראַלישן, כדי האַלטן צוזאַמען דאָס „פעקל״. דער לעבעדיקער גייסט אין קאָאָפּעראַטיוו איז געווען איטשע־מאיר האָניגספעלד. ער איז געווען דער סעקרעטאַר, פאַרטיילט די אַרבעט און אויף אַלץ אויפגעפּאַסט. געהאָלפן האָבן אים אפרים און יצחק וואַרעמשטיין (דער לעצטער איז געווען פאָרזיצער פון „העובד״).

אין אויגוסט 1935 האָב איך עולה געווען קיין ארץ־ישראל. דער פאַרבליבענער איטשע־מאיר האָניגספעלד האָט געהערט צו די איינציקע וואָס האָבן זיך באַמיט מיט אַלע כוחות איינצוהאַלטן דעם קאָאָפּעראַטיוו, נאָר אַפילו די הילף פון חבר פּאָניזאָווסקי האָט ניט געגעבן קיין רעזולטאַטן. אין יאָר 1936 האָט דער קאָאָפּעראַטיוו זיך אויפגעלייזט.

די אַרבעט פאַרן קרן קיימת

ע. א—ל

די קרוינונג פון דער ציוניסטישער טעטיקייט אין שטעטל זענען געווען די געלט־זאַמלונגען פאַרן קרן קיימת לישראל, וועלכע האָבן מאָביליזירט די בעסטע יוגנטלעכע פון אלע ציוניסטישע שאַטירונגען. יעדער יינגל און מיידל וואָס האָבן געהערט צו דער „ארמיי" פון די קרן קיימת זאמלערס — איז געווען שטאָלץ מיט דעם אויפטו. מיר, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אַ רעאַלן צוגאַנג צום לעבן, האָבן פארשטאנען, אז אויך דאָס זאמלען א גראָשן צו א גראָשן איז דער ריכטיקער וועג אויסצולייזן דאָס לאנד. איך געדענק, אז די שליחים פון קרן קיימת וואָס זענען געקומען אין שטעטל פון דער צענטראלע, האָבן געלויבט יוזעפאָוו פאר אירע דערגרייכונגען, אנטקעגן די אנדערע שטעטלעך אין דער געגנט. מיר האָבן דאָס באטראכט ווי א הייליקע ארבעט צו וועלכער מען דאַרף זיך גרייטן און ווי געהעריק אַדורכפירן. פאָרלעך — אַ יינגל און אַ מיידל — אָנגעטאָן אין די יום־טובדיקע מלבושים, פלעגן יעדן חודש זיך לאָזן איבער די יידישע היימען און אויסליידיקן די בלוי־ווייסע פושקעס.

אויב איר וועט פרעגן: פונוואנען דער דאָזיקער גייסט, ווער האָט אים דערוועקט? מיין ענטפער: די באַן וואָס האָט דורכגעשניטן אונדזער שטעטל און געברענגט באזוכערס פון ווין און לעמבערג, פון ווארשע און ווילנע, פון לובלין און אויך פון ארץ־ישראל — זיי האָבן גורם געווען צו דער דערוואכונג. אויך די אומבאַקאַנטע צומערשט יונגעלייט מיט די פייערדיקע טשופּרינעס, ווי פּרוסטאָק פון גראבאָוויעץ, דער לערער ראָזען פון זאמאָשטש און צום לעצט — דער באַגייסטערטער אָנהענגער פון א. ד. גאָרדאָנס לערע, דער העברעיש־לערער אברהם כהן פון טשענסטאָכאָוו — זיי אלע האָבן אונדז אָנגעשטעקט מיט זייער התלהבות. נאָר פאר אלעמען דאַרף דערמאָנט ווערן יהושע טייער, דער דאָזיקער יונגערמאַן צווישן אלטע און אלטער צווישן יונגעלייט, וואָס האָט אלע זיינע יאָרן טריי און ערלעך געאַרבעט פאַרן קרן קיימת און געווען איבערגעגעבן בלב ובנפש אַלע אַנדערע ציוניסטישע אקטיוויטעטן. זיין גאנץ לעבן געטרוימט וועגן ארץ־ישראל און נישט זוכה געווען צו פארווירקלעכן זיין חלום. ער איז אומגעקומען פון די נאצישע רוצחים.

יהושע איז אָבער ניט געווען דער איינציקער אַקטיוויסט. אַרום די קרן־קיימת ארבעטן האָבן אים צוגעהאָלפן: חנהטשע לערנער, צפורה בוימוואָל, חיה אוורוך, פנינה פישל, ברוך און רחל לעמער, עלקע שלייכער, חנה וואַרעמשטיין, חנה הילף, יצחק וואַרעמשטיין, איטשע שטענדער, מענדל ניקעלסבערג, חנה שניידמעסער, מרים קאַליכמאַן און קלאָרן משה (זיי אַלע געפינען זיך אין ישראל). און די וואָס האָבן ניט זוכה געווען: לאה טייער, פנינה אָבערבאַדין, מירטשע פיינגאָלד, הענטשע

אומגעקומען דורך די דייטשע רוצחים אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אייניקע חברים, ווי שמואל קאליכמאַן, שמשון וואקס, קעלנער, יהושע קאפּענשטאָק — געפינען זיך איצט אין אמעריקע, און הערש הערצמאַן — אין ארגענטינע. אויך דער שרייבער פון די שורות האָט יאָרן לאַנג מיטגעאַרבעט מיט טייערן און דערנאָך איבערגענומען די אָנפירונג פון קק״ל אין יוזעפאָוו.

יעטוועדע אקציע פארן קרן קיימת איז פארוואנדלט געוואָרן אין א יום־טוב. איך געדענק איינעם אזא יום־טוב צום סוף פון די צוואנציקער יאָרן. פון ארץ־ישראל זענען אָנגעקומען פּרוכטן: מאנדלען, טייטלען, ראָזשינקעס און באָקסער — א מתנה פון ארץ־ישראלדיקן קרן קיימת פאר די יידן אין די גלות־לענדער. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז געווען אין ט״ו בשבט. מיר האָבן אָרגאַניזירט אַ גאָר אייגנארטיקע פייערונג. די חברטעס האָבן דעקאָרירט דעם זאל, די ווענט און פענצטער. אמת, מיר האָבן געהאט הינטער זיך א סך אונטערנעמונגען, ווי א פייערונג פאר דער תרבות־שול, געזעגענונג־אָוונטן פאר חברים וואָס האָבן עולה געווען קיין ארץ־ישראל און אַנדערע. אָבער יענער אָוונט, מיט דעם לעבעדיקן גרוס פון ארץ־ישראל אין דער פאָרם פון די פּירות — איז געווען א גאָר באזונדערע איבערלעבונג. מיר זענען ווי פאַרשיכורט געוואָרן פונעם ריח פון די ארץ־ישראל פעלדער און גערטנער, געטראַכט פונעם יידישן פויער וואָס באַאַרבעט די ערד אין אייגענעם לאַנד. מיט איין וואָרט — ס׳איז פאַר אונדז געווען אַ געוואַלדיקע איבערלעבונג.

אויף צו פארגרעסערן די איינקונפטן פארן קרן קיימת האָבן מיר איינגעאָרדענט טאַנץ־אָוונטן אין פאַרבינדונג מיט נאַציאָנאַלע דאַטעס, ווי חנוכה, פּורים, ל״ג בעמר. צו אזעלכע אונטערנעמונגען פלעגט קומען כמעט די גאנצע יוגנט פון שטעטל. פאָרגעקומען איז עס אינעם גרויסן זאל פון „פאָלקס־הויז״, מיטן אנטייל פון א גוטן אָרקעסטער, מיט פידלערס פון זאמאָשטש: א סך מי און מחשבה איז געוואָרן אַריינגעלייגט פון די חברים און חברטעס ביים דעקאָרירן דעם זאַל. די גאנצע הכנסה פון אזא טאנץ־אָוונט איז געווען באשטימט פארן קרן קיימת.

צו אזעלכע אָוונטן זענען אויך געקומען יוגנטלעכע פון דער אומגעגנט, ווי: חיה קאַרפּ און אירע ברידער פון סאָשיץ, סאַלע רענער מיטן מאַן פון די זוביס, פּערעלע ראָזענקראַנץ פון סענדערקי, קראַמפּף און קריגזנער פון אַלעקסאַנדראָוו און אנדערע.

מיר זענען געווען יונג און לעבנסלוסטיק, ליב געהאט צו טאנצן סיי א „האָראַ״, סיי די סאָלדאַטן־טענץ. מיר האָבן זיך געפרייט און געהאַט הנאה. אויך דער קרן קיימת האָט דערפון גענאָסן.

דער ערשטער עולה פון יוזעפּאָוו

דערציילט: יוסף דרור (דאַך) **פאַרשריבן:** ע. אמר

דעם 25סטן יאַנואַר 1925 האָב איך עולה געווען קיין ארץ־ישראל. דער געדאַנק צו באַזעצן זיך אין אונדזער לאַנד האָט מיך באַהערשט, ווען כ'האָב אַלס 13־14 יאָריק ייִנגל געלערנט אין בית־המדרש ביי הערשעלין. דער באַגריף ירושלים אַלס היילִיקע שטאָט און ארץ־ישראל ווי אַ ייִדיש לאַנד האָט מיך באַהערשט אין דער פריסטער יוגנט, נאָר ס'איז מיר ניט איינגעפאַלן צו טראַכטן, אַז גראָד איך וועל זוכה זיין צו זיין דער ערשטער חלוץ־עולה פון אונדזער געבורט־שטעטל.

ווי נאָר ס'איז באַוווסט געוואָרן וועגן דער באַלפור־דעקלאַראַציע אין יאָר 1917, האָב איך גענומען טראַכטן ווי אַזוי רעאַליזירן דעם טרוים פון די קינדער־יאָרן און עולה זיין קיין ארץ־ישראל. נאָר דעם אמתן שטויס צו עליה האָבן מיר געגעבן די באַנען וועלכע זענען דורכגעפאָרן די סטאַציע דלוגי קאָנט און גורעצקי און געפירט חלוצים קיין ארץ־ישראל. איך האָב געהערט דאָס חלוצישע געזאַנג, געזען די גליקלעכע בחורים וואָס באַלד דערגרייכן זיי דעם ציל. אַ ניט קליינע השפעה האָט אויך געהאַט איין אַנטיסעמיטישער פאַל:

צוליב מיין האָלץ־מסחר, איז מיר איינמאָל אויסגעקומען צו באַזוכן אַ פויער אין דאָרף גורעצקי, ביי וועמען איך האָב געקויפט סטאַביל, נאָר ס'איז דעמאָלט געשען, אַז ער האָט ניט צוגעשטעלט צום באַן די באַשטעלטע סחורה. בין איך צו אים אַוועק מיט דער טענה, הלמאַי ער האָט ניט געהאַלטן וואָרט. האָט זיין שוואָגער זיך אָנגערופן: „וואָס האָסטו מורא פאַר דעם זשיד?" דער־אָ זאָג האָט זיך מיר גוט איינגעקריצט אין זכרון. איך באַשליס דאַן צו פאַרלאָזן די שטעטלדיקע לופט־געשעפטן און גענומען זיך גרייטן צו אַ פּראָדוקטיוו לעבן אין ארץ־ישראל.

הגם איך האָב אָנגעהערט צו דער אָרגאַניזאַציע פון החלוץ, וואָס האָט נאָר וואָס געהאַט אָנגעהויבן פירן זיין טעטיקייט אין שטעטל, האָב איך מיין סערטי־פיקאַט פונעם פּאַלעסטינע־אַמט אין וואַרשע באַקומען אַ דאַנק דער רעקאָמענדאַציע פון די יוזעפּאָווער קאָמיטעטן פון קרן הקיימת און קרן היסוד. דאָרט האָב איך זיך געטראָפן מיט נאָך יוגנטלעכע וואָס האָבן פונקט ווי איך, געוואָלט עולה זיין, נאָר זיי האָבן ניט באַקומען די געגאַרטע סערטיפיקאַטן. ווען ס'איז געקומען מיין ריי, האָט מיך אויפגענומען דער חבר ריטאָוו. איך בין געווען אַנטשלאָסן אָפּצוואַרפן יעטוועדן פאָרשלאַג וועגן איבערוקן אויף שפּעטער מיין סערטיפיקאַט און געפאָדערט אויסדריקלעך אַ באַלדיקע באַשטעטיקונג. צום גליק, האָב איך אויפן אָרט באַקומען דעם סערטיפיקאַט.

די צוגרייטונגען צו דער רייזע האָבן ניט געדויערט קיין סך צייט. אַלץ איז געמאַכט געוואָרן מיט אויסערגעוויינלעכער שנעלקייט. נאָר אַן אומפאַרגעסלעכן איינדרוק האָט אויף מיר איבערגעלאָזט דער געזעגענונג־אָוונט וועלכן ס'האָט פאַר

מיר איינגעאָרדנט די יוגנט אין דער „תרבות״־שול. דער אָוונט איז אַדורך אין אַ יום־טובדיקער שטימונג. חברים האָבן דעקלאַמירט און געזונגען. איך זעלבסט האָב דעקלאַמירט דאָס ליד פון יהודה הלוי „כ׳האָב פאַרגעסן אַלע ליבסטע״. ניט איין מיידל האָט דערביי געלאָזן פאַלן אַ טרער פון פרייד און טיפע איבערלעבונג. נאָר מיין האַרץ, איז מערער פון אַלעמען, געווען איבערפילט מיט פ־ייד און דערהויבנקייט וואָס כ׳האָב זוכה געווען צו זיין דער ערשטער חלוץ־עולה פון אונדזער שטעטל.

אויפן וועג צום באַן האָבן אַ סך איינוווינער פון שטעטל מיך באַגלייט צו דער סטאַציע און איך האָב זיך געטראַכט, אַז מיין נסיעה איז שיער ניט פאַרוואַנדלט געוואָ־ן אין אַ וויכטיקער נאַציאָנאַלער געשעעניש. מיט אַ באַזונדערער פרייד האָבן מיך באַגלייט די חברים פון די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און די עלטערע שילערס פון דער „תרבות״־שול. אויפן וואָקזאַל האָבן זיך צונויפגעפלאָכטן אַלעמענס הענט און אַקסלען און ס׳איז אַוועק אַ „האָראַ״־טאַנץ, אין וועלכן עס האָבן זיך אויך אָנגעשלאָסן אייניקע פּאַסאַזשירן וואָס האָבן פאַרלאָזט די וואַגאָנען. קריסטן אין דער סביבה האָבן זיך געפרעגט וואָס דאָ קומט פאָר — און מ׳האָט זיי געענטפערט, אַז „יידן פאָרן קיין פאַלעסטינע״...

די באַן האָט מיך אַוועקגעפירט אין דער רומענישער פּאָרט־שטאָט קאָנסטאַנץ, ווו כ׳האָב געטראָפן אַ סך עולים, וועמען כ׳האָב ניט געקענט פערזענלעך, אָבער דער געמיינזאַמער גורל און ציל האָט אונדז אַלע דערנענטערט. אַ גאַנצן וועג האָבן מיר געזונגען א־ץ־ישראלדיקע און פאָלקס־לידער. די 5 טעג רייזע אויפן ים זענען אַדורך בשלום, נאָר אין לעצטן טאָג האָט דער ים זיך צעשטורעמט און כ׳האָב ווידער זיך דערמאָנט אין יהודה הלויס ליד, וועלכעס כ׳האָב דעקלאַמירט אויפן געזעגענונגס־אָוונט. צומאָרגנס זענען מיר אָנגעקומען אין חיפהער פּאָרט. אַ טייל עולים האָט פאַרלאָזט די שיף, בעת אַן אַנדערער טייל, און איך צווישן זיי, האָבן זיך געלאָזט מיטן ים קיין יפו.

יענער טאָג איז געווען דער גליקלעכסטער אין מיין לעבן. אַ קליינינקייט — איך, יוסף דרור־דך, אַ יונגערמאַן פון אַ קליין, ווייט און פאַרוואָרפן שטעטל יוזעפאָוו אין גלות פוילן, האָב זוכה געווען צו באַטרעטן די ערד אינעם לאַנד פון די אָבות...

נאָכן אָפּזיין אין קאַראַנטין אַ האַלבן טאָג, האָט מען אונדז איבערגעפירט אינעם עולים־הויז אויף דער עליה־גאַס אין תל־אביב. מיט אונדז האָט זיך געפינען אַן אַלטער ייד, אַ הדרת פנים, וואָס האָט געצויגן אַלעמענס אויפמערקזאַמקייט מיט זיין פייערלעכן „שהחיינו״ וועלכן ער האָט אויפן הויכן קול געזאָגט, ווי נאָר ער איז אַראָפּ פון דער שיף.

8 טעג האָבן מיר זיך געפינען אינעם עולים־הויז און כ׳האָב גענומען קלערן וועגן אַ תכלית. מיין שטרעבונג איז געווען צו זיין אַן ערד־אַרבעטער, אָבער דאָ

זענען געווען שוועריקייטן. מען האָט באַדאַרפט וואַרטן אויף אַ ריי. ניט האָבנדיק קיין אַנדערע ברירה, האָב איך געאַרבעט אַלס גלעזער — מיין טאַטנס פאַך אין שטעטל, נאָר גלייכצייטיק זיך פאַ־שריבן אין דער קאָלאָניזאַציע־אָפּטיילונג פון דער יידישער אַגענץ און געוואַרט מיט געדולד אויף מיין ריי צו ווערן אַ יידישער פויער. 2 יאָר האָב איך געאַרבעט גלעזעריי אין תל־אביב, ביז כ׳האָב באַשלאָסן אַריבערצופאָרן קיין ירושלים, ווייל אין תל־אביב איז מיר אויסגעקומען פון צייט צו צייט צו זיין אַרבעטסלאָז. אין ירושלים האָב איך געהאַט סטאַבילע אַרבעט.

נאָך אַ יאָר זיין אין לאַנד, האָבן עולה געווען פון אונדזער שטעטל יעקב בוימוואָל, מאָטל שוואַרץ און לייביש ליסטענבערג. מיר פלעגן זיך אָפט טרעפן, דער עיקר אין די שבתים, אָנגעהאַלטן נאָענטע, פריינטלעכע באַציונגען און געהאָלפן איינער דעם צווייטן, ווייל עס זענען דעמאָלט געווען שווערע צייטן וואָס שייך אַרבעט און באַשעפטיקונג.

אין ירושלים האָב איך געאַרבעט ביים באַגלאָזן די פענצטער פונעם העבר־רעישן אוניווערסיטעט אויפן הר הצופים. אין די שבתים פלעגן מיר אַ גרופע חברים זיך לאָזן מיט די שמאָלע, קרומע געסלעך צום כותל המערבי, ווו מיר האָבן געהאַט נייע איבערלעבונגען און עמאָציעס. איך דערמאָן זיך איינמאָל אַזאַ פאַל ביים כותל:

פאַר אַ גרופע טוריסטן פון פראַנקרייך האָט דער וועגווייזער אויפגעקלערט די באַדייטונג פון דער וואַנט פאַרן יידישן פאָלק און איר היסטאָריש־נאַציאָנאַלע ווערט. נאָך דעם ווי ער האָט געענדיקט זיינע אויפקלערונגען, האָט איין טוריסטין זיך אָנגערופן: „דאָס איז אַללעס?!״... די דאָזיקע איראָנישע באַמערקונג האָט אויף אונדז, יוגנטלעכע, איבערגעלאָזט אַ שווערן איינדרוק.

בעת די בלוטיקע געשעענישן אין יאָר 1929 האָב איך געהערט אין ירושלים צו דער „הגנה״, נאָר צום באַדויערן, איז אונדזער באַוואָפענונג געווען זייער אַ נעבעכדיקע און מיר זענען ניט געווען מסוגל צו אַ מער עפעקטיווער פאַרטיידיקונג.

פון דער ציוניסטישער טעטיקייט

לייביש קעלנער

די באפרייונג פון פוילן אין יאָר 1918 האָט אויפגעוועקט אין אונדזער שטעטל די אַקטיווקייט פון אַלע יידישע, פּאָליטישע און נאַציאָנאַלע באַוועגונגען, וואָס זענען אין די שווערע מלחמה־יאָרן געווען אומטעטיק.

עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ האָלץ־האַנדל און כמעט דאָס גאַנצע שטעטל האָט פון דעם געצויגן פרנסה. עס האָבן אנגעהויבן אריינצוקומען פארשידענע סוחרים, א טייל פון זיי — איבערגעגעבענע נאציאָנאלע יידן וואָס האָבן געענדערט דעם אויסזען פון אונדזער שטעטל.

בדרך כלל איז יוזעפאָוו געווען אָפּגעריסן פון דער ארומיקער וועלט. די מערהייט יוגנט — שטרענג רעליגיעז. אבער סוף־סוף האָט די יוגנט זיך אָנגעהויבן צו באַפרייען פון דער רעליגיעזער השפעה, אַבאָנירט און געלייענט דעם „היינט", „מאָמענט", „פאָלקס־צייטונג".

די בחורים און מיידלעך זענען געוואָרן אלץ רייפער אין פּאָליטישן, ווי און נאַציאָנאַלן זין. ס'איז אַנטשטאַנען אַ ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע. מיר האָבן אויך געזאמלט געלט פאַרן קרן קיימת לישראל און קרן היסוד. דערביי איז כדאי צו דערמאָנען דעם גרויסן ביישטאַג פון ליפּע שוואַרץ, יקותיאל גראָססהיים, אליעזר אונטערבוך הי"ד און לייבל צימערמאן ז"ל, פאר דער ארבעט פון קרן היסוד.

ס'איז אויך געגרינדעט געוואָרן אַ „החלוץ הכללי", אונטער דער לייטונג פון מאַטל שווארץ און לייבוש־לייזער ליסטענבערג הי"ד. דער החלוץ האָט אנטייל גענומען אינעם זאמלען געלט פאר ארץ־ישראל און געפירט אַן ארבעט פון צוגרייטן חלוצים פאר דער עליה. פון די ערשטע עולים זענען געווען: יעקב בוימוואָל, יוסף דאַך און זיין שוועסטער עטל דאַך, משה־אברהם לערנער.

ווען מיר האָבן געגרינדעט די ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון מענדעלע מוכר ספרים, האָבן זיך אונדזערע עלטערן דערשראָקן. בנוגע חלוציזם איז געווען דער תירוץ — ארץ־ישראל. אָבער די ביבליאָטעק? די ביכער זענען דאָך טריף־פּסול און וועלן פארפירן די יידישע קינדער אויף נישט קיין גוטע וועגן. עס האָט אָבער גאָר נישט געהאָלפן און די יוגנט האָט אנגעהויבן פלייסיק צו לייענען די ביכער פון דער ביבליאָטעק. די דאָזיקע אינסטיטוציע האָט געהאַט אַ געוואַלדיקן איינפלוס אויפן געשטאלטיקן פון דעם אידעישן און געזעלשאפטלעכן לעבן אין אונדזער שטעטל.

מיט דער צייט איז געגרינדעט געוואָרן א דראמאטישער קרייז אונטער דער לייטונג פון קלמן נירענשטיין, אהרון שטיק, יהושע קאווערשטאָק, נתן מיטלער און איך בתוכם. די פאָרשטעלונגען פלעגן אַריינברענגען הכנסה און אַ דאַנק דעם האָבן מיר געקענט דעקן די אויסגאבן פאר דער ביבילאָטעק. דער דראמאטישער

קרייז האָט געהאט גרויסע שטערונגען, ספּעציעל פון עלטער־ן דור, וועלכער האָט נישט דערלויבט זייערע טעכטער צו געהערן צום דראמאטישן קרייז.

גראָד איז אויסגעבראָכן א שריפה אין שטעטל — ביי צוויי פאמיליעס איז אלץ פאַרברענט געוואָרן. האָט דער דראַמאַטישער קרייז צוגעזאָגט צו געבן פאַ־ די נשרפים א העלפט פון דער הכנסה פון א פאָרשטעלונג.

אונדז איז דאָך געלונגען צו שטעלן עטלעכע פּיעסן, ווי מכירת יוסף, משה חייט, השומר, תקיעת כף, יאנקל דער שמיד.

✶

זינט איך בין צום שכל געקומען, געדענק איך דאָס שטעטל יוזעפאָוו. עס לעבט אין מיר א שטארקע בענקשאפט נאָך דעם שטעטל און אירע איינוויינער, די נאָענטע שוועסטער, ברידער. ווי ליב וואָלט געווען צו דערציילן פון יעדן איינעם. אָבער צו וואָס דערמאָנען איינצלנע נעמען? זיי אַלע פון יוזעפאָוו זענען געווען טייערע יידן — די, וואָס זענען געזעסן אין בית המדרש און געלערנט א בלאט גמרא, אָדער אוסגעגאָסן דאָס האַרץ אין אַ קאַפּיטל תהילים; יידן וואָס האָבן אָפּגעגעבן זייער גאנץ לעבן צו לערנען מיט קינדער און זיי דערציען אלס גוטע יידן.

ווען איך דערמאָן זיך אין אונדזער שטעטל און די האַרציקע יידן וואָס זענען אומגעקומען, נעמען מיך שטיקן די טרערן און כ׳קאָן קיין וואָרט נישט אַרויס־ריידן. נאָך דעם וועט אייביק פאַרבלייבן אַ ווייטיק און אַ שנאה צו די דייטשע רוצחים.

אַ בוך — אַ מאָנומענט

חנה לעמער־לערנער

דאָס יזכור־בוך וועלכן מיר, די פאַרבליבענע פון אונדזער שטעטל אין ישראל און אין די פאַר. שטאַטן, גיבן אַרויס מיט אַזעלכע גרויסע, ממש איבערמענטשלעכע באַמיונגען — דאַרף באַטראַכט ווערן ווי אַ מצבה, ווי אַ מאָנומענט צום אָנדענק פון שטעטל.

געווען אַ יידיש שטעטל, ענלעך צו הונדערטער אַזעלכע שטעטלעך אויף דער מאַפּע פון פוילן. דאָס שטעטל האָט געהייסן יוזעפאָוו — און איז מער נישטאָ! ווי דער גורל פון די אַנדערע שטעטלעך, אַזוי האָט אויך אויף אונדזער שטעטל זיך אַראָפּגעלאָזט די האַק פונעם נאַציִשן הענקער, וועמענס באַרבאַריזם האָט נישט געהאַט קיין ביישפּיל אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט. די מאָדערנע עמלקס האָבן חרוב געמאַכט אונדזער טייער שטעטל, מיט פאַרשידענע, אַכזריותדיקע טויטן, וועלכע דער טייוול אַפילו האָט ניט געוווּסט. אין טייכן בלוט און אין פלאַמען אומגעבראַכט אונדזערע עלטערן, ברידער, שוועסטער און אַלע טייערע און נאָענטע.

זאָלן די דאָזיקע געדענק־בלעטער דינען אַלס מצבה פאַר די אַלע קדושים וועמען מיר געדענקען און אויך פאַר די וואָס זייערע נעמען זענען ניט דערמאָנט געוואָרן פון אומאָפּהענגיקע פון אונדז סיבות.

יעדעס יאָר, ווען מיר קומען זיך צונויף אויף דער אזכרה, וועלן מיר עפענעז דעם ספר און פאַר אונדזערע אויגן וועלן זיך אַנטפּלעקן די בלעטער וואָס וועלן אויך פאַר די צוקונפטיקע דורות דערציילן פון אונדזער שטעטל, ווי עס זענען געשטאַנען אונדזערע וויגן. אַ שטעטל איינגעהילט אין שיינקייט און פראַכט, ווי עס האָט געשפּרודלט מיט יידיש לעבן, ווי נאָך דער ישוב איז אַנטשטאַנען; מיט תורה און עבודה; מיט איר באַרימטע דרוקעריי וועלכע האָט געדרוקט ספרים אויף פאַר דער גרויסער יידישער וועלט; מיט איר אַקטיווער טעטיקייט פון אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען; מיט איר ברוייזנדיקער און קעמפערישער יוגנט וואָס בונטעוועט זיך קעגן דעם גלות און וויל זיך באַהעפטן מיט ארץ־ישראל אַלס חלוצים און עולים — ביזן טראַגישן אומקום פון דער יידישער יוזעפאָוו.

דאָס דאָזיקע יזכור־בוך, אין וועלכן מיר האָבן אַ־יינגעלייגט אונדזערע בעסטע כּיחות, איז די טייערסטע פאַרגיטיקונג אויף צו פאַראייביקן אונדזערע קדושים וואָס זענען אומגעקומען אויפן מזבח פון דער נאַצישער שנאה צו אונדזער פאָלק.

„אלה אזכרה ואשפכה עליהם נפשי".

אויך דער קרן היסוד איז ניט געוואָרן באַוואוסט

ע. ל.

די טעטיקייט פאַרן קרן היסוד אין שטעטל איז געפירט געוואָרן איינמאָל אין יאָר. די שפענדערס פלעגן אויסשטעלן וועקסלען, וועלכע זענען געצאָלט געוואָרן אין משך פון א יאָר אין א באנק אָדער קאסע. פארשטייט זיך, אז דער גופן פון זאמלונגען האָט באגרענעצט דעם פארנעם זייערן און עס האָט זיך ניט געפאָדערט קיין סך אקטיוויסטן, אין קעגנזאץ צום קרן קיימת, וואָס איז בעצם געווען אַ פאָלקס־קאַמפּיין און די זאַמל־אַקציע האָט אָנגעהאַלטן אַ גאַנץ יאָר. נאָר פון די וויכטיקסטע מאָמענטן אין דער קרן היסוד טעטיקייט איז געווען דאָס קומען אין שטעטל פון רעדנערס אַפּעלירן צו יידישע הערצער און קעשענעס זיי זאָלן געבן געלט. איך געדענק דריי אַזעלכע רעדנערס: לעווין פון ביאַליסטאָק, הרב בערג און הרב דיניס פון סלאָנים און אַן איינצלנער באַזוך פון יונגן היסטאָריקער ד״ר יצחק שיפּער.

מיטן אָנקומען פון אַזאַ רעדנער אין יוזעפאָוו, האָט געהערשט אַ יומטובדיקע שטימונג. דער גאַסט פלעגט פאַרפאָרן אין דער איינציקער אַכסניה פון חנהטשע דירעזשיס אוורוך. דאָרט פלעגט קומען דער קאָמיטעט פון קרן־היסוד אין פולן צוזאַמענשטעל: מ. נ. לעמער (פּאָרזיצער), לייביש פלוג, לייבל צימערמאַן, י. קאַליכמאַן, ליפּע שווארץ (סעקרעטאר) און באַזאמען מיטן רעפערענט אויסארבעטן א פּלאַן און צונויפשטעלן א רשימה פון די שפענדערס און דערנאָך גענומען זיך גרייטן צום רעפעראט וואָס איז פאָרגעקומען אין אָוונט. מען האָט ניט באַדאַרפט מעלדן וועגן דעם אין די גאַסן און אויך ניט שיקן קיין איינלאַדונגען. די ידיעה איז איבע־געגעבן געוואָרן פון איינעם צום צווייטן און אין אָוונט האָט כמעט דאָס גאנצע שטעטל זיך פארזאמלט אין שיל צו הערן די רעדע.

ווען איך פּרוּוו זיך איצט דערמאָנען יעדן רעדנער און זיין רעדע, טויכט אויף אין זכרון דאָס פעסטע געשטאַלט פון הער לעווין, אַ הויכער, מיט אַ קאָמיץ־בערדל, א שטיל קול, נאָר געמאָסטענע ווערטער — א קלאסישע־ רעדנער. זיינע רייד זענען אריינגעדרינגען טיף אין הארצן, וואָרט ביי וואָרט. גאָר אנדערש פון אים איז געווען הרב דינעס — שוין מער דרשן ווי רעדנער. אויך זיין קליידונג האָט גיכער דערמאָנט א מגיד. די צענטראלע געשטאלט אין זיין רעדע איז געווען חיים דער זעמדער — ווייזט אויס, אַ באַליבטער דורך אים טיפּ פון זיין שטאָט סלאָנים. אַרום אים האָט ער געוועבט זיין פּרעדיקן צו חיבת ציון און אַפילו אַריינ־געפלאָכטן אַ מין רעפריין, ווי אַ מגיד: חיימקע דער זעמדער...

די רעדע פון הרב בערג איז שוין געווען א מער מאָדערנע, אַזוי ווי זיין קליידונג. די רייד זיינע האָבן געהאט א געוואלדיקע השפעה אויפן עולם. ער האָט געוווסט ווי צו באַגייסטערן דעם צוהערער און געבויט זיין רעדע בילד נאָך בילד.

אָט איז אַ ציטאַטע זיינע: „אַ לאַנדשאַפט ביים ברעג פון כנרת. די בלויקייט פון כנרת גיסט זיך צונויף מיט דער בלויקייט פון הימל. דו שטייסט אַ דערשטוינטער ביזן פאַרגעסן זיך און קענסט ניט באַשליסן אַוווּ איז דאָס אָ־ט ווו ביידע טרעפן זיך, וואָס מיינט: דאָס אָרט וואָס מען באַצייכנט האָריזאָנט".

שילדערנדיק די לאַנדשאַפט, איז ער אויסן געווען איינצופלאַנצן ביים צוהערער די שיינקייט פון לאַנד און איר צוציונגס־קראַפט. אָדיר — אַ שווייט בילד: ער האָט מיט זיין זון (אַ קיבוצניק) שפּאַצירט אין איינעם פון די ישובים פון עמק. ס'איז געווען פאַרנאַכט. פּלוצום האָבן זיי דערזען עטלעכע רייטערס אויף פערד, געקליידעט ווי בעדווינער. ער האָט זיך שטאַרק דערשראָקן, נאָר דער זון האָט אים גלייך דערקלערט: „דאָס זענען דאָך אונדזערע וועכטערס". מיט די דאָזיקע ווערטער האָט ער דעם פאָטער צוריק אַריינגעזעצט אַ נייע נשמה.

דאָס דריטע בילד וואָס הרב בערג האָט געמאָלן פאַר זיינע צוהערערס איז געווען — די צוקונפט: „ס'וועט קומען דער טאָג און ישראל וועט זיצן אויף זיכער ביי זיך אין לאַנד. דעמאָלט וועט מען אוועקשטעלן טישן אין דרויסן, אויף די גאַסן פון ירושלים, תל־אביב, חיפה און אַנדערע שטעט. אויף די טישן וועט מען אַוועקלייגן די ביכער מיט די נעמען פון די שפּענדערס און יעדער איינוואוינער פון ארץ־ישראל וועט אין זיי בלעטערן צו זען די וואָס האָבן צוגעלייגט אַ ציגל צום אויפבוי פון לאַנד. און די אייניקלעך און אוראייניקלעך וואָס וועלן ניט געפינען די נעמען פון זייערע זיידעס און באָבעס אין די דאָזיקע ספרים, וועלן פאַרשעמטע, מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן, פאַרלאָזן דאָס אָרט און טראָגן שנאה אין האַרצן צו די וואָס זענען געווען קמצנים"...

און איך, אַ קליין ייִנגל נאָך, האָב געזען טרערן אין די אויגן ביי אַ סך פאַרזאַמלטע. אַ געוואַלדיקע רעדנער־קראַפט האָט פאַרמאָגט דער הרב בערג. זיינע רייד האָבן דערנענטערט מאַסן יידן צום בנין הארץ, באַוויגן זיי צו עפענען די הערצער און די טייסטערס פאַר די קרן היס׳ד שפּענדונגען.

פון די יידישע פרנסות אין שטעטל

יוסף ספּאַדיק

איך בין אַ זון פון דוד און גנענדל ספּאַדיק. ביי אונדז זענען געווען צען קינדער. איך בין געווען דער פערטער.

אין יוזעפאָוו איז די באַפעלקערונג באַשטאַנען, דער עיקר, פון האַנטווערקער — שניידערס, שוסטערס, סטאָלערס; געווען אויך פיל קליינהענדלער, וואָס האָבן געהאַט זייערע געוועלבער פון פלייש, פון האָלץ, פון שניט־סחורה אאנ״ד. פיל פון די יידן פלעגן מאַכן אַ לעבן פון גיין אין דאָרף איינקויפן און פאַרקויפן פאַרשידענע סחורות. ס'איז אָבער געווען אַן אָרעם לעבן. מיין טאַטע ע״ה איז געווען אַ פעלצן־שניידער. ער פלעגט גיין אין די דערפער אָננעמען אַרבעט און אין שטוב נייען די פעלצן.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט שוין יוזעפאָוו געהאַט אַ באַן־סטאַציע. דאַן האָט זיך אָנגעהויבן דער האַנדל מיט האָלץ. דאָס האָט אַ ביסל אַריינגעבראַכט לעבן אין שטעטל. פיל האָלץ־סוחרים פלעגן קומען קיין יוזעפאָוו איינהאַנדלען וועלדער, צו וועלכע עס זענען געווען נייטיק אַרבעטער צום אויסהאַקן זיי, פירן דאָס האָלץ צו דער סטאַציע און לאָדן אין די וואַגאָנען.

האַקן האָלץ איז נישט געווען קיין יידישע מלאכה. דאָך האָבן זיך געגרינדעט פיר יידישע „קאָאָפּעראַטיוון" — איינער פון אפרים וואַרעמשטיין, צוזאַמען מיט יצחק יחזקאל קאָפף; דער צווייטער פון אברהם ספּאַדיק, ישראל און איך. דער דריטער פון יאָסל און הערש־דוד שלייכער, איטשע מלמד און דער פערטער פון וואָלף קליינער מיט זיינע זין אברהם און יהושע. מיר אַלע האָבן אַ לאַנגע צייט געאַרבעט אין וואַלד.

יעדן מאָנטיק איז אין אונדזער שטעטל געווען אַ מאַרק־טאָג — אַ יאַריד. די גמינע צוזאַמען מיט די דאָזאָרעס און אויך אייניקע פון די דערפער האָבן באַשלאָסן צו נעמען אַן אָפּצאָל פון די וואָס קומען אין שטעטל. מען האָט געמאַכט אַ „ראָגאַטקע". איך האָב זי אָפּגעקויפט מיט שמעון דאַך, וואָס איז געווען מיין שותף 11 יאָר. צווישן מיינע אַנדערע שותפים זענען געווען: שמואל עוזר צעבער, הערש לייכטער, שאַמע פאַלק, לייביש בריסטמאַן, עובדיה מייזעל. איך פלעג דאַרפן איינמאָנען דעם ראָגאַטקע־שטייער, וועלכן די גמינע האָט באַשטימט. צו דעם האָב איך געדאַרפט האָבן פאַראַנטוואָרטלעכע מענטשן. איינער פון זיי איז געווען שלמה־משה וואַרעמשטיין. חוץ דעם האָב איך אויך געדאַרפט אויפמאָנען דעם אָפּצאָל פאַרן אָרט פון סטראַגאַן אויפן יאַריד. אויב עס האָט גערעגנט, אָדער געשנייעט,

פלעגט מען זייער וויניק לייזן — און איך פלעג דאַן נישט נעמען דעם אָפּצאָל. מיר פלעגן אָפּט צולייגן צו דעם עסק.

צום יאַריד פלעגן קומען די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער און איינוווינער פון די שטעטלעך קראַסניבראָד, שעברעשין, טאַרנאָגרוד, טאָמאַשאָוו און אויסשטעלן זייערע סחורות. די פּויערים פלעגן ברענגען בהמות, חזירים, הינער, קאַטשקעס, גענדז, פאַרשידענע תבואות, גרינסן. די בעלי־מלאכות פלעגן פאַרקויפן פאַרטיקע זאַכן. אין די געוועלבער האָבן די פּויערים געקויפט נאַפט, זאַלץ, צוקער. חוץ דעם ראָגאַטקע־שטייער פאַרן אַריינפאָרן אין שטעטל, פלעגט דער פּויער אויך מוזן צאָלן פאַר זיינע „סחורות" — פאַרן קעלבל, פאַר דער קו אאנ"ד. די בעלי־מלאכות — מען פלעגט זיי רופן די „טאַנדייטניקעס" — האָבן געדאַרפט באַצאָלן פאַר דעם שטיקל פּלאַץ וואָס זיי האָבן פאַרנומען, כדי אויסצושטעלן זייער „סחורה". די דאָזיקע אָפּצאָלן פלעגן גיין אויף אויסגאַבן פאַר דער שטאָט.

דער יאַריד איז געווען אַ קוואַל פון פרנסה פאַר זייער פיל יידן פון אונדזער שטעטל. אויף די יאַרידן פלעגט מען אין די לעצטע יאָרן אויך קומען פון ווייטערע ערטער, ווי זאַמאָשטש, בילגאָריי, יאָנעוו אאנ"ד.

לומדי תורה אין אונדזער שטעטל

אליעזר לערנער

פון די רבנים אין שטעטל פאַר מיין צייט, געדענק איך דעם רב ר׳ שלום יוסף האַרצשטאַרק זכר צדיק לברכה, וואָס איז נפטר געוואָרן אין יאָר תרפ״א (1921).

ער איז געווען באַקאַנט אין פוילן מיט זיין חשיבות אין למדנות, אַליין אַ חסיד פון סאַדיגורער רבין, און געווען דער רבי פון דעם היינטיקן סאַדיגורער רבין, ווען ער איז געווען אַ קליין קינד. ער איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט אַנדערע רבנים וועגן פאַרשידענע הלכה־פראַגן. דער שפּעטערדיקער וואַרשעווער רב הרב מיכלזאָן זצ״ל האָט אים געפרעגט שאלות, ווען ער איז נאָך געווען אַ יינגער מאַן און געזעסן אויף דעם כסא רבנות אין דערבייאיקן שטעטל קראַסנאָבראָד. ער האָט געשריבן פיל ספרים אָבער עס איז פאַרבליבן נאָר איין ספר אַ פּירוש אויף תהלים, די איבעריקע זענען פאַרבליבן אין שריפטן אָדער זענען פאַרלוירן געגאַנגען. 2 מאָל האָב איך זיך פאַרהערט לערנעןביים רב, אָבער ער איז שוין געווען קראַנק, און מער נישט אויפגעשטאַנען פון זיין קרענק.

נאָך דעם אַלטן רב האָט פאַרנומען זיין כסא רבנות זיין איידעם הרב ר׳ שמעון פּאַרזענצעווסקי הי״ד.

מיינע יוגנט־יאָרן אין שטעטל האָב איך דורכגעמאַכט אין לערנען תורה ביי דעם רב זצ״ל. דער רב האָט מיך אויך באַשעפטיקט אין באַראַטונגען ביים לייזן פאַרשידענע שטאָטישע פּראָבלעמען. נישט געווען כמעט איין טאָג וואָס איך האָב נישט באַזוכט דעם רב. ספּעציעל אין די טעג פון דער קריג־אויסברוך, האָט ער געוואָלט הערען מיינע אָפּשאַצונגען פון דער קריג, ווייל ער אַליין האָט נישט געלייענט קיין צייטונגען.

ווען איך האָב פאַרלאָזט אונדזער שטעטל, האָט דער רב מיר געזאָגט, אַז ער וואָלט אויך פאַרלאָזן דאָס שטעטל, אָבער די אחריות וואָס ער טראָגט פאַר די אָרטיקע יידן, לאָזט אים נישט אַוועקפאָרן און ער מוז פאַרבלייבן. דער רב איז געווען אַ גדול בתורה און אַ גאָט געבענטשטער רעדנער. יוזעפאָווער יידן זענען געווען מיט אים שטאָלץ, הגם ער איז נאָך געווען יונג אין יאָרן.

אין די יוגנט־יאָרן, איז אונדזער רב געווען אַ גוטער תלמיד פון דעם אָסט־ראָווצער רבין זצ״ל, אָנערקענטער גאון ביי דעם פּוילישן יידנטום. אונדזער רב איז געזעסן און געלערנט תורה בייטאָג און ביינאַכט, אין דער היים אָדער אין בית־המדרש. ער האָט אויך געלערנט מיט בחורים. געשריבן חידושי תורה אין די רבנישע אויסגאַבן. צוגעגרייט אַרויסצוגעבן ספרים מיט חידושים אויף ש״ס און פּוסקים. צום גרויס באַדויערן, האָט ער נישט באַוויזן אַרויסצוגעבן קיין איין ספר און מיר ווייסן נישט צו עס איז עפּעס געבליבן פון זיינע מאַנוסקריפּטן. מיט טריי־

שאַפּט באַגלייט אַ גאַנץ לעבן די יוזעפאָווער יידן, ביז די היטלעריסטישע רוצחים האָבן אַ סוף געמאַכט צו זיין לעבן.

פיל יאָרן האָב איך געלערנט ביים רב און מיינע ידיעות אין תורה האָב איך אים צו פאַרדאַנקען.

אונדזער גאַנץ לעבן וועלן מיר נישט פאַרגעסן אונדזער טייערן רב.

דאָס שטעטל האָט זיך אויסגעצייכנט מיט למדנים אין תורה קענערס. עס איז געווען אַריינצוקומען אין בית המדרש אין אַ וואָכן־טאָג, שוין אָפּגערעדט פון אַ שבת און יום טוב אַז זאָלסט געפונען אַ סך יידן זיצן און לערנען, לענגאויס די טישן. זייענדיק אַריינגעטאָן אינעם לערנען, האָבן זיי אין גאַנצן פאַרגעסן אין די טאָג־טעגלעכע דאגות.

געלערנט האָט מען די פּ־שה פון דער וואָך, גמרא מיט תוספות, משניות, עין־יעקב, אָדער אַזוי אַריינגעקוקט אין אַ ספר.

אין די שבתים און ימים־טובים, איז דאָס בית־המדרש ווי אויך די שטיבלעך געווען איבערגעפילט מיט מתפללים. אויך די וועלטלעכע יידן זענען געקומען דאַווענען, קיינער איז ניט געבליבן אין שטוב.

פון די שוחטים געדענק איך ר׳ פנחס שוחט, ר׳ איטשע שוחט און ר׳ מענדל שוחט.

יידן תלמידי חכמים, יראי שמים און בעלי מידות. אויפגעשטעלט שיינע מש־פחות, זין און טעכטער, מיט וועלכע מיר האָבן געקענט שטאָלצירן. דאָס זענען גע־ווען ברייט־פאַרצווייגטע משפחות, תלמידי חכמים, גוטע בעלי תפילה, מהנה געווען די שטאָט מיט זייער שיין זינגען.

ספּעציעל וועל איך דערמאָנען ר׳ מענדל שוחט, וועלכער איז געווען אַזוי יונג, עס וואָלט זיכער אויסגעוואַקסן פון אים אַ גרויסער ייד. צו אונדזער באַדויערן איז ער דער ערשטער געפאַלן אַ קרבן, נאָך פריער ווי עס האָט זיך אָנגעפאַנגען די אַלגעמיינע אויסראָטונג.

ר׳ אריה קנאביל (דער פרומער לייביש) איז יום ולילה געזעסן און געלערנט תורה. מיר האָבן געוווסט אַז ער איז אַ גרויסער למדן און ערלעכער חסיד, אָפּגע־היטן אַלע מצוות, ניט פאַרנומען זיך מיט קיין אַרבעט, אָדער האַנדל, אַ גאַנץ לעבן געדינט דעם רבונו של עולם, ניט מוותר געווען קיין איין מאָל צו דאַווענען מיט מנין, אַפילו אין די קריג־טעג, איז ער געגאַנגען אין בית־המדרש, ווען דער בית־מדרש איז שוין געווען פאַרנומען דורך דעם מיליטער. ער האָט באַקומען קלעפּ פון די היטלעריסטישע זעלנער (די ערשטע טעג פון דער קריג האָבן זיי נאָך נישט געהרגעט). מען האָט אים גערופן דער פרומער לייביש, צוליב זיין גרויסער פרומקייט.

ר׳ לייביש בויגען האָט תמיד געזוכט תלמידים צווישן קינדער, כדי ער זאָל מיט זיי לערנען תורה. ער פלעגט אין בית־המדרש פרעגן אַ קינד צי ער וויל לערנען,

און אויב ער האָט באַקומען אַ פּאָזיטיוון ענטפער, האָט ער אים באַלד צוגענומען צו זיין גרופּע תלמידים און מיט אים געלערנט אָן שום שכר.

עס איז נאָך געווען פיל יידן לומדי תורה, אָבער איך קען נישט שרייבן וועגן אַלעמען, איך וועל דעריבער דערמאָנען זייערע נעמען.

מ. נ. לעמער, בעריש שוואַרץ, משה אהרן דיקשטיין, אליעזר אונטערבוך, שלום בערגמאַן, איטשע שליכער, מרדכי פירשטמאַן, יוסף הערש זילבערשטיין, ווי אויך די בחורים וואָס האָבן געלערנט אין בית־המדרש: געצל בערגער, יצחק פלאַמענבוים, משה אאנ״ד.

אַלע זענען אומגעקומען אויף קידוש השם — ווער אין לאַגער, ווער אין געטאָ, ווער אין דער אַלגעמיינער אַקציע. אויסער מ. נ. לעמער ז״ל, וואָס איז נפטר געוואָרן אין כפר־סבא.

כבוד זייער אַלעמענס אָנדענק.

הערשעלע יעקב משה׳ס

יצחק וואַרמשטיין

איך וועל פאַרענדיקן מײנע זכ׳ונות פֿון שטעטל מיטן שילדערן די געשטאַלט פון הערשעלע יעקב משהס, באַקאַנט געווען מיט זײן פרומקײט און למדנות. געווען באַליבט בײ אַלע אײנוווינערס. די רײבונגען און מחלוקתן צווישן די שטרענג־רעליגיעזע ײדן און די ציוניסטן זענען געווען זײער אָפטע און טײלמאָל — אַפילו פײנלעכע. יעטוועדע ציוניסטישע טעטיקײט, ווי אַן עפנטלעכע פאַרזאַמלונג, אַן אַקאַדעמיע, אַ פײערונג, האָבן בײ די רעליגיעזע ײדן געמײנט מחלל שבת זײן, טאָן אַזוינס וואָס איז קעגן שולחן ערוך. אָבער הערשעלע, טראָץ זײן שט׳ענג אָפּגעהיטענער פרומקײט, האָט זיך קײנמאָל ניט באַטײליקט אין די שטערונגען מצד די פרומע. נאָר אײנמאָל האָט ער יאָ עפּעס געטאָן, אויף זײן שטײגער — שטיל, צוריקגעהאַלטן, מיט עניוות.

דאָס האָט פּאַסירט דעם צענטן טאָג אין חודש טבת תרפ״ו, אַ שבת־צו־נאַכטס, ווען ס׳האָט באַדאַרפט פאָרקומען אַ פאָרשטעלונג פון אונדזער דראַמאַטישן קרײז אינעם צימער פון דער „תרבות״־שול, וואָס האָט זיך געפונען אינעם הויז פֿון יעקב לובערט דער קצב. כדי צוגרײטן די בינע, האָט מען געמוזט טאָן אַ „שטאָך אין שבת״ — און דאָס צימער האָט זיך געפונען ניט ווײט פון דער שיל. נאָך שבת אין דער פרי, בעתן דאַווענען, האָט דער יונגער רב פון שטאָט, שמעון פּזשענצעווסקי, געהאַלטן אַ פײערדיקע רעדע קעגן די וואָס ווען מחלל שבת זײן. דערנאָך האָבן עטלעכע ײדן זיך אַן עצה געהאַלטן און באַשלאָסן, אַז צוליב דעם וואָס די פאָרשטעלונג דאַרף פאָרקומען אין דער וווינונג פון דעם קצב, און דער רב מיטן שוחט האָבן אַ דעציזידירנדיקע השפּעה אויף אים, איז מען באַלד מוצאי שבת אַוועק צו אים, כדי זיך אַרײנבאַקומען אין זאַל און שטערן דער פאָרשטעלונג. מען האָט אָבער קײנעמען ניט אַרײנגעלאָזט. זענען זײ אַרײן צום קצב אין שטוב און אָנגעהויבן דאָרט טאַנצן און זינגען, ווײסנדיק אַז די וואַנט איז אַ בשותפותדיקע אויך פאַרן צימער ווו מען שטעלט פאָר — און אַזוי אַרום וועלן זײ שטערן דעם גאַנג פון דער פאָרשטעלונג. אמת, דורך דער וואַנט האָט זיך געהערט אַ חסידיש געזאַנג, געשרײען, זמירות און טענץ — אָבער די פאָרשטעלונג האָט מען ניט איבערגעריסן.

בלויז אײנער האָט זיך ניט באַטײליקט אין יענע טענץ און זמירות — דאָס איז געווען הערשעלע. אויף זײן שטײגער, האָט ער שטילערהײט זיך אַוועקגעשטעלט נאָענט פון אַרײנגאַנג צום טעאַטער און זײן בלויזע אנוועזנהײט, זײן שטומער בליק און ווירדיקע האַלטונג, האָט באַוויגן אײניקע ײדן זיך אָפּצוהאַלטן פון צו זען די פאָרשטעלונג, הגם זײ האָבן נאָך מיט אַ סך טעג פריער געקויפט בילעטן.

אַזאַ איז געווען הערשעלעס כוח...

אַ ייד מיט אַ וואַרעם האַרץ

אליעזר לערנער

ווער האָט ניט געקענט ר׳ הערשלען הי״ד? אַ ייד וואָס האָט געלערנט תורה מיט בחורים און דערוואַקסענע שלא על מנת לקבל פרס. געאַרבעט אַליין זייער שווער, נישט אויסגענוצט אַנדערע. דערצויגן אין שטוב יתומים אויף אייגענעם חשבון, און געווען אַ גרויסער מכניס אורחים, ווי אברהם אבינו בשעתו. דערצויגן אַ דור פון תלמידים (איך בין איינער פון זיי), געלערנט זיי גיין אין דרך הישר, געהאַט אַן אייגענע קאַסע פון גמילות חסד. געהאָלפן יעדן איינעם וואָס האָט זיך נאָר געווענדעט צו אים.

פיל יתומים האָט ער געהאָלפן חתונה מאַכן, און געטאָן פיל גוטס, דאָס האַרץ איז פאַרווייטיקט, ווען עס דערמאָנט זיך וואָס פאַר אַ טויט ער האָט געהאַט.

זאָל דער טייערער ייד דערמאָנט ווערן צום גוטן. אַ ייד מיט אַ וואַרעם האַרץ און אַ סך גוטע מידות. געווען אַ גרויסער נדבן און געגעבן צדקה מיט אַ ברייטער האַנט. אַ גרויסער תלמיד חכם, וואָס האָט אויסגענוצט יעדע פרייע שעה צו לערנען תורה, און געווען זייער צופרידן ווען עמעצער האָט זיך געוואַנדן צו אים צו פאַר־טייטשן אַ שווערע סוגיא אין תלמוד.

אין די וועגן פון אברהם אבינו

נחום קאפענשטאָק

אין אונדזער שטעטל זענען אויך געווען צדיקים. נעמט אזא ייד ווי הערשעלע אפּור־ברוכס. ער איז געגאנגען אין די דרכים פון אברהם אבינו. נישט געווען קיין פּאַל, אז ביי זיין טיש — שבת, יום־טוב, צי אין דער וואָכן — זאָל נישט זיצן אַן אורח אָדער צוויי. זיין היים איז אויך געווען אָפן צום שלאָפן פאַר אָרעמעלייט. ער האָט געאַרבעט פאַר יעדן ווילטעטיקן צוועק — ביקור חולים, גמילות חסד, הכנסת כלה. ס׳איז אַ חוב צו דערמאָנען און פאַראייביקן אַזאַ ייד.

די גאָרקיך פון „דזשאָינט"

ע. הינדיס

נאָכן פאַרענדיקן די ערשטע וועלט־מלחמה, האָט דער הונגער באַהערשט א סך שטעט און שטעטלעך אין פוילן. באַזונדערס האָט דערפון געליטן די יידישע באַפעלקערונג, וואָס האָט דער עיקר געוווינט אין די שטעט, בעת די קריסטלעכע באַפעלקערונג, די מערהייט איינוווינער אין דאָרף, האָבן ווייניקער געליטן. צו הילף דער ליידנדיקער באַפעלקערונג איז געקומען די אַמעריקאַנער רעגירונג, בראש מיטן פרעזידענט ווילסאָן און געשיקט אינעם אויסגעהונגערטן לאנד שיפן מיט מעל, צוקער, פעטקייטן, קאקאאָ. דער פאַרטיילער פון די פּראָדוקטן איז געווען דער „דזשאָינט", די וויכטיקע יידיש־אמעריקאנער הילף־אָרגאניזאציע.

איך געדענק גוט, הגם נאָך א ייִנגל געווען, ווי אזוי דער „דזשאָינט" האָט געפירט זיין טעטיקייט אין אונדזער שטעטל. צומערשט איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ געזעלשאַפטלעכער קאָמיטעט: משה האָפמאַן, נתן טייער און מיין פאָטער משה־נפתלי לעמער. זיי האָבן באשלאָסן איינצושטעלן א גאָרקיך פאר די הונגעריקע און נויטבאדערפטיקע יידן. אלס לייטערין פון דער קיך איז באשטימט געווען די שנור פון יאיר גופעל, אן אלמנה, וואָס איז געקומען קיין יוזעפאָוו פון ווארשע. מ'האָט אָפּגעדונגען א האלב הויז וואָס איז נישט געווען באַוווינט, ביי גרינעלע שווארץ, אלץ אויסגעקאלכט און אויסגערייניקט, כדי צוגרייטן א מאָדערנע, היגיענישע קיך. דאָרט האָט געהערשט א וווּנדערבארע אָרדענונג. א סברה, אז דאָס איז געווען דער ערשטער קערן פארן איינשטעלן שפּעטער אן אָרגאניזירט יידיש־געזעלשאפטלעך לעבן.

יעדן פרי זענען געקומען אהין יידישע קינדער, אוועקגעשטעלט זיך אין דער ריי און מיטן טעפּעלע אין האנט געווארט אזוי לאנג, ביז זיי האָבן באקומען הייסע קאַקאַאָ פון קאָנדענסירטער מילך, וואָס האָט דעמאָלט אַרויסגערופן גרויס וווּנדער און א ווייכע, פרישע און געשמאקע זעמל. מיר פלעגן דאָס אלץ שנעל אויפעסן און אויסטרינקען מיט דער גרעסטער הנאה.

די קיך האָט אויך אַרויסגעגעבן מיטאָגן די וואָס האָבן זיך דערין געניייטיקט און דער „דזשאָינט" איז אין יענע צייטן אַ סך דערמאָנט געוואָרן מיט דאַנק־באַרקייט, ליבע און אנערקענונג.

צום אָנדענק פון מיין שוועסטער שרה און משפחה

אפרים וואַרמשטיין

איך האַלט פאַר מיין הייליקן חוב צו פאַראייביקן אין אונדזער יזכור־בוך דעם אָנדענק פון מיין מוטער זעמע וואַרעמשטיין, מיין שוועסטער שרה, איר מאַן און זייערע דריי קינדער: לאה, יעקב און פסח־יוסף דרילעוויטש, וואָס זענען ברוטאַל דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשע און פוילישע מערדערס.

נאָר פאַר אַלעמען וויל איך שילדערן די אייגנאַרטיקע לעבנס־געשיכטע פון מיין שוועסטער שרה — אַ טויב־שטומע פון די פריסטע קינדער־יאָרן, וואָס האָט ניט געלערנט אין קיין שול, דאָך האָט זי זיך אויסגעלערנט אַ פאַך, חתונה געהאַט און דערצויגן דריי קינדער, ניט אָנגעקומען צו קיינעמס הילף. איר גאַנצן באַוווסט־זיניקן לעבן האָט זי ניט געקענט הערן קיין שלעכט וואָרט — ווייל זי איז געווען טויב; אָבער אויך קיינעמען ניט געזאָגט קיין שלעכט וואָ־ט — ווייל זי איז געווען שטום...

שרה איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1892. (איך בין געבוירן געוואָרן מיט 6 יאָר שפּעטער). ווי מיין מוטער האָט דערציילט, איז שרה געווען זייער אַ געראָטן קינד. ווען זי איז אַלט געווען 5 יאָר, איז זי קראַנק געוואָרן אויף טיפוס און אַ קאָמפּליקאַציע פון דער קראַנקהייט האָט גורם געווען דערצו, אַז זי איז פאַר־בליבן אַ טויב־שטומע. מיינע עלטערן זענען מיט איר געפאָרן צו פאַרשידענע דאָקטוירים (אין יענער צייט איז אין אונדזער שטעטל ניט געווען קיין דאָקטער) און צום אַלטן בעלזער רבין. דאָס איז געווען אין יאָר 1901. ס׳האָט אָבער גאָרניט געהאָלפן. מיין שוועסטער איז פאַרבליבן אַ טויב־שטומע. אַ שול פאַר אַזעלכע געלי־טענע קינדער — איז אין יוזעפאָוו ניט געווען, פונקט ווי ס׳איז אַפילו ניט געווען אַ געוויינלעכע עלעמענטאַר־שול, וואָס האָט זיך געעפנט ערשט אין יאָר 1908.

צו פערצן יאָר הייבט מיין שוועסטער אָן צו לערנען זיך שניידעריי. אַזוי ווי זי איז געווען אַ קלוג מיידל און אויך געהאַט אַ גוטע ראיה, האָט עס איר געהאָלפן צו פאַרשטיין מיטן בליק דעם צווייטן. זי האָט אויך זייער שנעל זיך אויסגע־לערנט דאָס פאַך.

אין יאָר 1915, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט זי שוין געאַרבעט זעלבשטענדיק ביי אונדז אין שטוב. אין אָנהייב איז אונדזער מוטער געווען איר „דאָלמעטשערין", געהאָלפן פאַרשטענדיקן זיך מיט די קליענטן, דער עיקר — פויערטעס פון די אַרומיקע דערפער. בכלל האָט שרה געהאַט אַ סטאַבילע קלי־ענטעלע, וואָס האָט שוין געפונען די געמיינזאַמע שפּראַך מיט איר. אַלע האָבן זיך קעגנזייטיק פאַרשטאַנען. אַז ס׳איז געקומען אַ נייער קליענט, האָט מיין מאַמע אַרויסגעהאָלפן.

הגם שרה האָט קיינמאָל ניט געלערנט, פלעגט זי די אַראָפּגענומענע מאָסן

פאַרשרייבן און געדענקען צו ווען זיי געהערן, פונקט ווי זי האָט אויסגעצייכנט געוווסט צו ווען עס געהערט דער שטאָף. זי איז געווען איינע פון די בעסטע שניידערינס אין שטעטל און האָט גוט פאַרדינט אויך. ביי יידן זאָגט מען טאַקע „כל מום רע" — אָבער שרה איז געווען דער היפוך דערפון: אַ גוטהאַרציקע פאַר אייגענע און פאַר פרעמדע. זי האָט אַ סך געאַרבעט, פון באַגינען ביז דער שפּעטער נאַכט און געשפּאָרט געלט. אונדזער מוטער איז שוין אין יענער צייט געווען אַן אַלמנה, נאָר איר זון און טאָכטער אין אַמעריקע האָבן פון צייט צו צייט געהאָלפן; דערפאַר האָט שרה געקענט שפּאָרן פאַר זיך.

געקומען אַ צייט, ווען מ'האָט אָנגעהויבן איר ריידן שידוכים. זי האָט חתונה געהאַט מיט אַ בחור אַ צוקער־בעקער, וואָס האָט נאָך דער חתונה גענומען אַרבעטן פאַר זיך, אָבער וואָס מערער ער האָט געבאַקן די זיסוואַרג, אַלץ גרעסער איז געווען דער דעפיציט. זייער צוזאַמענלעבן האָט ניט מצליח געווען — און אַ יאָר נאָך דער חתונה האָט מען זיך געגט.

אין יאָר 1920 האָט אין אונדזער שטעטל זיך געפונען אַן אַלמן, אין זעלבן עלטער ווי מיין שוועסטער. זיי זענען זיך געפעלן געוואָרן און חתונה געהאַט. דאָס צוזאַמענלעבן האָט זיך גוט איינגעשטעלט. מיין שוועסטער האָט געבוירן דאָס ערשטע קינד — לאה. אַזוי ווי דער צווייטער מאַן איז ניט געווען קיין גרויסער פרנסה־געבער, האָט מיין שוועסטער באַדאַרפט אַרבעטן. זיי האָבן געוווינט אין איין דירה מיט מיין מוטער. מיט דער צייט האָט שרה געבוירן נאָך צוויי קינדער: יעקב און פסח־יוסף. פאַרשטייט זיך, אַז אַרבעטן און מפרנס זיין די משפּחה און דערציען דריי קינדער — איז ניט געווען פון די לייכטע זאַכן. די מאַמע האָט איר אַרויסגעהאָלפן, ווייל שרהס מאַן איז געווען אַ קעלנער און יעדער זומער האָט ער געאַרבעט אין די קורערטער. געקומען אַהיים איז ער ערשט נאָכן סעזאָן, אין ווינטער. אַזוי האָט שרה, צוזאַמען מיט דער מוטער, דערצויגן אירע דריי גע־ראָטנע קינדער.

אין יאָר 1939 איז לאה אַלט געוואָרן 16 יאָר, יעקב — 14 יאָר און פסח־יוסף — 11. יעקב איז געווען אַ פלייסיקער בחור. ער פלעגט אויפשטיין פרי, לויפן אין בית־המדרש דאַווענען און נאָכן אומקערן זיך אַ היים, אָפּעסן אויף גיך פרישטיק און גיין אין שול לערנען. בכלל האָט אונדזער מוטער געהאַט אַ סך נחת פון אירע דריי אייניקלעך.

מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָבן זיך אָנגעהויבן די שוואַרץ־פינצטערע טעג. די דייטשע רוצחים אָקופּירן אויך אונדזער שטעטל. עס הייבן זיך אָן די רדיפות און פייניקונגען. די פּוילישע שכנים ווייזן אָן די דייטשן ווו און וועלכע יידן האָבן באַהאַלטן סחורות. מען רייסט אויף יידישע קראָמען און די פּאָלאַקן און דייטשן רויבן יידיש האָב־און־גוטס. אויך אין די היימען פלעגן זיך אַריינרייסן די דייטשן און נעמען וואָס נאָר ס'האָט זיך זיי פאַרגלוסט. די פּאָלאַקן

האָבן אויך געמסרט אויף די יידן וואָס באַזיצן כלומרשט גאָלד און דאָלאַרן — און ווער עס האָט ניט געהאַט זיי צו געבן, איז אַוועקגעפירט געוואָרן אין אַן אומבאַ־קאַנטער ריכטונג און מ'האָט שוין אַזאַ איינעם מערער ניט געזען.

אין יוזעפאָוו איז פאָרגעקומען אַ גרויסער יאַריד, נאָך וועלכן דאָס שטעטל איז געבליבן פאַרמיסטיקט. בעת דער דייטשער אָקופּאַציע איז דער יאַריד אויסגע־פאַלן גראָד אין דער וואָך פון ראש־השנה. אָנשטאָט די פויערים זאָלן אָפּרייניקן דעם מאַרק, ווי זיי האָבן געהאַט אַ פליכט עס צו טאָן, לויט אַן אָפּמאַך מיט דער גמינע, האָבן די דייטשן געכאַפּט די יידן וואָס זענען ראש־השנה געגאַנגען דאַווענען אין שיל און באַדאַרפט פאַרבייגיין דעם מאַרק. די רוצחים האָבן צוגענומען ביי די יידן די טליתים און זיי געגעבן בעזימער, לאָפּעטעס און גראַבלעס, צווינגנדיק זיי אָפּצורייניקן דעם מאַרק.

פאַר די יידן איז דאָס לעבן אין שטעטל געוואָרן אומדערטרעגלעך. מען האָט גרויסע טיילן פון זיי גענומען כלומרשט צו דער אַרבעט — אָבער מער האָט מען זיי ניט געזען.

איינמאָל האָט זיך באַוויזן אַ מעלדונג, אַז יידן וועלן אַרבעטן אין טאַרטאַק ביי דער סטאַציע גורעצקי — און מ'וועט זיי צו קיין אַנדערע אַרבעטן ניט נעמען. האָבן אַ סך יונגע מענער זיך פאַרשריבן צו דער אַרבעט אין טאַרטאַק. צווישן זיי אויך מיין שוועסטערס זון יעקב. גאַנץ פרי איז ער אַוועק צו דער אַרבעט און אין אָוונט זיך אומגעקערט אַ היים. מיין שרה האָט צו יענער צייט נאָך געפירט איר שניידעריי־וואַרשטאַט, דער עיקר פאַר די פויערטעס, הגם עס זענען דאַן שוין געווען פיל קריסטלעכע שניידערינס. קיין רוסלאַנד האָב איך אין יאָר 1941 דערהאַלטן אַ בריוו פון מיין מוטער, אין וועלכן זי האָט געשריבן, אַז פאַר דער אַרבעט ברענגען די פויערטעס פּראָדוקטן און פון דעם האָבן זיי זיך אויס־געהאַלטן. אַ געוויסע נאַכט איז יעקב ניט געקומען אַהיים. דאָס איז געווען די לעצטע נאַכט זיינע, ווייל יענעם טאָג האָט מען אַלע יידישע אַרבעטער אין טאַרטאַק דערשאָסן.

שרה איז געלאָפן אין דער פרי זיך נאָכפרעגן אין טאַרטאַק אויף איר זון — און מער ניט צוריק געקומען. דאָס זעלבע איז געשען מיט אונדזער מוטער, וואָס איז מיט די אַנדערע צוויי קינדער אַוועק אין טאַרטאַק זיך נאָכפרעגן אויף דער טאָכטער און אייניקלעך...

כבוד זייער אָנדענק!

אונדזערע בעלי-מלאכות

ע. א״ל

ס׳וואָלט געווען א טעות צו מיינען, אז די יידישע יוזעפאָוו האָט דער עיקר געלעבט און זיך באַשעפטיקט מיט מסחר. אויסערלעך, האָט זיך געקענט שאַפן אַזאַ איינדרוק, ווייל די צוויי פאַדערשטע רייען אַרום דעם הויפּט־פּלאַץ ביים ראַטהויז זענען געווען געדיכט פאַרנומען פון געשעפטן און אין די יאַריד־טעג — ארומגעשטעלט מיט ביידלעך און סטראגאנעס מיט אלערליי סחורות און געבעקסן. נאָר א טיפער אריינבליק אינעם עקאָנאָמישן לעבן פון שטעטל אנטפּלעקט פאַר אונדז גאָר אַן אַנדער בילד.

ניט ווייניק משפחות האָבן זיך באַשעפטיקט מיט סטאָלעריי. אין די לעצטע יאָרן פאַ־ן חורבן איז אויך אנטשטאנען א סטאָלער־קאָאָפּעראַטיוו פון „העובד״. פון די אָנגעזעענע סטאָלער־אַרבעטער אין יוזעפאָוו דאַרף מען פאַררעכענען אפרים און יצחק ווארמשטיין (ביידע לעבן איצט אין ישראל און געהערן צו די איניציאַטאָרס אַרויסצוגעבן אונדזער יזכור־בוך); מאיר גראָסהיים און זיין ברודער יהודה גראָסהיים (איצט אין חיפה); יוחאלע פעלץ, פון די עלטסטע סטאָלערס. און אויב איך מאך ניט קיין טעות, האָבן אלע געלערנט ביי אים דאָס פאַך; יאָקל באגלייבטער, משה לערנער, חיים־לייב וואגמייסטער (אלע אין חיפה).

אויך שניידעריי האָט פאַרנומען אַ וויכטיקע פּאָזיציע אין דער „עקאָנאָמישער פּיראַמידע״ פון שטעטל — אַזוי די גוטע פּאַכלייט, ווי די טאַנדייטניקעס. צומערשט דאַרף דערמאָנט ווערן אלי־מאיר בין, וועמענס פּאַכמענישקייט האָט זיך ניט געקענט פאַרשיַמען לגבי די זאמאָשטשער שניידערס און זיין ברודער שמחהלע. און די טאַנדייטערס: די משפחה דוד לאָהן, די משפחה מענדל שניידער, די ברי־דער: יאַנקעלע, משה, בערטשי, די שוועסטער ריווטשע און איר מאַן שמואל שטילפוס, די משפחה לייזער אויסלענדער (דער זון יאַנקל לעבט אין חיפה); די משפחה אָקס, ווי אויך דער דאַמען־שניידער איטשעלע לעדער.

שניידערינס: איטעלע קאליכמאן, לאהטשע, א קרובה פון אלי־מאיר, צפורה פעכער, צפורה בוימוואָל (קרית־חיים), שרה לערנער, די שוועסטער פון חנהטשע און אליעזר. אין לעצטנס — הענע שניידמעסער (היינט — אין חדרה).

אויך מיט שוסטעריי האָבן זיך באשעפטיקט א סך יידישע משפחות. מיר געדענקען נאָך די שוסטערס פון דער ערשטער וועלט־מלחמה: נעטיל, וואָס האָט פאריכט שיך אין הארבסט און אין ווינטער, ווייל זומער האָט ער אויסגעארבעט סאָדע־וואַסער. מיט שוסטעריי האָט ער זיך פאַרנומען אין די אַרומיקע דערפער. די משפחה גורטלער — לוי; די משפחה ספאָדיק, די ברידער משה און אברהם, אויסגעצייכנטע פאַכלייט, אַפילו לויט די מאָדערנע באַגריפן; משהלע פאַרשטמאַן וואָס האָט זיך אומגעקערט פון וואַרשע אַלס געניטער פאַכמאַן (וווינט איצט אין בת־ים).

אַ דאַנק די שוסטערס האָבן זיך מפרנס געווען פון קאַמאַשנמאַכעריי לייביש פלוג (קאמאשניק) און יצחקל בריק.

געווען אויך בייטלמאַכערס, אָדער טאַשן־נייערס — אַ פאַך וואָס איז געברענגט געוואָרן פון וואַרשע. די ערשטע פאַבּלייט אין דער בראַנזשע איז געווען אַ ברייט פאַרצווייגטע משפחה פון וואַרשע ביי וועלכער עס האָבן געלערנט: חיים (פילי) פלומענבוים, די ברידער קאפינשטאָק, וואָס זענען מיט דער צייט געוואָרן זעלבשטענדיקע מייסטערס.

פון די פריזירערס געדענקט זיך נאָך דעם אַלטן שמואל חסיד, וואָס איז אין זיין צייט געווען דער איינציקער פריזירער אין שטעטל. דערנאָך האָבן זיך געעפנט מער מאָדערנע ראזורעס מיט דער ניי־עסטער אויסשטאַטונג. יאָסל גרינבע־ג איז געווען אַ גוטער פאַכמאַן. שלמה וואַלדמאַן, דער איידעם פון שלמה פעלדשער, און לעצטנס — פונעם בילגאָרייער ייד וואָס האָט זיך באַזעצט אין יוזעפאָוו און געעפנט אויפן שאָסיי אַ מאָדערן אויסגעשטאַטע ראַזורע.

אין די יאָ־ן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אלעמען געווען באקאנט דער יוזעפאָווער היטלמאַכער יוסף־זינדל הערמאַלין. ער איז געזעסן ביים אַריינפאַר אין שטעטל פון דער זייט פון פאָטדאַני, אַנטקעגן דעם פריזירער שמואל חסיד. דער היטלמאַכער איז געווען אַן אויסטערלישער טיפּ. אין די יאַריד־טעג פלעגט ער מיט זיין קרעמל היטלען זיך אַוועקשטעלן אויפן מאַרק און מעסטן יעדן פויער אַ הוט, דערביי שווער געסאָפּעט. אויך אבא גראַף, אויב דער זכרון פאַרפירט מיך נישט, האָט זיך באַשעפטיקט מיט היטלמאַכעריי און מיט פאַרקויפן זיין פראָדוקציע. נאָכן קריג האָבן די היטלמאַכערס באַקומען ערנסטע קאָנקורענטן: יוסף פאָזנאַנסקי־הערצמאַן, וואָס האָט געברענגט גרייטע סחורה פון זאַמאָשטש, און זי געלויבט אויף יעדן יאַריד: „טשאַפּקי, טשאַפּקי” (היטלען, היטלען!...).

די בעקעריי־אייגנטימערס האָבן טיילווייז זיך באַשעפטיקט מיט מלאכה — אויסאַרבעטן און אויסבאקן דאָס ברויט — אין טיילווייז מיט מסחר — פאַ־קויפן די פארטיקע פראָדוקציע. דער רוב בעקער־משפחות האָבן געהאט זייערע אונטער־נעמונגען אויף די הויפּט־גאַסן: פון יאַנקעלע וואַקס, ד. ש. לייטער, ראובן קאָרן, משהקע וואַרמשטיין, רחל (די שומלעכעס), פון ביידע זייטן גאַס. דאַקעגן די בע־קעריי פון יאַנקל צעבער האָט זיך געפונען אין אַ זייטיק געסל.

יעדע בעקעריי האָט געשמט מיט איר ספּעציפיש געבעקס. דאָס בעסטע ווייצן־ברויט איז געוואָרן אויסגעבאַקן ביי יאַנקל צעבער, בעת יאַנקעלע וואַקס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט געבייטלט ברויט. ראובן בעקער האָט געשמט מיט זיינע בייגל, צו וועלכע אַ טייל איינוווינער פלעגן זיך אויפהייבן גאַנץ פרי, כדי ניט פאַרזוימען

דאָס געשמאַקע געבעקס, וועלכעס מען פּלעגט כאַפּן פון אויוון — אַ גלאַנציקס, וואַרעמס און קנאַקעדיק. רחל שומלעכעס און איר שוועסטער, די פרוי פון משהקע וואַרמשטיין, האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייערע פּלעצלעך, באַשיטע מיט מאָן און ציבעלעס.

אויסער די אָפּיציעלע בעקערייען וואָס פלעגן טאָג־טעגלעך באַקן פאַר די באַדערפענישן פון דער יידישער באַפעלקערונג, האָבן זיך געפונען אין שטעטל היימישע בעקערייען וואָס זענען געווען טעטיק אין די יאַריד־טעג און אין די גרויסע רעליגיעזע יום־טובים („אָדפּוסטי”). זייערע געבעקסן פלעגן פאַרקויפט ווערן אויף טישן, בענקלעך און וועגעלעך, ווייל די אַלע האָבן ניט געהאַט קיין סטאַבילע געשעפטן.

פאַרשטייט זיך, אַז צווישן דער יידישער באַפעלקערונג זענען געווען כלערליי באַשעפטיקונגען. איינעם פון זיי געדענק איך — קלמן־דוד אונטערבוך (מיין זיידע), וואָס פלעגט ביי די פּויערן און פּריצים קויפן די וואַקסענע פאָרמעס ווו די בינען האָבן געלייגט דעם האָניק. אַלס קינד פלעג איך באַוווּנדערן די סימעטרישע קעמערלעך וועלכע די בינען האָבן אַזוי מייסטערהאַפט אויסגעאַרבעט. אין גרויסע, 200־ליטערדיקע פּעסער פלעגט מען אַריינלייגן די דאָנגעס מיטן האָניק און נאָכן אָפּליגן דאָרט אַ געוויסע צייט, האָט דער האָניק זיך אָפּגעזעצט אונטן און די דאָנגעס פלעגן אַרויפשווימען אויבן. דערנאָך האָט מען אָפּגעטיילט דעם דאָנג פונעם האָניק. פונעם צעוואַרעמטן דאָנג האָט מען אויסגעאַרבעט לאַנגע וואַקסענע ליכט, וועלכע פרומע יידן פלעגן באַנוצן אַלס יום־כיפּור־ליכט און זיי אָנגעקשטעלן אויפן טיש ווו זיי האָבן געדאַוונט. אַ שבת־גוי פלעגט אַרומגיין פון איין בית תפילה אין צווייטן און דאָרט אַכטונג געבן, אַז אַן אויסגעטריפט אָדער אויסגעלאָשן ליכט זאָל ווייטער ברענען. אייך די קריסטן פלעגן ביי אים קויפן וואַקסענע ליכט און זיי מיטברענגען אין קלויסטער צו זייערע תפילות.

קלמן־דודס ברודער נתן אונטערבוך, מיין עלטער־פעטער, האָט געהאַט אַ קאַשע־מיל. די פּויערן פון דער געגנט האָבן צו אים געברענגט זון־באַרשטן, הירש, קאַשע, קוקורוזע און אויך גערשטן. ער פלעגט דאָס אַלץ צעמאָלן.

יעקב־משה שלייכער האָט געהאַט אַן אייל־פּרעסעריי („אָלעיאַרניע”), ווו־אַהין די פּויערן פון דער גאַנצער אומגעגנט האָבן געברענגט פּראָסע, קערנער פון זונרויזן, כדי אויסצוקוועטשן אייל. די דאָזיקע אונטערנעמונג האָט זיך גערעכנט צו דער „שווערער אינדוסטריע” אין שטעטל. איך פלעג שעהן שטיין און באַוווּנדערן, זייענדיק אַ קינד, ווי פון באַלקן האָט אַראָפּגעהאָנגען די שווערע ראָד און געמאָלן די קערנער. אַ סך מאָל פלעגט דאָס ראָד פאַרשטרייקן און איין פּויער האָט עס ניט געקענט לאָזן אין באַוועגונג.. דאַן האָבן זיך „איינגעשפּאַנט” אַ צוויי־דריי פּויערן אויף צו קלאַפּן מיטן שטויסער.

דאָס פאַבריקל פון סאָדע־וואַסער פון מיין פאָטער משה־נפתלי לעמער האָט שוין געהערט צו די מאָדערנע אונטערנעמונגען פון שטעטל. דאָס פאַבריקל איז אַנטשטאַנען נאָך אַ גזירה פון צאַר, אַז מען טאָר ניט פאַרקויפן קיין גאַזאַ, נאָר פון דעסטילירט וואַסער נאָכן אויספאַרעווען. געהאָלפן פּראָדוצירן דאָס סאָדע־וואַסער האָבן צוויי יידישע אַרבעטער: מאַטיסל ניסל האָט געברענגט וואַסער פון ברונעם און אָנגעפולט דעם גרויסן קעסל און דער הויכער נעטל („גלייכער" — זיין פאַמיליע־נאָמען ווייס איך ניט) פלעגט דרייען דאָס ראָד פון דער מאַשין. דאַקעגן משה־נפתלי איז געווען דער כימיקער, מאַשיניסט און אַכטונג געגעבן אויפן אויספאַרעווען פונעם וואַסער, מיט וועלכע ער פלעגט אָנפילן די סיפאָנען, אַריינ־געלאָזט אינעווייניק גאַז, כדי פאַרוואַנדלען עס אין סאָדע־וואַסער.

מיט פּראָדוצירן מילכיקס האָט זיך פאַרנומען איטע רעכילס (לערנער), די פרוי פון שלום לערנער. יעדן באַגינען פלעגט זי זיך אַוועקלאָזן אין די הייף פון פּאַטדאַני און בייזיין ביים מעלקן די קי, כדי זיין אָפּגעהיטן מיט כשרער מילך. דערנאָך האָט זי די מילך צעגאָסן אין ערדענע טעפּ זי זאָל זויער ווערן און פון דעם אַראָפּנעמען סמעטענע, פון וועלכער זי האָט אויסגעאַרבט פּוטער און פון דער זויערמילך — קעז.

איטע רעכילס איז געווען אַן אשת חייל פון שטעטל, געהאָלפן אַנדערע מיט הכנסת כלה, ביקור חולים און אַנדערע מצוות.

מיט דער מילך־פּראָדוקציע האָבן זיך אויך באַשעפטיקט: זעמע וואַרמשטיין, איטע, מאַלי, שרה דאָבריס וועלכע האָט געהאַלטן פאַכט אין איזשביצע. יעדן טאָג איז זי מיט איר צוויי־רעדערדיק וועגעלע געפאָרן אין פּריצישן הויף און געברענגט פון דאָרט מילך.

אלי־לייב שוואַרץ, אַ ייד אַ שווייגער, האָט זיך פאַרנומען מיט צוגרייטן באָרשט. מיין מאַמע האָט ניט איינמאָל מיך געשיקט קויפן ביי אים קוואַס. אין אַ ווינקל פון אַלקער איז געשטאַנען אַ גרויס פאַס מיט וואַסער און פון אויבן זענען אַרומ־געשווימען קלייען, וועלכע פלעגן פערמענטירן, זויערן און פאַרוואַנדלען דאָס וואַסער אין קוואַס.

מרדכילע יעקבס, ועמענס הויז איז געשטאַנען ממש אויף די זאַמדן אַנטקעגן פערדיסאָווקי, האָט אויסגעאַרבעט האָלץ־שינדלען צו דעקן דעכער. ווען איך האָב געלערנט אין חדר וואָס האָט זיך געפונען ביי אים אין הויז, פלעג איך שעהן זיך צוקוקן צו דער מייטערהאַפטער אַרבעט פון מרדכי יעקבס, וואָס האָט גראָבע שטיקער האָלץ פאַרוואַנדלט אין דינע, פיין אויסגעשטיצטע דאַך־שינדלען.
דאַקעגן יוסף פאָרטער האָט געדעקט דעכער מיט די דאַזיקע שינדלען.

דאָס מיינט נישט צו זאָגן, אַז ער האָט זיך באַנוצט גראָד מיט מרדכילע יעקבס פּראָדוקציע, אָבער אַ קינסטלער אין פאַך איז ער יאָ געווען.

כ׳וויל נאָך דערמאָנען אייניקע בעלי־מלאכות, ווי יאַנקל טקאַטש, וואָס האָט פונעם ליין און קאַנאָפּיע וועלכן די פויערן האָבן צוגעשטעלט, אויסגעאַרבעט אויף זיין נול לייוונט פאַר פאַרטשינקעס.

די ברידער פּייוול, יאַנקל און יידל־מאיר שלייכער האָבן אויף מצבות געקריצט פּירקאַנטיקע אותיות, אין דער טיף צי בולטע. נאָר תמיד האָט די ערשטע שורה זיך אָנגעהויבן מיטן פּ. נ.

אַן איבערבלייבעכץ פון דער תקופה פונעם יוזעפאָווער דרוקעריי־וועזן זענען געווען די איינבינדערס לייבעלע שטענדער. ער האָט מיט אַ סך ליבשאַפט געטאָן די דאָזיקע מלאכה און אינמיטן דער אַרבעט אַריינגעקוקט אינעם ספר וועלכן ער האָט איינגעבינדן.

מיין שטעטל יוזעפּאָוו

(אייניקע דערינערונגען)

בצלאל לעמער

די מלחמה אין יאָר 1920

אַ שיינער זומער־טאָג. אין גרויס בהלה האָט מען מיך גענומען אַ היים פון דודל מלמדס חדר. דאָס באָלשעוויסטישע מיליטער וואָס איז אַריינגעדרינגען קיין פוילן, דערנענטערט זיך פון מזרח־זייט. איילנדיק אין שטוב אַריין מיט מיין ברודער, האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף אַ קאָלאָנע פון פּוילישן מיליטער וואָס האָט געכאַפּט קלעפּ און זיך צוריק געצויגן אויף מערב. די וועגענער זענען פיל מיט פאַרוווּנדעטע זעלנער און אַרום זיי — מידע און דערשלאָגענע סאָלדאַטן, אויף וועלכע עס זענען קענטיק די מלחמה־איבערלעבונגען. זיי ציען זיך איבערן שטעטל, פון מזרח אויף מערב, כמעט אין אן אומענדלעכן מאַרש. דאָס האָט אָנגעזאָגט די דערנענטערונג פון דער אָנגרייפערישער רוסישער אַרמיי. אַ שרעק איז באַפאַלן די קריסטלעכע איינוווינער אין שטעטל צוליב די פאַרשפּרייטע קלאַנגען וועגן דער אויפפירונג פון דער רויטער אַרמיי לגבי דער אָרטיקער פוילישער באַפעלקערונג. די דאָזיקע מורא האָט באַוויגן די קריסטלעכע איינוווינערס, בראש מיטן גלח, צונויפצורייידן זיך מיט דער יידישער באַפעלקערונג וועגן פאַרמיידן אַן אומגליק מיטן אַריינמאַרש פון די אינוואַדאָרן.

פאַר דעם צוועק איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַן אָרטיקע מיליץ פון פּאָלאַקן און יידן. מ׳האָט זיי אויסגעשטאַט אין פאַרשידענע פאַרטיידיקונג־מיטלען, אונטער דער אויפזיכט פון דער פּאָליציי. אַ דאַנק דעם פּלוצומדיקן ריקצוג פון דער רויטער אַרמיי, ווייל עס האָבן זיך אַריינגעמישט אינטערנאַציאָנאַלע פאַקטאָרן לטובת פוילן, איז פאַריבער די געפאַר פאַר יוזעפּאָוו און ס׳האָט אויפגעהערט די צוזאַמענאַרבעט צווישן ביידע טיילן פון דער באַפעלקערונג.

אונדזערע פוילישע שכנים האָבן ווידער אויסגעגלייכט זייערע רוקנס, פאַריסן די קעפּ אין דער הייך און צוריק געפילט זיך ווי די איינציקע בעלי־בתים פון לאַנד.

מען שטעלט זיך צוריק אויף די פיס

די געאָגראַפישע לאַגע פון יוזעפּאָוו און איר נאָענטקייט צו דער באַן־ליניע לעמבערג—לובלין האָט גורם געווען צו אַ שנעלער דערוואַכונג פון שטעטל אויפן עקאָנאָמישן און געזעלשאַפטלעכן געביט. ס׳האָט זיך געשטאַרקט דער האַנדל מיט געהילץ פון די אַרומיקע וועלדער, פונוואַנען די פויערן האָבן אויסגעהאַקט דיביימער און זיי פאַרקויפט צו האָלץ־סוחרים אין שטעטל. פון דאָרט האָבן זיי

שוין געוואַנדערט צו דער באַן־דירעקציע, צו סוחרים, אין לאַנד און אפילו — אויף עקספּאָרט. דער ווירטשאַפטלעכער אויפשטייג האָט געלאָזן קענטיקע שפּורן אין אַלע שטחים. דער לעבנס־ניוואָ איז באַדייטנדיק געשטיגן, אויך די אַרומיקע דערפער האָבן גענאָסן פון דער פּראָספּעריטי און די פּויערן פלעגן אָפט קומען אין שטעטל נאָך איינקויפונגען און במילא געהאָלפן אַנטוויקלען דעם האַנדל און מלאכה אין יוזעפאָוו.

די נאָענטקייט פון שטעטל צו אַ באַן־ליניע וואָס האָט אונדז פאַרבונדן מיט גרויסע שטעט, ווו ס'האָבן געלעבט אַ סך יידן, האָט געלייגט דעם חותם אויף דער קולטורעלער און געזעלשאַפטלעכער אַנטוויקלונג פון יוזעפאָוו, וואָס האָט כאַראַקטעריזירט און אויסגעטיילט אונדזער שטעטל פון אַנדערע יידישע ישובים אין דער סביבה, אפילו גרעסערע — און די לעצטע האָבן אפילו געשטוינט פון דער ראַשיקער און אַלגעמיינער אַנטוויקלונג פון יוזעפאָוו.

מיר, די געבוירענע אין די מלחמה־יאָרן, האָבן געהאַט מער מזל ווי אונדזערע עלטערע ברידער און שוועסטער, וועמענס קינדער־פרייד איז ביי זיי צוגערויבט געוואָרן אין רעזולטאַט פון קריג, ווייל מיר האָבן שוין באַקומען נאָרמאַלע בילדונג אין דער אַלגעמיינער שול, אויך יידיש־טראַדיציאָנעלע דערציונג און גלייכצייטיק גענאָסן פון אַ בעסערער עקאָנאָמישער לאַגע, וועלכע איז טאַקע דורך אונדז געוואָרן אויסגענוצט ווי אַמבעסטן.

אויפן שויס פון דער נאַטור

אין די זומער־טעג, באַזונדערס אין די חדשים יולי—אויגוסט, בעת די שול־פעריען, פלעגן מיר די מיינסטע צייט פאַרברענגען אויפן שויס פון דער נאַטור. דער טייך נאַפּרישקאַ, מערב־זייט פון שטעטל, וואָס איז געפלאָסן אין אַ שמאָלער קאָריטע צווישן באַוואַלדעטע בערגלעך און געדיכטע קוסטן אויף די ברעגעס, איז געווען דער צענטער פון טעטיקייט און פאַרגעניגן. אויף די ניט־טיפע ערטער האָבן מיר, דאָס קליינוואַרג, געבאָדן זיך און אפילו געפּרוּווט שווימען. שפּעטער איז דער טייך געוואָרן דאָס באָד־אָרט, דער עיקר פאַר דערוואַקסענע, ניט ווייט פון פאַטימאַס מיל, וועלכע איז געלאָזט געוואָרן אין גאַנג דורך די וואַסערן פון טייך. מיט דער פאַרשטאַרקטער צאָל פון באָדנדיקע, האָבן די שטאָט־טאַטעס געזאָרגט איינצואָרדענען באַזונדערע באָד־ערטער פאַר מענער און באַזונדער פאַר פרויען. אַן אומפאַרגעסלעכע איבערלעבונג איז פאַר אונדז געווען דער „טוש" אונטערן וואַסערפאַל ביי דער שלוזע, וואָס האָט באַוויגן די ראָד פון מיל.

אַן אָרט צו פאַרברענגען און אָפּרו איז אויך געווען אין זומער דער וואַלד פאַרדיסוווקאַ־פּרעדיווקאַ, וואָס האָט זיך געצויגן פון דער מזרח זייט פונעם שטעטל ביזן דאָרף און ווייטער. שבת און יום־טוב נאָכמיטאָג פלעגט דאָס שטעטל כמעט זיך אויסליידיקן פון די איינוווינערס. אויף די סטעזשקעס פון די פעלדער

און וואַלד האָט מען געזען מאַסן שפּאַצירנדיקע מיט זייערע קינדער, באַלאָדנט מיט קאָלדרעס, עסנוואַרג און טרונקען. אַלע האָבן זיך געלאָזט אין וואַלד אַריין, דאָס וואונדערבאַרע אָרט ווו מ׳האָט געקאָנט איינזאַפּן די לופט און ריח פון די סאָסנע־ביימער.

די גראָז־פּאַליאַנעס צופוסנס פון די בערגלעך זענען געווען באַדעקט מיט געדיכטע קוסטן און דאָס אָרט האָט זיך פאַרפולט מיט מענטשן וואָס האָבן געוואָלט זיך אויסציען — ווער אויפן רוקן, ווער אויפן בויך — און אָנהייבן אַריינכאַפּן די דערפרישנדיקע דופטן פון וואַלד. ס׳איז געווען אַ שאָד פאַרלירן אַ מינוט צייט. אייניקע האָבן זיך באַלד גענומען לייענען אַ צייטונג אָדער אַ בוך, צי גאָר זיך אַריינגעלאָזט אין אַ געשפּרעך. אַרום זיי איז ארומגעלאָפן דאָס קליינוואַרג און יונגטלעכע, שפּרינגענדיק און טאַנצענדיק און שפּילענדיק זיך אין כלערליי שפּי־לערייען. נאָר דאָס וויכטיקסטע — מ׳האָט גענאָסן פון דער פרישער לופט אין וואַלד.

מיטן זון־פאַרגאַנג האָט זיך אָנגעהויבן דער וועג צוריק און מ׳האָט באַשיינ־פּערלעך געזען, אַז יעדער אַיינעם איז אַ שאָד צו פאַרלאָזן דאָס דאַזיקע אָרט. האָט מען זיך געזעגנט מיט אַ „צום ווידערזען איבעראַכטאָג שבת״. די סטעזשקעס און וועגן האָבן זיך ווידער פאַרפולט מיט שפּאַצירנדיקע, נאָר אין דער ריכטונג צום שטעטל. גרויס און קליין האָט זיך אומגעקערט אַ היים, צופרידענע און גליקלעכע.

מיט דעם צייט איז דער וואַלד געוואָרן אַ צוציונגס־אָרט פאַר דאַטשניקעס פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך. זיי האָבן געדונגען צימערן ביי די פּויערים און פאַרברענגט אויף דער פרישער לופט. אויף פרייטיק און שבת זענען געקומען צו פאָרן די מענער און טאַטעס — און ס׳איז געווען פריילעך. מיטן פאַרגרעסערן זיך פון דער צאָל דאַטשניקעס, האָבן יידן מיט אונטערנעמערישן גייסט אויפגע־שטעלט ספּעציעלע זומער־קאָלאָניעס וועלכע האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג.

דער וואַלד איז אויך פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דעם וויכטיקסטן טרעפפּונקט פאַר די וואָס האָבן זיך געוואָלט אָפּזונדערן, צי פאַר ראָמאַנטישע פּאָרלעך. אַז דער זומער איז אַוועק און ס׳האָט זיך אָנגערוקט דער ווינטער, איז דער וואַלד געבליבן איינזאַם, ממש אַ פאַרגעסענער.

נאָר אויך דער טאַרנאָוואָלער וואַלד מיט זיינע דינע און הויכע סאָסנע־ביימער, האָט פאַרכאַפּט אונדזערע הערצער. דער וואַלד האָט זיך געצויגן מערב זייט פון שטעטל ביז צום דאָרף טאַרנאָוואָלע. דאָ האָבן מיר אויסגענוצט דעם שיפּועדיקן שטח מיט זיינע שיטערע ביימלעך — און נאָכן אַראָפּפאַלן פונעם ערשטן געדיכטן שניי אין די קריסטמענס־טעג, האָט מען זיך געלאָזט אַהין מיט שליטעלעך און איינציקווייז אָדער פּאָרלעך געגליטשט זיך באַרג אַראָפּ, צווישן די ביימער. דערנאָך האָט מען געשלעפּט די שליטעלעך באַרג־ארויף — און ווידער

געפלויגן אַראָפּ. ניט איינמאָל האָט דאָס שליטעלע זיך איבערגעקערט מיט די קינדער, נאָר תמיד האָט מען זיך אומגעקערט אַ היים מיט די בעסטע איינדרוקן און שטאַרקע איבערלעבונגען. אזוי האָבן מיר אויסגענוצט וואָס מערער טעג אין יאָר, כדי צו פאַרברענגען אויפן שויס פון דער נאַטור.

דער מאַרק־טאָג

אין מיין זכרון טויכט אויף איין פראַגמענט פונעם שטעטלדיקן לעבן — אַ רייכער, אַ פיל־פאַרביקער, אין וועלכן מיר, צען־יאָריקע קינדער, האָבן ניט גענומען קיין אַקטיוון אָנטייל, אָבער דאָך האָט ער אונדז פאַרשאַפן אַ סך פרייד און נחת. איך מיין — דעם מאַרק־טאָג וועלכער איז פאָרגעקומען יעדן מאָנטיק. גאַנץ באַגינען האָבן גענומען שטראָמען פויערישע וועגענער, באַלאָדענע מיט לאַנדווירטשאַפטלעכע פראָדוקטן. ביים אַריינפאָר אין שטעטל האָבן זיי אָבער געמוזט זיך אָפּשטעלן ביים „שלאַבאַן", צי „ראָגאַטקע" און באַצאָלן איינטריט־געלט אויפן יאַריד, אין איינקלאַנג מיט דער צאָל פראָדוקטן וועלכע זיי האָבן דעקלאַרירט פאַר די וועכטער פון דער „ראָגאַטקע" — און דערנאָך אַוועק אין צענטער פון שטעטל, אויפן מאַרק־פּלאַץ.

די באַלאָדענע וועגענער האָבן אין רוב פאַלן געהאַט באַגלייטערס — פּירפּיסיקע בהמות צי קעלבלעך צום פאַרקויפן אָדער צו דער שחיטה, אויך ציגן און שעפסן. פאַרשטייט זיך, אז פאַר די בהמות איז געווען אויסגעטיילט אַ באַזונדער אָרט אויפן מאַרק, געווען אויך אַ פערד־מאַרק. דאָ האָבן די סוחרים געוואָלט באַווייזן די פלינקייט און כוח פונעם פערד און אים געטריבן אין אַ שנעלן געלויף, וואָס האָט איבערגעצייגט דעם קויפער אין די מעלות פונעם פערד. בעת דער סוחר איז געווען פאַרנומען מיט רימען דעם פערד, האָבן מיר, חברה קליינוואַרג, געוואָלט אַרויסצופן וואָס מערער האָר פונעם פערדס וויידל, כדי זיך אויסאַרבעטן דערפון פידעלעך. אויך די קי האָבן מיר ניט צורו געלאָזט — און דערנאָך אַוועק אין צענטער פון מאַרק.

נאָענט פון די געשעפטן וועלכע האָבן אַרומגענומען דעם פּירעקיקן מאַרק־פּלאַץ, האָט מען אין יאַריד־טאָג צונויפגעקלאַפּט בוידן, טישן און פאַרשידענע געשטעלן מיט אַלערליי סחורות, דער עיקר — אויסאַרבייטונגען פון בעלי־מלאכות: שניידערס, שוסטערס, היטלמאַכערס, רימערס און אַנדערע. אויפן הויכן קול האָבן זיי געלויבט זייערע סחורות און ס'איז זיי טאַקע געלונגען צוציען און איבערצייגן די קונים. אין אַ צווייטן קרייז, אין באַזונדערע פליגלען, האָבן זיך אויסגעשטעלט די בוידן מיט שפּייז־אַרטיקלען. איין פליגל איז געווען פון בלויז חזיר־פלייש און זיינע באַגלייט־פּראָדוקטן. אויף לאַנגע טישן ווידער — טעפּלעך און קענדלעך מיט חזיר־פעטס (סלאָנינע). פאַרשטייט זיך, אַז מיט דער־אָ סחורה האָבן געהאַנדלט נאָר די קריסטן פון שטעטל צי פון די צוגעפאָרענע ערטער. אַנטקעגן זיי האָבן

זיך אויסגעשטעלט יידישע בעקערס מיט ברייטלעך, זעמל, קוילעטשן, בייגל און זיסוואַרט. אינעם דריטן קרייז האָבן זיך אויסגעזעצט פויערטעס אויף דער ערד און אויף אויסגעשפּרייטע זעק צי לײלעכער אויסגעשטעלט אָסעקעס פּוטער, קריגלעך סמעטענע, ווייסע קעזלעך אין לייוונטענע זעקלעך, טעפּ מיט זויערמילך.

אויף דעם אָרט האָבן זיך אויך באַוויזן כל מיני גרינוואַרג: רעטעך, רעטעכלעך, ציבעלעס, פּעטרושקע, מייערן, אוגערקעס און אַרבעס, וועלכע זענען געקויפט געוואָרן אויף דער וואָג, צי אויפן מעסטל, צי גאָר אויפן בינטל. פאַרשטייט זיך, אַז די שטעטלדיקע יידן האָבן גענאָסן פון דער שפע פּראָדוקטן און באַזונדערס די אָרעמערע שיכטן האָבן געהאַט אַ געלעגנהייט פאַר ביליק זיך איינצוקויפן די נייטיקע שפּייז.

דאָס אָרט פון גרינוואַרג האָט אויסגעזען ווי אַ פאַרביקער טעפּיך וואָס האָט געקוויקט דאָס אויג. אגב, דאָס איז געווען די אויסשליסלעכע פּראָדוקציע פון די פויערטעס, ווייל מענערישע הענט האָבן זיך צו דעם ניט צוגערירט. אויך זריעות פון פאַרשידענע גרינסן און בלומען האָבן זיך דאָרט געפונען, אין זעקעלעך, פּאַפּיר־בייטעלעך, אָדער אין טעפּעלעך, שיין און ריין פאַרפּאַקט. קיין סך קונים האָבן זיי ניט געהאַט, אָבער די פויערטעס זענען ניט געוואָרן אנטוישט און אויפן צווייטן יאַריד ווידער זיך באַוויזן מיט זייער סחורה. ביי די דאָזיקע פויערטעס איז עס פּשוט געווען אַ מין שליחות צו באַזאָרגן מיט זריעות די שטעטלדיקע איינוואוינערס.

אינמיטן טאָג איז דער הו־האַ אויפן מאַרק שטילער געוואָרן און מ׳האָט שוין געזען ווי אַ סך פויערים לאָזן זיך אַוועק אין שענק צי אין די ספּעציעלע ביידלעך, כדי דאָרט צו מאַכן די אמתע כוסע און גוט זיך אָנטרונקען און אָנעסן. אין אַ געהויבענער שטימונג, מיט אַ סך קוראַזש, האָט מען זיך געטיילט מיט די איינדרוקן פונעם מאַרק־טאָג.

מיר איז שווער צו פאַרגעסן אויף די פּאַראַזיטן פון אַזאַ יאַריד, די אייגנטימערס פון פאַרשידענע מזל־טישלעך און שפּילערייען. מיט אַ באַזונדערער איבערצייגונגסקראַפט איז זיי געלונגען צוציען תמימותדיקע פויערים, שאַפן ביי זיי די אילוזיע פון אַ גרויס געווינס — ביז די האָבן איבערגעלאָזט באַדייטנדיקע סומען ביי די שאַרלאַטאַנען...

שבתים און יום־טובים אין שטעטל

אַ גאָר באַזונדערן אָרט אין מיין זכרון פאַרנעמען די דערינערונגען פון די שבתים און יום־טובים אין יוזעפאָוו. די מאַמע פלעגט נאָך דאָנערשטיק ביינאַכט צוגרייטן די ראָשטשינע אויף צו באַקן חלות לכבוד שבת צי אויף יום־טוב. אינמיטן נאַכט פלעגט זי אויפשטיין און זיך נעמען צום קנעטן און אריינלייגן דאָס טייג אין ספּעציעלע בעקעלעך־פאָרמען און זיי אריינרוקן אינעם גוט אָנגעהייצטן

אויוון, פון וועלכן זי האָט שפּעטער אַרויסגענומען געפּלאָכטענע קוילעטשן און אויף ברוין אויסגעבאַקענע חלות. דערביי האָט די מאַמע ניט פאַרגעסן אויך צוצוגרייטן קוכנס, קיכלעך און זיסוואַרג, מיט ראָזשינקעס און צימרינג — אַלץ טעם גן־עדן...

אין די זומער־טעג פלעגט זי פּאַר די קינדער אָפּקאָכן פּיראָזשקעס מיט יאַגע־דעס, און צום לעצט — אויך ניט פאַרגעסן אין די פּלעצלעך מיט מאָן און ציבע־לעס, וועמענס טעם ליגט מיר נאָך היינט אין מויל. פרייטיק פרי פלעגן מיר זיך אויפהייבן פון שלאָף און גלייך דערפילט די געשמאַקע ריחות וואָס האָבן זיך געטראָגן פונעם הייסן באַק־אויוון — און אונדז האָט זיך אויסגעוויזן, אַז עס טראָגט זיך פון דאָרט אַ רוף: „שטייט אויף, קינדערלעך, פאַרזוכט פון מיינע פרישע און באַטעמטע געבעקסן!"...

דערנאָך, אַ גאַנצן פרייטיקדיקן טאָג, האָבן די טעכטער געהאָלפן רייניקן און פּוצן יעדעס ווינקל אין שטוב און די קיך. דער מיטאָג פרייטיק איז געווען אַנדערש ווי אַלע אַנדערע טעג אין דער וואָך, נאָר צוליבן גרייטן זיך צום פייער־לעכן מאָלצייט פרייטיק־צו־נאַכטס.

דער טאַטע און די זין האָבן זיך באַמיט יעדן פרייטיק צו פאַרענדיקן וואָס פריער זייערע באַשעפטיקונגען כדי האָבן מערער צייט צו גרייטן זיך צו שבת. נאָכן קורצן אָפּרו נאָכן מיטאָג עסן פרייטיק, האָט מען זיך געלאָזט אין באָד אַריין, אויסגעשטאַט מיט הילצערנע שקאָפּקעס און בעזעמלעך. פון אַלע זייטן האָט מען געזען מענער גיין אין דער ריכטונג צום באָד, וואָס האָט זיך געפונען אויף דער דרום־מערבדיקער זייט פון שטעטל. דאָס באָד איז געווען אַ לעבנס־וויכטיקע אינסטיטוציע אויף אָפּצוהיטן דאָס געזונט און היגיענע, באַזונדערס אין די ווינטער־טעג. אינעם גרויסן זאַל פון באָד זענען געשטאַנען ריזיקע וואַנעס, אין וועלכע עס האָט זיך געוואַשן און געפּליעסקעט די קינדער, אונטער דער השגחה פון די טאַטעס. דאַקעגן די אונטערוואַקסנדיקע יינגלעך זענען אין באַגליי־טונג פון די עלטערע ברידער געקראָכן אויף די העכערע באַנק, וועלכע זענען געווען איינגעהילט אין אַ געדיכטן דאַמף, דערפאַר האָט מען ניט געזען די תמיד פּייכטע און שיפּועדיקע אַרויפגענג און די מענטשן וואָס האָבן זיך געפונען לעבן דיר. תמיד האָט געדראָט אַ געפאַר פון אויסגליטשן זיך.

די וואָס האָבן דערגרייכט די העכסטע באַנק, האָבן געבעטן דעם שכן צו שמייסן מיטן בעזעמל און דערנאָך אָפּגעגאָסן מיט הייס וואַסער, וואָס האָט נאָך מער פאַרגרעסערט דעם נעפּל און דעם דאַמף און די אומזעעוודיקייט. דערנאָך זענען זיי צוריק אַראָפּ פון די בענק און אַריין אינעם רר־זאַל, ווו מ'איז געזעסן אויף בענק לענגויס די ווענט און דאָרט זיך אויסגעשמועסט געמיטלעך וועגן די געשעענישן אין שטעטל און אויף דער גרויסער וועלט.

מיטן אומקערן זיך פון די מענער פון באָד און אויסטרונקען אַ גלעזל טיי,

זענען די צוגרייטונגען צו שבת אַריבער אויף אַ העכערן עטאַפּ. פאַרנאַכט־צו האָט דאָס שטעטל ווי זיך אָנגעטאָן אין קדושה. די מענער אין פאַרשידענעם עלטער, אויסגעוואַשענע און אָנגעטונענע אין די שבתדיקע מלבושים האָבן פאַרפולט די גאַסן. זיי האָבן אויסגעזען ווי מ׳האָט פאַרגעסן אין אַלע וואָכנדיקע צרות און זענען איצט גרייט אויפצונעמען דעם שבת קודש. די שילן און שטיבלעך זענען פול געווען יעדן פרייטיק־צו־נאַכטס, יום־טוב ביינאַכט און צומאָרגנס — אַ שבת צי אַ יום־טוב. אויסער די מתפללים אין די שטיבלעך, זענען די וואָס האָבן געדאַוונט אין דער שיל און אין בית־המדרש, ניט געווען פון איין שניט. אַ טייל פון זיי האָבן אינעם בית התפילה געזען דאָס אָרט וווּ מ׳איז זיך מתייחד מיטן רבונו של עולם, דאַקעגן די אַנדערע, דער עיקר די יוגנט, וואָס האָבן באַגלייט די עלטערן צום דאַווענען, האָבן אויסער כיבוד אָב, געזען עס ווי אַן אָרט צו טרעפן זיך מיט אַ חבר און פריינד, הגם דער גרעסטער טייל האָט אָפּגעהיטן די מצוות און די טראַדיציע פון די עלטערן.

שבת אינמיטן טאָג, פלעגן די הייף און געסלעך לעבן די בתי־תפילה פאַר־פולן זיך פון מענטשן וואָס האָבן געענדיקט דאַווענען און רויק געגאַנגען אַ היים, יעדער זיין וועג. די פרייד פון יום־טוב האָט זיך געפילט אין צענטער פון שטעטל און אין די פאָרשטעט. די קריסטלעכע איינוווינערס האָבן זיך גערעכנט מיטן אָפּרו־טאָג פון זייערע יידישע שכנים און ניט געטאָן עפּעס אַזוינס וואָס זאָל צעשטערן די דאָזיקע שטימונג.

✶

מעגלעך, אַז כ׳האָב אפשר איבערגעטריבן מיטן אונטערשטרייכן די גוטע באַציונג פון די פּאָלאַקן צו די שטעטלדיקע יידן, — אָבער דערפאַר, ווייל מיינע זכרונות באַציען זיך צום אָנהויב פון די דרייסיקער יאָרן, אַ יאָר אַכט פאַרן גרויסן חורבן. פאַרשטייט זיך, אַז פון יאָר 1931 איז פאָרגעקומען אַ ריזיקע ענ־דערונג צום שלעכטן. דער אַנטיסעמיטיזם אין פוילן האָט זיך פאַרשטאַרקט און אויך דערגרייכט יוזעפאָוו.

די געשילדערטע זכרונות זענען פון א ייִנגל וואָס האָט געלעבט אין שטעטל ביזן עלטער פון 16 יאָר און מיין כוונה איז צו שילדערן פאַרן „דור פון המשך" די איבערלעבונגען אינעם אָרט, ווו עס זענען געבוירן און אויפגעוואָקסן זייערע עלטערן.

אַזוי האָט געלעבט אונדזער שטעטל

נחום קאַפּענשטאַק

א

יוזעפאָוו איז געווען אַ קליין שטעטעלע מיט בערך דריטהאַלבן טויזנט יידישע איינוווינער.

איינשטאָקיקע, נידעריקע הייזלעך מיט דעכער באַשלאָגענע מיט שינדלען. געסלעך שמאָלע און געדרייטע האָבן זיך געשלענגלט לענגויס די הייזלעך אין אומאָרדענונג. אַ גרויסער רונדער מאַרק, אַרום וועלכן עס האָבן זיך געפונען די יידישע הייזלעך, יידישע קראָמען, פון וועלכע די יידישע איינוווינער האָבן יאָרנלאַנג געצויגן זייער חיונה... מען איז מער ווייניקער דורכגעקומען און נישט געהאַט קיין טענות צום רבונו של עולם.

מאָנטיק, אין טאָג פון יאַריד, איז דער מאַרק פול געווען מיט פויערים, וואָס האָבן אויף זייערע וועגענער מיטגעבראַכט לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן און די יידן האָבן עס ביי זיי איינגעהאַנדלט. אויפן מאַרק זענען געווען אויסגעשטעלט סטראַגאַנעס מיט פאַרשידענע סחורות נישט נאָר פון די יידן פון שטעטל, נאָר אויך פון די שכנותדיקע שטעטלעך.

פון מערב־זייט האָבן זיך מיטן מאַרק געגרענעצט די בתי־קודש. אַ שול־הויף מיט אַלטע, ברייט־צעצווייגטע טאָפּאָל־ביימער, וואָס אונטער זייער שאָטן האָבן יידן געפונען שוץ בעת די זומערדיקע היצן. די שול, אַוודאי אַ 7 צענדליק יאָר אַלט, איז געווען פיל העכער פון אַלע הייזלעך אין שטעטל. נעבן דער שול זענען געשטאַנען ווי צוויי וועכטערס — פון לינקס דאָס בית־המדרש און פון רעכטס צוויי שטיבלעך: פון די טריסקער און בעלזער חסידים. אַ פּאָר צענדליק מעטער ווייטער איז געווען די באָד, ווו יידן זענען אַלע פרייטיק און ערב יום־טוב געקומען זיך אויספּאַרען און צוזאַמען מיט דעם עול פון ימי חול אַראָפּוואַרפן פון זיך דאָס שמוץ. קומענדיק אַהיים, האָבן די יידן באמת געפילט אַ דערלייכטערונג, ווי זיי וואָלטן אַראָפּגעוואָרפן פון זיך אַ שווערע משא און זענען ראוי אויפצונעמען די קדושה פון שבת אָדער יום־טוב.

עטלעכע הונדערט מעטער ווייטער איז געווען דאָס בית־הקברות, וואָס אויך דאָס געהער צו דעם „רעקוויזיט", אָן וועלכן אַ יידישע קהילה קאָן זיך נישט באַגיין.

ב

מיין שטעטל האָב איך דערזען, גלויב איך, ווען כ'בין אַלט געוואָרן דריי יאָר. דאַן האָט מיין פאָטער ע"ה מיך געפירט אין חדר, וועלכער האָט זיך געפונען אין טריסקער שטיבל און דער מלמד איז געווען דודל (איך געדענק נישט זיין

פאַמיליע־נאָמען). אָבער ווער האָט זיך דען באַנוצט מיט אַזעלכעס ? גענוג געווען צו זאָגן: דודל מלמד, איטשע מלמד, לייזער קלמן־דודס, דער פ־ומער לייבוש אָדער הערשעלע אסתר־ברוכס — און מ׳האָט שוין געוווּסט ווו צו טרעפן... אָט אין דעם חדר האָט מען מיך אַריינגעפירט צו לערנען די וועגן פון יידישקייט און מיך צוגר־יטן צו זיין אַ ייד וואָס זאָל מיט ליבשאַפט טראָגן דעם עול פון די תרי״ג מצוות.

ר׳ דודל, אַ קליין מאָגער יידל מיט אַ גראָ בערדל אויף זיין באַשיידן פנים, האָט געהאט א פרוי, צוויי זין, פון וועלכע איינער לייבוש איז היינט אין אמעריקע, און א טאָכטער אסתר. געווינט האָט ער אין דעם שטיבל, ווו ס׳איז געווען דער חדר. אָבער דאָך איז ער שטענדיק געווען צופרידן און מיט גרויס מסירת נפש און ליבשאַפט אַריינגעקנעלט מיט די קינדער דעם אלף־בית. אַ קאַנטשיק האָט ער טאַקע געהאלטן ביים לערנען, אָבער געשלאָגן מיט אים האָט ער נישט. אנשטאָט דעם — אַ גוטמוטיקן קניפּ אין בעקל. אַז ס׳איז געקומען אַ יום־טוב, ספּעציעל שמחת־תורה — ווער האָט זיך געקאָנט גלייכן צו זיין פרייד וואָס ער איז א ייד... ששו ושמחו בשמחת תורה!

געווען אויך אנדערע חדרים, וועלכע מען איז שפּעטער, מיטן עלטער ווערן, בהדרגה דורכגעגאנגען. צווישן די בעסטע מלמדים האָט זיך גערעכנט דער רבי איטשע. א ייד מיט א ברייטער שווארצער באָרד, א הדרת פנים, שווארצע אויגן, פון וועלכע עס האָט געשלאָגן מיט חכמה. צו יעדער זאַך וואָס ער האָט מיט די קינדער געלערנט, האָט ער געהאט אן אנדערן נוסח, א ספּעציעלן ניגון, וואָס האָט צוגעגעבן דעם לערנען אַ מין פייערלעכקייט. ווער עס האָט ביי אים געלערנט, וועט קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם ניגון פון „איכה ישבה בדד העיר״, אָדער דעם „שירי השירים אשר לשלומו״. איך וויל פעסשטעלן, אז די ערשטע קערנדלעך פון ציוניזם זענען איינגעפלאַנצט געוואָרן אין אונדז שוין דאַן, ווען ר׳ איטשע האָט מיט אזא התלהבות געלערנט דעם חומש.

א געוויסע צייט איז אין שטעטל געווען א ישיבה, ווו עס האָבן געלערנט בחורים פון פארשידענע שטעט און שטעטלעך. זיי האָבן „געגעסן טעג״ ביי בעלי־בתים — און קיין „טעג״־געבערס האָבן נישט געפעלט. אפילו די וואָס האָבן נישט געהאט דע־צו קיין מעגלעכקייטן, האָבן אויך געוואלט געבן „טעג״ און זיך באַמיט וואָס בעסער צו באהאנדלען די ישיבה־בחורים.

ג

אונדער שטעטל מיט איר טעטיקייט אויפן רעליגיעזן, געזעלשאפטלעכן, פילאַנטראָפּישן און פּאָליטיש־פּאַרטייאישן געביט איז נישט אָפּגעשטאַנען, און אפשר גאָר איבערגעשטיגן אנדערע, גרעסערע מקומות, ספּעציעל אין דער ציוניסטישער טעטיקייט. אז ס׳איז געקומען פאר א ציוניסטישן קאָנגרעס, איז דאָס גאנצע שטעטל

געווען אריינגעטאָן בלב ונפש אין דער וואַל־קאַמפּאַניע. די פּאַרטיי־מענטשן האָבן ממש געפיבערט, אויסגעפירט פּאַ־שידענע אינסטרוקציעס פון זייערע צענטראַלע און אָרטיקע קאָמיטעטן. אויך סתם־מענטשן זענען געווען פאַרטאָן אין דיסקוסיעס, וועלכע זענען מיט טעמפּעראַמענט געפירט געוואָרן אין מיטן מאַרק און אויפן שול־הויף — אין די שבתים און יום־טובים. פול זענען געווען די זאַלן, ווען עס איז געקומען אַ רעדנער; אויך אַ בעל־דרשן אין בית־מדרש האָט זיך נישט געהאַט וואָס צו באַקלאָגן.

אונדזער יוגנט האָט אויפגעפירט פאַרשידענע טעאַטער־פאָרשטעלונגען. ווען איך בין נאָך געווען אַ קינד, איז געשטעלט געוואָרן „מכירת יוסף". די פּרויען־ראָל האָט דאַן אויפגעפירט יחזקאל וואַגמייסטער. צו יענער צייט האָט אַ מיידל זיך נאָך נישט דערלויבט אַזאַ „אפיקורסות". איך געדענק דעם ביטערן קאַמף וואָס די מיידלעך האָבן געהאַט מיט זייערע פרומע עלטערן צוליבן „שפּילן טעאַטער". ס'איז אויך געשפּילט געוואָרן „משה חייט". מיין ברודער יהושע האָט געהאַט די הויפּטראָל. עס איז אויסגעפירט געוואָרן „מאָטקע גנב", „די זיבן געהאָנגענע", „דער דאָרפס־יונג" (איך האָב געשפּילט די ראָל פון פּראָקאָפּ) — און פיל אַנדערע.

פון צייט צו צייט פלעגן איינגעאָרדנט ווערן פאַרשידענע אימפּרעזעס — פּורים־בעלער, חנוכה־מסיבות און סתם פאַרוויילונגען. די הכנסות זענען באַשטימט געוואָרן אויף ציוניסטישע צוועקן.

מען פלעגט זיך אויך צוזאַמענקומען אין די „סאָדוווקעס" און דאָרט געפירט דיסקוסיעס, גערעדט פון פּאָליטיק, אויך רכילות האָבן פאַרנומען אַ וויכטיק אָרט.

דאָס שטעטל האָט זיך מפרנס געווען פון קליין־מסחר אין די געוועלבן און סטראַגאַנעס. ספּעציעל איז ביי אונדז געווען אַנטוויקלט דער האָלץ־מסחר און פיל יידן האָבן פון דעם געהאַט זיין פּרנסה. געווען אויך, פאַרשטייט זיך, פאַרשידענע בעלי־מלאכות.

ד

אונדזער שטעטל האָט געהאַט אייניקע קונדסים און לצים. כדאי צו דערמאָנען, אַ שטייגער, אַזאַ לץ ווי יוסל פאַלקי, ווי ער האָט געפירט געשפּרעכן מיטן טויבן ישראל אין מיטן מאַרק און דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך צוגעהערט ווי ער שרייט אים אַריין אין אויער. אויף שבת הגדול איז יוסל נישט געווען פויל און קאַרג און צוגעגרייט ספּעציעל געדרוקטע איינלאַדונגען אויף וועלכע ס'איז געווען אויסגע־מאָלן אַ בילד ווי איינער צוואָגט אַ פערד, מיט אַ צושריפט: „פאַרד, לאָז דיך צוואָגן!", ווי אויך די שעה ווען דער צוג גייט אָפּ קיין מצרים, ער זאָל זיין גרייט צו דער נסיעה. די איינלאַדונג־קאַרטעס האָט ער צעשיקט מיט דער פּאָסט, צו פאַרשידענע מענטשן.

איך וויל אויך דערמאָנען אַזאַ טיפּישן לץ ווי ישראל־משה כהנס. מען פלעגט

זיך שטארק אָנלאכן פון זיינע שטיק און דערציילונגען. ער האָט גערעדט איינעם א שידוך און דערביי אויסגערעכנט אלע מעלות פון צווייטן צד — שיין, רייך, יחוס, קלוג און צוגעפּאַסט... צום סוף פלעגט ער נאָך צוגעבן, אַז ס'איז דאָ אַ שטיקל חסרון — ער איז אויך א יונג...

דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען ווי איין גרויסע פאַמיליע. בעת אַ חתונה האָט זיך באטייליקט דאָס גאנצע שטעטל אין דער שמחה, בעת א לוויה האָבן אלע געטרויערט, ווי איינער אַ נאָענטער פון דער משפחה וואָלט געשטאָרבן.

ה

קיינמאָל האָבן די יידן פון אונדזער שטעטל נישט גענאָסן פון קיין פריינדשאפט מצד אונדזערע שכנים — די פּאָלאקן. שטענדיק האָט אין זייי געברענט די קנאה צום ייד. ספּעציעל האָט זייער שנאה אָנגעהויבן בולט צו ווערן אין די דרייסיקער יאָרן, ווען דער היטלעריזם אין דייטשלאנד האָט זיך פארשפּרייט. נישט איין מאָל האָט דאָס שטעטל איבערגעלעבט פּאָגראָם־שרעק. די ענדעקעס האָבן אָנגעהויבן אַ קאַמף קעגן די יידן. מצד דער רעגירונג — גזירות און געזעצן קעגן יידישער שחיטה, פון סיים האָבן זיך געהערט אנטיסעמיטישע לאָזונגען, פּיקעטן זענען צעשטעלט געוואָרן ביי די יידישע געשעפטן. מיט פרנסה איז געוואָרן אַלץ שווערער.

מיטן אויסברוך פון דער מלחמה — סעפּטעמבער 1939, ווען די היטלעריסטישע בעסטיע האָט אַקופּירט פּוילן, האָט אַ שוואַרצער וואָלקן זיך אַראָפּגעלאָזט אויף אַלע יידישע ישובים. ווו נאַר עס האָט דערגרייכט די לאַפּע פון דער נאַצישער חיה, זענען אויף אַ שוידערלעכן אופן אויסגעמאָרדעט געוואָרן אַלטע לייט, מענער, פרויען און קינדער — אַ דריטל פון אונדזער פּאָלק — נאָר דערפאַר, ווייל זיי זענען געווען יידן.

זאָל אויך דערמאָנט ווערן צו שאַנדע די מערהייט פון פּוילישן פּאָלק, מיט קליינע אויסנאַמען, וואָס זענען געווען פּאַסיוו און מיט נאָך קלענערע אויסנאַמען — וואָס האָבן געהאָלפן ראַטעווען יידן. די מערהייט האָט גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין העלפן אויסמאָרדן דאָס יידישע פּאָלק אין פּוילן, צורויבן זייער פאַרמעגן פון די פּוילישע בירגער — יידן, מיט וועמען זיי האָבן געלעבט הונדערטער יאָרן און וועלכע האָבן פיל מיטגעהאָלפן צו דער אַנטוויקלונג פון פּוילן.

אָט דעם דאָזיקן גורל האָבן אויך געטיילט די מערהייט פון אונדזערע טייערע יידן פון אונדזער שטעטל.

מיר וועלן דאָס קיינמאָל נישט פארגעסן!

בעלי־עגלות

ע. א—ל.

יוזעפאָוו האָט זוכה געווען צו אַן אייגענער באַן־סטאַציע ערשט אין יאָר 1916. ביז דעמאָלט (און אויך אַ סך יאָרן נאָך דעם) איז די פאַרבינדונג פונעם שטעטל מיט דער גרויסער וועלט פאָרגעקומען אַ דאַנק וועגענער און בוידן. דער עיקר — אין צוויי ריכטונגען: קיין זאַמאָשטש פון צפון און קיין טאָמאַשאָוו פון דרום. בלויז יחידים פלעגן זיך לאָזן אין די ווייטערע לובלין און וואַרשע. די דאָזיקע נסיעה איז געמאַכט געוואָרן אין צוויי טיילן: מיט אַ פּע־ד־און־וואָגן איז מען געפאָרן ביז זאַמאָשטש, איבערגענעכטיקט אין ש. קליסקאָס „האָטעל" און פון דאָרט, ווידער אין אַ וואַגאָן, ביז דער ערשטער באַן־סטאַציע רייוויץ. צו דעם אָרט זענען געקומען וועגענער און בוידן מיט פּאַסאַזשירן פון גאַנצן לובלינער קרייז. די רייוויצער באַן־סטאַציע האָט געברויזט און געקאָכט מיט דער גרויסער צאָל אָנגעפאָרענע יידן און ניט־יידן און אויפן לשון פון סגי־נהור איז געבוירן געוואָרן דאָס ווערטל „שטיל ווי אין רייוויץ" — צוליבן גרויסן טומל וואָס האָט דאָרט געהערשט...

דער רוב נסיעות אויף וועגענער פון יוזעפּאָוו זענען צושטאַנד געקומען קיין דלוגי קאָנט און גורעצקי, דאַקעגן איינצלנע נסיעות אין משך פון דער וואָך — קיין זאַמאָשטש און טאָמאַשאָוו. נאָך אין די יאָרן פאַרן ערשטן וועלט־קריג איז געווען גוט באַקאַנט משה־מרדכי, פון די עלטסטע בעל־עגלהס, איינער פון די ארנטלעכסטע יידן, וועמען מ'האָט געמעגט אָנפאַרטרויען אַ פאַרמעגן אומגעציילט. אַ געלאַסענער, מיט אַ גראַער באָרד, אַרויסגעוויזן אַ סך ליבשאַפט צו פירפיסיקע באַשעפעניש, אָפגעהיטן זיינע פערד ווי דאָס שוואַרצאַפּל פון אויג, ניט געשלאָגן זיי און ניט אַרויפגעלייגט אַ צו שווערע משא. זיין צעצויגענער „וויאַ־אַ־אַ!" איז גענוג געווען, אַז די פערד זאָלן אָנהייבן גיין אַ גאַנג און ער זאָל רויק קענען איינדרימלען אויף דער קעלניע.

וואָלף־בעריש איז געווען אַ יינגערער פון אים אין יאָרן און אין פאַך. אַ הויכער, דאַרער, לייכט־באַוועגלעכער, באַזיצט אַ סך כוח. אַז ער האָט זיך אָנגעטאָן אין זיין בורקע, האָט מען אים כמעט ניט אַרויסגעזען. פאָרמעל איז ער געווען אַ בעל־עגלה, נאָר פאַקטיש — דער וואָיאַזשאָר פון שטעטל. געליפערט כמעט אין אַלע יידישע געשעפטן אין יוזעפאָוו פאַרשידענע סחורות און מאַטעריאַלן. דורך אים זענען געמאַכט געוואָרן באַשטעלונגען ביי די הורט־סוחרים און דורך אים האָט מען דערליידיקט די צאָלונגען.

צו דער סטאַציע דלוגי קאָנט פלעגן פאָרקומען רייזעס אַ 3־4 מאָל אין טאָג, ווי אויך ביינאַכט, נאָר צו דער ווייטערער סטאַציע, גורעצקי — וויינער. פאַר־שטייט זיך, אַז די רייזעס פלעגט מען צופּאַסן צו די שעהן פון די אָנקומענדיקע און אָוועקפאָרנדיקע באַנען קיין לעמבע־ג און וואַרשע. געווען אויך קירצערע

טראַסעס: זאַוואָדאַ־בעלזשעץ, דער עיקר אין די פרימאָרגן־שעהן, ווען אַרבעטער האָבן באַדאַרפט פאָרן צו דער אַרבעט. דאָס הויפּט־פּראָבלעם איז אָבער געווען אַ רייזע קיין לעמבערג און קיין וואַרשע. כדי אָנצוקומען קיין לעמבערג אין דערפרי, האָט זיך געפאָדערט אַרויסצופאָרן 12 ביינאַכט. דעסגלייכן — אַ רייזע קיין וואַרשע, הגם דאָס האָט געדויערט 12 שעה. די רייזע קיין לובלין האָט גע־דויערט 6 שעה, אַזוי פיל ווי קיין לעמבערג.

די בויד פון שלמה גורעצקער האָט געאַרבעט אויסגעצייכנט. קיין מאָל ניט פאַרשפּעטיקט צום באַן, פּונקט ווי ער האָט קיינמאָל ניט פאַרגעסן אויפצוּוועקן צו דער צייט זיינע פּאַסאַזשירן. פאַרנאַכט האָבן די פאַראינטערעסירטע אים צוּוויסן געגעבן ווו און ווען זיי דאַרפן זיך לאָזן אין וועג אַריין, ער האָט אַלעמען פאַר־שריבן (אַ סברה — אין קאָפּ, ווייל שרייבן האָט ער ניט געקענט) — און זיין זון, דער שטומער יאַנקל, האָט געקלאָפּט אין לאָדן פון אַזאַ ייד און געשריען: „נו, שטיי שוין אויף! יאַזדאַ!" דאָס געשעפט האָט טאַקע געפירט דער אלטער טאַטע, נאָר דער גאַנצער עול איז געלעגן אויף יאַנקעלעס פּלייצעס. אַ פינקטלעכער, העפלעכער, אַ שווייגער (ניט מחמת זיין פעלער), א צוגעלאָזענער, קיינמאָל ניט באַקלאָגט זיך אויף זיין גורל אַלס בעל־עגלה. בלויז איינמאָל האָב איך געזען ווי ער איז אַרויס פון די כלים. דער צווייטער בעל־עגלה וואָס האָט געפירט צום באַן, איז געווען דוד ספּאָדיק. נאָר צוליב דעם וואָס ער איז אין אַ געוויסן טאָג קראַנק געוואָרן, האָט די לייצעס אין האַנט גענומען זיין זון, וועמען מ'האָט גערופן „אינטעליגענט". עס פלעגט אָפט פּאַסירן, אַז דער „אינטעליגענט" איז ניט געקומען מיט זיין וואָגן צו דער באַן־סטאַציע, פלעגן זיינע פּאַסאַזשירן זיך אַריינזעצן צו יאַנקעלען אין וואָגן, הגם די ענגשאַפט איז דאָרט געווען גרויס. איינמאָל, ווען זיין בויד איז שוין געווען פאַרפולט מיט פּאַסאַזשירן, האָט יאַנקעלע מיט כעס זיך געוואָנדן מיט זיינע שטאַמלדיקע רייד צו אַ סטאַבילן פּאַסאַזשיר פון „אינטע־ליגענט" אין אים באַפוילן צו פאַרלאָזן זיין „קאָטש". די אַנדערע פּאַסאַזשירן האָבן זיך אַריינגעמישט, אינטערוועגירט, געבעטן איבערלאָזן דעם פּאַסאַזשיר — ס'האָט אָבער ניט געהאָלפן. יאַנקעלע האָט זיך איינגעעקשנט — און אויסגעפירט ס'זייניקע.

איך מיין, אַז דער „אינטעליגענט" וועט מיר מוחל זיין אויב כ'וועל שרייבן, אַז ער האָט זיך ניט אויסגעצייכנט מיט זיין בעל־עגלהישקייט. ניט אַרויסגעוויזן צופיל טאַלאַנט ביים ציען די לייצעס אָדער ביים קאָרמענען די פערד. ער האָט טאַקע דערנאָך געמוזט זוכן אַנדערע פרנסות.

אַז די פורמאַנעס דאַרף אויך פאַרעכנט ווער־ן בערעלע אַלתרס פּרוזער, וועמענס פאָר־ליניע איז געווען — קיין זאַמאָשטש און צוריק קיין יוזעפאָוו. פאַר־שטייט זיך, אַז נישט אַלע געשטאַלטן האָב איך דאָ אַרויסגעבראַכט, ווייל אַ סך פון זיי האָבן זיך אויסגעוועבט פון זכרון...

דער יידישער סאָלטיס

בן־ציון דיקשטיין

איך געדענק, ווען איך בין נאָך אַ קליין יינגל געווען און אין חדר געגאַנגען. אין יעדער ווינטער זענען מיר געקומען אין חדר. אַפילו ב־יינאַכט, אַז ס'איז געווען פינצטער, איז מען געגאַנגען מיט אַ ליכטל, צו מיט אַ לאַמטערן אין האַנט, אַבי נישט דורכלאָזן קיין שיעורים.

שוין אַלס קינדער פלעגן מיר צוהעלפן די עלטערן אין פרנסה: געגאַנגען קלייבן יאַגדעס, שוועמלעך, פליקן פעדערן, אַפילו געהאָלפן סנאָפּעס אַראָפּנעמען פון די פעלדער אין דאָרף טאַרנאָוואָלע.

אין שטעטל איז געווען אַ סאָלטיס, אַ קריסט. ער האָט געהאַט צו זאָגן סיי ביי די קריסטן און סיי ביי די יידן. די יידן האָבן אָבער געוואָלט האָבן אַ יידישן סאָלטיס — די מערהייט פון שטעטל איז דאָך געווען יידן. און ס'איז געשען, אַז לאָזער דיקשטיין איז געוואָרן דער סאָלטיס. ער האָט אַ סך אַרויסגעהאָלפן דער יידישער באַפעלקערונג אין יוזעפאָוו, זיך משתדל געווען ווען מען האָט אַרעסטירט אַ יידן פאַר נישט קיין פיינע זאַכן. ווען מען האָט געדאַרפט צאָלן שטייערן און דער קאָמאָרניק איז אַרומגעגאַנגען זיי אויפמאָנען און קיין געלט צו באַצאָלן איז נישט געווען, האָט דער סאָלטיס אַרויסגעהאָלפן ביים איינקאַסירן די שטייערן. דאַן איז די יידן געווען פיל לייכטער, ווייל ווען מען האָט געהאַט געלט, האָט מען באַצאָלט דעם יידישן סאָלטיס לאָזער דיקשטיין — און אַלץ איז אַדורך בשלום.

קצבים, פי-סוחרים, פערד-הענדלערס

ע. א.

אויב דער גרעסטער טייל בעלי־מלאכות האָט געאַ־בעט פאַר די באַדערפעענישן פון דער קריסטלעכער באפעלקערונג אין די ארומיקע דערפע־ און די יידישע בעקערס האָבן א קליינעם חלק פון זייער געבעקס פארקויפט אויך צו קריסטן, האָבן אָבער די קצבים מיט זייערע יאַטקעס באַדינט אויסשליסלעך די יידישע איינוווינערס און דעריבער זענען זיי געווען גלאַט כשר, אַפילו ווען עס האָט ניט געהאָנגען אין פראָנט אַ שילד צי אַן אויפשריפט וועגן דעם. פאַרשטייט זיך, אַז די שחיטה איז געווען אַ יידישע און איז לכתהילה געווען באַשטימט פאַר יידן. נאָכמער — אפילו די דאָזיקע ספעציפישע באדינגונגען, ווי באזונדערע יאטקעס און די שחיטה פון א כשרן שוחט, זענען נאָך אלץ ניט געווען א גענוגנדיקע גאַראַנטיע פאַר שטרענג אַפגעהיטענע כשרות פאַר אַן אָנגעזעענעם טייל פון דער יידישער באפעלקערונג. זיי האָבן פארלאנגט, אז דאָס פלייש פון דער בהמה זאָל פאַרקויפט ווערן דעם זעלבן טאָג פון דער שחיטה, און בנוגע דעם — געשאָנקען אבסאָלוטן צוטרוי דער יאטקע פון בייניש קצב, וואָס האָט דערפירט דערצו, אז דער רוב פרומע קונים האָבן געקויפט ביי אים. איז ער טאקע געווען דער רייכסטער קצב אין שטעטל. געווען אויך אַ תקופה, ווען דעם אויבנאָן ביי די קצבים האָט פאַרנומען זלמן קצב, פון די עלטסטע אין דער בראַנזשע. נאָר צוליב אַ קאָנפליקט וועלכער איז אויסגעבראָכן צווישן אים און דעם שוחט (און כ׳וויל ניט דערמאָנען, צי דאָס איז געווען פיניע, אדער איטשע שוחט) צוליב דער כשרות פון א געוויסער בהמה, אָדער אפשר האָט מען אים געכאפט ווי ער שווענקט דאָס פלייש צו כשרן פאַרן מאָרגנדיקן טאָג, וואָס איז שוין ניט גלאַט כשר — האָט מען זלמנען אַ־אָפּ גענומען די קרוין פון קאָפּ...

לייבעלע קצב, זלמנס שוואָגער, אַ גוטהאַרציקער און קינדיש־תמימותדיקער, וואָלט אוודאי זוכה געווען צו א הונדערט־פראָצענטיקן צוטרוי, ווען ניט זיין ליצנות און די אוממעגלעכקייט צו קויפן דורך אים אַ קו. ער האָט געמוזט זיך באַגנוגענען מיט אַ קעלבל אָדער אַ יאַלעווקע, וואָס האָט ניט געגעבן קיין גרויסע רווחים.

נאָך צוויי שוואָגערס האָבן זיך מפרנס געווען פון יאטקעס: יוקל און שימעלע קצב. נאָר ביידע האָבן געהאט גלייכצייטיק צוויי באשעפטיקונגען — געהאנדלט מיט פערד, ווייל די יאַטקעס האָבן ניט געגעבן גענוג פרנסה.

וויניק יידן אין יוזעפאָוו האָבן זיך פאַרנומען מיט פי־האַנדל, ווייל די וועכנטלעכע יאַרידן יעדן מאָנטיק האָבן געליפערט בהמות צום שעכטן דירעקט צו די קצבים. נאָך איינער וואָס האָט זיך יאָ פארנומען מיטן קויפן און פארקויפן פי, איז געווען פייוול מעכלס. אויך די יידישע דאָרפגייערס פלעגן ליפערן צו דער

שחיטה אַן 8־טאָגיק קעלבל. פון זיי האָט זיך אויסגעצייכנט אברמלע משה־עליס וואָס פלעגט אין א זאק אויף זיינע פלייצעס שלעפן דאָס קעלבל, ווען מען קאָפּ האָט אַרויסגעקוקט אויף דער ליכטיקער וועלט. אויך לייביש־זישע און שמעון האָבן געצויגן זייער חיונה פון די דערפער גורניקי, סאַנדערקי און סירעדיק.

דערפאר זענען צו די יאַרידן געקומען גרויסע בהמות־סוחרים וואָס האָבן איינגעקויפט א סך בהמות און זיי געטריבן צופוס, דורך ספעציעלע אָנטרייבערס, אין די גרעסערע שטעט, ווי זאַמאָשטש, טאָמאַשאָוו — ביז לעמבערג, די הויפּט־שטאָט פון מזרח־גאַליציע.

הגם דער פערד־מסחר איז ניט באַטראַכט געוואָרן ווי א ריין־יידישע באשעפטיקונג, דאָך האָבר יידן זיך פארנומען מיט דעם האנדל. דאָס זענען געווען יידן (מען האָט זיי גערופן „קאָניאזשעס" אדער „קאָניוכעס") וואָס האָבן פאר קיינעם ניט מורא געהאט, געווען גאָר אנדערש ווי די געוויינלעכע יידן פון שטעטל. זיי האָבן געקענט אַרויפשפּרינגען אויפן פערד, רייטן אויף אים אָן אַ זאָטל, געוווסט צו אַנטפּלעקן אַלע שוואַכקייטן אָדער די מעלות טובות פונעם פערד. האָט דאָס פערד זיך געפרייט — איז אויך די שמחהביים קאָניוך געווען גרויס.

מ'האָט זיי תמיד געזען גרופּענווייז שטיין אויפן פּלאַץ, אנטקעגן אָפּענעם טויער פון משה מיידאנערס גרויסע שטאַל, וועלכע איז קיינמאָל ניט געווען ליידיק. דאָרט האָבן זיך געפונען די בעסטע פערד — צי פון דער פאַרם פון דייטש בערנארד, אָדער פון די ווייטע קאָזאַקישע שטאלן. די פערד האָט ער תמיד באפוילן צו גיין אין א קרייז, כדי אויספּרוון זייער כוח און פעיקייט. נאָר בדרך כלל האָבן זיי די געשעפטן געפירט אויף אַ בשותפותדיקן אופן מיט דעם קרעפטיקן טעוול יעקב איטשעס.

דערפאַר אָבער איז אפרים „קראַמער" תמיד געבליבן אויסער דעם קרייז, הגם ער איז געווען אַ געניטער קאָניוך. ער האָט ניט געוווסט וואָס הייסט מורא האָבן, טאָג און נאכט פארברענגט אין פעלד און אין וואַלד — דאָך האָט ער ניט אָנגעהערט צו דער חברותא פערד־הענדלערס.

צו די קאָניוכעס האָבן נאָך געהערט די פאָלגנדיקע איינוווינערס פון שטעטל: ברוך יעקב־איטשעס, מעכל פוכטעל, וואָס האָט זיך געשמדט. ער איז געשטאָרבן אין יוזעפאָוו שוין נאָך דער מלחמה, ווען אין שטעטל האָבן זיך ניט געפונען קיין יידן.

מיין אַלטע היים, יוזעפאָוו

אליעזר ל.

מיט א הארץ פול מיט בענקשאפט און טרערן וואָס שטיקן, נעם איך זיך צום שרייבן וועגן מיין שטעטל יוזעפאָוו, ווו כ׳בין געבוירן און פארברענגט מיינע קינדער־ און יוגנט־יאָרן; ווו ס׳האָבן זיך געוועבט אַלע מיינע שיינע חלומות און פלענער; דאָס אָרט ווו כ׳האָב איבערגעלאָזט מיינע טייערסטע און נאָענטסטע.

פאַרלאָזנדיק יוזעפאָוו, איז עס געווען אַ שטעטל פול מיט עכט־יידישן חן — און איצט איז געבליבן דערפון איינס: צו שרייבן זכרונות... איז דען אַ וווּנדער וואָס דאָס האַרץ איז פאַרקלעמט און די נשמה איז פאַרצאַנקט, ווייל די זכרונות ווערן דאָך געשריבן מיט בלוט און מיט טרערן...

אין צענטער פון שטעטל איז געשטאנען די גרויסע שיל — די העכסטע געביידע פון אַלע הייזער אין יוזעפאָוו. די ווענט — דיקע, פון שטיין, האַלב־רונדיקע, איינדרוקספולע פענצטער און איר פראָנט — ווי אן אלטע פעסטונג. אינעווייניק איז די שיל געווען איינגעאָרדנט מיט אַ סך געשמאַק, דער ארון הקודש — אַ פראַכט, שיין באַפוצט און באַצירט. אויך דער גרויסער און רחבותדיקער בעלעמער איז געווען שיין באמאָלן. אין דער שיל האָט געדאווענט דער רב און די אנגעזעענסטע בעלי־הבתים. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס אָרט ביי דער מזרח־וואַנט, לעבן ארון הקודש האָט פארנומען דער רב.

אין דער גרויסער שיל האָט זיך געפונען די קליינע שיל, ווו ס׳האָבן געדאַוונט עמך, בעלי־מלאכות און די אלע וואָס זענען ניט געווען אזוי בקי אין די קליינע אותיות, אפילו די פון סידור. ס׳איז אויך געווען א בית־המדרש, ווו עס זענען געזעסן בחורים לערנערס (און איך צווישן זיי) און סתם בעלי־הבתים און געלערנט תורה ביז די שפעטע נאכט־שעהן. דעם ניגון כון לערנען האָט מען געהערט אין די ארומיקע גאסן און געסלעך.

חסידים־שטיבלעך

געווען אין שטעטל צוויי חסידים־שטיבלעך, אָבער אָן דער בולטער צעשיידונג און אונטערשיידן ווי אין אַנדערע ערטער. בדרך כלל האָט געהערשט צווישן די פארשידענע אָנהענגערס פון רביים א ליבעראלער גייסט און גוטע באציונגען. אויך אין בית־המדרש האָבן געדאַוונט חסידים, אָנהענגערס פון פאַרשידענע רבנישע דינאסטיעס. ניט אלע האָבן געוואָלט זיך צעטיילן אויף באזונדערע שטיבלעך, מאכן שבת פאר זיך, דעריבער האָט מען אין דער ארומיקער געגנט געשמועסט, אז יוזעפאָוו איז א מאָדערן שטעטל, נישטאָ דאָרט קיין חסידים. נאָר ווי געזאָגט, זענען חסידים יאָ געווען, אָבער ניט אזעלכע עקסטרעמע וואָס זאָלן דערפירן צו שפאַלטונגען און רייסערייען.

אויך אין די שטיבלעך זענען געזעסן בחורים און יומם ולילה געלערנט תורה.

ווי אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן, איז אויך יוזעפאָוו געווען אַן אָרגאַניזירטע יידישע קהילה וואָס האָט אָנגעפירט מיטן יידישן לעבן בכלל און מיטן רעליגיעזן — בפרט. די קהילה איז געווען אנערקענט פון די פוילישע מאכט־אָרגאַנען ווי די פאַראַנטוואָרטלעכע פאַר די רעליגיעזע אינסטיטוציעס. אין מיין צייט האָבן עטלעכע מאָל זיך געטוישט די עלטסטע פון די קהילות. איינער פון זיי, ר׳ אפרים ווארמשטיין, געפינט זיך אין לאנד.

די קהילה האָט אויסגעהאלטן א שעכטהויז, דאָס שטאָטישע באָד און מקווה. ווען דער רב האָט געוואָלט אויפשטעלן א מער מאָדערנע מקווה, האָבן זיך גלייך באַוויזן שטאַרקע קעגנערס פון דער מאָדערניזאַציע, אַפילו ווען דער רב האָט באוויזן אז דאָס איז ניט קעגן דער הלכה. בלית ברירה האָט דער רב פארבעטן א ספעציאליסט פון וואָלין וואָס איז געווען א מומחה אין אויפשטעלן נייע, מאָדערנע מקוות און דערביי ניט אָנרירן די רעליגיעזע תקנות. דער רב האָט מיך געשיקט צו אים דערלערנען די פראגע און טראָץ דער קעגנערשאפט פון די עקסטרעמע פרומע יידן, איז די מקווה יאָ געוואָרן אויפגעשטעלט.

אין שטעטל איז אויך געווען א הכנסת אורחים, ווו דורכגייערס און דורכרייזערס האָבן געהאַט ווו איבערצונעכטיקן.

חדרים און שולן

געווען אין שטעטל עטלעכע חדרים, ווו יידישע קינדער האָבן געלערנט תורה, לויט זייער עלטער. צומערשט — ביים דרדקי־מלמד, ווו ר׳האָט אָנגעהויבן דעם א״ב און דערגאנגען ביזן לערנען גמרא. דערנאָך איז דאָס קינד אריבער אין א צווייט חדר, ווו מ׳האָט געלע־נט אויפן זמן ביי ר׳ איטשע מלמד, א שארפער למדן און בקי אין לערנען תורה. אז דאָס יינגל האָט געהאט חשק ווייטער צו לערנען, איז שוין זיין אָרט געווען אין בית־המדרש, ביי ר׳ לייביש מאָטעלעס און נאָכן דערגיין צום זעלבשטענדיקן לערנען, האָט דער בחור גענאָסן פון דער הילף פון הערשעלע שלייכער. ביי אים האָבן מיר שוין געלערנט גמרא מיט תוספות און די ערשטע און לעצטע פוסקים.

געווען אויך אין שטעטל א העברעישע שול „תרבות״, ווו די שילערס זענען דערצויגן געוואָרן אין ציוניסטישן גייסט. דערנאָך איז געשאפן געוואָרן די נאציאָנאל־רעליגיעזע שול „יבנה״. איך בין געווען איינער פון די גרינדערס פון דער דאָזיקער שול. אין דער תרבות־שול זענען אלע לימודים געפירט געוואָרן אין דער העברעישער שפראך, נאָר וואָס שייך יודאַיסטיק, האָבן א טייל שילערס נאָך געלערנט ביי מלמדים אין שטעטל. דאַקעגן אין דער יבנה־שול האָט דער לערן־

פראָגראַם ארומגענומען אַלע קעגנשטאַנדן. די יבנה־שול האָט זיך שיין אנטוויקלט — ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

די ביבליאָטעק

די ביבליאָטעק א. נ. „תרבות" האָט אַנטהאַלטן אַ באַדייטנדיקע צאָל ביכער אין העברעיש און אין יידיש. ארום דער ביבליאָטעק האָט זיך קאָנצענטרירט די ציוניסטישע טעטיקייט, ווי אויך די אקטיוויטעטן פאַרן קרן קיימת, קרן היסוד און אנדערע. די ביבליאָטעק איז געווען דער בשותפותדיקער אויפטו פון די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס: החלוץ, בית"ר און אנדערע.

די לייטונג פון דער ביבליאָטעק האָט אויך געפירט אַן אַלזייטיקע קולטור־טעטיקייט: לעקציעס פאַר העברעיש, תנ"ך־קורסן, פאָרלעזונגען אויף ליטעראַרישע און פּאָליטישע טעמעס, רעציטאַציע־אָוונטן און אַנדערע אונטערנעמונגען.

ציוניסטישע טעטיקייט

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען אין יוזעפאָוו אנטשטאַנען לאָקאַלע אָרגאַניזאַציעס פון די אַלגעמיינע ציוניסטן, החלוץ, פועלי־ציון און דערנאָך — די רעוויזיאָניסטן. מיטן פּראָקלאַמירן אַן אַקציע פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן, זענען געקומען שליחים פון ארץ־ישראל, וואָס האָט ארויסגערופן גרויס אינטערעס און ענטוזיאַזם ביי די איינוווינער פון שטעטל. אויך די אָרטיקע טוערס זענען געוואָרן אַקטיווער. פון די שליחים וואָס האָבן באַזוכט אונדזער שטעטל, געדענק איך דעם הרב בערג ז"ל, הרב יצחק דינעס, הרב יעקב מלמד און אנדערע. זייערע רעדעס האָבן באַגייסטערט די צוהערערס און בכלל האָבן זייערע באַזוכן גורם געווען צו אַן אַלגעמיינער נאַציאָנאַלער דערוואַכונג ביי די שטעטלדיקע יידן. מיט דער צייט איז דאָס שטעטל באַצייכנט געוואָרן אַלס „די ציוניסטישע יוזעפאָוו". בכלל זענען ביי אונדז געווען טעטיק אַלע אָן אויסנאַם ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן אין יענער תקופה עקזיסטירט אין פוילן.

אַנדערע פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס

אויסער די ציוניסטישע גרופּירונגען, האָט אין שטעטל געווירקט דער „בונד", ווי אויך די אומלעגאַלע קאָמוניסטישע פּאַרטיי, הגם יעדער האָט געוווסט ווער עס געהערט צו איר. געווען אויך אַ האַנטווערקער־פּאַריין, אָרגאַניזירט פון אפרים וואַרמשטיין. דער פאַריין האָט ביי א וואַל־אַקציע צו דער קהילה אָפּגעהאלטן א גרויסן נצחון און ר' אפרים איז טאַקע אויסגעוויילט געוואָרן אַלס ראש הקהל. אין די לעצטע יאָרן פאַרן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג, זענען אויך דורך די ציוניסטן געגרינדעט געוואָרן האַנטווערקער־אָרגאַניזאַציעס.

מיט דער צייט האָט אויך אגודת ישראל געפּרוּווט אויפשטעלן אירס אַן אָרגאַניזאַציע, אָבער אָן דערפאָלג, הגם זי האָט געהאַט געניג אָנהענגערס. אין די אַלע פאַריינען, געזעלשאַפטן און פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציעס, זענען געווען טעטיק טרייע, איבערגעגעבענע חברים וואָס האָבן געטאָן זייער אַרבעט פרייוויליק, מיט אַ סך מסירת־נפש.

מיטן פאַרענדיקן די ערשטע וועלט־מלחמה, איז אויך אין יוזעפאָוו פאַרגעקומען אַ גרויסע דערוואַכונג און ענדערונג ביים יונגן דור. די באַלפור־דעקלאַראַציע, די גרינדונג פונעם יידישן לעגיאָן און דער שטורעם און דראַנג־פּעריאָד אינעם אומאָפּהענגיקן פוילן, האָט אויך דערגרייכט אין אונדזער שטעטל. עס האָבן זיך געשאַפן יוגנט־גרופּעס וואָס האָבן דורכגעמאַכט אייגענע מיליטערישע איַבונגען, כדי זיך גרייטן צו אַ זעלבשוץ קעגן די פּוילישע און אוקראַינישע פּאָגראָמשטשיקעס אין דער סביבה.

טעג און יאָרן זענען פאַרלאָפן פון יענע צייטן, אַ סך טראַגישע געעשעענישן טיילן אונדז אָפּ פון יענער תקופה — אָבער תמיד באַגלייט דיך דאָס בילד פונעם שטעטל, די טייערע יידן, ווען ס׳איז אוממעגלעך צו פאַרגעסן...

אונדזערע טרעגערס

ע. ל.

די סאָסנע־וועלדער אַרום יוזעפאָוו זענען געווען דער עיקרדיקער פּרנסה־קוואַל פאַר די איינוווינער פון שטעטל, באַגלייט אויך מיט אַ ריי צוגאָב־באַשעפטיקונגען אַרום דער וואַלד־אינדוסטריע. דאָס ערשטע אָרט אין דעם פאַל האָט פאַרנומען דאָס אויפלאָדענען די ביימער אויף די וואַגאָנען־פּלאַטפאָרמעס. צום כבוד פון אונדזערע יידישע איינוווינערס דאַרף געזאָגט ווערן, אַז די דאָזיקע פיזיש־שווערע און פּשוטע אַרבעט איז געטאָן געוואָרן פון אחינו בני־ישראל מיט אַ סך כוח, פלינקייט און חכמה, איבערשטייגנדיק אַפילו די פּאָלאַקן אויף דעם געביט. דאָס וויכטיקסטע — די דאָזיקע יידן האָבן זיך מפרנס געווען בכבוד פון דער באַשעפטיקונג. ביי אַ טייל איז עס אַפילו געווען אַן ענין פאַר נאַציאָנאַלן שטאָלץ, באַזונדערס ביי יענע יוגנטלעכע פון החלוץ, וואָס האָבן דורך דער הכשרה (צוגרייטונג) געוואָלט זיך לערנען אַ פאַך און איבערפּראָדוקטיוויזירן, כדי אין ארץ־ישראל זיין נוצלעך ביים בויען דאָס לאַנד. מען דאַרף ניט פאַרגעסן, אַז דער רוב יוגנטלעכע האָבן געשטאַמט פון בעל־הביתישע היימען, ווו לערנען אַ פאַך איז געווען אַ בושה...

אַזוי ווי איך האָב געאַרבעט ביי דער סטאַציע אַלס בראַקירער, איז מיר אויסגעקומען פון דער נאָענט צו אָבסערווירן דעם לעבנסשטייגער פון די יידן וואָס האָבן געאַרבעט ביים לאָדענען צום אַוועקשיקן. זיי האָבן ניט צו קיינעמען געטראָגן קיין שנאה — ניט צו זייערע מיטאַרבעטער יידן און גויים, אויך ניט צו די אונטערנעמערס און בראַקירערס. די אַרבעט איז געטאָן געוואָרן מיט הנאה, לויטן ווערטל „ס'האָט זיך געגליטשט, ס'האָט זיך געקייקלט" — ווייל אַ דאַנק זייער געשיקטקייט, האָבן די קלעצער שנעל און לייכט זיך אַריינגעקייקלט אין די וואַגאָנען.

דאָס איז געווען „שטיק־אַרבעט", לויט אַ טאָג־נאָרמע און פאַר פעיקע אַרבעטער זענען געווען גענוג 4־ג שעה אין טאָג, כדי אויספילן די נאָרמע. אַן אויפלאָדענער האָט פאַרדינט 5 מאָל אַזוי פיל (10 זלאָטעס אַ טאָג) ווי אַ טאַרטאַק־אַרבעטער (2 זל.). איך האַלט פאַר מיין חוב צו דערמאָנען אייניקע אַזעלכע אַרבעטער וואָס האָבן מיט זייערע געזונטע אַקסלען און מוסקולירטע הענט אַדורכגעפירט די דאָזיקע אַרבעט: מאיר פרינץ (איצט אין ישראל), זיין יונגערער ברודער משה ז"ל, זייער פאָטער ר' לייביש טשאַרנעס וואָס האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע, יצחק גראָסהיים ז"ל, דער זון פון ר' ברוך דער קאַלך־ברענער. נאָך זיין טויט האָט דער עלטסטער זון יקותיאל, איינער פון די אַקטיוויסטע ציוניסטן אין שטעטל, איבערגענומען דעם קאַלך־אויוון. זייער ברודער יצחק איז אַוועק צו דער באַן־סטאַציע אַרבעטן ביים אויפלאָדענען ביימער און געווען פון די פלינקסטע יידישע אַרבעטער, זיך מפרנס געווען בכבוד און דערמיט „ניט פאַרשעמט דעם יחוס"... אויך אין חיפה,

ווו ער האָט געוווינט אין די לעצטע יאָרן, האָט ער געפירט אַ לעבן פון אַן אַר־בעטער; לייביש קעלנער, פון די יוגנטלעכע ציוניסטן אין שטעטל, דער זון פון ר׳ דודל דרדקי־מלמד, אַ גוטער דערציער. געווען אַ געבוירענער שוישפּילער. איך האָב אַמאָל געזען זיינע אַ פאָרשטעלונג „דער ייד און דער פּריץ״ וועלכער ער האָט צוזאַמען מיט אליעזר מערמלשטיין פאָרגעשטעלט ביים רב אין שמחת תורה. זיין טאַלאַנט צו שפּילן טעאַטער האָט ער בירושה איבערגעוויזן זיין זון לייביש און ער איז טאַקע געווען דער הויפּט־אַרטיסט פון אַלע פאָרשטעלונגען אין דער תרבות־שול, אין פאָלקס־הויז („דאָם לודאָווי״), צי אין דער פייערלעשער־רעמיזע.

אויך די משפּחה יאָסקע בוימפעלד — דער טאַטע און די זון ישראלקע און אש־האָבן פאַרלאָזט די בעקעריי און דעם אויבסט־האַנדל און אַוועק אַרבעטן צו דער באַן־סטאַציע. דער עלטערער זון ישראלקע איז גאָר געווען אַ וואַזשנע לאָדענער פון די ביימער. צווישן יאָ און ניין האָט ער אָנגעלאָדן אַ וואַגאָן מיט שפּאַלעס און תמיד אויסגעזען פריש און מונטער, אַפילו נאָכן אָנלאָדן אַ גרויסן וואַגאָן. אויך הערש פעלץ האָט אַרויסגעוויזן אומגעווייגלעכן כוח און געשיקטקייט ביי דער דאָזיקער שווערער אַרבעט. ער האָט יאָרן־לאַנג געאַרבעט אויף דער באַן־סטאַציע.

איך דערמאָן די אַלע יונגעלייט צום גוטן. נישט איינמאָל האָבן זיי מיר אַרויס־געהאָלפן, ווען שמוקלערס צי אַנדערע קאָמבינאַטאָרן האָבן מיך געוואָלט אָפּנאַרן. אין דער קאַנטינע פלעגן מיר עסן צוזאַמען און ס׳איז געווען נאַטירלעך אַז איך, דער בראַקירער און זון פונעם עקספּאָרטער — זאָל זיך לאָזן קאָסטן און צאָלן. כ׳האָב אָבער קיינמאָל נישט געגעבן צו פילן די דאָזיקע מענטשן אַז זיי עסן אויף מיין חשבון.

חדרים און מלמדים אין שטעטל

ע. בן משה

יוזעפאָוו איז געבענטשט געוואָרן מיט אַ סך מלמדים — סיי אָרטיקגעבוירענע, אין שטעטל גופא, סיי צוגעקומענע פון די אַרומיקע שטעטלעך צו לערנען דאָ אַ „זמן", צי עטלעכע „זמנים". איך וועל ארויסרעכענען אייניקע פון זיי:

דודל, דער דרדקי־מלמד.
לייבעלע דער דרדקי־מלמד.
דער טאָלסטאָיאַנער פון שעברעשין, אַ בעלזער חסיד.
דער קאָמאָראָווער.
דער „קפדן", אַ חומר מלמד.
איטשע מלמד.
הערשעלע, דער רש"י מלמד.
לייביש מאָטלס, דער גמרא מלמד.
משה אהרון.
נפתלי מלמד.
עזריאל שדכן, דער מלמד פון מיידלעך.
יוסף הערשעלע מיימאָן.
די דריי לעצטע — מלמדים אין חדר מתוקן.
מאָטי (מרדכי פערשטמאַן).

איך בין 3 יאָר אלט. די יום־טובים האָבן זיך געענדיקט, אויך שמחת־תורה איז אדורך. מ'האָט איינגעוויקלט די פאָן און זי אַוועקגעלייגט אויפן ספרים־שאַנק, אויף איבעראַיאָר. מען האָט מיך ניט אויפגעהויבן פיר מאָל, ווי עס פּירט זיך היינט, נאָר אַזוי ווי שמחת־תורה איז דער געבורטס־טאָג, אין וועלכן כ'בין אַלט געוואָרן 3 יאָר — האָט די געשעעניש זיך גוט איינגעקריצט אין זכרון. מיין פאָטער ע"ה האָט זיך צו מיר געווענדעט:

— היינט וועסטו שוין גיין אין חדר, דו ביסט אַ יינגל, אַ גרויסער בחור... (יאָ, אַ גרויסער בחור, עפּעס אַ קלייניקייט — 3 יאָר!).

דער טאַטע האָט מיך איינגעוויקלט אין זיין גרויסן טלית, גענומען מיך אויף די הענט און אַוועק געטראָגן אין דודלס חדר (שפּעטער איז מיר באַוווסט געוואָרן, אַז יעדער קינד אין דעם עלטער מאַכט עס אַדורך און אַז איך בין ניט געווען קיין יחסן אויף דעם געביט). דער טאַטע איז צוריק אַוועק אַ היים און מיך געלאָזן אליין אין חדר. נאָר איך גדענק, אַז אַנשטאָט צעוויינען זיך און נאָך איידער איך האָב זיך אויסגעלערנט פון רבין וואָס ס'איז אַזוינס אַן „א", בין איך אַנטלאָפן פון חדר דורך דער הינטער־טיר וואָס האָט געפירט אין גאָרטן

און אַרויס אין הויף. דודל האָט אויף דעם ניט רעאַגירט. אין הויף האָט מיך דערוואַרט אַן אַנגענעמע איבעראַשונג: דאָ זענען געוואַקסן גרויסעביימער פול מיט באַרנעס, אויף וועלכע עטלעכע תלמידים האָבן געקלעטערט. מיר שיינט, אַז צום ערשטן מאָל וואָס כ׳האָב געזען אַ בוים, ווייל ניט ביי אונדזער הויז און ניט אויף אונדזער גאס וואָס איז געווען די וויכטיקסטע האַנדלס־גאַס, זענען געוואַקסן ביימער. ס׳איז געווען אָסיען־צייט און אַז די קינדער זענען געשפּרונגען פון די ביימער אויף דער ערד, איז זי געווען אויסגעבעט מיט אַראָפּגעפאַלענע בלעטער. דעם צווייטן זומער האָבן מיר שוין געגאָסן פון די זאַפטיקע פרוכטן פון די דאָזיקע ביימער.

דער גוטהאַרציקער דודל, וואָס האָט מיט זיינע קינדערישע אויגן ווי געגלעט די קינדערס קעפּלעך, האָט מיך ניט אומגעקערט אין חדר מיט כוח. מיט זיין זינגעוודיקן קול האָט ער זיך געווענדעט צו די קינדער:

„ארונטער,

איידער ס׳ווערט ווינטער!״

און אַלע האָבן אויסגעשאָסן אין אַ געלעכטער. מיר האָבן טאַקע אויפגעהערט זיך שפּילן אויף די ביימער און אַריין אינעווייניק אין חדר, אַרומגעזעצט זיך אַרום דעם אויסגעריבענעם טיש. דודל האָט זיך אַוועקגעשטעלט אויבנאָן, מיטן לאַנגן עלאַסטישן טייטל אין האַנט און אָנגעהויבן לערנען אל״ף־בית.

זיין ווייב חיה, וועלכע מיר האָבן גערופן חיה דודלס, האָט זיך מיט אונדז פאַרנומען מיט אַ סך ליבשאַפט, ווי מיט אייגענע קינדער. זי האָט געהאָלפן דודלען וואָס האָט געהאַט אַ שם אין שטעטל, אַז ער שלאָגט ניט קיין קינדער.

מיר איז טיף איינגעקריצט אין זכרון דאָס זינגעוודיקע קול פון זיין עלטסטן זון משה, וואָס האָט זיך געהערט הינטער דער וואַנט פונעם דערבייאיקן צימער, ווען ער איז געזעסן איבער אַ בלאַט גמרא.

(פון דער פריסטער קינדהייט זענען מיר שטאַרק געפעלן געוואָרן סענטימענ־טאַלע ניגונים, דורכגענומען מיט טרויער און בענקשאַפט — און אַזאַ איז געווען משה׳ס קול).

בן־ציון דיקשטיין איז געווען בעלפער אין דודלס חדר. אין אַ קאַסטן, צעטיילט אויף אויבערשטע און אונטערשטע פּאָליצעס, וועלכע זענען ספּעציעל איינגע־אָרדנט געוואָרן פאַר דעם צוועק, פלעגט ער ברענגען פאַר יעדער קינד פון חדר זיין „וואַרמעס״. יעדן אין דער פרי איז ער געגאַנגען פון שטוב צו שטוב, צונויפ־געזאַמלט די קינדער און זיי געברענגט אין חדר. איך געדענק אים אַלס האַרציקן בחור, מיט אַ שטענדיקן שמייכל אויף די ליפּן. (מיט עטלעכע יאָר צוריק האָט ער באַזוכט ישראל, ער לעבט אין די פאַר. שטאַטן).

לייבאַלעס חדר

וועגן דעם חדר האָב איך ניט קיין מעגלעכקייט צופיל צו שרייבן, ווייל כ'האָב דאָרט ניט געלערנט. דודל און לייבאַלע זענען געווען דרדקי־מלמדים — און דאָס שטעטל איז געווען איינגעטיילט אויף צוויי ראַיאָנען: דודלס ראַיאָן און לייבאלעס ראַיאָן. מיין ראַיאָן האָט באַלאַנגט צום תחום פון דודלס חדר.

אַ סברה, אַז אין דודלס חדר האָב איך געלערנט ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — אין יאָר 1914. איך געדענק, אַז אין אַ געוויסן טאָג האָט זיך באַוויזן אין חדר מיין טאַטע ע"ה און מיך גענומען אַ היים. אַז מיר זענען אַרויס פונעם חדר־געסל אויף דער הויפּט־גאַס, האָט מען זיך געמוזט אָפּשטעלן, מיר האָבן ניט געקענט גיין ווייטער. אַ מיליטערישע קאָלאָנע פון רוסישן מיליטער, אַ גאנצער „אָבוז" איז געפאָרן אָן אויפהער, פון צפון אויף דרום, צו דער עסטרייכישער גרענעץ. דער גערויש פון די רעדער און פלאַטפאָרמעס האָט זיך געטראָגן לענגויס דעם שאָסיי און אַרויסגערופן ביי אַלעמען שרעק. מיר האָבן געוווּסט אַז ס'איז אויסגעבראָכן אַ מלחמה און פון דעם טאָג אָן און ווייטער בין איך פריי געווען פון צו גיין אין חדר. מען האָט ניט געוווּסט וואָס דער טאָג וועט ברענגען און דער טאטע האָט געוואָלט, אַז די גאנצע משפחה זאָל זיין צוזאַמען און גרייט אויף יעדער צרה וואָס וועט קומען.

אין עטלעכע חדשים אַרום, ווען דאָס רוסישע מיליטער האָט זיך צוריק געצויגן, האָט מען באַפוילן צו עוואַקוירן די איינוווינערס פון שטעטל. אַלע זענען אַוועק קיין זאַמאָשטש. דאָרט האָבן מיר „געמאַכט אַ לעבן", באַזונדערס דאָס קליינוואַרג אין מיין עלטער. פריי פון לערנען און פון דער שרעק פאַרן רבין, ווי אויך פון דעם טאַטן, וואָס איז שטענדיק געווען פאַרנומען, האָבן מיר געוואָלט אויפנעמען די שטאַרקע איינדרוקן פון דער גרויסער שטאָט, ווייל אַנטקעגן יוזעפאָוו איז זאַמאָשטש טאַקע געווען אַ גרויסע שטאָט.

אָנהויב זומער 1915 האָבן מיר פון זאַמאָשטש זיך אומגעקערט אַ היים און געפונען, אַז אַ העלפט הייזער אין שטעטל זענען אַוועק מיטן פייער און צווישן זיי, אויב כ'מאַך ניט קיין טעות, אויך דודלס הויז.

דער טאָלסטויאַנער

אין איינעם פון יענע טעג האָט אין שטעטל זיך באַוויזן עפּעס אַן אויסטער־לישער ייד פונעם דערבייאיקן שעברעשין און צוליב זיין אויסזען און קליידונג האָט מען אים אַ נאָמען געגעבן טאָלסטאָיאנער. מ'האָט אים צוגענומען אַלס מלמד פון חומש און רש"י פאַר קינדער אין מיין עלטער. דאָס חדר זיינס האָט זיך געפונען ביי מרדכילע ברוך יעקבס דער שינדלמאַכער, וועמענס הויז איז געשטאַנען אויף די זאַמדן אויפן וועג קיין פאַרדיסאָווקע. דער טאָלסטאָיאַנער האָט, פאַרשטייט זיך, „געגעסן טעג" ביי די עלטערן פון די קינדער. הגם ער איז געווען אַ בעלזער

חסיד, האָט ער זיך געפירט ווי אַ מאָנאַך. געגעסן ווינציק און בכלל ניט פאַרזוכט קיין פלייש. נאָר לכבוד שבת האָט ער זיך פאַרגינען צו עסן פלייש־מאכלים און פיש, כדי ניט מבטל צו מאַכן דאָס זינגען זמירות.

דער קאָמאַראָווער

נאָך אים איז געקומען דער קאָמאַראָווער און אויף זומער איז דאָס חדר איבערגעפירט געוואָרן אין דער ווייבער־שיל, דאַקעגן אויף האַרבסט און ווינטער — אין קוזמירער שטיבל.

בעת דער שעברעשינער מלמד איז געווען אַ שטילער מאַן, וועמענס פּנים האָט קיינמאָל ניט אויסגעדריקט זאָרג — איז דער געווען איינגעדאַרט, פאַרצוקט און איז אָפטמאָל אומגעפאַלן פון שוואַכקייט. די תלמידים האָבן אים געמאַכט אָפּגעהאַקטע יאָרן. נאָר פון דער צווייטער זייט האָט ער שטאַרק הנאה געהאַט פון אַ שיסל הייסע געקעכטס. פאַר אַלע זיינע בעלי־בתים פלעגט ער שטאָלצירן מיטן בעסטן וואַרמעס וועלכן ר'האָט באַקומען דווקא ביי „קראמערען" (בערטשע איז געווען איינער פון זיינע תלמידים).

פון קאָמאַראָווערס חדר האָבן זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון איניקע פּאַסי־רונגען: אין דער ווייבער־שול זענען געווען קליינע פענצטערלעך נאָענט צום סופיט, דאָך איז געווען אַ טונקלקייט, אַפילו אין ליכטיקע זומער־טעג. צוליב דער שוואַכער ליכט, זענען די קינדער שנעל מיד געוואָרן פון לערנען און געוואָלט וואָס פריער זיך באַפרייען אַ היים. דער רבי האָט אָבער דערקלערט, אַז פאַר צוועלף וועט קיין שום קינד ניט פאַרלאָזן דאָס חדר. וואָס האָט ער געטאָן? דערפילנדיק וואָס עס קומט פאָר ביי די קינדער, האָט ער זיך אַוועקגעשטעלט ביי דער טיר, אָנגע־שפאַרט זיך אויף איר מיטן רוקן און מיטן פּנים — צו דער ווייבער־שיל. די קינדער זענען צוגעלאָפן צו דער טיר, פרובירט אַפילו זי אַ שטופּ געבן, צוזאַמען מיטן מלמד. אין אַזאַ קריטישן מאָמענט איז ער געפאַלן אויף אַן המצאה און גענומען דערציילן מעשיות פון הערשעלע אָסטראָפּאָלער, שמחה פלאַכטע און זייערס גלייכן. די פריילעכע געשיכטעס האָבן פאַרווײלט די קינדער און פאַרטריבן זייער מידקייט.

דאָך איז ער געווען אַ פאַרביטערטער און גרויסער אָרעמאַן. אין קאָמאַראָוו האָט ער איבערגעלאָזט אַ קראַנקע ווייב מיט אַ טוץ קינדערלעך. איינמאָל אין חודש, צי אין צוויי חדשים, אַז אין אַ מאַרק־טאָג האָט זיך באַוויזן אין שטעטל דער טאַנדייטשיק, פלעגט ער מיט אים שיקן אַ היים עטלעכע באַנקנאָטן, איינגעוויקלט אין אַ טיכל. דאָס איז געווען שכר־לימוד וועלכן ער האָט באַקומען פון די בעלי־בתים אויפן חשבון פון „זמן". אין די ווינטער־נעכט, ווען מיר האָבן געלערנט אין שטיבל צוליב די קורצע טעג, זענען די תלמידים שטאַרק דערגאַנגען די יאָרן דעם מלמד, אַז ניט איינמאָל האָט ער דערפון אַוועקגעחלשט. אַ סברה, אַז ער איז געווען אַ האַרץ־קראַנ־קער, אָדער געהאַט אַ געבוירענעם פעלער.

משה־לייב

די אַלע מלמדים האָבן שוין ניט געטויגט פאַר מיר און כ׳בין אַוועק לערנען צו אַ גרעסערן פון זיי — משה לייב. אַ בייזער, צאַרנדיקער ייד וואָס האָט תמיד אַליין זיך געגעסן. ווען ער איז אַריינגעפאַלן אין כעס — פלעגט ער זיך אינגאַנצן פאַרגעסן. אויך דער קאָמאַראָווער, אַז ער איז געוואָרן פאַרביטערט, פלעגט ער איינבייסן די ציין אינעם חומש, וועלכן ער האָט געהאַלטן. דאַקעגן משה־לייב האָט זיך ניט באַגנוגנט מיטן ספר אין האַנט, נאָר פאַרבייסן מיט די ציין אין יעדער קעגנשטאַנד וואָס האָט זיך געפונען ביי אים אין האַנט: צי דאָס הענטל פון קאַנטשיק, אָדער דער בלאַט פון טיש, (צי — דאָס קושן כון זיין צוקאַפּנס). ער האָט אַ סך געהוסט, האָט מען אים אונטערגעלייגט אַ קישעלע הינטער דער פּלייצע, עס זאָל אים זיין וואַרעם...

אַז עס זענען געקומען די טיפע ווינטער־נעכט, צו דער פרשה „ויחי יעקב״, איז דאָס שמאָלע חדר געווען באַלויכטן מיט אַ העליש־היימלעך ליכט. דער רבי האָט מיט אַ טרויעריקן און פאַרבענקטן ניגון געצויגן: „ואני... אני יעקב... יעקב... בבואי, בבואי מפדן...״ די תלמידים זענען געוואָרן באַגייסטערט פון זיין געזאַנג און מיר האָבן געזען ווי פון זיינע אויגן קייקלען זיך טרערן אויף די באַקן צוליבן טויט פון דער באַליבטער רחל וואָס ליגט ביי יעקבס פיס... און מיר האָבן אים מוחל געווען זיין כעס און צאָרן און בייזקייט אין די לאַנגע ווינטער־נעכט.

אָבער משה לייב מלמד האָט זיך ניט באַגנוגנט מיט דעם, ער האָט פאַרלאַנגט פון יעדן איינעם פון אונדז, אַז אויך מיר זאָלן אונטערזינגען ווי ער...

נפתלי מלמד

איך האָב אויך געלערנט ביי נפתלי מלמד, נאָר ווייזט אויס, אַז אַ קורצע צייט, ווייל עס זענען מיר ניט פאַרבליבן דערינערונגען פון יענע טעג. און אפשר זענען זיי אַרויסגעפלויגן פון געדאַנק?

איטשע מלמד

איטשע מלמד איז געווען דער עלטערער ברודער פון הערשעלען, פון די בעסערע מלמדים אין שטעטל. אַ געוויסע צייט האָט ער געאַרבעט צוזאַמען מיטן זון אין וואַלד. ווען כ׳האָב באַדאַרפט אָנהייבן לערנען ביי אים אין חדר, בין איך שוין געהאַט אַרויס פון די לימודי קודש און געווען פאַרטאָן אין דאגות פרנסה. אין דער פרייער צייט האָב איך געלערנט וועלטלעכע לימודים, אויסער דעם בין איך געווען אַריינגעטאָן אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, נאַציאָנאַלע פאָנדן אדג״ל.

נאָך איין חדר איז געווען אין שטעטל אין די לעצטע יאָרן פאַרן חורבן. אַ מאָדערנער חדר, אַ חדר מתוקן וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „יסודי התורה״, ווו עס האָבן געלערנט מיט די קינדער איטשע (מלמד) שלייכער, יוסף הערשעלע מיימאָן און מאָטי (מרדכי) פערשטמאַן ז״ל.

ה ש ו א ה

דער אומקום

אויף די בלוטיקע וועגן פון די יוזעפאָווער יידן, אין די יאָרן פון אומקום

עזריאל אמר־לעמער

די נאַצישע פאַרניכטונג־מאַשין האָט געאַרבעט לויט די בעסטע דערגרייכונגען פון דער וויסנשאַפט און פאָרגעשריטענע פּסיכאָ־אַנאַליזע. די „ענטגילטיקע לייזונג" פונעם יידן־פּראָבלעם — אומברענגען מיליאָנען יידן — וועט ניט קענען רעאַליזירט ווערן, אויב מ'וועט ניט אָנווענדן דעם „מאַסן־פּסיכאָז". די אַרכיטעקטן פון די קרע־מאַטאָריעס אין בעלזשעץ, בערגען־בעלזען, דאַכאַו אאנ"ד האָבן גוט פאַרשטאַנען, אַז מען קען נישט נעמען מענטשן, געזונטע פיזיש און גייסטיש, אַפילו ווען זיי זענען יידן, און זיי אַוועקפירן גלייך פון שטוב אין די גאַז־קאַמערן. פריער דאַרף מען זיי אויסוואָרצלען פון זייערע היימען ווו זיי זענען אויסגעוואָקסן, אונטערדריקן, איינ־ברעכן זייער מאָראַל.

וועגן דעם סיסטעם זאָגט עדות דער פאַקט, אַז דעם 10טן מערץ 1941 האָט מען געברענגט קיין יוזעפאָוו 500 יידן פון קוזמיר און מיט אַ טאָג שפּעטער — 592 יידן פון קאָנין, דערוויטערט פון יוזעפאָוו הונדערטער קילאָמעטע־ (ציטירט פונעם „ביו־לעטין פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע"). דאַקעגן די יידן פון יוזעפאָוו זענען איבערגעפירט געוואָרן אין געטאָ פון לובלין און אָדזשאָרני (לויט די עדות פון ישראל שלייכער און סימא האָניגספעלד־ספּאָדעק). דער דאָזיקער סיסטעם פון אַוועקנעמען ביי די קרבנות דעם ווילן זיך קעגנצושטעלן, איז אָנגעווענדעט געוואָ־ן פאַר יעטוועדער אויסזידלונג־אַקציע. לויט דער עדות־דערקלערונג פון דערמאָנטן י. שלייכער, האָט מען באַפוילן די יידן אין יוזעפאָוו זיי זאָלן אָפּרייניקן די בוידע־מער, פאַרבן די דרויסנדיקע ווענט פון די הייזער, כדי זיי באַשעפטיקן, ניט געבן די מעגלעכקייט צו טראַכטן, באַראָטן זיך, צוגרייטן — נאָר תמיד זיי איבערראַשן, ווען זיי זענען באַשעפטיקט.

באַזאַמען מיט דער טעטיקייט, האָבן די נאַציס באַנוצט זיך מיט אַנדערע שווינד־לערייען, כדי שאַפן ביי די יידן אילוזיעס פון אויטאָנאָמיע, אַליין־הערשאַפט — און געגרינדעט די יודענראַטן. אויסער דער אילוזיע, וועלכע זיי האָבן דערמיט געשאַפן ביי די יידן, האָבן די דייטשן דערגרייכט אייניקע צילן פאַר זיך גופא: דער יודענ־ראַט האָט זיי צוגעגרייט ליסטעס פון די יידישע איינוווינערס און אויך — טראַנס־פּאָרטן. ביי די יודענראַטן האָט אויך עקזיסטירט אַ יידישע פּאָליציי, וואָס האַט

געטאָן די מלאכה פון דייטשן און אַזוי אַרום אַ טייל פון זיי געקענט באַפרייען פאַר דער מיליטערישער מאַשין פון דריטן רייך. צום באַדויערן, האָבן די יידישע פּאָליציאַנטן געטאָן זייער אַרבעט ניט ערגער פון דעם דייטש צי פּאָלאַק. דערציילט רחל לוכטפעלד־פראָזער, אַז דאָס האָט אַ יידישער פּאָליציאַנט אַנטדעקט דאָס באַהעלטעניש פון אירע עלטערן און די דייטשן האָבן זיי דערהרגעט.

דער סיסטעם פון טראַנספּאָרטירן יידן פון אָרט צו אָרט איז ניט געווען קיין איינמאָליקע אַקציע. סימא האָניגספעלד־ספּאָדיק דערציילט, אַז פון אָדזשאַרני האָט מען זיי געטריבן צופוס קיין זשאַוואָראָוו. דער קדוש און היסטאָריקער פון געטאָ, ד״ר עמנואל רינגעלבלום דערציילט אין זיינע „באָטיצן פון געטאָ״, אַז אין יוזעפאָווער לאַגער איז אויסגעבראָכן אַ מגיפה פון דיזענטעריע צוליב די האַרבע סאַניטאַרע באַדינגונגען, שלעכטער דערנערונג און דעם פעלן פון מעדיצינישער הילף און מעדיקאַמענטן. ט. ברוסטין־בערנשטיין שרייבט אין דערמאָנטן „ביולעטין״, אַז דעם 13טן יולי 1942 האָבן די דייטשן דערשאָסן הינטער דער שטאָט 1,500 יידן. פון די אַנדערע דערציילונגען ווייזט זיך אַרויס, אַז די דייטשן האָבן מורא געהאַט אַז די מגיפה פון לאַגער וועט זיך איבערטראָגן אין שטעטל גופא. אויסער דעם זענען די יידן אין יוזעפאָוו געווען קראַנק, דערשעפּט — האָבן די רוצחים באַשלאָסן זיי אומצוברענגען אויפן אָרט. יוסף קאַמינסקי, אַ יידישער סאָלדאַט אין דער דריטער דיוויזיע פון דער פּוילישער אַרמיי וואָס איז געקומען פון ראַטנפאַרבאַנד, האָט צוזאַמען מיט זיין אייני׳הייט באַזוכט יוזעפאָוו און אין וואַלד הינטערן שטעטל, ווייזט אויס אַז לעבן די וואָפּניאַקעס, האָט ער געפונען אַ מאַסן־קבר פון דערשאָסענע יידן.

פאַראַן אויך אַנדערע דערציילונגען וועגן דער מאַרטיראָלאָגיע פון די יידן אין יוזעפאָוו:

דאָס קינד ישראל שלייכער אַנטלויפט מיט זיין פאָטער און נאָך יידן פון לובלינער געטאָ וואָס דאַרף ליקווידירט ווערן און די איינוווינערס שיקן אין די טויט־לאַגערן — און זיי לאָזן זיך צופוס קיין יוזעפאָוו. אויפן וועג, ניט ווייט פון שטעטל זשילקעווקע, שטויסן זיי זיך אָן אויף דייטשן וועלכע שיסן אין די מענער. אורי שלייכער באַווייזט פאַרן טויט צו זאָגן ישראלן: „זע צו בלייבן לעבן״. דאָס איז דער לעצטער פאַרלאַנג פון אַ פאָטער וואָס האָט פאַרלוירן זיין גאַנצע משפחה און ער וויל אַז כאָטש איינער זאָל איבערבלייבן. דאָס דאָזיקע יינגל, פאַר וועמענס אויגן מ׳האָט אומגעבּרענגט דעם טאַטן, בלייבט איצט אַ קיילעכיקער יתום, ווייל פריער נאָך איז אומגעקומען זיין מאַמע. אַן עלנט יידיש קינד, בלייבט איצט אַליין און ווײנט אויפן ביטערן גורל. אַפילו אַ באַהאַלטענער ייד אויפן דאָרף וועט אים ניט וועלן צונעמען, אויסבאַהאַלטן, ווייל ער ריזיקירט מיטן אייגינעם לעבן... אַ ניט קלענערע טראַגעדיע לעבט איבער אַ יידיש מיידל, אויך אַ קיילעכיקע יתומה, וואָס וואַנדערט איבער פעלדער און וועלדער, פאַרפאָלגט פון דייטשן מיליטער, פּוילישע באַנדעס און

רוסישע פּאַרטיזאַנער, ווי ס'איז צו זען פון דער דערציילונג פון רחל לוכטפעלד־פּראָזער. ווען דער סכראָן ווערט אַנטדעקט דורך די דייטשן, אַנטלויפן פון דאָרט די אויסבאַהאַלטענע יידן אין וואַלד און מיט איר — שיינדל (ווייזט אויס, די עלטסטע טאָכטער פון יעקב אונטערבוך), וואָס שפּאַנט אַ באָרוועסע אויפן שניי און אַלעמאָל זעצן זיי זיך צו כדי צו כאַפּן דעם אָטעם און זיך איינרייבן מיט שניי מען זאָל ניט פאַרשטאַרט ווערן פון קעלט. דאָ דערוווסט זי זיך, אַז איר שוועסטער גאָלדע איז פאַרשוווּנדן, אָדער אַנטלאָפן אין אַן אַנדערער ריכטונג. אָבער דאָס האַרץ זאָגט אונטער, אַז די שוועסטער האָט געהאַט אַ ביטערן סוף. שיינדל שווייגט, ווייל זיי אַליין איז דאָך גאָר שלעכט — טאָ ווי זאָל מען זאָרגן פאַר אַנדערע? מען בלאָנדזשעט אין וואַלד אין פראָסט, שניי, ניט וויסנדיק צוריק דעם וועג צום סכראָן. פון זייערע הערצער רייסט זיך אַרויס אַ יאָמערלעכער געוויין פון פאַריתומטע מיידלעך וואָס וואַנדערן אינעם וויסטן וואַלד, וועלכער גיט בלויז אָפּ דעם ווידערקול פון זייער געוויין. מ'וויל צוריק אָנקומען אין דער באַהעלטעניש, צום סכראָן וואָס אין יענע צייטן איז עס געווען דער גן־עדן אויף דער ערד פאַר יידישע קינדער, אונטער דער נאַצישער הערשאַפט. אַז אָך־און־ווי וואָס פאַר גן עדן דאָס איז שוין געווען.

אין סכראָן איז קאַלט, זייער קאַלט און זי מיט דער שוועסטער דערנעענטערן זיך, טוליען זיך צו אַן אַנדער מיידל פון דאָרף, כדי דערוואַרעמען די קערפּערס. נאָר דער אויסגעדאַרטער גוף פונעם אויסגעהונגערטן קינד באַשענקט זיי גאָר מיט אַן אַנדערע „מתנה" — לייז. צו דעם קומט שפּעטער צו נאָך א מכה — סוועזשבע. נאָר די צוויי פּלאָגן האָבן אויך אַ מעלה: די פּאַרטיזאַנער האָבן מורא צו דערנענטערן זיך צו די מיידלעך, קוים וועט מען זיך אָנשטעקן... נאָר דאָס מיידל איז ניט אינגאַנצן זיכער צי די פּאַרטיזאַנער וועלן זי צורו לאָזן — און זי בעט דעם אַלטן שמואל מיידאַנער ער זאָל זיך אָנגעבן אַלס איר פאָטער, אפשר וועט די אויטאָריטעט פון אַן אַלטן ייד אָפּהאַלטן די פּאַרטיזאַנער פונעם טשעפּען זיך צום מיידל.

נאָר די רוסישע פּאַרטיזאַנער פירן אויך „חשבונות" מיט זייערע יידישע קאַמפּס־חברים, יוזעפאָווער יידן און דערשיסן דריי — גאָט די נשמה שולדיקע קעמפערס, פאָרוואַרפנדיק זיי פּאַראַט, ווי עס ווערט דערציילט אין די זכרונות פון ישראל שלייכער. און ווער וועט אין יענער צייט כאַפּן זיך אויף דעם אַבסורד פון באַשולדיקן דריי יידן אין צוזאַמענאַרבעט מיט די דייטשן? נאָר ס'איז דאָך די צייט פון „כל דאלים גבר". און אַזוי האָבן די רוסישע פּאַרטיזאַנער אומגעבראַכט אַברהם פיינגאָלד, אַביגדור שור און שיקע שלייכער. ווען דער קאָמענדאַנט פון די יידישע פּאַרטיזאַנער, ברוך שלייכער, אויך אַ יוזעפאָווער ייד, לאָזט זיך אַוועק אינעם לאַגער פון די רוסישע פּאַרטיזאַנער, כדי אָפּצושרייען די גזירה — באַצאָלט אויך ער מיטן לעבן.

אָבער די זעלבע פּאַרטיזאַנער האָבן אויך געוווסט צו ברענגען ברויט די אויס־

באַהאַלטענע אין וואַלד יידן, אַפילו אין פסח. „מיר האָבן געגעסן דאָס ברויט. נאָך אַ לאַנגע צייט וואָס מיר האָבן ניט פאַרזוכט קיין ברויט, איז מיט יעדער ביס איז די סלינע ממש געראָנען איבערן מויל" — דערציילט רחל לוכטפעלד. דאַקעגן איר שוועסטער גאָלדע האָט ניט פאַרזוכט פונעם ברויט, ניט ווילנדיק עסן חמץ אין פסח.

אויפן שוועל פון דער באַפרייונג, ווען אַלע וואַרטן דעם מאָרגנדיקן טאָג, אַ בעסערן, וואָס וועט ברענגען אַ פרייע וועלט און יעדן ניצול געוואָרענעם ייד אויפ־נעמען מיט אָפענע אָרעמס, באַווייזט זיך אַ יידישער קאָמאַנדיר פון די רוסישע פאַר־טיזאַנער און ער נעמט צו ביי דער דערמאָנטער רחל לוכטפעלד אַלע אילוזיעס, מיטן זאָג: „איר זאָלט ניט מיינען, אַז עמעץ וואַרט אויף אייך, אַז עמעץ וויל אייך"...

דער יידישער אָפיציר אין אַ פרעמדער אַרמיי האָט אָבער ניט געוווּסט, אַז ס'איז פאַראַן איין פונקט אין דער דאָזיקער אַכזריותדיקער וועלט וואָס וואַרט אויף דער שארית הפליטה, די אַנטרונענע פון דער גרויסער קאַטאַסטראָפע — ארץ־ישראל!

אין דער תקופה פון חורבן (1945—1939)

(פון דאָקומענטן)

די יידישע באַפעלקערונג אין יוזעפאָוו פאַרן קריג — קרוב 1700 נפשות. אין יאָר 1940 — 1050. אין יאָר 1941 — 2147 (צוגעקומען 1092: פון קוזמיר — 500 אויסגעזידלטע יידן, פון קאָנינער קרייז (וואַרטעגעאו) — 592 אויסגעזידלטע יידן). דעם 13טן יולי 1942 זענען הינטערן שטאָט דערשאָסן געוואָרן 1500 יידן. דעם 21סטן סעפטעמבער 1942 — דערשאָסן איבער 70 יידן. די פאַרבליבענע אַוועקגעשיקט קיין בעלזשעץ דעם 2טן נאָוועמבער 1942.

(בלעטער פאַר געשיכטע, וואַרשע, יאַנואַר־יוני 1950. יידישער היסטאָרישער אינסטיטוט; רינגענבלום־אַרכיוו; „נייע פרייע פרעסע", פאַריז 1946).

*

נאָך דער אויסזידלונג־אַקציע פון מזרח־פּרייסן, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבן דעם 1טן פעברואַר 1941, האָבן ווידער אָנגעהויבן אָנקומען אין גענעראַל־גוווער־נעמענט באַנען מיט פּאָלאַקן און יידן, הויפּטזעכלעך פון וואַרטעגאו. אין שייכות מיטן אויפשטעלן איבונג־פעלדער פאַר דער ווערמאַכט אין קאָנינער פּאָוויאַט, האָט מען פון דאָרט אַרויסגעפירט 2140 יידן אין לובלינער דיסטריקט און זיי אַריינגעפירט אין איזביצע און יוזעפאָוו־בילגאָרייסקי.

אין יענער תקופה, דעם 13טן יולי 1943, האָט מען אין לובלינער דיסטריקט אַדורכגעפירט צוויי אַקציעס: אַ מאַסן־עקזעקוציע איבער בערך 1500 יידן אין יוזעפאָוו־בילגאָרייסקי.

די צאָל יידישע יישובים האָט זיך געוואַלטיק פאַרקלענערט. אין נאָוועמבער 1942 זענען אין די אַמיינסטן אַרויסגערוקטע אויף דרום פּאָוויאַטן, ד. ה. אין הרוביעשאָווער, זאַמאָשטשער און בילגאָרייער, ליקווידירט געוואָרן אַלע יידישע יישובים.

אין די בילגאָרייער וועלדער האָבן די פּאַרטיזאַנער געפירט פאַרביסענע קאַמפן מיטן שונא. אין דער העלפט פאַברואַר 1944, אין דרום־מזרחדיקן טייל פונעם בילגאָרייער וואַלד, האָבן אַן ערך 2000 פּאַרטיזאַנער געפירט שלאַכטן מיט די היטלעריסטן.

(ט. בערנשטיין: מאַרטיראָלאָגיע, ווידערשטאַנד און אומקום פון דער יידישער באַפעלקערונג. ביולעטין פון יידישן היסטאָרישן אינ־סטיטוט, וואַרשע. יאַנואַר־מערץ 1957, נר. 21).

*

...פון די אַרבעט־לאַגערן קאָן מען זיך אָפיציעל אויסקויפן פאַר 10־25 זלאָטעס אויף באַקליידונג פאַר אַן אָרעמאַן. פאַקטיש גייען בלויז אָרעמע. מען זאָגט, אַז ביי אַ מאַכער קאָסט עס ביליקער. די גרוסן — טרויעריקע פון די לאַגערן. אַמערגסטן איז אין בעלזשעץ. פיזיאָלאָגישע באַדע־פּענישן ווערן רעגולירט מיט אַ זייגער. יעדער שעה קענען 12 מענטשן אַרויסגיין. געווען פאַלן פון שיסן שוואַכע. געשען מיט אַן אַלטן, איבער 60־יאָריקן זקן. פון 600 אין יוזעפאָוו זענען 400 קראַנק געוואָרן אויף טשערוואָנקע, האָט מען זיי קראַנקערהייט אַוועקגעשיקט. יונגע בחורים פון 13־14 יאָר ווערן צוריק געשיקט אָן פאַפּירן, אָן אַ בילעט אויפן וועג. זיי גייען צופוס ביז דער נאָענטער קהילה. עס זענען נישטאָ קיין געהעריקע צאָל בעקערייען. עס פעלט קיך־געשיר, קעסלען. עס קומט אויס צו עסן זייער שפּעט, ווייל די ריי איז אַ לאַנגע...

געלייענט אַ בריוו פון אַ לאַגער אין לובלין, ווי ער שרייבט, אַז „איידער צו גיין אין לאַגער, טאָ וואַרף זיך בעסער אין דער ווייסל". פון 800 אַרבעטער זענען 20 געשטאָרבן. זיי אַרבעטן אין יוזעפאָוו לובעלסקי אין די שטיינער־גרובן. די ווונדן היילן זיך ניט, ווייל זיי זענען שלעכט דערנערט. עס זענען נישטאָ דאָרט קיין באַנדאַזשן און מעדיצינען. געקאַטעוועט שטענדיק. ווייניק עס־מכשירים. געהאַט היינט אַ שמועס מיט דרייהאָרנען (די כוונה — צי איינהאָרן, באַקאַנטער וואַר־שעווער זשורנאַליסט, מיטאַרבעטער פון „היינט"). ער האַלט, אַז מען דאַרף זיך גייסטיק צוגרייטן צום נצחון פון די אשכנזים, און אַז מען וויל פון אונדז מאַכן אַ פאָלק פון שואבי מים און חוטבי עצים. מען דאַרף צוגרייטן דערצו דעם עולם און אָנהייבן שמועסן ווי אַזוי איינצואָרדענען דאָס יידישע לעבן לויט דער דאָזיקער הנחה...

(עמנואל רינגעלבלום: **כתבים פון געטאָ**)

קדיש נאָכן שטעטל

אליעזר בן־שלום

דאָס יאָרצייט־ליכט, אין וועמענס פלאַם עס קלאַמערן זיך די נשמות פון די קדושים וואָס ס׳איז זיי ניט געגעבן געוואָרן צו פאַרענדיקן זייער לעבן אויף אַ נאָרמאַלן אופן און זיי זענען אומגעקומען אין בלוטיקן שטורעם — ווערט יעדעס יאָר אָנגעצינדן אין די היימען פון די יוזעפאָווער יידן, אַ ווו זיי געפינען זיך.

די יידישע יוזעפאָוו איז געווען אַ וועלט פאַר זיך, איינע פון די פוילישע שטעטלעך ווו יידיש לעבן און יידישער שטייגער האָבן פאַר־פולט אַלע ווינקעלעך. אויך דער מאַרק־פלאַץ אין שטעטל האָט געאָטעמט מיט עכטער יידישקייט.

דער ניגון פון תורה האָט זיך געטראָגן פון די פאַרשידענע שטיבלעך און בית־המדרש און דאָס הדרתדיקע פנים פונעם רב דעם גאון האָט פון זיך אויסגע־שטראַלט וויסן און חריפות, בעת די בעלי־בתים פון שטעטל האָבן זיך אויסגע־צייכנט מיט יראת שמים און אהבת ישראל.

די יוגנט האָט געלעכצט נאָך וויסן, געשלונגען ביכער, געגרייט זיך מיט יוגנטלעכער פרייד צום לעבן, געלאָפן אין די חלוצישע אָרגאַניזאַציעס און געזוכט אידעאַלן און אינהאַלט אין לעבן. די תפילות וועלכע האָבן זיך געלאָזט הערן פון דער שיל און בית־המדרש, האָבן געשוועבט אין דער לופט און געגעבן די יידן בטחון, געשטאַרקט זייער אמונה, באַזונדערס ווען די שבת־מלכה האָט נאָך די וואָכנס־טעג זיך באַוויזן אין איר גאַנצער פראַכט און יידן האָבן זיך געלאָזן איר מקבל־פנים זיין אין שיל און אין בית־המדרש.

די באַשיידענע יידישע טעכטער, מיט פאַרפלאָכטענע צעפּלעך און שבתדיקע קליידער, שפּאַצירן זיך נחתדיק איבערן שטעטל מיט די צוגעמאַכטע געשעפטן. די קליינע קינדער, אין זייערע אויסגעפּוצטע בגדים, גיבן צו דעם שטעטל אַ סך פרייד.

נאָר חרוב איז געוואָרן אונדזער קהילה, אירע יידן זענען אומגעברענגט גע־וואָרן פון אכזריותדיקע דייטשע רוצחים און זייערע מיטהעלפערס. אונדזערע יידן האָט מען קובר געווען אין מאַסן־גריבער.

שטילערהייט שעפּטשען מיר אַ תפילה צום אָנדענק פון אונדזערע קדושים — יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

23 חדשים אין וואַלד

שיינדל אונטערבוך־קאָזלאָוויטש

...אין יאָר 1941 האָבן מיר אָנגעהויבן אַרבעטן אין דער שטיינהאַקעריי אין דאָרף נאָוויני, ווו עס זענען שוין געווען באַשעפטיקט ביי שקלאַפן־אַרבעט אַ 500 יידן, וואָס דער גרעסטער טייל פון זיי האָט געשטאַמט פון קאָנין און מ׳האָט זיי איבערגעזידלט אין אונדזער שטעטל, ווי אויך פון די אַרומיקע ישובים. אַנדערע האָבן געאַרבעט אין די טאַרטאַקן אין גורעצקי און אין דלוגיקאָנט. אַ גרעסערע גרופּע יידן איז געווען באַשעפטיקטביים אָפּרוימען די חורבות פון די צעשטערטע הייזער, וועלכע זענען פאַרבליבן נאָך דער גרויסער שריפה אין יוזעפאָוו, נאָכן באָמבאַרדירן דאָס שטעטל דורך די דייטשן. מיט די ציגל און שטיינער פון די חורבות האָט מען געפלאַסטערט שאָסייען אין שטעטל און אין דער סביבה.

די באַדינגונגען אין דער שטיינהאַקעריי, ווי אין אַלע נאַצישע אַרבעט־לאַגערן, זענען געווען אויסערגעוויינלעך שווערע. אין זומער 1942 האָט מען פון דאָרט צוגענומען אַ באַדייטנדיקן טייל אַרבעטער, דער עיקר — די מיידלעך און פרויען און זיי געשיקט אין וואַלד קלויבן יאַגעדעס, באָרוווקעס און שוואָמען — לויט די סעזאָנען.

אין וואַלד פלעגן מיר גיין אונטער דער אָנפירונג פון פּאָלאַק זשמודאַ. ער איז געווען דער הויפּט־צושטעלער פון די אַרטיקלען, פון וועלכע מ׳האָט אויס־געאַרבעט קאָנפיטורן פאַר דער דייטשער אַרמיי. אַ געוויסן טאָג, זייענדיק באַשעפּ־טיקט ביים קלויבן שוואָמען, איז אונדז באַפאַלן אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער פון די אַנטלאָפענע קריגס־געפאַנגענע און פאַרגוואַלטיקט די מיידלעך, צווישן זיי — יוזעפאָווער טעכטער.

אונדזער לאַגע ווערט ערגער פון טאָג צו טאָג. עס ווערן כסדר אדורכגעפירט מאַסן־הריגות. אין דער ערשטער אַקציע זענען דורך די דייטשע רוצחים דערשאָסן געוואָרן 25 יידן און אין אַ קורצער צייט אַרום — 56 יידן. אין חודש יולי (תמוז) האָבן די מערדערס אומגעבראַכט אין איין טאָג די גרעסטע צאָל יידן — 1,800. מ׳האָט זיי דערשאָסן אין וואַלד טאַרנאָוואָלי, אויף יענער זייט מיל פּוטימי.

אין סוף פון חודש אָקטאָבער דעם זעלבן יאָר, האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אז מען גרייט זיך אינגאַנצן צו ליקווידירן דעם אַרבעט־לאַגער און די קליינע צאָל לעבן געבליבענע יידן וועט מען טראַנספּאָרטירן אינעם טויטן־לאַגער בעלזשעץ. דערפאַר בין איך אין אָנהייב נאָוועמבער 1942 אנטלאָפן אין וואַלד, צוזאַמען מיט מיין מוטער.

אין וואלד האָבן מיר געטראָפן יידן פון טאַרנאָגראָד, דער עיקר — פון די דערפער ארום דעם שטעטל, אויך יידן פון יוזעפאָוו: גאָלדע און רחל, די טעכטער פון בצלאל פראזער. מיר זענען צוגעשטאַנען צו זיי, געווען צוזאַמען און געמיינ־

זאַם אויסגעטראָגן אַלע ליידן און פּיין. יעדן טאָג האָבן מיר געמוזט טוישן דאָס אָרט. דאָרט ווו מיר האָבן גענעכטיקט, איז מען צומאָרגנס שוין ניט געבליבן אויף דעם אָרט. אין וואַלד איז ניט געווען קיין וואַסער, קיין שפּייז, קיין בגד אויפן גוף. ווינטער און אין די רעגנדיקע טעג האָבן מיר זיך אַרומגעדרייט באָרוועסע, אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן.

מיין יונגערער ברודער אברהם איז אַ סך פריער געהאַט אַנטלאָפן אין וואַלד, נאָר ווען מיר זענען אָנגעקומען, איז ער שוין ניט געווען צווישן די לעבעדיקע. מען האָט אים דערהרגעט.

די פּאַרטיזאַנער (רוסן און פּאָלאַקן) האָבן זיך מיט אונדז פאַרנומען, אפילו אָפּט באַזוכט און געפאָדערט אַז מיר זאָלן זיך באַטייליקן אין די סאַבאָטאַזש־אַקטן קעגן די דייטשן. מיר האָבן אָנגענומען זייער ווענדונג. איך מוז אונטערשטרייכן, אַז דער אלטיטשקער שמואל שעכטר (שמואל מיידאנער) האָט זיך אויסגעצייכנט אין די דאָזיקע פּאַרטיזאַנישע אַקציעס, צעשטערנדיק 18 טעלעפאָנישע סלופּעס אויפן וועג קיין אַלעקסאַנדראָוו.

טראָץ דעם וואָס מיר האָבן אָפּגעהיטן די גרעסטע פאָרזיכטיקייט, פלעגן די דייטשן אונדז אויסגעפונען פון צייט צו צייט און דורכפירן איבערפאַלן און שיסן. איינמאָל האָב איך באַקומען אַ קויל פון אַ דייטשן לויער, נאָר צום גליק אָפּגעקומען מיט אַ לייכטע ווונד אין פוס. דאַקעגן גאָלדע פראַזער איז פאַרוווּנדעט געוואָרן. מיר זענען אין איילעניש אַנטלאָפן פון דעם אָרט, נאָר ווייזט אויס, אז איר ווונד איז געווען אַ שווערע.

וואָכן און חדשים האָבן מיר געליטן הונגער, ביז מיר זענען אַריינגעפאַלן אין אַ שווערער קראַנקייט און אינגאַנצן געשוואָלן געוואָרן. מיר זענען געוואָרן ענלעך צו פעסלעך אויף קלעצלדיקע פיס. מיר פלעגן שטיין אָנגעשפּאַרט אין אַ בוים שעהן לאַנג און געבעטן אויפן טויט. מיר האָבן פשוט ניט געקענט זיך רירן פון אָרט. דער געדאַנק איז געוואָרן פאַרנעפּלט. מיר האָט זיך אויסגעוויזן, אַז אָט שטייט לעבן מיר מיין פאָטער, לייגט מיר צו אַ נאַסע שמאַטע צום צעהיצטן שטערן און גלעט מיך איבערן קאָפּ... ער קוקט אויף מיר מיט זיינע גוטע אויגן. מיט אמאָל דוכט זיך מיר אויס, אז מען רופט מיךביים נאָמען. איך מאַך דעם גרעסטן אָנשטרענג צו עפענען די אויגן, כ'וויל זיך אויך איינהערן ווער עס רופט מיך. צום גרויסן שטוינונג דערזע איך פאַר זיך אַ באקאנטן ייד, ברוך געלער פון דאַרף זאַמאַך. ער דערציילט מיר, אַז שוין צוויי וואָכן ווי ער זוכט מיך אין וואַלד, ער האָט מיר געברענגט אַ ביסל קאַרטאָפל. די רוסישע פּאַרטיזאַנער האָבן זיך דערוווּסט פון מיין טרויעריקער לאַגע און זייער קאָמאַנדיר (אפשר איז ער געווען אַ ייד) האָט באַפוילן, אַז ווער עס וועט מיך געפונען, זאָל מיר געבן צו עסן.

דערנאָך האָבן די פּאַרטיזאַנער אַנטדעקט ביי אַ פויער אַ קו פאַרן קעלבן זיך. זיי האָבן די קו געשאָכטן און פון אינגעווייד אַרויס גענומען אַ קעלבל און מיר

עס געבראַכט צום עסן. כ׳האָב עס בלויז אויסגעבריט אין געקאָכט וואַסער און כמעט אינגאנצן אויפגעגעסן מיט איינמאָל.

אין יאָר 1944 איז געקומען די באַפרייונג. כ׳בין אַוועק אין דאָרף לוקאָוו איינצואָטעמען פרייע לופט. אָבער ניט לאַנג זיך פאַרהאַלטן דאָרט. מיר זענען אַוועק קיין יוזעפאָוו, נאָר ניט געטראָפן אין שטעטל קיין איין ייד. כ׳בין געבליבן איינע אליין. די שכנטע קולשינסקי האָט מיך אַריינגענומען צו זיך אין שטוב, ווו כ׳האָב געאַרבעט כדי זיך אויסצוהאַלטן. בסך־הכל איין וואָך בין איך געווען אין יוזעפאָוו און דערוווסט זיך, אַז די פּאָלאַקן גרייטן זיך מיך אומצוברענגען. האָבנ־דיק די דערפארונג פון וואַלד, האָב איך זיך אויפגעהויבן אינמיטן נאַכט און אַנטלאָפן אין דער ריכטונג פון זוויעזשיניעץ. אויפן וועג ניט ווייט פון שטעטל, האָט אַ רוסישער מיליטערישער אויטאָ מיך אויפגענומען און געברענגט קיין בילגאָריי. אויך דאָ האָב איך ניט געפונען קיין ייד. בין איך פון דאָרט אַוועק קיין זאַמאָשטש, דערנאָך קיין לובלין און צום סוף אַלץ געטאָן, כדי אָנצוקומען קיין ארץ־ישראל.

אַ געבליבענע פון יוזעפאָוו

רחל לוכטפעלד / מאָנטרעאַל

1

ווען מ׳האָט אין יאָר 1939 אָנגעהויבן באָמבאַרדירן אונדזער קליין שטעטעלע, האָט אַ שוידער אַרומגענומען יעדן איינעם, ספּעציעל די יידן, ווי מען וואָלט געוווסט, אַז מען מיינט נאָר אונדז. דאָס פּוילישע מיליטער האָט זיך צוריק געצויגן, די קריג איז פאַר פּוילן געווען פאַרשפּילט.

פּיל זענען געלאָפן קיין ראַטנפאַרבאַנד, דער עיקר די יונגע. פאַר די עלטערע מענטשן איז עס געווען שווער צו שיידן זיך פון דער אייגענער היים און זיך לאָזן אין דער פרעמד. אַזוי אויך פאַר מיינע עלטערן. די באָמבעס האָבן פאַרברענט דעם גרעסטן טייל פון שטעטל. אונדזער משפּחה איז געווען פון די גליקלעכסטע, ווייל אונדזער געשעפט האָט מיין ברודער באַוויזן צו ראַטעווען, און מיר האָבן נאָך געהאַט אונדזער היים. אַפילו אַריינגענומען אַנדערע, וואָס זענען אָפּגעברענט געוואָרן.

דער רב האָט צוגערעדט צו בלייבן אין שטעטל און די עלטערע מענטשן האָבן אים געפאָלגט און געלעבט מיט דער האָפענונג, אַז עס וועט זיך נאָך ענדערן די לאַגע. מען האָט געוואַרט אויף הילף און געבעטן, אַז זי זאָל קומען נישט צו שפּעט, נאָך ביי אונדזער לעבן.

איך בין געווען די יינגסטע טאָכטער און איינע געבליבן לעבן פון דער גרויסער משפּחה. צוזאַמען מיט די עלטערן זענען מיר געווען צען נפשות. פיר — פאַרהייראַט. דריי ברידער מיט זייערע פרויען זענען אַוועק קיין רוסלאַנד. די רעשט איז אומגעקומען. צוויי האָבן זיך געראַטעוועט אין רוסלאַנד, ווייל מען האָט זיי פאַרשיקט קיין סיביר. מיין ברודער טעוול איז קראַנק געוואָרן ביים ראַטעווען דאָס אָרעמע שטעטל — ער איז אַראָפּגעפאַלן פון אַ דאַך.

אין אַ געוויסן טאָג האָבן מיינע עלטערן דערהאַלטן בריוו פון די עלטערע פאַרהייראַטע קינדער, אַז מען זאָל מיך אַ־וויסשיקן מיט אַ ביסל לעדער (מיין טאַטע האָט מיט דעם געהאַנדלט), אָבער די לעדער איז געווען פאַרגראָבן. די ברידער האָבן געשיקט אַ שליח, וואָס זאָל מיר נעמען מיט זיך און מען האָט שוין צוגעגרייט אַ ביסל צירונג. אויך אַמעריקאַנער דאָלאַרן, וואָס דער טאַטע האָט געהאַט. מיין האַרץ איז אָבער געווען פאַרביטערט און מיר האָט אויסגעוויזן, אַז איך וועל באַגיין אַ פאַרברעכן, איבערלאָזנדיק די קראַנקע טאַטע־מאַמע, מיין שוואַכע שוועסטער גאָלדע, אַ קראַנקן ברודער דערצו. דערצו נאָך נעמען פון זיי דאָס לעצטע און לאָזן זיך אין וועג — אפשר וועלן מיר זיך שוין מער קיינמאָל נישט זען... איך

האָב כסדר געוויינט און געזאָגט מיין מוטער, אַז איך קאָן זיי נישט פאַרלאָזן, וואָס ס׳וועט זיין מיט אַלע, וועט זיין מיט מיר.

שפּעטער האָבן מיר געטאָן דאָס זעלבע וואָס אַלע. איך מיט מיין שוועסטער זענען געגאַנגען קלייבן יאַגעדעס פאַרן מיליטער. עס האָט זיך אַלץ געדאַכט, אפשר וועט מען אונדז לאָזן לעבן. דערווייל האָט מען עפּעס פאַרדינט מען זאָל קענען קויפן אַ ברויטל, וואָס איז דעמלט געווען אַזוי טייער. די לעדער האָבן מיר מורא געהאַט צו פאַרקויפן, ווייל די דייטשן האָבן עס באַלד קאָנפיסקירט. לעדער, פוטערס האָט מען געדאַרפט איבערגעבן די דייטשן, ווייל אויב נישט האָט דערפאַר געדראָט טויטשטראָף.

2

איין מאָל אין יאָר 1942, האָט מען געכאַפּט אין וואַלד צוויי רוסישע מיידלעך. פאַרטיזאַנער האָבן זיי באַהאַלטן. דאָס זענען געווען אַנטלאָפענע געפאַנגענע. די דייטשן האָבן זיך נוקם געווען אין די צוויי מיידלעך. ווען מיר זענען אַהיים געקומען פון וואַלד, צוזאַמען מיט אַנדערע יוגנטלעכע, וועלכע האָבן אויך געקליבן יאַגדעס, האָבן אונדזערע עלטערן נישט דערלויבט מער די דאָזיקע אַרבעט. דערווייל האָבן די פאָלאַקן פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די יידישע מיידלעך גיבן איבער די רוסישע פאַרטיזאַנער אַלע נייעסן. האָט מען אַלע יידן געהייסן צושטעלן זיך אין מאַרק. מיר האָבן געוווּסט, אַז דאָס איז צום שיסן, אָדער צו שיקן אין אַ לאַגער, ווייל די דייטשן האָבן שוין געהאַט פיל יוגנטלעכע אַרויסגעשיקט.

מיר זענען צום מאַרק נישט אַרויס. מיר האָבן געהאַט אַ קאַמער מיט שיך און לעדער, וואָס די יידן האָבן געוווּסט פון דעם, אָבער די פאָלאַקן — נישט. חוץ דעם האָבן מיר צוגעגרייט אַ צווייטע קאַמער מיט אַ דאָפּלטער וואַנט. ווען מען פלעגט כאַפּן מענער, אָדער, למשל די יידן, אַרויסגעשיקטע פון מערב־פוילן, פלעגן זיי זיך דאָרט באַהאַלטן, ווי צ. ב. בעסטערמאַן, אַ שוחט, פיינע מענטשן. מיינע עלטערן וואָלטן זיך אַליין נישט דעצידירט צו באַהאַלטן אין דער קאַמער ביי דער טיר. פון דער קאַמער איז געווען צוגעשטעלט אַ שאַנק און אַריינגעגאַנגען איז מען דורכן בוידעם. איך מיט מיין ברודער און שוועסטער זענען אַריין מיט די צוויי קינדער פונעם פאָרפאָלק. אין דער וואַנט האָט זיך געעפנט אַ ברעט. דורך די שפּאַרעס פון די ברעטער האָבן מיר געקאָנט אַלץ זען און הערן — די געוויינען און געשרייען פון די מענטשן; די פאָלאַקן, ווי זיי זענען מיט דער יידישער פאָליציי געלאָפן זוכן די וואָס האָבן זיך נישט צוגעשטעלט. דעמאָלט האָט מען אויסגעגעבן מיינע עלטערנס באַהעלטעניש; דאָס האָט געטאָן אַ יידישער פאָליציאַנט, ווייל קיין שום קריסט האָט נישט געוווּסט פון דעם. מיין מוטער איז אַרויס די לעצטע, ווייל זי האָט געהאַט געשוואָלענע פיס. די מוטער איז צוגעקומען צו דער וואַנט, ווו מיר האָבן זיך געפונען. איך האָב געוואָלט עפענען די ברעט, נאָר מיין עלטערע

שוועסטער, וועלכע האָט פון גאָרנישט געוווּסט, האָט ניט געלאָזן דאָס טאָן.

מען האָט אַרומגערינגלט אונדזער הויז, אַריין אין דער קאַמער — מער האָבן מיר שוין אונדזערע עלטערן נישט געזען. מען האָט זיי דערשאָסן ביי אונדז אין הויז. אויך די בעסטערמאַנס. די פּאָלאַקן האָבן גענומען ראַבעווען. איך האָב מורא געהאַט מען זאָל אונדז נישט אַנטדעקן. איינער פון די קריסטן האָט אָנגעהויבן שרייען, אַז עס פילט זיך עפּעס, דאָ מוזן זיין נאָך מענטשן. איך האָב שוין געוואָלט נעמען שרייען, נאָר מיין שוועסטער האָט מיר צוגעהאַלטן דאָס מויל. אַ צווייטער פּאָלאַק האָט געזאָגט, אַז מ'האָט שוין אַרויסגענומען די מענטשן.

מיר זענען געזעסן די גאַנצע נאַכט און געטראַכט: וואָס טוט מען ווייטער? מיר האָבן געוווּסט, אַז פון שטאָט האָט מען די מענטשן אָרויסגעפירט. אָבער נעבן יוזעפּאָוו איז געווען אַ טאַרטאַק, ווו יידן האָבן נאָך געאַרבעט און מיר האָבן געהאָפּט ביינאַכט דאָרט צוצוגיין. דאָך האָבן מיר באַשלאָסן צו בלייבן אין דער מעלינע נאָך אַ טאָג, ביז עס וועט זיך איינשטילן דאָס כאַפּן און ס'וועט זיין לייכטער אַרויסצוגיין. אויפן צווייטן טאָג זענען פיל קריסטלעכע שכנים געקומען אין אונדזער שטוב און גענומען וואָס עס האָט זיך געלאָזט. איך האָב געזען ווי איינער האָט גענומען מיין טאַטנס מאַנטל און געהערט קולות פון אַ קריסטין, אַז קיינער פון די יידן טאָר נישט בלייבן.

דעם צווייטן טאָג, שפּעט אין דער נאַכט, האָבן מיר באַשטימט אַרויסצוגיין. דערווייל האָבן מיר איבערגעלאָזן מיין קראַנקן ברודער טעוול און איך מיט מיין שוועסטער גאָלדע און איין זון פון די אַרויסגעשיקטע בעסטערמאַנס, ווי אויך דאָס שוועסטערל זיינס — זענען פאַרבליבן. מיר זענען געגאַנגען מיט זייטיקע וועגן, אַריין אין קאָרן. די תבואה איז געווען זייער הויך, ווייל ס'איז געווען 28 טעג אין תמוז. איך האָב דערווייל פאַרלוירן מיין שוועסטער. מען האָט אונדז נאָכגעיאָגט. דעם זון פון די בעסטערמאַנס האָבן זיי געכאַפּט. איך בין געלאָפן זוכן מיין שוועסטער און זי געפונען אין קאָרן.

אין דער פרי זענען מיר מיט טיכלעך אויף די קעפּ, מען זאָל אונדז נישט דערקענען, אָנגעקומען אין טאַרטאַק. מיר האָבן געטראָפן אַ ייד און ער האָט נישט געוואָלט גלויבן, אַז מיר האָבן זיך געראַטעוועט, ווייל זיי האָבן דאָ געהערט וואָס עס האָט זיך געטאָן אין שטעטל. אין טאַרטאַק האָט מען די יידן נישט גערירט.

מיר זענען אַריין אין אַ שטיבל, ווו עס זענען געשלאָפן די יידישע אַרבעטער. איך מיט מיין שוועסטער האָבן זיך געוואָלט פאַרשרייבן צו דער אַרבעט. מיר האָבן מיט טרערן אין די אויגן געבעטן דעם קריסט ער זאָל אונדז אָננעמען. אָבער ער האָט דערקלערט, אַז איצט וועט מען זיכער נעמען די יידן פון טאַרטאַק, טאָ צו וואָס זיך מאַטערן און אַרבעטן? ער איז דווקא געווען אַ פיינער קריסט. מיר האָבן געזען, אַז ער איז גערעכט.

3

דערווייל האָבן שוין יידן אָנגעהויבן צו גיין אין שטאָט און מיר האָבן אָפּגע־נומען גרוסן, אַז עס לעבן אַ פּאָר פון די באַהאַלטענע שכנים. מיר האָבן דאָך איבערגעלאָזן דעם ברודער אינעם אויסגעראַבירטן הויז — אָבער דאָס איז נאָך אַלץ געווען אונדזער היים. מיר האָבן באַשלאָסן זיך אומקערן אַהיים און אָנגעהויבן צו פאַרקויפן די פויערים פון די באַהאַלטענע זאַכן. דערפאַר האָבן מיר געהאַט קאַרטאָפל, אַ ביסל מעל, אַ ברייטל.

מיין ברודער, נאָך דעם וואָס ער איז דורכגעגאַנגען, האָט שוין לאַנג נישט געלעבט. מען איז אים מקנא געווען וואָס ער איז געשטאָרבן אין דער אייגענער בעט און מיר האָבן אים געבראַכט צו קבר ישראל.

פון דאַן אָן איז נישט געווען קיין שטילע נאַכט, מען האָט כסדר געקלאַפּט אין די טירן. מיר זענען געלעגן אין דער ברייט פון בעט און מורא געהאַט זיך אויסצוטאָן, געציטערט פאַר יעדן שאָרך.

אַן ע״ך פינף חדשים זענען מיר נאָך געווען אין יוזעפּאָוו. מען האָט כסדר געבראַכט יידן פון די אַרומיקע דערפער. מיר האָבן ווידער אַריינגענומען צו זיך מענטשן, כדי נישט צו זיין אַליין און אויך זיי העלפן. די דאָזיקע מענטשן האָבן אויך געהאַט דעם בטחון — ווי אַלע, פריער אומגעקומענע — אַז זיי וועלן איבער־לעבן. זיי זענען געלאָפן אין די דערפער נאָך עסנוואַרג. אַ סך זענען פאַרבליבן אין די וועלדער.

עס האָבן זיך אונטערגערוקט די יום־טובים. עס זענען נאָך פאַרבליבן אַ קליין ביסל יוזעפּאָווער און יידן פון די דערפער. יום־כפור האָט יעדער געדאַווענט אין דער היים, אָבער אין איין שטוב איז געווען אַ מנין. האָבן די דייטשן אַרומגע־רינגלט די דאָזיקע שטוב, אַראָפּגעריסן פון די מתפללים די טליתים, דערנאָך אַלעמען אויסגעשאָסן אויפן באַרג.

ביי אונדז האָט זיך אויסבאַהאַלטן דאָס פאָרפאָלק נעכע מיט איר מאַן. (די פרוי לעבט היינט אין ישראל און הייסט נעכע גאָלדשטיין). זיי זענען געווען פון דאָרף באַביטץ.

פון אָקטאָבער (חשון) 1942 האָבן מיר געלעבט אין כסדרדיקער שרעק, ממש מיט די מינוטן. די שטאָט איז געוואָרן „יודען־ריין". אויך אונדזער טאָפּלטע וואַנט קאָן שוין נישט העלפן. אַ קריסט, וואָס מיין טאַטע האָט מיט אים געהאַנדלט, האָט געוואָלט נעמען נאָר מיך צו באַהאַלטן, איך בין אויף דעם נישט מסכים געווען, ווייל כ'האָב נישט געוואָלט לאָזן גאָלדען אַליין. מיר האָבן גענומען אַ קליין פּעקעלע — דאָס נייטיקסטע — און געלאָפן אין וואַלד. נאָכן דורכשלאָפן זיך דאָרט, האָבן מיר געוואָלט לויפן אַ היים עפּעס אָפּקאָכן. מיר האָבן נאָך געלאָזן אַ שטיקל ברויט אויך. און ביינאַכט — ווידער קומען אין וואַלד.

ווען מיר האָבן זיך געדאַרפט אַראָפּלאָזן פון באַרג, האָבן מיר דערזען אַז מען פירט מענטשן צום באַרג. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז מען כאַפּט ווידער ייִדן און מיר זענען צוריק געלאָפן אין וואַלד. אויפן וועג האָבן מיר באַגעגנט דאָרפישע מענטשן און צוויי יוזעפּאָווער. זיי האָבן אונדז דערציילט, אַז זיי באַהאַלטן זיך אויס אין וואַלד העכער אַ חודש און איצט געוואָלט גיין אין שטאָט איינקויפן עפּעס עסן, צוגרייטן אויף ווינטער. די מענטשן וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין וואַלד, האָבן זיך נישט שטאַרק דערפרייט מיט אונדז, ווייל וואָס ווייניקער ייִדן — איז לייכטער זיך אויסצובאַהאַלטן. אָבער מיר זענען שוין דאָרט פאַרבליבן. די ביימער זענען געווען געדיכט צעשטעלט און מיר האָבן געדאַרפט ברעכן די צווייגן, כדי דורכצוגיין. דערנאָך זענען אַלע אַריין אין „סכראָן" — אַ מין באַהעלטעניש, אַ לעבעדיקער קבר איז עס געווען. כמעט אַלע זענען געלעגן ווייט פון טיר — נישט ביים אַריינגאַנג. איך און מיין שוועסטער און נאָך אַ מיידל פון אַ דאָרף זענען געלעגן זייער נאָענט פון דער טיר. מיר האָבן נישט געהאַט מיט וואָס זיך צוצו־דעקן, סיידן מיט דער קורטקע וועלכע מיין שוועסטער האָט געהאַט, און איך — אַ מאַנטל. מיט דעם האָבן מיר געמוזט זיך צודעקן און בייטאָג גיין אין דעם. די פיס האָבן מיר ניט געקענט אויסציען. דער עיקר אין דער פרי איז געווען זייער קאַלט. מיר האָבן זיך צוגערוקט צו דעם מיידל עס זאָל זיין וואַרעמער, און דאָ האָבן מיר באַקומען אַ „מתנה" — לייז. די לייז זענען געווען אַ פּלאָג פאַר אַלעמען. אַז מיר האָבן געוואָלט אָפּקאָכן אַ ביסל טיי, האָבן מיר געדאַרפט וואַרטן ביז אַלע האָבן דאָס געטאָן. שפּעטער האָבן מיר געקויפט קאַרטאָפל, איינגעניית אַ ביסל געלט און געוואַרט פון איין טאָג אויפן צווייטן. ווען מען האָט זיך פאַרקילט און געהוסט, האָט מען זיך געשטיקט, ווייל מ'האָט מורא געהאַט, אַז מען וועט דערהערן אין דרויסן. דאָס בעסטע איז געווען אָפּהוסטן אין דער ערד אַריין — דאַן האָט זיך דער ווידערקול פאַרהילכט. פאַר יעדן שאָקל פון אַ בוים האָט מען מורא געהאַט.

אַזוי האָט מען אָנגעהויבן צו ציילן די טעג, דערנאָך וואָכן. בייטאָג האָבן מיר געמאַכט אַ פייער און זיך געוואַרעמט. מען האָט אָבער געדאַרפט באַזאָרגן זיך מיט האָלץ. בין איך געגאַנגען מיט נאָך עטלעכע, ווייל גראָד זענען געווען אין וואַלד בינטלעך האָלץ, וועלכע די פויערים האָבן צוגעגרייט פאַר זיך. עס איז געווען שווער צו שלעפּן די קלעצער. אָבער מיט יעדן טאָג איז געוואָרן ווייניקער. עמעצער האָט אונדז אויסגעגעבן און אין מיטן העלן טאָג — איך מיט מיין שוועסטער זענען גראָד געווען ביים פייער — האָט מען אַריינגעשאָסן אין „סכראָן". מען האָט דערשאָסן אַ קליין ייִנגעלע מיט זיין פאָטער און ברודער. מיר מיט נאָך צוויי פרויען זענען אַוועק טיף אין וואַלד און אונדזערע טריט אויפן שניי אויסגע־גלייכט מיט אַ צווייג, כדי מען זאָל נישט לאָזן קיין שפּורן. קאַלט איז געווען און מיר זענען געזעסן דערפרוירענע. מיין שוועסטער האָט אויסגעטאָן אירע שיך און

איך האָב איר געריבן די פּיס — זיי זאָלן נישט אָפּפרירן. מיט אונדז איז געווען אַ מיידל, שיינדל האָט זי געהייסן, איז זי געווען באָרוועס, ווייל זי האָט נישט באַוויזן צו נעמען די שיך.

פאַרנאַכט זענען מיר צוריק געקומען אין „סכראָן”. עס האָבן געפעלט אַ פּאָר מענטשן. מיר האָבן איינגעזען אַז מען מוז בייטן דאָס אָרט. ווי ביטער עס איז געווען צו זיצן אין „סכראָן”, ווייל דאָס זאַמד האָט זיך געשאָטן אויף אונדז, איז עס פּאָרט געווען אַן אָרט צום שלאָפן מיט וואַרעם וואַסער...

מיר זענען אַוועק אונטער דריי גרויסע ביימער. מיר האָבן געהאַט אַ ביסל מעל, כאָטש אָן זאַלץ — און עפּעס אָפּגעקאָכט. אַמווייניקסטן האָט זיך געשראָקן שׂרה (אַ דאָרפישע) און שמואל מיידענער (פון זעלבן דאָרף), ווייל זיי האָבן געקענט דעם וואַלד. אַ גוי פון זייער דאָרף פלעגט זיי ברענגען עסן אויף אַן אָפּגערעדטן אָרט. מיר האָבן גענומען אַ פּאָר קאַרטאָפל, צעשניטן אויף שטיקלעך מיט אַ ביסל וואַסער — און דאָס איז פאַר אונדז געווען אַ גאַנצער מאַכל. איצט, אונטער די ביימער, האָבן מיר אַנשטאָט וואַסער גענומען שניי. דריי וואָכן זענען מיר געזעסן אויף דעם דאָזיקן אָרט, זיך געטיילט מיט די צוויי קילאָ מעל...

דערנאָך זענען מיר אַוועק אויף אַן אַנדער אָרט. דאָס איז שוין געווען נאָך די קריסטלעכע חגאות, די ווייַנאַכט פון יאָר 1943. דאָרט האָבן זיך געפונען אַנטלאָפענע רוסישע קריגס־געפאַנגענע. אַ סך פון זיי לעטישע — און פאַר זיי האָבן מיר זיך געשראָקן. מיר פלעגן זיך באַהאַלטן מיט מיין שוועסטער. דאָרט איז געווען אַ קריסט אַנטאָן, וועלכער האָט אונדז געהאָלפן מיט אַ גוט וואָרט, מיט נייעס. ער האָט זיך אויך באַהאַלטן מיט אַ גרופּע. לאַנג האָט געדויערט, ביז וואַנען איך האָב זיך געלאָזט איבערצייגן, אַז ס׳איז דאָ אַ פּאָלאַק, וועמען מען קען גלויבן אַז ער וועט אונדז נישט אַרויסגעבן. אויף דעם אָרט איז צוגעקומען אַ פּאַרטיזאַנער, וואָס האָט אונדז געקענט און אויף אונדז רחמנות געהאַט. מיר, די פרויען, האָבן אַליין געשלעפּט דאָס האָלץ. מען האָט אונדז גערופן „ביעדנע וויסקאָ” („אָרעם מיליטער”). ער האָט אונדז צוגעזאָגט צו ברענגען פלייש און טאַקע געבראַכט פערד־פלייש, וואָס האָט אונדז זייער געשמעקט. דער קריסט האָט נישט געוווּסט פון אונדזער באַהעלטעניש און עס איז געוואָרן אַלץ שווערער צו גיין נאָכן עסן. מען האָט אָנגעהויבן נעמען פּאָלאַקן צו דער אַרבעט, האָבן מיר מורא געהאַט צו זיין נאָענט פון דאָרף.

5

עס איז געקומען ערב פּסח. דער קריסט אַנטאָן האָט דערציילט, אַז ער וועט ברענגען צו אונדז לובאַוויטשער יידן. ס׳איז שווער געווען צו גלויבן, אַז עס לעבן נאָך ערגעץ יידן. זיי זענען געווען — דאַכט זיך מיר — צוועלף מענער מיט איין פרוי. די גרופּע האָט געבראַכט אַ „פּעפּעשע” און אונדזער לאַגע האָט זיך פאַר־

לייכטערס. מען האָט אָנגעהויבן גיין אַרבעטן. ברענגען עסן. די גאַנצע צייט האָבן מיר קיין שטיקל ברויט נישט געזען פאַר די אויגן. גראָד אויף פסח האָבן זיי געבראַכט ברויט. מען האָט געגעסן און די סלינע איז גערונען פון מויל. אָבער מיין שוועסטער האָט נישט געגעסן. איך באַוווּנדער נאָך היינט איר שטאַרקן כאַראַקטער.

ביינאַכט פלעגן מיר זינגען, די שטימונג איז געוואָרן אַ מער הייטערע. מען האָט זיך פריילעך געמאַכט און געחלומט פון בעסערע צייטן.

אָבער די רוסן איז געפעלן געוואָרן די „פעפעשע" און זיי האָבן זי אויסגעטוישט אויף ביקסן. די מענער האָט מען אָפּגעטיילט און מיר האָבן זיך דאָך דערפילט שטאַרקער. עס האָבן זיך נאָך געפונען יידן פון וועלכע מיר האָבן געוווּסט, אָבער מיר האָבן זיי נאָך נישט געזען. ס'האָבן זיך אָנגעהויבן אָבלאַוועס, אויך אויף פּאָלאַקן — זענען זיי געקומען אין וואַלד מיט זייערע בהמות. דאָס איז געווען געפערלעך, ווייל מען האָט געהערט דאָס ריטשן פון די קי. פיל מאָל האָט מען אונדז אַרומגערינגלט, אַ סך פון די פריש־געקומענע האָט מען באַלד דערהרגעט, אָדער זיי זענען געפאַלן ווי העלדן, מיט געווער אין האַנט. ווען איך פלעג נאָך יעדער אָבלאַווע געפינען מיין שוועסטער, בין איך געווען גליקלעך, ווייל זי איז געווען די איינציקע פון דער משפחה וואָס איך האָב געהאַט.

6

ס'איז שוין געווען די ערשטע יאָרצייט נאָכן טויט פון אונדזערע עלטערן. איך מיט דער שוועסטער האָבן געהאַט הינטער זיך נאָך איין געשענקט יאָר. מיר זענען כמעט דאַן אַרויס פון וואַלד און זיך באַהאַלטן אין אַ גרויס הויז. דאָרט פלעגן מיר שלאָפן. אָבער מיר האָבן געהערט זייער נאָענט די דייטשן. מיר האָבן דאַן מורא געהאַט צו שלאָפן און אַפילו צו אָטעמען. ערשט אין דער פרי האָבן מיר באַמערקט ווי נאָענט די דייטשן זענען געווען פון אונדז. אונדזער פרייד איז געווען גרויס — ווידער ניצול געוואָרן פון טויט.

אָבער אונדזער גליק האָט לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. מיר זענען ווייטער געקומען אויף דעם זעלבן אָרט. ווידער אַן אָבלאַווע. מיר זענען אַוועק אויף אַ ניי אָרט און מען האָט אָנגעהויבן צו שיסן בעת מיר האָבן געמאַכט אַ פייער. מיר האָבן פאַרשאָטן דאָס פייער מיט מעל, באַהאַלטן די פעקלעך און אַוועק נעבן וואַסער. איך האָב זיך דאָרט אַוועקגעלייגט נעבן מיין שוועסטער, מיין קאָפּ אויף אירע פיס. מיט אונדז איז געווען דער ייד שמואל מיידענער און שיינדל־שרה. עס האָבן זיך דערהערט טריט. באַלד האָט מען געגעבן אַ שאָס. מיין האַנט איז געווען פאַרשפריצט מיט בלוט, אָבער די קויל איז אַריין אין מיין שוועסטערס פוס. מיר זענען זיך צעלאָפן. איך האָב געמיינט, אַז איך לויף נאָך מיין שוועסטער, אָבער דאָס איז גאָר געווען שיינדל. מיר זענען געלאָפן ווי ווילדע, מורא געהאַט זיך צוזעצן.

אַ זייגער דריי האָבן מיר געטראָפֿן צוויי קריסטינס מיט צוויי קינדער, וועלכע האָבן זיך באַהאַלטן אין וואַלד, ווייל מען האָט געכאַפּט צו דער אַרבעט. איך האָב מורא געהאַט פֿאַר די פּאָלאַקן, די כלומרשטע גוטע פֿריינד. מיר זענען געגאַנגען לויט דער זון, ווייל ס'איז שוין געווען שפּעט. מיר איז געווען אַן אינטערשייד ווו מיר גייען — איך האָב נאָר געטראַכט וועגן דעם, אַז איך זאָל נישט בלייבן אַליין. אָבער אַנשטאָט צוריקגיין און אויסמיידן דאָס פֿייער, זענען מיר געגאַנגען אין פֿייער אַריין. מיר זענען גאָר אַרויס פֿון וואַלד. דאָרט זענען געווען האָלץ־סלופּעס מיט פֿרישע צווייגן, האָבן מיר זיך צוגעלייגט, פֿאַ־דעקט מיט די צווייגן. ביינאַכט האָבן די דייטשן געהאַקט דאָס האָלץ נעבן אונדז און זיי זענען געגאַנגען איבער אונדז. עס האָט לאַנג נישט געדויערט און מיר האָבן דערהערט אַ שאָס. מיין האַרץ האָט מיר געזאָגט, אַז דאָס האָט מען געשאָסן מיין שוועסטער גאָלדע. שיינדל האָט פֿון מיר געלאַכט. נאָר איך האָב געפֿילט עפּעס שרעקלעכעס. אַלץ איז ביי אונדז געשען מאָנטיק. מיר פֿלעגן מיט דער שוועסטער זיך שטענדיק שרעקן פֿאַרן מאָנטיקדיקן טאָג. נאָך אַ דורכגעלעבטער אַקציע, האָבן מיר אַפֿילו געפֿאַסט.

איך מיט שיינדלען זענען אַוועק פֿון דאָרט פֿאַרנאַכט. די גויים זענען געבליבן און געגעסן פֿון זייער ברויט וואָס זיי האָבן געהאַט — נאָר אונדז אַפֿילו נישט פֿאָר־געלייגט. אָבער דער עיקר האָבן מיר געפֿילט דורשט. מיר זענען מיט שיינדלען אַוועק און מיר קוקן זיך אַרום — עס גייען פֿיל דאָרפֿישע מענטשן — אין אַלע דערפֿער האָט מען געמאַכט אָבלאַוועס. צווישן זיי זענען געווען פּאָלאַקן פֿון די נאָווינעס. איך האָב דאָרט אייניקע געקענט, זיין פֿלעגן קויפֿן ביי מיינע עלטערן און אַ טייל זענען אונדז שולדיק געווען געלט. אָבער זיי וואָלטן מיך נישט דערקענט און איך האָב נישט געוואָלט זיך ווייזן פֿאַר זיי. ווען די פּאָלאַקן זענען צוגעגאַנגען, האָבן זיי געגעבן מילך און איך האָב מורא געהאַט זיי זאָלן נישט דערציילן, אַז זיי זענען געווען אין וואַלד מיט יידן. איך האָב געהאַט פֿאַרוואָס מורא צו האָבן. די דייטשן האָבן זיי אָנגעשראָקן — אויב מען וועט זיי אַליין כאַפּן, וועט מען זיי נאָר אַריינזעצן אין תפֿיסה. אויב אָבער מען וועט זיי כאַפּן מיט יידן — וועט מען זיי שניידן אויף שטיקלעך און איינזאַלצן זייער פֿלייש. זיי זענען געווען גלויביקע קאַטאָליקן.

איך מיט שיינדלען זענען ווייטער געגאַנגען, נישט וויסנדיק דעם וועג. מיר האָבן געוויינט אויפֿן קול און אונדז האָט זיך געדאַכט, אַז מיר הערן אַ ווידערקול. איך בין ווייטער געלאָפֿן און געוויינט און געבעטן, אַז גאָט זאָל מיר עמעצן צושיקן. פּלוצלונג זע איך אַ יידיש מיידל פֿון לוקיף — בלומע. איך האָב זי אָנגערופֿן ביים נאָמען און געגלויבט, אַז גאָט האָט זי טאַקע צוגעשיקט, ווייל זי קען דעם וואַלד. זי האָט פֿאַרבלאָנדזשעט און געפֿרעגט אַ פּויער דעם וועג. אָבער זי האָט אים נישט געגלויבט און זיך צענויפֿגעטראָפֿן מיט אונדז. מיר זענען שוין געגאַנגען צוזאַמען, ביז מ'איז צוגעקומען צו דעם גרוב. קודם האָב איך באַמערקט שמואלן און אים

געפרעגט וועגן מיין שוועסטער. ער האָט מיר געזאָגט, אַז באַלד אויף אַן אָרט האָט מען זי פאַרוואונדעט — דאָס איז טאַקע געווען מאָנטיק — און דאָס בלוט אירס האָט פאַרשמירט מיין האַנט. זי האָט מער נישט געקענט לויפן. איך בין איר מקנא געווען וואָס זי גייט מיט שמואלן — ער קען דאָך דעם וואַלד... מיין עלטערע שוועסטער איז פאַר מיר געווען ווי אַ מאַמע. אויך זי האָב איך פאַרלוירן, ווייל מען האָט איר נאָכן פאַרוואונדן דערשאָסן.

7

פון אונדזער גרופּע זענען נאָר געבליבן שמואל שרהס מאַן, שיינדל און איך. מיר זענען געשטאַנען מיט די לאַמערמאַנס. ער איז געווען מיט אַ פאַמיליע, און ערנע מיט דער מוטערס שוועסטער. פיל זענען דעמאָלט געפאַלן. מיר איז שווער געווען אויפן האַרצן — איך האָב מיט זיי אַלע געלעבט אַ גאַנצן זומער.

פיל פאַרטיזאַנער פלעגן קומען זוכן מיידלעך. איך פלעג פון זיי אַנטלויפן. דערצו האָב איך באַקומען אַ בייסעניש (שוויעזשבאַ). פון איין זייט איז עס געווען אַן אויסרייד, פון דער צווייטער זייט — טאַקע אָנשטעקנדיק. האָבן זיי מורא געהאַט זיך צו דערנענטערן צו מיר. שפּעטער איז צו מיר געקומען אפרים לאַמערמאַן און מיר געראָטן איך זאָל גיין אין אַן אַנדער גרופּע. דאָרט זענען נישט לאַנג צוריק געקומען יוזעפּאָווער איינוווינער — יאָסל לוכטפעלד, סענדער בראָנשטיין, טאַניש דאַך און דער עיקר — דאָרט געפינט זיך דער אַלטער שמואל. איך האָב די רוסישע פאַרטיזאַנער געזאָגט, אַז ער איז מיין טאַטע, כדי זיי זאָלן האָבן אַ ביסל דרך־ארץ.

אין דער צייט האָבן שוין אַלע מענער־פאַרטיזאַנער געהאַט ביקסן, קיין עסן האָט נישט געפעלט. מיר האָבן אויך אָנגעהויבן פילן די זיך דערנענטערנדיקע באַפרייונג. אָבער דאָך איז דער טויט געווען נאָענט, ווייל בעתן אָפּטרעטן פון די דייטשן האָבן זיי געקענט אונדז אומברענגען, כאָטש זיי האָבן געוווסט, אַז עס זענען דאָ טויזנטער פאַרטיזאַנער און זיי האָבן זיך פאַר זיי געשראָקן.

דער ווינטער איז אַדורך. עס האָט זיך אונטערגערוקט פּסח. איצט, דעם צווייטן פּסח, האָבן מיר, יידן, שוין געהאַט מעל צו באַקן מצות. האָבן מיר געפייערט דעם יום־טוב אין וואַלד. אַ געוויסער אברהם האָט אין קאָפּ געהאַט אַ גענויעם קאַלענדאַר פון אַלע יום־טובים.

פאַר דער באַפרייונג האָט זיך געמאַכט אַ גרויסע כמאַרע. די דייטשן האָבן געפילט די מפּלה און זענען געגאַנגען אָפּרייניקן אַלע פאַרדעכטיקטע ערטער. מיר האָבן אויסגעגראָבן אַ גרויסן „סכראָן". עס איז דאַן צו אונדז צוגעקומען אַ יידיש מיידל ברכהקע. זי איז געווען באַהאַלטן ביי פּאָלאַקן. זי האָט זיך איצט צוזאַמען מיט אונדז באהאלטן. דאָס טירל האָבן מיר מיט אַ בוים צוגעהאַלטן — אויפן טירל איז געשטאַנען אַ בוים און עס האָט זיך גאָרנישט אָנגעזען. די דייטשן

זענען ממש געקראָכן אויף אונדזערע קעפּ און גאָרנישט באַמערקט. מיר האָבן געהאַט גראַנאַטן און קיין לעבעדיקע וואָלטן זיי אונדז נישט גענומען. מיר האָבן דאָרט געהאַט פּלייש — און ווי איך געדענק — האָבן מיר מורא געהאַט, אַז די דייטשן זאָלן עס נישט פאַרסמען.

8

אַ געוויסן שבת האָט מען אָנגעהויבן שיסן. אונדז האָט זיך געדוכט, אַז ס'איז פון רוסיש געווער. די פרויען האָבן זיך באַהאַלטן און די מענער זענען אַרויס זען וואָס עס טוט זיך. זיי האָבן געבראַכט דעם פרידן אין וואַלד אַריין. איך האָב זיך שטאַרק צעוויינט. פאַרוואָס זענען זיי נישט געקומען אַ ביסל פריער? עס וואָלטן פיל מער געבליבן לעבן...

מיר האָבן געמיינט אַז מיר וועלן אַרויס פון וואַלד, וועט מען זיין מיוחסים, איבערגעלעבט אַזאַ שווערע צייט... אַ יידישער מאַיאָר האָט אונדז גלייך געגעבן צו פאַרשטיין, אַז די וועלט פרייט זיך נישט צו שטאַרק מיט אונדז...

פון וואַלד זענען מיר געפאָרן קיין יוזעפאָוו. אָבער איך האָב נישט געוואָלט דאָרט אַריינפאָרן און בין אַוועק קיין טאָמאַשאָוו־לובעלסקי. ס'איז טאַקע געווען געזאָגט, אַז איך זע אויס ווי איך וואָלט געקומען פון אַ קוראָרט... עסן האָבן מיר געהאַט, יונג איז מען געווען, אָבער דאָס וואָס ס'האָט זיך געטאָן אין דער נשמה, האָבן זיי נישט געזען...

מיינע צוויי ברידער זענען געווען פאַרשיקט אין סיביר. איינעם, ישראלקע מיט דער פאַמיליע, האָבן די דייטשן דערהרגעט.

ביים שרייבן די זכרונות דערוועקן זיך דערינערונגען, עס עפענען זיך די אומפאַרהיילטע ווונדן. מיר האָבן געהאָפט, אַז מען וועט זיך נוקם זיין...

איך שרייב עס פאַר די קינדער, כדי זיי זאָלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן די טראַגעדיע פון די פוילישע יידן. די מיטעלע טאָכטער מיט מיין עלטערן זון געפינען זיך אין ישראל, זיי לערנען אין ירושלימער אוניווערסיטעט.

איך מיט מיין מאַן, יוסל לוכטפעלד, וווינען אין מאָנטרעאַל. מיין נאָמען פון דער היים איז פראַזער רחל. מיר האָבן אין ניו־יאָרק געשטעלט אַ מצבה, אָבער די נעמען זעט מען נישט. פון מיין פעטער גאָלדגרעבערס משפחה איז קיינער נישט פאַרבליבן.

איך בין געבליבן אַליין...

סימע האַניקספעלד (ספּאַדיק)

עס איז געווען מיטוואָך פּאַרנאַכט, אין חודש תמוז, ווען די דייטשן זענען אַריין אין שטעטל אדזערנע.

פרייטיק אין דער פרי איז פאָרגעקומען אַן אָבלאַווע אויף מענער. עס זענען אַריינגעקומען צוויי דייטשן און צוגענומען מיין מאַן, אפרים פוקס. ווען איך האָב געפרעגט וווּ אַהין זיי נעמען אים, האָבן זיי געזאָגט, אַז צו וואַשן אויטאָמאָבילן.

שבת בין איך אַרויס פרעגן ביי מענטשן, צי זיי ווייסן וווּ מיין מאַן געפינט זיך. אָבער דערוווּסט האָב איך זיך, אַז פיל מענער זענען געוואָרן צוגענומען און אויך זייערע פרויען ווייסן נישט וווּ זיי געפינען זיך. מיר האָבן זיך דערוווּסט פון די קריסטן, אַז מען האָט געשאָסן יידן אין פּאָלוואָרק, אַ צוויי אָדער דריי ווי־אָרסט פון שטעטל. ווען מיר זענען געקומען אַהין, האָבן מיר געטראָפן צונויפגעלייגטע בערגלעך געשאָסענע יידן. איך האָב געזוכט מיין מאַן צווישן די דערשאָסענע און אים נישט געפונען. ווען די קינדער האָבן געפרעגט: „וווּ איז דער טאַטע?" — האָב איך נישט געהאַט וואָס צו ענטפערן.

אַ גאַנצע נאַכט האָב איך נישט געקענט שלאָפן. זונטיק האָבן די פּאָלאַקן דערציילט, אַז ס'איז דאָ נאָך אַ גרוב מיט דערשאָסענע יידן.

יענעם זונטיק האָט מען געשאַפן דעם יודענראַט און מאָנטיק פרי האָט ער באַפוילן אויסצוגראָבן די דערשאָסענע און יעדער זאָל דערקענען זיינע נאָענטע. ווען מ'איז צוגעקומען צום גרוב — האָט עס אויסגעזען ווי אַ שעכט־הויז. מיט פערד־און־וואָגן האָט מען די דערשאָסענע אַוועקגעפירט אויפן הייליקן אָרט. מיין מאַן האָב איך צוזאַמען מיט מיין מאַמען דערקענט ערשט דינסטיק און מיר האָבן זיי געבראַכט צו קבר ישראל. די אַנדערע האָט מען באַגראָבן אין אַ מאַסן־קבר. שפּעטער האָב איך דערציילט די קינדער, אַז די דייטשע מערדער האָבן דעם טאַטן דערשאָסן.

מיט דער צייט האָט דער יודענראַט מיך געשיקט צו דער אַרבעט. דאַן זענען מיינע צוויי קינדער — אברהם, 6 יאָר און דוד, 3 יאָר — געווען מיט מיין מאַמען. ווען איך בין איין מאָל נאָך דער אַרבעט, ווי אַלע מאָל, געגאַנגען אָפּנעמען מיינע קינדער, זענען אין מיין מאַמעס הויז אַלע טירן געווען אָפן, כ'האָב דאָרט קיינעם נישט געטראָפן. מען האָט מיר דערציילט, אַז אין דער־ביי־איקן שטעטל זבאַראַוו איז געווען אַן אַקציע און אַזוי ווי די מערדער האָט אויסגעפעלט צום „קאָנטיגענט" נאָך 250 מענטשן, זענען זיי געקומען זיי נעמען אין אדזערנע. צווישן די דאָזיקע קרבנות האָבן זיך געפונען מיינע ליבע קינדער און מיין טייערע מאַמע. איך האָב באַקומען אַ שטאַרקן אַטאַק פון היסטעריע. עס האָט לאַנג געדויערט ביז איך האָב זיך באַרויקט.

נישט ווייט פון מיין מאַמען האָבן געוווינט מיינע צוויי ברידער — הערש און נחמן. בין איך אַוועק וווינען צו זיי.

אַ צייט שפּעטער האָט מען אונדז אַרויסגעיאָגט קיין זבאַראָוו. דאָרט איז געשאַפן געוואָרן אַ געטאָ. פון געטאָ בין איך מיט מיינע ברידער אַנטלאָפן אין וואַלד, ווו מיר זענען געווען ביז צו דער באַפרייונג.

די איבערלעבענישן אין וואַלד זענען אַ קאַפּיטל פאַר זיך, ווייל אויך דאָרטן האָבן מיר דורכגעמאַכט אַ גיהנום. די פּאַלאַקן האָבן אונדז נישט געלאָזט רויק לעבן. חנוכה־צייט איז מיין ברודער הערש געגאַנגען זוכן ברויט, האָבן אים די פּאָלאַקן דערשאָסן. ווען אין אַ צייט שפּעטער איז מיין צווייטער ברודער נחמן געגאַנגען נאָך עפּעס עסן, האָבן אויך אים די פּאָלאַקן דערשאָסן. איך בין גע־בליבן אַליין.

אין אַ געוויסן טאָג האָבן אונדז די דייטשן אַרומגערינגלט און געשאָסן. אַ סך זענען געפאַלן פון די קוילן. מיר האָט אַ קויל געטראָפן אין דער לינקער האַנט. איך בין געלאָפן מיט דער בלוטיקנדיקער האַנט ערגעץ זיך אויסבאַהאַלטן, געלאָפן איבער די פעלדער עטלעכע טעג. נישט ווייט איז געווען אַ דאָרף. אין דאָזיקן דאָרף האָב איך געטראָפן מיין שוועסטער רייזל מיט איר מאַן שמחה. אויף דער פראַגע פון מיין שוועסטער, ווו איז דער מאַן מיט די קינדער, ווו איז די מאַמע און די ברידער — האָב איך נישט געקענט ענטפערן, ווייל עס האָט מיר אָפּגענומען דאָס לשון. מיר האָבן באַוויינט אונדזערע קרבנות און מיט צעבראָכענע הערצער געטרויערט אויפן חורבן...

די פּאָלאַקן האָבן געהאָלפן מאָרדן די יידן

יוסף לוכטפעלד

1

נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, דעם 1טן סעפּטעמבער 1939, ווען עס זענען געווען פאַרשידענע מעגלעכקייטן פאַר יידן צו אַנטלויפן קיין ראַטנפאַרבאַנד, האָבן אָבער אַ גאַנצע ריי שיינע יידן מיטן רב בראש געזאָגט, אַז מען זאָל בלייבן. די סיבה דערפון איז נישט געווען אין גאַנצן קלאָר. פיל האָבן נישט געהערט און זענען טאַקע געראַטעוועט געוואָרן.

אין יוזעפאָוו האָט עס זיך אָנגעהויבן מיטן יודענראַט. צומערשט האָט קיינער נישט געוואָלט געהערן צום יודענראַט. האָט מען צו דעם געצוווּנגען דעם ה׳ גאָלדשטיין. אָבער ווען די לאַגע איז געוואָרן אַלץ ערגער, האָט מען זיך שוין געשטופּט צו זיין אין יודענראַט אָדער אין דער פּאָליציי, כדי ראַטעווען זיך און די פאַמיליעס. אַפילו דער רב איז אַריין אין יודענראַט. נאָר דעם אמת געזאָגט, האָט קיינער נישט געוווּסט וואָס פאַר אַ גורל דערוואַרט אים. די יידישע פּאָליציי האָט געשלעפּט די מענטשן און איינער איז נישט געווען בעסער פונעם צווייטן.

געווען אין שטעטל אַ בכבודיקע פאַמיליע מיט זין, איידעם און איניקלעך. האָט מען געכאַפּט צום טויט איין איניקל. זאָגט דער טאַטע פונעם קינד צום זיידן, אַז ער איז דאָך פיל עלטער, זאָל ער גיין אויפן אָרט פון איניקל. אין דער זעלבער צייט האָט מען געכאַפּט דעם איידעם — אַ טאַטן פון צוויי זין. האָט דער זיידע געזאָגט, אַז ער וועט גיין אַנשטאָט דעם איידעם. האָט דער זון גענומען דעם טאַטן ביי דער האַנט און אים געפירט אויף צו טוישן... דאַמאָלט זענען געהרגעט געוואָרן 150 יידן, צווישן זיי — אויך מיין טאַטע ע״ה.

אַז די יידישע פּאָליציי האָט נישט געטראָפן דעם וועלכן זי האָט באַדאַרפט, האָט זי גענומען עמעצן אַנדערש. אַז איך בין געווען באַהאַלטן, האָבן זיי גענומען מיין פרוי. איך האָב זיך דערנאָך באַמיט מען זאָל מיין פרוי אַרויסלאָזן, ווייל מיר האָבן געהאַט צוויי קליינע קינדער: איטע־לאה און מינקע. עס איז דאַן געלונגען מיין פרוי — און זי איז באַפרייט געוואָרן. איך האָב געמוזט באַצאָלן מען זאָל דעם טאַטן אַרויסלאָזן, אָבער ס׳איז שוין געווען צו שפּעט.

2

דאָס איז געשען אין אָנהייב 1941. מענדל דער שוחט, געווען אויך בעל־תפילה אין די ימים נוראים, איז צוגענומען געוואָרן דורך דער געסטאַפּאָ, ביי דער מיט־הילף פון די פּאָלאַקן. ביינאַכט האָט מען אים דערשאָסן. די זעלבע נאַכט האָט מען מיין טאַטן אַרויסגענומען פון אַרעסט און געהייסן ער זאָל דעם קערפּער פונעם שוחט איבערפירן אויפן גוטן אָרט און דערביי אים אָנגעזאָגט, אַז קיינער זאָל

דערפון נישט וויסן, אויב נישט — ווערט ער געטויט צוזאַמען מיט דער פאַמיליע.

דערנאָך זענען געקומען מוראדיקע צייטן פון הונגער און שרעק. פאַר פסח האָט מען שוין נישט געדאַרפט הייצן. מען האָט געאַרבעט אין די וועלדער און געווען אין גאַנצן הפקר. די דייטשן האָבן געטראָפן פינף יידן גיין פון וואַלד, נעבן זאָשקעס מיל — האָט מען זיי אַלע געשאָסן. צווישן זיי איז געווען דוד בערגער. די אַנדערע זענען געווען ניט קיין יוזעפאָווער. אין זעלבן טאָג קומען אַריין אין פאָטערס שטוב אַ פאָלאַק און צוויי געסטאַפּאָווצעס. זיי נעמען צו מיין ברודער אלחנן, אים אַרויסגעפירט אויפן וועג קיין אַלעקסאַנדראָוו און דערשאָסן. אַ לעבעדיקער עדות דערפון איז געווען מאיר הערצבערגס זון. דאָס האָט זייער שלעכט געווירקט אויף מיין טאַטן. ער האָט שוין נישט געוואָלט לעבן און צוזען ווי מען מאָרדעט די קינדער. ווען מען האָט אים געפירט מיט אַלע יידישע קרבנות, איז ער אַרויף אויפן קבר פון מיין ברודער. דאָרטן האָט מען דעם טאַטן געשאָסן און דערנאָך אים צוגעטראָגן צום אָרט, ווו אַלע יידן זענען דערשאָסן געוואָרן — אין מאַסן־קבר אין וואַלד אויפן וועג קיין אַלעקסאַנדראָוו — דאָרט, ווו דער וואַלד הויבט זיך אָן. דעם טאַטן האָט מען דערהרגעט דעם 24סטן טאָג אין אייר. אָבער דאָס איז נאָך נישט אַלץ. מיין שוועסטער שרה־בײלע איז געווען פאַרהייראַט צו אפרים גראָסער פון שעברעשין. זי האָט געהאַט זעקס קינדער. געווען אויך אַ שוועסטער חנה האָניקפעלד מיט דריי קליינע טעכטער; אַ שוועסטער מירל און בראָניע; אַ זייער גוטע שטיפמוטער מלכה שוועצער; מיין פרוי און מיינע צוויי קינדער — מינקע איין יאָר אַלט און איטע־לאה — פינף. זיי אַלע זענען אומגעקומען.

3

מען האָט געזאָגט, אַז ווער עס אַרבעט אויף אַ גוטער שטעלע, איז דאָ אַ מעגלעכקייט צו בלייבן לעבן. איך מיטן שוואָגער האָניקפעלד האָבן געאַרבעט אין טאַרטאַק. ווען ס'איז געקומען דער שוואַרצער טאָג — 28 טאָג אין תמוז — האָט מען אַרומגערינגלט די שטאָט און געהייסן אַלע יידן אַרויסגיין. פיל האָבן זיך געמאַכט באַהעלטענישן און דאָרט זיך פאַרשטעקט. אָבער די פאָלאַקן האָבן געהאָלפן זיי אויפזוכן. מען האָט די יידן אַרויסגעשלעפּט פון די לעכער. אויף אַ קורצער צייט איז אַ טייל געבליבן לעבן.

מיין פרוי מיט די קינדער און איר שוועסטער מלכה מיט דער פאַמיליע האָבן זיך באַהאַלטן בעת מיינע שוועסטערן מיט מיר זענען אַרויס אין גאַס. מען האָט זיי פון מיר צוגענומען און אַוועקגעפירט מיט אַלע יידן, אויף דעם זעלבן אָרט — דאָרט ווו מיין טאַטן — און זיי אויסגעשאָסן. מיך מיט מיין שוואָגער און נאָך 20 יידן האָט מען אַוועקגעפירט צו דער אַרבעט. צו מאָרגנס האָבן די מענטשן אָנגעהויבן אַרויסצוקריכן פון די באַהעלטענישן, אַזוי אויך מיין פרוי. זי איז געקומען

צו מיר אין טאַרטאַק, מיט די קינדער. מיר האָבן דאָרט געהאַט אַ באַראַק און אַלע זענען פאַרבליבן ביז דעם 29 טאָג אין חשון 1942. יענעם טאָג האָט מען אַרומגערינגלט דעם טאַרטאַק און צוגענומען אַלע יידן. מיין פרוי מיט דער יינגערער טאָכטער האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַ פּאָלאַק אויפן בוידעם. די עלטערע — 7 יאָר אַלט איז געווען פאַרווונדעט פונעם נאָכשיסן. אויף דער נאַכט, ווען זי האָט נישט געוווּסט וווּ מיר זענען, איז זי אַליין געגאַנגען, כדי מען זאָל זי דערשיסן. דאָס האָט געטאָן דער קאָמענדאַנט — ער האָט אַלע פאַרבליבענע דערשאָסן.

מיין פרוי מיט דער יינגערער טאָכטער זענען געווען ביים קריסט פינף טעג. אָבער דאָס קינד האָט זייער געהוסט, ווייל ס'איז געווען קאַלט.. האָט די פרוי נישט געקאָנט דאָס אויסהאַלטן — און זיך צוגעשטעלט צום טויט.

אונדז אַלע, וועלכע מען האָט געכאַפּט, האָט מען געפירט אין שטאָט אַריין און אַריינגעזעצט אין דער רעמיזע. די פרייד פון די פּאָלאַקן איז געווען גרויס, זיי האָבן חוזק געמאַכט פון די אומגליקלעכע יידן. זיי זענען אויך געקומען אין דער רעמיזע אויסנאַרן ביי די יידן געלט, צוזאָגנדיק זייער הילף.

ס'איז געקומען אַ פרוי, וועלכע מען האָט געכאַפּט אין וואַלד מיט אַ קינד. איר מאַן האָט נאָך געלעבט. זי האָט דערציילט, אַז אין וואַלד זענען דאָ יידן און רוסן, זיי האָבן געווער. די דאָזיקע פרוי האָט מיר צוגעגעבן פיל מוט צום לעבן.

4

אויפן צווייטן טאָג האָט מען אונדז אויסגעשטעלט, אַלץ צוגענומען וואָס איינער האָט געהאַט און אַוועקגעפירט צו דער סטאַציע דלוגיקאָנט. אַרום אונדז זענען געגאַנגען דריי דייטשן און אַ צוואַנציק פּאָלאַקן און געהיט מיר זאָלן ניט אַנטלויפן. אויפן וועג האָט מען דערשאָסן יעקב־משה דאַך און יהושע טייער. אויף דער סטאַציע האָבן די פּאָלאַקן אונדז געזאָגט: „איר, זשידעס, גייט דאָך צום טויט, אי־דאַרפט שוין גאָרנישט”. דערנאָך האָט מען גענומען לייזער קעלנער און אים דערשאָסן.

ווען ס'איז געוואָרן טונקל, איז אָנגעקומען אַ לאַסט־צוג מיט יידן פון בילגאָריי און טאַרנאָגראָד און מען האָט אונדז פאַרלאָדן אין די וואַגאָנען. מיט אונדז זענען אַריין אויך דייטשן. מען האָט אונדז געפירט קיין בעלזשעץ. מיר זענען געווען אין איין וואַגאָן 12 מענער. מיר האָבן זיך געוואָלט וואַרפן אויף די דייטשן און אַרויסשפּרינגען פון וואַגאָן, ווייל ס'איז געווען נאָר פון איין זייט פאַרמאַכט. אַ פרוי, וועלכע האָט וועגן דעם געהערט, האָט עס דערציילט די דייטשן. האָט מען די מענער געשטעלט באַזונדער און ספּעציעל געהיטן. נאָר ווען דער צוג האָט זיך דערנענטערט צו בעלזשעץ, האָט אַ געסטאַפּאָוויעץ געעפנט די טיר, כדי צו זען ווי ווייט מיר זענען פון באַשטימטן אָרט. איך בין געשטאַנען הינטער אים און מיר איז איינגעפאַלן דער געדאַנק אים אַ שטופּ טאָן. איך האָב אַזוי געטאָן און בין

אַרויסגעשפּרונגען. עס איז נאָך געווען אַ 5 קילאָמעטער צום טויטן־לאַגער. איך האָב אָנגעהויבן צו לויפן. די וועגן האָב איך דאָך געקענט. אָבער אַלע וועגן זענען געווען באַוואַכט פון פּאָליציי. איך האָב אַ גאַנצע נאַכט געוואַנדערט דורך וואַסערן און זומפּן. געוויינט און באַדויערט מיין לאַגע: עס וואָלט דאָך שוין איצט געווען נאָך אַלעמען, וואָס איז דען דאָס לעבן? אָבער גאָט האָט מיר געהאָלפן און איך בין געקומען צום פּונקט וווהין איך האָב געצילט — צו טרעפן פּאַרטיזאַנער און אויסבאַהאַלטענע יידן. עס האָט גערעגנט, איך בין געווען כמעט נאַקעט, מיר איז געווען קאַלט. מיר האָט זיך אויסגעדוכט, אַז וווּ איך גיי, זענען דאָ דייטשן אָדער פּאָליאַקן. איך האָב אָנגעהויבן צו גיין אין דער ריכטונג פון באַקאַנטע פּויערים און געהאָפט, אַז זיי וועלן מיר העלפן. איך האָב געוווסט, אַז פּאָליאַקן האָבן גע־כאַפּט יידן, כדי צו באַקומען אַ קילאָ צוקער. נאַקליצקי וואָס האָט געוווינט אויף די מאָרגעס, האָט געכאַפּט וואַלפּישן מיט דער פאַמיליע און זיי איבערגעגעבן די דייטשן. דערפאַר האָט ער באַקומען 5 קילאָ צוקער.

גייענדיק אַזוי אין דעם רעגן, בין איך געקומען צו דעם פּאָדלעשני. ער איז געווען מיינער אַ באַקאַנטער. מען האָט מיך דאָרט נישט אַריינגעלאָזט. בין איך געגאַנגען קיין פּאַרדיסאָווקע. דאָס איז געווען אין מיטן טאָג. אַלע האָבן מיר דאָרט דערקענט און געקוקט אויף מיר ווי אויף אַ משוגענעם. אָבער קיינער האָט מיך נישט פאַרהאַלטן, נאָר אויך נישט געוואָלט אַריינלאָזן. אין עק דאָרף האָב איך באַקומען עפּעס עסן ביי אַ פּויערטע וואָס האָט געבעטן כ׳זאָל רחמנות האָבן אויף איר און איר פאַמיליע און אַוועקגיין, ווייל זי האָט מורא. בין איך אַוועק צו אַ צווייטן פּויער. ער איז נישט געווען אין דער היים. זיין פרוי האָט זיך צע־וויינט און מיך אַריינגעלאָזט. זי האָט אַלץ פאַרמאַכט, כדי מען זאָל נישט זען אין מיך געלאָזט אָפּטרוקענען די זאַכן און זיך אָנוואַרעמען. ווען דער מאַן איז געקומען, האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער קאָן מיר נישט העלפן און מיך געשיקט צו זיינעם אַ חבר, אויך מיינער אַ באַקאַנטער. ער האָט מיך אַרויסבאַגלייט 12 אַ זייגער ביינאַכט און מיר געווונטשן גליק און אָנגעזאָגט, אַז ווען איך וועל זיין אין אַ נויט, זאָל איך צו אים קומען. נאָך פופצן מינוט גיין האָב איך דערפילט, אַז מען יאָגט מיך נאָך. אַזוי האָט עס געדויערט ביז אַ האַלבע שעה. אָבער צו מיין גליק איז דער הימל געווען פאַרוואָלקנט — און זיי האָבן מיך פאַרלוירן... נישט באַקומען דעם קילאָ צוקער!

צוליב דעם האָב איך שוין נישט געטראָפן מיין פרוי און מיין קינד...

5

איך בין געגאַנגען צוריק אין וואַלד און דאָרט זיך איבערגעשלאָפן. אין דער פרי ווייטער זיך געלאָזט אין וועג אַריין. אויפן וועג האָב איך געטראָפן אַ קליין יינגעלע פון די ספּוכעס. ער האָט מיר דערציילט ווער עס איז נאָך דאָ אין וואַלד,

נאָר ער איז באַלד פאַרשוווּנדן, נישט געוואָלט מיר ווייזן ווו די יידן געפינען זיך. איך האָב געהאַט פיל באַקאַנטע פּאָלאַקן פון די דערפער. זיי זענען נישט געווען אַזוי בלוטדו־שטיק ווי די פּאָלאַקן פון שטאָט. איך בין אַריין צום גאַיאָווי אין וואַלד, ער האָט מיר געגעבן אַ פּאָר אַלטע שיך און אַן אַלטן צעריסענעם בגד און אויך עפּעס צו עסן. ער האָט מיר געוויזן, ווו איך וועל טרעפן יידן. בין איך אַ גאַנצן טאָג אַרומגעקראָכן, אָבער קיינעם נישט געטראָפן, הגם איך בין געווען באַקאַנט אין דער געגנט. פאַרנאַכט האָב איך שוין געוואָלט גיין צוריק צום גאַיאָווי, אָבער צוקומענדיק צום בריק, זענען פּלוצום אָנגעפאָרן פורן. איך האָב געוואַרט זיי זאָלן אָפּפאָרן. דערווייל איז אָנגעקומען ישראל שלייכער. ער האָט געמיינט, אַז איך בין אומגעקומען אין בעלזשעץ.

מיר באַשליסן צו באַהאַלטן זיך אין וואַלד. מ׳האָט אויסגעגראָבן „קברים" צום שלאָפן. אַזוי זענען מיר געווען דאָרט אַ פּאָר טעג. דערנאָך זענען געקומען די יינגערע חברה מיט ביקסן און מען האָט געהיטן. ס׳איז געווען זייער טרויעריק צו קוקן אויף די מענטשן און די קליינע קינדער. זייענדיק פינף טעג מיט די יידן, איז פון וואלד נעבן טאַרטאַק אָנגעקומען קסילס ווייב מיט די קינדער. זי האָט געזאָגט, אַז מיין פרוי לעבט. קיווע ראַפּאַפּאָרט איז מיט מיר געגאַנגען זוכן מיין פרוי. קיווע איז געווען מיט זיין פאָטער.

צו מאָרגנס האָבן מיר זיך צעשיידט — און מער האָב איך אים נישט געזען. ווען איך בין אָנגעקומען צום אָרט ווו מיין פרוי האָט געלעבט, איז שוין געווען צו שפּעט. די פרוי מיטן קינד האָבן זיך זונטיק צוגעשטעלט צום טויט. מען האָט זיי קובר געווען אין אַ קלאָזעט־גרוב. דאָס האָט אַלץ געטאָן טערנוס, דער פּאָליציי־קאָמענדאַנט.

איך בין ווידער אַוועק זוכן יידן. איך האָב זיי געפונען אויפן באַרג. זיי זענען געווען אַ 30 מאַן — יוסף־הערש זילבערשטיין, אברהם זילבערשטיין, דעם פעטער שלומס זין; סענדער בראָנשטיין, חיים דאך מיט דער פאַמיליע, ישעיה דאך מיט דער פרוי, און אויך מאָניש, מיין שוועסטער־קינד. ווען דער פעטער יוסף־הערש האָט מיך דערזען, האָט ער געזאָגט, אַז ער ווייסט נישט צי זאָל ער זיך פרייען וואָס איך בין געראַטעוועט, אָדער מיר וועלן נאָך באַדויערן און מקנא זיין די טויטע... ער איז אַוועק צו אַ באַקאַנטן פויער און דאָרט געווען באַהאַלטן מיט דער גאַנצער פאַמיליע. אָבער ער איז מיר פאַרלוירן געגאַנגען. מער האָב איך נישט געהערט פון די אַלע מענטשן.

6

אין איינער אַ נאַכט בין איך, סענדער און מיין שוועסטערס מיידעלע און נאָך איינער געגאַנגען צום פּאָדלעשני. יעדער איז געגאַנגען באַזונדער קריגן עסן. איך און סענדער זענען צוגעקומען צו אַן אָרט און געטראָפן אויסגעהרגעטע

יידן. די פּאָלאַקן אַליין האָבן דאָס געטאָן. איך האָב נאָך דאָרט געטראָפן מיין שוועסטערס טאָכטער. אַ צווייט מאָל איז מען ווידער געגאַנגען נאָך עסן, האָט מען שוין געוואַרט אויף אונדז און געכאַפּט מיין שוועסטערס טאָכטער און נאָך צוויי יידן. איך בין דאַן געגאַנגען צו מענטשן, וועלכע איך האָב געקענט, האָבן זיי געזאָגט, אַז דער וואָס האָט זיי געכאַפּט האָט זייער אַ סך זאַכן פון יידן. זייענדיק אין טאַרטאַק האָבן פיל יידן ביי אים באַהאַלטן זייערע ווערטפולע זאַכן.

נאָך דעם האָבן מיר געמאַכט אַ „מעלינע" אויף אַ צווייט אָרט. דאָרטן זענען מיר געווען 16 מאַן. אַ געוויסן טאָג קומט איינער און רופט מיך אַוועקצוגיין פון דאַנען, ווייל אַ סך ווייסן אַז דאָ זענען פאַראַן יידן און מען קאָן אונדז ביינאַכט אויסהרגענען. דאָס איז געווען אַ וואָרענינג. אין צווישן איז יהושע דאך מיט זיין פרוי געגאַנגען נאָך עסן קיין גורניק. זיי זענען אָבער שוין נישט צוריק־געקומען. ווען מאָניש איז געגאַנגען זיי זוכן, האָט מען אים דערציילט, אַז די פויערים האָבן זיי ביידע באַגראָבן לעבעדיקערהייט.

שפּעטער האָבן מיר זיך צעטיילט אויף צוויי גרופּן. מיט מיר איז געגאַנגען סענדער בראָנשטיין, משה, יעקב וואַקס איידעם, מאַניש דאך און נאָך פינף מענטשן. מיר זענען אַוועק גאַנץ פּ״י זוכן אַן אָרט ווו זיך צו באַהאַלטן. ווען מיר האָבן שוין צוגעגרייט דעם „לעבעדיקן קבר", הערן מיר ווי די פויערטע רופט די הינער. מיר גייען זען ווו מיר געפינען זיך... און עס ווייזט זיך אַרויס, אַז מיר זענען אַ פּאָר טריט פון אַ לאַגער. אָבער אַרום איז אַ געדיכטער וואַלד. אַזוי זענען מיר אין דעם וואַלד געזעסן ביז דער ווינטער איז פאַרביי. אונדז איז געלונגען. גאָט האָט געהאָלפן. איינער פון די ניי־געקומענע איז געשטאָרבן, האָט מען אים קובר געווען נישט ווייט פון אונדז. זומער האָבן מיר זיך געמוזט אָפּטראָגן, ווייל די פויערים האָבן געוווּסט אונדזער אָרט.

אַ שבת אין דער פרי גיי איך מיט סענדער בראָנשטיין אין דער ריכטונג פון דער שטאָט. אויפן וועג שטייען וועגענער, קי. פון דער ווייטנס זעט מען זיצן אויף אַ וואָגן צוויי מענטשן, זעט אויס זעלנער. אָבער וואָס טוען זעלנער אין וואַלד? מיר קלערן פאַרשידנס. איך וויל צוגיין, אָבער סענדער לאָזט נישט. צום סוף בין איך צוגעגאַנגען. מיין אויסזען — אַ שרעקלעכער. כ׳בין געווען געשוואָלן פון הונגער, אָפּגעריסן און קוים געקענט אַ וואָרט אויסריידן. זיי פרעגן מיך פאַרשידענע פראַגן, אויך צי איך בין אַ ייד. עס קומט צו נאָך איינער און גיט מיר עסן. ער דערציילט ווער עס לעבט אין וואַלד און בעט איך זאָל מיטפאָרן. סענדער האָט אָבער מורא און ער האָט זיך באַהאַלטן.

ביז איך האָב סענדערן געפונען, האָט געדויערט אַ 5—6 שעה. ער האָט גע־מיינט אַז מען האָט מיך געכאַפּט און איך גיב אים אויס.

ווען מיר זענען געקומען און דערציילט פאַר אונדזערע האָבן זיי געזאָגט, אַז מיר אַלע דאַרפן גיין. אָבער דאָס איז געווען אוממעגלעך, ווייל מען האָט

געדאַרפט גיין אין קליינע גרופן און דעם וועג האָט קיינער נישט געוווּסט. זיי האָבן אונדז נישט געלאָזט גיין, סיידן איך זאָל סענדערן לאָזן אַלס משכּן, ווען זיי זיין זיכער, אַז איך וועל נאָך זיי קומען. צום סוף זענען מיר אַוועק פּי־מענטשן און זעקס זענען געבליבן. אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר געגאַנגען — און אָנגעקומען אויפן אָרט, האָבן מיר שוין באַגעגנט יאָסקע קאַליכמאַן, ער האָט אויף אונדז געוואַרט. מיר האָבן זיך אַוועקגעזעצט אויסטרינקען. דערווייל האָבן מיר דערהערט ריטשען פון אַ בהמה. איך בין נאָכגעגאַנגען נאָכן קול און געטראָפן אַ צוגעבונדענע קו. האָב איך באַשטימט אַזוי לאַנג וואַרטן, ביז עמעצער וועט קומען. און אַזוי איז טאַקע געשען: איך האָב דערהערט ווי מען רופט יוסף לוכט־פעלד. דאָס איז געווען בעניעק שלייכער, הערשעלעס זון, וועלכן איך האָב נישט דערקענט.

אביגדור קאבאניק איז נישט געפעלן צו זיין צוזאַמען מיט די רוסן, ער וויל זיין נאָר מיט יידן. ער האָט זיך באַהאַלטן, נאָר מען האָט אים געכאַפּט און צוגע־נומען דאָס געווער. אין דער צייט איז ביירעך געווען קאָמענדאַנט ביי אונדז. ווען מ׳האָט אים געהייסן קומען צו די רוסן מיט נאָך צוויי יידן — איינער אַ דאָקטער פון לאָדזש — איז ביירעך מיטגעגאַנגען — און דאַן האָבן מיר אַלע פיר פאַר־לוירן. מ׳האָט זיי געשאָסן. דאָס איז געשען ניין חדשים פאַר דער באַפרייונג.

7

די באַפרייונג איז געקומען. עס קומט צו מיר צו אַ רוסישער אָפיציר און איז צופרידן וואָס מיר זענען געבליבן לעבן. ער זאָגט: „איר קענט זיך פרייען, אָבער די פּאָלאַקן פרייען זיך נישט מיט אונדז". מיר זענען אַרויס פון וואַלד קיין לוקאָוו. אַ טייל איז פון לוקאָוו אַוועק קיין טאַרנאָגראָד, אַ טייל — קיין טאָמאַשאָוו־לובעלסקי. איך מיט נאָך איינעם בין געפאָרן קיין טאָמאַשאָוו.

מיר האָבן פאַרלוירן נאָך דער מלחמה שלמה דאך, גיטל ראַפּאַפּאָרט און ראזענעך דוד.

שוין נאָך דער באַפרייונג האָבן די פּאָלאַקן אויסגעהרגעט אַ סך געראַטעוועטע יידן, רוסישע פּליטים און פאַרטיזאַנער. מיר זענען געווען אין אַ סך געפאַרן — די 80 אויסבאַהאַלטענע יידישע נפשות, פון 3 ביז 70 יאָר אַלט — און מיר האָבן דאָך געמוזט עסן. נאָר 25 פון אונדז האָבן ריזיקירט מיט איינשאַפן שפּייז. די פּאָלאַקן פלעגן אַפילו אין יענע פינצטערע, ביטערע צייטן טענהן, אַז די זשידעס לעבט זיך גוט און געקומען צו אונדז רויבן. די דאָזיקע פּאָלאַקן, פון יוזעפאָוו, האָבן זייערע הענט געטונקט אין יידיש בלוט...

מיט פּאַרטיזאַנער אין וואַלד

ישראל שלייכער

איך הייס ישראל־וואָלף שלייכער, געבוירן אין יאָר 1928 אין אַ קליין שטעטל אין פּוילן, יוזעפאָוו לובעלסקי, אין אַ משפּחה וואָס האָט געציילט זעקס נפשות.

ווען די צווייטע וועלט־מלחמה האָט אויסגעבראָכן, בין איך אַלט געווען 11 יאָר און ניט באַוויזן ביז דעמאָלט אַ סך צו זען און צו לערנען. כ׳האָב געהאַט פאַרענדיקט 3 קלאַסן פאָלקס־שול. אַלס קינד געדענק איך ווי אַזוי די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן און ווי אַזוי די פּוילישע אַרמיי האָט קאַפּיטולירט פאַר די היטלעריסטישע חילות.

ס׳האָט ניט גענומען קיין סך צייט און די נאַציס האָבן אָנגעהויבן אַדורכפירן זייערע ווילדע פּלענער, געכאַפּט צו אַרבעט מענער באַזונדער, פרויען באַזונדער. אַוודאי האָט דאָס אונדז אַלעמען דערשיטערט, אָבער מיר זענען געווען הילפלאָז. אויף מיין גורל איז אויסגעפאַלן פאַרשפאַרט צו ווערן, צוזאַמען מיט מיין פאָטער ז״ל און נאָך דערוואַקסענע מענער, אינעם קאָנצענטראַציע־לאַגער אין לובלין אויף ליפּאָווע 7, ניט ווייט פון מיידאַנעק. מיין מוטער, צוויי שוועסטערס און אַ ברודער, זענען צוזאַמען מיט אַלע פרויען אומגעברענגט געוואָרן אין שטעטל און מ׳האָט זיי קובר געווען אין אַ מאַסן־קבר. די דאָזיקע טראַגישע נייעס האָבן מיר געהערט אין אַ צייט אַרום און פאַרשטאַנען, אַז ס׳איז נישטאָ צו וועמען זיך אומצוקערן אַהיים, ווייל די אַנדערע משפּחה־מיטגלידער זענען אומגעקומען.

דער לאַגער אויף ליפּאָווע 7 איז בעצם געווען אַ לאַגער פון בלויז פאַכלייט און מיר האָבן געאַרבעט פאַר די דייטשן. פאַר אַן 11־יאָריק קינד ווי איך, איז דאָרט געווען גענוג שווער, נאָר אין אַלגעמיין איז ניט געווען אַזוי שלעכט. אויסער דעם האָבן די יידן פון לובלין אונטערגעקויפט די געסטאַפּאָ זיי זאָלן די אינטערנירטע אויף ליפּאָווע ניט אַוועקשיקן אין איינעם פון די טויט־־לאַגערן. ס׳איז אָבער ניט פאָריבער קיין סך צייט און מ׳האָט אונדז אָנגעהויבן פאַרבייטן מיט לובלינער יידן. אַזוי ווי זיי האָבן די אַלע וואָס מ׳האָט אַוועקגעשיקט פון ליפּאָווע 7 ניט געקענט אַריינשטופן אין איין אויטאָ, האָט מען די פאַרבליבענע געטריבן צופוס. בעצם, האָט יעדער געוואָלט בלייבן אויסערן אויטאָ, צום סוף, ווייל אַ קלאַנג האָט זיך פאַרשפּרייט, אַז דער אויטאָ מיט זיינע פּאַסאַזשירן פירט מען אויף אומצוברענגען. מענטשן האָבן זיך פאַרלוירן, אָנגעהויבן צו דערווייטערן זיך פון דער ריי און אַוועקלויפן ווי נאָר מ׳האָט געקענט. דער רוב איז אָבער דערשאָסן געוואָרן. בלויז אַ קליינעם טייל יוזעפאָווער איז געלונגען צו אַנטלויפן. איך געדענק ניט זייערע נעמען.

די קלאַנגען אַז מען פירט אונדז אַוועק צום דערשיסן — האָבן זיך אַרויס־

געווען פֿאַר ניט ריכטיקע. מ׳האָט אונדז אַוועקגעפֿירט אינעם געטאָ פֿון דעם שטעטל פּיאַסקי לובעלסקיע און דאָרט זענען מיר געבליבן מיט די אָרטיקע יידן. מיר זענען יעדן טאָג אַוועק אויף צוואַנגס־אַרבעט און דערפֿאַר באַקומען דאָס שטיקל ברויט. יעדער ייד האָט געמוזט טראָגן די געלע לאַטע מיטן אויפֿשריפֿט (אין דייטש) „יודע״.

די יוזעפֿאָווער יידן זענען ניט לאַנג פֿאַרבליבן אין פּיאָסקער געטאָ. יעדער נאַכט זענען געמאַכט געוואָרן פּלענער צו אַנטלויפֿן. מיר האָבן אויך געוווּסט פֿון אייניקע פֿאַלן פֿון אַנטלויפֿן. אַ געוויסן אָוונט זאָגט מיר מיין פֿאָטער:

— גיי פֿרי שלאָפֿן, ווייל אינמיטן נאַכט ג׳ייטן מיר זיך אַריבער צושפּרינגען די געטאָ־פֿאַרצוימונג און אַנטלויפֿן אַ היים...

מיר האָבן נאָך אַלץ באַטראַכט יוזעפֿאָוו ווי אַ היים, הגם מיר האָבן געוווּסט אַז מיין מאַמע און שוועסטערס זענען אומגעקומען. די וואַך אין געטאָ איז ניט געווען אַזאַ שטאַרקע, נאָר אַרומגעצוימט מיט שטעכלדראָט. צוזאַמען מיט מיר און מיין פֿאָטער איז אַנטלאָפֿן נאָך אַ ייד, וועמענס נאָמען איך דערמאָן זיך נישט. כ׳ווייס נאָר אַז ער איז געווען אַ קאַלך־סוחר, געוווינט ניט ווייט פֿון אונדז. ווי אויך נאָך צוויי אונדזערע שכנים זענען מיטגעלאָפֿן: יוסף אונטערבוך און זיין ברודער וואָס האָבן געהאַט אַ מיל און געהאַנדלט מיט לייוונט.

נאָכן אַרויסבאַקומען זיך פֿון געטאָ, זענען מיר געגאַנגען אַ גאַנצע נאַכט און באַגינען, דערנענטערנדיק זיך צום שטעטל זשילקעווקע, האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף אַ פּאַטרול פֿון דייטשן און פּוילישע פּאָליציי, וועלכע האָט געזוכט יונגע פּאָלאַקן צו נעמען אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד. ווי נאָר זיי האָבן אונדז דערזען, האָבן זיי געעפֿנט אַ פֿייער. מיר זענען זיך צעלאָפֿן אין פֿאַרשידענע ריכטונגען, די קוילן זענען געפֿלויגן נאָענט פֿון אונדז — און יענעם מאָמענט האָב איך זיך צעשיידט מיט מיין פֿאָטער אויף אייביק...

זיין לעצטע בקשה וואָס האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון: „כאָטש דו, מיין זון, בלייב לעבן. לויף שנעל, באַהאַלט זיך אויס. אַלס קינד וועט דיר זיין גרינגער און אַפֿילו אַז מ׳וועט דיך כאַפּן, זאָג נישט אַז ביסט געווען מיט אונדז, דו קענסט אונדז ניט בכלל און זאָלסט נאָר ריידן פּויליש״.

ס׳האָט ניט לאַנג געדויערט און מיר זענען געוואָרן אַרומגערינגלט פֿון די דייטשן און זייערע העלפֿערס אויף אַ באַשניטן ווייצן־פֿעלד. מיינע פֿיס זענען געווען צעשטאָכן פֿון די שטרוי־זאַנגען בעתן לויפֿן. נאָכן באַזוכן מיך, האָט אַ דייטש געפֿונען אין מיין קעשענע אַ צעטל מיט אָנגעשריבענע נעמען פֿון דערפֿער דורך וועלכע מיר האָבן באַדאַרפֿט אַדורכגיין אויפֿן וועג קיין יוזעפֿאָוו. ווי אָפּגערעדט, האָב איך דעם דייטשן אָפּיציר געענטפֿערט נאָר אויף פּויליש. כ׳האָב זיך געמאַכט ניט פֿאַרשטיין קיין דייטש. בעת דער אויספֿאָרשונג האָב איך זיך געפֿונען אַ 5 מעטער ווייט פֿון מיין פֿאָטער און כ׳האָב געהערט ווי דער עלטסטער פֿון פּאַטראָל

באַפעלט אָפּצופירן אין וועלדל די „שמוציקע יידן”. אין אייניקע מינוטן אַרום האָב איך דערהערט אַ זאַלפן־שאָס. איך האָב זיך געלאָזט לויפן, אַ דערשראָקענע און פאַרוויינטער, צו די טויטע קערפערס. די דייטשן האָבן מיך ווידער פאַרהאַלטן און באַשלאָסן מיר אַראָפּלאָזן די הייזלעך...

דערזעענדיק אַז כ׳בין אַ ייד, האָבן זיי אָנגעהויבן מיך שלאָגן און פייניקן ווייל כ׳האָב זיי אָפּגענאַרט. נאָר אָט באַווייזט זיך אַ דייטשער אָפיציר און באַפעלט מיך אָפּצולאָזן אַ היים, ווייל די עלטערן ווייסן ניט אַוודאי ווו כ׳בין אַהין געקומען...

מיר איז שווער געווען זיך אויפצוהייבן נאָך די קלעפּ. כ׳בין געבליבן ליגן אויפן פעלד אַ צעשלאָגענער און פאַרבלוטיקטער. ערשט פאַרנאַכט. ווען ס׳האָט אָנגעהויבן ווערן פינצטער, האָב איך זיך אויפגעהויבן און זיך געלאָזט צו דעם אָרט ווו מ׳האָט דערשאָסן מיין פאָטער און די אַנדערע יידן. אַלע זענען געווען טויט. כ׳האָב זיך היסטעריש צעוויינט. איצט בין איך אַ קיילעכיקער יתום. פריער פאַרלוירן די מאַמען מיט די שוועסטערס, איצט — דעם טאַטן. מיט אַ צעבראָכן געמיט האָב איך זיך געלאָזט אין ווייטערדיקן וועג.

ביים ראַנד פון דאָרף איז געשטאַנען אַן איינזאַמע הייזקע. דערנענטערנדיק זיך, האָב איך דערהערט אַ געוויין פון אַ קינד. איך קלאַפּ אין טיר, קיינער ענטפערט ניט. איך לאָז זיך גיין צו דער סטאָדאָלע, ווייל איך הער פון דאָרט דעם גערויש פון אַ מאַשין. און ווירקלעך: ביי דער שנייד־מאַשין פון שטרוי זענען באַשעפטיקט דער פויער און פויערטע. איך בעט ביי זיי אַ טרינק וואַסער און זאָג דער פויערטע זי זאָל אַריינגיין אין שטוב איינשטילן דאָס וויינענדיקע קינד, איך וועל דאָ העלפן ביים שניידן דאָס שטרוי. זיי האָבן מיר געגעבן אַ גלאָז וואַסער, דערלויבט אַרומצוואַשן דאָס פנים און געזאָגט, אַז נאָכן אַדורכגיין אַ 4 סטעזשקעס רעכטס, וועל איך צוקומען צו אַ הייזקע ווו עס וווינט אַ יידישע משפחה. בלית־ברירה בין איך אַוועק אַהין.

איך קום צו צום הויז — ס׳איז קיינער נישטאָ. איך ציטער פון קעלט און הונגער, אַ האַלב נאַקעטער און צעטומלטער דריי איך זיך אַרום אין די ליידיקע צימערן, ביז כ׳בין אַרויף אויפן פיעקאַליק און דאָרט זיך פאַרשטעקט. נאָך עטלעכע שעה דערהער איך ווי מ׳עפנט די טיר און איך פאַרשטיי אַז די יידישע איינוווינער האָבן זיך אומגעקערט אַ היים. זיי הייבן טאַקע אָן דערציילן וועגן די פיר יידן וועלכע מ׳האָט היינט פרי דערשאָסן אין פעלד און אַז דאָס קינד וואָס איז אַנטלאָפן באַהאַלט זיך אַוודאי אויס אין דאָרף. די דייטשן וועלן מן הסתם קומען זוכן און צוליב דעם דראָט אַלעמען אַ געפאַר.

איך בין לאַנגזאַם אַראָפּגעקראָכן פונעם פיעקאַליק און אַריין אין קיך. זיי זענען אויפגעשפרונגען פאַר שרעק, אינגאַנצן זיך פאַרלוירן. דערנאָך האָבן זיי פאַרשלאָסן די טיר און אויסגעהערט מיין דערציילונג. זיי האָבן מורא געהאַט צו לאָזן מיך נעכטיקן ביי זיך אַפילו איין נאַכט און פאַרגעלייגט כ׳זאָל גיין קיין זשילקעווקע. אויפן וועג געפינט זיך די מיל פון אַ יוזעפאָווער ייד, פון דער פאַ־

מיליע קאַרפּ. די יידן האָבן מיר געגעבן אַ ברייטל אין וועג אַריין און געווינטשן הצלחה.

כ׳בין געבליבן אין מיל. דאָס ערשטע האָב איך זיך פאַרבינדן מיט יודענראַט אין זשילקעווקע און געבעטן צו ברענגען צו קבר ישראל די פיר דערשאָסענע יידן. ס׳האָט גענומען עטלעכע טעג ביז די דייטשע מאַכט האָט דערלויבט קובר צו זיין די קרבנות פון זייערע רציחות. איך האָב געזאָגט קדיש אויפן פרישן קבר פון מיין טאַטן.

איך באַשליס צו בלייבן אין שטאָט. יעדן טאָג געגאַנגען אַרבעטן דאָרט ווו דער יודענראַט האָט צוגעטיילט אַ קאָנטיגענט יידישע אַרבעטער צו באַדינען די דייטשן. איך האָב געאַרבעט אין קיך ביים שיילן קאַרטאָפל, וואַשן פאַדלאָגעס און די כלים. דאָס האָט אַזוי געדויערט אַ צוויי חדשים. כמעט יעדן טאָג פלעגן קומען צו לויפן אין שטעטל און זוכן דאָ אַ באַהעלטעניש יידן פון יוזעפּאָוו, וואָס זענען אַנטלאָפן פון אַנדערע געטאָס. ניט לאַנג האָט געדויערט זייער רעטונג, ווייל דערנאָך זענען זיי אומגעקומען.

איך געדענק אַזאַ פאַל: דער יינגע־ער זון פון דעם יוזעפּאָווער האָלץ־סוחר מאָטל שוואַרץ איז אַנטלאָפן. ער איז געווען אין מיין עלטער, אַ שיין בלאָנד יינגל מיט געקרייזלטע האָר. פאַרבייגייענדיק אונדזער שטעטל, האָט ער געבעטן איך זאָל צו אים צושטיין און מיר זאָלן זיך האַלטן צוזאַמען. מיין ענטפער איז געווען: צום באַדויערן, איז איצט דאָ מיין היים, ווייל דאָ האָט מען קובר געווען מיין טאַטן, כ׳דאַרף זאָגן קדיש, פאַראַן דאָ אַ מנין יידן. וואָס דערוואַרט דען מיך אין יוזעפּאָוו? ער האָט מיר צוגעזאָגט, אַז ער וועט פון יוזעפּאָוו מיר שרייבן וואָס קומט דאָרט פאָר, צי איז עמעץ געבליבן לעבן פון מיין משפחה.

אין עטלעכע טעג אַרום האָב איך טאַקע באַקומען פון אים אַ בריוול אין וועלכן ער שרייבט, אַז מיין מומע שרה, די פרוי פון יצחק מלמד, איז געבליבן לעבן מיט איר טאָכטער רחל און אַן אייניקל. רחלס מאַן איז געווען אין באַליוויע. אויך אַ צווייטע מומע לעבט — די קליינע לאה און איר שוועסטער שרה. זיי האָבן געצויגן חיונה פון באַקן פּלעצלעך — ביז די דייטשן האָבן אַלע אומגעבראַכט.

אין זשילקעווקע בין איך געבליבן ביז די ימים נוראים. אַ געוויסן טאָג האָט מען געמאָלדן אַז אַלע אַן אויסנאַם יידן פון זשילקעווקע זאָלן זיך צונויפזאַמלען אויפן מאַרק־פּלאַץ, כדי אויסהערן אַ רעדע פונעם געסטאַפּאָ־שעף. פון מיין דער־פאַרונג אין יוזעפּאָוו און אין אַנדערע ערטער האָב איך שוין געוווסט וואָס דאָס הייסט צונויפזאַמלען אויף איין אָרט די יידישע באַפעלקערונג, וואָס האָט תמיד פאַרלייכטערט די דייטשע רוצחים אומצוברענגען גאַנצע ישובים. איך האָב פּרובירט אויפקלערן די זשילקעווקער יידן אַז דאָס געשעט אין אַלע ערטער ווו די דייטשן ווילן פאַרניכטן די יידן. קיינער האָט אָבער ניט געלייגט קיין אַכט אויף מיינע רייד, די יידן האָבן פּשוט ניט געגלייבט אַז אַזעלכעס קאָן פּאַסירן. דער אָרטיקער רב

האָט געהייסן פאַסטן אַ טאָג און געשיקט אַ דעלעגאַציע צום בירגערמייסטער מ׳זאָל אָפּרופן די גזירה פון צונויפברענגען די יידן אויף איין אָרט; איך אָבער האָב זיך ניט געוואָלט פאַרלאָזן אויף קיין נסים, אַראָפּגענומען מיינע האַלב־צעריסענע שיך פון די פיס, צוגעבונדן איינעם צום צווייטן, זיי אויפגעהאָנגען אויפן אַקסל — און אַ באָרוועסער זיך געלאָזט צופוס אין מיין געבורט־שטעטל יוזעפּאָוו.

וואַנדערנדיק איבער פעלדער און וועלדער, זייענדיק אויסגעשטעלט אויף קלעפּ און רדיפות פון פּאַסטעכער וועלכע כ׳האָב געטראָפן אויפן וועג און אויך געווען אַ לעבעדיקער עדות פון גירושים וועלכע דייטשן האָבן אַדורכגעפירט פון קלע־נערע יידישע ישובים ווי קראַסנאָבראָד, שעברעשין און אַנדערע, — האָב איך זיך ענדלעך דערשלאָגן צו די יוזעפּאָווער וועלדער. דאָ, האָב איך געוווּסט, וועל איך אַוודאי טרעפן באַקאַנטע גאַיאָוועס (וואַלד־וועכטערס), ביי וועמען מיין פּאָטער ע״ה פלעגט פאַרן קריג קויפן געטרוקנטע שוואָמען, יאַגדעס. איך האָב אייניקע פון די וואַלד־שומרים געקענט ביי די נעמען, געוווּסט ווו זיי וווינען. דעריבער בין איך מיט זיכערקייט אַריין צו אַזאַ איינעם, וועמענס נאָמען כ׳געדענק נישט. מיין איינדרוק איז געווען, אַז ער פרייט זיך צו זען מיך, געגעבן אָפּציעסן און צו טרינקען און מיר דערציילט אַ סך פּרטים וואָס ס׳איז פאָרגעקומען מיט די יידן אין יוזעפּאָוו — ווער ס׳איז אומגעקומען, ווער עס לעבט נאָך. ער האָט מיר אַפילו געגנבֿי דערציילט וועגן מיין משפּחה און וועלכע זאַכן זענען נאָך זיי איבערגעבליבן. דערנאָך האָט ער מיר פאָרגעלייגט כ׳זאָל מיט אים אַריינפאָרן אין שטעטל, ווייל ער דאַרף אַרויסנעמען זאַכן ביי אונדזערס אַ שכנטע, קשענסקאַ איז איר נאָמען. איר מאַן איז געווען שטייערן־אינקאַסענט אין מאַגיסטראַט און נאָך דער ערשטער אַקציע האָט ער זיך צוגענומען די וווינונג פון עזריאל בראָנשטיין, וואָס האָט געוווינט אַנטקעגן מיין זיידן.

איך בין געווען צופרידן וואָס דער גאַיאָווע לייגט מיר פאָר אַ דאַך איבערן קאָפּ, באַשעפטיקונג (איך זאָל ביי אים פּאַשען די קי). אויסער דעם האָב איך אַפילו מורא געהאַט אים אָפּצוזאָגן, ווייל ער וואָלט מיך געקענט דערהרגענען. כ׳בין פאָרט נאָך געווען אַ קינד. כ׳האָב מסכים געווען אויף אַלע זיינע פאָרשלאגן, הגם אין האַרץ האָט זיך פאַרגנבֿעט אַ חשד אַז דער דאָזיקער פּאָלאַק אַרבעט מיט מיט די דייטשן, באַזונדערסביים אומברענגען יידן. דאָס האָט מיך באַוויגן, אַז נאָך דעם ווי ער האָט מיך געהייסן לייגן שלאָפן אין סטאָדאָלע און אין דער פרי ווען מיר זיך לאָזן אין שטעטל — אויף זיין וואָגן, זאָל איך אַליין זיך לאָזן צופוס קיין יוזעפּאָוו. אויפן וועג האָב איך געזען די באַן־סטאַציע ווו ס׳האָט זיך געפונען אַ טאַרטאַק. דאָרט האָבן געאַרבעט דער רוב לעבן געבליבענע יידן פון יוזעפּאָוו.

ענדלעך בין איך אַריינגעקומען אינעם שטעטל ווו כ׳בין געבוירן און אויפגע־וואַקסן. איך לאָז זיך אַוועק מיט דער הויפּט־גאַס א. נ. פון מאַרשאַל פּילסודסקי. דאָס שטעטל איז איצט אויסגעליידיקט. ווי לאַנג אַז דאָ האָבן געוווינט יידן, טאַקע

אין אָרעמקייט, אָבער צופרידן און שטיל. מיך באַפאַלט אַ שרעק. מיין באָבעס אַ קריסטלעכע שכנה, די פרוי קאַרנאַל, פאַרבעט מיך צו זיך אין שטוב. איך דערצייל איר אַז כ׳בין געקומען צוריק נאָר אויסצוגעפינען עטלעכע פאָטאָ־גראַפיעס פון טאַטע־מאַמע און משפחה. קיין אוצרות אין דער פאַריתומטער דירה דאַרף איך ניט זוכן — אַזעלכע זענען דאָרט קיינמאָל ניט געווען.

אויך די קריסטין דערציילט מיר ווי אַזוי מען האָט אַרויסגעפירט פון יוזעפאָוו די יידן. מיך באַהערשט אַ מאָדנע געפיל, אַז זי דערציילט דאָס אַלץ מיט אַ גע־וויסער שאָדנפרייד. איך האָב דאָך געדענקט נאָך פאַרן קריג וואָס די אַנטיסעמי־טישע פאָלאַקן האָבן אַלץ אויסגערעדט אויף די יידן, זיי אויסגעלאַכט און געחוזקט. אויך ביים דייטש האָבן זיי ניט געלאָזט פאַלן אַ טרער איבערן ביטערן גורל פון זייער־ע יידישע שכנים. נאָך מער — אַ גרויסער טייל האָט זיך געפרייט מיט אונדזער אומגליק, בפרט נאָך, אַז זיי האָבן געקענט גענישן פון די קאָנפיסקירטע יידישע געשעפטן און שפּעטער — פון די ליידיק געוואָרענע דירות. אויך די דאָזיקע שכנה האָט עפּעס גענומען פון אונדזער שטוב און זי האָט זיך פאַרענטפערט, אַז געטאָן האָט זי עס דערפאַר ווייל זי האָט ניט געוואָלט עס זאָל אַריינפאַלן אין פרעמדע הענט... און אפשר וועט עמעץ זיך מעלדן פון דער משפּחה — איז זי אַוודאי גרייט אַלץ אָפּצוגעבן. איך האָב איר באַדאַנקט פאַר דער הכנסת אורחים, גענומען בלויז אייניקע בילדער און ווידער זיך געלאָזט אין דער חרוב געוואָ־רענער שטאָט.

אין יעדער ווינקל — אַ טויטע שטילקייט. נישטאָ קיין יידן, נישטאָ קיין לעבן, קיין האַנדל, קיין מלאכה — אַלץ איז פאַרשטומט געוואָרן. איך וויל פאָרט וויסן, אפשר איז ווער פון די נאָענטע און באַקאַנטע געבליבן לעבן. ס׳האָט זיך אַרויס־געוויזן, אַז גערעכט איז געווען מאָטל שוואַרצס זון, ווען ער האָט מיר געשריבן אַז די מומע שרה לעבט נאָך. זי האָט געהאַנדלט מיט מילך, געשלעפּט די בלעכענע קאַנען מיט דער ווייסער פליסיקייט. זי האָט זיך גאָר דערפרייט מיט מיר. בין איך שוין געבליבן אַ שטיקל צייט ביי דער מומען, געהאָלפן איר אין האַנדל וואָס איז באַשטאַנען אין ברענגען מילך פונעם נאָענטן דאָרף פערצאָווקאַ. אַזאַ קאַן איז געווען אַזוי גרויס ווי איך, כ׳האָב אָבער געזען, אַז מיין מומען, ניט קיין יונגע פרוי, איז זייער שווער די דאָזיקע אַרבעט.

נאָר אויך די רעשטלעך יידן האָט מען ניט געלאָזט באַקומען. אָט דערשיינט אַ גזירה אַז אין די נאָענטסטע 24 שעה דאַרפן אַלע איינוווינער, יידן און ניט־יידן, גוט אויסרייניקן זייערעביידעמער און הייזער. בין איך אַרויף אויפן בוידעם כדי זיך נעמען צו דער אַרבעט און איך הער אַ ווילד געשריי פון די דייטשן: „האַלט! האַלט!״ איך טו אַ קוק אויפן גאַס און זע ווי דייטשן און זייערע אוקראַינישע העלפערס שיסן און שרייען, טרייבנדיק די יידן פון זייערע היימען. איך קלער ניט לאַנג, לאָז זיך אַראָפּ פון בוידעם, כאַפּ אַ ווינטער־מאַנטל און אַ ברויטל און

נעם לויפן אין דער ריכטונג פינעם וואַלד נאָענט צום שטעטל. דער וואַלד האָט געהערט צו דער זאַמויסקי־אָרדינאַציע און פאַר דער מלחמה איז עס געווען דאָס אָרט פון שפּאַציר און פאַרברענג פאַר דער יוזעפאָווער באַפעלקערונג. איצט זענען מיר געלאָפן אין וואַלד ווי געיאָגטע חיות, ווייל די דייטשן האָבן נאָכגעשאָסן און געזוכט די אַנטלאָפענע.

אַנטלויפנדיק אַזוי פון די מערדערס הענט, האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף צוויי פרויען מיט קינדער: יוכבד, די ווייב פון עזריאל דער שוסטער און די צווייטע — פון טויבן לאָזער. וואָס מיט זיי האָט געטראָפן — ווייס איך נישט, ווייל זייענדיק יונג און פלינק, איז מיר געלונגען זיך אַרויסצורייסן פון מיינע פאַרפאָלגערס און זיך פאַרשטעקן טיף אין וואַלד.

צווישן די געדיכטקייטן פון דיביימער האָבן נאָך פריער, באַלד נאָך דער ערשטער אַקציע, געהאַט זיך אויסבאַהאַלטן עטלעכע משפחות פון די יוזעפאָווער יידן. זיי האָבן זיך איינגעאָרדנט בונקערס, פאַרשידענע באַהעלטענישן און מיט אייגענער הילף, צי מיט דער הילף פון פּאָלאַקן, באַזאָרגט זיך עסן. איך בין אָבער געווען אַליין און אַפילו ניט געטראַכט וועגן וועלכער ס׳איז מעגלעכקייט זיך איינצואָרדענען אין וואַלד. צום גליק האָב איך דאָרט געטראָפן מיינע פעטערס סרולקע שלייכער און יצחק לערנער.

איינמאָל זענען מיר אַלע דריי געווען עדות ווי אַ דייטשער פּאַטרול האָט אָפּגעשטעלט אַ פּויליש יינגל אין וואַלד און אים געוואָלט שיסן. דאָס יינגל האָט אָנגעהויבן זיך בעטן און שווערן אַז ער איז ניט קיין ייד און די רוצחים האָבן אים טאַקע אָפּגעלאָזט. מיר דריי זענען געלעגן אין גרויס אַנגסטן, אַז די מערדערס זאָלן אונדז ניט אַנטדעקן. ערשט פאַרנאַכט האָבן מיר זיך אויפגעהויבן און אַוועק אין דער ריכטונג פון די דערפער וויעלקי לוקאָוו, אויפן וועג קיין טאַרנאָגראַד. פּלוצום דערהערן מיר שאָסן פון וואַלד און מיר ווערן צעטומלט. קומט ווידער פאַר אַן אָבלאַווע אין וואַלד אויף די באַהאַלטענע יידן? לויפנדיק, האָבן מיר דערזען פון דער ווייטנס ווי עס לייכט זיך פון אַ פענצטער. איך האָב ריזיקירט, אַריין אין דער הייזקע און ס׳האָט זיך אַ־ויסגעוויזן אַז דאָרט וווינט איינער פון די באַקאַנטע וואַלד־וועכטערס מיט וועלכע מיין פאָטער ז״ל האָט געהאַנדלט נאָך פאַרן אויסברוך פון קריג. זיי האָבן מיך גראָד אויפגענומען ניט שלעכט, נאָך דעם ווי כ׳האָב זיך פאָרגעשטעלט ווער איך בין. פאַרשטייט זיך, אַז כ׳האָב נישט דערציילט וועלכע סיבות האָבן מיך געברענגט אַהער, נאָר דער גאַיאָווע האָט פאַרשטאַנען אַז איך בין אַ געיאָגטער מענטש און גענומען מיר דערקלערן אין וועלכער ריכטונג צו אַנטלויפן, כ׳זאָל קיינעם ניט טרעפן. ער האָט מיר אויך דערציילט, אַז די שאָסן וועלכע מען הערט איצט אין וואַלד, זענען אַוודאי פון פּאַרטיזאַנער כנופיהס פון אַנטלאָפענע רוסישע קריגס־געפאַנגענע, פון פּוילישע פּאַרטי־

זאַנער־גרופּן פון דער „אַרמיאַ קראַיאָוואַ״, פאַר וועלכע איך דאַרף זיך אויסהיטן ווי פאַר די דייטשן.

איך האָב באַדאַנקט דעם פּאָלאַק און מיטביידע פּעטערס זיך געלאָזט אין וועג אַריין, לויט די אָנווייזונגען פונעם גאַיאָווע. מיר האָבן אָנגעהויבן פירן אַ וואַלד־לעבן. בייטאָג האָבן מיר מורא געהאַט פאַר די דייטשן און אין די נעכט — פאַר די פאַרשידענע באַנדעס...

צוויי נעכט האָבן מיר געוואַנדערט אין דער פינצטערניש, ווייל ביים טאָג־ליכט איז געווען געפערלעך אונטערצונעמען אַזאַ מאַרשרוט. מיר זענען צוגעקומען צו אַ טייך נישט ווייט פון דאָרף לוקאָוו און באַשלאָסן דערווייל זיך איינאָרדענען דאָרט, ווייל אין אונדזער לאַגע זאָלן מיר כאָטש זיין נאָענט צו אַ וואַסער, מען זאָל קענען טרינקען און זיך אַרומוואַשן.

באַלד אין דער ערשטער נאַכט זענען אונדז באַפאַלן עטלעכע פּאָלאַקן מיט רוסן און צוגענומען ביי אַלע דריי ביזן לעצטן גראָשן. מיר האָבן אויך מצליח געווען זיך איינצושאַפן געווער וואָס זיך פאַרוואַלגערט פון דער מלחמה אין 39סטן יאָר — האָבן די אָנפאַלערס אויך דאָס צוגענומען.

צו באַשרייבן בפרטיות דאָס לעבן אין וואַלד, וואַלט, מעגלעך, אַ גאַנץ בוך ניט געסטייעט. איך וועל נאָר אַרויסברענגען איניקע וויכטיקע מאָמענטן פון אונדזער וואַלד־לעבן אין יענע מוראדיקע יאָרן.

פון די פאַרשידענע באַנדעס און גרופּן, ווי אויך פון יחידים וואָס האָבן אין יענער תקופה געלעבט אין וואַלד, האָבן מיט דער צייט זיך אויסגעמירט פּאַרטי־זאַנער־אָטריאַדן, צי פּריוואַטע קאַמפּס־גרופּן. איך האָב זייער געוואָלט צושטיין צו אַזאַ אָטריאַד צו וועלכן עס ראָט אָנגעהערט מיין פּעטער שיקע שלייכער, נאָר דער רוסישער אָפיציר, דער קאָמאַנדיר פון אָטריאַד האָט געטענהט, אַז כ׳בין נאָך צו קליין, אַ „פּאַצאַן״ (אַ יאַטל), הגם כ׳האָב שוין דעמאָלט געציילט 14 יאָר. שייקע האָט מיר צוגעזאָגט צו העלפן מיט וואָס נאָר ער וועט קענען, ווייל ער האָט יאָ געוווּסט אַז כ׳בין אין וואַלד איינער אַליין, אַ יתום.

אמת, אין וואַלד האָבן זיך געפונען אַ סך קינדער אין מיין עלטער, אָבער אַלע מיט זייערע משפחות, בעת נאָר איך בין געווען עלנט ווי אַ שטיין, הגם כ׳בין געבליבן צוזאַמען מיט נאָך צוויי פּעטערס: סרולקע שלייכער און איטשע (יצחק) לערער. דער לעצטער איז געווען באַקאַנט אין שטעטל מיט זיין רויטער באָרד. איך געדענק זיי גוט, ווייל זיי האָבן געוווינט נאָענט פון אונדז.

פון דער משפחה פון יצחק לערער איז קיינער ניט געבליבן. ער אַליין איז אומגעקומען אין וואַלד, ווען די דייטשן האָבן נאָך אַ מסירה, אַז אין וואַלד באַהאַלטן זיך יידן, אַדורכגעפירט אַ גרויסע אָבלאַווע און דאַמאָלט אומגעברענגט אַ סך יידן. זיין זון משה, וועלכער איז געווען צוזאַמען מיט מיר, איז ניצול געוואָרן מיטן קוזין ברוך שלייכער.

בעת יענער גרויסער אָבלאַווע בין איך אַוועק באַזוכן אַן אַנדערע גרופּע אויס־באַהאַלטענע יידן וואָס האָבן געהאַט מער דערפאַרונג און אַרויסגעוויזן אַ סך פאָרזיכטיקייט. מיין פעטער שייקע האָט געבעטן ביי דער דאָזיקער גרופּע זיי זאָ׳ן מיך נעמען צו זיך און אויסבאַהאַלטן. נאָר דעם אמת געזאָגט, האָבן זיי געוואָלט מיך דערוויטערן, זיי איז פּשוט שווער געווען צו האַלטן נאָך אַ נפש. אַ סך האַרץ האָט מיר אַרויסגעוויזן אירענאַ, איר מאַן און די שוועסטער סאַבינע וואָס האָבן זיך געפונען צוזאַמען מיט זייער אַלטער מאַמען.

די דייטשע אָבלאַווע האָבן זיך זייער אָפט איבערגעחזרט. איינמאָל ביינאַכט, ווען מיר זענען געזעסן ביים שייטער, האָבן די רוצחים זיך דערנענטערט צו אונדז און גלייך געעפנט אַ פייער. מיר האָבן אַפילו ניט באַוויזן צו ענטפערן מיט פייער. אַלע זענען זיך צעלאָפן און איך האָב במשך צוויי טעג ניט באַוויזן זיך אינעם בונקער פון אונדזער גרופּע. אַלע האָבן געמיינט אַז כ׳בין אומגעקומען. מיט אונדזער גרופּע האָט זיך געפונען מיין קוזין שבתאי שלייכער, דער זון פון פעטער איטשע דער מלמד. דער פעטער איז דערהרגעט געוואָרן נאָך אין יוזעפאָוו, ווען די דייטשן האָבן אים געכאַפּט צו אַרבעטן אויף דער באַן־סטאַציע.

דער פריער דערמאָנטער שבתאי שלייכער איז בעתן איבערפאַל אויף אונדזער גרופּע פאַרוווּנדעט געוואָרן אין פוס און די דייטשן האָבן אים גענומען מיט זיך אויף צו פאָרשן. נאָך שווערע פּייניקונגען האָט ער זיי אויסגעזאָגט די נעמען פון די פּאָלאַקן וואָס האָבן געהערט צו די רעכטע, אונטערערדישע באַוועגונגען. ער האָט אָנגעגעבן זייערע אַדרעסן און די דייטשן האָבן די אַלע פּאָלאַקן אומגעבראַכט.

נאָך דער געשעעניש האָבן די פּאָלאַקן באַשלאָסן זיך נוקם צו זיין אין די יידן און זיי זענען געווען דעצידירט צו הרגענען יעדן ייד אין וואַלד. לויט מיין אָפּ־שאַצונג, זענען דעמאָלט אומגעקומען אַ 300 אויסבאַהאַלטענע יידן, נאָר דאָס מאָל — פון פּוילישע הענט. אונדז איז געלונגען צו טויִשן דאָס באַהעלטעניש און מיר זענען ניצול געוואָרן פון די פּוילישע רוצחים.

ס׳איז אויך שווער צו פאַרגעסן דאָס געשטאַלט פון ברוך שלייכער, איינער פון הערשל שלייכערס זין. פון זיינע צוויי זין האָט סרולקי (ישראל) געלאָזט זיך מיטן באַן קיין וואַרשע פון יוזעפאָוו, אויף פאַלשע פּאַפּירן. מ׳האָט אים אויפן וועג אַנטדעקט און נאָכן אַרויסנעמען אים פון וואַגאָן — דערהרגעט. הגם די דאָ־קומענטן זענען געווען פּוילישע, האָט אים אָבער פאַראַטן זיין טיפּיש יידישער אויסזען. ברוך שלייכער איז געלונגען זיך אַרויסצורייסן פון יוזעפאָוו און אַריינ־באַקומען זיך אין וואַלד. ווען דאָס לעבן אין וואַלד האָט זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן, האָט יעדער גרופּע געמוזט האָבן אַ פאַראַנטוואָרטלעכן, אָדער אַ קאָמאַנדיר. אַזוי האָבן געפאָדערט די סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן אויסגעקליבן ברוכן אַלס אונדזער קאָמענדאַנט. נאָר ווי באַוווּסט, האָט דער אַנטיסעמיטיזם געהערשט אויך אין וואַלד, ביי די פּאַרטיזאַנער — און דריי יידישע בחורים אין דעם סאָוויעטישן

פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד: מיין קוזין שייקע שלייכער, אברהם פיינגאָלד (וויקטאָ־) און אביגדור שיר זענען באַשולדיקט געוואָרן אין... שפּיאָנאַזש און פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט. אַז ברוך שלייכער האָט זיך דערפון דערוווסט, איז ער אַוועק צום פּאַרטיזאַנער־עלטסטן און געוואָלט אָפּשרייען די גזירה. האָט אויך ער באַצאָלט מיט זיין יונגן לעבן.

נאָך דער באַפרייונג האָבן די רוסן פאַרלאָזט דעם וואַלד מיר האָבן ספּע־ציעל געוואַרט אַ גאַנצן טאָג כדי נאָך זייער אַוועקגיין זיך אַריינבאַקומען אינעם לאַגער און אויפזוכן די קברים פון די פיר דערשאָסענע יידן — אָבער גאָרנישט אַנטדעקט. אויך די מערדער האָבן געוווסט, ווי די דייטשן, צו פאַרווישן די שפּורן פון זייערע פאַרברעכנס, מען זאָל זיי ניט אַנטדעקן.

דאָס זענען געווען צוויי שווערע יאָרן פונעם וואַלד־לעבן, הגם אויך דאָרט האָט מען חתונה געהאַט, געבוירן קינדער, געקריגט זיך און געליבט זיך. געווען אָבער אויך צייטן ווען מאַמעס האָבן דערשטיקט אייגענע קינדער, כדי זייער געוויין זאָל נישט אויסגעבן די יידן וואָס זענען געלעגן פאַרשטעקט אין אַ בונקער און אַרום האָבן די רוצחים געזוכט און גענישטערט אויף אַלע ערטער.

אין טאָג פון דער באַפרייונג בין איך שוין געווען אַ 16־יאָריקער בחור. פון וואַלד בין איך אַוועק קיין טאַרנאָגראָד, אַריין ווינען ביי אַ ייד וואָס האָט דערנאָך חתונה געהאַט און כ׳בין ווידער געבליבן אויפן גאַס. שפּעטער דערוווסט זיך אַז אין לובלין איז שוין טעטיק אַ יידיש יתומים־הויז און כ׳בין אַהין אַוועק, כדי צו לעבן אַ געוויסע צייט מיט יוגנטלעכע אין מיין עלטער. אין אַ צייט אַרום איז געקומען אַ שליח פון ארץ־ישראל וואָס האָט אונדזער גרופּע, אויף אַן אומ־לעגאַלן אופן, אַרויסגעפירט פון פּוילן קיין דייטשלאַנד, ווו ס׳האָבן אונדז איבער־גענומען עמ׳לעכע זעלנער פון דער יידישער בריגאַדע. זיי האָבן אונדז אַוועק־געפירט קיין פראַנקרייך. אין פּאָרט מאַרסיי האָט מען אונדז אַרויפגעזעצט אויף אַ פישער־שיפל און נאָך 14 טעג אויפן ים האָבן מיר זוכה געווען צו דערזען דעם ברעג פון ארץ־ישראל. ניט געקוקט אויף אונדזער מידקייט, הונגער, זיין אומגע־וואַשן — איז עס געווען דער גליקלעכסטער מאָמענט אין לעבן אָנצוקומען אין יידישן לאַנד. אָבער ניט לאַנג דויערט דאָס גליק. מיר הערן דורך אַ הילכער אַ מעלדונג פון אַ פאָרשטייער פון דער ענגלישער מאַנדאַט־מאַכט, אַז מיר זענען געקומען אומלעגאַל קיין פּאַלעסטינע. אונדזער מדריך הייסט אַלע אַרויפגיין אויפן דעק פונעם שיפל, מיר וויקלען אויף אַ לייוונט מיט אַן אויפשריפט „תל־חי" (אַזאַ נאָמען האָבן מיר געגעבן אונדזער שיפל), מען זינגט די „התקווה", איבע־ אונד־זערע קעפ פלאַטערט די בלוי־ווייסע פאָן.. אַ בריטיש שיפל שלעפּט אונדז צו צום ברעג, מיר ווערן אָפּגעפירט אינעם פאַרהאַלטונגס־לאַגער אין עתלית. אַ דאַנק די אינטערווענצן פון דער סוכנות ווערן מיר באַפּ ייט נאָך 7 טעג לאַגער, ווייל מ׳האָט

אונדז אַריינגענומען אין די ראַמען פון דער צוגעטיילטער קוואָטע פון הונדערט טויזנט סערטיפיקאַטן וועלכע די ענגלישע רעגירונג האָט באַוויליקט צו געבן.

נאָכן פאַרלאָזן עתלית זענען מיר אַוועק אין אַ קיבוץ פון „השומר הצעיר" — רמת השופט, ווו כ'האָב 4 שעה געלערנט און 4 שעה געאַרבעט. נאָך 2 יאָר פאַר־פולקאָמונג אין קיבוץ, צוזאַמען מיט אַ גרופּע יונגטלעכע פון אונגאַרן און פון ארץ־ישראל, זענען מיר אַוועק גרינדן אַ נייעם קיבוץ — יחיעם. איך האָב דאָרט זוכה געווען ניצול צו ווערן פון דער ערשטער שלאַכט און פון ערשטן שאָס וואָס איז געפאַלן אין לאַנד אין יאָר 1947. אין דער באַרימטער קאָלאָנע קיין יחיעם, יענעם שוואַרצן שבת, ווען עס זענען אומגעקומען צענדליקער אונדזערע קעמ־פערס, בין איך ווידער ניצול געוואָרן. אויך אין יענעם מאָמענט האָב איך זיך דערמאָנט די ווערטער פון מיין פאָטער אין יוזעפאָוו, וועלכע ער האָט מיר געזאָגט נאָך דער ערשטער אַקציע: „ווינצינקסטס דו, מיין זון, זע צו בלייבן לעבן..."

אין יוזעפאָוו האָבן מיר ניט געטראָפן קיין יידן...

שמחה און רייזל זאַמערמאַן

מיינע עלטערן, זעליק און חיה־ביילע זאַמערמאַן, האָבן געוווינט אין לוקאָוו, צען מייל פון יוזעפאָוו. מיין פרוי רייזל, די טאָכטער פון דוד און גענענדל ספּאַדיק, איז געבוירן אין יוזעפאָוו.

אין יאָר 1939, ווען די דייטשן האָבן באָמבאַרדירט אונדזער שטאָט און פאַר־ברענט אונדזער היים, זענען מיר געבליבן ווי אויפן וואַסער, נישט געהאַט ווו זיך אַהינצוטאָן. האָבן איך, מיין פרוי, שוויגער און שוואָגערס הערש און נחמן ספּאַדיק באַשלאָסן צו פאַרלאָזן יוזעפאָוו. מיר זענען איבערגעפאָרן קיין ראַווע־רוסקע, ווו מיר זענען געווען אַן ערך 4 חדשים. דערנאָך זענען מיר אַוועק קיין טאַרנאָפּאָל און דאָרט געוווינט ביז נאַצי־דייטשלאַנד איז ווידער באַפאַלן. די רוצחים האָבן אָנגעהויבן זוכן מענער און זיי דערשיסן אַן אַ פּאַרוואָס. אין יאָר 1940 האָט מען אונדז אַוועקגעשיקט פון יעזשאָרנע, אַ דאָרף. דאָרטן האָט מען געשאַפן אַ יודענראַט און גלייכצייטיק — דאָס געטאָ. מיך מיט מיינע צוויי שוואָגערס האָט מען גענומען אויף צוואַנג־אַרבעט. די פרויען זענען אַליין געבליבן און נישט געהאַט וואָס צו עסן. אין 8 טעג אַרום האָט מען אַרומגערינגלט דאָס דאָרף. בעת דער אַקציע האָט מען צוגענומען מיין שוויגער גענענדל ספּאַדיק מיט מיין זון דוד־זעליק, דריי יאָר אַלט, מיין שוואָגערס צוויי זין — אברהם, צען יאָר אַלט און דוד — 6 יאָר אַלט. די באָבע מיט די אייניקלעך זענען געגאַנגען אין גאַס. איז אָנגעקומען די געסטאַפּאָ און געכאַפּט מיין שוויגער מיט די קינדער, זיי פאַרלאָדן אין וואַגאָן און אַוועקגעפירט קיין בעלזשעץ, ווו זיי זענען פאַרברענט געוואָרן אין קרעמאַטאָריע.

דריי וואָכן שפּעטער האָט מען פאַרמאַכט דאָס געטאָ און אַוועקגעפירט די רעשט מענטשן קיין זבאַראָוו, אַ שטעטל נישט ווייט פון זלאָטשעוו און דאָרטן געשאַפן אַ קלענערן געטאָ, אַרומגעצוימט מיט עלעקטריזירטע דראָטן. מיך און מיינע צוויי שוואָגערס — הערש און נחמן — האָט מען אַוועקגעפירט אין אַ לאַגער, ווו מען האָט געהאַקט שטיינער און זיי געפירט צו די שאָסייען. אין דאָזיקן לאַגער בין איך געווען 16 חדשים און דערנאָך אַנטלאָפן אין די וועלדער, ווייל איך האָב געהערט, אַז דאָס געטאָ אין נאָענטן שטעטל איז ליקווידירט געוואָרן און אַלע מענטשן האָט מען אַוועקגעפירט הינטער דער שטאָט, דערשאָסן און די קרבנות אין אַ גרויסער גרוב אַריינגעוואָרפן. מיין פרוי איז געווען צווישן די טויטע אין גרוב — אָבער די קויל האָט זי נישט געטראָפן. געשען איז עס פאַרנאַכט און די דייטשן האָבן נישט געהאַט קיין צייט צו פאַרשיטן די גרוב. איז איר געלונגען אַרויסצוקריכן פון דאָרט און אַנטלויפן.

מיר האָבן געהאַט אַ טאָכטער, חיה־ביילע, פון 18 חדשים — האָט מען זי דער־

מאָלט דערהרגעט. געבליבן זענען מיר מיטן זון דוד, דריי יאָר אַלט. שפּעטער ווען איך בין געוואָרן גערווויר, אַז מיין פרוי לעבט און געפינט זיך אויפן צמענטאַזש שוין דריי וואָכן, בין איך אַנטלאָפן פונעם לאַגער מיט מיינע שוואָגערס, מיטגענומען מיין פרוי רייזל און מיר זענען אַוועק אין וואַלד און דאָרט געווען פון יאָר 1943 ביז די רוסן האָבן אונדז באַפרייט — אין חודש תמוז 1944.

אין וואַלד האָבן זיך געפונען אַן ערך 15 יידן — מענער און פרויען. מען האָט אונדז געיאָגט און געפּלאָגט, אַ סך מאָל באַשאָסן. מיר האָבן געליטן מער פון די פּאָלאַקן ווי פון די דייטשן. אין וואַלד האָב איך פאַרלוירן מיינעביידע שוואָגערס. מ׳האָט זיי דערשאָסן. איך האָב אויך פאַרלוירן מיין פרוי און דריי וואָכן נישט געוווּסט צי זי לעבט, צי נישט. קריסטן האָבן מיר געזאָגט, אַז זיי האָבן געזען אַ פרוי און אַ יינגל פון 15 יאָר. בין איך געגאַנגען זוכן אין די וועלדער, אין די גרויסע שנייען. ווען איך האָב ענדלעך געפונען מיין רייזלען, האָט זי שוין נישט געקענט ריידן. זי איז געווען געשוואָלן, מיט אָפּגעפרוירענע פיס, דאָס פלייש פון די פיס איז אַראָפּ. זי האָט נישט געהאַט קיין שיך, קיין אָנטון, נאָר אַ העמד. ס׳איז געווען אַ גרויסער שניי און די פראָסט איז דערגאַנגען צו 40 גראַד. דאָך האָב איך מיין פרוי אָפּגעראַטעוועט.

מיר זענען באַפרייט געוואָרן אין יולי 1944 און אַוועק אין שטעטל פּאמארין, נישט ווייט פון זלאָטשעוו. געווען דאָרט עטלעכע וואָכן, אָבער די פּאָלאַקן האָבן ווידער געזוכט אונדז צו הרגענען. זענען מיר אַריבער אין אונדזער געבורטשטעטל יוזעפּאָוו — אָבער דאָרטן קיין יידן נישט געטראָפן. די קריסטן האָבן דערציילט, אַז די שטעטלדיקע יידן וואָס זענען געבליבן לעבן, זענען אַוועק פון יוזעפּאָוו, ווייל מען האָט זיי געוואָלט הרגענען. „אויב איר ווילט לעבן, זאָלט איר אויך אַנטלויפן״ — האָבן די פּאָלאַקן אונדז געזאָגט. זענען מיר באַלד אַוועק קיין לוקאָוו, וווּ מיר האָבן געטראָפן עטלעכע יידן: אברהם האַלער מיט דער פאַמיליע, איטשע זלמנס מיט דער פאַמיליע, פאָרהאַנג מיט זיין מוטער און קינדער, אפרים לומערמאַן מיט דער פאַמיליע.

פון לוקאָוו, בין איך מיט מיין פרוי און שוועגערין סימע פוקס אַריבערגעפאָרן קיין טאַרנאָגראָד, וווּ מיר האָבן געטראָפן נאָך יידן. מיין פרוי איז קראַנק געוואָרן און מיר האָבן זי געדאַרפט איבערפירן אין שפּיטאָל קיין בילגאָריי, וווּ זי איז געלעגן דריי חדשים.

אין גאַס האָב איך זיך דערוווּסט, אַז די קריסטן קלייבן זיך אויסצוהרגענען דאָס ביסל יידן. האָבן אַלע יידן זיך באַהאַלטן און באַשלאָסן אַריבערצופאָרן קיין לובלין. איך האָב אויפן וועג אָפּגענומען מיין פרוי פון שפּיטאַל.

מיר האָבן געקראָגן אַ קליינעם צימער אין לובלין, וווּ מיר האָבן נישט לאַנג געוווינט. פון לובלין זענען מיר אַוועק קיין דייטשלאַנד, געגנבעט די גרענעץ. אין דייטשלאַנד האָבן מיר זיך פאַרשטענדיקט מיט מיין שוואָגער און ברודער יאָשע

ספאָדיק, אָנגעהויבן צו קאָרעספּאָנדירן און ס׳איז געוואָרן לייכטער אויפן האַרצן. מיר האָבן אָבער כסדר געהאָפט, אַז מיר וועלן פאַרלאָזן דעם בלוטיקן באָדן און זיך זען און פרייען מיט אונדזערע פאַמיליעס.

דאָס איז געשען. מיר האָבן עמיגרירט קיין אַמעריקע און זיך באַזעצט אין ניו־דזשערסי. מיר האָבן קיין עין הרע דריי קינדער: דער עלטערער זון בעריש, 24 יאָר אַלט און דער צווייטער זון, שמעון־הערש 20 יאָר אַלט און די טאָכטער גענענדל, 16 יאָר.

די אַלע שווערע, טראַגישע איבערלעבונגען בעת דער דייטשער אָקופּאַציע האָט מיט אונדז דורכגעמאַכט מיין שוועגערין סימע פוקס. די דייטשן האָבן דער־הרגעט איר מאַן און אירע צוויי קינדער. אומעטום איז זי געווען מיט אונדז און צוזאַמען דורכגעלעבט די שרעקלעכע צייט.

דפים למילואים

דפים למילואים

דפים למילואים

דפים למילואים

דפים למילואים

דפים למילואים

דפים למילואים

נזכור

קצרה ידנו להציב מצבה על קברות הקדו־שים והטהורים של בני עירנו, היקרים לנו מכל; קרבנות השואה שנרצחו בידי הנאצים וגרוריהם, הן ביוזעפאָף גופא, בימי ההרג ההמוני; הן בגי־טאות ובמחנות ההשמדה לשם הוגלו, בשנים — .1939—1944

תהיה נא הרשימה הזאת שלקטנו במסירות, גם שהומצאה לנו על ידי קרובים, מכרים ושכנים בישראל ובחו"ל, במקום מצבה, לבל יאבד זכרם, ולמען יהיו נשמתם צרורה בצרור החיים.

אף את אלה שלצערנו הרב, למרות כל מאמ־צינו לא נודע לנו עליהם, ולא יכולנו לכלול שמו־תיהם ברשימה זו, נזכור אותם יחד עם שאר בני עירנו הי"ד.

ת. נ. צ. ב. ה.

א

אברוך, משה
אברוך, חנה
אברוך, יהודית
אברוך, שרה
אברוך, צביה
אברבאדן, לאה
אברבאדן, פרל
אברבאדן, דבורה
אונטערבוך, שרה
אונטערבוך, פעשה
אונטרבוך, אברהם
אונטרבוך, לייביש
אונטרבוך, הינדה
אונטרבוך, נתן
אונטרבוך, משה נפתלי
אונטרבוך, הרש
אונטרבוך, יוסף
אונטרבוך, פיגה
אונטרבוך, שינדיל
אונטרבוך, עוד בת
אונטרבוך, יוסף
אונטרבוך, פרידה
אונטרבוך, מאָטעל
אונטרבוך, אליעזר
אונטרבוך, חנה
אונטרבוך, רחל
אונטרבוך, משה
אונטרבוך, ברנדל
אונטרבוך, דוד
אונפפסונג, זלמן
אונפפסונג, פיגה

אונפפסונג, הינדה
אונפפסונג, טעלצע
אונציג, ישראל
אונציג, רוזה
אונציג, ציריל
אונציג, דרעזע
אונציג, צ'רני
אוסלנדר, הרש
אוסלנדר, הנטשע
אוסלנדר, אביש
אוסלנדר, בילה
אוסלנדר, מאלי
אוסלנדר, גדליהו
אוסלנדר, יהודית
אוסלנדר, בילה
אורבך, חיים הרש
אורבך, ריזל
אורבך, רחל לאה
אורבך, מלכה
אורבך, בעריש
אורבך, שמואל
אורבך, משפחתו
איזן, ריזל
איזן, אהרן
אילבום, טעבל
אילבום, פראדל
אילבום, עוד בת
אילבום, יעקב
אילבום, פיגה
אילבום, עוד ילד

אילבום, שלמה
אילבום, בילה
אילבום, משה ליב
אילבום, ברנה
אילבום, חנה
אילבום, בנימין
אילבום, יוטקע
אילבום, יחזקאל
אילבום, ישראל
אילבום, מאיר
אקס, הערש
אקס, רחל
אקס, לאה
אקס, פרידה
אקס, פיגה
אקס, משה
אקס, הנטשע

ב

בארט, מרדכי
בארט, רושע
בארט, שרה
בארט, אברהם
בומוּוהל, פרימיט
בומוּוהל, שלום
בוריק, ינטע
בוריק, רבקה
ביהן, שמחה
ביהן, רחל
ביהן, דוד
ביהן, משה
ביהן, בילה
ביהן, טעמע
ביהן, אברהם
ביהן, זלמן
ביהן, יוטא
ביהן, יצחק
ביהן, רבקה
ביהן, אליהו
ביהן, דרעזע
ביטרמן, יצחק
ביטרמן, שינדל
ביטרמן, יוסף דוד
ביטרמן,בילה ינטע
ביטרמן, מינדיל
ביטרמן, שמואל
ביטרמן, מלכה
ביטרמן, דוד
ביטרמן, וואלויש
ביטרמן, חנה ריצע
בוגן, חנה
בוגן, ליביש
בוגן, געצל
בליכט, יצחק
בליכט, חנה בילה
בליכט, ילדיהם
בליכט, חיים חנוך
בליכט, לאה
בליכט, יהודה
בליכט, חיה
בליכט, בעלה
בליכט, ילדיהם
בליכט פעשע

בליקסמן, ביניש
בליקסמן, דבורה אסתר
בליקסמן, שרה
בליקסמן, ילדיה
ברגר, רעכל
ברגר, געצל
ברגר, משפחתו
ברגר, רחל לאה
ברגר, ריזל
ברגר, דוד
ברגמן, שלום
ברגמן, שינדל
ברגמן, ברכה
ברגמן, מאיר יחיאל
ברגמן, דוד
ברגמן, שרה
ברונשטין, עזריאל
ברונשטין ריזל
בריסטמן, משה מרדכי
בריסטמן, אשתו
בריסטמן, ישראל
בריסטמן, יוטא
בריסטמן, יוסף
בריסטמן, רבקה
בריסטמן, מאלע
בריסטמן, ליביש
בריסטמן. שרה
בריסטמן, רחל
בריסטמן, הינדה
בריסטמן, נפתלי
בריסטמן, געצל
בריסטמן, שמואל דוד
בריסטמן, אברהם
בריסטמן, פיגה
בריסטמן, ילד

ג

גאפעל, חינה
גאפעל, קרעסעל
גאפעל, שינדל
גאפעל, גולדה
גאפעל, חיה מאלע
גאפעל, אבנר
גאפעל, בנימין
גאפעל, עטעל
גאפעל, הניה
גורטלר, אברהם
גורטלר, פיגה
גורטלר, הערש
גורטלר, פיגה
גורטלר, משה
גורטלר, יוסף
גורטלר חיים-אליהו
גורטלר, לוי
גורטלר, פיגה
גורטלר, אליעזר
גורטלר, הרש
גורטלר, שלום
גורטלר, מיכאל

גורטלר, הערש
גורטלר, פעסעל
גורטלר, ילדיהם
גוטר אביש איטשע
גוטר, יוטע
גולדשטין, שמחה
גולדשטין, אשתו
גולדשטין, ילדיהם
גולדשטין, חיה
גולדשטין, יהושע
גולדשטין, ברנה
גולדשטין, עוד ילד
גולדשטין, ברוך
גולדשטין, לאה
גולדשטין, שלום
גולדשטיין, חיה
גולדגראבער, שרה
גולדגראבער, ילדיה
גלרנטר, טובה
גלרנטר, מרדכי
געץ, יוחנן
געץ, בילה
געץ, חנה
געץ, חיה
גראף, יוסף
גראף, לאה
גראף, שרה מינדיל
גראף, יוכבד
גרוסהים, מאיר
גרוסהים, מלכה
גרוסהים רבקה
גרוסהים, ברוך

גרוסהים, רחל
גרוסהים, חיים דב
גרוסהים, יוטקע
גרוסהים, חיה
גרוסהים, ברוך
גרוסהים, פיגה
גרוסהים, בעלה
גרינר, אהרן יוסף
גרינר, חוה
גרינר, יעקב
גרינר, שרה
גרינר, יצחק
גרינר, רחל
גרינר, עוד ילד
גרינברג, אליעזר
גרינברג, אשתו
גרינברג, ילדיהם
גרינברג, יוסף
גרינברג, משפחתו
גרינברג, ישראל
גרינברג, שרה
גרינברג, שלמה
גרינברג, מלכה
גרינברג, ילדיהם
גרינברג, חיים דב
גרינברג, אשתו

ד

דאך, חיים
דאך, מרים

דאך, יהושע
דאך, שמואל
דאך, אברהם
דאך, לייבל
דאך, יעקב משה
דאך, מינדיל
דאך, שמעון
דאך,פרידה
דאך, ילדיהם
דאך, מרים
דאך, משה
דאך, יהושע
דאך, שרה
דאך, מאלע
דאך, שלמה
דאך, אברהם
דאך, טובה
דאך, רבקה
דאך, חיה
דאך, שרה
דאך, רישע
דיקשטין, אלימלך
דיקשטין, מלכה
דיקשטין, שאול
דיקשטין, הינדה
דיקשטין, רחל
דיקשטין, משה אהרן
דיקשטין, גיטל

דרילביץ, בצלאל
דרילביץ, שרה
דרילביץ, לאה
דרילביץ יעקב
דרילביץ, פסח יוסף

ה

הוז, יצחק
הוז, בילה
הוז, משה
הוז, הודים
הוז, לאה
הוניגספלד, יצחק מאיר
הוניגספלד, חנה
הוניגספלד, ילדיהם
הופמן, בילה אדיל
הוליק, זליג
הוליק, ציפורה
הוליק, חיה רחל
הוליק, שמואל
הוליק, אברהם יוסף
הילף, יצחק
הילף, מאטעל
הילף, חיים דב
הילף, אשתו
הילף, יהודה
הרמלין, ביניש
הרמלין, גיטל
הרמלין, ילדיהם

הרצמן, פיגה
הרצמן, גיטל
הרצמן, פישל
הרצמן, רחל
הרצמן, חנה רבקה
הרצמן, סערל
הרצברג, זאב
הרצברג, פיגה לאה
הרצברג, מאיר
הרצברג, מלכה
הרצברג, יצחק
הרצברג, מרדכי

ו

ואנדר, ראובן
ואנדר, מלכה
ואנדר, נתן
ואקס, מעכל
ואקס, עטל
ואקס, יהודה
ואקס, חנה יוטא
ואקס, הענע
ואקס, שמחה
ואקס, הרש
ואקס, יעקב
ואקס, חומה
ואקס, שמואל
ואקס, מאטעל
ואקס, חנה
ואקס, אהרן

וגמיסטר, נחמיה
וגמיסטר, סימה
וגמיסטר, ילדיהם
וגמיסטר, יהושע
ורטמן, ביניש
ורטמן, סימע
ורטמן, שלום
ורטמן, פסח יוסף
ורטמן, לאה
ולדמן, מרים
ולדמן, שלמה
ולדמן, אברהם
ולדמן, ילדיהם
ולטשר, סני
ולטשער, חנה
ויס, יהושע
ויס, מירל
ויס, ברנה
ויס, עוד ילד
וינטרוב, איזיק
וינטרוב, פרידה
וינטרוב הענע
וינטרוב, אברהם
וינטרוב, יוסף
וינטרוב, חיים
וינטרוב, סימע
וינטרוב, חנה רחל
וינטרוב, פיגה
וינטרוב, אסתר
וינטרוב, אביגדור
וינטרוב, עוד ילד
ורימשטין, זהמי
ורימשטין, משה

ורימשטין, שרה
ורימשטין, ישראל זאב
ורימשטין, גרשון

ז

זילברשטין, אברהם
זילברשטין, אסתר
זילברשטין, דרעזע
זילברשטין, יהודית
זילברשטין, יוסף
זילברשטין, יוסף הרש
זילברשטין, פיגה
זילברשטין, ילדיהם
זילברשטין, שלום
זילברשטין, מאשע
זילברשטין, שרה
זילברשטין, יוסף הרש
זילברשטין, שרה
זילברשטין, אברהם
זילברשטין, חנה
זיבנר, יוסף
זיבנר, ינטע
זיבנר, 2 ילדים
זימרמן, זליג
זימרמן, מרדכי
זימרמן, גולדה
זימרמן, פיגה
זיף, יעקב
זיף, שרה
זיף, יוסף
זעצר, עטיל
זעצר, יעקב למל
זעצר, גיטשע
זעצר, יהושע
זעצר, ברוך
זץ, גיטל
זץ, בתה

ט

טייער, יהושע

י

יפה, יעקב ליב
יפה, מירל
יפה, נחמיה
יפה, יוסף

ל

לגרבום, שמואל
לגרבום, פעסע
לגרבום, פנחס
לגרבום, אהרן
לגרבום, חוה
לגרבום, יעקב
לוכטפלד, אברהם איסר
לוכטפלד, מלכה

לוכטפלד, מירל
לוכטפלד, אלחנן
לוכטפלד, ברינה
לוברט, יעקב
לוברט, גולדה
לוברט, חיים יוסף
ליכטר, הרש
ליכטר, אשתו
ליכטר, 2 ילדיהם
ליסטנברג, יעקב
ליסטנברג, אשתו
ליסטנברג, דורה
ליסטנברג, משולם
ליסטנברג, רחל
ליסטנברג, ליביש ליזר
ליסטנברג, משה
ליסטנברג, עזריאל
ליסטנברג, נעשע
ליסטנברג, יוטא לאה
ליסטנברג, מינקע
ליסטנברג, מלכה
ליסטנברג, שרה
ליסטנברג, חיה
ליסטנברג, מינקע
ליסטנברג, הרשעלע
לייכטר, דוד
לייכטר, ליפא
לייכטר, סימע
לייכטר, מאיר
ליטר, מרדכי
ליטר, רחל
ליטר, בתשבע

ליטר, יעקב
ליטר, שלמה
לנגר, ליבל
לנגר, לאה
לנגר, ילדיהם
לעדער, יצחק
לעדער, שינדל
לפלר, יהושע
לפלר, לאה
לפלר, אלי
לפלר, משה
לפלר, בת שבע
לפלר, ריזל
לפלר, רחל
לפלר, הענע
לרנר, שלום
לרנר, יוטה
לרנר, רחל
לרנר, רבקה
לרנר, אודל
לרנר, צ׳רנה
לרנר, ישראל זאב
לרנר, נתן
לרנר, חיה
לרנר, אסתר
לרנר, לאה
לרנר, משה
לרנר בן ציון
לרר, יצחק
לרר, רבקה
לרר, אלימלך
לרר, שרה

מ

מכרובסקי, דב
מכרובסקי, מרים
מכרובסקי, ילדיהם
מעשעל, הינדה
מעשעל, אריה אליעזר
מעשעל, אהרן
מורר, יחיאל
מורר, זלדה
מורר, רבקה
מורר, העשעל
מורר, גיטל
מורר, שרה
מורר, חנה
מיזלס, עובדיה
מיזלס, הינדה
מיזלס, טעמע
מיזלס, עוד 2 ילדים
מימון, מנשה
מימון, ליפא
מימון, חנה
מימון, חיה
מיטלר, דב
מיטלר, אסתר
מיטלר, זלאטה
מיטלר, בילה
מיטלר, אברהם
מיטלר, מלכה
מיטלר, פנחס
מיטלר, ברנה
מיטלר, זאב
מיטלר, לאה
מיטלר, שמואל
מיטלר, מאיר
מיטלר, ברנה

נ

נדלר, יצחק
נדלר, צירל
נדלר, ישראל
נדלר, שלום
נדלר, יהושע
נדלר, בילה
נדלר, פרידה
נדלר, יוסף
נדלר, אסתר
נדלר, מאיר יחיאל
נדלר, בילה
נדלר, פרידה
נדלר, טוביה
נדלר, חנה רחל
נדלר, ילדיהם
נדלר, ברנה
נדלר, גרינה
ניסל, הדס
ניסל, חנינא
ניסל, דוד יוסף
ניקלסברג, מנדל
ניקלסברג, חיה
ניקלסברג, יצחק

ניקלסברג, עוד ילד
ניקלסברג, רחל לאה
ניקלסברג, משה
ניקלסברג, איגה
ניקלסברג, שרה
נירנשטין, בינה
נרציזנפלד, יצחק
נרציזנפלד, לאה
נרציזנפלד, ילדיהם

ס

ספאָדיק, גינגדיל
ספאָדיק, חנה אודל
ספאָדיק, הערש
ספאָדיק, אביש
ספאָדיק, נחמן
ספאָדיק, ומשפחותיהם

פ

פאלק, שמאי
פאלק, פיגה
פאלק, אליעזר
פאלק, יוסף
פאלק, הערש
פאלק, מאיר
פאלק, רבקה
פאלק, סנדר

פאלק, טובה
פאלק, ישראל זאב
פוטר, חיים פיבל
פוטר, יוטא לאה
פוטר, אברהם
פוטר, מירל
פוטר, יוסף הרש
פוטר, חיה
פוקס, אפרים
פוקס, אברהם
פוקס, דוד
פוכטל, יעקב
פוכטל, מרים
פוכטל, זאב
פוכטל, מאיר
פוכטל, עוד ילד
פוכטל, שרה
פוכטל, יוסף
פוכטל, מאלע
פוכטל, בת שבע
פוכטל, מרדכי
פורטר, יוסף
פורטר, לאה
פישר, ישראל
פישר, חיה
פישר, שמעון
פישר, הערש
פישר, שלום
פישר, יוסף
פישר, יצחק
פישר, פיגה
פינגולד, ישראל
פינגולד, אסתר

פינגולד, מנשה
פינגולד, יעקב
פינגולד, בנו
פינק, יוסף
פינק, סימע
פינק, ילדיהם
פלוג, ליביש
פלוג, מאלע
פלוג, יהודה
פלוג, עוד בת
פליץ, הערש
פליץ, לאה
פליץ, ילדיהם
פראזר, בצלאל
פראזר, ברנה
פראזר, טובה
פראזר, גולדה
פראזר, בערל
פראזר, מרים
פראזר, יוסף
פראזר, ישראל
פראזר, הערש
פראזר, ישראל
פראזר, חנה
פראזר, מנדל
פראזר, בילה ינטה
פראזר, יצחק
פראזר, רחל
פראזר, משה
פראזר, פנחס
פראזר, בילה ינטה
פראזר, עוד ילד

פעך, חיים
פעך, חיה
פעך, משה
פעך, עוד ילד
פעך, וואָלף בעריש
פעך, ציריל
פרזנצ'בסקי, שמעון, הרב
פרזנצ'בסקי, ריזל
פרזנצ'בסקי נחמיה
פרזנצ'בסקי, שלום
פרזנצ'בסקי, ליפא
פרינץ, חנוך
פרינץ, בילה
פרינץ, ילדיהם
פרינץ, הנטשע
פרינץ, שמואל
פרינץ, זאב
פרינץ, ישכר דב
פרשט, אלעזר
פרשט, חנה
פרשט, חיה
פרשט, אהרן
פרשט, יהושע
פרשט, חנה
פרשט, בילה אדיל
פרשט, שלמה
פרשט, אשתו
פרשט, ילדיהם
פרשט, משה
פרשט, שמואל
פרשט, פרידה מלכה

פרשט, שרה
פרשט, רבקה
פרשט, מרים
פרשט, רחל
פרשט, מנשה
פרשטמן, משה
פרשטמן, לאה
פרשטמן, חיים
פרשטמן, פיגה
פרשטמן, שלום

צ

צוקר, רפאל
צוקר, יעקב
צוקר, רחל
צוקר, מתתיהו
צוקר, ציריל
צעבר, משה
צעבר, חנה
צעבר, חנוך
צעבר, יצחק
צעבר, זאב
צעבר, זאב
צעבר, שמואל
צעבר, אלי
צעבר, משפחתו
צעבר, חנה
צעבר, בלה
צעבר, שמואל
צוקרמן, שמעון
צוקרמן, גיטל
צוקרמן, פיגה

ק

קאהן, זנביל
קאהן, שרה
קאהן, אברהם
קאפ, משה
קאפ, גיטל
קאפ, הערש
קאפ, חיה
קאפ, טעמע
קאפ, פעסעל
קאפ, יחזקאל
קאפ, בינה
קופרברג, חוה
קורנפלד, חיים אלעזר
קורנפלד, רחל
קורנפלד, ינטה
קורנפלד, יהושע
קורנפלד, שושנה
קורנפלד, שמעון
קורנפלד, יעקב משה
קורנפלד, חיים אליעזר
קונשטוק, צבי
קונשטוק, חוה
קונשטוק, ילדיהם
קליקשטין, דוד
קליקשטין, הינדה

קליקשטין, פנחס
קליקשטין, ישראל
קליקשטין, עוד ילד
קליקשטין, יהושע
קליקשטין, פיגה
קליקשטין, ליביש
קליקשטין, ילדיהם
קליכמן, פנחס
קליכמן, מאלע
קליכמן, משה
קליכמן, חנה
קליכמן, לאה
קליכמן, ישעיהו
קליכמן, הינדה
קליכמן, מינצ'ה
קלנר, אליעזר
קלנר, שרה
קלנר, טוביה (טעוועל)
קלנר, מלכה
קלנר, יוסף
קלנר, יוטא
קלנר, גולדה
קלנר, שינדל
קלנר, הערש
קלנר, בלומה
קלנר, יוטא
קלנר, שלמה
קלנר, שרה
קלינר, יהושע
קלינר, שרה
קלינר, ילדיהם

קלינר, עלקה
קלינר, משפחתה
קלינר, יוטא
קלוג, שמואל
קלוג, אברהם יצחק
קלוג, יוסעל
קעסעל, נח
קעסעל, משפחתו
קנובל, ליביש
קנובל, פינקל
קראמף, שלמה
קראמף, אברהם
קראמף, יעקב
קראמף, זכריה
קראמף, גיננדל
קראמף, אלקה
קראמף, ברנצ'י
קראמף, צבי
קראמף, בילה
קראמף, שרה
קראמר, אפרים
קראמר פעסעל
קראמר, חיה
קראמר, בער
קראמר, גולדה
קראמר, מאיר
קראמר, מחלה
קראמר, אסתר
קראמר, ראובן
קראמר, רחל לאה
קריגסנר, מיכאל
קריגסנר, חיה רעלא

קריגסנר, יעקב
קריגסנר, יוטא
קריגסנר, מרדכי
קריגסנר, שלמה
קריגסנר, יעקב
קריגסנר, חנה
קריגסנר, ילדיהם
קארפ, מיכאל
קארפ, פיגה
קארפ, משה
קארפ, ציפע
קארפ, ישראל
קארפ, משפחתו
קארפ, קלמן
קארפ, חנה שרה
קארפ, יוטא
קארפ, חוה
קארפ, שלום
קארפ, משפחתו
קארפ, לוי

ר

רפפורט, אליעזר דב
רפפורט, אסתר
רפפורט, עקיבא
רפפורט, פיגה
רפפורט, גיטל
רפפורט, חיה
רפפורט, שאול
רפפורט, משפחתו

ריטר, מנדל
ריטר, שינדיל
ריטר, מרים
ריטר, שמואל
ריטר, חנה
ריכטר, שמואל
ריכטר, חנה
ריכטר, רחל
ריכטר, מרים
רינר, פרידה צירל
רינר, בעלה
רכנר, איזיק
רכנר, באשע רבקה
רענר, יוסף
רענר, חנה ציפע
רענר, לוי
רענר, פיגה
רענר, נתן
רענר, חיים
רענר, שרה
רענר, קלמן
רענר, ציפע

ש

שואלב, חנה פעסע
שוריק, דב
שוריק, מלכה
שוריק, שרה

שאץ, סנדר
שאץ, טובה
שאץ, רפאל
שאץ, בנימין
שאץ, מרדכי יוסף
שאץ, שמעון
שוריק, זפטיל
שוריק, שלמה
שוריק, מינדיל
שוריק, חיים הערש
שוריק, ליב
שוריק, יצחק
שוריק, רחל
שוריק, ליפא
שוריק, חינקה
שוריק, אברהם
שוריק, אלי ליב
שוריק, משפחתו
שוריק, מרדכי
שוריק, רבקה
שוריק, חיים
שוריק, עוד בת
שוריק, אפרים יצחק
שוריק, מלכה
שוריק, יוסף
שוריק, ראובן
שוריק, ברנה
שוריק, טעמע
שוריק, לאה־טשע
שוריק, ראובן
שוריק, מאלי

שוריק משפחתה
שוריק, משה בר
שוריק, אידיל
שוריק, מאטים
שוריק, רחל
שוריק, חיים
שוריק, שינדיל
שוריק, חיה
שטילפוס, שמואל
שטילפוס, שרה רבקה
שטילפוס, פרידה
שטילפוס, אברהם
שטילפוס, מרים גיטל
שינמן, פיגה
שינמן, יהושע
שינמן, ילדיהם
שיער, טובה
שיער, בנימין
שיער, אביגדור
שיער, אברהם
שיער, דוד
שיער, זלאטע
שיער, משה
שיער, דב
שכטר, רוזה
שכטר, ילדיה
שכטר, זאב
שכטר, יצחק
שכטר, רוזה
שכטר, ילדיה
שכטר, חיה
שכטר, בעלה
שכטר, ילדיהם

שכטר, רחל
שכטר, פרל
שכטר, טובה
שכטר, גיטל
שכטר, חנוך
שכטר, גיטל
שכטר, יצחק
שכטר, עוד ילד
שליכר, פיבל
שליכר, בילה
שליכר, פיגה
שליכר, יקותיאל
שליכר, לאה
שליכר, מיכאל
שליכר, אליעזר
שליכר, יצחק
שליכר, שרה
שליכר, ישראל
שליכר, הרשלי
שליכר, גרינה
שליכר, ברכיהו
שליכר, ישראל
שליכר, משפחתו
שליכר, שבתי
שליכר, עלקא
שליכר, מינדיל
שליכר, ישראל
שליכר, רוזה
שליכר, שלום
שליכר, עוד בת
שליכר, לאה

שליכער, שרה
שליכער, בעלה
שליכר, יוסף
שליכר, קילא
שליכר, יהושע
שליכר, אסתר
שליכר, ישראל
שליכר, יהודה
שליכר, אשתו
שליכער, רחל וילד
שליכר, אורי
שליכר, שושנה
שליכר, לאה
שליכר, יעקב משה
שליכר, באַשע
שליכר, יעקב
שליכר, חוה
שליכר, חיה
שליכר, משה
שליכר, שלמה
שליכר, רבקה
שליכר, אברהם
שליכר, מיכאל
שליכר, יהודה
שליכר, יהושע
שליכר, ברנדל
שליכר, שרה
שליכר, מיריל
שליכר, משפחתה
שנידר, שלום
שנידר, רבקה

שנידר, פסח יוסף
שנידר, 3 ילדים
שנידמסר, הינדה
שנידמסר, משפחתה
שנידמסר, ברוך
שנידמסר, רפאל
שנידמסר, זאב
שנידמסר, חנה
שנידמסר, משה
שפיגלר, נחמן
שפיגלר, פעשי
שפיגלר, בנימין
שפיזמן, הינדה
שפיזמן, משפחתה
שפיזאיזן, גדליהו
שפיזאיזן, הינדה
שפיזאיזן, אהרן
שפיזאיזן, זפטיל
שפיזאיזן, אברהם
שפרינגר, חיה
שפרינגר, ליבל
שפרינגר, הדסה
שפרינגר, יצחק משה
שפרינגר, אהרן
שפרינגר, גולדה
שפרינגר, טלצע
שפרינגר, אבנר
שפרלינג, עזריאל
שפרלינג, יוכבד
שפרלינג, ילדיהם

משפחה מטרנובולה

פנחס
מנדל
ישראל

דפים לקדושים שלא נכללו ברשימה

א

ב

ג

דפים לקדושים שלא נכללו ברשימה

ד

ה

ו

דפים לקדושים שלא נכללו ברשימה

ז

ח

ט

י

דפים לקדושים שלא נכללו ברשימה

כ

ל

מ

נ

דפים לקדושים שלא נכללו ברשימה

ס

ע

פ

צ

דפים לקדושים שלא נכללו ברשימה

ק

ר

ש

ת

קדיש לעיירה!

נר זכרון — בשלהבתו נאחזות עם נצנוץ החיים האחרון, נשמות קדושים, שלא ניתן להם לסיים את חייהם ונכבו בסערת דמים — נדלק מדי שנה, ביום הזכרון לקהילת יוזפאָף, בבתיהם של יוצאי העיירה המפוזרים בכל פינות העולם.

מצער היתה קהילתנו אך עולם ומלואו, — אחת מעיירות פולין שחייה שקטים, ההווי היהודי והאווירה היהודית חפפו על הכל.

קול התפילה התנגן בחן וברינה בבתי הכנסת והניגון בקע החוצה. הלמדנות בבתי המדרש, שפעה מבחורי חמד, אברכי־משי ובעלי בתים, בעלי מידות תרומיות.

עיירה שוקקת נוער תאב־דעת, ונשרף בלהט האידיאות — מלעיט עצמו מכל הבא אל היד; מתכונן בחדוות נעוריו להגשמה עצמית; ומפרק את מרצו בארגונים חלוציים.

לאחר ימי החולין הטרודים, הופיעה שבת מלכתא בחגיגיותה וריחפה על פני העיירה בענות חן וחסד.

יהודי העיירה, מלובשים בגדי־שבת, היו פוסעים ברחוב בביטחון, לקבלת שבת בבתי כנסת, כשפניהם המעוטרים זקני מידות רחוצים וזוהרים.

בנות ישראל שופעות חן, כשצמות שערותיהן הקלועות גולשות על כתפיהן, לבושות בגדי השבת, טיילו ברוך ונחת, בשוקה של העיירה נעול תריסי החנויות, כשרוח השבת היתה שורה עליהן. ילדים וילדות חינניים, לבושים אף הם בגדי שבת, רחוצים ונקיים הוסיפו חדווה וגיל לאווירה הרוגעת.

קהילת יוזפאָף נחרבה; יהודיה נקטלו בידי רוצחים אכזריים, ומצאו קבורתם בקבר אחים.

מדי שנה בהתכנס השריד והפליט של קהילת יוזפאָף תפילתם עולה בלחש וביגון ומרחפת על קבר האחים, שביער, בפאתי העיירה.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא!

אלי׳עזר בן שלום

תיקוני שיבושים, טעויות ושגיאות דפוס

עמוד	17	שורה	אחרונה: הדעה נותנת	צ.ל. הדעת נותנת
„	16	„	11 מלמטה: שבבקשתה	„ שבבקשתם
„	29	„	3 מלמטה: ה״ב זעצער	„ הר״ב זעצער
„	34	„	1 מלמטה: פלאנופומענט	„ פלעניפאָטענט
„	42	„	2 מלמטה: הדרוש	„ הדרש
„	46	„	9 מלמעלה: כמוקובל	„ כמקובל
„	48	„	8 מלמעלה: כי יתכן	„ כי תיתכן
„	49	„	5 מלמעלה: אלה היה	„ אלה היו
„	49	„	7 מלמטה: ומעליו	„ ומעליהם
„	56	„	9 מלמעלה: שכריכייתה	„ שכריכייתו
„	58	„	5 מלמעלה: אב־המלה	„ אברהמלה
„	66	„	14 מלמעלה: דמרטיט	„ המרטיט
„	69	„	7 מלמעלה: לעיריית	„ לעיירת
„	79	„	12 מלמעלה: והכניסום	„ ולהכניסם
„	82	„	2 מלמעלה: מאטמה	„ מאחטמה
„	90	„	2 מלמטה: קנקנו	„ קנקנה
„	99	„	6 מלמעלה: שבסביבנו	„ שמסביבנו
„	113	„	10 מלמעלה: קדושה	„ קדישא
„	118	„	7 מלמטה: המאריקנים	„ האמריקנים
„	121	„	13 מלמעלה: בשבחה	„ בשבחו
„	127	„	15 מלמעלה: ארבע עשה	„ ארבע עשרה
„	128	„	4 מלמעלה: אינו	„ אינה
„	143	„	10 מלמעלה: מהקצים	„ מקציעים
„	143	„	1 מלמטה: סוח ים	„ סוחרים
„	145	„	[illegible]: רחבת לב	„ רוחב לב
„	146	„	3 מלמטה: הנטשי	„ חנה־טשי
„	147	„	11 מלמטה: להוציאום	„ להוציאם
„	149	„	14 מלמעלה: מוקצע	„ מוקצא
„	151	„	2 מלמטה: מלווה	„ מלווים
„	155	„	15 מלמעלה: ששמום	„ ששמון
„	156	„	6 מלמטה: ההתלקחות	„ ההתחלקות
„	177	„	מתחת לתמונה: עומדים משמאל לימין —	צ.ל. מימין לשמאל
„	204	„	10 מלמטה: מורנטגאו	צ.ל. מורטנגאו
„	204	„	6 מלמטה: לפי „פרייע פרעסע״ פאַריז, מיום 12.7.1946	צ.ל. לפי „נייע פרעסע״, פאַריז, מיום 22.7.1946
„	209	„	2 מלמטה: ותמונתם	צ.ל. ותמונותיהם
„	210	„	8 מלמטה: הפנה	צ.ל. הפנתה
„	223	„	16 מלמעלה: הכיור	„ הכירה
„	226	„	7 מלמעלה: האוימה	„ האיומה

עמוד	243	שורה	11	מלמעלה: שלה	צ.ל.	שלתה
„	231	„	6	מלמטה: ואלי	„	ועלי
„	231	„	5	מלמטה: שכשיגע	„	לכשיגיע
„	247	„	5	מלמעלה: ופני ילדים חננו"	„	ופני ילדים לא חננו
„	250	„	5	מלמעלה: שאותו	„	שאותי
„	253	„	6	מלמטה: לאלה	„	לאל
„	253	„	3	מלמטה: יתקיים	„	תיתקיים
„	254	„	5	מלמעלה: מתובלים	„	מתובלת
„	255	„	4	מלמעלה: סוככת עלינו	„	סוכך עלינו ומשפיע
„	51	„	4	מלמטה: מ־לא היה ועד לבית הכנסת להתפלל —	צ.ל.	הבולמוס ללמוד תורה לעולם לא בא על רווייתו: מעולם לא אמרה לי: „בני יקירי, תישן קצת יותר, אל תקום כל כך מוקדם".